

HEINRICH
MANN
KUNINGAS
HENRI IV
NOORUS

HEINRICH MANN

KUNINGAS
HENRI IV
NOORUS

ROMAAN

1 9 6 1

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS • TALLINN

Originaali tiitel:
Heinrich Mann
DIE JUGEND DES KÖNIGS HENRI QUATRE
Aufbau-Verlag
Berlin 1954

Tõlkinud H. Väik
Värsid tõlkinud H. Tiidus

Kunstiliselt kujundanud
P. Reeveer ja H. Vitsur

PÜRENEED

*

PARITOLU

Poiss oli väike, mäed olid tohutud. Läbi sõnajalapadriku ronis ta ühelt kitsalt rajalt teisele. Päikese käes sõnajalad lõhnasid, varjus aga jahutasid teda, kui ta neisse puhkama heitis. Kalju ulatus järsult ette ja teisel pool mürises kosk, mis sööstis taevakõrgusest alla. Mõõta silmadega üleni metsaga kaetud mägesid — teravad silmad, need leiavad kaugel eemal kivil puude vahel väikese halli mägikitse! Pilk sinavalt hõljuva taevasina sügavusse kaotada! Heleda häälega elurõõmust hõisata! Joosta, alatasa paljajalu liikvel olla! Hingata, lasta kehal seest ja väljast soojas kerges õhus kummelda! Need olid selle poisi esimesed tööd ja rõõmud, kelle nimeks oli Henri.

Tal olid väikesed sõbrad, need polnud üksnes paljajalu ja paljapäi nagu tema, vaid ka räbalais või poolalasti. Nad lõhnasid higi, rohttaimede ja suitsu järgi nagu ta ise; ja ehkki ta ei elanud nendesarnaselt hurtsikus või koopas, lõhnas ta siiski meeleldi nii nagu teised. Nad õpetasid teda linde püüdma ja neid praadima. Koos nendega küpsetas ta tuliste kivide vahel oma leiba ja sõi seda pärast küüslauguga sissehõõrumist. Sest küüslaugust kasvab inimene suureks ja jääb alati terveks. Teine vahend oli vein, seda jõid nad, kust aga said. Vein oli kõigil veres, pisikestel talupoegadel, nende vanematel ja kogu maal. Ema oli usaldanud Henri ühe sugulase ja kasvataja hoolde, et ta üles kasvaks nagu rahva lapsed, ehkki ta siin ülalgi elas lossis. Selle nimeks oli Coarraze. Maakoht oli Béarn. Mäed — Püreneed. Keel oli siin kõlav, paljude vokaalidega, ja r-häälik põrises neil suus.

Kui ta emal sünnitusvalud hakkasid, alustas ta oma isa tahtel laulu jumalaema abist. *Adjutat me a d'aqueste more.* * See oli kohalik murre ja samahästi kui ladina keel. Selle tõttu ei olnud poisil raske ladina keelt rääkima õppida, ainult rääkima. Ta vanaisa keelas ära, et ta ka kirjutaks; muide, sellega oli aega, ta oli veel väike.

Vana Henri d'Albret suri all oma lossis Pau's, sellal kui noor Henri Coarraze lossis ladina keelt rääkis, läbi metsa väikestele mägikitsedele, isardidele, järele ronis, kes aga talle kättesaamatuks jäid; ja võib-olla langes rauga viimne korin kokku poisi rõõmukisaga, kui too suples koos poiste ja tüdrukutega ojas suurest, toredasti piisku pilduvast kosest allpool.

Erilist uudishimu tundis ta tüdrukute kehade vastu. Kuidas nad end lahti riietasid ja liigutasid, nende rääkimis- ja vaatamisviis — kõik see tegi nad temast hoo- pis erinevaiks olendeiks; eriti aga nende jalgade, puu- sade, õlgade vormid. Üks neist, kellel rinnad juba are- nesid, vaimustas teda, ta otsustas tema pärast võidelda. Seda on vaja teha, nagu ta märkas, sest niisama tüdruk teda ei vali, üks suurema kasvuga ja ilusa rumala näoga. poiss meeldis tüdrukule rohkem. Põhjuste järele Henri ei pärinud, neil ilusail olendeil polnud võib-olla min- geid põhjusi, tema aga teadis, mida ta tahab.

Sellepärast esitas väike poiss suuremale väljakutse — kumb jõuab tüdruku üle oja kanda. Oja polnud sügav, kuid keeriste ja siledate kividega, mis alt ära veeresid, kui neile oskamatult peale astuti. Võistleja libastus siis ka peagi, tüdruk oleks koos maha kukkunud, kui Henri poleks teda kinni püüdnud. Henri tundis ses vees iga jalatäit, ta kandis tüdruku kogu oma jõudu kokku võttes üle, sest tüdruk oli raskem kui tema — väike kõhn poi- sike. Teisel pool suudles ta tüdruku suule, üllatatud tüd- ruk laskis sel sündida ja Henri ütles rinda ette ajades:

«Nüüd on Béarni prints sind üle oja kandnud.»

Talutüdruk vaatas ta väiksesse kirglikku näkku ja naeris, toon tegi Henrile südamepõhjani valu, kuid ei võtnud talt julgust. Juba hüppas tüdruk õnnetuse ohvriks langenud austajale vastu, seal hüüdis Henri veel: «Aut.

* Märkused vaata lk. 592.

vincere aut mori!» * See oli üks neid mõtteteri, mida ta kasvataja talle õpetas; Henri lootis sellest palju. Jälle pettumus, väikesed talupojad ei teinud ei printsist ega tema ladina keelest väljagi. Võitmine ja suremine olid neile mõlemad ühteviisi tundmatud. Nii jäi talle ainult veel üks võimalus. Ta laskus tagasi ojasse ja kukkus meelega veel kohmakamalt kui enne too teine. Ta mat- kis ka tolle mühaka rumalat nägu ja lonkamist, vandus seejuures täiesti sarnase häälega, tegi kõike nii eeskuju- likult, et nad naljategija üle naerma pidid. Isegi võluva tüdruku sundis ta naerma!

Seepeale läks ta kiiresti minema. Ta oli ainult nelja- aastane poiss, aga juba oli tal taipu mulje avaldamisest. Ehkki see oli nüüd saavutatud, võitlesid ta rinnas vastu- kälvad tunded. Rahuldatud kättemaks ei hävitanud mä- lestust. Arglik igatsus ei taandunud — hoolimata jul- gest enesekindlusest.

Ta ema laskis poja koju tuua, ja esimestel aegadel rääkis poiss ainult tüdrukust. Vanaisa oli vahepeal sur- nud, Henri ei näe teda enam iialgi. Kuid talle tundus halvemana see, et tema tüdruk on kaugel ega tohi siia tulla.

«Lase ta ometi siia tuua, ema, ma tahan temaga abi- elluda. Ta on suurem, sellest pole lugu, küll ma kasvan.»

Alles uued muljed hajutasid päris äkki kõik, mis ta oli tundnud. Selle põhjustajaks oli ta ema noor õueneitsi.

Pau' lossis oli õukond väike, vaevalt suurem kui laien- datud perekond. Vana d'Albret oli maa-aadlik. Tal oli tugev loss, ja kõige viimasel ajal oli see ka väga meel- divaks ja nägusaks muutunud. Rõdult avanes vaade üle sügava oru täis viina- ja õlipuid ning metsi, mis silma värskendasid, metsa vahel jõe helkivad käärud, selle taga Püreneed.

Mäestik laius silmade ees katkematu ahelana, mille sarnast teist ei leidu, kaetud roheline metsaga kuni tae- vani, ja silm, mis üle selle käis, oli õnnelik, eriti omaniku silm. See Püreneede pool oli vana maa-aadliku oma koos ees asetsevate orgude ja küngastega ning kõigega, mis seal kasvas: viljade, loomade ja inimestega. Tal oli Lääne-Prantsusmaal kõige lõunapoolsem nurk — Béarn, Albret, Bigorre, Navarra, Armagnac — vana Cascogne.

Teda hüüti Navarra kuningaks ja küllap oleks ta olnud ainult Prantsusmaa kuninga alluv, kui sel oleks olnud käes täielik võim. Kuid kuningriik oli lõhestatud katoliiklikuks ja protestantlikuks, ja seda kõigis ta osades juba pikemat aega. See andis sellistele provintsi-vürstidele, nagu Navarra, võimaluse end iseseisvaks teha ja naabritelt relvade abil ära võtta nõnda palju, kui iganes saab, isegi siis, kui see oli vaid viinamägi.

Kuid kogu maal põletati, rüüstati ja tapeti mõlema vaenuliku usutunnistuse nimel. Religioosete usutunnistuste vahet võeti sügava tõsidusega, see tegi inimestest, keda miski muu ei lahutanud, kõige kurjemad vaenlased. Mõned sõnad, eriti sõna missa, mõjusid nii pööraselt, et üks vend muutus teisele mõistmatuks ja võõrvereliseks. Näis loomulikuna šveitslasi ja sakslasi appi kutsuda. Need pidid ainult õigesse usku kuuluma ja, ikka selle järgi, kas nad missal käivad või mitte, olid nad teisitimõtlevaist kaasmaalastest eelistatavamad ning said õiguse rüüstamisest ja laastamisest osa võtta.

Kogu elanikkonna jõuline usk oli vähemalt juhtidele kasulik. Kas nad seda usku jagasid või mitte, igatahes võisid nad usu nimel rõõvli kombel ja viisil oma maavaldusi laiendada või siis oma väikese ebaseadusliku väe eesotsas tasuta ja mitte just ebameeldivat elu elada. Kodusõda oli mõnede inimestele karjääriks, ehkki enamik seeläbi kaotas. Kõigest hoolimata jäi neile nende veendumus.

Vana d'Albret oli olnud hea katoliiklane, aga mitte ühekülgne. Ta pidas alati mees, et ka tema protestantlikud alamad jälle lapsi sigitavad, ja et neist kasvavad kasulikud töölised, kes harivad põldu, annavad andmeid, suurendavad maa ja oma isanda rikkust. Ta laskis neil sellepärast rahulikult jutlusel käia, ja ta sõdurid kaitsesid nii pastoreid kui kaplaneid. Arvatavasti pidas ta sedagi silmas, et nende reformeeritud protestantide suurenev arv, kes end hugenottideks nimetasid, oli tema isiklikule iseseisvusele pigemini kasuks kui kahjuks, kuna õukond Pariisis oli ilmselt liiga katoliiklik. Ta ise kuulus lihtsalt feodaalisandate hulka, kes iidsest ajast peale olid oma osa andnud, et mitte lasta Prantsusmaa kuningal liiga võimsaks muutuda. Viimasel ajal

kasutasid nad hugenotte, seda värsket noort usku, mis tõelist jumalat lähedalt tundis, sellest aga sugugi leebemaks ei muutunud.

Need olid mässajad niisama hästi ilmaliku kui ka vaimuliku võimu vastu. Ka Béarni maal olid talupojad juba nõudnud, et näidatagu neile, kus seisab piiblis midagi maksudest. Kui mitte, siis ei maksa nad mingeid makse! Noh, vanamees oskas nendega ümber käia, nad olid temasugused. Nad tegid meeleldi suuri sõnu, kuid säilitasid kaine pea. Nad võitlesid hästi, unustamata, mida see lõpuks sisse tõi.

Ta kandis baskimütsi nagu nad kõik, kui ta just ei pidanud kiivri ja raudrüüga olema, ja armastas oma maad nagu iseennast, ei midagi muud kui seda piirkonda, mida ta silmade ja teiste meeltega võis haarata. Kui ta lapselaps Henri ilmale tuli, hoolitses ta selle eest, et see sünniks Pau' lossis, ta tütar Jeanne pidi eriti selleks reisi katkestama. Ka ei leppinud ta üksnes sellega, et tütar oma sünnitusvalude ajal laulis maakeelset laulu, *adjutat me a d'aqueste hore*, et lapselapsest ei tuleks peanorutaja. Vaevalt oli poiss sündinud, kui ta laskis tal maaveini nuusutada, tundis oma liha ja vere sellest ära, et laps pead kõigutas, ning määris tal kohe ka huuled küüslauguga üle.

Kuna pärast kaht poissi, kellele polnud määratud elama jääda, see viimane siiski veel alles jäi, parandas vanamees kogu oma vara ja tiitli tütrele. Jeanne* oli nüüd Navarra kuninganna. Ta abikaasa Antoine Bourbon* juhtis Prantsusmaa kuninga vägesid kui kuninga kauge sugulane ja ta kindral. Ta oli suuremalt jaolt lahinguväljal. Jeanne oli teda väga armastanud, enne kui mees hakkas teisi naisi vaatama; kuid oma lootusi ei pannud ta iialgi mehe peale, ka pidi too varsti surema. Jeanne'il olid palju suuremad pretensioonid, kui ta abikaasa endale lubada võis; Jeanne'i ema oli François' I* lihane õde, selle kuninga õde, kes Pavia juures nii õnnelt keiser Karl V* vastu oli võidelnud; aga Prantsusmaa krooni sisemine valdus oli tema kaudu suurejooneliselt laienenud.

Jeanne d'Albret oli seetõttu erakordselt suur daam, ja maadest nagu Béarn, Albret, Navarra, mis kuningriigi

moodustasid, ei tundnud ta veel küllaldast rahuldust. Sel ajal valitseval Valois'de soost Prantsusmaa kuningal oli neli elus poega*, polnud tõenäoline, et Bourbonide kõrvalharu niipea valitsema pääseks. Siiski sõandas Jeanne oma pojale Henrile kõige suuremat tulevikku ette kuulutada — mida hiljem imestusega meenutati, otsekui oleks tal olnud selgeltnägija võimeid. Jeanne oli üksnes auahne. See kirg muutis õrna naise kangekaelseks ja tema pärandil oli hiljem raske kaal ta poja saatusele.

Kui Jeanne'il ta väike poeg jälle enda jutres oli, õpetas ta talle eelkõige oma suguvõsa ajalugu. Ei ta hoolinud sellest, et Henri kippus nii tihti kui võimalik ilusa preili lähedusse või lippas paljajalu, nagu mägedes, laste juurde tänavale, täis uudishimu mõistatuslike tüdrukute vastu. Jeanne ei arvestanud kuigivõrd tegelikust ja ta pea oli täis plaane, nagu on nõrkade kopsudega naisel. Henrid, kes meelsamini oleks kitsekesena ringi karelnud, embas emalik käsi, teine käsi asetus tema veelgi väiksema õe Catherine'i ümber. Kuninganna Jeanne kummardas oma heleda blondpea õrnalt oma kahe lapse vahele. Ta nägu, kitsas ja peenelt joonistatud, oli kahvatu, kulmud liikusid valuliselt ta tumedate silmade kohal, laubal oli juba näha peeni kortse ja suunurgad hakkasid ära vajuma.

«Me reisime varsti Pariisi,» ütles ta. «Sest meie maa peab laienema. Ma tahan Navarrale ta Hispaania-osa juurde saada.»

Väike Henri küsis: «Miks sa siis ei võta seda endale?» Ta parandas end ise: «Isa peaks selle vallutama.»

«Kuningas Pariisis on Hispaania kuninga sõber,» seletas talle ema. «Ta laseb isegi sellel sündida, et hispaanlased meie juurde tungivad.»

«Mina mittel!» hüüdis Henri sedamaid. «Hispaania on minu vaenlane ja jääb selleks! Kuna ma sind armastan!» ütles ta tuliselt ja suudles Jeanne'i. Emal tulid sellest pisarad silma ja langesid poolpaljale rinnale, mida ta poeg kallistas, nagu lohutaks ta ema. «Kas mu isa kuulab alati ainult Prantsusmaa kuninga sõna? Mina ei hakka seda tegema,» kinnitas ta meelitavalt, kuna ta tundis, mida ema meeleldi kuulda tahtis.

«Kas mina võin ka kaasa sõita?» küsis väike õde.

«Preili peab ka kaasa tulema,» nõudis Henri.

«Kas meie kallid isa on seal meie juures?» küsis Catherine.

«Võib-olla on ka ükskord meie juures,» pomises Jeanne ja tõusis oma kõrgelt istmelt, et mitte enam edasi vastata.

REIS

Mõni aeg hiljem astus kuninganna Jeanne üle reformeeritud usku. See oli tähtis sündmus mitte ainult tema väikesele maale, mida ta jõudumööda protestantlikuks muutis. See andis julgust juurde ja suurendas uue religiooni mõju kõikjal. Jeanne oli seda teinud aga sellepärast, et ta abikaasa Antoine endale õukonnas ja lahinguväljal aina rohkem armukesi võttis. Kuna mees oli olnud reformeeritud usku ja nõrkuse pärast uuesti katoliiklaseks saanud, talitas tema vastupidi. Jeanne'i usuvahetus sündis võib-olla vagadusest, peamiselt aga sellepärast, et heita väljakutse oma truudusetule mehele, õukonnale Pariisis, kõigile, kes teda solvasid või tal teel ees seisis. Tema poeg pidi kunagi suureks saama, ja seda võis ta ainult protestantlike vägede eesotsas, seda tundis ema auahnus varakult ära.

Kui Pariisi-reis lõpuks ukse ees seisis, embas Jeanne oma poega ja ütles:

«Me reisime, kuid sa ei tohi arvata, et see sünnib lõbu pärast. Sest me saabume linna, kus peaaegu kõik on religiooni ja meie vastu. Seda ära ilal unusta! Sa oled nüüd seitse aastat vana ja sul on mõistust. On sul veel meeles, et me ükskord juba käisime õukonnas? Sa olid päris pisike ega mäleta. Võib-olla et su isa mäletaks, kui ta nii paljut, mis kunagi oli, poleks unustanud.»

Jeanne langes valulistes unistustes. Poeg tiris teda käsivarrest ja küsis: «Mis õukonnas tookord juhtus?»

«Õnnis kuningas elas veel. Ta küsis sinult, kas sa tahaksid tema poeg olla. Sa näitasid oma isa poole ja vastasid, et too olevat sinu härra isa. Seepeale küsis õnnis kuningas sinult, kas sa siis ei tahaks tema väi-

meheks saada. Sa vastasid: «Seda küll,» ja sellest alates loevadki nad sind õukonnas kuningliku printsessi kihlatuks; sellega tahavad nad meid püüda. Ma ütlen seda sulle sellepärast, et sa kõike ei usuks ja neid ei usaldaks.»

«Peen!» hüüdis Henri. «Mul on naine, kuidas ta nimi on?»

«Margot. Ta on laps nagu sina, ta ei oska veel religiooni vihata ega taga kiusata. Ometigi ei usu ma, et sa Marguerite Valois'ga abiellud. Ta ema, kuninganna, on liiga kuri naine.»

Henri nägi Jeanne'i nagu Prantsusmaa kuninganna nimetamise juures muutuvat. Poiss ehmus ja ta fantaa-sia sai järsu tõuke. Vaimus nägi ta kohutavalt ebainimlikku lõusta, küüsi, jämedat keppi, ja küsis: «Ons ta nõid? Kas ta oskab nõiduda?»

«Kõige meelsamini teeks ta seda,» kinnitas Jeanne. «Kuid see pole veel kõige halvem.»

«Kas ta sülitab tuld? Ögib lapsi?»

«Mõlemaid teeb, kuid alati see tal ei õnnestu, sest tema tigidust on jumal meie õnneks rumalusega karistanud. Mu poeg, sellest kõigest ei tohi sa ühelegi inimesele ainsatki sõna reeta.»

«Ma pean kõik enda teada, mu armas ema, ja olen ettevaatlik, et mind ära ei õgitaks.» Poiss oli silmapilgul oma kujutlustest täielikult haaratud ega uskunud seetõttu, et ta neid ja oma ema sõnu võiks iialgi unustada.

«Eelkõige ole kindlalt õige usu küljes, mida ma sulle õpetanud olen!» ütles Jeanne südamlikult ja ühtlasi ähvardavalt. Henri ehmus jälle ja seekord rohkem.

See oli esimene, mida Henri oma emalt Jeanne d'Albret'lt kuulis Caterina di Medici* kohta; ja siis alustati tõepoolest reisi.

Ette sõitis suur vana nahkvanker, selles asusid printsi kasvataja, nimega La Gaucherie, kaks pastorit ja palju lakeisid. Sellele järgnes kuus relvastatud ratsurit, puha protestantlikud aadlikud, siis kuninganna sõiduk, kaetud punase sametiga, selles istus Jeanne oma mõlema lapse ja kolme daamiga. Rongi lõpu moodustasid jällegi «religiooni isandad» ratsudel.

Reisi algul oli kõik nagu kodus — keel, näod, maastik

ja toit. Henri ja ta väike õde Catherine vestlesid aknast külalastega, kes traavides tüki maad kaasa jooksid. Juulikumuse pärast jäid sõidukid suletuks. Mitu korda õõbiti veel omal maal, ka Néracis, teises residentsis; õhtul kogunes sinna kogu protestantlik elanikkond, pastoriid jutlustasid, lauldi psalme. Mõni aeg viis tee läbi Guyenne'i, endise Aquitania, mille pealinnaks oli Bordeaux, ja kus Prantsusmaa kuninga esindajaks peeti Antoine Bourboni, Jeanne'i abikaasat. Siis aga algas võõras maa.

Avanesid maad, millest üks Püreneeade laps polnud ilal isegi unes midagi kuulnud. Kuidas need inimesed olid riietatud! Kuidas nad rääkisid! Saadi aru, aga vastata ei osatud. Jõed polnud enam ära kuivanud nagu need suvel ometi peaksid olema. Ei ainsatki õlipuud enam, isegi väikesi eesleid esines harva. Õhtul jäi reisiseltskond üksi võõraste hulka ja protestandid seadsid vahid uste ette, katoliiklasi ei saanud siin usaldada. Eile olid pastoriid proovinud jutlustada, kuid vaenlaste ülekaal oli nad välja ajanud viletsast palvemajast, mis väljaspool linna asus; isegi Navarra kuninganna oli oma lastega sunnitud kiiresti põgenema. Seda suurem oli õnn ühes paigas usukaaslaste enamust eest leida. Siin võeti Jeanne'i vastu kui religiooni saadikut, teda oli oodatud, tema kuulsus oli temast ette tõtanud, kõik tahtsid tema lapsi näha, ta pidi neid ülestõstetud kätel rahvale näitama. Pastoriid jutlustasid, lauldi psalme, ja pidulik sööming algas.

Nad olid juba kaheksateist päeva teel, seal sõitsid nad Orleans'i juures üle Loire'i. Nad hoidusid linnast eemale, relvastatud hugenotid juhtisid oma hobused kuninglikule sõidukile nii lähedale kui võimalik ega taganenud sõidukist siis hoopiski, kui ilmusid Prantsusmaa kuninganna saadikud. Nendeks olid õukondlased, kes Jeanne'ile viisakalt teretulemast ütlesid, kuid nad tõid kaasa katoliiklaste ihukaitse, ja need esitasid nõudmise, et tahavad sõidukile ligemal ratsutada kui hugenotid. Nad ei mõelnudki järele anda, ja siis läks käsikämmfukseks. Väike Henri kummardus aknast välja ja õhutas omasid tagant, nende ja oma keeles, teised ei mõistnud seda keelt. Vihmavaling lahutas tülitsejad, häda sunnil naer-

sid nad ja muutusid jälle viisakaiks. Tumedalt laotus taevast silmale harjumatu paplite kohal, mis tuule käes kohisesid. Jahe oli augustis ja õudne.

«Mis mustad tornid need on, ema, ja miks nad põlevad?»

«Päike vajub Saint-Germaini lossi taha, kuhu me sõidame, mu laps. Seal elab Prantsusmaa kuninganna. Sa mäletad ometi kõike veel, mida ma sulle ütlesin, ja mida sa mulle töotasid.»

«Mäletan, kallid ema.»

ESIMESED KOHTUMISED

Nii ta siis esialgu esines nagu väike kukk, uhke ja võitlushimuline. Igatahes sai ta algul üksnes teenreid näha, nad lahutasid aga tema ta emast, ainult ta kasvataja jäi temaga tuppa, ja siis kanti ette liha, nii palju liha! Kui see ka järgmisel päeval ei muutunud, nõudis ta tungivalt kodumaa meloneid, nüüd oli nende aeg. Ta nuttis, ei söönud midagi ja saadeti lohutuseks aeda. Vihm oli lõpuks lakanud.

«Ma tahan oma ema juurde. Kus ta on?»

«*Madame Catherine*'i juures,» vastati talle ja poiss ehmus, kuna tal oli teada, et see oli kuninganna. Ta ei küsinud rohkem.

Ta kandis oma parimaid riideid, ta taga käisid kaks härrat, ta kasvataja La Gaucherie ja Larchant, Béarni aadlik. Uhel aasal tulid talle vastu kolm teist poissi, nemadki saatjaskonnaga, kuid see oli arvukam. Henri märkas otsekohe, et nad ei käitunud nagu poisid, kes mängida tahtsid; iseäranis kõige vanem hõõritas end puusadest ja hoidis pead püsti, nagu oleks ta mõni täiskasvanud õukondlane; ta valget baretti ehtisid suled.

«Mu härrad,» küsis Henri üle õla, «mis linn see on?»

«Tähelepanu!» sosistasid nad. «See on Prantsusmaa kuningas.»

Nüüd peatusid mõlemad seltskonnad teineteise ees, noor kuningas seisis väikese Navarra printsi vastas. Ta ei liigutanud end enam, vaid ootas algatust Henri poolt. See võttis endale aega tema silmitsemiseks. Charles

Üheksandal polnud mitte ainult valge barett, ta oli üleni valges. Ta kaela ümbritses valge kroogitud krae, nagu puhkas sellel, näo hoidis ta pooleldi kõrvalepööratult, ta pilk tuli küljelt. Kavalalt ja kurvalt näis see ütlevat: «Sind ma juba tunnen. Paha küll, et ma teid kõiki tundma pean.»

Henri meel muutus lõbusaks, esmakordselt sellest peale, kui ta siin oli. Ta oleks valjusti naerma puhkenud, aga ta selja taga sosistasid nad veel kord: «Tähelepanu.» Seal lõi seitsmeaastane kaheteistkümnepäevane ees kõigepealt rinna ette, siis painutas ta kere kuni jalgadeni ja tegi parema käega poolringi maa kohal. Ta kordas seda harjutust mõlemal pool kuninga kõrval ja lõpuks isegi tema selja taga, paljud härradest naeratasid selle üle. Teisiti talitas Larchant, aadlik Jeanne'i saatjaskonnast: ta laskus Charles Üheksanda ees põlvele ja seletas:

«*Sire!* Navarra prints pole veel ühtki suurt kuningat näinud.»

«Tema ise ei saa selleks iialgi,» ütles Charles, laskis neil sõnadel endamisi langeda ja sulges otsekohe jälle kindlalt suu oma lihava nina all. Nüüd sai Henri viha-seks, ta mahedad ja sõbralikud silmad hakkasid välkuma, ta hüüdis:

«Seda ärge mõelgegi öelda minu emale ega ka enda omale, kes teie asemel valitseb!»

Need olid selleks pisut liiga halvaks panevad sõnad, et neid kuningas oleks tohtinud kuulda; härrad Charles Üheksanda selja taga jahmusid. Ta ise sulges ainult silmad; sel hetkel pidas ta midagi igaveseks meeles.

Henri rahunes otsekohe, teeskluseta pöördus ta mõlema teise poisi poole.

«Noh, ja teie?» küsis ta virgutavalt, sest nad näisid talle kummaliselt kohmetutena. See tuli sellest, et tal polnud veel aimugi suursugusest kasvatusesest.

«Mind nimetatakse *Monsieur*'ks,» ütles esimene kahest väikesest, kes oli umbes Henri vanune. «See on minu tiitel, kuna ma olen kuninga kõige vanem vend.»

«Minu nimi on lihtsalt Henri.»

«Ah! Minul ka,» hüüdis *Monsieur* elavalt nagu laps, ja mõlemad uurisid teineteist tähelepanelikult.

«Kas teil pole meloneid?» küsis Henri, et kohe eesmärgile jõuda. Noorim kuninglikest vendadest naeris selle nagu nalja üle. Oli kohe tunda, et see väike poiss oli harva valjuhäälnene ja õnnelik.

Kõrgel laste peade kohal rippus ühe puu lehestik, selles kisas mingi lind, kõik kolm pöörasid oma pead ülespoole. Siis märkasid nad, et kuningas jätkas oma teed, kõik härrad tema järel. Mõlemad Navarra printsi saatjad olid vestluses Prantsuse õukondlastega, nad pöördusid kõrvale. Henri sosistas:

«Kingad tuleb jalast võtta.»

Ta tegigi seda juba ja hakkas tüve mööda üles ronima. Kui ta võra alla oli jõudnud, seletas ta mõlemale:

«Ma olen kohe kadunud. Ega teie vist küll ei julge?»

Kui puulatv teda tõepoolest täielikult varjas, ei tahtnud nad ometi temast maha jääda; ka nemad panid oma kingad põõsastikku ja järgnesid talle puu otsa. Henri seletas neile:

«Siit ei oska nad meid leida. Nad hakkavad meid igalt poolt otsima, vahepeal aga viite te mu — ma juba tean, kuhu. Ei! Ärge te pesa puutuge. Kas te ei näe, et need on kollaste nokkadega linnud? Niisugused pesitsevad minu akende ees kodus Pau's.»

Mitu härrat pöördusid tagasi, piilusid ringi, pidasid nõu ja võtsid teise suuna. Otsekohe ronisid kolm poissi alla, ja lõpuks jõudis Henri kokkulepitud kohta, see oli juurviljaaed. Ihaldatud viljad lebasid mustal mullal, ta võttis istet, tuhlas käte ja jalgadega mullas ja hõiskas tasa:

«Siin on ilus!»

Sest taimed vürtsitasid õhku, ta maitstes neid, nautis huultega kõike: sibulat, salatit, lauku.

«Noh, ja teie?» küsis ta.

Nad seisid seal ja vaatasid ta pooleldi maasse kaevunud jalgadele.

«Muld on räpane,» ütlesid nad

Kuid Henri avastas aedniku. Lihtne mees tahtis seda-
maid kindlasse kohta kaduda, kui ta printsid ära tundis. Henri hüüdis:

«Tule siia või sul läheb halvastil!»

Siis hiilis see mähkam kummargil kohale.

«Tõmba oma nuga välja! Lõika kõige küpsem melon lahtil!» Alles pärast seda, kui ta juba poole oli alla neelanud, tunnistas ta meloni vesiseks ja hapuks. «Kas see on kõige parem, mis teil on?»

Mees vabandas end sellega, et olevat liiga palju sadanud. Henri ütles:

«Ma annan sulle andeks.»

Seejärel esitas ta küsimusi aia ja aedniku elu-olu kohta, kusjuures ta edasi sõi.

«Sa võid Navarrasse tulla,» ütles ta siis, «seal annan ma sulle alles meloneid süüal Ära vaata nii rumalalt! Kas sa Navarrat ei tea? See on maa, suurem kui Prantsusmaa. Ka melonid on suuremad.»

«Ja sinu kõht!» tähendas teine Henri, keda *Mon-sieur*'ks nimetati. Sest tema võoras sõber oli meloni päris üksipäini ära söönud. «Kui ma õige veel ühega pihta hakkan?» küsis ta koguni.

«Õgard,» sõnas Henri Valois, kuid tal ei läinud sellega hästi.

«Saad mult jalaga tagumikku,» hüüdis Henri Bourbon ja tõmbas juba oma jala mullast välja. Kuid veel enne, kui ta end püsti jõudis ajada, jooksis teine minema ja ta väike vend nuttes järele. Henri jäi võitjaks.

Üks küülik hüppas temast mööda, Henri talle järele. Loom pugus peitu, Henri otsis ta välja, kuid küülik ei lasknud end püüda. Henri oli juba jahist hingetu.

«Henri!»

Seal seisis tema väike õde ja ta kõrval teine tüdruk. See oli Catherine'ist suurem ja umbes Henri vanune. Ta võis arvata, kes see oli, ei lausunud aga algul imestusest mitte midagi. Ta väike õde seletas:

«Me tulime siia, Margot oli uudishimulik.»

«Kas te alati olete nii räpane?» küsis Marguerite Valois, kuninga õde.

«Ma tahtsin meloneid süüa,» vastas Henri ja tundis end häbistatuna. «Oodake, ma annan teile ka ühe.»

«Täna, see ei kõlba.»

«Ma mõistan. Võiksite oma ilusa kleidi ära määrida?» Tüdruk naeratas, kuna ta mõtles: «Ja ka oma näo. Ma olen mingitud, seda see talupoeg ei näe.»

Missugune tüdruk! Henri polnud temasarnast eales

näinud. Tema väike Catherine, keda ta nii väga armastas, paistis tolle tüdruku kõrval hanekarjusena, hoolimata oma pühapäevariietusest. Marguerite'i näol oli rooside ja nelkide värv, ja need oleksid võinud teda veel kadestadagi. Ta valge kleit liibus kuni puusadeni tihedalt, hakkas siis kaugele ja paindumatult laiali laotuma, särades kuldtikandist ja värvilistest kividest. Ta kingadki olid valged, neil oli pisut mulda peal. Henri talitas mingi inspiratsiooni mõjul; ta põlvitas maha, ja oma huultega eemaldas ta mulla. Siis tõusis ta püsti ja ütles:

«Mu käed polnud küllalt puhtad.»

Ta toon muutus seejuures ebasõbralikuks, kuna tüdruk kõrgilt naeratas. Sellepärast tõmbas ta oma õe kõrvale ja sosistas talle, aga too teine võis seda kindlasti kuulda:

«Nüüd tõstan ma tal kleidi üles, ma pean ometi välja uurima, kas tal on jalad nagu kõigil tüdrukutel.» Väikese printsessi naeratus muutus jäigaks. Henri tähendas veel: «Ta nina on liiga pikk. Catherine, sa võid ta endaga jälle kaasa viia.»

Siis tõmbus Margot' nägu nutule. Sedamaid muutus Henri väga viisakaks. Ta ütles leebelt:

«Preili, ma olen ainult rumal maapoiss, ja teie olete peen preili.»

Ta õde seletas:

«Margot oskab ladina keelt.»

Henri kõnetas teda selles vanas keeles ja küsis, kas ta on juba mõne printsiga kihlatud. Tüdruk vastas: «Ei.» Nii sai Henri teada, et see lugu, mida ta armas ema talle oli jutustanud, on küll ainult muinasjutt, mida ema on unes näinud. Vahepeal mõtles ta: «See, mida veel pole, võib veel tulla.» Esialgu ta konstateeris:

«Teie mõlemad vennad pistsid mu eest plagama.»

«Küllap mu vennad tundsid hirmu teie lõhna ees. Nii ei lõhna ükski prints,» ütles Marguerite Valois ja kirtsutas oma liiga pikka mina. Henri Bourbon tundis end solvatuna, ta küsis ägedalt:

«Kas te teate, mis see tähendab: *aut vincere aut mori*?»

Tüdruk vastas: «Ei. Aga ma küsin oma emalt.»

Väljakutsuvalt vaatasid mõlemad lapsed teineteisele otsa. Väike Catherine ütles hirmunult:

«Tähelepanu, sealt tuleb keegi.»

See oli keegi daam, igatahes keegi õukonnast, võib-olla koguni printsessi kasvataja, sest ta väljendas oma rahulolematust.

«Mis räpane poiss see on, kellega te räägite, preili?»

«Näib, et see on Navarra prints,» vastas Marguerite.

Otsekohe tegi daam sügava kummarduse.

«Teie isa on kohale jõudnud, mu härra, ja tahab teid näha. Aga kõigepealt peate te end pesema.»

VAENLASED

Sellal kui see juhtus, oli Henri emal Jeanne d'Albret'i jutuaamine Caterina di Mediciga. See näitas end erakordselt sõbralikuna, valmis kokku leppima ja kõigist tüliküsimustest eemale hoiduma. Protestant oma agaruses ei märganud seda üldse või pidas seda kurikavaluseks.

«Religioon ja ta vaenlased ei jõua iial kokkuleppele!» väitis ta kangekaelselt ja tõotas endamisi: «Kui mul oleks ühel käel mu kuningriik ja teisel käel mu poeg, uputaksin ma meelsamini mõlemad merepõhja, kui et ma järele annaksin.»

«Mis on religioon?» ütles paks brünett Medici kõhnale blondile d'Albret'le. «On aeg, et me mõistuse pähe võtaksime. Oma igavese kodusõjaga kaotame me Prantsusmaa, sest ma pean hispaanlased sisse laskma, et teie protestantidega toime tulla. Seejuures ma ei vihka teid, ja kui ma saaksin, ostaksin ma teie religiooni ära.»

«Te olete Firenze rahavahetaja väärikas tütar,» vastas Jeanne põlgusega. Talle tundus see, mida ta ise oli sunnitud kuulma, veel palju solvavamana. Caterina ei lasknud end eksitada.

«Olge rõõmus, et ma itaallanna olen! Ükski prantsuse katoliiklanna ei pakuks teile nii soodsaid rahutingimusi. Teie usukaaslastel peavad olema kõik vabadused, nad võivad oma religiooni teenida, ja kindlad pelgupaigad, kindlustatud linnad, tahan ma neile ka anda! Nad pea-

vad ainult loobuma katoliiklaste vastu ässitamisest ja nende kallale tungimisest.»

«Ma olen vihane jumal, ütleb issand!»

Põhjalikult ärritatud Jeanne tõusis püsti, sest ta ei suutnud enam paigal püsida. Caterina jäi rahulikult istuma, ta ristas oma lihavad käed, mis olid täis sõrmuseid ja lohukesi.

«Te olete vihane,» ütles ta, «kuna olete vaene. Sõda on teie äri. Ma pakun teile raha, siis pole teil sõda enam vaja.»

See ülepiirimine mittemõistmises ja lugupidamatuses viis Jeanne'i äärmuseni. Ta oleks tahtnud rusikatega sellele paksule naisele kallale minna. Ta kogeles:

«Ja kui palju raha saavad minu mehe armukesed, et nad teda edasi võrgutaksid religiooni vastu võitlema?»

Caterina vaid noogutas — nagu oleks ta just seda ja mitte midagi muud oodanud. Lõpuks oli see öeldud. Armukade naine, see usukangelanna! Vastata pole vaja, see kitsenäoga blondiin poleks ju niikuinii midagi kuulnud, sest ta oli enesevalitsuse puudumise tõttu seina poole tuikunud ja otsekui minestuses suure kirstu peale maha vajunud. Sel hetkel avanes uks, maalitud, üle kulutatud, kuid rauaga üle löödud. Valve asetas oma hellebardi jalale, ja saali astus Navarra kuningas, mõlemad lapsed käekõrval.

Antoine Bourbon hõljutas end puusadest nagu ilus, ihaldatud mees, kes ta ka oli. Ta tegi seda igaks juhaks, seni veel märkamata, mis siin toimus. Aknad olid sügavates niššides, iga sisseastuja silmis valitses toas pimedus. Eemaloleva seina ääres arvas ta mingit liigutust märkavat, otsekohe haaras ta oma pistoda järele. Siis naeris kuninganna Caterina südamest, ehkki ainult vaikselt endamisi.

«Tungige aga vapralt talle kallale, Navarra! Te peate nägema, et ma pole ühtki mõrvarit ära peitnud — ja hoopiski mitte sellise mehe jaoks nagu teie.»

Too oleks pidanud seda kõige otsekohesemat halvaks-panu märkama, kuid selleks oli ta liiga edev. Sellepärast ei tundnud Antoine enam pikemalt muret selle kahtlase seina suhtes, vaid kummardus Caterina poole. Seejärel ütles ta viisakalt:

«See on mu poeg Henri, ta palub teie soosingut, *Madame*.»

Väikest õde ei pandud tähele, häbi pärast lõi see silmad maha.

Henri silmitses võõrast naist ja unustas tervitada. Siin istus keset suurt tuba, kohal, kuhu kõige rohkem valgust langes, kohutav ja kuri Caterina di Medici, see ta oli. Oma reisielamuste, uute tutvuste pärast aias ja eriti melonite pärast oli Henri tema niisama hästi kui hoopis unustanud; alles nüüd tuli talle uuesti meelde, kuidas too oleks pidanud välja nägema. Küüned, küür ja nõianina peaksid tal olema, niisugusena tunneks Henri ta kohe ära. Kahjuks tegi Caterina äratundmise väga raskeks, sest ta oli nii tavaline. Oma istme kõrge sirge korju juures paistis ta väikesena, ka lihav oli ta, tal olid käsna valged põsed ja silmad kui söed, mis ei hõõgu. Ta oli Henrile pettumuseks.

Seepärast tegi poisi erk pilk ringi läbi saali. Ja mis ta avastas? Oh! Ta nägi teravamalt kui ta isa, peale selle armastas ta rohkem. Ta tormas sinna, kus Jeanne lamas või kägaras konutas.

«Ema! Ema!» hüüdis ta ja mõtles veel joostes: «Niisiis ometi! Ta tegi talle midagi.»

«Mida see kuri *madame* Catherine sulle tegi?» küsis ta tasa ja tungivalt, suudeldes oma ema.

«Mitte midagi. Mul hakkas ainult paha. Tõuseme nüüd mõlemad üles ja oleme eriti viisakad.» Siis tegi Jeanne ka kohe seda, mis ta oli otsustanud.

Ta astus lähedale, käsi oma väikese poja ümber; ta naeratas oma mehele vastu ja ütles: «Siin on meie poeg,» — ei võtnud aga kätt Henri õlalt.

«Ma tõin ta sulle kaasa, et sa teda kord jälle näeksid, mu kallis mees, sest sa tuled harva koju. Iseäranis tahan ma teda ka Prantsusmaa kuningannale esitleda kui tema väikest sõdurit, kes peab teda samuti teenima, nagu teeb seda ta isa.»

«See on õige,» vastas Caterina lahkelt. «Kui läheb minu tahtmist mööda, siis elame me kogu kuningriigis rahulikult nagu üks perekond.»

«Siis peaksin ma küll oma põldu harima?» küsis sõjamees Antoine rahulolematult.

«Te peaksite rohkem oma naise eest hoolitsema. Ta armastab teid ja kannatab nõrkushoogude all, kuna teie tal puudute. Ma võiksin talle küll veidi rohtu anda.»

Jeanne kahvatas, ta teadis küllalt selle mürgisegaja rohukestest! «Oh! Seda pole vaja,» kinnitas ta ruttu.

Siis, kui ta kirstult püsti tõusis ja lähemale astus, oli tal tulnud end veel kokku võtta, nüüd aga õnnestus teesklemine juba iseenesest, mitte halvemini kui Cate-rinal. Too esines emalikuna.

«Teie naisele, Navarra, pakkusin ma oma sõprust, ja ma usun, et ta soovib mulle täpselt samuti head nagu mina talle.»

Jeanne mõtles tungivalt ja kiiresti: «Mu poeg peab suureks saama, küll ma teiega veel toime tulen. Küll ma teiega toime tulen, mu poeg saab suureks. Mina, Fran-çois' Esimese õetütar — ja see kaubitsejatütar!»

Ta vaimustatud ja õrn ilme ei muutunud seejuures vä-himalgi määral — jäi ju Caterinagi nägu emalikuks kõige juures, mis ta iganes võis mõelda.

Ainult sellega reetis end Medici, et ta kumbagi last niisama hästi kui üldse tähele ei pannud, isegi mitte kartlikku väikest tüdrukut. Kui aga naine juba kord emalikkust mängib!

«Ma olen kogu südamest teie sõbratar!» hüüdis Jeanne vaimustatult, sest oli teise teeskluselt tabanud.

MÕÖDUNUD ARMASTUS

Antoine Bourbon rõõmustas siiralt jutuajamise käigu üle. Kui nad oma toas üksi olid, embas ta esmalt oma naist, siis oma poega. Pojale näitas ta aknast väikest hobust, keda mööda talutati. «See on sinu. Sa võid te-maga kohe ratsutada.» Juba hüppas Henri minema. Väike õde järgnes talle, et teda imetleda.

Vaimustuse asemel, mida Jeanne oli näidanud Medi-cile, võttis ta nägu nüüd sootu teise ilme. Ta abikaasa oma suures rahulolus ei märganud seda veel mitte. Jeanne vaatas mehele otsekui hajameelselt otsa ja ütles:

«Kuidas on ometi küll selle naise nimi, kellega sind

nüüd enamasti nähakse? Kes sind su sõjakäigul saatis ja arvatavasti ka siin viibib?»

«Sulle räägitakse nii paljugi ette.» Mees isegi naera-tas veel endaga rahulolevalt, seda talus Jeanne vaid vaevaga.

«Kas oled sa siis kõik unustanud?» küsis ta äkitselt täie, sügava häälega, millega ta teatavatel silmapilkudel võis üllatada, sest hääli oli nagu oreli oma, liiga võimas ja kõlav selle nõrga rinna kohta. Ta abikaasa kuulis teda ja oli haaratud, otsekohe mäletas ta kõike, mida naine tahtis, et ta mäletaks. Polnud vaja enam mingeid sõnu. Nad olid teineteist palju ja kaua armastanud.

Ta oli Jeanne'i endale saanud seejärel, kui Jeanne oli täitsa üksi selle eest võidelnud, et mitte ühelegi teisele kuuluda. Enne kui Jeanne Antoine'i tundis, oli teda vägi-valdselt sunnitud abielluma, ta kanti kirikusse, kuna ta väitis, et ei suuda käia; ta kleit oli kaalult tõesti liiga raske paljude kalliskivide tõttu. Aga suurem kaal oli ta tahtel, ehkki ta tookord oli alles laps. Nad naitsid ta vägivaldaga — ükskõik, saabus päev, kuigi aastate pärast, mil Jeanne sai õnnelikuks temaga, kelle läbi ta tahtis õnnelik olla. Öitsvate päevade rida veeres mööda, saabus ka ta enda ja ta õnne närbumine. Nüüd polnud muud midagi järel kui ainult ta poeg, aga see tähendas rohkemat, kui tal iganes varem oli olnud. Kui Antoine sellest vaid aru saaks! Neil on poeg!

Mehe meeleliigutus Jeanne'i hääle mõjul ei võinud loo-mulikult kaua vastu pidada ja ta mälestusi kireaega-dest ei toetanud vaesekese nägemine. Antoine elas liiga tugevasti tänastele pakilistele ülesannetele, käimasole-vale ümberpiiramisele, salasepitsusele, mõnele noorele naisele. Ta tahtis küll Jeanne'i veel emmata pool minu-tit pärast seda, kui too oli ütelnud: «Oled sa siis kõik unustanud?», kuid see ei olnud tingitud juba enam nende vanade tundmuste ühtsusest, vaid ainult viisakusest, sellepärast lükkas Jeanne mehe ka tagasi.

Antoine tõendas talle siiski, et ta on temaga erakord-selt rahul ja rõõmustab tema enesevalitsuse üle. Jeanne seletas, et tal eelkõige ei ole mingit tahtmist end mür-gitada lasta, ja mõtleb sealjuures vähem iseendale kui religiooni huvidele. «Sa talitasid õigupoolest õigesti,

armas mees, et sa uuesti katoliiklaseks hakkasid ja Prantsusmaa kuninga teenistusse astusid.»

«Nad lubasid mulle Hispaania Navarrat.»

«Seda nad sulle ei anna, sest nad vajavad Hispaania kuningat meie protestantide vastu. Oma väikesi ees-märke sa ei saavuta, kuid sa talitad palju suuremate vaimus, mida sa meelsamini üldse nimega ei nimeta.» Jeanne ütles seda, sest tal oli vastumeelt tunda, et mees on keskpärane ja ilma kõrgema auahnuseta.

Antoine kuulas rabatuna pealt ja jättis talle hämmeldusest targu vastamata, sest leidis, et naine pole enam vaimsalt terve. Jeanne ei pea teda enam vääriliseks end emmata lasta, kuid nende perekonda puutuvais küsimustes peab siiski veel valitsema usaldus.

«Teisiti ei saa üldse minna,» ütles Jeanne, «kui et ükskord valitseb üle kogu Prantsusmaa protestantlik vürst, meie oleme kõige julgemad, kuna meil on tõeline usk. Neil on aga ainult lõdva kahvatu lihaga vana naine, kes millesegi ei usu.»

«Peale astroloogia,» kinnitas mees, rõõmus, et sai üheski punktis naisega ühel arvamisel olla. Ta lisas juurde: «Aga tema kolm poega!»

«Need sai ta hilja, ta oli kaua sigimatu, ja üks vaata korraks neid kolme veel elavat poega!» väitis Jeanne eksitamatult. «Neljas on juba surnud, ta suri kuueteistkümneaastaselt, kuningaks oli ta seitseteistkümmend kuud. Ta vend Charles on pärast seda mõni kuu kauem valitsenud, aga silmad on tal ka nagu sada aastat vanad.»

«Pärast teda jäävad ikkagi veel kaks,» ütles Antoine.

«Nende ema laseb neil samuti surra. Ta on naine, kes ei heida pilkugi sinnapoole, kui mõni laps uksest sisse astub. Kuningriik eksisteerib tema jaoks ainult niikaua, kui ta ise olemas on. Kui tal oleks usk, siis oleks ta kindel, et jumala käsi on ta ihu õnnistanud mitte ainult tänaseks ja homseks, vaid igaveseks!»

Jeanne d'Albret ütles need rängad sõnad maheda kindla häälega. Mehel hakkas õudne ja ta imetles naist. Et ainult jälle kindlat põhja jalge alla saada, ütles ta:

«Sa peaksid *madame Catherine*'ile seda meelde tule-tama, et õnnis kuningas kihlas meie poja tema tütre-ga.»

«Seda tuletab tema mulle meelde,» vastas Jeanne, «ja ma mõtlen järele, kas minu poeg pole liiga hea sellest loojuvast soost printsessi jaoks.»

Antoine muutus lõpuks kannatamatuks. «Sind on raske rahuldada. Õnnis kuningas oli täiesti terve ja lan-ges ühel turniiril. Valois'd ei saa sinna midagi parata, et üks Medici nende lapsi halvasti kasvatab.»

«Räägi ka kohe neist häbituist kombeist, mis ta siia õukonda kaasa on toonud!» nõudis Jeanne.

Ehkki mees tundis stseeni lähenemist, ei suutnud ta oma ilmet valitseda. Kogu ta keha mäletas varjamatu rõõmuga nauditud soosingut selle õukonna naiste juu-res, see oli ta näole kirjutatud.

Jeanne, veel äsja peen ja üleolev, kaotas pea, ta hak-kas tormitsema ja jutlust pidama. Katoliiklikud ebaju-malakummardajad armastavad, nagu ta ütles, ainult liha. Religiooni inimesed on puhtad ja ranged, ja nende kätes on raud ja tuli, et juurteni hävitada kõik siivutu.

OO JUMAL, NÄITA ENNAST VAIDI!

Võib olla, et Jeanne'i juttu eestuppa kuuldi; igatahes tõmmati üks lahti, mõned protestantlikud härrad ilmu-sid sinna ja teatasid, et admiral Coligny* on majas, tuleb trepist üles, läheneb, ongi kohale jõudnud. Kõik tegid ruumi ja protestantlik väejuht astus sisse, aseta-des tervituseks käe rinnale. Isegi Navarra kuningas painutas oma pead selle vana mehe ees ja koos sellega ka leeri ees, mida ta juhtis. Kui teised seda leeri ainult oma isiklikes huvides kasutasid, siis sel mehel oli oma-kasupüüdmatu märtri rangus, see oli kirjutatud ta äge-dale ja kurvale näole.

Jeanne d'Albret embas admiralit. Teda ta just veel vajas, et ülimasse vaimustusse sattuda. Ta kutsus kõik oma inimesed kokku, oma mõlemad pastorid, oma lap-sed. Ta tõi oma poja admiralit juurde, kes lapse pea peale oma parema käe asetas ega võtnud seda seni ära, kui esimene pastor kõneles. Ta kõneles sõnadega, mida keegi ei võinud valesti mõista, jumalariigist, mis varsti on tulemas. Me jõuame selleni! Kõik kuulsid seda, kas

seda nüüd just öeldi või mitte. Nad tõuklesid puupüsti täis toas; igaüks tahtis ette pääseda, juba kinni kahmata, juba saada, kogu võimu, kogu rikkust, ja seda pealegi veel jumala auks!

Teine pastor alustas koraali. «Oo jumal, näita ennast vaid!» Kõik laulsid innukalt ja ootusrikkalt, surmapõlgavalt ja juba oma võidus kindlatena. Sest kus nad nii valjusti laulsid, kus nii kartmatult oma üritust kinnitasid? Prantsusmaa kuningate endi kolas! Nad võisid sellega riskeerida, nad riskeerisid!

Coligny tõstis Navarra printsi kahe käega õhku, kõrgemale kõigi peadest, seal üleval laskis ta poisil sisse hingata elu jaoks seda, mis toimus, mis mehed need kõik olid. Lausa usukangelased tunnistasid siin oma suurt usku. Henri oli sellega päri ja liigutatud, sest ta nägi oma ema nutmas ja nuttis kaasa. Ta isa oli seevastu, hirmust ilusa peo tagajärgede ees, lasknud kõik aknad sulgeda; see tegi õhu toas peaaegu talumatuks.

Need kõik olid õige ohtlikud üleastumised lubatud piiridest; Jeanne sai sellest hiljem ka ise aru, ta abikaasal polnud vaja teda kaua hoiatada. Jeanne otsustas kuninganna Caterinale mis tahes rahuldust anda, sest oli vähe lootust, et juhtunu jääb *madame* Catherine'ile teatavaks tegemata. Kui aga mõlemad head sõbratarid teineteist jälle nägid, osutus, et üks ei teadnud teise ebasüüdsast esinemisest mitte midagi või eelistas sellest üle vaadata. Selle asemel et Jeanne'ile umbusaldust näidata, palus kuninga ema temalt abi oma vaenlaste vastu.

Kõige õelamaks ohuks valitsejasoole olid Guise'id, Lotringi suguvõsa, kes pretendeeris troonile. Jeanne mõistis, et väikest Bourbonide perekonda peeti seevastu ohutuks. Guise'id esinesid veelgi rangemate katoliiklasena kui kuninganna, ka olid nad rikkad. Mõlemad asjaolud soodustasid nende kavatsusi, nad olid hakanud end Pariisi rahva ees kuningriigi päästjatena näitama. Vaesed Navarra kuningad olid siin tundmatud, ja nad olid tulnud kaugest provintsist, mis oli ketserlik ja lausa mässukolle. *Madame* Catherine lõi mõnusalt nurru nagu vana kass, igakord kui ta Jeanne d'Albret'd silmas, ja Jeanne tundis end alandatuna, kuid ei näidanud seda välja.

Ta oli tark ja leppis kõigega, niipea kui vana kass seda tahtis. Too puuris augu oma kabineti seina sisse, selle kaudu nägi ja kuulis ta, mis Antoine Bourbonil ja Lotringi kardinalil* on ehk tema vastu kavatsusel; ja Jeanne pidi koos temaga luurama ja kuulama, ehkki üks jälititavaist oli ta oma mees. Seejuures polnud küsimuses tema, teda vaevalt kardeti; just see oli väga alandav, kuid Jeanne ei näidanud halba nägugi. Hirmu tundis vana kass Guise'ide perekonnapea, rikka kardinali ees, kes võis iga tema teenri ära osta, ka Navarra. Sellele tarvitses tal muide vaid Hispaania Püreneesid lubada, et neid talle iialgi mitte anda; see ei maksa mitte midagi.

Caterina ja koos temaga Jeanne said paljude salasepitsuste jälile, sest kardinal võttis Antoine'i toas vastu, mis näis talle kõige vähem kahtlustäratav, veel teisigi härrasid. Jeanne imestas oma mehe kergemeelsust. Arvatavasti ei mõistnud too isegi mitte kõike; läbi augu seinas nägi Jeanne tema näost, et mees viibib oma mõtetega mõne armukese juures. See andis Jeanne'ile seda rohkem põhiust mehele üldse mitte märku anda ja oma sõbratari Caterinat talle mitte reeta. Jeanne võttis koguni nõuks mitte lasta mehe armukesega avaliku kokkupõrkeni minna. Sellist vaikset enesevalitsust osutas Jeanne, sest ta poja ja religiooni huvid nõudsid, et ta vana kassiga sõbralikul jalal seisaks.

Ometigi juhtus see kole lugu, et daam, marssaliproua, teda kohtas ja isegi end talle esitleda julges, jah, ta ootas tervituseks suudlust. Jeanne ei kannatanud seda välja, nii mõistlikud kui ta kavatsused olidki. Nende käte vahel, selle paljastatud rinna najal lebas neil tundidel, millest igaüks teda vanemaks ja haiglasemaks tegi, see ainus mees, kelle pärast ta iganes oli võidelnud! Vihaselt põrnitses Jeanne daamile näkku, mis oli võluv ja isegi armas. Kogu elu valskus tõusis talle kurku. Kuigi ta seda poleks tahtnudki, pööras ta daamile selja ja jättis ta seisma.

Marssaliproua aga ei leppinud sellise kohtlemisega ega taandunud põrmugi. Sellal kui Navarra kuninganna teisi tervitas, seisis ta juures, ta nägu polnud enam armas, ning ta ütles küllalt valjusti:

«Sa pöörad minu poole tagumiku, ja ei taha mind suudelda? Püha Johannese nimel! Seda vähem suudlusi saad sa oma mehelt, need kõik saan mina endale!»

Jeanne ümbritses end tihedalt sõbrataridega, et sündsal kombel minema pääseda. Too teine oli suur, ähvardav naine, kokkupõrge oleks võinud halvasti lõppeda. Paljud härrad, kes tähelepanelikuks muutusid, kaitsesid Jeanne'i põgenemisel.

Aga alles pärast seda paistis nii, nagu peaks see vahejuhtum talle kardetavaks muutuma. Iialgi polnud Jeanne oma meest nii vihasena näinud, mees kõneles sellest, et hülgab tema, paneb luku taha, ja Jeanne teadis, et teda ei ässita üles mitte ainult ta kallim. Auk seinas oli teda veennud, et Lotringi kardinal teeb vaese Antoine'i, mida tahab, ja ta eesmärgiks on Jeanne'i kõrvaldamine; siis pole Guise'ide suguvõsal enam mingeid kaaspretendente ja protestandid kaotaksid oma kuninganna.

Jeanne mõistis täielikult, et ta võib endale pääsmist ainult *madame Catherine*'i juurest otsida. Augu kaudu said nad mõlemad teada, mis nõu Antoine'i sõbrad talle andsid: ta võiks noore Maria Stuartiga * abielluda. See oli Medici surnud vanima poja lesk. Kadunu oli ju üks Caterina poegadest, kes üksteise järel kuninga nime kandsid, sellal kui Caterina ise valitses. Caterina oli Jeanne'iga samal arvamisel, et seda ühendust tuleb takistada. Tal pole vaja perekonda meest, kuigi see ka ainult hea Antoine oleks. Selles suhtes mõistsid mõlemad naised teineteist.

See sundis Caterinat isegi meenutama üht teist plaani, oma tütre Margot' kihlamist väikese Navarra Henri'ga. Ta ütles avameelselt, et see oleks kuningriigile tõeliseks kasuks, võtta täisvereline prints ja kuningakoja lähim sugulane perekonda ja liita selle külge. Üks tema astroloog oli talle teatavaks teinud, et see oleks üks tema õnnelikumaid tegusid. Kahjuks oli see laste nooruse tõttu liiga vara. Kuninga ema tõendas Jeanne'ile kallistusega oma siirust; kuid vana kassi käte vahel hakkas Jeanne värisema. Tal käis peast läbi teatud kuulujutt ta hea sõbratari kohta. *Madame Catherine* olevat ühe aukandja mürgitanud, et tolle sissetulekud kel-

legi teise jaoks vabaks saada. Samal hetkel ütles Caterina ja kallistas veidi tugevamini:

«Oma sõprade jaoks olen ma kõigeeks võimeline.»

Võib-olla oli see juhus. Igatahes õpetas see ütlus Henri ema veel kord, kui väga vajalik on selle naise sõprust mitte mingi hinna eest kaotada. Kuid ta sisimas oli liiga palju vastuhakku omaenda taibule, ta ei suutnud iialgi pikka aega targaks jääda. Kui Jeanne oma tõelise veendumuse kuitahes tugevasti südamesse oli lukustanud, vabastas tõde end äkki ja muutus kuuldavaks. Nõrgukese Jeanne'i tooni lisandus siis midagi käsivat ja ülevat, kuna ta kõneles religiooni nimel. Juba sellesama kõneluse kestel nõudis ta, ja unustas seejuures kõik hirmsad kuulujutud *madame Catherine*'i kohta:

«Margot peab protestandiks saama! Muidu ei tohi minu poeg temaga abielluda.»

Ta ei teadnud hoopiski mitte, kuidas teine seda vastu võtab; aga too jäi täpselt sama sõbralikuks, muutus koguini veelgi usalduslikumaks. Ta tunnistas, et on kaalunud, kas ei peaks ka ise koos kõigi oma lastega uue religiooni poole üle minema! Protestandid on võib-olla siiski tugevamad ja nendega lööb ta siis Guise'e. Usust ei rääkinud ta üldse, ja Jeanne heitis talle seda ette, kuid juttus, mis ta talle pidas, ei liigutanud head sõbratari Caterinat. Ta vastas lihtsalt, et on parem mängu mitte avalikuks teha, ja tema hea sõbratar Jeanne lasku ainult edaspidigi pastoritel suletud akende taga jutlustada.

Seejuures avas ta ühe akna ja palus Jeanne'i välja vaadata. Aias lõbutsesid Margot ja Henri. Poiss kiigutas pisikest tüdrukut. Sel polnud täna mingi toredusrõivas seljas, ainult kergekoeline kleit, ja see lehvis ta ümber iga kord, kui kiik hoogu võttis. Henri kükitas maas, laskis Margot'l üle enda lennata, ja hüüdis:

«Nüüd näen ma sinu jalgu!»

«Sa ei näe neid,» hüüdis Margot alla.

«Niisama kindlalt nagu päikest taevas!» kinnitas Henri.

«See ei ole õigus.»

«Ja nad on jämedad!»

«Pea otsekohe kiik kinnit!»

Poiss ei teinud seda, vaid laskis kiigel ise seisma

jääda. Margot astus maha, võttes sealjuures Henri abi vastu, ja lõi siis talle kõigest jõust näkku.

«Seda olen ma ära teeninud,» ütles poiss ja tõmbas näo valust kõveraks. Seepeale haaras ta tüdruku kleidiserva ja suudles seda.

«Ära hakka jälle nõnda peale!» nõudis tüdruk. «Alati olid sa ainult viisakas ja korralik, seda ma ei taha. Täna kõnelesid sa esimest korda minuga õieti.»

«Kuna ma nüüd kindlasti tean, et sul on jalad nagu teistel tüdrukutel, aga ilusamad.»

«Ei, sa ei tea seda veel. Oota, kuni me mõlemad suu-remaks saame!»

Seepeale jäi ta vait, vaatas ainult poisile otsa ja liigutas seejuures huulte vahel oma keele roosivärvilist tippu. Ta nägu oli otsekui portselanile maalitud virsik, mitte nagu ehtne. Poiss ei osanud iialgi täpset vahet teha, kas tüdruk on tema suhtes väljakutsuv või tagasi-tõrjuv. Et asi lõpuks selgeks saaks, tormas ta tüdruku juurde ja suudles teda vägivaldselt. Margot'i jäi sellest hing kinni ja ta naeris õnnelikult.

«Sa oskad seda paremini kui...»

«Kes?» küsis poiss ja trampis jalaga.

«Ei keegi.» vastas tüdruk haavunult.

Üleval sulges *madame* Catherine akna, ta takistas sellega Jeanne'i alla hüüdmast.

«Meie lapsed mõistavad teineteist,» tähendas paks naine leebe irooniaga. Kõhn oli haiglaselt kahvatuks muutunud, aga ikka veel valitses ta end.

Tagajärjeks oli, et ta oma poja nii tugevasti enda vastu surus, nagu oleksid nad veel kodus viibinud. Poiss polnud kaua aega häid õpetusi kuulnud, ta ema töötas nüüd tema kallal jälle iga päev, poiss ei tohi kaotada tunnet, et nad koos emaga tegutsevad vaenulikul pinnal, kõigi vastu, religiooni heaks: selle kaitseks, talle poolehoidu võitmiseks, missa ning pühapiltide ja mille kõige naeruvääristamiseks veel! Henri uskus oma ema; mida tema ütles, see omandas ta silme ees kindla kuju. Margot' kohta polnud ta poisile sõnakeski lausunud, arvatavasti häbenes Jeanne selle vahejuhtumi pärast, mida ta aknast pealt oli näinud, ja pani Catherinele pahaks, et too seda talle näitas.

Henri aga mõistis; ta paha südametunnistus reetis talle, mida ta armas ema arvas, ja äkki seletas ta väikestele Marguerite'ile niisuguse näoga, mis tüdrukut kohutas: tema jalgadest ei või enam juttugi olla, kunagi praeb neid põrgul! Marguerite ütles, et ta seda ei usu, tõeliselt aga kartis ta ja küsis oma emalt nõu.

ESIMENE LAHUSOLEK

Madame Catherine sai veel teisel viisil teada Jeanne'i intriigidest. See polnud raske, kuna tema väikest poega nii vähe tagasi hoiti. Kui see protestant ise veel endalt kannatlikkust ja salajust nõudis, siis Henri suhtes ei katsunudki ta seda; vastupidi. Ta jäi lootma, et tõde on puutumatu, kui ta laste suust tuleb.

Henri oli õnnelik, kui sai oma emale meelepärane olla, pealegi veel asjades, mis talle nii palju nalja tegid nagu katoliiklaste mõnitamine. Vahepeal oli temast ühe poistejõugu juht saanud, ta oskas kõigile selgeks teha, et pole olemas midagi naeruväärsemat kui piiskopid ja mungad. Jõugus oli varsti juba kogu õukonna järelpõlv, isegi kuninga ema ei teadnud vandenõu ulatust, sest kes oleks talle julgenud öelda, et tema enda pojad sinna kuuluvad. Esmalt oli Henri võitnud kõige noorema kolmest printsist uue meelelahutuse poole, riietada end vaimulikkude isandatena ja selles rõivastuses lossi segadust külvata. Nad tormasid nii jultunult kui võimalik tõsistele nõupidamistele ja armustseenide juurde ja nõudsid veel, et nende riste suudeldaks. Nendele oli see täitsa lõbus karneval, hoolimata ebasobivast aastajast, sügisest.

Noorim prints, nimega d'Alençon, oli kõige ettevõtlikum, ehkki ta kohe minema jooksis. Puududa ei saanud, et ka teine, Henri, keda *Monsieur'*ks hüüti, tahtmist tundis kaasa teha, ja lõpuks oli kiusatuses Charles Üheksas ise, kristlik kuningas, kõigi katoliiklaste pea. Ta pani end riidesse nagu piiskop ja nüpeldas oma kõvera kepiga härrasid ja daame, mida need aupaklikkusest ka sündida lasksid. Naerda see poiss ei osanud, ta muutus

ainult kahvatumaks, ta kõrvalpilk umbusklikumaks, ja ta erutus, kuni tal paha hakkas. Kes seisis selle juures ja süütust südamest selle üle rõõmustas, mida ta oli korraldanud? Henri Navarra.

Õukond nimetas vandenõulasi «väikesteks lemmikuteks» ja tegi nii, nagu tuleks neid kergelt võtta. *Madame Catherine* oli seni eksiarvamises, kuni kord ta ukse ees kisa tekkis, ta uskus silmapilguks, et nüüd on ta tund tulnud. Tema juures ei viibinud kedagi peale itaalia kardinali, ja see vaatas juba ringi, kuhu pugeda. Siis läks uks lahti, ja sisse astus esimesena eesel, kelle seljas ratsutas Navarra Henri, punasesse rietatud ja kõigi kõrgete kiriklike auastmete tunnustega. Talle järgnes palju noori härrasid teravatipuliste kübaratega, täistopitud kõhtudega, kõigi ordude mungakuubedes; nad kannustasid oma pikk-kõrvalisi ja kihutasid ümber saali, lauldes litaaniaid. Need, kes polnud ratsa, hüppasid üksteisele selga ja tahtsid end kanda lasta, seejuures paljud kukkusid, mööbel koos nendega, parkettpõrandaga saal kajas vastu laulust, valukisast, puu praksumisest, kabjaplaginast ja naerust.

Ka kuninga ema naeris algul, juba sellepärast, et need polnud mingid mõrvarid. Kui ta aga lõpuks omaenda poegi silmas, ehkki printsid oleksid meelsasti tema tähelepanust kõrvale tõmbunud, siis oli õieti tema kannatus läbi, ta ei lasknud seda aga siiski välja paista. Ta tegi, nagu oleks ta ainult näiliselt pahane, emaliku rangusega manitses ta kõiki poisse seda austama, mis püha on, ja midagi muud mängima. Printsides poole ta eriti ei pöördunud, andis ainult väikesele Navarrale heasüdamliku kõrvakiilu.

Sellest peale olid Caterina silmad siiski avanenud oma hea sõbratari õige iseloomu suhtes, ja see sündis juba sügisel, samal ajal kui mõlemad head sõbratarid auku seina sisse puurisid. Nüüd oli veel oluline, kui ohtlikuks see protestant võib minna, ja see ilmnes esmakordselt jaanuaris, kui ta päris avalikult Pariisi sõitis, et oma usukaaslaste agarust õhutada ja neid üles kihutada. Caterina oli neil lubanud avalikult jutlustada, ja otsekohe kuritarvitas Navarra kuninganna lubatud vabadusi. Caterina vaikis ja lubas Jeanne'il endiselt olla

tema usaldusalune; Caterina komme oli lasta asjadel omasoodu lõpuni areneda. Ka siis, kui näis, et on sinna maale jõutud, ei astunud ta isiklikult välja; vastupidi, vaene Antoine andis tema käsud Jeanne'ile üle, kusjuures Antoine uskus, et need on ta enda omad. Jeanne pidi õukonnast lahkuma, ja kõige rängem oli: ilma oma pojata.

Isa jättis Henri enda juurde, et ta ema mõju alt vabaneks ja heaks katoliiklaseks muutuks. Vähem kui kahe aasta eest oli seesama isa temast head hugenotti tahtnud teha. Henri mäletas seda hästi; aga kui ta oleks julgenud seda välja öelda, oleks ta liiga kohkunud — isa üle, iseenda üle. Ta tundis juba nüüd, et elus peab olema tugevamaid ajendeid kui lihtne otsekoheesus. Kui ta ema Jeanne temaga jumalaga jättis, nuttis poiss — ah, oleks Jeanne teadnud, mille kõige pärast! Emast oli tal kahju, iseennast ta nii väga ei haletsenud. Alati oli ema olnud tema kõrgeimaks usuks, kõigepealt Jeanne ja alles siis religioon.

Nüüd ema nuuksus, suudles teda, tal oli luba ainult veel see ainus kord seda teha, ja siis pidi ta ära minema, sinna, kuhu ta vaenlased teda saatsid, Henri aga vastu ema tahtmist katoliiklikku kooli. Ema võttis end küll kokku, et Henrid rangelt ja ähvardavalt manitseda, et ta ei tohi iial missale minna, muidu jätab ema ta parandusest ilma. Poiss tõotaski seda, nuttis südamest ja oli kõigeiks heaks valmis — kuid mitte sellepärast, et ta seda kõige kindlamaks pidas; hea on siin juba möödas. Ta armas ema läheb maapakku õige religiooni pärast. Ta isa salgab religiooni, kuid temagi teeb seda kindlasti sellepärast, et peab. Vanemad ei armasta enam teineteist, nad on vastased, võitlevad kumbki tema pärast, ja see kõik pole lihtne, ta tundis seda. Oleks *madame Catherine* il tõesti küür olnud ja küüned, samuti ka punased silmad ja tilkuv nina, siis oleks see kõik veel mõistetav olnud. Nii aga seisis väike poiss üksinda ebakindla, seletamatu maailma ees, kuhu ta ise pidi õige pea jala asetama!

Ta pandi «Collegium Navarrasse»*, kõige suursugusemasse Pariisi kooli, ka kuninga vend, keda *Monsieur*'ks nimetati, ja samaealine Guise* käisid seal. Mõ-

lemal olid samad eesnimed kui Navarra printsil, kokku olid nad «kolm Henrid».

«Ma ei käinud jälle missal,» ütles Navarra prints täis uhkust kahele teisele, kui nad omavahel kokku satustid.

«Sa pugesid peitu.»

«Kas nad seda räägivad? Siis nad valetavad. Ma ütlesin neile oma arvamise näkku, ja nad tundsid mu ees hirmu.»

«Peen! Tee ainult nii edasi,» andsid nad nõu, ja oma õhinas ei märganud ta sugugi, et nad ei mõtle temaga ausalt. Ta pani ette:

«Hakkame nüüd jälle nagu tookord end ümber riietama ja piiskopimütse pähe panema ning eeslite seljas ratsutama.»

Näiliselt olid nad sellega nõus, aga reetsid tema võimalikkudele õpetajatele, ja järgmisel korral sai ta nüpel-dada, kuni laskis end kabelisse kaasa võtta. Sellega asi esialgu lõppes, sest ta haigestus, kuna ta seda soovis ja tahtis.

Ta voodi ääres istus haiguse ajal keegi mees, ainuke, kelle ta ema tema juurde oli jätnud. Sel Beauvoisi oli kiire oma käskijanna vaenlaste poole üleminekuga, ja Henri märkas, et ta saadud piitsahoopide eest polnud tänu võlgu mitte ainult oma sõpradele, noortele printsidele, ka spioon reetis tema.

«Minge minema, Beauvois, ma ei taha teid näha!»

«Kas te ei taha ka oma ema, kuninganna, kirja lugeda?»

Seal sai poiss oma suureks imestuseks teada, et tema armas ema reeturile oma tänu ja rahulolu avaldas, et see talle kõigest teadustas, mis siin sündis. «Kinnitage minu poega tema vastupanus ja hoidke teda religiooni juures! Te teete õigesti, et te teda mõnikord rektorile välja annate ning ta piitsa saab. Selle ohvri peab ta tooma, ainult seeläbi saate Teie tema lähedusse jääda, ja ma võin Teie kaudu oma armsale pojale teada anda, mida ma ette võtan.»

Sellele järgnes veel paljugi, aga Henri pidi esmalt mehele oma voodi kõrval otsa vaatama; ta arvas, et küllap pole ta millegi sellesarnasega iialgi kokku puu-

tunud, kuid seal istus ainult üsna kehakas härra, laia nää ja lameda ninaga. Oli ka märgata, et ta palju jõi; midagi erilist poleks Henri temast oletanud. Nüüd tuli välja, et ta oli täis riukaid, kaval olevus, kuigi oli pealt näha nii aus, ja ikkagi ustav teener!

Härra de Beauvois luges Navarra printsi näolt paremini kui see tema omalt. Ta lausus maheda häälega, kuna ta läiketud silmad elustusid:

«Inimesel pole vaja igaühele öelda, kes ta on.»

«Ja teie ei tea seda vist isegi,» vastas kaheksa-aastane üsna ruttu.

«Alati on tähtis jääda sinna püsima, kus olla tahtakse.»

«Seda pean meeles,» alustas Henri ja kavatses edasi rääkida: «Kuid teid ei hakka ma iial enam usaldama.» Selleni ta aga ei jõudnud, Beauvois võttis äkki tal ema kirja käest — õudselt osav, nägematu haare — ja laskis paberil kaduda. Juba ütles ta päris muutunud häälel:

«Homme tõusete te üles ja lähete vabatahtlikult missale. Ma soovitan seda teile, sest te olete nõrk ja talukaste piitsa väga halvasti, aga mis muud te ära teenite, kui te sõna ei kuula.»

Ta väljendas end nii pikalt ja laialt, et Henri lõpuks alliski ukse juures oma voodi taga hiilivaid samme kuulis. Ta ei pööranud pead, kuid tegi, nagu nutaks ta; sellega laskis nad ajal mööduda, kuni ülevaataja oli läinud. Siis teatas usaldusmees talle ülejäänud kirja sisu, sosinal ja kiiresti, enne kui keegi jälle segama võiks tulla.

Jeanne d'Albret ei võtnud ette ei rohkem ega vähem kui avaliku ja üldise kodusõja. Ta ei säästnud kauem oma abikaasat ja seega ei kedagi enam. Ta vajab inimesi ja raha oma mehevenna Condé* jaoks, suure võimukandja jaoks, kes oma võimu religiooni omaga segi ajas, aga see oli Jeanne'ile ükskõik, Condé peab protestantlikku armeed juhatama. Vendôme'i krahvkonnas, kuhu Jeanne oli pagendatud, laskis ta kirikuid rüüstata. Jeanne võttis isegi vastu haudade rüüstamisest saadud raha, ja need olid ta mehe-sugulaste hauad! Millegi ees ei kohkunud ta tagasi, miski ei jäänud püsima peale tema tahte.

Seda kõike kuulis ta poeg ema häälega, ta kõrva ääres kõneles ema suu kirglikult, ehkki see oli ainult ühe võõra inimese rutakas sosin. Henri hüppas voodist välja ja oli terve. Sellest peale talus ta jälle kõiki kannatusi, kui need teda vaid missale mineku eest hoidsid. Tihtilugu unustas ta kõik, muutus rõõmsaks, nagu ta loomult oli, ja kemples lärmakalt teiste poistega, ei näinud enam kooliõue kõrgeid tumedaid müüre, oli vaba ja oli võitja. Ta uskus tõsiselt, et varsti pöörduvad ta vaenlased tema poole ja paluvad alandlikult eestkostmist ta ema juures, et ema neile andestaks.

Läks teisiti. Jeanne kaotas ja pidi põgenema, ta poeg aga ei oodanud lõppugi ära. Esimesel juunil andis ta järele, märtsist alates oli ta vastu pidanud. Isa ise viis ta missale, talle andis Henri vande jääda õigeusklikuks, ja täiskasvanud ordurüütlid suudlesid teda kui oma võitluskaaslast, hoolimata kõigest oli ta selle üle uhke. Mõned päevad hiljem asus ta kallis ema kiiruga teele; Beauvois teatas talle seda etteheitvalt, ehkki ta ise oli talle nõu andnud veel enne ettevõtte kokkuvõtte semist õige usk vastu võtta. Kuskilt maakohast põhja pool Loire'i põgenes Jeanne oma vaenlaste eest lõuna poole kuni oma kodumaa piirini, olles alatasa ohus, et teda võtab vangi kindral Montluc *, kelle Caterina talle järele saatis.

Kui suure hirmuga saatis teda reisil ta poja süda! Ta oli ema vastu sõnakuulmatu olnud ja oli teda reetnud, kas ei tule kogu ema õnnetus sellest? Emale ei julgenud ta kirjutada, ühele tema härradest saatis ta kirju, mis olid valu ja segaduse karjatused:

«Larchant, mul on nii suur hirm, et kuningannale, minu emale, võib midagi halba juhtuda!»

See oli päeval; öösel aga laps magab ja näeb und mängust. Isegi päevatundide hulgas oli ikkagi alati palju neid, mis tal lasksid kõike unustada, õnnetust ja ta enda väikest tähtsust maailmas. Siis tegi ta midagi, mille juures keegi ega miski teda ei takistanud — pani ühele mängus võidetud poisile põlve rinnale. Seepeale naeris ta tema välja ja laskis tal joosta. See oli vale, karistatud vihkavad vähem kui need, kellele armu on antud, aga see ei saanud Henrile iialgi päris selgeks.

Ta polnud just omasuguste hulgas armastatud, ehkki ta mõlemat nende juures saavutas, nii hirmu kui naeru. Talle oli tähtis nende lugupidamine ja selle kõrval oma naljade mõju, kusjuures ta iialgi ei märganud, et nad temast enam lugu ei pidanud, kui nad naersid. Ta demonstreeris neile koera või nende soovi kohaselt ka äveitslast või sakslast, sest sisesõda tõi võõrad landsknehtid Pariisi, ta oli neid näinud. Kord hüüatas ta: «Caesar mõrvati!» Henri *Monsieur'*le ütles ta: «Teie olge Caesar.» Henri Guise'ile: «Ja meie oleme mõrvad.» Ta roomas maas, et oma kaaslastele näidata, kuidas ohvrile lähedale hiilitakse. Toda haaras hirm, ta karjus ja põgenes, aga mõlemad tagaajajad olid juba ta kallal.

«Mis sa ometi teed?» küsis äkki Jeanne'i poeg. «Sa teed talle haiget.»

«Kuidas ma teda muidu mõrvata saan?» vastas Guise.

Hetkelisest katkestamisest piisas, et Caesar sai ülekaalu enda kätte ja hakkas halastamatult Guise'i pekma. Nüüd pidi Navarra teda takistama teist tapmast.

Ta pöördus meelsamini nalja juurde tagasi. Nood ei taibanud, et võib võidelda ja seda kergelt võtta. Nead muutusid kohmakalt tõsisteks ja mõirgasid: «Löö ta surnuks!» — sellal kui tema ise mängust vaimustus.

Ta oli väiksem kui enamik omaealisi, tal oli pruun nahavärvus tumeblondide juuste juures, ta nägu ja silmad olid liikuvamad kui nende omad, ideed tekkisid tal kiiremini. Mõnikord seisis nad kõik ta ümber ja vahtisid teda imestunult nagu midagi võõrast, nagu tantsivat karu või ahvi.

Hoolimata vaimustusest, millesse teda ta fantaasia viis, võis ta järsku tõe tajuda; teised vaatasid üksteisele küsivalt otsa, nad polnud taibanud, mida ta rääkis, tema juttu oli liigselt värvunud ta kodumaa keel. Mõlemad teised Henrid avastasid, et ta sõna «lusikas» puhul kasutas vale artiklit, kuid nad ei öelnud talle seda, vaid tegid nüüd sedasama viga ise, alati kui tema juures oli. Ta tundis küll, et nad olid ühiselt milleski temast ees. Neil aegadel nägi ta und; millest küll? Hommikul oli see ununenud. Alles siis, kui talle selgeks

sai, et ta koduigatsuse, metsiku ja kohutava koduigatsuse all kannatab, teadis ta ka, mida iga unenägu talle näitas: Püreneesid.

KUI ISA SURI

Ta nägi neid taevani kaetuna rohelise metsaga, jalad kandsid magajat ülespoole nagu tuul, ja üleval oli ta nii suur kui nemad, nii suur kui mäed. Ta võis kuni Pau' lossini alla kummarduda ja oma kalli ema suud suudelda. Koduigatsusest haigestus ta uuesti nagu varem missa puhul. Esmalt arvati tal rõuged olevat, kuid neid tal polnud. Isa viis poisi tookord maale, sest Antoine Bourbon läks jälle kord sõtta ja ta väikesel pojalt polnud vaja üksi Pariisi jääda. Henri ei kartnud mahajäetust maal mitte vähem, ta mangus isa, et ta võtaks tema laagrisse kaasa. Antoine ei teinud seda juba sellepärast, et tal oli seal keegi kallike.

Kui ta minema ratsutas, saatis Henri teda tüki maad oma ratsu seljas. Ta ei suutnud lahkuda, ta armastas seda ilusat, habeme ja relvadega meest rohkem kui iganes varem, see oli tema isa, veel jäi ta talle, kuni ristteeni veel, kuni ojani!

«Ma olen kiirem kui sina, tahad, veame kihla? Ma tean üht lühemat teed, metsa taga olen ma jällegi su kõrval!» Seda tegi ta senikaua, kui isa ta vihaga koju saatis. Aga vaevalt möödus kuus nädalat, ja Antoine oli surnud. Puude lehed koltusid, ja käskjalg tuli ta poja juurde, Navarra kuningas olevat langenud. Prints, tema poeg, tahtis karjatada, järsku surus ta kõik pisarad alla ja ütles:

«On see tõsi?»

Sest ta pidas nüüd juba reegliks, et talle valetati ja lõksusid seati.

«Jutusta õige, kuidas see juhtus!»

Kahtlusega kuulas ta lugu jooksupöörast, kuhu kuningas endale oma söögi laskis tuua. Paaž, kes talle veini kallas, oli juba ühest kuulist haavata saanud. Teine tabas kohe seal kõrval surmavalt üht kaptenit, too seisis katmatult ja õiendas oma asja. Kuningas võtab aset sinnasamasse kohta! Kuidas see teisiti võis

minna? Veel üks kuul lõi sinna sisse, ja see juhtus siis, kui kuningas pissis.

Nüüd laskis Henri lõpuks pisarail voolata. Ta oli oma isa muretust julgusest tõe ära tundnud. Teda põletas valu, et ta ise oli pidanud olema kaugel ega võinud lahingust ja hädaohust osa võtta nagu see teener, keda ta isa oli armastanud.

«Rafaell!» hüüdis ta. «Kas kuningas armastas mind?»

«Kui ta oma haavadesse suri, see juhtus laeval, mis teda Pariisi pidi viima...»

«Kes oli tema juures? Ma tahan teada!»

Teener ei vastanud. Armukesest, kelle käte vahel Antoine oli surnud, ta vaikis.

«Ma olin temaga üksi,» kinnitas ta. «Kui mu isand lõppu tundis tulevat, kell üheksa õhtul, haaras ta mul habemest ja ütles: «Teeni hästi mu poega, ja tema teenigu hästi kuningat!»»

Henri nägi seda enda ees, sellepärast jättis ta nutmise ja haaras ise mehe habemest. Ta tundis, et midagi ilusamat ei võigi olla, kui nii vapralt surra nagu ta isa Antoine Prantsusmaa kuninga eest.

Mälestus oma isast määras järgnevad kaks poisi aastat. Niikaua ei saanud ta uuesti oma ema näha. Jeanne'i ähvardas kogu aeg rängalt kindral Montluc; see oli surve, millega *madame* Catherine saavutas, et Jeanne'iga oli võimalik läbi saada. Seda *madame* Catherine oskas, sest ta ei tundnud kirglikku vihkamist nagu Jeanne d'Albret; tema lihtsalt tegutses vastavalt olukorrale. Guise'ide perekond jäi tema tugevaimaks vaenlaseks, kuna protestandid olid ajutiselt nõrgemad. Seda rohkem võis ta neid kasutada, eelkõige nende vaimset juhti. Kaalunud kõik hästi läbi, otsustas *madame* Catherine järgnevalt.

Noorest Navarra printsist sai, nagu ta isa seda oli olnud, Guyenne'i provintsi kuberner, ka sai ta admiraaliks ja sada ihukaitseväelast, pidi aga õukonna juurde jääma. Tema asetäitja nimi seal lõunas oli loomulikult Montluc, ei keegi muu kui too, kelle üle Jeanne nii ägedalt kurtis. Selle eest võis Jeanne oma Henrid kasvatada nagu tahtis, ehkki ta ise eemal viibis. Otsekohe andis ta pojale õpetajana tagasi vana tubli La Gauche-

rie, printsi üldine juhtimine oli kavala Beauvois' käes, ja missale enam ei mindud. Henri oli jälle protestant, kuid see jättis teda külmaks.

Ta ütles endale: «Ma olen katoliiklasena sündinud, mu kallis ema tegi minust hugenoti, ja selleks tahan ma ka jääda, ehkki mu isa mind uuesti missale saatis või oli see õieti *madame* Catherine, ja ordurüütlid suudlesid mind. Kui ma nüüd religiooni omadega sõjaväljal viibiksin, nagu see mulle sünnis oleks,» — ja poisil hakkas süda põksuma —, «siis nad mind enam ei suudleks. Pigemini peaksin ma neid sellepärast paluma, sest nad võiksid meid ära võita, ja seejärel oleksin ma jälle katoliiklane. Niisugune on maailm.»

Veel kõrgemale hüppas ta süda. «Ei!» mõtles ta. «Võita või surra!» Selle ütluse, *aut vincere aut mori*, kirjutas ta ka ühele sedelile mingi loterii jaoks, ja *madame* Catherine küsis temalt, mida see tähendab. Siis ütles poiss, et ta ei teadvat nende sõnade mõtet.

KUMMALINE KÜLALINE

Henri käis üheteistkümnendat eluaastat, kui ta kaasa võeti kuningas Charles Uheksanda suurele reisile läbi Prantsusmaa. Kuninga ema Caterina leidis, et kogu kuningriik peab lõpuks ta poega näha saama, ja ka kuninglikust soost printsi, Navarra Henrid, pidi kuninga saatjaskonnas kõikjal näidatama — protestant ja siiski ainult vasall. Kes ajas targa paksukese plaanid järjekordselt nurja? Või vähemalt arvas neid nurja ajavat? Jeanne d'Albret; äkki ta ilmus. Ühte linna, kus õukond parajasti peatus, sõitis ta sisse nagu iseseisev vürstinna, kolmesaja ratsanikuga ja mitte vähem kui kaheksa pastoriga.

Otsekohe tungis ta *madame* Catherine'ile tormiliselt kallale täitmata jäetud lubaduste pärast. Ta võttis endale aega ainult oma pojaga palvetamiseks. Oma poja on ta kokkuleppe pandina oma heale sõbratarile loovutanud; Montluc aga keelas Béarnis jutlustamise, ja ees näib seisvat midagi veelgi halvemat, Caterina

kokkusaamine Hispaania kuninga Filip Teisega *, lõuna deemoni ja religiooni verivaenlasega. Jeanne nõudis lott, Jeanne nõudis oma õigust.

Keegi ei osanud kokkuleppeid ükskõiksemalt võtta kui Caterina; niipea kui need enam mingit kasu ei toonud. Ta naeris oma tavalisel kombel endamisi: «Mu hea sõbratar, nüüd olete te siin ja olete minu juures, see on mul kõige rohkem südamel.»

Nii oli see tõepoolest, sest Filip oli talle teatanud, et enne kui ta oma saadikud teisele poole Püreneesid saadab, peab Navarra kuninganna lähikonnast kaduma. Seejärel ei saavutanud Jeanne muud midagi kui pisut raha elamiseks oma ratsanike ja pastorite jaoks, sellega pidi ta uuesti Vendôme'i krahvkonda tagasi pöörduma nagu kahe aasta eest. Õukonna reis aga läks lõunasse.

Jeanne ei andestanud endale, et ta oli lõksu langedud. Uhel ööl magas tema poeg võõrastemaja alumisel korrusel mingis kolkas, kus loss oli kogu seltskonna jaoks liiga väikeseks osutunud. Äkki hüppas poiss üles. Klaas oli klirisenud ja keegi põrandale kukkunud. Henri sööstis kogu jõuga mehele peale, kuni see veel lebas, ja hüüdis seejuures valjusti appi. Ilmusid tuled ja inimesed, mees peksti vaeseomaks. Kui Henri teda näha sai, tundis ta tema ära ja vaikis jahmunult. Korrastele mõistis ta, kes mehe saatnud on ja milleks. Kuid ta hoidus kellelegi tunnistamast, et tema armas ema oli tahtnud teda ära röövida lasta. Ka tema kasvataja Beauvois ei reetnud end iialgi. Mõlemad vaatasid mõnikord teineteisele kurvalt otsa, vanem raputas pead, sellal kui poiss selle langetas.

Üks koht Provence'is kannab nime Salon, seal elas tollal keegi kummaline mees, ja Navarra Henri õppis teda tundma. Oli varane hommik, üheteistkümnendaastane seisis alasti toas, parajasti pidi teener talle särgi ulatama, seal astus sisse Beauvois ja koos temaga see mees.

«Mida Beauvois tahab?» mõtles Henri. «On see arst? Ma pole haige.»

Sellal küsib mees: «Kus on prints?» Peatub viie sammu kaugusel ta ees ega näe teda, ehkki ta on päris

alasti! Beauvois ei vasta küsimusele, vaid ootab tähelepanelikult — pelglikult, oleks öeldud, kui Beauvois võiks pelglik olla. Teener aga tõmbub nurka ja võtab särgi kaasa. Poiss tunneb end imelikult üksi olevat, lahti rõivastatud, täiesti nähtav, ka vead, ka paha. Ta hakkab kartma, et see sündmus areneb selleni, et ta piitsa saab. Oh vanamees, nii kõhn, juuksed terashallid ja palged auku vajunud, vaata's mind lõpuks ja mine siis jälle minema!

Ammu peab mees teda silmas, uurib läbi keha ja väikese inimnäo; ainult keegi ei tea seda, ta pilk on kaetud ja tuleb kaugemalt kui viie sammu tagant. Peale selle pöördub ta põhjendamatu liigutustega kõrvale, hüppab tagasi, ette, puudutab Beauvois'd, pomiseb vabandusi, ei jäta pomisemist järele, liiga hilia aga tuleb tal mõttesse kummardada. Seejuures viibutab ta oma suurt kübarat, ja virutab selle minema, printsile jalge ette. Siin teeb Henri midagi, mis ei vasta tema seisusele. Ta ei tea, mispärast ta tõstab kübara maast ja annab selle mehele, kes on kõige rohkem arst, arsti kohta aga liiga saamatu.

Seal seisavad nad teineteise ligi, kõhn vaatab alla, väike tõstab pinguldatult näo — ilmaaegu; selle ilmutuse tabamatu pilk tõmbab eesriide üle oma palöete ja kaela, välja jääb kere ilma peata, loor pea asemel. Poiss tunneb hirmu ja mitte enam peksu ees.

Mees on pomisemise jätnud, ta mõtleb: «Mida ma ütlen?» Ta tunneb: «See on laps. Midagi veel täitumatu, piiritut, tal on, nii nõrk kui ta ongi, rohkem väge ja võimu kui kõigil, kes juba elanud on. Ta töötab elu ja on seetõttu suur. Ta on ainusuur. Milline vapper nägu!» näeb ta, kui Henril on just kõige suurem hirm.

«Tema ta on!» räägib ta valjusti ja pöördub Beauvois' poole, kes kannatlikult ootab. «Kui jumal teile armu üles näitab niikaua elada, on teil isandaks Prantsusmaa ja Navarra kuningas.»

See on kõik, mida ta valjusti räägib — ei tee enam uuesti katset kummardada, läheb juba uksest välja. Härra Beauvois avab selle tema jaoks.

«Ma tänan teid,» ütleb ta. «Nägemiseni, härra Nost-
radamus*.»

Henri aga tunneb: see pole mitte üks neid, keda uuesti näeb. Just sellepärast jätab ta selle ilmutuse oma mällu.

KOKKUSAAMINE

Lisaks sellele söötsid noil päevil ta kallale kuuldu-
sed ja ettekuulutused; võimatu oli unustada, mis too-
kord sündis. Kuhu Navarra prints oma protestantlike
saatjatega ka iganes ilmus, tervitasid teda religiooni
omad harjumatu salajuse ja jahmunud nägudega.

«Arge reisige edasi, isand. Jääge meie hulka, me
ennemini kõik sureme, kui et jätame teid oma vaenlaste
kätte.» Sellesarnast kuulis ta kõikjal.

Keegi hallipäine hugenott, kes oma lastelastel oli
lasknud end kohale kanda, tõstis oma väriseva käe
õnnistamiseks ja kõneles oma vana rinna sügavusest:

«Ma kiidan jumalat, et ma teid nägin. Seejärel, kui
meie kõik oleme ära hävitatud, maksate teie, isand,
meie eest kätte ja viite religiooni võidule.»

Sellele järgnesid kõikjalt tuttavad härdad palved,
et ta, taeva pärast, loobuks edasireisimisest.

Hiljem vastas Beauvois Henri küsimustele:

«Arge laske end ära kohutada! Las need inimesed
tunnevad hirmu, see teeb neid usus agaramaks. Nad
kardavad kõige halvemat, sest kuninga ema peab lähe-
mal ajal hispaanlastega kokku saama. Meie aga tun-
neme ju *madame Catherine'i*. Kavalus on talle omasem
kui suur veresaun.»

«Kui aga Hispaania kurat seda teha käsib?» sõnas
Henri vastust ootamata, nii kindel oli ta Habsburgide
verivaenluses ja see pidi alatiseks jääma.

Beauvois püüdis poisile seletada, et Caterinal pole
võib-olla midagi rohkemat kavas kui end katoliikliku
maailmavõimu ees õigustada, et ta mitte alati pole oma
protestantidele ainult sõjavägesid vastu saatnud, vaid
on mõnikord katsunud neid järeleandlikkusega püüda.
Kõige halvemal juhul võib ta Filipilt abi paluda, kuna
ta reformeeritud usku alamaid teisiti taltsutada ei saa.

Asjata, kaalutlused ei tunginud Henri sisimasse, ta

fantaasia täitis selle täielikult piltidega. Ta fantaasia hoiti vahetpidamata liikvel ümbritseva sosina, murelike ilmete ja aimusrikaste häälte kaudu, mis ta reisi saat-sid. Sihtkohal peab juhtuma see, millest ta hing oli tul-vil. Ta ei teadnud, mis, aga midagi tundmatut seisis ees, ja kui see tõeliselt ei tulnud, siis oli ta ometigi val-mis seda nägema ja kuulma.

Nii jõudis Henri suuremate saatjaskonnas Bayonne'i linna, päris lähedale Béarni provintsile, oma kodu-maale. Siin pidi ta kõigeks valmis olema, see oli see koht, just see, mis talle isa ja emaga väikesest peale oli koduks olnud. Mahedalt nagu ta nime ammust ajast tuntud kõla, voolas siit läbi Adour'i jõgi, ja need, mis tumesinises taevas lausa valgusest sulasid, need tipud olid tema mäed, Püreneed. Henri, kes nende järele igat-sust oli tundnud, ei mõtelnud nüüd ainustki korda sel-lele, et sinna põgeneda.

Kui hispaanlased lõpuks kohale tulid, selgus, et need olid noor naine, Prantsusmaa Elisabeth *, Hispaania kuninganna, Caterina enda tütar, ja selle kõige kõrgema saatjana Alba hertsog *. Temaga pidas *madame* Catherine nelja silma all oma kõige tähtsama läbirääkimise.

Saal oli väljastpoolt valve all. Esimesena ilmus vana kuninganna, ta käis aknapoole läbi ja kergitas iga ees-riiet. Teisel pool rippusid seintel ainult pildid. Siis võt-tis ta istet ühes kõrges sirge leeniga tugitoolis, vaatega uksele. Ta selja taga seisis kamin. Rohelised oksad täit-sid kamina suure ava, oli juuni kesksaik.

Alba hertsog astus sisse, pea kõva kroogitud krae seest välja sirutatud. Ta ei kummardanud pead ega võt-nud mütsi maha. Sammudes painutas ta põlvi nii vähe kui võimalik; ta nägu polnud noor, kuid vähimagi jäl-jeta. Mingi elamus polnud saanud sinna püsima jääda, sest see oli liiga kõrk.

Ta jäi seisma — mitte lugupidamisest, vaid kui süü-distaja, ja ilma pikemata tegi ta vanale naisele teata-vaks, et suur kuningas Filip, tema käskija, pole *madame* Catherine'iga rahul. Caterina võttis selle vastamata teadmiseks; hertsog ei oodanudki vastust, vaid rääkis kõige karmima tooniga tema täitmata jäetud kohustus-test püha kiriku ja selle ilmaliku käe vastu, kes mõõka

juhhib, Habsburgide dünastia vastu. Caterina võttis kõik leatavaks, kuni hertsog lõpule jõudis.

Seepeale küsis ta oma õlise häälega, kui palju raha Hispaania kuningas talle pakub, et ta kogu oma kuning-riigi katoliiklikuks teeks. See on kallid, lisas ta juurde.

Hertsog ütles: «Mitte midagi. Või te võtate vastu ka mele väed ja tunnustate don Filipit kui kõige kõrgemat valitsejat kuningriigi üle.»

Caterina ütles, ja seekord vönkus ta hääle, et jumal ei või seda tahta, sest ta on kuningriigi tema kätte usaldanud ja talle pojad kinkinud. Aga ta töötab kunin-gas Filipile, et ta tema viha ketserluse sallimise pärast kauem välja ei kutsu. Tema kavatsused on alati olnud kõige paremad, ainult et tal tuli mittepiisavat jõudu kavalusega asendada.

«Kui palju maksab siin maal pistodatorge?» küsis Alba.

Caterina hingas mitu korda kuuldavalt, küllap ta katsus naeratada, vähemalt ta hääle muutus pilkavaks.

«Kümme tuhat pistodatorget maksab niisama palju kui kahurid, mahapõletatud linnad ja kodusõda.»

«Kuidas siis, kümme tuhat,» ütles Alba põlglikult. «Ma kõnelen ühestainsast.» Esimest korda suvatses ta oma teravat, kikkhabemega nägu kõrge sirge leeniga tugitoolile lähemale viia. Seejuures ütles ta:

«Kümme tuhat konna pole veel mingi lõhekal.» *

Caterina mõtles järele, ehkki ta teda oli mõistnud. Et aega võita, tegi ta liigutuse ukse ja kõrgete akende poole. Kamina oma selja taga unustas ta ära. Tema hääle muutus tasaseks, vaevalt et Alba veel iga sõna eraldas.

«Lõhekalaga võite vähemalt kaht isikut mõelda.»

Ka Alba rääkis nüüd sosinal. Tükk aega kestis mõ-leva sosin. Siis eemaldusid nende pead, hertsog astus tagasi, niisama jäik ja ülev nagu algul. Kuninganna tõusis raskelt. Alba ulatas talle sõrmeotsad ja viis ta ukse juurde. Alba kõndis kangelt, kuninganna tatsudes.

Kui mõlemad juba ammu läinud olid, jäi saalis ikka veel hääletult vaikseks. Kuuldavalt lahkus väljas vaht-kond. Alles siis liikusid rohelised oksad kamina suures avas, ja väike kogu pugus välja.

Ta tegi tiiru tugitooli ümber, milles see oli juhtunud. Ta nägi mõlemat vanakurja, nagu oleksid nad veel seal viibinud. Ta tajus veel kord kõike, mis nad teineteisele olid usaldanud, ka seda mittekuuldavat koos mõlema nimega, mis pidid sealjuures langema. Tagantjärele tundis Henri need ära: admiral Coligny nime ja — veri tõusis tal südameni — oma ema, kuninganna Jeanne'i nime.

Ta pigistas käed rusikasse, vihapisarad valgusid silma. Äkki kargas ta ühel jalal ringi, naeris heledalt ja tõi kuuldavale ülemealiku kirumise. See oli tal pärit oma kodumaa vanadelt, vanaisa d'Albret'lt, need olid pühad sõnad, tundmatuseni moonutatud. Ta hõikas, nii et kajas.

MORALITE*

Ainsi le jeune Henri connut, avant l'heure, la méchanceté des hommes. Il s'en était un peu douté, après tant d'impressions troubles reçues en son bas âge, qui n'est qu'une suite d'imprévus obscurs. Mais en s'écriant allègrement *Ventre-Saint-Gris* au moment même où lui fut révélé tout le danger effroyable de la vie, il fit connaître au destin qu'il relevait le défi et qu'il gardait pour toujours et son courage premier et sa gaité native.

C'est ce jour là qu'il sortit de l'enfance.

MORAAL

Nii õppis noor Henri enneaegselt tundma inimeste õelust. Tal oli juba sellest veidi aimu pärast oma õrna ea nii segaseid muljeid, mis oli ettenähtamatute sündmuste katkematuks ahelaks. Kui ta oma ülemealiku vande «*Ventre-Saint-Gris*»* välja paiskas — ja seda koguni hetkel, mil tal kogu elu kohutav oht alasti silmade ette astus — andis ta sellega saatusele mõista, et ta väljakutse vastu võttis ja et ta igaveseks ajaks oma varase julguse ja oma külgesündinud lõbusa tuju säilitab.

Sel päeval kasvas ta välja lapseeest.

JEANNE

*

KINDLUS OOKEANI KALDAL

«Ma nägin ja kuulsin selgesti,» ütles Henri oma armale emale, kui nad esmakordselt segamatult rääkida said. See juhtus alles Pariisis, ehkki Jeanne juba õukonna tagasisõidu ajal oli nendega ühinenud.

«Tead sa, ema, mis ma usun? Alba märkas mind. Lehed kaminas ei olnud küllalt tihedad, ja ma puutusin okste vastu, need liikusid.»

«Ta võis arvata, et see on tuul. Muidu oleks ta sinu sealt tingimata välja toonud.»

«Mõni teine oleks seda teinud, mitte see hispaanlane. Ma nägin ta nägu, see polnud üldse inimene; ja kui tema meelest oleks vaeva väärinud, siis oleks ta lihtsalt rapiiriga läbi roheluse torganud, enne seda küsimata, kes selle taga peitub. Aga selleks oli ta liiga kõrk, ja pealegi kindel, et nende jutust keegi aru ei saa, sest nad rääkisid niivõrd tasa. Ei!» hüüdis ta, kui Jeanne midagi vastu tahtis öelda. «Mitte minu jaoks liiga tasa. Ma olen sinu poeg, sellepärast ma taipasin, mis nad sinuga kavatsevad.»

Jeanne võttis ta pea ja pani selle oma pale vastu. Ta ütles otse enda ette tühjusesse:

«Inimesed uhkustavad meeleldi petlikult, isegi häbitagudega.»

«Inimesed küll, aga mitte koletised!» vastas poiss kiiresti ja tuliselt. Äkki vabastas ta end emast. «Küll olid nad mõlemad aga koomilised!» — ja et seda emale näidata, käis ta algul kangelt nagu hertsog ja tatsas siis nagu *madame* Catherine. Seda näja tegi ta väga andekalt, ta ema märkas seda küll, kuid sellest hooli-

mata ta vaevalt naeris. Poeg taipas, et ta jutustus andis emale tõepoolest mõelda.

Jeanne korraldas siis ka nii, et võis pojaga õukonnast lahkuda ja põgenemisvõimalust otsida. Ta talitas nii ettevaatlikult, et isegi Henri midagi ei aimanud; see algas ühe oma mõisa külastamisega, kust ta päris ilmsüütult tagasi pöördus. Alles teine reis, mille Jeanne koos Henriga oma mitmes provintsis asuvasse valdustesse ette võttis, lõppes põgenemisega lõunasse. Oli veebruar, kui nad Pau'sse jõudsid, ja Navarra printsil oli käes neljateistkümnes eluaasta, siin sai ta oma esimesed õpetused valitsemise ja sõjapidamise alal, mis aga mõlemad tähendasid üht ja sama.

Jeanne kohtles oma alamaid kui vaenlasi, kuna nad kuninganna äraoleku ajal olid religiooni vastu mässu tõstnud. Leebe Jeanne muutus mõneks ajaks halastamatuks valitsejannaks. Ta läkitas poja koos suure aadlike staabi ja kahuritega, et ühele omadest kätte maksta, ning mässuliste käsi käis halvasti.

Kohe pärast seda üritas ta sugulane Condé ei rohkemat ega vähemat kui ootamatut kallaletungi Prantsusmaa kuningale ja tema õukonnale. Kuninga ema oli arvamusel, et märguandeks uute rahutuste tekitamisel nii põhjas kui lõunas oli tema hea sõbratari Jeanne'i põgenemine; ja nagu alati, kui olukord talle head ei tõotanud, tahtis ta kaubelda. Ta saatis ühe sileda, kõlava nimega isanda; aga mida see ka iganes rääkis, Jeanne teadis, et teda taheti ainult uuesti õukonna meelevalda meelitada.

Seetõttu nõudis ta oma pojale lihtsalt tegelikku asevalitsejakohta üle kogu Guyenne'i, üle suure provintsi koos pealinna Bordeaux'ga; senini oli pojalt ainult tiitel. Kuna Caterina talle nüüdki rohkem ei tahtnud lubada, oli kõik selge. Coligny ja Condé asusid otsekohe sõjakäiku jätkama. Jeanne aga kartis, et nüüd hakkavad vaenlased prints Henrid vägivaldselt oma võimusesse püüdma. Eriti pidas ta Lotringi kardinali kõigeiks võimaliseks. Tema oli ohtlikum kui kuningakoda, kel juba võim käes. Guise alles ihkas seda, ja Jeanne d'Albret teadis omast käest, mida see tähendab.

Seepärast otsustas ta liikuda kõige tugevamate pro-

testantlike positsioonide piirkonda, mida nimetati Sainlonge'iks, põhja poole Bordeaux'd, ookeani äärde. Henri oli rõõmsas erutuses, teisiti kui ta ema, kel olid omad kahtlused.

«Miks sa nutad, ema?»

«Kuna ma ei tea, mis on õige, mis vale. Saatan seab end alati heale vastu, ja kuidas ma ka ei talitaks, pean ma ikka kartma, et tema on see, kes mind taga kihutab.»

«Ei. Mulle ütleb Beauvois, et ma olen sõttamineku ja võitluse jaoks küllalt suur.»

«Ja kes on sinu Beauvois? Kas saatan pole kunagi tema kaudu rääkinud?»

«Seekord kasutab ta härra de la Mothe-Féneloni suud.» Too oli Caterina saadik. «Ma tunnen vanakurja hääle täpselt ära!» hüüdis Henri.

Seepeale Jeanne vaikis. Ta oli õnnelik, et vähemalt neljateistkümneaastane veel teadis, mis on õige. Kui ta polsi väiksesse kindlameelsesesse näkku vaatas, põlgas ta end ümbritsevaid isanda, kes tal suhete katkestamise õukonnaga maha laitsid, sest et nad ise olid vaid ilmalikud inimesed või nõrga südamega. Siis ei kartnud ta ka saatana sosistusi, ja tuli oma sisimas võitjana välja. Ta poeg oli relvakandmise eas, see otsustas!

Ta küsis veel ainult, et enam mingit kahtlust ei jääks:

«Mille eest, mu poeg, hakkad sa võitlema?»

«Mille eest?» kordas poiss imestunult, sest ta oli suurest rõõmust ja õhinast, ometi viimaks võidelda, selle täitsa unustanud.

Jeanne leppis sellega, ta mõtles: «Küllap see talle jälle meelde tuleb. Vaenlaste salakavalus, eriti saatuse oma, õpetab teda. Ta saab sellest iga kord julgust, et ta õige religiooni eest võitleb. Küllap ta verigi hakkab kõnelema; sest ta on oma onule Condéle lähem sugulane kui mis tahes katoliiklikule vürstile. Peale selle nõuab kuningriik rahustamist meie võidu kaudu,» lisas Jeanne au pärast juurde. «Aga peasjaks,» mõtles ta sedamaid jälle, «jääb jumala teenimine. Kogu mu armsa poja elu on edaspidi üks tervik ja usk liidab selle kokku.»

Nii väga eksis kuninganna Jeanne oma lõbusa riivlirike suhtes. Jeanne ei tahtnud midagi teada printsess

Margot' jalgadest, millega Jeanne oli Henrid ometi ise näinud tegelevat, kui ta hea sõbratar Caterina seda talle aknast näitas. Ka unustas ta, et poeg oli kloostrikoolis siiski lõpuks oma usust taganenud ja missale läinud. Muidugi oli ta teatud aja vapralt vastu pannud, aga mida suudab laps, kellele kõik karmilt peale käivad? Mida suudab selle vastu isegi täiskasvanu, kes tahab sõpru omada, elu maitsta ja hoopiski mitte märter olla. Kuninganna Jeanne kuulus nende hulka, kes keset igasuguseid katsumusi ja kõige ägedamaid intriige siiski alati pahaaimamatuks ja kogenematuks jäävad. Seetõttu võivad need isegi vananedes veel armastada ja uskuda.

Henri tundis Jeanne'i paremini kui see teda, sellepärast palus Henri emalt harva raha. Ta mängis meeleldi, istus tihti söömalauas ja muretses endale selleks vahendeid, saates inimestele palumatult võlakohustusi majja. Üks kahest, kas tuli võlakohustus tagasi või saabus raha; sellest ei tohtinud ema midagi teada. Nagu noormees aru sai, võis ainult sõda ta võlad kinni maksta. Tal polnud üksnes üllad või omakasupüüdmatud põhjused kodusõda igatseda. Ta oli tollal samasugune kui teised näljased hugenotid. See oli hea ka ürituse jaoks, mida ta teenis, sest seda agaramalt ja veendumalt kõneles ja talitas ta.

Jeanne asus temaga teele; aga teel protestantliku kindluse La Rochelle'i poole lasksid nad end veel kord selsamal Prantsusmaa kuninga saadikul kinni pidada. Too küsis Navarra printsilt, et miks ta tingimata tahab oma onu Condé juurde La Rochelle'i minna.

«Et riidematerjali kokku hoida,» vastas Henri jalamaid. «Meie kuninglikust soost printsid peame kõik korraga surema, siis ei pruugi ükski teise pärast leinariietes käia.»

Seesama isand pidas Henrid rumalaks, muidu poleks ta püüdnud teda ema vastu üles kihutada. Ilma et ta Jeanne'i nimetas, rääkis ta kuritegelikest tulesüütajatest.

«Ämber vett!» hüüdis Henri otsekohe, «ja tuli on kustutatud.»

«Kuidas nii?»

«stringi kardinal peab selle ära jooma, et ta lõhki läheks!» Kui isand sellest aru ei saanud, oli ta pikema lahuga kui viieteistkümnenda-aastane. Jeanne aga oli see, kes tema head vastused meelde jättis. Rõõmust oma poja üle ei kiirustanud ta eriti ja oleks peaaegu Mont-luc'i kätte vangi langenud, kes oli juba jälle ta kannule astunud. Aga mõlemad jõudsid õnnelikult kindlasse linna ookeani ääres, ja see oli suur, haruldane rõõm, viimaks ometi üksnes sõpru enda ümber näha. Sellest sõrased neil silmad, ükskõik kas nad naersid või nutsid. Coligny, Condé ja kõik, kes juba kohal olid ja nende pärast muret tundsid, pühitsesid jälleenägemist mitte vähem liigutatud südamega.

Üksainus heaolu ja julgeoleku linn — see kujutab endast väga palju, kui meil seljataga asub terve viha ja tagakiusamise maa! Korrapealt kaob umbusaldus, ettevaatus heidetakse kõrvale, ja pääsenud inimesele piisab esialgu juba üksnes sellest, et ta on vaba ja hingab. Tohid kõnelda kõigest, mis sind on piinanud ja kibestanud, teised aga vaatavad sulle otsa ning räägivad nagu su oma südamest. Olla koos ja tunda enda ümber ainult neid inimesi, keda ei pea põlgama. Päästa meid kurjast! Too läbi ohtude need kohale, keda ma armastan! Ja nüüd on nad siin.

Henri seisis mererannal. Isegi ööpimeduses võis ta kallalekippumiste pärast muret tundmata sadamasse ja vallile minna. Lained veeresid võimsalt, pörkasid vastamisi, paiskusid kõrgele, ja nende möire oli otsekui hääli kaugusest, mis teda ei tundnud, tuules aga nautis ta teist maailma. Ta armas ema, kui ta süda liiga ülevalt tuksus, oleks arvanud, et see on jumal. Ta poega Henrid aga vaimustas mõte, et see suur vesi ei jäta oma veeremist ja möirgamist enne, kui ta seal kaugel uue maailmajao, Ameerika, tundmatu ranna vastu pörkab. See maa olevat lage, üksildane ja vaba; Henri arvas, et küllap vaba kurjast, vihast, sundusest seda või teist uskuda, ja vastavalt sellele siis määratud kas kannatusi taluma või võimul olema. Jah, öösel, ümbritsetuna merest ja seistes kividel, mis vahust nõretasid, muutus noor poeg päris oma armsa ema taoliseks, ja see, mida ta Ameerikaks nimetas, oli õigupoolest jumala riik. —

Tormavate nähtamatute pilvede seest löid hetketi pilkuma tähed, ja täpselt samamoodi laseb ka viieteistkümneaastane pilvetaoline hing hetketi valgust läbi. Hiljem ei suuda ta seda enam teha; maa ta jalge all muutub aina tõelisemaks ja tihkemaks, selle külge jääb ta oma meelte ja mõtetega pidama.

VÕITLUSTE HIND

Navarra prints käis vanadele peale, hakata ometi lõpuks pihta. Ta ei hoolinud ei nõupidamistest ega kõnedest. Linna esindajatele vastas ta nende tervituse peale: «Ma ei oska nii hästi kõnelda, aga ma teen midagi paremat — ma teen midagi!»

Viimaks ometi vaenlast näha, viimaks ometi kätte maksta ja end maksma panna, viimaks ometi maitsta!

«See on taevanikisendav, armas ema, Prantsusmaa kuningas võtab kõik su valdused ära, ja tema väesalgad alistavad meie maad. Ma tahan võidelda! Küsid sa veel, kelle eest? Sinu eest!»

«Mu hea sõbratar Caterina mõtles välja kirja Bordeaux' kohtule; see peab mind kõigist mu valdustest lahti kuulutama. Caterina väidab, et mind peetavat siin vangis — nagu oleks tal endal minuga midagi muud ees! Ei, see on pelgupaik ja mitte vangikoda, ehkki ma linnastki ei saa lahkuda ja pean kõigi oma mõisate hüvedest loobuma. See ohver olgu toodud jumalale! Jah! Mine ja võida tema vaenlased ära! Tema eest võitle!»

Seejuures haaras ta poja näo oma kahe kõhnunud käe vahele. Poja näol olid ema omaga sarnased vormid ja jooned; poja kõrged kitsad kulmud, mahedad silmad, puhas laup, tumblondid juuksed, väike kinnipigistatud suu, kogu see kõhetu nooruslikkus laskis aimata ema kadunud noorust. Kuid poeg oli terve ja ilusa kehaga, ta õlad ja rind arenesid, kuigi paistis, et ta eriti suureks ei kasva. Ta nina oli liiga pikk, esialgu kaardus ninaots ainult veidi allapoole.

«Ma lasen sul rõõmuga minna,» seletas Jeane sügava kõlarikka häälega, nagu ikka neil kordadel, kui

ta endast oli võitu saanud. Alles siis, kui poeg oli ära, päris ära sõitnud, andis ta oma pisaratele salaja voli ja nuttis lapsehäälel.

Vähesed nutsid avalikult La Rochelle'i linnas, kui hugenottide vägi väravast väljus. Vastupidi, nad olid rõõmsad, kuna jumala ja nende võidutund oli ligidal. Enamikul meestest olid omaksed kaugel, olid neilt röövitud, ja nad lootsid kindlasti neid tagasi võita. Sellele sõtta minek on pääsemine!

Nüüd aga juhtus nii, et religiooni omad said lüüa.* Katoliiklik sõjavägi tekitas neile kaks ränka kaotust, kuigi hugenotte arvult vähem polnud; kummalgi poolel seisis kolmkümmend tuhat meest. Protestandid said ahväge nii Põhja- kui Lõuna-Prantsusmaalt. Pealegi võisid nad lootä Oranje* ja Nassau* printsile ning Zweibrückeni* hertsogile. Usk ei tundnud ei maa- ega keelepiire, ja kes on tõe poolt, see on mu vend ja sõber. Hoolimata sellest kaotasid nad kaks korda rängalt.

See tuli sellest, et Coligny oli liiga aeglane. Ta oleks pidanud palju tormilisemalt oma võõrastele liitlastele vastu liikuma, et sõda sise-Prantsusmaale kanda. Selle asemel laskis ta end vaenlasel juba üllatada, kui ta polnud veel kuigi kaugelt jõudnud, kutsus appi Condé ja ohverdas kuningliku printsi, et vaid sõjaväge päästa. Jarnaci juures langes Condé tabatuna varitsuspaigast lükitatud kuulist. Hertsog d'Anjou armee oli rõõm suur, laipa veeti emaeelse seljas ringi, et kõik sõdurid seda näeksid ja usuksid, et protestantide lõplik hävitamine on lähedal. Paremini mõistis Navarra Henri, surnu vennapoeg, mida jumal kavatseb. Nüüd oli järg tema enda käes, temast sai juht.

Ta oli senini hobuse seljas istunud, muud midagi, aga seegi oli palju. Vaenlasele vastu kapata, täiesti süütuna, puhtana ja uuena, sellal kui too on täis pattu ning pälvinud karistuse. See on tema asi, seda halvem talle, me oleme päev läbi, viieteist tundi liikvel, kogu aeg sadulas, toredad, väsimatud ega tunne enam oma keha. Teda võttis vastu tuul, ta lendas, silmad läksid aina selgemaks ja terasemaks, ta nägi nii kaugelt kui ei kunagi varem, sest nüüd oli tal vaenlane. Kuid too polnud järsku enam üksnes tuules ja kauguses. Ta tea-

tas endast, lennates tuli kuul. Lasu järelkaja on nõrk, kuul aga lebab tõesti maas, raske ja kivist.

Iga tapluse eel oli Henril hirm, ta pidi sellest jagu saama. «Kui me hirmu üldse ei tunneks,» ütles talle keegi pastor, «ei saaks me teda ka jumala auks ära võita.» Henri surus oma erutuse maha ja läks samale kohale, kuhu esimene kuul oli langenud. Samuti oli talitanud ka ta isa Antoine ja saanud pihta. Henrid ei tabanud mingi kuul, tema hirm oli kadunud, ja ta ratsutas omadega, et vaenlase suurtükiväe selja taha jõuda. Ja kui õnnestus, no olid need alles vembud!

Ta onu Condéd polnud nüüd enam, muretu poisi õlule laoti äkki kogu tõsidus ja vastutus. Tema ema Jeanne tõttas kohale ja esitles ise poega väeosadele kui juhti, esmalt ratsaväele ja seejärel jalaväele. Henri andis oma hinge, oma au ja oma elu nimel vande, et ta iialgi ei loobu heast üritusest, ja talle avaldati tormilist poolehoidu. Nüüd aga pidi ta ka selle asemel, et ainult läbi tuule ratsutada, nõupidamistel istuma. See oleks olnud väsitav, kui head naljad oleks puudunud. Suurt heameelt valmistas talle üks kiri d'Anjou hertsogile. Nõnda nimetati nüüd Caterina keskmist, veel elus olevat poega, keda varem ainult *Monsieur*'ks kutsuti, see oli samuti Henri, üks kolmest Henrist Pariisi kooliajast. Nüüd olid nad vastased lahinguväljal.

See Henri oli talle upsakalt ja õpetlikult kirjutanud tema kohustest ja kohustustest kuningriigi vastu. See oleks veelgi läinud, kuid otsitud toon — küllap seda kirja on mõni võõramaalasest sekretär suure vaevaga stiliseerinud, või kui Henri *Monsieur* seda ise on teinud, siis ei tea ta küll peenutsemise ja liigse kasvatuse tõttu enam, mis teha, samuti nagu ta õde Margot! Navarra prints pilkas oma vastuses tervet seda peent perekonda. Kirjutaja olevat väljendanud end nagu mõni välismaalane, kes lihtsa mehe päris harilikku keelt üldse ei tunne. Noh, ja hea asi on ometi loomulikult seal, kus õiget prantsuse keelt räägitakse!

Henri toetus keelele ja stiilile. Sellega reetis ta midagi, milles ta teadlik polnud: et ta ise tuli kusagilt mujalt, ja et tema esimesed häälikud polnud just päris need. Vahepeal oli ta ära õppinud õukonna, kooli, lõpuks

aga sõdurite ja rahva kõneviisi, ja see oli talle kõige armsam. «Prantsuse keel on minu valik,» pidi ta hiljem hõikjal kuulutama, kui ta juba teadis, kuidas lood temaga olid. Nüüd tahtis ta pigemini uskuda, et see keel oli olnud tema esimene ja ainuke. Ta magas oma inimestega heintes, kui just nõnda juhtus, ei võtnud samuti riideid seljast, ei pesnud ennast palju tihemini kui nemad, lehkas ja vandus samuti kui nemad. Üht teatud vokaali moodustas ta ikka veel teisiti kui nemad, kuid seda ei tahtnud ta märgata, ka oli ta unustanud, kuidas tookord kooliõues mõlemad teised Henrid teineteist müksasid ja tema üle muigasid, kuna ta sõnale «lusi-kas» vale artikli lisas. Vale artiklit tarvitas ta ikka veel.

Mõnikord märkas ta selgesti vigu, mida Coligny sõjajuhtimises tegi. See oli siis, kui rõõm elada ja ratsutada noormeest täielikult kaasa ei kiskunud. Tavaliselt näis talle tähtsamana lahingut lüüa, kui seda võita, sest elu oli pikk ja rõõmus. Admirali ees, vana mehe ees, pidi aukartust olema, sest too oli sõja selgeks õppinud; ja alles kaotused, võidud ja aastad, kõik need koos moodustasid teadmise. Traagilise mälestussamba maskiga sõjajumalale endale ei usaldanud Henri ühtki oma kahtlust, arutas neid ainult oma onupoja Condéga*, langenud kuningliku printsi pojaga, kelle isa Coligny oli ohverdanud.

Nad olid ühel arvamisel selles punktis, mis üksnes noorust ühendab: vanamehe aeg on möödas. Tal ei õnnestu enam miski, ja kui me juba seda arutame: mis siis õigupoolest eales talle kasulikult on lõppenud? Argem patustagem! Kord on ta, nagu kõik vanad räägivad, Prantsusmaa ära päästnud Flandrias* — kuidas oligi selle linna nimi? Guise'id tahtsid tookord sõda Hispaania Filipiga, meie põlise vaenlasega. Need on vanad lood, juhtunud enne meie aega, kes neid enam hästi mäletab? Härra admiral oli sõjakäigu maha laitnud, viimasel silmapilgul hoidis ta siis kaotuse ära, isiklikult sulges end kindlustamata linna; aga kes sai tasu? Mitte tema, vaid Guise'id, selle sõja süüdlased. See on veel halvem, kui ta tolle koha — ah-jaal! Saint Quentin oli selle pesa nimi — parem kohe hispaanlastele üle oleks andnud. Kellel pole üldse edu...

Mis on õige, see jäägu: omal ajal võttis ta Boulogne'i inglased ära. Seda veel teatakse. Ta käsutas üht prantsuse laevastikku, ja kui ma kividelt La Rochelle'is uue maailma poole vaatasin, pidin ma mõtlema sellele, et härra admiral Coligny oli prantslaste hulgas esimene, kes võttis ette prantsuse koloonia asutamise.* Neliteist emigranti kahe pastoriga purjetasid Brasiiliasse, ja loomulikult ei tulnud sellest midagi välja. Tal läks nagu enamikul teistel: ta tegi oma parima ja kaotas. Kellel juba kord edu ei ole...

Ta on siiski sageli võitnud — jah; aga need olid võidud Prantsusmaa kuninga üle, keda ta alati ainult tema protestantlike alamatega lepitada ja Guise'ide käest vabastada tahtis. Sellepärast tuli härra admiralil iga kord viletsaid lepinguid sõlmida, ja sõda algas otsast peale.* Tema mõdukus pidi tõendama, et ta pole lõpupeude lõpuks mingi mässaja kuninga vastu — ja ometi tahtis ta Charles Üheksandat koguni vangi võtta,* ja too ei andesta talle iialgi, et pidi põgenema. Embakumba: kas ollakse jumala nimel mässaja kuninga vastu, või siis ei viida esmalt vägesid Pariisi — ega lasta end seejärel ninapidi vedada, selle asemel et kuningriigi pealinn vallutada, ära rüüstata ja kogu õukond maha nottida! Seevastu ilmub, niipea kui õukonna lood on täbarad, kuninglik edikt, mis protestantidele usuvabaduse kindlustab, aga juba päev hiljem murtakse seda. Ja isegi kui sellest kinni peetakse — kui palju on meie usuvennad siis võitnud? Hugenott peab kakskümmend miili ratsutama või jooksuma, kui tahab jumalateenistusele minna: nii vähe palvemaju on neile lubatud. Ma ei kannata, kui keegi asjatult võidab.

Loomulikult on ta suurepärane väejuht ja usukangelane. Meie, religiooni omad, oleme vähemuses, ja kui nad meid siiski kardavad, siis kardavad nad härra admiralit, ja kui nad saadavad meile läbirääkimiste pidajaid, siis küsivad need meilt: kas te ka teate, et teie ei loeks kuningakojalet midagi, kui poleks härra admiralit? Nüüd aga vaata teda ennast, mis jääb talle neist võitmistest järele pärast hästimõeldud pingutusterohket elu. Kuni oma vana Saint Quentin'i võiduni, mis lõppes talle nii halvasti ja ta vaenlastele Guise'idele nii hästi, olevat

ja olnud võimas soosik. Vana kuningas elas, ta armastas Colignyd, tegi ta rikkaks, *madame* Catherine'il polnud veel midagi öelda ja ta poeg Charles oli laps. Need olid tema hiilgepäevad, meie neist osa ei võtnud. Nüüd võtame ka meie osa, mis aga sünnib nimelt nüüd, kui me sellest räägime? Pariisis müüakse oksjonil Coligny mõõblit, mis tema lossist Châtillonist ära on toodud, loss on põlema süüdatud. Tema ise on kui mässaja ja vandenõulane kuninga ja riigi vastu mõistetud ühele väljakul* kätkestamisele ja poomisele. Ta vara on konfiskeeritud, ta lapsed autuks ja alamrahva hulka kuuluvaks tunnistatud, ja kes tema elusalt või surmalt välja annab, saab viiskümmend tuhat taalrit. Meie, poisid, peame tõesti meeles pidama: härra admiral on selle kõik valinud õige usu nimel ja on end jumala auks alandanud. Sest muidu oleks see andestamatul!

«Ta mõrvas vana hertsog Guise'i.* Seda vähemalt tegi ta enda huvides, ja õieti meeldib see temast mulle kõige rohkem. Peab kätte maksma,» arvas noor Condé. Tema nõbu Henri ütles:

«Mõrvareid ei suuda ma kannatada — ja härra admiral pole ka mingi mõrvar. Ta üksnes ei hoidnud mõrvareid tagasi.»

«Mis ütleb tema südametunnistus selle kohta?»

«Et on olemas vahe,» vastas nõbu Henri. «Mõrvamine on jälk. Mõrvareid saata on lubamatu. Neid mitte tagasi hoida võib-olla kõlbab kuidagi — ehkki ma loodan, et mul pole kunagi vaja niimoodi talitada. Lotringi kardinal peaks sellegipoolest terve vaaditäie vett alla neelama. Ainult tema ja ta suguvõsa on kõige kurja juureks kogu Prantsusmaal. Nad reedavad kuningriigi Hispaania Filipile, et see neid troonile upitaks. Nemad üksi teevad meid, protestante, kuninga ja rahva silmis vihatuks. Nemad tahtsid ka Colignyd tappa lasta, nemad ise alustasid, tema aga jõudis neist ette. Ta ei peaks võib-olla sellele vastu vaidlema. Mina omalt poolt usun, et jumal annab talle õiguse.»

Condé vaidles vastu, kuna ta ei mõelnud mitte ainult hertsog Guise'i mõrvamisele, vaid ka oma isale, Jarnaci juures langenule, Coligny poolt ohverdatule.

«Härra admiral ei armastanud minu isa, sel oli liiga palju armusuhteid. Muidu poleks ta pidanud langema. Aga härra admiral oskab oma südametunnistusega kokku leppida, ja küllap sa seda tema käest õpid,» ütles poiss väljakutsuvalt.

«Sinu isa surm oli vajalik religiooni võiduks,» seletas Henri talle kaastundlikult.

«Ja sinu oma jaoks! Sellest peale oled sina meist printsidest esimene.»

«Seda olin ma juba varem sündimise tõttu,» ütles Henri ruttu ja äkki teravalt. «Kahjuks pole sellest veel mingit kasu, kui puudub raha ja sul on võimsad vaenlased, kui tuleb võidelda nagu põgenik, keda nad püüda tahavad. Mida me teeme, et seda kõike muuta? Kas tungime peale? Jah, mina! Kahekümne viiendal juunil, seda ma ei unusta, see oli minu päev ja minu esimene võit. Aga kas ma võin vanamehele oma esimest võitu ette visata?»

«Pealegi oli see lahing nii tähtsusetu. Admiral vastaks sulle, et sa La Roche Abeille'i juures küll hästi lõbutsesid, meie aga pidime siiski kindlasse kohta peitu pugema ja sakslasi ootama. Kui aga ratsanikud lõpuks kohale jõudsid?» Condé hääli muutus valjuks ja kurjaks. «Siis ruttasime saatma Navarra kuningannale niipalju väge kui võimalik, et tema maad vaenlasest puhastada. Sellepärast me nüüd karistust kannamegi.»

«Sina ei kanna mingit karistust. Sul on iga päev uus tüdruk.»

«Sul ka.»

Mõlemad noored lasksid oma hobuste ratsmed lahti ja astusid ette, et teineteist pilkudega puurida. Condé näitas isegi rusikat. Henri jättis selle tähele panemata; veel rohkem, ta heitis äkki mõlemad käed onupojale kaela ümber ja suudles teda. Seejuures mõtles ta: «Pisut kade, pisut nõrk, aga siiski vähemalt minu sõber, ja kui mitte, siis peab ta selleks saama!»

Ka Condé kaisutas oma sugulast. Kui nad teineteisest eemaldusid, olid tal silmad kuivad, Henril aga niisked.

Väeosade saatmine Béarni tasus end ära, sest seal nad võitsid. «Küllap annab see härradele Pariisis mõt-

lemist,» arvas Jeanne'i poeg, «ja ka *madame Catherine* hakkab oma vana rasva sees kõhe. Me seisame suurema osa sõjaväega Poitou's, poolal teel kuningriigi piirile, me tahame selle endale võita, seal kus ta on!

Mõlemad nõudsid jutulepääsemist, ja Coligny võttis nad vastu, ehkki tal raskeks läks näidata neile kindlat nagu ja vääramatut usaldust jumala vastu: liiga palju isanda karistusi tabas teda just nüüd. Aga protestant osutus õnnetuses tugevaks, katsumustes, mis tal läbi tulid teha, teadlikuks. See ei puutu kellessegi, mis-ahugi viletsus teda haaras, kui ta üksi jäi, mõningail olundil, kus isegi kõige kõrgemgi polnud äratuntav. Rahulikult kuulas ta ärritatud noorukeid.

Nõbu oli ägedam kui Henri. Ilma viisakuseta nõudis ta Colignylt marssi Pariisi peale ja nimetas teda araks, kuna ta mingit lahendust ei otsi, vaid Poitiers' linna ees seisab ega suuda seda ära võtta. Vahepeal kogub vaenlane jõudu.

Admiral silmitses neid mõlemaid, seda, kes nii tormiliselt esines, ja seda, kes vaikis ja ootas. Kogenud mees teadis täpselt, kelle tahe ja mõte siin õieti kuuldavale tuli, sellepärast ei suunanud ta oma vastuse mitte Condéle, vaid Navarrale. Ta seletas, et vaenlane oma liiga tugevate positsioonidega sulges tal tee, tema ise ei või muud midagi otsida kui ühendust oma lõunasse saadetud väeosadega, ja — siinjuures tõstis ta sõrme — ta peab selle eest hoolitsema, et võõrad ratsaväelased palka saaksid. Muidu jooksevad need tal minema. Ta ise oli juba oma perekonnaehted ohverdanud, enne kui nõustus, et ratsaväelased oma palga endale ise võtavad. Sellest ta vaikis. Kristlane ei uhkusta ohvriga ja uhke mees samuti mitte. Seepärast laskis Coligny noorel printsil Henril rääkida ja endale ülekohut teha.

«Te lubate maad rüüstata. Härra admiral, ma olen veel noor, ma ei tunne sõda nii kaua kui teie. Kuid nii pole ma teda iialgi kujutlenud, et võõrad, selle asemel et koos meiega lahinguid lüüa, süütavad meie külasid ja põlvavad meie talupoegi, kuni need oma viimase ära annavad. Teie väe mahajäänud sõdureid notitakse maa-rahva poolt maha kui kahjulikke loomi, meie seevastu

maksame iga kord kohutavamalt kätte neile inimestele, kes meie keelt kõnelevad.»

«Aga meie usku nad ei tunnista,» vastas protestant traagilise näoga.

Henri pigistas hambad kokku, et need ei laseks sõnadel suust välja tulla, mida ta hirmuga kuulis juba oma sisimas kõlamas, sest nad olid religiooni vastu.

«See kõik ei saa jumala tahtmine olla,» ütles ta.

Coligny vastas:

«Mis on jumala tahtmine, mu prints, saate te sõjakäigu lõpul teada. Igatahes on issand mind veel tegudeks alal hoidnud, sest juba jälle püüdis valve kinni mõrvari, kelle Guise'id olid mulle läkitanud.»

Ise kavatses ta sellest peale seda noort kriitikategijat nii kaugel hoida kui võimalik. Lahingu eel Moncontouri juures, mille ta pidi samuti jälle kaotama, saatis ta mõlemad printsid nende julgeoleku pärast taha, ehkki üks neist märatses ja teine kibedaid pisaraid valas. Pärast seda ilmus jälle Jeanne d'Albret, ja peeti nõu. Protestantlik sõjavägi oli uue kaotuse järel umbes kolme tuhande mehe võrra nõrgem, talle ei jäänud muud üle, kui lõunasse tagasi tõmbuda, selle asemel et väe väiksem osa oleks peavägede juurde põhja tulnud.

Jeanne tõi nagu alati oma pastorid kaasa. Tal olid salajased jutuaajamised Colignyga, nendes sai juba julguse kaotanud mehest veel kord võidukas. Sest võit, mis me endas kanname, on esimene, ja tõeline võit järgneb sellele jalapealt; Jeanne uskus seda kindlasti. Siis hakkasid Jeanne'i pastorid psalme laulma, ja sõjavägi kui ka selle ülemjuhataja tundsid end vagadena ja tugevatenä.

Järgmiseks oli forsseeritud marss, mis sõjaväe mõlemad kauged lahusolevad osad tegelikult ühendas. Pärast seda aga sammusid protestandid läbi maa kuni üles Nevers'i krahvkonnani. Sellest silmapilgust peale ähvardasid nad Pariisi. Sedamaid liigutas end õukond. Sellal kui sõjavägi veel edasi liikus, pidasid mõlemad daamid, Caterina ja Jeanne, juba läbirääkimisi. Ikka veel liikus sõjavägi, siis kirjutati alla rahule* ja sõjavägi peatus. Selle lepinguga anti usutunnistusevabadus.

Henri rõõmustas koos oma emaga, kuna ta nägi ema õnnelikuna. Ta oli seda koguni ka ise, seni kui ta järele ei mõelnud. Edasimarsi ajal oli ta aga pidanud haigena kogu linna maha jääma, tol korral oli tal mahti kõiki selle sõja jõledusi meelde tuletada, neid igaveseks oma mällu kinnitada. Võib-olla oli ta ka haigestunud ainult protestantliku sõjaväe jäledate tegude pärast, nii nagu ta varem ükskord näis olevat haigestunud rõugeisse ainult seetõttu, et pidi katoliiklaseks saama.

Oma sisemist protesti ei hoidnud ta admiral ees salajas. Ta ütles:

«Härra admiral, kas te tõesti usute, et südametunnistusevabadust võib lihtsalt lepingute ja korraldustega kaotada? Te olete suur väejuht, lipsasite vaenlase eest minema ja ähvardasite Prantsusmaa kuningat ta pealinna. Sellest hoolimata räägib rahvas provintsidest, kuhu me kandsime sõja, edasi mässajatest, keda hugenottideks nimetatakse, ega lase meil rahus palvetada seal, kus me tapnud ja röövitud oleme.»

Võitja Coligny vastas:

«Prints, te olete veel väga noor, ja pealegi olite voodis haige, kui me läbi tungisime. Inimesed unustavad kiire kergesti, ja üksnes jumal veel teab, mida me tema arituse heaks pidime tegema.»

Henri ei uskunud. Või seda hullem, mõtles ta, kui jumalalgi on sellised pildid silme ees nagu tema: õnnetus inimesed tõmmatud rippu, kuni nad oma raha peidupaiga leedavad, ja nende jalgade alla on tehtud tuli! Et mitte liiga palju öelda, kummardas ta ja lahkus võitja juurest.

PEREKONNASTSEEN

Nüüd järgnes lühike ajavahemik, mille kestel näis peaaegu nii, nagu elaksid Jeanne ja Henri rahuarmastavas, õeluseta ja vihata maailmas. Jeanne valitses oma väikest riiki ja Henri suurt Guyenne'i provintsi. Jeanne'il polnud enam vaja karistada, sest ta alamad olid jälle head protestandid. Henri aga esindas parimas usus Prantsusmaa kuningat. Ta ei saanud tõepoolest aru, miks peaks ta olema loodud kuningakoja vaenlaseks;

ema õpetused polnud tema hinge nii sügavaid jälgi jät-
nud. Noor mees peab suutma ka auahnust unustada.
Kaheksateistkümneaastaselt lausub ta mõne lühikese
kuu jooksul: «Ma olen elu jaoks juba küllalt teinud! Nai-
sed on nii ilusad ja nende soosingut võita on meelt-
ülendavam kui sõda, usk ja tee troonile!»

Ta mõtles noori naisi ja olukorda, milles nad pole
peaaegu enam inimolevused, pigemini jumalannad, nii
imetoredad on nende kehad. Iga kord kui ta neid märkas
ja veendus, et nad on lihalikud, jäid nad siiski teisest
maailmast pärinevaks, sest tema kujutus ja ihaldus
muutsid nad otsekohe jälle ümber. Ka olid nad alati
uued, neil polnud tookord aegagi talle pettumust val-
mistada, sest ta ei jätnud neid endale küllalt kauaks.
Sellepärast ei saanud ta veel teada, et tema enda üle-
vate tunnete asemel elasid nende imetletud kehas ena-
masti arvestus ja armukadedus. Sellal kui üks teda vih-
kas, ratsutas ta kümme tundi, et endale teise juurest
tasu oma vaevade eest kätte saada. See ootas teda sära-
vate silmadega, näol igavene armastus. Ta langes maha
selle ette, kes parajasti juhtus olema, ja suudles tolle
rüüpalistust, jõudnud sihile pärast nii pikka ja ränka
teekonda. Silmad läksid tal märjaks, ja läbi pisarate
nähtuna muutus naine ilusamaks.

Sellal aga, kui Henri noorte naiste jaoks elas, tegeles
mitu küpset daami temaga, ilma et ta seda oleks tead-
nud. Esimene neist oli *madame* Catherine. Kuninganna
sai ühel hommikul Louvre'is oma magamistoas poja
Charles Üheksanda kuningliku külaskäigu osaliseks.
Poeg oli veel särgiväel, sest siisuguse rutuga oli see
tõntsakas mees vaevaks võtnud tulla. Juba enne, kui ta
jõudis ukse sulgeda, hüüdis ta:

«Ema, asi on niikaugel!»

«Su õde laskis tema sisse?»

«Margot magab Guise'iga,» kinnitas Charles vihaselt.

«Mis ma sulle ütlesin? Ta on emis,» väljendas *madame*
Catherine nii selgelt, kui põhjus seda nõudis.

«See on tänu tema hea kasvatuse eest,» kärkis Charles.
«Oskab ladina keelt, on nii õpetatud, et ta isegi söömise
juures loeb. Tantsib pavanat*, laseb luuletajatel end
lauludes ülistada.» Talle tuli üha rohkem meelde. «Hobus-

lei tema kullatud tõlla ees on peas suled, nii paksud kui
minu tagumik. Aga ma tean, mida ta teeb, olen seda
pealt näinud. Juba üheteistkümneaastaselt hakkas see
pikkanatt sellega pihta.»

«Ja sina seisis kõrval ja näitasid tuld,» viskas *ma-
dame* Catherine vahele. Aga veel ei lasknud poeg end
segada. Ta tundis kõiki oma õe armukesti ja luges need
vandudes üles. Siis väsis ta oma vihast, ärritus õe pä-
rast oli tema kehalise seisundi jaoks liig. Laup tume-
puna, langes ta lõõtsutades ema voodisse, nii et pad-
jad üles hüppasid, ja ütles veel ainult torisedes:

«Ja mis see minusse puutub? Ta jääb selleks, mis ta
on, ja tõmbab edasi Guise'iga või mõne teisega. Ma vi-
hastan sellele.»

Ta ema silmitses teda ja mõtles: «Veel mõne aasta eest
nägi ta välja nii suursugune nagu pilt seinal. Nüüd ei
puudu palju, ja kuninga asemel võiks ta olla lihunik-
sell. Mis olen ma siin teinud? Aga see pole mitte mina,
need on Valois'd. Niisuguste barbaarsete rüütlite veri
ilmub aina uuesti hauast välja ja elustab veel ühe vana-
dest kujudest!» Nii mõtles Medici tütar, sest tema vähe-
sed tuntud esivanemad olid tallide ja sõjalaagrite ase-
mel mugavais tubades elanud.

Ta ütles oma ühetoonilise häälega:

«Nõnda, kuidas sinu õde end ülal peab, ei jää mul
varsti muud midagi üle, kui Henri Guise väimeheks
võtta. Kes on siis tugevam, mu vaene poiss, kas sina või
tema?»

«Mina!» möirgas Charles. «Mina olen kuningas!»

«Jumala armust või?» küsis ema. «Üht oleksid sa küll
juba võinud õppida, et iga kuningas peab jumala armule
ise ka järele aitama, või ta ei jää selleks. Täna oled sa
kuningas, mu poeg, kuna ka mina, sinu ema, veel alles
olen.»

Seda ütles ema teatud toonil, mida Charles ammust
aga tundis, ja mille juures ta tavatses püsti tõusta.
Ta lahkus oma kohalt voodis, ta seisis särgis, mida võl-
visid tema paks rind ja kõht, väikese vana naise ees,
valmis selle tahet ära kuulama.

«Ma tahan,» otsustas Caterina, «et Margot ei abiellu
Guise'iga, sest tema suguvõsa on mulle liiga võimas.»

Minu tahte kohaselt saab ta lihtsa noore mehe, kes meid teenib.»

«Kes see on?»

«Ta perekond peab olema hea, aga mõjuta ja Pariisis tundmatu. Eelkõige tahan ma teda oma käpa alla saada. Kes on kättesaadav, muutub kahjutuks. Oma vaenlased tuleb oma perekonnas hoida.»

«Ega sa ometi mõtle...»

«Ma pean läbirääkimisi tema emaga, et ta tema siia saadaks ja ma ta ükskord oma võimusesse saaksin.»

«Too on ketser! Minu õde ja ketser, seda ühendust pole ju ometi kunagi tõsiselt mõeldud!»

«Aga kui sinu vend d'Anjou abielluks Inglise kuningannaga *? Ka Elisabeth on ketser ja seejuures suur kuninganna, omaenda armust.»

«Ta tapab oma katoliiklasi,» ütles Charles, rohkem arglikult kui raevuga. Ema oli tema jaoks liiga tark. Isegi mitte religioonist ei lasknud ta leidlik vaim end takistada. Aga oma kõige koletumate sõnade juures oli ta rahulikkus ise.

«Inglise katoliiklased võivad end ise aidata — ja muide, ka prantsuse omad,» lisas ta juurde.

Charles vahtis maha ja urises, rohkem ta ei julgenud. «Hispaania kuningas on ka veel olemas,» urises ta.

«Minu tütar, Hispaania kuninganna, on surnud,» selendas Caterina ilma leinata. «Sellest peale on mul don Filipilt ainult veel karta, et ta minu kimbatust ära kasutab. Sellepärast vajan ma oma protestante.» Endamisi ütles ta veel: «Kui mul aga neid enam tarvis pole, talitan ma nendega täpselt samuti kui Inglise kuninganna oma katoliiklastega.»

Milleks seda oma andetule pojale reeta? Nüüd jõudis ta selleni, mida ta pojalt ootas.

«Su õele tuleb lõpuks aru pähe panna.»

«See on õigus! See lugu Guise'iga...»

«Kes sinult krooni ära võtab,» täiendas kuninganna kiiresti. Seal möirgas Charles:

«Mu õde siia! Küll ma teda õpetan mind troonilt tõukama!»

Juba tormas ta minema, ema sai tal parajasti veel särgisabast kinni.

«Et sa mul siia jääd! Tema Guise on võib-olla tema juures, ja too on relvadega.»

See hoidis Charles'i sedamaid tagasi.

«Ja kui Margot sind näeb, ei tule ta kindlasti siia. Mina aga tahan, et see kuskil mujal ei toimuks kui ainult siin.»

Caterina plaksutas käsi, ja ühele oma daamidest, kes asse astus, ütles ta:

«Palu printsessi, mu tüdrit, mind üles otsida, et ma saaksin talle tähtsat teadet edasi anda. Kinnita talle, et see on midagi head.»

Seejärel ootasid mõlemad — Caterina erutuseta, ristanud kätega; tema paks tõntsakas poeg aga jooksis kannatamatusest toas ringi, ta ööriided lehvisid, ja torisedes ähkis ta juba ette.

Viimaks läks üks lahti ilmutuse jaoks, keda igaüks oleks imetlenud, peale nende kahe. Marguerite Valois kandis hoolimata varasest tunnist valget siidkleiti paljude sätendavate ripmetega. Tal olid punased kingad, ja ta parukas oli samuti punakas, näole aga andis ta suur vilumus minkimises täpselt selle tooni, mis sellisele blondile sobis.

Ta esinemine toimus täiesti ta valitud ilu vaimus — kõrgilt, ehkki kergelt. Nii oleks ta võinud ka mõnda peosaali astuda. Aga ühest pilgust emale ja vennale piisas talle, et aimata, mis teda ootab. Ta valitud ilme muutus jäigaks, uhke naeratus läks kohkumuseks üle, ja ta tegi ülepeakaela sammu tahappole. Liiga hilja, juba oli Caterina viibanud ja üks väljastpoolt kinni löödud.

«Mis te minust tahate?» küsis vaeseke, kuna tal hingamine toppama jäi.

Charles Üheksas vaatas oma emale otsa, ja kuna see seda märgata ei tahtnud, oli ta kindel, et talle on kõik lubatud. Möirates tormas ta õele kallale. Esimese haardega rebis ta õel blondjuuksed peast, nii et mustad tal korratult laubale langesid; sellest peale poleks ta enam saanud mingit kõrget hoiakut võtta isegi mitte siis, kui tal veel aega oleks olnud. Aga juba lõi talle ta kuninglik vend näkku, vasakule ja paremale, visalt, nii väga kui ta katsuski venna eest kõrvale põigata.

«Või Guise'iga magama!» möirgas kuningas. «Mind troonilt tõukama!» lõõtsutas ta.

Õe mink jäi venna kätele kleepuma, selle asemel tekkisid ta põskedele punased jooned. Kuna ta end kõverasse tõmbas ja kõrvale painutas, tabasid venna rusikad ta täidlasi õlgu.

«Paks Margot!»

Seejuures naeris Charles metsikult ja rebis tal kleidi seljast. Kokku puutudes õe kehaga tekkis tal äge soov õde igalt poolt nüpeldada. Tüdruk pistis lõpuks karjuma, jahmatus oli ta tummaks teinud, ta püüdis põgeneda ja jooksis oma ema käte vahele.

«Seal sa mul oled,» ütles *madame* Catherine ja hoidis printsessi kinni, kuni Charles Üheksas ta jälle kätte sai.

«Pane ta ometi endal üle põlve!» andis *madame* Catherine nõu ja poeg tegigi seda, hoolimata ohvri kõigist vastupunnimistest. Ta käsi jäi raudselt õe ümber pidama, sellal kui ta teine käsi õe palja, lopsaka kehaosa pihta lõi. *Madame* Catherine ei lugenud seda küllaldaseks, ta aitas ise jõudumööda kaasa, ta lihavad käekesed ei suutnud kahjuks palju. Sellepärast kummardus ta üle nägusa tagumiku ja lõi hambad sisse.

Marguerite röögatas kui loom. Ta vend, kes end ära oli väsitnud, laskis ta lahti, laskis tal lihtsalt maha kukkuda, seistes jõllitava pilguga juures nagu mõni joobnu. Ka *madame* Catherine oli hingetu, ja ta tuhmid mustad silmad löid kilama. Kuid ta pani uuesti sõrmed kõhu peal risti ja ütles rahulikult nagu alati:

«Tõuse püsti, mu laps, kuidas sa ometi välja näed!»

Ta andis Charles'ile märku, et too ulataks õele kae ja aitaks teda. Siis asus ta ise oma tütre riietust korda seadma. Kui printsess Margot nägi, et hädaoht on möödas, sai ta jalamaid tagasi oma kõrgi näo.

«Kõik on katki rebitud. Sa lollpea!» karjus ta oma vennale. «Too ometi mu toaneitsil!»

«Ei,» otsustas ema. «Lugu jääb parem meie vahele.»

Ta ise nõelus valge siidkleidi augud kinni, silus seda ega lubanud sedagi, et keegi teine tema asemel uuendaks pisarate ja kõrvalopsude poolt mahanühitud minki. Charles tõi Caterina käsul paruka, mille ta oma õel peast oli kiskunud, — tõmbas selle voodi alt välja, puhastas

lõlmust ja asetaski õele pähe. Siis oli Margot jälle see uhke ja armas noor daam, kes äsja tuppa oli astunud!

«Mine ainult ja loe oma ladinakeelseid raamatuid,» urises Charles Üheksas. Caterina di Medici lisas juurde:

«Aga ära unusta, mis ma sulle praegu sinu õpetuseks teatavaks tegin!»

INGLISMAA

Üks teine võimas naine tundis huvi noore Henri vastu, sellal kui Henri ise peaaesjalikult oma lõbudele mõtles. Inglismaa Elisabeth võttis Londoni lossis vastu oma Pariisi saadiku.

«Sa tuled päev hiljem, Walsington*.»

«Meri oli tormine. Teie Majesteet oleks tõenäoliselt vaid surnud saadikut näha saanud. Ma kardan, too poleks saanud nii palju teatada, kui teatada on.»

«Walsington, see oleks sulle hea olnud. Surm merel pole nii piinav kui tapalaval. Sa oled piinapingile ja tapakirvele lähemal, kui sa arvad.»

«Nii suure Majesteedi eest surra on alati ülim au, mida mees endale soovida võib, eriti, kui ta on oma kohuse täitnud.»

«Oma kohuse? Nii, sinu kohus. Ja mida see mees endale soovib, sa siga?» Kuninganna lõi saadikule näkku.

Mees nägi hoopis tulevat, hoidis aga pea paigal, ehkki kuninganna kitsas käsi oli väga tugev, nagu ta teadis. Kuninganna oli pikk, valge nahaga, ebamäärases vanuses, ta hoidis end sirgena kui soomusrüü, ja punakad juuksed, milliseid Margot Valois mõnede riiete juurde kandis, olid Elisabethil ehtsad.

«Prantsusmaa õukond läheneb iga päevaga rohkem Hispaania kuningale, sina aga ei ütle mulle midagi. Ma satun suurimasse hädaohtu kaotada selle liidu kaudu oma maa ja oma trooni, ja sina vaatad pealt!»

«Mul on kahju, et pean ennast veel rohkem süüdistama. Ma ise levitasin seda kuulujuttu, see-eest on see aga ka vale.»

«Sa levitad vale kuulujutte minu kahjuks?»

«Ma lasksin Hispaania saatkonda sisse murda, ja

nagu väidetakse, leiti sealt kirjad, mis on tõendeiks. See kõik ei ole aga õige. Ja see sündis Teie Majesteedi kasuks.»

«Sa oled salajane katoliiklane, Walsington. Valvurid! Vangistage see mees! Ma olen sind ammugi jälginud. Nüüd vaatan lõbuga pealt, kuidas su pea langeb.»

«See oleks teile nii meeleldi veel ühe lõbusa loo jutustanud,» ütles saadik kahe relvakandja vahel. «Ma olen nimelt Teie Majesteedi käe ära lubanud, ja nimelt ühele printsile, keda te üldse ei tunne.»

«Ma arvan, et see on d'Anjou, Caterina poeg.» Elisabeth andis relvakandjatele märku saadik lahti lasta. Abieluplaanid — neid peab ta enne veel kuulma.

«Ma kardan, d'Anjou oleks viga. Ma tean ometi, et te õigusega Valois'dest suurt lugu ei pea. Ei, seal on üks väike protestant lõunast, seda tahavad Valois'd endale väimeheks soetada, ja see poleks mitte rumal tegu. Too võiks nad välja sõdida.»

«Aga siis tungivad nad Flandriasse sisse! Valois' printsessi abielu protestantliku printsiga — ma loomulikult tean, kellega! — see tähendab Prantsusmaa sõda Hispaaniaga ja sissetungi Flandriasse. Ühendatud Prantsusmaa, seda ma ei taha. Prantsusmaale peab kodusõda jääma. Ja Flandrias näen ma tuhat korda meelsamini hispaanlasi, kes niikuinii oma papismi läbi üha rohkem alla käivad, kui Prantsusmaad, mis ühe protestandi all ühineb.»

Et paremini ennast kõnelemas kuulda, läbis Elisabeth suurte sammudega saali. Valvuritele oli ta kannatamatult lahkumiseks märku andnud, ja Walsington tõmbus vastaskülge tagasi, et oma kuningannale ruumi anda. Äkki jäi kuninganna ta ees seisma.

«Ja ma pean noore Navarraga abielluma, ütled sa. Kuidas ta välja näeb?»

«Mitte halb. Kui ainult selles oleks lugu. Ta on iga tahes lühem kui teie.»

«Mul pole midagi väikeste meeste vastu.»

«Nad on meestena tihtilugu isegi tublimad.»

«Mis sa räägid, Walsington! Mul pole selles üldse mingeid kogemusi. Ja ta nagu?»

«Tal on pruunikas oliivivärvi ja täiesti ovaalne nägu.»

«Oot!»

«Ainult nina — see on liiga pikk.»

«See on tegelikult eelis.»

«Jah, pikkus. Aga mitte vorm. Sest ta kooldub allapoole. Ajaga kaardub see, ma kardan, veelgi.»

«Kahju. Noh, see on ükskõik. Ma ei võta ju ometi endale nii noort vaest mehikest abikaasaks. Ja tema? Väga noor, mis?» küsis ebamäärases vanuses naine. «Andsid sa talle minu suhtes lootusi? Ta oli siis loomulikult vaimustatud.»

«Teda vaimustab ilu. Suure valitsejanna pildi kattis ta suudluste ja pisaratega,» valetas saadik.

«Seda ma usun. Ja ühenduse Valois'dega tegid sa talle vastumeelseks?»

«Sest ma tean, et see oleks teile ebasoovitav.»

«Lõpuks pole sa võib-olla siiski lollpea. Kui sa ainult reetur ei ole!»

Kuninganna toon oli terav, kuid armulik. Saadik taipas, et hukkamiseoht eemale nihkus, ja kummardas sügavalt.

«Härä saadik,» alustas Elisabeth ja laskus lõpuks tugitooli, «ma ootan ikka veel seda, et te mulle jutustate mõlema kuninganna läbirääkimistest. Vaadake mulle ainult otsa! Ma mõtlen kuninganna Jeanne'i ja Caterinat. Ma tean, et niihästi üks kui teine on kaasotsustaja selles, mis Prantsusmaast peab saama.»

«Minu imetlus teie vaimuteravuse vastu läheneb ehmatusele.»

«Seda ma mõistan. Te pole küll iialgi kuulnud, et mul on mu saadikute jaoks, kes on minu spioonid, omakorda teised spioonid, ja need jälgivad neid endid.»

Walsington võttis öeldu kõigi imetuse tundemärkidega teadmiseks, kuigi ta selles juba väga hästi teadlik oli.

«Ma tunnistan,» vastas ta lihtsalt, «et ma esmalt ainult väikesest Navarra printsist rääkisin, mitte tema emast, kuna minu käskijanna oli ilus noor kuninganna. Kui mul käskijaks oleks mõni vana kuningas, siis vestleksin ma ainult printsi emast. Sest ohtlik on ainult kuninganna Jeanne.»

Ta nägi kuninganna näost, et on juba pooleldi võitnud, seepärast jäi ta hääl eriti andunuks ja läbitungivaks.

«Ma pean Teie Majesteedile ühe kurva loo jutustama, millest on näha, et inimesed on kohutavalt võltsid ja kavalad. Ja nii peteti vaest kuninganna Jeanne'i ühe inglase poolt.» Ta näis ise kohkunud ja tegi tõrjuva liigutuse.

«See polnud mitte mina. Sest meie peame end alati õigesti ülal pidama. See oli ainult üks minu ülesandetaist. ja tal endal oli see idee. Ma lasksin tal talitada. ja nii läks ta La Rochelle'i, kus võib kindlasti kohata kõiki kuninganna Jeanne'i sõpru. ka krahv Ludwig von Nassaud. Sellele sakslasele tegi minu agent ülesandeks voodisse heita ja haiget mängida, kuni Jeanne teda ta tõevoodis külastab...»

Saadik kõneles oma lugu edasi, mis jätkus nagu Shakespeare'i komöödia, jäi aga ise äärmiselt tõsiseks, kuid see suurendas kuninganna lõbu veelgi. Kui kuninganna juba küllalt naernud oli, nentis ta:

«Kes on naiivne nagu Nassau, ei tohiks kavalpead mängida. Laidab Jeanne'il prantsuse abielu ära, ainukesel, mis nii saksa kui prantsuse protestante võiks aidata! Kas ta ikka tõesti kõike uskus? Et ma tema poja meheks võtan? Et tema tütar Šotimaa kuningannaks saab?»

«Liiga pimestavaid väljavaateid peetakse ikka tõeliseks — just sellepärast, kuna midagi ei nähta,» kinnitas saadik, Elisabeth aga ütles siira tunnustusega:

«Nõnda oli niisiis see, kui te mind väikese Navarraga kihlasite! Miks ei tulnud te sellega kohe algul välja? Kas ma pean teid esmalt hukata laskma, Walsington, enne kui ma teilt midagi rõõmustavat kuulen?»

«See poleks teile seda rõõmu valmistanud mis nüüd, ja ma mõtlen ainult sellele, et Teie suurele Majesteedile meeldida, isegi piinapingi ja tapakirve ohus.»

«Seda head vempu ma teil ei unusta!»

«See tekkis täielikult minu agendi, kellegi teatud Beeli peas.»

«Seda ma ei usu. Te püüate oma teenet tagasihoidlikkusega suurendada. Makske siiski oma Beelile tasu välja. Aga mõõdukas!» lisas Elisabeth, kes arvutada oskas, otsekohe juurde.

PUUNISED, LOKSUD JA PUHAS SÜDA

Jeanne, Henri ema, oli kolmas küpsetest naistest, kes Henri saatuse kallal töötasid, ja tema üksi tegi seda Henri enda pärast. Seepärast usaldas Jeanne ka ainult iseennast, ja hoopiski mitte mõlema teise kuninganna allrust. Igatahes läks ta krahv von Nassau juurde tema tõevoodis, sest ta oli juba mitu päeva tagasi kuulnud, kui väga ta hea sõber oigavat. Ta leidis Nassau küll patladel higisena ja punasena, aga ennemini veinist kui palavikust, nii paistis see talle. Siiski laskis ta endale esmalt kõik jutustada, mis head Nassau kambamees, inglase Beel, talle Jeanne'i jaoks ette oli ladunud: sisse-murdmise Hispaania saatkonda, leitud tõendid, et Prantsusmaa õukond kahepaikset poliitikat ajab. Jeanne'ile pakutakse printsessi miniaks, samal ajal aga lepatakse ära Hispaania Filipiga. Kuidas võib Caterina siis veel Jeanne'i tingimust täita — koos protestantliku sõjaväega Flandriat hispaanlaste käest vabastada.

Jeanne kaalutles: «Kellelt Nassau seda kõike teab, kui mitte inglase, kes sisse-murdmise on korraldanud.» Vahepeal katsus ta paksu Ludovicust kõrvade tagant, laubalt ja leidis, et ta oli terve kui purikas. Seetõttu laskis ta oma kirurgil sisse astuda ja patsiendile mõningad rohud ulatada, see pidi need alla neelama, kas tahtis või mitte. Ei läinud kaua aega, kui vaeseke päris kohutavalt higistas; avaldusid veel teised rohtude mõjud, mis tegid Jeanne'ile soovitavaks mõneks ajaks toast lahkumise. Kui ta tagasi pöördus, oli ta ohver juba pehmem ja tunnistas ilma puiklemata, et kogu tema tarkus oli pärit ainult härä Beelilt, ja see oli igatahes Walsingtoni agent.

«Aga ta on minu sõber,» ütles usaldav Nassau, «ja minu tõttu võite te teda kõiges uskuda, Madame. Mulle ta ei hakkaks valetama.»

«Armas nõbu, maailm on halb — peale teie,» tähendas Jeanne kaastundlikult.

Seepeale vannutas teda protestantlik sakslane täis tõelist palavat osavõttu, et ta ainult prantsuse abieluni ei laskuks. Tema poeg langeks selle abielu kaudu katoliiklusesse, protestandid kaotaksid oma juhi, prints seevastu

ei võida sellega isiklikult midagi, ehkki ta religiooni reedaks. Mis oleks ta siis Valois' printsessi abikaasana? Kaugeltki veel mitte Prantsusmaa kuningas. «Mujal aga,» siin tegi Nassau kaaluka pausi, «võib ta kuningaks saada. Suureks kuningaks. Ta õde, teie tütar Catherine — *Madame*, temast saab samuti kuninganna. See on kõik nii väga kasulik religioonile, et see juba sellepärast peab tõsi olema,» lisas hea mees juurde, «ja ma usun kindlasti, et ülesanne seda teile avaldada tuleb mulle jumalast.» Jeanne nägi: oma Beeli on Nassau hoopis unustanud.

Nassau kõneles kirglikult, langes äkilises nõrkuses patjadele, ja kuninganna Jeanne lahkus, jättes oma arsti tema eest hoolitsema. Tal oli kahju, et selleks, et sellelt ausalt inimeselt tõtt teada saada, oli ta pidanud temaga niiviisi talitama, kuid valet ei kasuta kahjuks mitte ainult autud.

Oma viimase hingetõmbega enne minestusse lagemist oli Ludwig von Nassau talle veel sõnaselgelt kinnitanud, kes Jeanne'i mõlemale lapsele abielu ja trooni pakkuda lasevad: need on Elisabeth Inglismaalt ja Šotimaa kuningas — liiga palju õnne korraga iga teise ema silmis. Jeanne d'Albret leidis selle olevat päris loomuliku, mõeldes omaenda kõrgele päritolule, protestantliku sõjaväe võitudele, religiooni kõrgele väärikusele. Tal ei tekkinud kahtlust, et Elisabeth võiks talle kaudseid teid kaudu teha mitte millekski kohustava petliku ettepaneku, et teda ühendusest Prantsusmaa õukonnaga eemal hoida. Kuninganna Jeanne oli liiga uhke uskumiseks, et keegi tahab teda Prantsusmaa vastu ära kasutada, nii et Prantsusmaa jääks lõhestatuks ja nõrgaks.

Järgmisel päeval ütles ta Colignyle:

«Olen kogu öö püüdnud jumalalt teada saada, missugune on tema tõeline tahe: kas minu poeg peab Inglismaal või Prantsusmaal kuningaks saama. Mis arvate teie, härra admiral?»

«Et seda ei või me teada,» vastas Coligny. «Kindel on ainult kõige ägedamate hugenottide, teie parimate poolehoidjate pahameel, kui prints, teie poeg, seob end religiooni leppimatute vaenlastega. Jumal aga — temast

ei arva ma, et ta selle vastu on,» lõpetas Coligny ettevaatlikult.

«Ta pole vastu,» seletas Jeanne täie kindlusega. «Ta andis mulle teada, et ma pean selle asjaga päris ilmalikult talitama, üksnes vastavalt mu koja aule ja kasule; ta loeb seda ka enda omaks — andis jumal mulle teada.»

Coligny jättis mulje, nagu oleks Jeanne teda veennud. Tõeliselt umbusaldas ta iseenesest inglise eesmärke, sest ta otsustas kui sõdur. Protestantlik inglanna oleks pidanud tal aitama Flandriat hispaanlaste käest vabastada, aga just seda see inglanna ei tahtnud, samal ajal kui Prantsusmaa katoliiklik õukond lahkesti abi lubas. Sellepärast oli ta Navarra printsi abielu poolt Marguerite Valois'ga, ja kui ta vastuväiteid selle vastu esitas, siis ainult selliseid, mis Jeanne'i pidid veelgi kinnitama. Jeanne tõi välja, et inglased olevat ammust ajast Prantsusmaa vaenlased. Coligny arvas teadvat, et see olevat lakanud — nagu poleks sellest piisanud, et prints, kes Inglise kuningannaga abiellub, just selle läbi kõik kaotab, oma rahvalikkuse ja väljavaated Prantsuse troonile.

Jeanne ütles, et Elisabeth on liiga vana, ta ei saa enam üldse poega, tema abikaasa aga ei tohi mingeid lootusi hellitada isiklikult riigiasjades kaasa rääkimiseks. Coligny väitis, et siis jääb veel Henri õde, printsess Catherine, kes päris kindlasti Šotimaa kuningalt lapsi saab. Too aga on Inglismaa trooni seaduslik pärija, juhul kui Elisabeth ilma järeltulijata sureks. See oli küll viimane, mida ta Henri emale tõsiselt võis öelda; ta nägi seda hästi Jeanne'i vihast. Tema Henrist mööda mindud ja tema Henri ohverdatud, tema rõõmus Henri asjatult elanud, nagu sünge vang vana kuninganna kõrval! Siin alles tundis ta ära kõik tagajärjed, kui ta kahest otsusest oleks ebaõige valinud.

Õrn Jeanne hüppas ägedalt oma istmelt püsti, ka tema hakkas tuba mööda jooksmas nagu Elisabeth Inglismaal, kui ta saadiku ees oma kasu pärast nii suurde erutusse sattus. Teisiti see kuninganna: ta kaotas enesevalitsuse alles siis, kui ta poja õnn oli kaalul. Nii käskis ta siis ka oma harvakuuldud kellukese häälega:

«Ainsatki sõna enam, Coligny! Nüüd kutsuge mu poeg!»

Coligny andis ülesande ukse juures edasi. Sellal aga, kui nad ootasid, laskus vanamees ühele põlvele naise ette ja tunnistas:

«Ma tõin kõik ette ainult selleks, et te sellele vastu vaidleksite.»

«Tõuske püsti,» vastas Jeanne. «Te mõtlesite kindlasti sellele, et kuninganna Caterina lubab teile ülemjuhatused Flandrias. Kes aga olen mina, et ma teile omakasu võiksin ette heita. Kui mu poeg läheks Inglismaale ja mu tütar Šotimaale, oleksin ma ainult üksik naine ega suudaks kanda kohustuste koormat ja mul poleks loota ei lugupidamist ega sõnakuulmist Prantsusmaa aadlilt. Kui see oli mu sügavaim põhjus, siis võib jumal minu üle kohut mõista.»

«Aamen,» ütles Coligny, ja mõlemad jäid langetatud päi paigale seisma, kuni noor Henri tuppa jõudis. Ta astus väga ruttu sisse, pisut hingeldades, välkuvate silmadega, arvatavasti oli ta mõnele tüdrukule järele jooksnud. Igatahes ei tundnud ta end kutsutuna oma möödunud tunni tegude ja mõtete üle jumalale aru andma nagu mõlemad vanemad inimesed. Ometigi kohanes ta otsekohe nende tõsise meeleoluga.

Kuninganna Jeanne võttis istet, ta palus ka printsi ja admiralit seda teha; veel ikka otsis ta esimesi sõnu. Coligny andis aga märku, osalt alandlikult, osalt õpetlikult. See tähendas niipalju, et tema algust paremini tundis. Kuna Jeanne talle peaga noogutas, alustaski ta.

KOLME NÕUPIDAMINE

«Prints,» ütles Coligny, «sel nõupidamisel on küsimuses religiooni tulevik, see aga on sama mis kuningriigi tulevik. Siin ja praegu tuleb suur otsus langetada, ja nimelt teie kaudu. Jumala nõu väljendub teie hääle läbi. Kuulake seda hästi, mis ta teile sisendab. Mina omalt poolt olen valmis sellele alistuma.»

Jeanne tahtis rääkida. Vanamees andis talle kindlalt, ehkki aupaklikult märku, et ta pole veel lõpul.

«Kaks võimsat õukonda püüavad teid, Navarra printsi,

ja palju, ettearvamatult palju oleneb sellest aja ja igaviku jaoks, kumma te valite.» Paus, mille Coligny siin tegi, polnud määratud, et keegi teine midagi ütleks; ei, üksnes ta mõlemal pealtkuulajal pidi hing kinni jääma. Jeanne oli ka tugevasti jahmunud. Henri nägi hästi oma näo muutumist hirmunuks, sellest täitusid ta oma silmad otsekohe pisaratega. Nuuksumine tekkis keha keskpaigas, tõusis kiiresti kui mõte kuni kurguni, seal ta suri, järele jäid pärast veel niisked silmad.

See oli liigutav pilt, kuid ähmase pilguga Henri mõtles samal ajal endamisi: «Vana lobiseja! Kas ta seda ei saa lihtsamalt öelda? Ma tean ometi ammugi, et ma pean abielluma, kas oma paksu Margot'ga või vana inglannaga. Nagu poleks Nassau mulle küllalt peale käinud! Aga mida teen ma Inglismaal? Seevastu Margot — ta on mulle alati töötanud, et ma õpin ta jalgu tundma.»

Coligny kummardus Jeanne'i kohale, et sosistada:

«Anname talle aega! Ta ootab, et jumal teda juhataks.»

Nüüd sai Henri aru, missuguse põnevusega tema armas ema otsust ootab. Tema meel ülenes sellest otsekohe. Rangusega, mis teda ennast salajas imestama pani, seletas Henri:

«Ma tahan Prantsusmaad teenida. Ma valin religiooni ja sellepärast Prantsusmaa.»

Kui need sõnad olid langenud, tõusis protestant Coligny istmelt püsti. Ta sirutas käed, nagu võtaks ta isandat ennast vastu. Henri aga kaisutas teda. Siis suudles ta oma armsa ema näolt pisarad ära.

Nõupidamine ei jäänud sugugi nii pühalikuks. Need kolm jõudsid ühisele arvamisele, et kõik kasud nende jaoks asuvad Londoni asemel Pariisis. Henri küsis isegi, kas inglise ettepanek oli üldse tõsiselt mõeldud. Võibolla oli see pigem selleks, et prantsuse abielu nurja ajada. Jeanne'il tuli tublisti vaeva näha endast võitu saamiseks, enne kui ta selle mõtte endale lähedale las- kis. Tema noore poja tarkus ja taibukus olid ta uhkusele troostiks. Henri arvas, et ta jätab inglise kuninganna abikaasa hiilgava positsiooni meeleldi oma nõole d'Anjou'le. «Üks vähem!» lisas ta ootamatult juurde; aga nad mõistsid teda täielikult. Jeanne kinnitas, et ei tohi käi-

tuda väljakutsuvalt *madame Catherine*'i suhtes, kui ta kord juba oma teist poega kavatseb Inglismaale naita. Seepeale kordas Jeanne: «Üks vähem!» Ta ütles otsejoones enda ette:

«Neli oli neid. Kaks jääb pärast Charles'i alles. Charles on väga suursugusest noorukist muutunud paksuks labaseks meheks. ehkki ta kuninga nime kannab. Mõnikord aga jookseb ta verd.»

Nende sõnade juures nihutasid nii ta noor kui ka vana pealtkuulaja pea ette. Kuid Jeanne ei vaadanud neile otsa, vaid noogutas pead nagu naine, kes teab, mis ta ütleb, kui on tegemist kehaga ja selle tegevusega. «Nad jooksevad verd,» ütles Jeanne. «Nende veri ei voola, vaid immitseb aeglaselt naha kaudu üle kogu keha välja. Kõigil vana kuninga neljal pojalt on see viga, ja esimene on juba selle kätte surnud.»

«Kas ka teised peavad surema?» küsis Henri, külmalt puudutatuna.

Coligny vastas karmilt:

«Valois'd kiusavad religiooni taga. See on nende karistus.»

«Neil pole see mitte selle pärast, et nad Valois'd on,» kõneles Jeanne. «Neil on see nende ema kaudu, sest too oli kaua aega sigimatu.»

Mõlemad mehed tõmbasid ettepoole sirutatud pead tagasi, seda nad enam ei mõistnud. Jeanne'gi oli need seosed ainult sellepärast leiutanud, et ta ise oli nii palju öid ärkvel olles hingeldades lebanud, tolle jubeda kiheluse käes peakupli all. Kuna ükski arst polnud talle põhjust osanud seletada, oli tal endal tulnud ära mõistatada, et inimlikud saatused lähevad jumala tahte kohaselt täide enne ihus, kui nad nähtavalt ilmsiks tulevad. Jeanne pidi kannatama ja vara lahkuma, pärast seda kui ta äravalitud poja oli sünnitanud. Tema vaenlane Caterina seevastu oli pälvinud elada vanaks ja näha kõigi oma hilja sigitatud poegade hääbumist. Jeanne arvestas seda parima südametunnistusega ja ilma kaastundeta.

«Nii annan ma seekord Caterina saadikule teada, et ma ei taha ühendusele tema perekonnaga vastu seista, kui ta mu teatud tingimused täidab.»

«Karmid, vastuvaidlematud tingimused,» nõudis Coligny. «Kuningakoda peab end Hispaania vastaseks tunnistama. Tema väed peavad Flandriasse sisse tungima, ja mina tahan neid juhtida.»

«Valois' printsess peab protestandiks hakkama,» otsustas Jeanne, ja seeüles imestas Henri nii tugevasti, et karjatas. Margot ja religioon! Religioon ja armunud Margot! Ta ei teadnud, kuhu end ja oma võimust võtnud naeruhimu peita. Lõpuks kadus ta sügavasse aknaorva, laskis eesriide alla ja puhkis selle taga pihku naerda. Ta ema ütles üleva häälega:

«Mu poeg tänab jumalat, et ta tulevane naine saab päästetud.» Coligny tundis, et see oli liiga ränk nõue jumalale. Ta oli peaaegu välja ütlemas, et printsess elab kõlvatut elu ja tal on kõigile tuntud sidemed hertsogi Guise'iga. Kristlasena oleks ta pidanud rääkima, seltskonnainimesena aga vaikis ta, ja nii ootasid mõlemad, kuni Henri jälle nende juures istet oli võtnud. Seejärel tegi Jeanne igatahes põhjalikumalt kui varem talle teatavaks kõik selle ettevõttega seotud ohud.

«Ära iial unusta, et nad tahavad eelkõige sind endale kindlustada. See on alati olnud *madame Catherine*'i põhimõtteks, hoida oma vaenlasi enda juures kuninga-kojas; ja pärast tema poegi, kes nii kergesti verd hakkavad jooksuma, on sul järgmisena õigus Prantsusmaa kroonile. Ma tean küll, et ta sinu abiga tahab ka Guise'ist lahti saada, sest Guise'i perekond näib talle ähvardavamana kui meie oma,» ütles Jeanne põlgliku tooniga. «Aga kõige tähtsam on kuningannal sind oma õukonna juurde meelitada. Mina aga takistan seda, ma ise sõidan sinu asemel kohale, eks me siis ükskord vaata, kas ta minuga toime tuleb.»

Coligny noogutas tigidalt.

«Ja mina järgnen Teie Majesteedi kannul. Kõik meie nõudmised tuleb täita, või protestantlik sõjavägi hakkab Navarra printsiga eesotsas Pariisi poole liikuma. Pärast seda pole enam mingit armuheitmist!»

Noorele Henrile näis, nagu poleks ka enne seda palju armu heidetud. Ta silma ees kiskusid end kõverasse palkide külge rippu tõmmatud talupojad, kelle jalge alla oli tehtud tuli. Mis võis siin vastu väita, kui isegi tema

armastatud ema oma kogemustest teadis, et see on maailma seadus, ja et tõeline võitlus religiooni ja kuningriigi pärast ei näi teistmoodi. Mida on siis *madame Catherine* ja tema katoliiklasedki ära teeninud, kui isegi ta armastatud ema polnud nende eest kindel?

«Ema!» hüüdis ta. «Sa ei tohi sinna sõita! Nad teevad sulle midagi halba!» Ta hüüdis seda nagu hirmunud laps. Jeanne tõmbas ta enda juurde alla, ta pea oma sülle, ja nii rääkis ta — pojale, iseendale ja oma südamele:

«Naine üksi on kõige kindlam. Jumal peab teda aitama, kuna keegi teine seda ei tee. Aga mis olen mina jumala ees — nüüd veel? Kunagi olin tohutu palju — anum. See on nüüd tühjendatud ja võib puruneda.»

Jeanne arvas seda rääkivat, tõeliselt ta seda vaid mõtles, kuid nende sõnadega oli Jeanne d'Albret' poolt ta elu ohver toodud.

Ka nõupidamine oli lõpul. Poeg ja admiral lahkusid tema juurest.

ÜKSAINUS PARIS TÖSISELT

Väljas kohtas Henri oma onupoja Condé ja noore La Rochefoucauld'ga, viimane oli ka üks nendest, kelle ees ta end tagasi ei hoidnud. Neile ütles ta:

«Niisiis! Ma abiellun Prantsusmaa kuninga õega. See on ka ainuke koht, mis õukonnas veel vaba on. Neil on juba olemas kantsler, sekretär, varahoidja ja narr. Ainult üht sarvekandjat vajavad nad veel, selleks saan mina!»

Ta naeris ja hüppas õhku, nii kaasakiskuvalt lõbusana, et mõlemad kaasa naersid, hoolimata sisemisest võõrastusest.

Jeanne pöördus oma Béarni maale tagasi, oli sügis, teda külastas veel kord Caterina saadik, kelle nimeks oli Biron*, ja Jeanne ei öelnud talle enam ei, vaid esitas ainult tingimused, oma esimesed ja esialgsed. Protestantidele tehtud mitmesugust ülekohut tuleb lunastada, lõunas üks linn vabastada, Pariisis üks teotav rist eemaldada. Ta ütles suisa välja, et ta ei taha, et teda

petetaks, nagu nii mõndagi teist, kes heas usus on õukonna juurde sõitnud!

Sügisest oli saanud talv, enne kui Jeanne õieti liikuma hakkas. Ta oli olnud palavikus haige, ta poeg oli hobuse seljast maha kukkunud; võis arvata, et nende õnnetuste kaudu hoiatati Jeanne'i reisimast. Ometigi jõuti lõpuks aelleni, et ema ja poeg teineteisest lahkusid, linna nimeks oli Agen, kuupäevaks kolmeteistkümnes jaanuar, alanud oli aasta seitsekümmend kaks. Sinavast õhust, päikeselisest teest poleks keegi välja lugenud, et see lahkumine oli lõplik. Hobused hakkasid liikuma, juba veeres nahkne tõld, veel viipasid ja naeratasid kahvatu Jeanne ja ta tütar Catherine. Poeg seisis oma ratsu kõrval ja ta pilk liikus ühelt teiselt. Varjud ema silmade all on viimasel ajal laiali valgunud, kuni üle palgete alla, nägi Henri. Ema naeratus muutus vahepeal jäigaks, sellest tundis Henri ära, et ema ta nägu juba enam täpselt ei eraldanud, küllap kasvava vahemaa ja ka selle pärast, et pisarad talle silma valgusid.

Vend ja õde oma värskemate silmadega taipasid teineteise mõtteid veel tükk aega. Henri andis õele märku: «Mõttele alati sellele!» Õde vastas: «Ma tean.» Henri ütles: «Esimese hädaohumärgi puhul otsekohe kiirkäskjalgi!» Õde palus nii tungivalt: «Kui sa ometi juba jälle meie juures oleksid!» Henri pilk hüüdis veel ruttu: «Pea silmas meie armast ema, pea silmas!» Siis kadus vanker käänaku taha ja läinud oligi kõik. Viimasest ratsutavast aadlikust hõljus päikesevalguses veel tolmu, aga seegi hajus.

Kuue kuu kestel sai Henri Jeanne'ilt kirju, oma elu kõige kallimaid kirju; sest kui paljusid naisi ta jumaldama, kui paljudele ta oma elujõudu veel kulutama peab, tunneb ta õigupoolest alati, et ainult üksainus on täie tõsidusega tema eest võidelnud ja ainult tema pärast hinganud oma kopsude viimse riismeni.

Tours'is, veebruaris, oleks Jeanne meeleldi otsustanud ringi pöörata, ainult see ei sobinud enam. Isandate kõnedest, keda Caterina tema vastuvõtmiseks oli läkitanud, kuulis ta kohe ära, et teda tõepoolest kavatsetakse petta. Vana kuninganna ja tema poeg, kuningas, asusid Blois's, tulid talle aga tükk maad vastu. Seal hoidus

Jeanne d'Albret oma kallist eluajast veel midagi kaotamast: sedamaid nõudis ta, et tema poja pruut astuks üle protestantlikku usku. Ohtlik oli, et vana kuninganna ei öelnud lihtsalt ei; ta tegi, nagu ei usuks ta põrmugi, et see nõue on tõsiselt mõeldud, vaid üksnes ülesärritatud naise pilviseaju idee, keda tuleb rahustada pideva hea tujuga, ja sellest ei lasknud Caterina puudust tulla. Kogu aeg jäi see kohutav vana naine nalja ja pilke meelega, terve talve läbi ja kuni maini välja: nii kaua pidasid nad läbirääkimisi Blois' lossis. Jeanne aga, kes oma jõudu tundis kahanevat, pidi sellega kokkuhoidlik olema, iialgi ei tohtinud ta tasakaalust välja langeda, see oleks jällegi päevi maksnud.

Vana kuninganna naljatas:

«Aga kulla sõbratar! Mis see siis loeb teie tublile kukele, mis usku on minu kaunis kanake, kui teie kukk teda kannustab...» Valjusti ja selgesti, teisedki veel kuulsid seda ja pahvatasid naerma. Kui Jeanne tahtiski vihaseks saada, siis naerust poleks ta suutnud üle karjuda, ta tõmbas näo kipra, sellest tekkis halvustav naeratus, midagi eemalolevat teiste ühise lõbususe seas. Kuid Jeanne säilitas ometigi, nii hästi kui suutis, terve inimese üleoleku. Ainult mitte mingit haigust reeta! Siis oleksid nad temaga teinud, mida tahtsid.

Caterina valetas naljaga, sellele oli raske vastu hakata. Ta väitis lihtsalt, et Navarra prints kasvataja olevat teatanud, et prints, niipalju kui temasse puutub, on täiesti päri katoliikliku laulatusega — isegi esindaja kaudu, sellal kui ta ise veel seal kaugel viibib; tema jaoks ei sündivat see küllalt ruttu.

Jeanne vastas kuivalt:

«Kui imelik, et mina ei peaks oma poja soove teadma, sellal kui teie, *Madame*, nendes teadlik oletel!»

«Ta tahtis seda ka teile ütelda, aga küllap ta selle oma armuseikluste juures unustas,» naljatas Caterina ja hõõritas oma laiu puusi, nagu hakkaks ta nüüdsama oma lühikestel jalgadel tantsima.

Hiljem aga, kui Jeanne väsinuna tagasi oli tõmbunud, seletas kohutav vanaeit oma õukonnale kõike vastupidi. Tema jutu järgi oli Jeanne ise see, kes oli palunud, et tema poega igal juhul võetaks, kas katoliiklikult või

mitte, peaaegu ilma viivitusega! Pärast seda pöördusid kõik tema poole, protestantlikud isandad tegid talle ägedaid etteheiteid, kuna Caterina lugematud auneitsid taile vadistasid oma vaimustusest imeprintsikohta, kelle üle nad rõõmustasid kui lapsed. Neil auneitsitel polnud ühelgi enam ülepea mingit au kinkida, vaid üksnes veel lõbu, ja seda tegid nad oma riivatu käskijanna igal märguandel. Küllap nad täitsid ülesannet, näidata tundelisele Jeanne'ile varjamatult selle õukonna kõlvatust, et teda ennemini murda. Ohtuti, või ka juba varem, oli siin nagu mõnes erilises majas. Kõrvale jäi ainult Margot, pruut.

FLORENTIINI VAIP

Henri ema ei võinud salata, et Valois' printsess käitus hästi ja et ta oli kehalt vigadeta, ehkki liiga kinni nõõritud. Ta nägu oli täiesti valge, rahulikult selge nagu taevas, nii iseloomustas seda keegi õukondlane nimega Brantôme*; Jeanne aga nägi loomulikult läbi, mis selles kõiges oli ilustus ja mis mink. Nad võõpasid siin nii paksult, nagu muidu üksnes Hispaanias tehti. Need õukondlased liialdasid ka justkui ebajumalakummardajad. Jeanne jälgis ohutust kaugusest üht jumalavallatut protsessiooni, peategelane selles polnud ei papp ega ka piiskop; Margot, särades pärleis ja kalliskivides, nendega üle pea täis külvatud, oli aadli ja rahva ühise austamise objektiks. Alamrahvas laskus tee äärde põlvili. Kes rongkäigus käis, tundis end kantuna. Rüsinast tõusis pomin otsekui palvetamine. Arvatavasti oli see mõnitamine.

Kui Margot lossi oli tagasi pöördunud, laskis Jeanne ta oma tuppa paluda, ja ta tuli otsekohe, kandes veel oma paraadkleiti ja kõiki ehteid. Jeanne ei suutnud hoiduda tähelepanekust, et sel nii menukal iludusel olid siiski ripp-põsed, või vähemalt võis ette näha, et põsed langevad alla, kui tüdruk ainult veel pisut vanemaks läheb, ja aegamööda tekiks siis küll vana Caterina pilt.

«Armas tütar,» ütles Jeanne, õrnemalt kui ta oli taht-

nud. «Sa oled ilus ja hea. Minu ainus soov on, et sa selliseks jääksid. Sinu mees võib tõesti õnnelik olla.»

«Ma võin vaid loota, mu armas ema, et teil mu välimuse suhtes õigus on. Mis puutub siiski minu moraalsesse väärtustesse, tahan ma tunnistada, et nad veelgi vähem kaaluvad kui mu füüsilised. Ma pole mingit kasvatust, või siis ainult väga ebakorrapärast, maitsta saanud.»

«Te räägite nii hästi,» ütles Jeanne ja jättis juba oma minia sinatamise. Vahepeal mõtles kõneosav Margot kasvatusliku nahatäie peale, mille ta oli emalt ja vennalt saanud selle eest, et ta Guise'iga magas. Ah! Milal ta seda rõõmu jälle tunda saab? Guise oli *madame* Catherine poolt minema saadetud, niipea kui ämm lähemale jõudis. Guise pidi abielluma, Margot' kallim läks kaotsi! Pisarad ähvardasid vaesel silma tulla. Veel õigeaegselt mõtles ta oma maalitud laugudele, milledelt pisarad oleksid värvi maha uhtunud, ja oma siledale näole, mis soolase voolava vee läbi omandaks peagi kortsud. Ei tohi algust teha.

Jeanne ütles edasi:

«Minu poeg on maapoiss, ja ometi kuningapoeg. Ta on sõdur, sellest on tal niihästi autunne kui ka silmapaistmatu üllus, mis on mõlemad omased tõelisele sõdurile.»

«Headus ja au on üks ja sama. Ma olen Plutarchosest * lugenud...»

«Minugi poeg on minult Plutarchost lugeda saanud; ta oskab suurmeeste hulgast väga hästi endale eeskujusid leida. Ta pole vaimukuseta, kuigi ma ütlesin, et ta lihtne on. Tema nali tuleb elavast südamest, mitte tühi-
sest targutamisest ega variserlikkusest!»

Margot jätkas otsekohe iseloomupildi maalimist:

«Tal on kuninglik veri, aga täiesti terve, ja ta vaim on oma peenenemisest vähe teadlik.» See oli tema enda olukorrale täielik vastand, seetõttu oskas ta seda kujutada. Jeanne uskus selle asemel ekslikult, et tema kangesti kiidetud poeg on nüüd tundekeelt puudutanud. Mõtlematult jätkas ta oma avaldusi.

«Oh! Kui väga ma sooviksin, kallis tütar, et te mõle-

mad pärast abiellumist sellest õukonnast tagasi tõmbuksite, sest siin on ainult kõlvatus. See läheb nii kaugemale, et siin teevad naised meestele ettepaneku.»

«Kas teiegi olete seda märganud?» ohkas Margot. «Jah, lugu on paha.»

«Elage mõlemad rahu ja üksmeeles kaugel siit! Mul on Vendôme'is mõisad, seal olete te isandad, selle asemel et te siin Prantsusmaa õukonnas peate tühja kasutat toredust taga ajama — nagu täna protsessiooni puhul. Ma nägin ju härrasid: sajast tuhandest taalrist ei jätku eheteks, mida keegi enda küljes kandis! Jumal tahab aga teistsugust austamist, ja ta käsib, et me tema heaks ei suurustleks, vaid võitleks. Kallis tütar! Me oleme kõik ekslikud, kuid protestandid ei ripu üksnes sellesinatse maailma riigi küljes; see õigustab meid, me oskame vaesed olla, hädaohus elada ja kaua oodata — vabaduse pärast, ja see on jumalas.»

Kuninganna Jeanne tegi lõpuks pausi, ta hoidis oma pilgu printsess Margot' valgel näol, milles silmad olid täitsa suletud. Margot mõtles:

«Kardetav! Mu emal on liigagi õigus, te olete suur hädaoht. Teie vastu peab midagi otsustavat ette võtma — mida ema kavatsebki, vähemalt oletan ma seda tugevasti. Ta lükkab seda ainult edasi, kuni ta on võtnud kindla hoole alla ka minu Henri, noormehe maalt, ausa sõduri oma elava südame ja veel ühe teise asjaga, mis mulle isiklikult tähtsam on.» Seda mõtles Margot, sellal kui Jeanne käega tema põlve ümbert kinni võttis. Sellega ta nagu tahtis haarata teda endale, kuid ühtlasi oli selles midagi anuvat.

«Tule meie poole!» See oli tema haruldane kellukesehää. «Võta tõeline usk vastu! Sa saad õnnelikumaks, kui sa iganes oleksid arvanud. Ja maa õpib tundma üksmeelt ja rahu.»

«Kelle arvel?» küsis Charles Üheksanda õde oma ikka veel suletud silmade tagant.

«See loomulikult ei lähe,» otsustas ta endamisi. Üht-aegu märkas ta igatahes, et see kummaline naine hakkab võimatult käituma. «Ta käsi, mis on mu põlve ümber, teeb pingutuse; pole kahtlust, ta toetab end, ja tema jalg hakkab libisema. Kui ma ise vahele ei sega, kukub

ta mu jalge ette.» Kiiresti haaras ta Jeanne'i randmest kinni.

«*Madame*, te mõtlete minust liiga kõrgelt. Ma olen võib-olla see, mida te variserlikkuseks nimetate. Igatahes on aga mu vend Prantsusmaa kuningas. Mu isa oli seesama — mõlemad katoliiklased, ja see on ka minu usk. Meie ei saa seda muuta, isegi kui ma tahaksin. Mina, kõigi katoliiklike kuningate tütar, ei kujutle end teie jutlustel. Seepärast ei pea aga veel teie poeg misale minema, ma olen salliv.»

«Sa tahad temaga selle kõlbluseta õukonna juurde jääda?» Jeanne kõneles kainestunult, külmalt ja jäi seekord «sina» juurde palja halvaks panu tõttu. Üleskerkiva viha surus ta maha oma kõrgemate, loovutamatu eesmärkide pärast. Kes on see tüdruk, kes nii pealetükivalt muskuse järgi lõhnab? Mida võib tema kuri tahe takistada või muuta?

«Oh!» hingatas Margot tulvil hoolitsust ja koguni kaastunnet selle õnnetu naise vastu. «Teie poeg õpib kindlasti varsti õukonnas liikuma. Ma olen täiesti valmis teda kaitsma. Minust ei saa küll protestanti, kuid lihtsa karmi protestandiga sobin ma hästi, ma tunnen seda.» Ta kõneles veel edasi, sest Valois' printsess valitses sõna. Iga ta sõna oli ebaõnnestunud ja ärritas Henri ema tema vastu; seda ei võinud ta teada. Seevastu tuli talle koguni meelde, kord juba hoos, ta kihlatu väike õde, tähtsusetu laps, kelle peale ta muidu kunagi ei mõelnud. Igatahes meenus too talle ka sellepärast, et kõrvaltoa uks või pigemini kootud eesriie ukse kohal, tasakesi veidi liikus. Kõrgendatud häälel ütles Margot:

«Kui ma teie pojas oma sõpra ja isandat ei näeks, *Madame*, siis paneks kindlasti teie võluv tütar mind ikkagi tema poole hoidma. Meil pole siin ühtki sellist tüdrukut, esmakordselt kohtan ma temataolist olevust ja vabandage mulle mu õpetatud võrdlust, üks kuninglikest vana-aja lamburinnadest ilmub mu silme ette teie Catherine'i õrnas kujus.»

Mille peale Catherine siis täpselt ja tõeliselt sisse astus. Ta ema, Jeanne, kes florentiini vaipa ja selle liikumist polnud märganud, ehmus, jah, silmapilguks uskus ta oma minia imepärastesse võimetesse, eriti

sellepärast, et Catherine käis paljajalu ja ta lahtised juuksed langesid üle valge öörüü. Blond, nagu ta oli, ja süütu näoga, ei võinud Margot' poolt esile manatud lamburinnad teisiti välja näha. Margot omalt poolt mängis üllatunut, ehkki maitsega ja liialdamata. Ta tõusis ainult püsti ja sirutas vastuvõtuks käed, kuna see laps oli nii armas.

Kuninganna Jeanne tundis ära variserlikkuse ja vaatas pahaselt eemale, sest ta oleks peaaegu väärkujutluseni laskunud — sellal kui ta tütar imetlevale Margot'le usaldavalt oma südame avas.

«Ma kõhin veidi, täna pean ma voodis olema ja emaeesli piima jooma. *Madame**, kui te mu piimavenda, väikest eeslit näeksite, kui armas ta on!»

«Ja kõigepealt sina, mu väike!» hüüdis *Madame*, kaelustas oma tulevast meheõde ja lausus talle palju süütuid, lapsekohaseid sõnu. Võib-olla Catherine rõõmustas. Jeanne igatahes ei kuulanud enam, vaid mõõtis oma pilkudega seda võõrast tuima tuba. Täpselt niisugune oli kõikjal! Needsamad pildirikkad seinakatted, nikerdatud kirstud, raskelt maharõhuvad laed, ja see baldahhiini ning eesriidega hämaraks tehtud voodi, ja aknad sügavate seinavade ääres: kõik salapärase, täis peidupaiku, toreduse ja kaunistuse all kurjakuulutav, kui seda üksainus kordki õieti silmitseda — ja niisama inimesed! Niisama ka inimesed, tundis Jeanne lõdisedes, ta ei teadnud, mispärast.

Printsess Margot' oli rohkem teada kui temal. Ta oli õukonnas mõndagi kõrva taha pannud ja seega oma ema ja oma kuningliku venna nägusid võrrelnud, kui mõlemad omavahel sosistasid. Kui ta nüüd süütut Catherine'i kaisus hoiab, tunneb ta imelikul kombel midagi endas liigutavat, see võis olla ta südametunnistus. Võib-olla oli see vastupidi uhkus ja suuremeelsus, mis ei taha salakavalust tunda. Catherine siristas oma vankuva häälekesega, kõrgete jahmunud lõppsilpidega:

«Te olete nii ilus, *Madame*, täna peaks mu vend teid nägema. Kas te olete ka tema suhtes heasoovlik?»

«Ja-jaa,» vastas Margot, mõtles aga seejuures kasvava pahameelega: «Seda ei tohi olla. Ma pean neile tõtt ütlema.»

«Kus on teie väike koer, *Madame*? See on kõige ilusam väike koer, keda ma tunnen.»

«Ma kingin ta sulle.» Margot laskis tüdruku lahti. «Ma pean teda hoiatama!»

«Ma tahan teile nõu anda.» Margot kummardus ette, et Jeanne'i tungivalt silmas pidada. Esmakordselt jätsid teda ta erakordse kavatsuse juures maha osavus ja rahu. Asjatult püüdis ta pihta hakata, ta hingamine muutus kuuldavaks, nina näis koguni pikemana. «Kuid te ei tohi kellelegi öelda, et see olin min!»

«Salapärase ja kurjakuulutav ehete all,» mõtles Jeanne. Ta ütles:

«Ma juba tean, et minuga pikale venitatakse, et mind petta tahetakse.»

«Kui ainult see oleks! Reisige ära, *Madame*!» hüüdis Margot, juba kriiskas ta, see polnud enam hingesuurus, nagu ta oli tahtnud, vaid ainult veel alasti hirm. Äkki sõnas ta hääletult: «Ega meid ometi keegi pealt ei kuula? Te võtke see armas olevus, põgenege lõunasse, kui te seda veel saate! Et midagi enda jaoks saavutada, ei tohi te siin olla — ja hoopiski mitte teie poegi!»

Jonn ja uskmatuse olid kõik, mida Margot oma kõige ausamal silmapilgul Jeanne'i juures leidis. Jeanne oli otsustanud ähvardusi mitte uskuda. Seda vana nägu ei suutnud Margot liigutada, seepärast otsis ta ebakindlate kätega teist nooremast, et see teda aitaks. Ta pilk lahkus Jeanne'ilt, läks Catherine'ile, jäi aga Jeanne'ile määratuks. Too pidi nägema, kuidas Margot oma mustade silmade raskusega tüdruku heledates midagi esile kutsus: see oli äratundmine. Nüüd oli see ka kohkumine!

Vahepeal jäi Jeanne oma keeldumise juurde, ja ta sattus täielikku raevu, kuna ta tütar oli kahvatuks muutunud ja seisis ebakindlalt jalul. «Küllalt!» käskis ta. «Mine tagasi oma voodisse, mu laps!» Alles hiljem, kui uks Catherine'i järel oli sulgunud ja florentiini vaip enam ei liikunud, andis Jeanne Valois' printsessi nõuande ja hoiatuse peale vastuse.

«*Madame*, ma sain kõigest aru. Te peate mind vankuvaks ja kartlikuks tegema, ülesanne on saadud kuningannalt, teie emalt. Teadustage talle, kas leidsite mind mahalööduna! Omalt poolt tahan teile teatada, et härra

admiral on kuninga juures kõik saavutanud, mida meie, protestandid, tahtsime. Te ise ei pruugi, mis puutub teie usutunnistusse, lõplikke otsuseid teha, enne kui näete, et see kuningakoda on Hispaaniale sõja kuulutanud. Küll te näete! Igatahes minu poeg, teie kihlatu, saabub alles siis siia, kui meie leer päris suur on.»

«Kindlasti, *Madame*,» ütles Margot. Navarra kuninganna vaene süda värises ja võitles oma uhkete sõnade juures; aga Charles Üheksanda öde, nii jahe nagu alati, ei leidnud enam mingit põhjust ei südametunnistuse piinaks ega suuremeelsuseks. Ta mõtles samuti kui selle jutuaajamise alguses: «Kardetav! Te olete suur hädas; mu emal on õigus, midagi otsustavat tuleb teie vastu ette võtta. Kuid te hävitate end ise; siin on saatus antlikses mõttes,» mõtles õpetatu.

«Kindlasti, *Madame*,» ütles Margot. «Ma kaalun endas teie sõnu.» Sügav kummardus. «Ja kui ma olen veendunud, et te olete targem, küllap siis peab ka teie religioon minu omaks saama. Loodetavasti toob härra admiral printsi, minu kihlatu, kaasa, et siin kõik koos oleksid.» Sügav kummardus — ja muskuse lõhna puhang, siis oli *Madame* Marguerite juba läinud.

Jeanne läks oma tütre juurde, kes talle päranaetud siniste silmadega vastu vaatas. Kui Jeanne küllalt voodi lgi oli, heitis tüdruk oma mõlemad käed talle kaela ümber.

«Hirm, ema! Mul on hirm!»

KIRJAD

Hiljem kirjutas kumbki Pau'sse, Henrile. Kirjad kirjutati harilikult Blois' lossi erinevates tubades, ja Catherine pistis käskjalale, kelle Jeanne ära saatis, enda oma salaja pihku. Jeanne kirjutas ükskord: «Käi tihti jutlusel ja iga päev palvel! Harja oma juuksed ülespoole, aga mitte nii nagu neid varem kanti! Mulje, mida sa siin kohe pead avaldama, on: meeldivus koos julgusega. Aga ära lahku Béarnist enne, kui ma sulle uuesti kirjutani!»

Catherine teatas samal ajal oma vennale: «*Madame*

kinkis mulle ilusa väikese koera, ma olen ka tema juures toredasti süüa saanud. Ta armastab mind! Kui ma sulle nüüd ütlen, mu kallis vend, et ma kardan, siis tean ma küll, et sa ei suuda minust aru saada. Sa tegid mulle ülesandeks: esimese hädaohumärgi puhul kulleri! Ma ei näe mingit märki, kuid saadan sulle siiski kulleri. «Pea silmas!» nii andsid sa minu ärasõidu ajal mulle silmadega märku, «pea silmas meie kallist ema!» Meie kallis ema reisib nüüd varsti kogu õukonnaga Pariisi, kus meil on palju vaenlasi. Ma teen silmad lahti, aga kui sa ometi juba meie juures oleksid!»

Jeanne d'Albret kirjutas järgmist oma pojale Henrile maikuus Pariisist, kus ta prints Condé majas elas. Ta kirjutas õhtul avatud akna juures, lamp hubises soojas õhus.

«Ma muretsesin siin sulle *Madame*'i pildi ja saadan selle sulle. Rõõmustagu ta sind! Peale *Madame*'i, kes on tõesti ilus, meeldib mulle siin väga vähe. Prantsusmaa kuninganna kohtleb mind sõnnikuhargiga ja sinu Margot jääb papistiks, kõik minu pingutused olid asjatud. Ainult see rahuldus oli mul, et ma võisin Elisabethile Inglismaale teatada, et sinu abielu on nüüd lõplikult otsustatud. Mu poeg, ma ei tea, kas ma alati kohal olen, et sind selle kuningakoja kiusatuste eest hoida. Ära lase end eksiteele viia ei elus ega usus!»

Maja ühes teises toas kriipseldas salaja öde: «Kiiresti sõnake millegi kohta, mis meiega täna juhtus! Me käime siin poodides, kus ema teeb sisseoste sinu pulmadeks. Täna olime käsitöölise juures, kes *Madame*'i pilte valmistab, ja tahtsime kõige ilusamat välja otsida, seal kogunes väljas palju inimesi kokku ja nad nurisesid meie üle. Nad muutusid aina valjemaks ja ähvardavamaks, kuni meie vahtkond nad minema kihutas. Ema ütles, et need olevat üksnes ärevil vahtijad, nagu Pariisiski on paratamatu; mina aga olen kindel, et nad mõtlesid sinu abielu. See rahvas ei taha seda ja igal pool otsib ta riidu protestantidega. Paljud meie härrad on seda mulle tunnistanud, kuna ma neile peale käisin. Sest ma pole üldse niisugune laps, nagu arvatakse. Vana kurja kuninganna auneitseid on terve rügement, neil on palju sõpru igal pool, ja nad ässitavad meie vastu üles,

eriti aga härra admiralisti vastu. Ta saabus siia viiekümne ratsanikuga. *Madame Catherine* on vihane härra admiralisti peale, et ta jõuga meie asja esindab. Ma ei või ütelda: kaalutlematusega, sest ma olen ainult tüdruk. Seda kõike pidin ma sulle päris kiiruga kirjutama, sest mu akna all õues ootab ratsakulleri, et ma kirja alla viskaksin, ka lõpeb mu valgus ära, ma pean ju veel pitseri peale panema.»

Sellal kui *Catherine* paberile vaha peale pani, lõi lambinokast valgus veel kord leegitsema, ja siis kustus ära. Jeanne'i lamp valgustas edasi, ta kirjutas: «Coligny on otsusekindlam kui eales varem, see lohutab mind. Ta nõuab sõda Flandrias, ja kuninganna ei saa talle vastu seista, ehk ta küll valelikult väidab, et keegi ei tulevat meiega, ei Inglismaa ega saksa protestantlikud vürstid. Ta pole lõpuks midagi muud kui vana naine; tema poeg, kuningas, aga kardab härra admiralisti ja armastab teda sellepärast, ta nimetab teda oma isaks. Nende esmakordsel jälleägemisel laskus Coligny põlvili, aga oma mõtteis ja plaanides alandas ta end jumala ees — ja sugugi mitte Charles Üheksanda ees, kes, vastupidi, talitab täiesti tema tahtmist mööda, külvab teda austusega üle ega otsusta enam ilma temata mitte midagi. Kuningas kinkis härra admiralile sada tuhat naela, et ta oma mahapõletatud Châtilloni lossi saaks uuesti üles ehitada. Härra admiral asub seal. Kuningas aga on Blois'sse ühe armukese pärast maha jäänud. Härra admiralil on õigus: see annab meile võimaluse *madame Catherine*'i võimu juurest eemale tõrjuda. Nüüd, mu poeg, asu teele ja reisi!»

Seda kirjutas Jeanne, ja kulleri, Béarni aadlik, pani selle kindlasse kohta, et koidikul sellega minema ratsutada. Vähemalt uskus ta võivat mõlemaid kirju, kuninganna ja ta tütre oma, kindlalt oma kehal kanda. Kuid ta polnud veel jõudnud maja juurde, kus ta kaastega elas, kui talle joobnud kallale tungisid; hoolimata pimedusest tundis ta ära, et need kuulusid Prantsusmaa kuninganna ihukaitsesse. Ta kaitses end nende vastu, sai aga hoobi, mis ta pikali lõi. Kui ta üles suutis tõusta, olid ta kallaletungijad läinud ja koos nendega tema kätte usaldatud kirjad.

Need jõudsid viibimata Caterina di Medici kättesse ja avati tema poolt pitsereid murdmata. Oma magamistoas üksi olles luges ta, mis head või halba tema vaenlane ja teine talle reetsid, ja *madame* Catherine rõõmustas. Ta oli rõõmus, kuna paljastatud vandenõud teda tavaliselt elustasid. Iga elu ja inimeste kurikavalus kinnitas tema oma loomust ja vaimulaadi ning virgutas teda otsustavale tegevusele. Ta istus oma mugavusteta sirges puust tugitoolis, vaatas üle kirjutatu eemale, sest ta teadis seda peast, ja kaks kuuest valgest vahaküünlast, mis tema toas olid põlenud, valgustasid teda veel; teised olid tema sõrmekeste poolt ära kustutatud. Valgusepaiste ümbritses kollaselt allarippuvaid lõua ja palgete masse, ülemine näopool oli varjus, kust aga silmad, muidu tui-malt mustad, hõõgusid nagu põlevad söed. Mida need silmad vana kuninganna sisimas ka märgata võisid, väl-jaspool, toas, nägid nad, vabanenud pimedusest, ainult teatud üksikasju maalitud seinatahvleilt, kord karjuvalt püüanikistud suud, viibutavat nuga. Tõmbetuul kallutas küünlaleegi teisele poole, seal ilmus nähtavale nümfi lihalik naeratus ja käsi, mis tema järele haaras.

Madame Catherine arutles endamisi, et tema vaenlase selgesti väljendatud sõnade järgi tahetakse teda võimu juurest eemaldada. Juba kujutleb see mõtlematu end käskijannana, *madame* Catherine'i aga üksi ning maha-jäetuna ja tema poega, kuningat, ainult veel tööriistana mässaja käes, kes Caterina kohtu poolt on mõistetud poomissurma Grève'i väljakul! «See otsus pole tühis-tatud, mu hea sõbratar! Kas te siis ei tea, et minu poega Charles'i mõnikord kahetsus haarab? Ja kui see poleks tema parem teadvus, siis on tal ometi hirm oma venna d'Anjou ees, kes on minu lemmikuks, kuna ta ühtki naist ei taha. Ma ähvardan vanemat järgmisega. Ta teab, kui kiiresti meie juures surrakse. Ei, hea sõbratar, mida te endale ka ette ei kujutaks, mina ei hakka Hispaania ku-ningat pahandama ega hollandi gööse* hoopiski mitte tema vastu toetama. Muidu annaks Filip minu trooni Guise'ile ja mina oleksin tõepoolest kadunud. Guise'iga, selle peakatoliiklasega, pean ma niisama põhjalikult val-mis saama kui teiega, ketseritega. Üks tuleb teise järel. Andke mulle ainult veel veidi aega, hea sõbratar! Te

peate suuri ja haruldasi uudiseid üle elama. Kas ma ütlesin: üle elama?»

Madame Catherine mõtles, märkamata, et ta mõtles. Ta vaim elas sel ajavahemikul suurepäraselt, kuna see oli põnevil olles ületanud hirmu ja jõudnud kuni nurjatu julguseni. Siis minnakse mõtteis kaugemale, kui tegu tõenäoliselt iganes viima peab; kuid see viib sinna siiski.

Ta polnud sel ajal sugugi eemaldunud olevikust, vaid pani kõike hästi tähele, mis ta lossis sel kellaaajal toimus. Tema loss Louvre suleti ja pandi riivi kell üksteist, veidi enne seda algas õukondlastel, kes õigeaegselt välja taht-sid pääseda, vahetpidamatu jooksmine, kohe pidi kol-mandat korda hüütama, siis langesid väravad kinni. Veel marssisid kuninga vibukütid raskelt läbi kõikide käi-kude, et neid siiajääjatest tühjendada. Kui nad aga möödus olid, õiendati salaja siiski veel uste juures, mis olid ainult kinni lukatud, ja naised lasksid mehi sisse. *Madame* Catherine teadis seda hästi ja lubas seda. Kuninga ihukaitse ülem astus tuppa ja küsis parooli selle öö jaoks. «Amor,» vastas talle *madame* Catherine.

Ta käskis sel kaptenil muudki, kuid seejuures laskis ta temal oma tooli lähedale tulla ja kõneles tasa. Seetõttu kustutati Caterina eesttoas kuus vahaküünalt ära, ja trep-pidele ei heitnud sel ööl ükski suurtest lõuendist later-naist oma sõelutud paistet. Kell oli kaksteist löönud, seal tõusis, saadetuna ühest tõrvikukandjast, mingi rõivas-tesse mähkunud kogu trepist ühes vana kuninganna magamistoa juurde, astus sisse, sulges aga ukse alles siis, kui ohvitser oli eemaldunud. Siis avas Charles Üheksas oma mantli. Ta ema istus samas paigas nagu mitu tundi tagasi, ta pööras poja poole oma vana näo, valgus loitis põiki sellest üle, ja poeg ehmus.

«Ma kutsusin sind õigeaegselt, mu poeg, ka oli vaja-lik, et sa öösel kohale tuled. On niikaugel, et me peame tegutsema. Loe neid kirju!» Ta lükkas nad tema poole. Charles veeris neid, juba lõi ta rusikaga lauale. Ta nägu aga ei väljendanud ainult viha, vaid veel rohkem hirmu. Umbusklik pilk tuli nagu alati altkulmu. Caterina mõt-les: «Halvasti säilinud noor mees. Kui hea, et mul on veel kaks poega! Järgmine armastab poisse; minust saab ainuke naine, kes teda valitseb. Viimane on põikpea,

temal tuleb silma peal hoida, et ta midagi minu vastu ette ei võtaks.»

«Mina mõtlen alati sinu heakäekäigule, mu poeg,» ütles vana naine. «Sa oled endale Blois's oma sõbranna juures liiga teinud, nüüd läheb sul väga vaja su ema läbiproovitud jõudu, et me su trooni päästaksime.»

«Tapa maha! Tapa maha!» lõotsutas Charles, kelle sooned õnnetustkuulutatavalt paisusid. Ta nägu oli vähem lihav kui tursunud, ja see oli kaetud kärbitud hõreda habemega. Ülahuule kohal rippus see punakais salkudes, alahuul aga, muidu vastumeelsusest maailma suhtes kõvasti kokku surutud, langes nüüd alla, kuna see vaene inimene suurt hirmu kannatas. «Tapa maha!» öeldes ajas ta pea tärgeldatud krookkrae seest taltsutamata välja, kusjuures ta suurtes kõrvades mõlemad jämedad pärlid kiikusid ja särasid.

Vana naine ütles: «Härra admiral, keda sa oma isaks nimetad... Aga nimetagi teda ainult nii, see viib teda eksiteele. Mässaja ähvardab mind päris avameelselt, ja tema armetu Kitsekuninganna on mulle näkku ütelnud, et ta mind ei karda. «Ma tean, et te väikseid lapsi ei söö,» nii väljendas ta end. Kuid ma kinnitan sulle, et see Püreneede kits seda kõige vähematki ei tea. Näiteks, tal endal on lapsed, ja neid kavatsen ma igatahes ära süüa. Väike tüdruk on selle liigutava kirja kirjutanud, ja poiss peab selle korralikult kätte saama. Seda kindlaminini toob teda ta rüütellik meel ja julgus siia, siis aga on ta mulle peibutuslinnuks kõigile neile kardetavaile hugenottidele. Pariis kubiseb juba nüüd nendest, aga oma lõbusa printsi saatjaskonnas tulevad alles õige paljud neist siia sisse.»

Ta oli hääle täielikult langetanud, ta sosistas vaid veel. «Siis on nad meil käes. Kõigil Gascogne'i kiskõridel on siis ühtekokku veel ainult üks kael, seda on kerge maha lõigata. Vait!» käreatas ta pojale, sest Charles tahtis uuesti välja pahvatada: «Tapa maha!» Seda oli temast näha. Sellal oli ka *madame* Catherine vajumus kuristiku kohal põnevil, teadmata, kas tegu kunagi sellele mõttele järgneb. Talle tuli pikkamisi ja sõna-sõnalt meelde:

«Hertsog Alba ütles mulle kunagi: «Kümme tuhat

konna pole veel mingi lõhekala,» ja mina vastasin talle: «Lõhekala all võite te kaht isikut mõelda.»»

Ta vaatas pojale pikalt ja tähelepanelikult otsa, ehkki ta vaid tema kõrvalpilku kohtas.

«Igatahes on ka meid ainult kaks,» lausus ta äkitselt, laskis järsku jälle kuulda oma laia, mõnusat hääli. Seeütle ehmus poeg sedavõrd, et ta, kavatsusega haarata tooli, mida käepärast polnud, ema ette põrandale istet võttis.

«Jää rahulikult istuma!» ütles ema, ja nüüdsest peale rääkis ta pojale otse kõrva sisse — nii kaua, et maihomlik eesriiete taga juba koitis, kui kuningas *madame* Catherine'i juurest ära läks.

ET MITTE ENAM KAHVATU VALJA NÄHA

Ohvitser tõrvikuga näitas end nurga juures, ta oli seal taga kogu öö oodanud — kui ta, vastupidi, ukse juures ei kuulatanud. Charles järgnes talle täis vaenu ja hirmu. Kapten viis ta tema magamistuppa, vahimehed eestõas äratas ta terava hüüdega, kuni nad pinkidelt üles hüppasid ja hellebarded vastu maad kopsatasid. Charles uuris silmanurkadest kõiki näoilmeid, üht teise lärel, nii nagu tõrviku valgus nad nähtavale tõi. Siis läks ta voodisse.

Kuid ta ei suutnud uinuda: näod ilmusid ta laugude taha — vaenlased, vaenlased, ja selle vahel viimatisilmad, tema enda ihukaitsjad. Kord uskus ta nägevat ust avanemas — piinavalt aeglaselt, kuni ta märkas, et ta silmad on ju suletud. Siis pilutas ta ettevaatlikult silmi — mitte midagi muud, kui ainult õlis ujuva tahi nõrk hubisemine. Charles ei talunud kauem seda ööd, ta lahkus oma asemelt, arglike liigutustega surus ta end õõriietuses läbi ühe kõrvalväljapääsu ja jõudis kõrvalteid kaudu omaenda eestuppa. Tema ihukaitsjad magasid ümberringi pinkidel, keskel aga seisis püsti kapten ristatud kätega, ja ootamatult väljailmunud Charles tabas tema liialt keskendunud pilgu. Niisugune on ainult vandenõulasel! See inimene omandas ka otsekohe päris tühja ilme, kui ta end avastatuna nägi; üha

kahtlasemaks tegi ta end oma kuningale. See jäi pooleldi välja, ja kõigepealt vaatas ringi, justkui otsiks, et kas abi on ligidal. Siis sosistas ta läbi torusse pandud käte:

«Amaury, sind ma usaldan, sa oled minu sõber. Kui aga sinu tõrviku valgus su leitnandile langes, siis tundsin ma reeturi ära. Otsi temaga riidu, et ma teda iial enam ei näeks! Mine ees õue! Ma saadan ta sulle.»

Kapten kuulas sõna, nüüd sosistas Charles unest ärganud leitnandiga. Ta soovitas kaklust hoopiski mitte ära oodata. «Kohe torgata! Seejärel aga karju, nagu oleks ta sulle kallale kippunud!»

Seepeale hiilis ta oma magamistuppa tagasi ja tuli alles siis jälle välja, kui sõdurid valjusti läbisegi hüüdsid.

«Mis siin sünnib! Tehke mulle ruumi!» käskis ta üli väga kõrgilt, ehkki oli öösärgis. Inimesed ta taga vaikisid, Charles painutas end üle keerdtrepi, lõdisedes hommikutuulest ja oma tundmustest. Hämaral valguselaigul lebas seal sügaval all väljasirutatud keha. Selle kõrval peksis keegi lapiti mõõgaga ja karjus: «Appi, tapetakse!»

Charles'i taga ütles ta ema rahulik hääle:

«See inimene peab wait jääma ja üles tulema.»

Charles märkas alles nüüd, et ema oli sõdurid juba ära saatnud. Ta andis mõrtsukale seal all märku. Vahepeal sai *madame* Catherine paljude lühikeste küsimuste kaudu teada, mis tema kohmakas, aga metsik poeg oli korda saatnud.

«Ligneroles,» kõnetas *madame* Catherine noormeest, kui selle pea trepi kohale ilmus, «te osutasite kuningale hea teene.»

«Suurima heameelega, *Madame*,» vastas noormees kerge südamega. Ta muutus kohe jutukaks. «Kapten Amaury oli salajane hugenott, kas te seda ei teadnud, *Madame*? Teie plaanid tema partei vastu, need oli ta ära mõistatanud, ta oli veidi aja eest väga ärritatud, ja tema kaudu tean ka mina tänasest ööst alates sellest, mis ees seisab. Mina võtan osa! Rõõmuga! Sellest peab tulema õige rõõmus verevalamine!»

Charles Üheksas lõdises seda kuuldes oma särgis. Ta

pidi toetuma. Hea ainult, et noor Ligneroles ta ees seisis ja et *madame* Catherine neid mõlemaid kindlalt silmas pildas. *Madame* Catherine ütles mõnusalt ja laialt:

«Täna osutasite te tubliks ja olete kosutuse ära teeninud, tulge, noor inimese!» Tatsudes viis ta leitnandi oma magamistuppa, avas ühe madala laia kapi, mis väljastpoolt oli kaunistatud suurte nurgeliste koonuslega, ja valas veini pokaali.

«Nüüd aga minge magama,» ütles ta, kui Ligneroles klaasi tühjaks oli joonud ja korraga täiesti kurnatuna välja nägi. «Täna olete teenistusest vaba,» lausus ta sõbralikult, kuid Ligneroles ei saanud temast vist enam aru ja tuikus välja. Kuninganna vaatas talle järele kuni trepini, kust ta üsna äkki, kangelt ja pea ees, alla kukkus. Siis sulges Caterina di Medici rahuldusega ukse.

«Ta murdis endal kaela,» seletas ta mõnusalt. «Oli ka soovitatav, et sa jälle puna oma palgetele saaksid, mu poeg. See on möödas. Kindlasti on selles süüdi veel ainult hämar hommik, et me mõlemad kahvatud välja näeme.»

SEESAMA HOMMIKUTUND

Seesama hommikutund oli roosivärviline koos apelsinivärvi toonidega Néraci aias, kus ta Henri Navarrat üllatas, kuna ta ikka veel ei suutnud lahkuda Fleurette'ist, aedniku seitsmeteistkümnepäevast tütrest.

«Sa pead minema, mu kallim. Juba tõuseb mu isa üles. Kui ta sind siin näeb, mis ta küll mõtleb?»

«Mitte midagi paha, mu süda. Mu ema truu teener ei või uskuda, et ma teda kurvastada tahan.»

«Ja sa ei kurvastagi teda, kui sa mind armastad. Sa kurvastad mind ainult väga oma ärasõiduga.»

«Prints aga peab alati läbi maa ratsutama, ükskord lahingusse, teinekord...»

«Kuhu teinekord?»

«Seda ei pruugi sa teada, Fleurette. See ei teeks sind õnnelikumaks, ja me mõlemad peame koos õnnelikud olema, niikaua, kuni me enam koos olla ei saa.»

«On see tõsi? Sa oled minu juures õnnelik?»

«Nii väga pole ma veel iial olnud! Olen ma's juba

sellist päeva näinud koitmas? See on nii ilus kui sinu põsed. Ma ei unusta teda iialgi. Ainuski lill kõigi nende hulgast siin ei kustu mul iialgi mälust.»

«Hommik on lühike, ja peagi õitsevad lilledki ära. Mina jään siia ja ootan. Kui kaugele sa iganes ratsutad ja mida kõike sa ka ei kohtaks, pea meeles mind — ja väikest kambrit, kuhu aed lõhna levitas, kui me teineteist armastasime, ja minu suud, mida sa...»

«Fleurette!»

«...nüüd viimast korda suudlesid. Ja mine, muidu viivad nad su minu juurest minema, kuid ma ei taha, et teised sinu hüvastijätupilku näevad!»

«Siis uputame oma viimase pilgu kaevu. Tule, Fleurette! Sinu käsi minu kaela ümber! Minu oma sinu puusade ümber! Nüüd vaatame koos alla veepeeglisse, selles kohtuvad meie silmad. Sa oled seitseteist aastat vana, Fleurette.»

«Sina kaheksateist, armas poiss.»

«Aga kui me päris vanad oleme, teab see kaev meist isegi siis veel, ja koguni pärast meie surmagi.»

«Henri, ma ei saa enam su nägu näha.»

«Ka sinu oma muutub seal all hāguseks, Fleurette.»

«Kuid ma kuulsin üht tilka kukkumas. See oli pisar. Kas oli see küll minu või sinu oma?»

«Meie pisar,» ütles juba tüdrukust eemaldunud Henri hāäl. Fleurette kuivatas veel oma nāgu. «Fleurette!» oli Henri viimane hüüe, siis oli ta päris kadunud, ja Fleurette tundis, et prints polnud enam tõeliselt teda mõelnud; ta saatis vaid ühe möödunud tunni nime tulevasse, mis neiule tundmatuks jäi ja milles see nõrk nimi peagi pidi kaduma.

Henri istus hobuse selga. Maituul jahutas meeldivalt ta suurt sirget otsaesist, pisut lohus meelekohti, ja lõi lained ta tum blondidesse lokkidesse. Tüdruku kambri polnud tal mahti juukseid pea külge kleepida, nii kujundasid nad end oma loomu järgi. Ta mahedad silmad säilitasid veel sada meetrit eemal lahkumisjālgi, siis oli ratsutamine nad selgeks teinud. Ta huuled haarasid lille, see oli ikka veel Fleurette*. Kui ta oma saatjate juurde sööstis, kukkus tal lill maha.

Fleurette aga, aednikutütar ja seitseteist aastat vana,

läks oma igapäevasele tööle. Ta tegi seda veel kaks-kümmend aastat, siis ta suri; tema armastatu oli siis suur kuningas. Ta ei näinud teda iialgi enam, või siis ainult kui kõrget isandat, kes kord pärast süngest saatust oma kodumaisesse linna Néraci tagasi pöördus, et siin uuesti õnnelik olla, kuid seekord teistega. Kuidas see tuli, et kõik siiski ütlesid, et Fleurette olevat tema pärast surnud? Aja jooksul viisid nad ta surma tagasi koguni päevale, mil Henri temast lahkus, ja jutustasid, et Fleurette olevat end tookord kaevu visanud, sellessemasse kaevu, mille kohale nad mõlemad, seitseteist ja kaheksateist aastat vanad, kunagi olid kummardunud. Kust see jutt? Keegi polnud neid ju pealt näinud.

JEE S U S

Veel ratsutas Henri läbi maa, nagu see ühele printsile kohane on, vastu lahingutele, või sellepärast, et ta peab abielluma. Navarra Henri pidi Marguerite Valois'ga abielluma ja oma Gascogne'ist Pariisini ratsutama, kuid tal olid tugevad reied. Kui vaja oli, istusid nad neli-teist tundi ja kauemgi sadulas, kuid pidasid silmas ka oma hobuse tervist, kuna neil polnud alati raha teise jaoks; nad oleksid selle siis mõnelt karjamaalt kaasa võtnud.

Eesotsas, aga ikka ümbritsetuna teistest, ratsutas Henri, ja siis järgnesid paljud. Üksi polnud ta kunagi. Iialgi ei olnud keegi üksi, elati kabjaplaginas ja loomade leitsakus, samuti kui endi kehade lehas, kehakatteks kuumaksaetud nahkvammused ja higist niiskunud kaled. Mitte ainult kimmel ei traavinud temaga edasi, vaid kogu see ühtne jõuk hingesuguluses olevaid seiklejaid, vagad ja uljad, kandis ratsanikku kiiremini edasi, kui võis arvata, jah, nagu võlutud sõiduk viis neid ratsutav parv külast külla. Puud olid valgeis ja punastes õites, sinisest taevast puhus mahe õhk, noored seiklejad naersid, laulsid, riidlesid. Mõnikord tulid nad maha, neelasid palju leiba, punane vein, sugulane nendega nagu maa ja õhk, sööstis nende kõrisse. Kuldse nahaga

tüdrukud tulid ise ja istusid pruunide palgetega pois-tele põlvedele. Poisid panid tüdrukud kilkama või punas-
tama, ühed kiire haardega, teised omatehtud värssidega, ja need olid niisama häbematud. Omavahel, ratsutades, kõnelesid nad tihtilugu religioonist.

Kõik, kes Henrid ümbritsesid, olid veidi alla või üle kahekümne aasta, kõik tõrksad, täis protesti maailma-
korra ja vägevate vastu. Viimased olid nende arvates jumalast võõrdunud. Jumal mõtles kõike teisiti kui nood, ta oli meelestatud nagu need kahekümneaastased. See-
tõttu olid ka kõik oma asjas päris kindlad ega kartnud kuraditki, seda vähem veel Prantsusmaa kuningakoda. Teel olles, seni kui nad veel lõunas viibisid, astusid
nende teele vanad hugenotid, tõstsid mõlemad käed üles ja vannutasid Navarra printsi ette vaadata. Henril oli
see ammu teada, et nad on umbusklikud arvukate koge-
muste kaudu.

«Aga kallid sõbrad, kõik muutub nüüd hoopis teiseks. Ma abiellun kuninga õega. Te peate usuvabaduse saama, minu sõna selle peale!»

«Me paneme vabaduse maksma!» hüüdsid ratsanikud ümberringi.

«Rahva isevalitsusel!»

«Õiguse! Õiguse!»

«Ma ütlen: vabadusel!»

See oli kõige tugevam nende sõnadest. Sellega varus-
tatud ja relvastatud, ratsutasid nad summas põhja poole. Paljud, võib-olla enamik, said sellest lihtsalt nii aru, et
nüüd tahavad nad võimu ja mõnude juurest välja vahe-
tada kõik need, kes praegu nende arvamise järgi on vabad. Henri mõistis neid täielikult, ta tundis sedalaadi
inimesed teiste hulgast ära ja armastas neid kaunisti, nendega oli kerge elada. Nead polnud siiski ta sõbrad. Sõbrad on raskemad olevused, läbikäimine nendega on
niihästi põnevam kui ka ebakindlam, ja see sunnib ikka jälle aru andma.

«In summa*,» ütles Agrippa d'Aubigné*, kui nad trobikonnas ratsutasid, «sa pole muud midagi, prints, kui see, mis hea rahvas sinust on teinud. Seepärast
võid sa ometigi kõrgem olla, sest looming on mõnikord kõrgem kui kunstnik, häda aga sulle, kui sinust türann

saaks! Ilmse türanni vastu on isegi alamatel ametnikku-
del kõik õigused jumalast.»

«Agrippa,» vastas Henri, «kui sul õigus on, püüan ma saada madala ametnikukoha. Kuid need on pastorite kavalused, ja kuningas jääb kuningaks.»

«Ole rõõmus, et sa ainult Navarra prints oled!»

D'Aubigné oli väike, ta ei ulatunud isegi nii kõrgele üle hobuse pea kui Henri. Kõnelemise juures kasutas ta
agaralt kätt, millel olid pikad sõrmed ja konksus põial. Ta suu oli pilkav, silmad uudishimulikud; ilmalik olevus, kuid juba kolmeteistkümneaastaselt pidas ta vastu, kui
nad talt ta protestantlikku usku tahtsid ära võtta, viie-
teistkümneaastaselt võitles ta Condé all religiooni eest. Henri oli kaheksateist, Agrippa kaksikümme aastat
vana, ja armust aega olid nad vanad sõbrad, olid sada korda riielnud ja sada korda leppinud.

See oli Henrist paremal pool. Vasakul aga alustas selge ja karm hääl:

«Oo, kuningad, te oma iha orjad,
kes surnutega katnud maad,
et kas või vaksa võrra korjaks
see teile juurde tallermaad!
Oo, kohtumõistja, pühas kojas
kes rahva hüve maha müüd,
kas saavad hinnata su pojad
nii parandatud ränka süüd?»

«Sõber Du Bartas*,» ütles Henri, «millest see küll tuleb, et sinu headusega kukk nii kibeda sõnu leiab. Tüdrukud jooksevad su juurest minema!»

«Ega ma neid ka tüdrukutele ei lausu. Sinule, armas prints, kõnelen ma neid.»

«Ja kohtumõistjatele. Du Bartas, ära kohtunikke unusta! Muidu jäävad sulle ainult su kurjad kuningad.»

«Kurjad pimedusest olete teie ja oleme meie inimesed kõik. Tuleb pihta hakata endaparandamisega. Mis puutub tüdrukuisse, siis ei, seda ma veel ei suuda, aga galantsed värsid kavatsen ma küll täitsa maha jätta. Tulevikus teen ainult vaimulikke.»

«Tahad sa siis juba surra?» küsis noor Henri.

«Ma tahan kunagi lahingus langeda sinu eest, Navarra, ja jumalariigi eest.»

Henri vaikis nende sõnade tõttu. Nende pärast pidas

ta ka meeles luuletuse «Oo, kuningad, te oma iha orjad», ja oma südames otsustas, et ärgu iial lamagu inimesed surnult väljadel, et eluga maksta kinni tema suurendatud maid.

«Du Bartas,» nõudis ta äkki, «aja end nii kõrgele püsti kui suudad!» Seda tegigi pikk aadlimees ja ta prints vaatas tema poole üles, irooniliselt, kuid ka imetledes.

«Kas sa sealt ülevalt juba näed kallist *madame Catherine*'i tema suure lõbumajaga? Tema ilusad auneitsid ootavad teid.»

«Sind mitte või?» küsis Agrippa d'Aubigné ja pilgutas ebaviisakalt silmi. «Ah ei, sina oled aus peigmees. Aga nagu me sind tunneme...»

Kõik naersid, Henri kõige rohkem. Tagantpoolt hüüdis keegi:

«Ettevaatust, härrased! Armastus on Prantsusmaa õukonnas juba nii mõnelegi midagi kaasa toonud, mis ta oma õndsas lõpuni tunda sai.»

See tekitas veel rohkem naeru. Keegi aga ajas oma hobuse teiste ja printsi hobuse vahele. Ta ei hoolinud sellest, et nad ägestusid, sedamaid valmis riidu alustama. Tal oli kõigist kõige ärevam nägu, mis aga väiksenäpaistis, kõrge laup surus selle kokku. Tal olid paljulugenud silmad, need olid kurvad juba härra Philippe Du Plessis-Mornay* kahekümne neljandal eluaastal, ja seitsmekümne neljaseks pidi ta elama.

«Just praegu sain jumalalt käsu!» teatas ta printsile. «Mu kõne mõjutab Charles Üheksanda usuvabadust sisse seadma ja Hollandi võitlust Hispaania vastu toetama.»*

«Anna oma kõne härra admiralile!» andis Henri talle nõu. «Küllap tema sunnib neid end kuulda võtma. Meid nad veel ei karda. Kuid ma loodan, et peagi jõuame seleni.»

Seda võisid nad usalduslikult arutada, kuna kõigil nende ümber oli küllalt tegemist naudingute loetlemisega, mis neid õukonnas ootavad. Hädaohtudestki räägiti valjusti ja toodi näiteid. Kostis kardetud haiguse nimi; siis tuli Philippe Mornay'sse kogu olemust haaranud äge rahutus, ta pahvatas:

«Tulgu see haigus mulle! Charles Üheksas aga peab usuvabaduse andma!»

«Sa näeksid vastik välja!»

«Me oleme vahetevahel vastikud, mis loeb see iga-viku kõrval. Kas pole ka Jeesus see, vastik inimene, ristilöödud jumal, ja temasse me usume! Usume tema jüngeritesse, inimkonna heidikutesse, isegi juutidesse! Mida ta siis päranduseks jättis peale ühe viletsa naise ja põlatud mälestuse, ja ta suguselts pidas teda narriks. Kui keisrid tema õpetuse vastu mõõga ja seadusega võitlesid, kuidas veel siis igaüks oma südames iseenda vastu! Liha vaimu vastu! Ometigi on rahvad väheste meeste sõnadele alla heitnud, ja riigid kummardavad — ristilöödud Jeesust. Jeesus!» hüüdis Mornay sellise jõuga, et kõik kuulatasid ja ringi vaatasid, kustpoolt hõõtu nähtavale ilmub. Sest keegi neist ei kahelnud, et ta võib ilmuda ja nendega seltsida, mil iganes ta tund kätte jõuab.

Nende kõigi jaoks olid tema haavad värsked ja veritsesid veel, Maria pisarad voolasid lõppematult. Kolgata* — nad nägid seda siit oma ihulikkude silmadega — paljas, kahkjas kungas, selle taga mustjad pilved. Nad liikusid sinna tema enda õli- ja viigipuude vahel, olid koos temaga Kaana pulmas*. Jeesuse lugu sulas neil kokku olevikuga, esmakordselt tunnetasid nad teda nagu iseenast. Tema oli üks nende hulgast, ainult et ta oli neist kõrgemal pühaduse ja ka, nagu Du Plessis-Mornay välja julges ütelda, jälkuse poolest. Kui oletada, et inimesepoeg ilmub välja ligemast kaljulõhest, et nende etteotsa asuda, siis pole tema ratsuks muidugi mitte mingi naeruväärt eesel, vaid sõjakõlblik hobune, tal endal seljas nahkvammus ja raudrüü, ja nad oleksid tema ümber piiranud, talle hüüdnud: «Sire! Eelmisel korral jäite oma vaenlastele alla ja pidite end risti lüüa laskma. Seekord, koos meiega, te võidate. Löögem nad surnuks! Löögem nad surnuks!»

Nii oleksid need tavalised ja lihtsad hugenottide hulgast hüüdnud Jeesuse lihaliku esinemise puhul. Kuna giste juutide või sõjasulaste kohtadele oleksid nad oma kaasaegsed papistid asetanud ja eelkõige mõelnud nende arvel rikastumisele. Nii kergeks polnud see siiski

tehtud prints Henrile ega ta lähematele sõpradelegi mitte. Neid vaevasid kahtlused issanda ilmunise puhul. Du Bartas küsis teistelt, kas Jeesusele, kui ta tagasi tuleks ja oma lugu otsast peale algaks, tohibki nõu anda hoiduda ristilöömisest, kuna see on talle ometi määratud ja selles seisab maailma lunastus. Du Bartas tõmbas oma pika keha looka, sest kellelki ei saanud ta vastust. Du Plessis maalis veel eredamini välja kui varem, mida ta ristilöödu jälkuseks nimetas, ja just selles seisvat tema jõud ja ta ausära. Du Plessis-Mornay oli vaim, kes kaldus äärmusse, hoolimata oma sokrateslikust näost, ja tundis end seejuures nii hästi, et ta kuni seitsmekümne nelja eluaastani jõudis. Vaest Du Bartas'd solvasid inimeste pimedus ja halbust, samuti kui võimatus midagi parandada, midagi isegi kas või teada; ja nii pidi ta varakult elust lahkuma, ehkki keset lahingukära. Mis puutus Agrippa d'Aubigné'sse, siis teda oli haaranud mingi tormakas sisemine tegevus, ja seda sel hetkel, kui Du Plessis nii tugevasti Jeesust hüüdis. Sellest momendist alates luuletas Agrippa ja oli ka juba niisama hästi kui lõpul ja valmis Jeesust, niipea kui ta nähtavale ilmub, värssides tervitama. Kõik, mida Agrippa tegi, sündis momendist ja kirest. See tegi ta põhjalikult õnnelikuks, ja seeläbi meeldis ta oma printsile. Teiselt poolt kütkestas Henrid Du Bartas' isik ja ta truumurelik meel. Du Plessis oma kalduvusega äärmusse kiskus teda kaasa.

Oma sisimas teadis Henri kõige paremini kõigist, et issanda Jeesuse tõeline seltsimine tema ja tema omadega on vaevalt mõeldav. Neil polnud tema arvates rohkem väljavaateid sellisele esiletõstmisele kui siis, kui nad oleksid katoliiklased. Tema silmis polnud tõendatud, et issand hugenotte eelistab, ehkki need teda arvatavasti rohkem armastavad. Sõltumata sellest vaimulaadist, mis ainult talle omane oli, võttis ta ratsasalkkonna kõigist tundmustest osa. Jeesuse hüüdmisest alates olid Henri silmad täis pisaraid. Kõigest hoolimata polnud ta kindel, et need pisarad on tõesti issandale määratud. Sel ajal kui nad rinnast üles tõusid — küll veel. Kui nad aga laugudele jõudsid — enam mitte. Siis oli kuninganna Jeanne'i nägu Jeesuse pildi välja

tõrjunud, ja Henri nuttis, kuna ema ilmus tema vaimu silma ette kahvatumana kui iial varem. Ammust aega on ema oma pastoriga, kes jutlusi pidasid, läbi maa sõitnud, ning tal polnud kohta, kuhu oma pea panna, nagu Jeesusel, oli vihatud ja põlatud samuti kui Jeesus, oli oma õlgadele võtnud võitluse, sõjaõnne muutlikkuse, rahutuse ja põgenemise — tema, üks naine, Henri kallim ema. See oli raske tee, mida ta religiooni heaks käis! Võib-olla oli see tema nüüd Kolgatale viinud. Sest lõpupe lõpuks oli ta Caterina kätes, kuna härra admiral oli protestantliku väe-koju saatnud ja vana kuninganna ainult veel ähvardas. Seni, kuni järgmine sõjakäik ta uuesti hädaohtu saadab, käsutab Caterina. Isegi reisi oma pulma võttis Henri õieti ette tema käsul, Henri ei eksinud selles. See noormees arvestas lihtsalt tõsiasju, teda ei kallutanud kõrvale ei usk, nagu Coligny'd, ega suur isemeelsus, nagu ta ema Jeanne'i.

EMA UUS PALE

Oma vammuse all kandis ta ema kirju ja soovis väga kõiki neid veel kord lugeda koos oma väikese õe saadetutega. Kuid ta elas täielikult selles ratsutavas salkkonnas, päevad möödusid tal päikese käes, ööd tähtede all, ja iialgi polnud ta üksinda. Nad ratsutasid nädalate viisi, vahepeal muutus maastik põhjapoolseks, aga selle vastu ei tundnud Henri nüüd enam üldse huvi. Tema hobuse kapjade all liikus tema eluaja jooksul kogu kuningriik, sest see ei seisnud paigal, kui ta ratsutas; see elas, jooksis, võttes teda kaasa. Henril oli alguseta ja lõputa liikumise tunne, ja alati ei pidanud ta seda ainult enda liikumiseks; see oli kuningriigi voolamine, mille veel tumedasse saatusesse tal endal tuli alles astuda. Nii oli ka öö kaugel teel puuvõrade all laagris ja ootas teda.

«Agrippa, mis ootab meid õieti Prantsusmaa õukonnas?»

«Õieti?» kordas d'Aubigné. «Muuseas sinu pulm, mis on kindlasti ilus pidu. Õieti aga, kui sa seda siiski teada tahad: kõik pühakute hädad.»

«Kas sa ütled kõik sellepärast, et sa ei oska öelda, missugused?»

«Nii see on, Henri. Sinagi tunnend midagi, kuna sel tunnil lendavad meie peade ümber nahkhiired ja jaanimardikad. Päevavalgusel on see möödas.»

Nad rääkisid seda sosinal, see polnud kellelegi muule määratud.

«Kas magame täna öösel mõnes külas?»

«Chaunay's, mu prints.»

«Chaunay Poitou's. Hüva. Seal ma otsustan.»

«Mille üle?»

«Kas ma edasi reisin. Ma pean vaikuses endaga nõu pidama ja segamatult oma ema, kuninganna kirjad veel kord läbi lugema. Hoolitse selle eest, et ma lõpuks ühe toa ainult enda jaoks saaksin, Agrippa!»

Kui nad siis aga Chaunay kõrtsi ees pikkade laudade ääres kaks tundi aega olid söönud, polnud Navarra printsil enam meel üksinduse järele, vastupidi, ta andis ühele päris ahvatleva kehaga tüdrukule märku minna enne teda üles mööda treppi, või oli see hoopis redel. Sel redelil kuulis ta nüüd lähemale minnes suurt kisa, peamiselt põhjustas selle ühe jässaka naise bassihääl; naine sikutas kedagi teist, kes kõrgetes toonides hädaldas, kambrist välja ja alla. Keegi seisis all ja näitas neile küünlajupiga valgust, see oli Agrippa d'Aubigné. Olukord näitas, et tema oli tüdruku ema kutsunud ja oma sõbra Henri reetnud; aga selle asemel et häbeneda, ta koguni naeris. Henri tõmbas sedamaid mööga tupest. «Sina ka!» nõudis ta täis viha.

Mida teeb luuletaja Agrippa? Ta kisub välja redelipulga, nagu oleks see ta relv. Sellest vappub redel koos mõlema naisega, need hüppavad kiljatades sügavusse ja kukuvad peale mõlemale mehele, kes maas on. Siis kaovad kõik teised mured ühe kõrval — möllust välja pääseda. See saavutatud, leiab Henri end mahajäetuna kõige sügavamas pimeduses. Mis on teistest saanud, kuhu on isegi redel jäänud? Ta peab veel rõõmustama, et leiab käega kombates väljapääsu. Kuskil võsas, kust tähed läbi sirasid, jäi ta magama.

Kui ta ärkas, oli varahommik, kolmeteistkümnes juuni, mida ta iialgi ei pidanud unustama. Parajasti

lennutas end põllult lõoke lauluga üles veel kahvatusse laevasinasse. Henri pea kohal lõhnas sirel, läheduses vullses ojake ja rida värelevaid pableid varjasid ta eest küla. Algava päeva värskus häälestas Henri muretuks, ta käis kiirete kergete sammudega piki paplite rida, kaks-kolm korda, ainult et hingata ja rõõmu tunda. Siis meenusid talle igatahes kirjad, mis ta oli tahtnud lugeda ja mille üle järele mõtelda. Ta jäi seisma, tõmbas kirjad välja ja laskis neil läbi sõrmede libiseda nagu partii kaarte. Milleks lugeda? Kõik viis sellele välja, et ta peab abielluma paksu Margot'ga, «Madame'iga», nagu tema väike õde Margot'd tituleeris. Selles suhtes olid mõlemad daamid, Caterina ja Jeanne, juba ühisel arvamisel, ja kõik muu toimub omal ajal: kas härra admiral vana mürgisegajaga toime tuleb, kas Henri abikaasa papistikks jääb ja põrgusse läheb. «Äärmiselt kahtlane,» mõtles Henri. «Ma ise olin korduvalt katoliiklane ja juba küps põrgutule jaoks. See võib juhtuda, ega kunagi ei tea. Niipalju on kindel: iialgi ei hakkaks mu range hugenotist ema endal nii meeldivat õukonda pidama, kus naised meestele ettepaneku teevad. Seda kirjutab ta, seda lauset tean ma peast.»

Siis just juhtus see: Henri nägi ema enda ees — hoopis teisiti kui vaimusilm muidu näeb, võrreldamatu täpsusega silmas ta kuninganna Jeanne'i nägu ühes ruumis, mis aga polnud hämar õhk. Palju heledam, kohutava eredusega tekkis ta sisimas valgus, mille paistel ta oma ema ära tundis kui juba igavikku läinu. Need polnud enam viimased elus mällujäänud näojooned, kui suur nahkne vanker minema sõitis ja poeg oma ratsu kõrvale maha jäi. Sisselangenud palged — ja varjud, südantlõhestavad nagu igatsus kõige kadumaläinu järele, ümbritsesid teda, läbipaistvad, nagu kataksid nad ei midagi. Oh, suured silmad, mitte enam uhked, ärrituvad või armastavad, mis te kõik kunagi olite! — Te ei tunne mind küll enam ära, ehkki teate juba liiga palju seda, mis me siin veel ei tea!

Poeg langes murukünkale — alles äsja veel kerge südamega, korraka aga surmani jahmunud; mitte ainult sellest ema uuest näost, kõige rohkem sellest, et see nägu oli talle ka unes juba ilmunud, nagu talle nüüd

meenud. Neli ööd peaks sellest möödas olema; ta luges, mõtles hirmunult, istus künkal ja segas kirju. Kui ta aga juhuslikult lähemalt silmitses, märkas ta, et kaks neist on enne salaja avatud, kui ta ise pitseri katki käristas. Neli ööd tagasi? Lõige pitseri ümber oli peen töö, ja hiljem oli sinna peale tilgutatud vaha, mis kahjustuse ära parandas. Miks neli ööd tagasi — ja jälle just nüüd?

Viimane lause ta ema viimasest kirjast kõlas: «Nüüd, mu poeg, asu tee ja reisi!» Ta nägi: kuninganna Jeanne tahtis *madame Catherine*'i võimu juurest välja tõrjuda, too oli aga tema kirja lugenud. «Mu kallis ema on surmaohus!» taipas ta, oli juba jalul, hüppas läbi paplite.

«D'Armagnac!» hüüdis ta. Sest ta avastas oma teenri enne kui see tema.

«D'Armagnac, otsekohe sadulasse! Ma ei või hetkegi aega viita.»

«Aga mu härra!» lubas teener endale vastata. «Seni pole veel keegi põhust väljas, ja leiba alles küpsetatakse.»

Käegakatsutavatel tõsiasjadel oli võime Henrid kohe rahustada. Ta nõustus:

«Meil kulub Pariisini niikuinii veel viis päeva. Ma tahan ojas supelda. D'Armagnac, too mulle puhas särk!»

«Just täna tahtsin ma neid pesta. Siin, mõtlesin ma, teeme peatuse.» Aadlimees teenrina pilgutas oma isandale silma. «Eriti ümberkukkunud redeli pärast. Me peaksime ta uuesti püsti ajama ja tegemata jäetu tase tegema.»

«Kaabakas!» hüüdis Henri ausa vihaga. «Ma vähkresin juba ülearugi põhus.» Karmilt käskis ta: «Kogu salkkond olgu sadulas, kui suplemast tulen.» Seda öeldes jooksis ta ja kiskus juba riideid seljast.

Pärast asusidki nad teele; aga vaevalt veerand tundi, seal tormas kihutades neile vastu kuller, hüppas hobuselt maha, kõikus nii väga, et keegi teda seljast toetas, ja tõi korisedes kuuldavale: «Pariisist — neli päeva ratsutasin viie asemel.» Ta nägu oli valge- ja punase-laiguline, ta keel jäi ripakile, ja veel üks imelik märk:

ta päranikestud ja jahmunud silmist langesid suured tilgad. Kuuldavalt pörkasid nad vastu tema vammust, nii vaikseks oli kulleri ümber jäänud.

Henri sirutas hobuselt käe alla, võttis ulatatud kirja. Ei mõelnud aga selle avamisele, vastupidi, laskis käel vajuda, ka langetas ta pea ja lausus ümberringi laiuva maa ja sellesse kadunud inimsalgakese suures vaikuses tasakesi:

«Mu kallis ema on surnud. Neli päeva.»

See oli ainult tema enda jaoks, nagu teised hästi tundsid. Nad tegid nagu poleks nad seda kuulnud, kuni ta seda neile valjusti ütles; sellist õrnatundelisust ei unustanud ka tahumata mehed. Kui uus Navarra kuningas siis sõnumi oli läbi lugenud, võttis ta kübara peast; otsemaid tegid seda kõik ja ta ütles neile:

«Kuninganna, minu ema, on surnud.»

Mõned vaatasid üksteisele otsa, rohkem nad veel ei sõندانud. See sündmus ei paistnud neile sellisena kui teised, mida üle elatakse; see muutis ettenägematult palju ja tegi neist endist, nad ei teadnud veel, mis. Jeanne d'Albret oli kehastanud liiga paljut, kui et ta oleks tohtinud surra. Ta oli neid juhtinud ja hoidnud, ta oli aidanud neil saada leiba, mis põldudel kasvab, samuti ka igavese elu leiba. Meie vabadused, Jeanne d'Albret on need meie jaoks läbi surunud! Meie kindlustatud kohad, La Rochelle mere ääres, tema on need meie välja võidelnud! Meie palvemajad linnade servades, tema on need jonniga saavutanud! Meie provintside rahu, meie naised jumala kaitse all põldu harimas, samal ajal kui me ratsutame ja lahingut lööme religiooni eest; seda kõike oli Jeanne d'Albret, ja mis saab sellest kõigest nüüd!

Siin läksid nende mõtted üle kohkumiseks, muutusid raevuks ja haarasid tormiliselt kinni süü- ja kuriteokahtlusest. Sest nii suur õnnetus ei või juhtuda iseeneest. See surnu oli võimsatel teel ees seisnud, polnud kahtlust, kellel. Kadunud salkkond mõistis üksteist sõnatult, ainult mõtete ja tundmuste abil. Ebamäärased hääled, mida salkkond välja paiskas kui unenägija, muutusid alles pikkamisi tugevamaks, need pidid vaenuks ja ähvardamiseks paisuma; seal aga lendas lõpuks

tuttav sõna otsekui tupest välja — nagu oleks seda raporteerinud keegi, teine kuller, see nägematu:

«Kuninganna on ära mürgitatud!»

Kõik kordasid seda läbisegi, igaüks lausus üksikult seda nägematu kulleri järele:

«Mürgitatud! Kuninganna on ära mürgitatud!»

Surnu poeg tegi samuti nagu nemad, ka temale oli seda ilmutatud nagu kõigile.

Äkitselt sündis midagi uut: nad ulatasid üksteisele käed. See oli kokkurääkimata vanne Jeanne d'Albret'eest kätte maksta. Ta poeg haaras oma sõprade Du Bartas', Mornay ja d'Aubigné käe. Agrippale tegi ta end mõistetavaks sõrmede erilise surumise kaudu, see tähendas: eile ümberpaisatud redel, möll naiste hulgas, täna aga see. Mida oleks meil teineteisele pahaks panna, kahetseda. See on elu, ja saadame selle mööda käsikäes! Ka oma teenril d'Armagnacil, kellega ta veidi aja eest oli karmilt kärkinud, haaras Henri käest. Sel ajal alustas üks hää!

«Oo, jumal, näita ennast vaid!»

Nii laulis esmalt päris üksi Philippe Du Plessis-Mornay, sest ta oli neist kõige kärmem äärmustesse kalduja; temas elas kõige rahunem voores. Kuna ta aga esimest rida kordas, ühinesid paljud teised hääled temaga, ja teise rea juures kõik. Nad olid oma ratsude seljast maha tulnud, olid käed kokku pannud ja laulsid, salk, keda keegi muu ei näinud kui võib-olla jumal üksi. Nad laulsid tema poole üles; laulsid, nagu kuulutaksid nad tormi, üles!

Oo, jumal, näita ennast vaid,
siis põgenevad sedamaid
kõik vaenuväed kui uttu.
Siis jäta nad sõjatee,
ja kaovad sinu palge eest
me vihamehed ruttu.

TEMA VIIMNE SAADIK

Nad laulsid edasi kuni lõpuni, pärast seda aga ootasid sõna oma juhilt. Ta oli siin võõral maanteel Navarra kuningaks saanud, ja pidi neile ütlema: kuhu minna,

mida teha. Du Bartas kummardus Henri poole, ta lausus summutatult:

«Teie ema oli alles esimene. Teine olete teie ise. Pöörake ringi!»

«Koguge omad kokku!» andis nõu Mornay. «Religiooni omad tormavad kogu kuningriigist kohale. Vastupandamatu jõuna läheme selle kuritegeliku kuninga kola poole.»

D'Aubigné ütles palju rahulikumalt:

«Teil pole enda suhtes midagi karta, härra, niikaua kui üks teine veel elab.» Teised vaatasid talle otsa, ta jätkas: «Too on oma eluohvri toonud, ma tean seda, ma kuulsin, mis ta tol ööl ütles oma naisele, admiraliprouale.» Ja ta hakkas kuulutama, mida Coligny ja tema naine olid rääkinud.

Kuna Agrippa oli luuletaja, võis ta mõlema abikaasa öisest jutuajamisest jutustada, nagu oleks ta juures olnud. Usud sa, et miski ei suuda sind vankuma panna, nii oli admiral abikaasat manitsenud, pane siiski käsi oma rinnale ja proovi ennast, kas sa ka siis kindlaks jääd, kui kõik ära langevad ja sina sõimu all, mis tulemusteta ettevõtet ikka tabab, maapakku pead põgenema. Vaata! Ka Navarra kuningas langeb ära ja abiellub meie vaenlase enda tütreaga.

See oli liig, Henri ajas end ägedalt sirgu.

«Seda ta ei ütelnud! Agrippa, kui sa seda peaksid kuulnud olema, siis on sul muu, kes valetab. Mina hoian kindlalt religiooni poole — ja nüüd ratsutame edasi!»

Just seda oli Agrippa tahtnud, sest tema jaoks polnud olemas ettevaatlikku viivitust, ja mida rohkem talle ta sisemine kaemus elu hädasohtusid näitas, seda vankumatumalt ratsutas see luuletaja ettepoole.

Salkkond liikus jälle edasi pilvede all, ainult ei kestnud kaua, kuni ülestõstetud kätega inimesed tema teele astusid. Kõik ütlesid üht ja sama: «Kuninganna Jeanne on ära mürgitatud,» ilma et nad seletada teadsid, kust nad seda kuulnud. Lõpuks ei küsinud neilt enam keegi, kes nad on ja kust külast pärit. Küllalt, nad olid teel, teadmata kui kaua, et uut Navarra kuningat näha ja talle usaldada, mida nad teadsid. Teeväsimumusest oli mõ-

nel ta viha juba lahtunud, ta kogeles ainult veel vannutades ja täis hirmu.

Isegi salkkonnale muretuile seiklejaile avaldavad sellised kohtumised lõpuks mõju. Siis leidis aset veel viimane, otsustav. Ühe metsaserva juures sattusid nad protestantlikule isandale, keda kõik tundsid, La Rochefoucauld'le, nende kuninga sõbrale. Temagi oli niisamasuguses seisukorras nagu see, kes viiepäevase teekonna nelja päevaga on ära ratsutanud. Ta kõneles noorele kuningale ainult mõne sõna, aga too haaras sedamaid ratsmed tugevamini pihku ja pööras oma hobuse ringi. Siis pöördus kogu salkkond, ja küsimata, vastamata ja ilma jututa pöördusid nad tagasi Chaunay'sse.

Kõigepealt otsis Henri koos härra La Rochefoucauld'ga kõrvalise varjurikka koha. Ta leidis selle paplite all ja laskis oma ema saadikul kõike täpselt korrata. Surev Jeanne oli viimased maised mõtted oma pojale kinkinud, enne kui ta vaim jumalaga ühines. Ta ei tahtnud, et Henri hirmu pärast oma reisist loobuks; sellest polnud tema juures iial juttu olnud. Kuid tema arvamiseks jäi igatahes, et Henri peab kas üldse mitte Pariisi minema, või siis kui tugevam. Seda soovitas ta pojale omaenda viimase nelja kuu kogemustest, mis olid rängad ja kibedad. Ta oli mõelnud ja oli veel kord oma haruldase kellukesehääle leidnud selle välja ütlemiseks, et tema armastatud poja pulm saab suurte sündmuste alguseks, aga suureks ainult kas Henrile või tema vaenlastele. Viimased mõtted olid vapralt kõigile elu ohtudele ja nende võitmisele suunatud. Ta oli kunagi aegu näinud, või uskus neid näinud olevat, mil pahe end varjas. Nüüd aga kandvat ta pead püsti, laskis Jeanne oma Henrile veel öelda, ja tundvat, et ta on voorusest üle. Seepeale oli ta surres ühe psalmi sõnad jumala poole saatnud. Missuguse psalmi?

«Oo, jumal, näita ennast vaid!»

Ema saadik tõmbas testamendi välja, ja puudutanud seda huultega, ulatas selle kuningale. Selles ei olnud siiski midagi ema kõige salajasematest muredest, ta polnud lõpuks enam päberitki usaldanud. Ainult üht: ta andis Henri hoolde ta vaese väikese õe. Siinkõhal puhkes Henri nutma. Ta polnud veel üldse nutnud.

«Vaene väike õde!» hüüdis ta ühtelugu. «Nii ütles meie ema!» Ja ta tundis: «Õde peaks siin olema! Kes meil siin on? Mitte midagi ega kedagi pole vennal ja õel ses maailmas peale teineteise. Kõik muu on silmade ja südame pettus. Kõik need naised, ja see ülev tunne nende läbi ning hirm, et ehk mõne kogemata kahe silma vahele jätab! Tõeliselt jätan ma tähele panemata ikka ainult ühe, aga tema iga kord. Tema juures polnud mul iialgi vaja armastust paluda ja esimesena arusaamist otsida. Me oleme ühest ihust ja meil pole teineteise ees midagi salajas. Tema naerab nagu mina, nii räägitakse. Sel tunnil valab ta neidsamu pisaraid, aga isegi mitte need, mida ta meie ema pärast valab, ei lange minu kätele. Ta on kaugel, nagu ta alati on minust kaugel, ja me kaotame oma parema valu, tema minu oma, mina tema oma!»

Siis sai ta saadikult teada, et tema õde Catherine oli soovinud kaasa sõita. Kõik oli olnud ette valmistatud, hobune õues, sõiduk linna ees. Ometigi oli teda takistatud, mitte vägivallaga, ainult libedate ettekäänetega, kuni La Rochefoucauld läinud oli, ja tedagi ei lastud vabatahtlikult tulema, oli tarvis läinud vägevast ülesastumist.

«Teda hoitakse vangis?» küsis vend, silmadega, mis olid kuivad ja kurjad, kuna ta suu kõveraks tõmbus. Kuid nii see polnud. Tema pärast oldi mures, eriti Margot, pruut, ja vana Caterinagi. Pulmapidu, mille üle õukond ilmselt rõõmustas, kuid mis juba ongi varjutatud Navarra kuninganna surma läbi, ei tohi enam uute õnnetusjuhtudega ohtu saata. See veel puuduks, et juhtub midagi ka peigmehe õega, õrna noore tüdrukuga, võib-olla on ta isegi midagi ema nõrgast kopsust pärinud.

Henri kummardus kaugele ette ja küsis värisedes:

«Kas see oli ainult kopsust?»

Vastus laskis end kaua oodata, ja lõpuks seisis see õlgadekehitusel.

«Kes usub mürki?» küsis Henri. «Ainult meie sõbrad?»

«Palju rohkem veel teised. Sest nemad teavad, milleks need võimelised on.»

«Ma parem ei taha sellest teada,» ütles Henri. «Sest

ma peaksin siis üliväga vihkama ja taga kiusama. Liiga palju viha aga teeb jõuetuks.»

See oli tema loomulik tundmus, et elu on tähtsam kui kättemaks, ja et tegutseja vaatab ettepoole, mitte tahapoole armastatud surnule. Ometigi jäid püsima tema pojakohused, nende pärast ohjeldas ta end veel päevaks sellesse Chaunay'sse jääma ningootas abiväge, nii meeeldi kui ta olekski teele asunud. Ta ratsutavad hugenotid leidsid siia kõikjalt tee või Henri saatis neile inimesed vastu teed juhatama. Ta tahtis oma päralejõudmisel tugev olla, nagu kuninganna Jeanne oli nõudnud. Vahepeal andis Henri oma viimased korraldused edasi asevalitsejale oma Béarni kuningriigis. Kui kiri oli lõpetatud, märkas Henri, et ta polnud ema vaimulikke ülesandeid üldse rõhutanud, ja need olid ometi tema emale kõige kallimad! Ta imestas enda üle, kuidas ta religiooni võis täitsa ära unustada, ja koostas järelkirja.

Kiirkäskjalg, kes talle kuninganna surmast ja äärmiselt kahtlasest suremisest teatas, vajas kohalejõudmiseks neli korda kakskümmend neli tundi. Henri reisis Chaunay'st Pariisi kolm nädalat aega. Käskjalg oli kokku varisenud, kui ta uut kuningat kohtas. Henri tegi peatuse, pööras sisse, võttis vastu tulnukaid, jõi ja naeris. Ta naeris isegi. Väsinud ratsanikud imestasid, kui nad temaga ühinesid: Henri viibutas tervituseks käsi ja naljatas oma lõunapoolses murrakus. Sel tunnil, kui käskjalg oli teele asunud, oli poeg unes oma ema näinud uue näoga, igaviku näoga — ja oli muutunud mõtlikuks seda nägu nähes veidi varem, kui käskjalg kohale jõudis. Juba ei näinud ta seda enam, see ei pöördunud ka iialgi tagasi. Selle asemel mäletas ta hiljem seda veel õitsvat naist, kes oma tahte ja mõistusega oli tema poisikeseaastaid juhtinud, ja õieti pidi ta isegi selleks tema pildi appi võtma, kuna pildid on püsivamad.

MORALITE

Voyez ce jeune prince déjà aux prises avec les dangers de la vie, qui sont d'être tué ou d'être trahi, mais

qui se cachent aussi sous nos désirs et même parmi nos rêves généreux. C'est vrai qu'il traverse toutes ces menaces en s'en jouant, selon le privilège de son âge. Amoureux à tout bout de chemin il ne connaît pas encore que l'amour seul lui fera perdre une liberté qu'en vain la haine lui dispute. Car pour le protéger des complots des hommes et des pièges que lui tendait sa propre nature il y avait alors une personne qui l'aimait jusqu'à en mourir et c'est celle qu'il appelait *la reine ma mère*.

MORAAL

Vaadake, kuidas see noor prints juba vastu astub elu ohtudele, mis selles seisavad, et sind võidakse tappa või reeta; on aga teisigi, mis meie soovide ja isegi meie suuremeelsete unistuste varjul peidus on. Tõepoolest, ta läheb mängides kõigist ohtudest läbi, täiesti nii, nagu see on tema ea eesõiguseks. Armunud, nagu ta igal sammul on, ei tea ta, et üksnes armastus laseb tal kaotada vabaduse, mida vihkamine asjatult püüdis temalt ära võtta. Sest et kaitsta teda inimeste salasepitustest ja lõksude eest, mida talle ta enda loomus seadis, elas sel ajal veel üks olevus, kes teda armastas, kuni too selle eest oma elu jättis, ja seda olevust nimetas ta: «Kuninganna, minu ema.»

LOUVRE

*

TUHIJAD TANAVAD

Surnu poeg teel oma pulma vaatas reipalt ringi, tundes lõbu ratsutamisest. Tuul tõi talle juba aimu õukonna lõhnadest, söömisest, parfümeeritud inimestest, naistest, kes ei lase end paluda, vaid ümberpöörduvalt: nemad paluvad meid. Ta otsustas nende juures edu saavutada, oli ta ju ometi julgem kui teised, ja mõlemas suhtes — vaimselt ja kehaliselt — oli ta enda peale kindel kui mees. Margot'igi ei pea olema põhjust temaga mitte rahul olla; kõige naljakamad kavatsused tulid tal Margot' jaoks meelde. Seda ei saanud küll sõpradele tunnistada, aga pruudi halvas kuulsuses polnud midagi eemaletõukavat, vastupidi: Margot töötas rohkemat. Selles olukorras pidas noor reisija uudishimulikke külatüdrukuid enamikus ihaldusväärseiks, tuli nende pärast palju kordi hobuselt maha ja suudles neid. Kui nad juba minema olid jooksnud, imestasid nad hiljem veel, kui hästi hugenottide prints suudelda oskab.

Ratsanikkude salkkonnas, mis oli tublisti suuremaks paisunud, räägiti tagapool teisiti kui ees, ja kõige viimati tulnud olid oma mõrvatud kuninganna pärast veel väga vihased. Nemad ei ratsutanud muule peole kui ainult kättemaksulõbu nautima — igaühele õukonnas tahtsid nad esitada väljakutse. Nende meelsus tungis vahetevahel ette ja haaras kaasa ka Henri ja tema sõbrad. Mornay ennustas siis kõige suuremaid ohte, mis neid õukonnas ootavad. Du Bartas sattus meeleheitse inimloomuse pärast ja Agrippa d'Aubigné sai äru jumala kavatsustest, kes annab meile vaenlased. Henri

vaatas temale seepeale kõverdatud suuga, silmad kohkumisest ja vihast segased:

«Vana mürgisegajat pole ma temalt mitte palunud. Seda ei olnud ma jumalalt ära teeninud!»

Jah, aeg-ajalt, kuna kogu salkkonna viha temas endas oli ühinenud, pidi ta äkitselt küsima: «Olen ma siis hulluks läinud? Ratsutan oma pulma mõrtsuka tütreaga, mu ema kirst aga seisab võib-olla veel maa peal! Kes on aga järgmine ohver? Ma kihutan oma hobust tagant ja mul on rutt jätta saatuse hoolde mitte ainult au, vaid isegi oma elu. Mürk ihus on vist küll kohutav,» mõttes Henri ja tundis juba ette võõrast külmust ja halvatust.

Tema hirm ja viha andsid talle kõrvad taga kauge-malt kostvate häälte jaoks, need olid täis raevu selle rahuliku sõidu pärast. Rahu olevat rikutud! Sõjavägi tuleks kokku koondada, admiral tagasi tuua. Pariis, mis nende ees juba värisenud oli, peab neid seekord tundma õppima, ja mitte kui armsaid külalisi! Seetõttu tehti peatus, peeti nõu ja viivitati. Seetõttu möödusid nädalad. Kui aga lõpuks kõik, isegi Agrippa, hakkasid kõhklema, just siis andis Navarra kuningas käsu: «Hobustele! Edasi!» ja teel ratsutades laulis ta kui laps, kes läbi pimedade metsa peab minema.

Nii jõudis ta kohta, kus oli juba hilja ümber pöörata, sest siin ootasid teda esimesed, kes pidid Valois' printsessi peigmeest pidulikult vastu võtma, sealhulgas Henri onu, kardinal de Bourbon*. Sellest silmapilgust peale oli kogu tõrksate hugenottide salkkond vangis kardinali käes, kes ratsutas, punane mantel seljas, nende kuninga kõrval. Päev hiljem, üheksandal juulil, jõudsid nad Saint Jacques'i eeslinna; seal puhkesid nad juubeldama, ehkki see oli kibestunud juubeldus, sest protestantlike isandate eesotsas, kes oma Henrid ootasid, seisis too ainulaadne, Coligny ise, nende sõdade kangelane. Tema vana nägu oli pärast kuninganna Jeanne'i lahkumist nende usuvõitlustest ainsana järel. Nende mõlema, Jeanne'i ja herra admiralil läbi polnud nad enam tagaetud usupooldajad, vaid seisis seal jõuna, pidid sisse marssima. Korraga väimustusid nad metsikult, viibutasid kübaraid, nende pruunidel nägudel

värisesid lõuhabemed, ja nad hõikasid oma kõrgeid lemmikuid, kes teineteist kaelustasid. Nad kisasid: «Härra admiral!» ja märatsesid: «Meie Henri!» — «Noust Henric.» kostis nende hüüe, kodukandi ladina keeles, mida siin keegi ei tundnud.

Imelik oli, et nad hoolimata oma käre-rikast päraltjõudmisest jäid tänavale täiesti üksi. Enne kui see väeosadele silma hakkas, märkas Henri ise tühjaks koristatud vaateaknaid ja suletud kauplusi. Ta oli mõningalootust hellitanud, et linna väravas võtavad teda vastu linnaisad, kas paljud või vähesed, paljastatud peadega, ja kui mitte kõik, siis paar tükkigi. Ei, ei kippu-kõppu raehärradest, ega muidu ka ühtki kodanikku. Üks kassjooksis hobuste kapijate eest veel kiiresti üle tänav. Ebameeldiv tunne tekkis ratsutavas salgas ja kõik muutusid vaiksemaks.

Tänavad olid kitsad, enamik maju ahtakesed. Neil olid viilkatused, puuprussid toetasid kive, tihtilugu viisid trepid väljast üles. Puu oli värviliselt üle võõbatud, igal majal oli oma pühak, ja ainult see vaatas väravapalgilt hugenottidele järele. Korduvalt kuulsid nad hüütavat: «Võsarüütli!» ja uskusid peaaegu, et hüüdjaks oli pühak.

Mõned kirikud ja paleed paistsid silma uuelaadses toreduses, säras, mis polnud enam kivi, vaid lausa võlu ja luule, otsekui teisest maailmast siia toodud. Paljudel ratsanikel läks süda väga rõõmsaks ja nad tervitasid oma õnnestatud südames paganlikke jumalaid katusel ja portaalidel, ning isegi selliste templite märtrikujusid, sest need pühakud sarnanesid alasti kreeklannadega. Enamikul karmidel usuvõitlejatel jäi aga vaim kindlalt suletuks. Neil oleks olnud ainult üks soov, ümber paisata need puuslikupildid, hävitada see lummus, sest see oli küllalt jultunud issandat varjutama.

Noor Navarra kuningas kardinali ja admiraliga vahel vaatlus hoolikalt Pariisi, võõrast linna. Ta polnud seda veel iialgi õieti silmitsenud, lapsena oli teda kloostrikoolis vangis peetud. Temast ei jäänud tähele panemata vaenulikud hüüded, ta tabas ka inimesi, kes oma läbi- paistmatute akende taga püüdsid klappi avada. Uudishimulikud ümmardajad või tüdrukud, see oli kõik, mis ta

sel esimesel teekonnal näha sai, ja sedagi ainult ebamääraste varjudena. Kahekaupa kummardusid nad oma peidukohtadest välja, valgatas paar heledaid silmi, helkisid punakad juuksed, ebamääraselt helendas laik paljastatud nahka. Nemad näisid olevat selle vaenuliku linna saladus ise, ja Henri kallutas end nende suunas, samuti nagu nemad tema suunas. Valge ja roosipunane, tule lagedale, tule lagedale, sa liha ja veri, õnne töötav neid, palavam kui paganlikud jumalannad, kergelt ning julgelt värvidesse kastetud, niisugused õitsevad ainult siin! Ratsanikud pööravad ootamatult ümber nurga, seal seisab üks täies tõelisuses ja päikesepais- tel, on üllatatud, tahab põgeneda, kuid kohtab brigantide kuninga silmi — ja jääb paigale, varvastel seistes, liikumatult, otsekui lennul tardunud. Näib saledana ja nõtkena nagu maa seest tärpanud võsuke, pikalt välja- sirutatud sõrmed on kooldunud tahapoolle, kael kõrge ja painduv. Tema armsalt pinevil olek reedab naist, kes kardab ja ühtaegu igatseb kohe kallistust. Kui Henri tema silmi kohtas, naersid need pilkavalt. Kui ta nad aga vabaks laskma pidi, olid need täis andumust, ähmas- sed ja liikumatud. Henrigi pidi neid veel mäletama. «See on minul» mõtles ta. «Teised ka! Pariis, sa oled minul»

Tookord oli ta kaheksateist. Neljakümneselt, juba hal- liks läinud habemega, tark ja kaval, pidi ta selle lõpuks saavutama.

ODE

Sel silmapilgul ütles ta nõbu Condé: «Oleme kohale jõudnud.» Vürstliku maja vahtkond ümbritses ka juba hobuseid ja viis nad üle eesõue. Henri ja tema nõbu astusid laia- st trepist üles, aga Condé laskis tal ees minna või jooksis Henri ta juurest ära, sest üleval ootas üks kogu. «Sina! Ainult sina!» lõi ta süda tormiliselt, rääkida ta ei saanud. Nad olid teineteise käte vahel, ja ta suudles kaks korda oma õe palgeid, need olid pisa- raist märjad nagu ta enda omad. Ode ja vend vaikisid oma kallist emast. Niipea kui üks teise näo päriselt jälle oli leidnud, suudles ta seda kunagist ja igavest nägu.

Nad jäid tummaks, ja kõigist ümberolevatest tubadest vaatasid neid relvastatud teenrid.

Ühest toast astus sisse vana printsess Condé, kaelustas Henrid ja lausus palve. Seejärel ütles ta, et Henri olevat tolmune ja väsinud, ning laskis veini tuua. Henri ei tahtnud viivitada, tal oli rutt Louvre'i jõuda ja kuninganna ette astuda — sai aga oma nõolt teada, et kardinal, tema onu, ja teised härrad, kes teda eeslinnas olid vastu võtnud, ei oodanud enam. Nad olid oma saatjaskonnaga minema läinud. Enne seda olid nad nõudnud, et hugenottide tugev salkkond tuleb laiali saata. Viiskümmend relvastatud aadlimeest olid Navarra kuningale lubatud, selle asemel tuli ta kaheksasajaga. Condé ütles:

«Sellest oli küllalt, et Pariisi okupeerida. Hirmu pärast sulgesid nad oma majad. Ühe silmapilgu värises kuningakoda sinu ees. Millele sina mõtlesid?»

Henri vastas: «Sellele mitte. Aga kui oleks õige olnud seda teha, siis oleks see mulle ka meelde tulnud. Räägime nüüd muust! Ma ei jõua oodata, mil saan Prantsusmaa kuningannat näha.»

Tema armas õde palus vaikselt ja vapralt:

«Võta mind kaasa! Ma kuulun sinu juurde, ja meile on üks ja sama määratud.»

«Loomulikult!» hüüdis Henri. Ta näitas end süütule Catherine'ile rõõmsana ja enesekindlana. «Läheb nii, et me mõlemad abiellume. Su vend Henri muretseb sulle ilusa mehe, väike õdel!» Ta embas õde ja jooksis minema.

KUNINGALOSS

Õue ja tänavat all täitis ikkagi veel rohkem kui sada meest tema vähenenud trupist. Ta jättis kolmkümmend neist maha õe vahtkonnana. Ülejäänutega ratsutas ta lossi poole. Lõpuks sild üle jõe. Käsitöölise sild, siin on Henril veel silme ees pilt rikkast, uuest kuningalossist. Siis aga, tänava lõpus, mille nimeks on Austria, muutub pilt seitsamast hoonest mingiks jubedaks paigaks, kindluseks või vanglaks, niipalju kui silm'korraga haarab mustadest müüridest, jämedaist tornidest, koo-

nusekujulistest katustest ja laiadest sügavatest kraavidest, täis joogiks kõlbmatut haisvat vett. Tahtmine sinna sisse minna — see paneb südame kloppima, ja kui tulakse kaugelt maalt ja kõrge taeva alt, nõuab see veel rohkem endasalgamist. Kuid ta tahab seda, ja õieti öelda, mis sellest ka iganes tulla võib, teda rõõmustab see seiklus. Talle ütleb ta vaba vaim, et ta on nõidusekindel. Vana nõid, keda ta juba lapsena oli unes näinud, konutab ikka veel oma ämblikuvõrgus. Henri vaene ema on sellesse kinni jäänud. Seda vähem peab see tema endaga sündima!

Kabjad peksavad vastu sissepääsusilda. Henril on parajasti küllalt aega selja taha jäetud jõge meenutada, see oli maailma viimane rõõm, heledad pilved, helkiv vesi heintega täidetud paatide vahel, kaldal rasked rakendid, mis lohistavad koormaid mitte midagi teadva lihttrahva kisa ja naeru saatel. Mu ema on aga siin mõrvatud; mõrvatud — siin! Henri on valmis raevu sattuma. Raev tõuseb temas, teeb ta pimedaks. Keegi puudutab tema õlgu, küllap keegi sõpradest, ta kuuleb teda ütlevat: «Nad sulgesid meie taga värava.»

Korraste oli ta jahe ja ta pea selge. Ta tegi kindlaks, et Louvre'i inimesed olid tõesti juurdepääsu sillale kähku palkidega sulgenud, enne kui tema relvastatud saatjaskond läbi jõudis. Tema mehed lärmitsevad väljas. Ta nõudis rahu, käratas väravavahtidele peale ja pidi loomulikult vabandusi vastu võtma. Pole küllalt ruumi nii paljude protestantlike isandate jaoks.

«Siis tehke ruumi!»

«Olge mureta, härra Navarra kuningas! Ruumi saab Louvre'is olema kõigi hugenottide jaoks, kes tahavad sisse tulla. Mida rohkem, seda parem!»

Ja ammukütid või arkebuusidega sõjamehed seadsid end harkis jalu silla servadele, igal relv kindlalt käes.

Henri silmitses oma väheseid kaaslasi, siis asus ta nende etteotsa ja ratsutas edasi täpselt kahekümne jala võrra, nagu ta arvestas; nüüd kolisesid kabjad puu peal, see oli tõstesild. Uks — Louvre'i uks, tume ja kogukas kahe vana torni vahel. Viimaks võlv, nii madal, et ratsanikud hobustelt maha tulid ja hobuseid käekõrval talutasid. Teine käsi asetuse iseenesest püstoli käepideme

ümber. Veel kord luges Henri kakskümmend jalga, üleni põnevil. Sel ajal jõudis ta õue.

See oli küll kitsas, aga ilmselt rahulik, ehkki oli inimestest tulvil. Oli näha ainult mehi, relvadega ja relvadeta, igast seisusest, mitmesuguse tegevuse juures. Õukondlased veeretasid täringuid või riidlesid, kodanikud käisid äriasjus sisse-välja ametiasutustes, mis asusid kõige vanema hoone allkorrusel. Ka kokad ja teenrid jätsid maha oma palava töö, et õhu käes end välja sirutada. Siin lõdises igaüks, isegi juulis. Umbes kesk kohal võis märgata veel ühe torni alusmüüri — kõigist jämedam ja igivana oli see torn, mis oli siin lasunud ja õhku varjutanud. Alles kuningas François, Henri vanaonu, oli selle maha lõhkunud. Ometigi eksis valgus sellesse õue ainult nagu kaevupõhja, selle nimeks oligi Louvre'i kaevusügavik.

Kirjus rahvasummas jäädi tähelepanematuks. Henri ja tema saatjad ei leidnud juhuslikult aadlike hulgast ainsatki tuttavat. Seevastu peeti neid kinni kuninga ihukaitsese poolt, kui nad katsusid oma hobustega läbi pääseda.

«Tagasi, härrased! Igatahes! Peate ümber pöörama ja uuesti üle silla minema, tallid on väljas, ja gaskoonlaste jaoks, kellel pole isegi sulaseid kaasas, ei tehta kindlasti mingeid erandeid.»

Niisugune oli vastuvõtt. Henri ei ütelnud, kes ta on, ta takistas isegi teisi selles ja ainult naeris noore ihukaitsese ohvitseri üle. See kestis senikaua, kuni too härra mõõga tupest tõmbas; siis võttis pikk Du Bartas tal relva käest ja hüüdis pisut liiga valjusti:

«See on Navarra kuningas!»

Seetõttu jooksis inimesi kokku, tõusis kisa poolt ja vastu, ja leitnandi pidid nad eemale rebima, kuna ta oma vastasest mingil tingimusel ei tahtnud loobuda. «Kui tema on Navarra kuningas, siis mina olen Poolamaa kuningas!» Lõpuks aga aeti trobikond ammulisui vahtivaid teenreid vägivaldselt laiali, ja Henri märkas, kes seda tegi: tema enda Armagnac, teda nad juba tundsid. See veenis neid tões, ehkki ainult pärast suuremat sõnadevalingut. Alama rahva kinnitused rahustasid siis isandaid, ja Prantsusmaa kuninga tulevase õemehe

ümber kujunes arglik vahemaa. D'Armagnac juhtis teda, kuna teisele poole temast jäi noor ohvitser, murelik tagajärgede pärast. Ühe trepi jalal ütles ta oma agatuse õigustamiseks:

«Sellest pole kuudki möödas, kui siin lebas maas minu kapten läbitorgatud kõriga. Minu eelkäija aga, keegi härra Lignerolles, kukkus end sellel trepil surnuks, keegi ei tea kuidas!»

Et oma raskeid eksimusi võimalikult unustama panna, reetis ta sosistades: «Just sellel kohal üleval elab kuninganna, *madame Catherine*.» Ehmunud omaenda sõnadest, peatus ta ega julgenud ainsatki sammu enam edasi astuda.

D'Armagnac viis Henri ta tuppa. Aadlikust teener oli oma isandast ette rutanud, juba oli ta kõik valmis seadnud, ka pooleni veega täidetud tõrre, nii suure, et kuningas, kes mingi hiiglane polnud, võis selles istuda. Oli konnad aga olid laiali laotatud, noorhärja provintsi polnud selliseid iialgi kandnud. Siid välkuva tikandiga, kõige ilusam oli täiesti valge, see oli tema pulmalikond. Ta sai aru, et selle üle olid veel ta ema silmad valvanud, ja sedamaid täitusid tema omad pisaratega.

Kuninganna Jeanne polnud talle ühtki leinarõivast lasknud teha; see tõendas tema pojale, et ema polnud oma surma oodanud, vastupidi, surm oli teda äkki tabanud. Ja mitte haigus, vaid mürk — see veendumus paistis talle lõplikuna, ja sel silmapilgul oli see talle ka teretulnud. Ta peab oma ema mõrvari ette astuma!

KURI HALDJAS

Ta oli endast vanale kuningannale lasknud teatada, ja kui Henri valmis oli, tulid kaks aadlikku talle järele. Ta rändas nendega mööda paleed kaugele, ilma et nad sõnagi oleksid lausunud, ja ta taipas, et nad vaikisid ettevaatusest. Tema, kes neile muidu küllalt küsimusi oleks esitanud, oli ülimalt kinni oma ainsa mõtte küljes, ja selle nimeks oli viha. Viimaks avasid nad talle kuninganna vastuvõtutoa, kummardasid aupaklikult ja jätsid ta üksinda. Mõlema ukse kõrval valvas harkisjalu

šveitslaste paar, aga need mõlemad sisemise ukse juures hoidsid oma hellebarde ristatult. Kõik neli võisid kivist olla, ja nende heledad silmad sihtisid tühjusse. Nad ei näinud võõrast ega mõistnud teda. Ta oleks võinud valjusti hüüda: minu emale anti mürki!

Kuna ta pidi ootama, tuli tal mõttesse ühe aknaeesriide taha kaduda. Kui mürgisegaja sisse astub, ei pea ta teadma, et Henri on seal; Henri võttis nõuks näha tema näos üllatust. Nüüd aga helkis aknasse keskpäevane päike, teisel pool hästi hoolitsetud aeda paistis hele jõgi kõigega, millega ta väljas juba jumalaga oli jätnud — tume käratsev rahvas, kõrgele kiikuv hein, nagisevad kaarikud ja paadid. Ka hakkas talle silma pikk päikesest valgustatud fassaad, mis selle toaga lõppes; see oli suurepärane ja tuli öelda — ime. See ehitusteos näis olevat võlu jõul ihalduste maailmast kohale toodud. Auväärne Pariis sisaldas mõningates kohtades midagi, mis ei paistnud olevat tema kodanike sarnane. See siin ületas Prantsusmaa kuningakoja; see tõi Henri välja Louvre'i kaevusügavikust, kus torni jäänused kõdunedes seisid maetud sajanditel. Ühesõnaga, siin oli hiilgav fassaad väga süngete muististe ees. Seda märgates oli Navarra Henriil selge, et selle palee käskijanna oli küll vana mürgisegaja, aga samal ajal haldjas. Igatahes tuleb end hoida kurja püüniste eest, ja selletaoline võib olla ka ilus fassaad. «Meelte lummus!» mõtles noor protestant, või mõtles seda keegi surnu oma poja elavaaju kaudu. Kuninganna Jeanne oli tuttav selle toaga, siin oli ta religiooni ja oma poja asjus läbirääkimisi pidanud, oli võidelnud, end ära kurnanud, ja võib-olla siin ulatati talle klaas vett, millesse vana haldja käsi oli midagi seganud.

Henri pöördus ringi. Ta polnud toas midagi kuulnud, vahepeal oli Caterina di Medici sisse astunud ja kuni toa keskpäigani tatsanud. Ainult ta kontuurid tundis Henri ära, kuna ta oli valgusest pimestatud; Caterina seevastu oli noormehe üles leidnud ja silmitses teda. Caterina käed — kas peitsid nad end kleidi voltidesse? Ta oli mustas ja hakkas oma vana häälega temaga kõnelema.

«Tema aga elab!» mõtles surnu kibestunud poeg.

Vihaga kuulis ta Caterinat kinnitavat oma suurt valu oma hea sõbratari Jeanne'i pärast ja et ta rõõmustavat, kuna Henri on lõpuks siin.

Seda Henri temast uskus, võttis aga nõuks, et see kuningannale midagi head ei too. Vahepeal olid Henri silmad nõrgema valgusega harjunud. Tõepoolest, Caterina peitis oma käsi! Seal juhtus ka veel, et ta oma jutu sisse jumala käe põimis. Surnu poeg hoidis keelt hammastega kinni, muidu oleks ta nõudnud: «Laske korraga oma käsi vaadata, *Madame!*» Kuid too tegi seda! Tõi oma väikesed lihavad ihuliikmed, mida Henri näha tahtis, oma seeliku seest välja ja asetas nad lauale, mille taha ta istet võttis.

Henri astus vihas paar sammu, need olid kiired ja kaalumatud. Vanal kuningannal oli ees lai ja raske laud, enda taga neli tugevat šveitslast pikkade piikidega. Ta võis väga hästi rahulikuks jääda, ta jutt mõnusaks.

«Kuidas mul teist kahju on, noor inimene! Kaheksateist aastat, eks ole, ja juba kahekordne vaeslaps. Te peate minus teise ema leidma, kes teie samme juhib, sest nooruse sammud on tihtilugu läbematud. Ma tean, et te mind selle eest tänate, noor inimene, teie olemus on elav ja loomulik. Meie mõlemad väärime, et me teineteist mõistaksime.»

See oli jube. Nähtamatult võis aimata laual mürgitatud klaasi, vanaeide sõrmekesed hiilisid Henri poole, samal ajal kui ta sisemusest kõneles haud. See oli lummus, see tuli murda! Teatud sõnad ja märgid oleksid arvatavasti mõjunud, et see tinavärvi nagu rippuvate palgetega oleks lõhkenud ja õhku hajunud. Henri leidis vahepeal sel kulminatsioonile jõudnud hetkel midagi muud kui on sellised kunsttükid: oma tunnetes avastas ta, et ta ema mõrvar oli haletsusväärne — nagu Louvre'i kaevusügavikus tornijäänused, mis maetud sajanditel säilinud. Ometigi koristatakse need peagi ära. Võib-olla teeb seda lõpuks Caterina ise. Tema või tema suguvõsa pidi ju ka selle ilusa lõunapäikeses sinava lossi fassaadi püstitama. Mis Caterinasse puutub, siis istub tema veel seal nagu kuri ja naeruväärne minevik. Halb, kui ta on juba kõdunev, on lõpuks naeruväärne, jätkaku

ta ka või isegi oma mõrvatööd. Hoolimata ta hilistest roimadest, paneb ta jõuetus, ta hääbumine meid teda haletsema!

Heledalt ja kindlalt hüüdis noor Henri:

«Kui õieti te rääkisite, *Madame*! Kunagi olen ma teile tänulik, see on kindel. Osutagu minu teod ikka sedasama loomulikkust kui teie omad! Minu püüdeks on meeldida nii suurele kuningannale.»

Seda liialdatud irooniat pidi ta tingimata märkama, Henri sooviski seda. Caterina läiketud mustad silmad uurisid teravaiks muutunutena ka tõesti tema nägu, mis ei väljendanud muud kui nooruse julgust. Henri kõneles edasi Caterina luuravate pilkude all:

«Teilt, *Madame*, loodan ma kuninganna, minu vaese ema lõpu kohta pisut rohkem kuulda, kui teised sellest jutustada võivad. Tal oli õnn teile lähedane olla, ja kõigis oma kirjades polnud mu vaesel emal teie kohta kiitusest puudus.»

«Ma usun seda,» vastas Caterina ja mõtles kõige viimasele kirjale, mille ta oma käega oli avanud ja uuesti kinni pannud, ja milles Jeanne d'Albret oli lootusi helitanud Caterinat ennast võimu juurest eemale tõrjuda. Sellesama peale mõtles ka Henri.

Vana Caterina muutus veel lihtsamaks ja lausa sõbralikuks. «Mu laps,» ütles ta nüüd.

«Mu laps, me pole siin mitte juhuslikult kahekesi koos. See oli hea ja õige, et te kõigepealt mind üles otsisite, sest ma oleksin teid muidu kutsunud ettekavatsatud eesmärgil teile seletusi anda teie ema, minu hea sõbratari surma kohta. Kes ei ole teadlik, teeb loomulikest juhtumustest kergesti mingi saladuse, mis teda kibestab.»

«Hästi mängitud,» mõtles Henri ja vastas:

«Väga õige, *Madame*, ma ise olen seda kogenud. Mitte keegi, kes kuningannat, mu ema, hiljuti nägi, ei tahtnud uskuda, et tema elu oli ohus.»

«Ja teie, mu laps?» küsis Caterina otseselt — ja nii emalikult nagu vaid kõige ausameelsem vana naine. See oli paras silmapilk! Henri tundis, et ta selle sõna pärast siin seisab. Nüüd peaks ta hüüdma: «Mõrvar!» Nii oli ta vaimus näinud lõpparve tegemist *madame* Cathe-

rine'iga, enne kui see hetk käes oli. Selle asemel jäi ta lappama; ta otsustav viha kohtas takistust, mida ta veel ei tundnud.

«Ma ootan teie seletusi,» kuulis ta end oma imestuseks lausuvat.

KAKS MUSTARIIE TATUT

Caterina noogutas rahuldatult. Siis liigutas ta pisut õlgu mõlema šveitslase poole, kes sisemise ukse ees valvasid. Sõdurid eemaldasid oma piigid teineteisest, tõukasid uksepooled lahti. Otsekohe sammusid sisse kaks mustariietatud, erineva pikkusega meest, mõlemad kobarata, relvadeta, kuid mingi kurva iseteadvusega märgistatud nägudega. Nad kummardasid nagu kord ja kohus, esmalt Prantsusmaa kuninganna ees, siis Navarra kuninga ees, ootasid märguannet, mida kuninganna pidi neile andma, ja kui see käe lubavalt oli langetanud, alustasidki mehed Henri poole pöördudes:

«Mina olen Caillard, varem Tema Majesteedi Navarra kuninganna ihuarst.» Seda ütles pikem, ja võttis seda ise kindlasti nii pidulikult kui võimalik.

«Minu nimi on Desneux ja ma olen kirurg.» See oli teistmoodi mees, see oleks meelsamini oma ametliku kurbuse kõrvale heitnud.

«Tema Majesteedi käsul läksin mina, Caillard, teaduskonna liige, neljandal juunil, mis oli teisipäev, härra prints Condé majja, kus ma kuninganna palavikust haatatuna ja voodis lamavana eest leidsin.»

«Omavahel kokku lepitud kõned, ja nad kestavad pikka aega,» mõtles Henri; ta võttis istet.

«Mida siis teie selle juures tegite?» küsis ta teiselt mustariietatult. «Klistiiri?»

«See pole minu asi, seda teeb see,» ütles kirurg, kusjuures ta teisele küünarnukiga külge tõukas.

Arst kahvatas vihast, kuid jätkas end valitsedes:

«Mina, Caillard, teaduskonna liige, tegin otsekohe labivaatuse kaudu kindlaks, et kuninganna parempoolne lopp on äärmiselt kahjustatud. Ka märkasin ma erakordset kõvastumist ja oletasin paiset, mis kehas võiks

lahti minna ja surma põhjustada. Sellele vastavalt tähendasin ma oma raamatusse: «Proua Navarra kuningannal on veel neli kuni kuus päeva elada.» See oli neljandal, ühel teisipäeval. Aga pühapäeval, üheksandal tuli surm.» Ja ta ulatas mainitud raamatu.

Henri heitis pilgu kriipseldustele. Teise mustariiditatu ilme soovitas tal esimese ütlustele mitte mingit muud väärtust omistada kui äärmisel juhul koomika oma. Küllap arvas teine, et on jõudnud kätte tema aeg rääkida, sest ta hakkas lihtsalt pihta.

«Mina olen ainult kirurg Desneux, kuulsuseta mees. Teie Majesteet pole veel kunagi mu nime kuulnud. See vastu tunnete te kahtlemata kuulsat härra Caillard'i, teaduskonna ehet. Teda toitis teadus oma rinnal, kuna mina vaid vaeseks käsitööliseks jään ja saega töotan. Tema ennustab inimestele nende täpse surmatunni, kui vaja, siis tähtedelt nõu küsides. Mina omalt poolt lõkan nad lahti, pärast seda, kui nad on surnud, ja see juures leian ma igatahes mõndagi, mis end näha ja katsuda annab ning salata ei lase. Alati on see aga juba suure Caillard'i sibüllilises* raamatus kirjas seisnud, mispärast mina ka muud midagi endast ei kujuta kui tema tühist abilist.» Ta kummardas arsti ees.

See võttis austusavalduse kui teenitu vastu.

«Nii see on,» lisas ta. «Kui siis kuninganna igavesse unne oli suikunud, teostasid ma tema enda poolt ta elu ajal mulle üleantud tahet ja lasksin siin kohaloleval kirurg Desneux'l kuninganna keha lahata.»

Surnu poeg hüppas püsti.

«Seda olete te teinud? Võtsite endale julguse seda teha!»

Caillard jäi kurvaks ja iseteadlikuks.

«Mitte ainult Tema Majesteedi keha ei lasknud ma tema enda käsul lahata, vaid ka tema pea. Sest kuninganna kannatas ägeda kiheluse all peas ja kartis haigust, mida ta võiks olla parandanud oma lastele. Ta jäi selle juurde kindlaks, kuigi ma talle väitsin, et ilma jumala tahtmiseta ei sünni mingit parandamist.»

«Tõendid!» hüüdis Henri ja trampis jalgu. «Muidu ei usu ma kõigest sellest sõnagi.»

Siis tõmbas mees tõepoolest mingi rulli välja, ulatas selle surnu pojale, ja Henri luges oma ema nime, kirjutatud ema enda poolt, ta ei võinud kahelda. Nime kohal üleval seisis teise käekirjaga tema korraldus, nagu arst selle oli teatavaks teinud.

«Mida te leidsite? Ruttu, ma tahan seda teada!»

Seekord kõneles jälle kirurg.

«Kehas kõik selle, mis härra Caillard ette oli näinud, paksenemise nõrgestatud kopsus ja paise, mis lõhkemise tõttu oli surma põhjustanud. Peas aga selle.»

Nagu silmamoondaja, pooleldi naeratades oma õnnestunud kunsttöö üle, osutas ta lauale, kus lebas suur joontega kaetud leht. Veidi aega enne seda oli seal tühi plaat. Henri vaatas lähemalt sinna ja jahmus: paberile ilmus kolju, ta ema kolju. Kirurg tegi teatavaks:

«Seejärel kui ma kuninganna pea olin lahti saaginud...»

«Minu juuresolekul,» torkas arst ruttu vahele.

«Muidu poleks kolju ka lahti läinud. Seejärel, kui ma ta siis avanud olin, leidsin ma kolju kaane alt teatud mullid, täidetud vesise vedelikuga, mis pidi olema üle seesmise naha voolanud, kui kolju omanik veel elas.»

«Sellest see muidu seletamatu kihelemine,» tähendas arst. Kirurg torkas talle külge ja kraaksus:

«Tema seletas selle ära. Mina ei suutnud seda. Ainult joonis on minu tehtud. Näete, kus mu sõrm asub?»

Aga pidulik pikk lükkas tüseda lihtsalt kõrvale, see tõmbus vihast siniseks.

Sellal kui arst seejärel üksikasjalikult ja täis kõige ausamat veendumust jooni ja punkte seletas, jälgis Henri küll teda, kuid ühtlasi vaatles ta *madame Catherine*'i. Temagi oli esmalt tähelepanelikult lehe kohale kummardunud, ehkki ta seda kindlasti mitte esimest korda ei näinud. Mida selgemaks vahepeal ta hea sõbratari haigus sai, seda kaugemale tagasi ta tõmbus, kuni ta jälle otse oma sirge seljatoega tugitoolis istus.

«Selline harvaesinev juhus,» tähendas arst, «ja seda võrd kahtlast laadi, et veel minu õpetaja ja eelkäija oleks hakanud nõidusest rääkima. Mina toetun loodusele ja jumala tahtele.»

Selle peale noogutas *madame Catherine* ja vaatas oma hea sõbratari pojale otsa. Tema nägu oli sealjuures heasüdamliku, lihtsa naise nägu, kogenud ja kaval, kui just soovitakse nii öelda, kuid siin ütleb tema nõu üles, ja ta on ausalt mures asjade tumeda ebasoodsuse pärast.

«Suudaksin ma ainult tungida selle pilgu põhja,» mõtleb mürgitatud Jeanne'i poeg — Jeanne aga ei pruugi sugugi olla mürgitatud. «Kõik on liiga loomulik. Arsti siiruses ei saa kahelda, peaaegu samavähe igatahes tema teadmiste piiratuses. Need veemullid mu armsa ema koljukatte all, kuidas nad tekkisid? Kas mürgi läbi? Oh, võiksin ma tungida selle musta pilgu põhja ja kätega katsuda, mis selle all on! Selgust!»

PEAAEGU VÕIDAB CATERINA

Henri sisemine heitlus jäi targale vanaeidele vaevalt varjatuks, too ei võtnud ainult seda sugugi teatavaks. Tema talitas nii, nagu peaks ta üksnes poja valu säästma. Esmalt andis ta mõlemale praksise-mehele märku, mille peale need samuti kummardasid nagu enne ja sellesama kurva iseteadvuse-ilmega, mis neil tulleski oli, tagasi astusid. Seepeale jättis Caterina Henri aega — pisut liiga palju aega koguni: Henri viha, mis juba segadusse oli sattunud, pöördus uue jõuga tagasi. Poeg mäletas mõlemat avatud kirja, pärast nende väljasaatmist oli tema ema surnud! Ilma et ta oleks teadnud, tormas Henri suurte sammudega mööduda edasi-tagasi. *Madame Catherine* jälgis teda rahulikult silmadega, mis Henri uuesti segadusse viis, kui ta seda märkas. Järsult peatus ta ja seisis Caterina ees, käed vaheliti rinnal — lausa lubamatu hoiak. Sõna «mõrvar» pidi siiski langema, iialgi veel polnud see nii lähedal. Caterina jõudis väljapurskest ette. Ta kõneles väga aeglaselt ja rahulikult.

«Kulla laps, mind rahustab, et nüüd teate te sama palju kui ma ise. Mul oli heameel näha, kuidas te veendusite. Nüüd võime oma valu südamesse sulgeda ja end rõõmsa tuleviku poole pöörata.»

«Aga kolju!» ütles Henri ähvardavalt talle näkku, mis oli raske ja hall kui tina. Siis otsis Henri laualt — leht loonisega oli ära, üllatusest langesid tal käed alla. Samakordselt reetis siin *madame Catherine*'i naeratus, see polnud igatahes mitte meelitav. See tähendas: «Isegi seda ei pannud te tähele, kulla laps!»

Imelikul viisil rahustas Henriid ta äpardus, see häälustas tema jalamaid asjalikuks. «Ma ei saa midagi teha. Tema on eelistatud olukorras. Leppigem kokku!» Siis heitis ta ka juba viha ja umbusu kõrvale, otsekui oleks ta need mõlemad tasku pistnud. Tema loomusele ei teinud see mingit vaeva. Kergendatult võttis ta vana naise vastas istet, ja too noogutas sel puhul.

«Mul on teiega palju head kavas,» ütles Caterina.

Henri ootas, ja Caterina rääkis edasi.

«Nüüd oleme sõbrad, ma võin teile avameelselt öelda, miks ma oma tütre teile tahan anda. Ma teen seda hertsogi Guise'i pärast, kes võiks minu dünastiale ohtlikuks saada. Ta oli ju teie koolivend; kas te ka teate seda, et Henri Guise on vahepeal hakanud mõtlema oma populaarsusele Pariisi rahva hulgas? Ta esineb kristlikumana kui olen seda mina, ja ometi kaitsen mina püha kirikut tõeliselt!»

Silinkohal välgatas midagi ta läbitungimatutes silmades; siis unustas Henri, et ta oli asjatult tahtnud nende põhja tungida, ja naeris tummalt koos temaga, sest vähemalt oma uskmatust tunnistas Caterina, ja see meeldis Henri. Silmakirjaliku fanatismi põlguses oli ta ühel nõul Caterina di Mediciga. Caterina muutus mulde kohe jälle tõsiseks.

«Kuid sellega saavutas Guise, et paavst ja Hispaania teda aitavad. See väike lotringlane võiks oma rahaga suure sõjaväe minu vastu saata. Veel enam, kui ta kaua nõnda edasi talitab, võib ta Pariisi üles kihutada. Veel enam, ta võib mõrtsukatele maksta. Mida ta lõpuks saavutaks? Et Prantsusmaast saaks Hispaania provintsi.»

Caterina ei arvestanud, et noor tähtsuseta inimene tema juttu juhuslikult pealt kuulas. Caterina oli andunud oma armsaimale naudingule — tõmmata vaimu pingule üle sügaviku.

«Ka mina,» ütles ta tasakesi, «võiksin Hispaania kuningat rahuldada. Ta paneb mulle pahaks, et ma oma protestante kaitsen.» Pikk mõtlemine, tema suletud suu liikus seejuures. See vaatepilt tegi Henri tähelepanelikuks, rohkem kui ta kõnelemine. «Mõrtsukatele maksta,» oli ta ütelnud. Ka Caterina võis seda! Kuid temal polnud seda vaja, kuna tema enda väike ja lihav käsi oskas nii oiavaliselt jooki segada. Henri vaatas teda teraselt, ja mitte kaua, siis märkas Caterina seda.

«Minu protestandid on mulle niisama lähedased kui kõik teisedki prantslased,» ütles ta, jälle päris külma-vereline, — vaikselt järelrõhuga: «Mina olen Prantsusmaa kuninganna.»

«Teie poeg on kuningas,» parandas Henri mõtlemata ja õieti ainult sellepärast, et ta mäletas oma ema jutustust kuningast, kes veritses. Ka mõlemad veel elavad Charles Uheksanda vennad olid määratud sedasama haigust põdema, ja kõige vanem oli sellele juba ohvriks jäänud. «Kes on õieti see üksik vana naine, kellel pojad ära surevad? Teised prantslased jäävad talle tegelikult nii kaugeks, nagu oleme seda meie, protestandid,» mõtleb Henri, valjusti aga ütleb ta:

«*Madame*, kui ilus loss on siiski Louvre! Kuid kõik, mis talle sära annab, tuleb teie kodumaalt. Arhitektuur on itaalia oma,» — «nagu mürgisegaminegi,» oleks ta meeleldi juurde lisanud. Caterina kehtas õlgu, sest mõlemast kunstist, mida Henri mõtles, oli talle esimene võõras! Ka ei armastanud ta hoopiski oma kunagist Firenzet, sest nooruses polnud tal seal õnne olnud ja ta oli sealt minema kihutatud. * *Madame* Catherine ei esindanud midagi muud kui just iseennast, ja see oli tema jõud, seni kui ta vastu pidas.

Nüüd silmitses ta noort meest umbusklikult. «Te kõnelete kuningast. Kas te siis teda juba enne mind nägite?»

Henri eitas vilkalt. Caterina langetas veel rohkem häält: seda ei tohtinud isegi šveitslastest valvurid kuulda, kuigi nad sellest poleks aru saanud.

«Kuningas on mõnikord endast väljas,» sosistas koletu vanaeit. «Ma ei ütle seda kellelegi. Kui tal on viha, siis ta jampsib isegi mõrvamisest, mingist suurest mõrvamisest. See on haiglane,» sosistas ta kiirelt.

Henri tegi ainult kindlaks, et ta astub kenasse perekonda, kuid selles polnud midagi uut. Veritsevate poegade ema rahustus juba jälle.

«Minu mõlemad teised pojad on hästi õnnestunud, eriti d'Anjou. Olge tema sõber, kallid lapsed! Eelkõige aga hoiduge alati meiega kokku lotringlaste vastu! Te peate ka meie sõjaväge juhtima, sest seda te oskate, ja te pole vähem sobiv kui seda oli teie isa. Selle eest saate minu tütre. Hoidke end aga ka seal samuti hertsogi Guise'i eest, sest naised peavad teda ilusaks.»

«Ja magavad temaga,» mõtleb Henri. «Ärge vigurdage, *Madame*! Me tunneme teineteist, ja ma tean, mis suguse tüdruku ma endale naiseks võtan. Ainult minu kallid ema ei teadnud seda!» kinnitab Henrile ta õrna sõda. Väljakutsuvalt ütles ta:

«Sellepärast saatsitegi te Guise'i minema, *Madame*, enne kui ma siia jõudsin.»

Vanaeit seda muhedamalt:

«Teie pulmadeks on ta jälle siin. Mõnikord on soovitatav, et noorel tütarlapsel ei ole silme ees liiga armastatud meest. Vana naine, nagu mina, peab seevastu pidevalt Guise'i järele valvama. Kõik oma vaenlased tahan ma Louvre'is ilusti koos hoida.» Nende hulka kuulus ka Henri ise, nagu polnud võimalik väärsti mõista.

Caterina avameelsus oleks võinud Henrid solvata, hoolimata ta enda varaseist kahtlusist inimloomuse hea-
dusse. Caterina juures muutus elu siiski liiga alastiolevaks. Teisest küljest sai ülekaalu usaldustunne, mis Henrid aegamööda oli vallutanud Caterina kõnede ajal. Kui talle osutatakse sellist meelitavat usaldust, ei saa kaheksateistkümnenda sajandi seda lõpuks enam tagasi lükata. «Vähemalt minul pole sellelt kuulsalt nõialt midagi karta, ja ka mu kallile emale pole ta seda vee sees andnud!» Sel silmapilgul oleks ta ühe sõõmuga tühjendanud klaasi, kui seesugune laual oleks seisnud.

Selle asemel andis *madame* Catherine märku. Otsekohe lükkasid vahimehed välimise ukse lahti ja lävele astusid mõlemad aadlikud, kes Henri siia olid toonud. Kerge imestusega jättis Henri jumalaga ja laskis end tagasi viia.

Seekord kõneles ta oma saatjatega. Üks oli kuninga esimene aadlik, de Miossens, üliväga ettevaatlik mees, ta ei reetnud isegi, et ta oli protestant. Henri ütles talle seda näkku, tal olid teatud kindlad märgid, mille järgi ta religiooni omi ära tundis. Ta küsis naerdes:

«Kas te pariislaste ees hirmu tunnete? Siinne rahvas ei salli meid vist hästi?»

«Kui see ainult rahvas oleks,» vastas härra de Miossens mõistatuslikult.

«Häbenegel! Teie, kuninga esimene aadlik, peaksite uhkem olema.»

Sellega jättis ta mõlemad härrad seisma ja astus pikade sammudega, sest eemal, hästihoolitsetud iluaia, märkas ta Charles Üheksandat ennast, kes oli üksinda ja lõbustas end klähviva koortekarjaga. Henri hõikas teda kaugelt. Kuna Henrid ei kuuldud, torkas talle midagi muud silma: ta asus selle toa all, kust ta tuli. See oligi see päikesepaisteline fassaad kogu oma uskumatu võluga, kurja kiusatus, kui nii võtta, kuid meeltepettus igal juhul. Sellele järgnes vahenditult tunnetus, et *madame* Catherine oli ta õieti liiga parajal momendil ära saatnud: siis, kui Henri oli lõpuks veendunud, et *madame* Catherine pole tema ema mürgitanud. Täpselt sel hetkel, kui Henri teda uskus, saatiski ta tema ära. Õudustäratavalt nägi kuninganna teda läbi, tema aga püüdis ilmaaegu tungida teise läbinähtamatute silmade taha. Siis ta ehmus: uuesti ärkas ellu ta oma esimene tunne, kui ta üles tuppa astus — kohtunik ja tasuja. «Mõrvar!» Ta oli seda sõna tagasi hoidnud, kahel korral, ja mitte ainult ettevaatusest kui õukondlane, vaid kuna vanaeit oli teda tõesti usaldavaks ja rumalaks teinud. «Noorus ei kõlba üldse niisuguste juhtude jaoks, mind tunnistab vanaeit igatahes nõrgaks.»

Siin otsis ta ruttu tuntud akent. Siiski, ta oli enne õigesti näinud. Nägu oli juba jälle kadunud, enne kui ta seda õieti tabada suutis; siiski tundis ta kindlasti, et teda oli jälgitud. Tal peeti silm peal, et kas ta lapselik usaldus veel kestab.

«Mitte täielikult, *madame* Catherine! Ma ei tea kõike

ja isegi mitte seda, kuidas suri kuninganna, mu ema, ei tea ma kindlasti. Kuid ma ei taha iial enam unustada, et te oma kaasmaalaste mõlemast teadusest, mürgist ja ilusatest ehitustest, ainult üht tunnete. Kuri haldas, kui te üldse olete haldjas. Ma pean teie juures kartust õppima, kuid ma pean naerma. Oma paksu poja kohta ütles ta mulle, et too olevat hull!»

Palju aeglasemalt lähenes seekord Henri Charles Üheksandale. Too ei näinud teda veel. Õigemini võttis ta oma kõõrpilgu jälle tagasi ja teeskles, nagu tegeleks ta ainult oma koortekarjaga. Kaks koera olid vastastik teineteisel hammastega kõrist kinni haaranud; ta ergutas neid hüüatustega, et nad lahti ei laseks. Äkki karjus ta klähvimise sekka:

«Ma ei salli kumbagi neist. Siis tuleb neil lasta vastastikku teineteist surnuks kiskuda.»

Selle vastuvõtu tõttu, mille ta rohkem rumala kui süüdsusetu leidis olevat, pöördus Henri, et ära minna. Siis jättis Charles oma tegevuse ja järgnes talle.

«Navarra! Mida ütles teile kuninganna, minu ema?» küsis ta kõrvalpilguga, Henrile jäi mulje: «See ootas mind siin suure ärevusega!»

«Me rääkisime peamiselt koljudest, korra ka, ma ei tea missugusest mõrvamisest. Oli lõbus, ja *madame* Catherine meeldib mulle, muide mina temale ka.»

Charles aga võpatas, ta värises ja tuikus.

«Jumala pärast, Navarra, ma ei taha mõrvadest enam midagi teada! Veel üsna hiljuti võtsid kaks minu ihukaitsväelast endalt elu nagu siin need kurjad koerad. Kuningannal, mu emal, on alati pea täis hirmsaid asju.»

«Sedasama väidab ta teie kohta,» lausus Henri sekka. Jalamaid kukkus Prantsusmaa kuningal suu kinni, jah, ta keha tõmbus kokku. Kui ta hull oli, nagu ta ema teda nimetas, ületas ta hirm isegi ta viha. Ta läks kollakalt kahvatuks keset seda valget siidi, millesse ta oli riietatud. Alles seda nähes ärkasid surnud Jeanne'i pojast kahtlused. Charles'i südametunnistus oli liiga üldtuntult paha. Tema ja ta ema, kes teineteist vastastikku hulludeks tunnistasid — missuguste saladuste reetmist oli neil kummalgi teiselt karta? Sõprade sõnad meenusid noorele Henrile uuesti: «Teie olete teine. Koguge reli-

giooni omad kokku!» Loomulikult oleks mõistlik jätta see mõrvarite koobas maha, seni kui veel aega on. Tuua oma õde ja minna minema ratsutava meestesummagal Ometigi, seda ei tehta, vastupidi, siia on tulnud, et kartmist õppida — ja peale selle lähenevad seal kaks tütarlast, saadetuna sätendavate sulgedega paabulindudest, kes nende eel käivad, nagu juhita neid ohjadest. «Üks on Margot, mürgisegaja lihalik tütar,» see on esimene, mis Henril peast läbi lipsab. Kuid ta teine mõte püüab sedamaid esimese kinni: «Margot on ilusaks läinud!»

LABURINT

Ta esimesed sammud olid tulvil rõõmu.

«Ah! kallis Margot!» hüüdis ta valjusti.

Charles Üheksas pöördus imestunult ümber; siis näis ta koerte juurde tagasi pöörduvat. Valois' printsess rääkis alles siis, kui Henri juba ta ees seisis; ta ütles:

«Ma loodan, et reis möödus teil hästi!»

«Teie pildiga silme ees,» kinnitas Henri sedamaid. «Kuid see ei küüni tegelikkuse ligigi. Kes on teie nägus sõbratar?»

«*Madame de Sauves!* *» käskis Margot vastuse asemel. «Viige ometi linnud tagasi!»

Audaam plaksutas seepeale käsi, ja paabulinnud hakkasid tõepoolest ta ees liikuma. Ta oli veel aega leidnud, et maanoormeest takseerida. Pilkevast pilgust ta kõrgete kulmude alt piisas. See on naistele ohutu ja kerge saak. «Nii printsessi kui minu käes,» mõtles ta, ja läks edasi, väga sale ja peen.

«Ta nina on liiga pikk,» ütles Henri, kui audaam oli läinud.

«Ja minu oma?» vastas Margot tõrjuvalt, sest teise nina polnud pikem, ainult sirgem kui tema oma. Henri märkas, et ta keel oli vääratanud.

«Üks on kindel,» ütles Henri, «Mathildel on kitsad huuled.»

«Charlattel.»

«Näete, nüüd reetsite mulle ta nime,» Henri oli õnnelik oma võidu üle, sest ta tundis selgesti vastupanu,

mida Margot talle osutas. «Ma armastan pehmemat suud, ja hambad peavad olema suuremad ja säravamad.» Seejuures silmitses ta Margot' suud, vaatas talle aga äkki otse silma — mitte siivutult, Margot tundis silmas: mitte küllalt siivutult. Henri pilk oli mahedalt ilalev, ta tegi katset Margot'd pilguga emmata, kuid kogu viisakuse ja austusega, mitte nagu mõnda võluvut tüdrukut tänavanurgal. Jämedate jalgadega Margot'st oli saanud pisut heidutav daam! Seetõttu ei vallutanud Henri teda ka tormijooksuga, ja Margot silmad ei läinud hoopiski anduvaks, segaseks ja pilgutuks.

«Mõrvari tütar,» meenutas Henri kohkunult. «Ilusaks läinud oma ema tegude ajal!»

«Mu jalgu kiikab ta ikkagi,» mõtles Margot. Sest ta mäletas lapsepõlvest niisama hästi kui Henri, mida ta Henrile kiigel oli lubanud, ja juba tookord oli Henri tahtnud endale selle õiguse võtta. Mis oli siis nüüd nende vahel, et Henri kardab? Samal ajal jäi Margot' täitsa valge nagu rahulikuks nagu taevas. Henri ei teinud vahet nagu ta armas ema, mis oli peenutsev olek, ja mis mink. Muide, Jeanne leidis tüdruku kehalt vastu olevat, samal arvamusel oli ka tema poeg, ja teda ei häirinud isegi see, et printsess Marguerite oli liiga pingule nõõritud korsetis. Sama vähe aias poeg ette ära, et Margot' palged on kunagi allarippuvad. Ehkki printsess kaugeltki nii väga pärleist ja kalliskividest ei säranud kui mõne protsessiooni puhul, oli ta Henri jaoks siiski allutore ja kõigile ta meeltele tohutult paljulubav.

«Tee pealegi oma printsessinägu! Varsti oleme koos voodis,» mõtles Henri.

Oma kõrgi lauba taga mõtles aga Margot:

«Kas saan ma veel Guise'iga magada? Ma ei usu, sest see mees meeldib mulle. Noormees maalt, ja siiski kuningapoeg, ütles tema ema.»

Henri mõtles:

«Margot, Margot, Guise'iga ei tohi sa enam magada, sest minuga on sul küllalt tegemist.»

Vahepeal oli Margot alustanud jahedat ladinakeelset komplimenti Henri sõjakäikude ja sõjaliste tegude aadressil. Henri kinnitas talle samas keeles oma austust tema õpetatuse ja hariduse kohta, mis on ühendatud

ülla esinemisega. Kumbki nägi vaeva kõige täiuslikumate lausete moodustamisega, kuid mõlemad mõtlesid seejuures muule.

Äkki muutis Margot jutuainet.

«Teil oli minu emaga kõnelus.»

Henri ehmus nagu teolt tabatu; sest tema tundmus, ükskõik mida ta iganes ka rääkis või mõtles, jäi õieti selleks: «Mõrvari tütar!»

«Nelja silma all,» ütles Margot. «Ühe valusa küsimuse üle, nagu ma usun. Ma tunnen väga kaasa.» Ta siniseks võõbatud laud pilkusi palju kordi, lõpuks läikis pisar. Kohe haaras Henri ta kae järele ning sosistas: «Tulge siit ära!» Sest oma selja taga aitas ta neiu venna Charles'i kõrvalpilku. Elegantselt juhtis ta Margot' üle lageda aiatee, kui nad aga vaevalt olid heki taha jõudnud, küsis ta tormiliselt:

«Kas te mu ema viimati veel nägite? Mille kätte ta suri? Oh rääkige ometi!»

Kuid Margot muidugi vaikis.

«Aga te teate, mida räägitakse?» Ta käis Margot'le peale. «Tunnistage mulle ometi, mis te sellest arvate! Te ei taha? Oh Margot! See on halb.»

Selle asemel et vastata, astus Margot edasi mööda kõrgete hekkide vahelist teerada, mis viis labürinti, kus isegi päikesevalgus hämarus valitses. Ta tundis, et on parem, kui Henri teda ja tema Henrid praegu selgesti ei näe. Henri toetus kõndides ta õla vastu, puudutas teda igal sammul, ja Henri hingamist tajus ta oma kaelal.

«Ma olen kohutavas kitsikuses. Ma tammun pimeduses ega leia väljapääsu.» Täpselt samuti ekslesid nad siin läbi kitsaste käänakute. «Ma olen alati, alati sinu peale mõelnud!» ütles Henri äkki nii sügava värinaga, et Margot seisatas ja talle otsa vaatas. Henril olid pisarad silmis. Need olid kahtlemata ehtsad, aga niisama kindlasti ootas ta, et Margot on lõpuks liigutatud ja avaldab tõe.

«Ma ei saa ju ise midagi kinnitada,» alustas Margot, hingas erutatult ja katkestas.

«Kuid teil on põhjust arvata? Mingi pidepunkt?»

«Ei! Ei!» Toon vannutas Henrid vaikida. See ei aidanud midagi.

«Me peame abielluma. Kas te mõistate, miks ma teile illusat nägu ei suudle ega tõsta teil seelikut üles? Teil on minu ees saladus, see on kõigest tugevam.»

Tütarlaps oigas ainult. Henri ei jätnud järele.

«Minu kirg teie vastu polnud iial varem see, mis ta praegu on. Ainult üht veel saan ma armastada!» hüüdis ta ja uskus seda. «Margot! Margot! Te olete võibolla selle naise tütar, kes tappis mu ema.»

Vaikus ja sügav jahmatatus nende sõnade järelkaja puhul. Lõpuks nuuksatas neiu. Ta oli taibanud, millise uue, kohutava väärtuse on ta vaese kuninganna Jeanne'i poja silmis omandanud. Ta oli jumal teab kui saatuseks kujuks muutunud, tragöödia sünnitiseks, kuna ta iseenesest oli ometi üsna heasüdamlik tüdruk. Ei suutnud küll oma himudele vastu panna ja sai korra selle eest pekka. Oli sellega harjunud, et siinses kuningakojas tapeti inimesi ja igaüks, kes ta ema segas, pidi teelt kaduma. Tema ise elas süütuna rahumeelega kõige selle keskel, ja tihti peale armus ta samal ajal, kui kõrval toimusid mõrvad.

«Te olete võibolla selle naise tütar,» kordas Henri, ainult enda jaoks, jubedusele oma sisimas, mis teda selle puhkeva kire eest hoiatas.

«Võibolla,» lausus Margot selle peale ise mingi äärmiselt ebamäärase tooniga. Tegelikult oli ta tõenditeta tagi täiesti veendunud, et see tegu on sündinud niisama hästi kui kõik teised. Henri kahtlust ta ei jaganud — ja see pärast oli tal Henrist kahju, veel rohkem kahju kui siis, kui Henri oleks kindel olnud ja talle oma süüdistuse näkku paisanud. Henri oli kaitsetu, tal olid mahedad silmad, ema oli tal tapetud Margot' ema poolt, kuid ta oli valmis seda Margot' pärast unustama. Kõik see, aga isäranis Henri süütus, liigutas Margot' südant, see lõi ägedasti, ja Margot ootas, et Henri lõpuks ometi teda lõepoolest oma embusse haarab.

Henri oligi juba hüppel, käed poolenisti tõstetud. Viimasel hetkel karjatas ta hirmust, ja Margot karjatas kaasa, sest Henri tunded olid nüüd ka täielikult tema omad.

Margot ei näinud ammugi mitte seda, mida nägi Henri. Henri pilk eksis juhuslikult kõrvale rohekalt hämarasse peidupaika; näis, nagu tahaks mingi kogu sealt

välja tulla ja nende vahele astuda. Kaheksateistkümnenda aastane kaotas pea ja hüüdis: «Ema!»

Ta ei saanud iial teada, kaua see pettekujutus kestis. Aga äkitselt kandis ta Margot'd, tema ihaldatud ja andunud raskust oma rinnal, Margot oli ise sinna viskunud, ja seletas nuuksumise ja naeru vahel:

«Seal seisab ainult peegel, et neis käikudes veelgi rohkem eksitaks, ja sa ei näinud kedagi muud tulemas peale minu, sinu Margot'. Nüüd olen ma siin, sest nüüd armastan ma sind!» Ja mõtles: «Kaks pisarat on mul juba üle näo veerenud, küllap näeme, kas mink seda välja kannatab.»

Henri mõtles: «Guise'i ei lähe tal enam vaja,» ja hakkas Margot' laia pinguletõmmatud seelikut üles keerama. Sest oma suurimate tundeliigutuste ajal ei unusta inimesed ka päris tavalisi liigutusi.

Aga need ebakohased mõtted triivisid üksnes kui abitud paadid võimsal merel, ja selleks oli kirg. Pime elu, vaikivad teod kõikjal ümberringi, ainult nemad kahekesi on välja jõudnud joovastavasse tormi. «Siia merre me hüppame, ja iial pole meist enam midagi kuulda!» Nii hoidsid nad teineteist embuses: parim aeg, ainu-unustamatu. Isegi siis, kui nad, mõlemad vananenud, teineteisega juhuslikult kohtusid, ja kui nii üks kui teine oli vahepeal tihtigi teise üle muianud või teist vihanud — järsku olid nad uuesti mees labürindist ja tüdruk lämbelt lõhnavaist käikudest.

Margot vabastas end esimesena. Ta oli lihtsalt jõuetu, nii tugev tunne oli talle võõras. Henrigi teadis vaevalt, mis temaga sündis. Imelikul kombel tajus ta momendil juhtunut kui häbistavat, ta oli peaaegu valmis enda ja Margot' üle naerma. Suurele meeletulelusele järgneb kohmetus, ja nii ekslesid nad koos edasi läbi kitsaste käikude, ka Margot ei leidnud enam väljapääsu. Kui see juhuslikult nende ees seisis, hoidis Margot Henri'd tagasi ja ütles:

«Kahjuks ei lähe see. Ma ei abiellu sinuga.»

Esimest korda lapsepõlvest saadik sinatas ta teda ja ainult selleks, et öelda ei.

«Margot, me peame abielluma. Nii see on,» kinnitas Henri kõige mõistlikumal toonil. Margot seevastu:

«Sa ju nägid seda, kes meie vahele tahtis astuda?»

«Mu ema ise ajas meie abiellumise-asja,» vastas Henri kiiresti, et iga edasist uurimist ära lõigata. Margot hingas oma rammestuses kuuldavalt ja arvas:

«Seda ei suuda me välja kannatada.»

See aga pidi tähendama: kirg nii paljude telgitaguste, süü, kahtluse ja võrgutusega samal ajal, kui see surnu oma vaese näo meie suudluste vahele lükkab! Margot oleks võinud, kui ta oleks tahtnud, selle ladina-keelsetesse lausetesse panna; kuid tema tunne oli edevuseta, seepärast ei teinud ta seda. Ta alandas ennast, mida muidu vabamõtleja Valois' printsessi juures ei juhtunud. Temas ärkas kristlasekohus koos inimliku endast lugupidamisega. Selles labürindis juhtus Margot'ga ilmselt liiga palju erilist, võimatu, et see saaks kaua nõnda kesta. Kuid ta ütles:

«Sa peaksid ära reisima, kallid arm.»

«Kuulda end sinu huulte poolt nõnda nimetatuna, ja sinust lahkuda?»

«See on kõlvatu õukond. Ma tegelen teadustega, et poleks vaja midagi näha. Mu ema usub ainult oma astrolooge, ja need kuulutasid talle ette kuninganna Jeanne'i surma, arvatavasti said nad selle ülesande teistelt. Mida kõike nad aga ei või talle veel edaspidise jaoks kõrva sosistada?»

Küllap Margot'l oli oletusi mõnegi asja kohta, mis ees võisid seista. Meelsamini kui oma ema kahtlustada, ajas ta selle astroloogide peale.

«Reisi kiiresti ära!»

«See tunduks, nagu kardaksin ma!» Henri pahameel kasvas. «Ma tõmban endal mantli üle pea, ja Pariis villistab mu välja, kui ma minema jooksen.»

«Te näitate õige rumalat kõrkust, härra.»

«Teil, mu daam, on midagi hoopis muud mõttes kui välja näitate. Kas ei ole see mitte hertsog Guise?»

Oma puhtaimas tundes sedavõrd vääriti mõistetud, vaatatas printsess Marguerite vihaselt silmi välgutades häbematule näkku ja jättis minema rutates väljapääsu enda selja taha, enne kui Henri järele mõelda suutis.

TANTSITUD TERVITUS

Väljas, heledast päevavalgusest esmalt veel häiritud, nägi Henri, et Margot polnud kaugele jõudnud. Tema vend, kuningas, oli ta kinni püüdnud ja hoidis ta kätt nii tugevasti, et Margot näo kõveraks tõmbas. Sealjuures rääkis vend talle midagi äärmiselt tingedasti nohisedes, kuid polnud aru saada, mida. Siiski oli selge, et ta viimast riidu oli pealt kuulnud. Mis kõik enne seda oli juhtunud, sellest ei võinud ta midagi teada. Noor Henri ehmus meelde tuletades; ta rinnast tõusis nagu kuum läte sügavast kaljust tunnetus: seda, täpselt seda tunneb ka Margot! Ilmaaegu tahab ta end kaitsta!

Tegelikult aga õnnestus Margot'l end lahti rebida. Uhkelt ja vihasena ajas ta end oma venna ees sirgu.

«Te ei sunni mind, *Sire*, hugenotti meheks võtma. Ema intriigidega polnud ma iialgi nõus. Oli väga hästi teada, mis usk mul on, ja sellesama tahan ma ka säilitada.»

Charles Üheksas oli algul üllatatud oma hea õe nii suure kangekaelsuse üle. «Intriigideks» julges ta oma ema, *madame* Catherine'i plaane nimetada! Siis muutis Charles oma hoiakut; muide, ta oli vahepeal Henrid silmanud. Valjusti ütles ta:

«Sellepärast ära karda midagi, mu paks Margot! Sa jääd oma hugenoti juures katoliiklaseks.»

Vaikselt lisas ta midagi juurde, mis oli arvatavasti ähvardus; võib-olla oma ema nime, sest printsessi pilk pöördus lühidalt ja pelglikult kõrvale, akna poole seal üleval. Seetõttu pidas vend ta vastupanu lõppenuks, võttis ta käe ja juhtis teda mõõdetud sammudega talle määratud isanda ja käskija poole.

«Siin on sul mu paks Margot,» ütles Charles Üheksas Navarra Henrile. Ta ei lasknud kohmetusel tärgatagi. «Navarra, me pole teineteist tervitanud, sest mul oli tegemist koertega. Me teeme seda ettenähtud vormis tagantjärele.»

Otsekohe eemaldus ta kahekümne sammu kaugusele, plaksutas käsi — ja küllap ta oli varem oma käsud välja jaganud, põhjalikult koguni, sest nood mõlemad seal labürindis jätsid talle aega, mida tal vaja läks. Muidugi

võis olla ka, et keegi teine oli kõik veelgi varem ette valmistanud.

Louvre'i lossi ilusa aiafassaadi kahelt küljelt hakkasid liikuma kaks pidulikkude härrade rongkäiku, üks Prantsusmaa kuninga suunas, teine Navarra kuninga selja taha. Piki maja võtsid sõdurid positsioonid sisse, asetssi vahtkond vasakul pool ja paremal prantsuse kaardivägi. Uhiselt löid nad lahti trummipõrina, kuni kõik häärad oma kohtadele jõudsid. Kohe pärast seda kostis eesmisest saalist pidulik-meeldiv viiulite ja flöötide muusika.

Keskmine uks oli vahepeal avanenud. Välja astusid daamid, palju ilusaid preilisid, aga kõik ainult saatsid, ümbritsedes justkui pärlid suuri teemante, mõlemat toredat printsessi, kes oma väärtuses teadlikkudena teineteist kahe kõrgelhoitud roosisõrmekesega juhtisid ja oma jalgu nii seadsid, nagu võiksid need ära murduda. Need olid Marguerite Valois ja Catherine Bourbon, ja nii äraõpitult kui nad käisidki, jäid nende liigutused kiireks ja tujukaks. Muusika taktis jõudsid nad kahest härrade rivist läbi. Päike pani printsessid ülevalt kuni alla sädelema ja helkima, nende kuld kangad, tähekestega kaunistatud soengud, peene ja suurepärase naha, kui nad peatusid ja pöördusid selle peamise ja riikliku protseduuri suunas, mis peagi pidi algama. Seejuures polnud nad ise rohkem kui kõrvalised isikud ja kaunistavad lisandid; selles olid nad oma pilkava vaimuga väga hästi teadlikud. Niihästi nõudlik Valois' kui lapselik Bourbon tundsid lõbu ja andsid sellest teineteisele märku sõrmede kerge survega.

Ka õde-venda Henri ja Catherine vaatasid teineteisele otsa. Mida nende pilgud kõnelesid, tähendas ligikaudu:

«Meie väike loss Pau's, juurviljaaed ja üleval metsik mägestik! Kas võib nii tseremoniaalselt käituda, kui teevad seda need siin! Tähelepanu, seda tuleb õppida. Kust sa õieti said oma ilusa kleidi? Ja sina? Kellelt muult siis kui meie armsalt emalt!»

Sel tummal kõnelusel oli nüüd ainult hetkeline kestus. Charles Üheksas tegi juba oma suure tseremooniaga algust. Henri kuulis enda taga sõnu, kas d'Aubigné, Condé või La Rochefoucauld' poolt, kui see mitte noor

de Lérans polnud. «Sire!» sosistas keegi. «Tehke Prantsusmaa kuningale kõik täpselt järele!»

«See on tõesti esimest korda,» vastas ta, märgates aga samas, et Charles seda asja põhjalikult tunneb. Charles tegi oma valges siidis, sulgbaretis, lühikestes puhvipükstes ja pikkades sukkades — üheainsa sammu ainult tegi ta. See oli märguandeks tema mõlemale vennale d'Anjou'le ja d'Alençonile, hoida end hästi tema õlgade lähedale, aga selles oli kõik: Mina ja minu dünastia — niipalju uhkust ja üllust, et varakult labaseks muutunud Valois'i näis äkki olevat jälle ta ülikasvatatud peenur nagu noorukina. Samal ajal tugevnes muusika puupillipuhujate arvel. Veetlev oli muusika kõla varem, nüüd muutus see majesteetlikuks — kuni uue trummi pöörinani.

Nüüd laius selle kuninga, tema muinasjutulise palee ja sädelema pandud saatjaskonna kohal kõrge, hele ja selge taevas. Kõik helid kandusid kaugele, eriti üle Seine'i jõe vee, mis oli suursuguse aia müürist eraldatud ainult konarliku ja hooletusse jäetud kaldajupiga. Juba oli sellest osa jõerahvast üles roninud, kõige tugevamad proovisid ka müüre rünnata. Vahid lükkasid need ilma pikema jututa oma hellebardide vartega alla; sellepärast kõik need, kes said suuruste näitemängu lennult veidigi haarata, tundsid suurt rõõmu, ja isegi see, kes midagi ei näinud, tegi rõõmsat rahvakisa.

Üks aken aga üleval Louvre'i aiapoolsel fassaadil klirises tasa, keegi ei kuulnud seda, ja tekkinud pilu vahelt nihkus voltidest välja tinavärvi vana nägu. See vahtis otsekui söesilmadega, mis seal all tema enda poolt väljamõelduna ja korraldatuna toimus: katoliikliku ja hugenottide kuninga vaheline pidulik tervitamine, mõlema kuningliku venna kaasatõmbamine, nii paljude silmapaistvate aadlike kokkukutsumine. «See peab väikesele bearnlasele ja tema halvastiriietatud inimestele mulje jätma, nagu oleksid nad ise teab mis, ja see peab nende usaldust tublisti kinnitama!» Nii mõtles tinavärvi nägu ja tõmbas oma rasked palged kõveraks.

Seda võis ainult Margot oma kohalt näha, ja ilma et ta täpsemalt põhjust oleks teadnud, hakkas tal halb.

«Mida ma teen! Seda just nimelt ma ei tahtnud, ja sel-

last ei tule ka midagi head. Ma aiman kohutavat, kui ma sel veel edasi lasen minna. Just nüüd peaksin ma Guise'i tagasi võtma, ehkki mul temaga tänasest alates lõpp on, — et kõigest hoolimata tõepoolest pulmi ei tuleks minu Henriga, keda ma ometi armastan kui oma elu!»

Margot jäi oma aimustega, oma südametunnistusega päris ükski. Kõik, isegi tema armastatud Henri, olid küllaldaselt tegevuses välise protseduuriga. Muide hõivas see peagi jälle ka Margot' ja osutus, nagu tavaliselt väline sündmus, tugevamaks kui oli tema sisehääli. Tema Henril olid omakorda silmad kõikjal. Välja arvatud nagu almal, ei jäänud tal miski tähele panemata, ei tõepoolest kuninglik korraldus ega näod, ja isegi mitte rahvas, kuidas see omal viisil sellest balletist osa võttis. Nõnda nimetas ta endamisi seda suurt tseremooniat, sest kuigi teda ei piinanud ähmased aimused, säilitas ta oma kriitilise pilgu, mida ei heidutanud ükski väline protseduur. Seetõttu nägi ta enda vastas puha nägusid ja tundis ära, et nende ilme on tehtud, — tellitud, tellimus täidetud ja kinni makstud.

Vahepeal matkis ta Valois' üksikuid liigutusi, sättis samuti jalga, jättis selle samuti rippu, tõmbas tagasi, et tee pikem ja väljendusrikkam oleks. Tal oli kõrval, pigemini pooleldi taga ta nõbu Condé; see oli kõik, mis tal oma soo verest käepärast oli. Niipea, kui teisel pool Prantsusmaa kuningas ja ta vennad avatud käe kutsuvalt välja sirutasid või selle rinnale surusid või ka kübarat tõstsid, püüdsid agaralt ka Henri ja ta nõbu seda sama teha — mõlemad lisaks sellele riietuselt vastavas hüllguses, mille poolest nad oma leeris peaaegu ainukesed olid. Mõlemad grupid liikusid ette, esitasid muusika saatel nagu mingit vaimulikku tantsu, kuid kuningatavõimu äravalituse ja pühaduse vaimus. Liikusid teineteisele lähemale ja ei jäänud seejuures enam õnnestunud tervikuks, sest üksikasjad torkasid silma, ja need valmistavad loomulikult pettumust pärast igati õnnestunud tervikut. Eriti muutusid üha kahtlasemaks näod, tellitud näod.

«De Nançay pole jumala eest minu sõber. Hoiame end! Ta on ihukaitse kapten. Ma näen ette, et ma võin tema nägu veel kord tundma õppida, kui see enam telli-

mise peale aukartusega ei naerata. Peaasjaks jääb sisen-
dada neile niipalju aukartust, et neil pole selleks enam
mingit balletti vaja. Need kõik on näod, kes meie juures
midagi ei unusta, ja kelle juures meie midagi ei unusta.
Kas see naeratus seal ei ole mitte kellegi de Maure-
vert'i * oma?» mõtles Henri ja küsis:

«Nõbu, kas too seal pole mitte de Maurevert?»

«Sedagi nimetatakse veel naeratuseks; aga on kindel,
et tema tahaks meelsamini tappa kui tantsida! Selle
de Maurevert'i pean ma endal meele», mõtles Henri.

Ometigi võivad isegi kõige uskumisväärsemad tunne-
tused minema lipsata ja esialgu unustusse jääda, kui
parajasti mingi isiklik ebameeldivus juhuslikult sellele
vahele tuleb, näiteks isikliku naeruväärsuse tunne. See
aga juhtus, kui Henri lõpuks väikeselt vahemaalt mär-
kas pilget nägudel, kes seal taga end hästi kaitstuks
lugesid. Henri teadis sedamaid, mis õukondlastele nende
üleoleku andis: tema saatjaskonna armetus. Seda avas-
tust kartis ta salajas kogu aeg ja kogus sellepärast oma-
dest enda ümber kõige paremini rietatud. Neid polnud
palju, ja teise leeri lähedale jõudes ei suutnud nad
kauem varjata, mis selle järel tuli: ärakulunud nahk-
vammuste ja tolmunud kingade rodu. Nad olid seal täp-
selt samuti, nagu nad pärast pikka ootamist juurde-
pääsusilla värava ees lõpuks said sisse tungida viha-
tud Louvre'i — loomulikult ainult kõige väiksem osa
neist. Need ei teinud pähe tellitud nägusid; nende näod
olid tuulest ja päikesest pargitud, vastandina siledatele,
ja võrreldes õukondlaste omadega jäid nad karmideks
ja vagadeks. Teisel pool ainult hiilgus ja tseremoniaal-
sus, siin teeskluseta vaesus, mis on tulnud nõudma. Need
peavad sõda, et elada, mõned aga kõrgema elu pärast,
nad nimetavad seda kord religiooniks, kord vabaduseks.

Henri tundis, et ta läheb lõbusaks, esmakordselt sellest
peale kui ta siin viibis. Ta oleks valjusti naerma puhke-
nud, suurema õigusega kui õukondlased irvitasid. Selle
asemel lõi ta endale Charles Üheksanda ees esmalt vastu
rindu, siis painutas ta kere kuni jalgadeni ja tegi parema
käega poolringi maapinna poole. Ta kordas seda harju-
tust mõlemale poole Prantsusmaa kuningat ja oleks
seda isegi tema selja taga sooritanud. Kuid Charles

lambas vigurdaja oma käte vahele ja andis talle mõle-
male palgele vennasuudluse, kusjuures ta talle salaja
rusikaga ribidesse torkas. Üks teadis niisama hästi kui
teine, mis oli mõeldud: seesama aukartuse paroodia,
mida kunagi seitsmeaastane koos kaheteistkümnepäe-
staga olid esitanud.

«Sa jääd narriks,» ütles Charles nii, et keegi seda
peale Henri ei kuulnud. Siis läks ta üle oma vendade
pidulikule esitlemisele, nagu poleks Henri ühega neist
koos koolipinki nühkinud ja hiljem temaga lahinguväljal
vastamisi seisnud. Mõlemaga koos aga oli ta rumalaid
vemp korda saatnud. Louvre'i fassaadil klirises sel ajal
üks aken, mis suleti, kuna selle pidustuse eesmärk oli
saavutatud ja vemp mängitud.

«Noorele mehele maalt pidi nüüd jääma mulje pisut
amapärasest,» muidu aga mitte pahast perekonnast,»
mõttes üks vana naine, kel oli omal kombel ka huumo-
rit.

Orkestris taganesid nüüd kõik teised instrumendid
harfide ees, see oli märguandeks daamidele. Et nad seda
tähele panemata ei jäta, viipas esimene aadlik de Mios-
sens neile veel eraldi. Nad hakkasid ka tõesti liikuma,
ees mõlemad printsessid kõrgelhoitud roosisõrmekestega,
mis teineteist vaevalt puudutasid, ja nendegi jalad hõl-
jusid ainult näiliselt. Mõlema kuninga ette jõudnud oma
titulaarsete noorte preilide saatkonnaga, vajusid toredad
printsessid pikkamisi põlvili — või siiski peaaegu põl-
vili, sest kõike ainult lasti aimata, samuti oli ka käe-
suudlusega Prantsusmaa kuningale, kelle üllas hoiak
näis siin olevat täiesti järeleaimamatu. Ta tegi, nagu
tõstaks ta oma õe enda poole üles, ja siis juhtis ta tema
la sanda, Navarra kuninga juurde. Seekord ei ütelnud
ta hoopiski mitte: siin on sul mu paks Margot.

Charles ise võttis enda kõrvale noore Catherine Bour-
boni. Temaga avas ta rongkäigu, mis piduliku tantsu-
muusika taktis ümber aia linnumaja poole sammus. Siin
oli näha võõrapäraseid sulgi «saartelt», päike pani need
sadelema ja helkima, täpselt samuti kui printsessidki.
Äärmiselt imeline oli linnupuur ja seda tuli külalistele
näidata. Tõepoolest jättis see tugeva mulje. «Eheel»
hüüdis üks hugenott. «Rääkiva linna tahaksin ma kaasa

võtta, aga ainult siis, kui ta ka missat oskab lugeda. Selle üle naersid ta kaaslased kajavalt. Teised ei naernud.

Neil lindudel «saartelt» polnud mitte ainult kõnelemisanne; paljud neist, eriti kõige pisemad, võisid nii tugevasti siristada, et peale nende polnud mitte midagi kuulda, lõbusat rahvalärmigi mitte. Müür oli aegamööda siiski jõerahva poolt vallutatud, paljud kükitasid üleval ja rõõmustasid valjusti vägevate vaatemängu üle. Härjad, daamid ja linnud aga asusid müüri ligidal, seetõttu muutus valve oma tagasitõrjumises ägedamaks. Üks poiss, kellest oli näha, et ta tahtis aeda hüpata, tõugati tagasi, seekord mitte hellebardi varrega, vaid selle terava otsaga. Nõrkade valuhäälitsustega kukkus ta tagurpidi alla ja kadus; seda nägid ja kuulsid vähesed Henri ja Margot märkasid seda.

«Esimene veri!» ütles Henri Margot'le.

Margot oli valgemaks läinud kui ta mink.

«Hea enne!» peaaegu hingas Margot jahmunult.

Henri hüüdis valjusti:

«Kõik need sulgloomad tuletavad mulle praetud kanu meelde, ja seda, et mõned meist pole kaua midagi hamba alla saanud!»

See leidis tema näljase saatjaskonna heakskiidu. Oukondlased omalt poolt ootasid truult, kuni nende kuninga mõttesse tuli minema hakata.

See sündis sel kombel, et seltskond kohe all lahku läks. Kuningad, printsessid, printsid, sealhulgas Condé, ja auneitsi Charlotte de Sauves kasutasid väikest treppi, kuulsat salajaste külaliste, soosingute ja vangistuste treppi. Saatjaskond läks üles suurt üldtreppi mööda.

KUNINGLIK SÖÖMALAUD

Ülemise korruse saalides olid eraldi lauad üles seatud, kuningate jaoks paraadsaalis, ja mitu lauda eestpoolt nende härradele. Ilusad preilid printsesside saatjaskonnast olid kadunud, kuid seda pandi enne sööki vaevalt tähele. Alles hiljem, kui juba kõrgendatud meeleolu valitses, pidid nad hulgaliselt tagasi tulema.

Navarra kuningas kallas klaasitäie veini taldrikule süü aisse; see oli Prantsusmaa kuningale ja Valois' printsessile võõrastav. Seepeale sõi ta kiiresti ja palju, vestlusest ta üldse ei hoolinud selle tegevuse juures. Ta oleks ainult soovinud, et ta võiks kuulda, mis nad väljas kõnelesid, tema inimesed õukonna omadega. Muusika mängis liiga valjusti.

Keegi isand de Maurevert, väljas teises saalis, osutas ühe erilist aukartust oma naabri ärakulunud nahkvammuse vastu, see oli pika Du Bartas' oma. Aupaklikult päris õukondlane, kui palju sõjakäike on see karedaks muutunud riidetükk juba üle elanud. Protestant, harjunud nii rooma kui tühjade viisakustega, kasutas otsekohe juhust, et sügavamõtteliseks ja süngeks minna.

«Me oleme palju hobuse seljas istunud. Aga kui inimene isegi ümber maamuna ratsutaks, ratsutab ta vastu surmale. Me mõlemad ei ratsuta koos, Maurevert, aga koos oleme surnutena.» Seepeale jõi ta ja sundis ka teist pokaali tühjendama.

Du Plessis-Mornay'l polnud üldse veini vaja, et tema vastasolijal, de Nançay'l, pea paisuks.

«Me oleksime võinud Pariisi vallutada,» hüüdis Mornay. «Me oleme aga nõnda head ja abiellume temaga.»

Kapten de Nançay unustas end, ta pani käe mõõgale, peeti aga kinni härrade de Miossens'i ja d'Aubigné poolt.

«Ja kui te mind oleksitegi läbi torganud,» hüüdis Mornay üle laua, «on minu religioon õige!» Selle peale ta alles hakkas põhjalikult sööma. Sest Mornay oma ägedas kartmatuses oli ometigi see, kelle ohvrit issand vastu ei võta. Tema oli voorus, kel on õnne; igaüks märkas seda, kui tema sokrateslik nägu õitsele puhkes ja lauarõõmude naudingus avanes. Esimene aadlik de Miossens viitas enda vabanduseks söövatele usukangelastele, kui Agrippa d'Aubigné talt aru päris tema leiguse ja kahetsususe pärast.

«Meie peade kohal ripub raskelt ülekohtuvõim, ja meie ole mõistavad kohut jumala vaenlased. Teie aga, Miossens, üks meie omadest, teenite neid. Kas saab siis oma südametunnistusega kokku leppida?» küsis luuletaja üle vihase de Nançay, kes pealt ei kuulanud.

Esimene aadlik kehtas ainult õlgu. Ta ei tohtinud palumata kõrvade ees väljendada, kui halvasti ta end tundis. Protestant, aga katoliikliku kuninga esimene aadlik, sellisena tõi ta oma usukaaslastele õukonnas niipalju kasu kui suutis. Ta polnudki teisiti oodanud, kui et nad hakkavad teda ründama.

Agrippa ütles oma arvamise selgelt välja. «Leidub mõningaid, kes reedavad jumala ja müüvad meid. Me kaotame kogu oma vara ja isegi oma südametunnistusevabaduse. Mis meile jääb, on meie täielik ühtsus Kristuse ja inglitega. See aga üksnes on rõõm, on vabadus, elu ja au!»

Seda oli isegi ennast valitsenud õukondlase jaoks liiga palju. Mis mõjutas teda rohkem, kas süüdistamine reetmises või taavalik triumf, mida Agrippa ülistas? De Miossens vahetas tooli de Nançay'ga ja võttis Agrippa kõrval istet.

«Hugenotid ei mõista muud midagi kui jutlustada,» nohistas vihane de Nançay kellelegi härra de Maurevert'ile. Too vastas:

«Tasa, tasa! Nad oskavad ka verest tühjaks joosta.» Tal oli nina, mis teravalt taeva poole vahtis ja teineteise lähedal asuvad silmad.

Selles nurgas istusid ainult veel õukonna härrased. Segamini olnud read olid banketi kestel iseenesest uuesti korraldunud kaheks leeriks. Laua alumisel otsal hoidsid end ühte religiooni omad. Nende ja katoliiklaste vahele oli tekkinud tühi ruum. De Miossens nägi end korraka keset oma vanu sõpru, kuid lahutatuna oma uutest. Ta kahvatas, siis võitis ta autunne; ta jäi ja rääkis:

«Kes kaua siin on, muutub kõikuvaks ja kahtleb lõpuks, et ainult meie üksi oleme jumala ees need õiged. Olge rõõmus,» ütles ta ruttu, et Agrippa teda ei katkestaks. «Teiega seda ei juhtu, aga võib-olla teie noore kuningaga, kes minu arvates päris sellisena välja näeb, nagu armastaks ta elu teisiti kui ühtsuses Kristuse ja inglitega.»

«Me ei tohi surma karta.» Agrippa ei lasknud seda ütlust endalt võtta. «Tema on meie pelgupaik tormide käest — ja kui me hukkuksimegi leekide läbi, lendaksid leegid meie eel igatsetud igavese trooni juurde!»

See oli ilus — aga see ei tulnud hoopiski lustist surra, vaid pigemini Agrippa sügavast veendumusest elada veel väga kaua. Just sellele polnud vaikne Miossens kindel. Ta vaatas niikaua Agrippale tõsiselt otsa, kuni too märkas, et see polnud mingi laua jutuaine ega ka enam meeltlendav.

«Mida te ütleksite, d'Aubigné, kui leegid, mis meie eel peavad igavikuni lendama, mitte kahekümne aasta pärast valla ei pääse, vaid homme, ja mitte mingis maa-hera tundmatus punktis, vaid Louvre'i lossis?»

Keegi ei katkestanud teda enam, ta võis simblite müra ja peekrite kõlinal vaikselt edasi rääkida.

«Ma tean liiga palju. Tõsiasi on raskemad kanda kui usk. Siin on otsus juba peaaegu olemas, aga veel mitte päriselt. Mille kohta? Seda ei reeda ma isegi oma hinge. Igal juhul peab esmalt pulm aset leidma. Teie kuningas ja meie printsess on nii võluvad noored inimesed, printsessi tunde nägemine peaks kurjategijad mõistusele tooma. Õelge oma inimestele, et nad ei tohi kellegagi väljakutsuvalt käituda, ei õukonna ega rahvaga. See on kõige viimane, on viimne tund. Muidu lendavad mõningad meist peagi igatsetud igaviku trooni poole.» Ta tõusis püsti ja lõpetas kummargil olles.

«Ma oleksin peaaegu liiga palju ütelnud.»

Ta oli ainult meelega halliks läinud; ta õlad aga võlvusid sügavamini kui tema aastates lubatud näis olevat, kui ta nüüd tagasi pöördus Prantsusmaa kuninga härrade juurde, kus ta esimene aadlik oli. Vastu võttis teda keegi terava nina ja teineteise lähedal olevate silmadega härra Maurevert, kes talle puurivalt otsa vaatas, enne kui ütles:

«Kas te nüüd, Miossens, olete ikkagi tee leidnud hugenottide juurde ja olete ka juba liiga palju ütelnud!»

Seejuures seisid need mõlemad härrad, jah, nad seisid püsti täie valguse käes väikese käigu ees, mis ühendas paraadtuba eestoga. Seal sõi saatjaskond, siin kuningad, ja Henri istus täpselt väikese käigu vastas; nii nägi ta mõlemad. Ta silmas de Miossens'i pooleldi küljelt, halle juukseid ja vimmas õlgu, teist aga täie näoga, ja see häälestas tema järelemõtlikuks. Ta koguni katkestas poolelt sõnalt, mida ta oli ütlemas Prantsusmaa kunin-

gale. Seetõttu järgnes Charles tema pilgule, ja kui ta märkas, keda oli arvatud, tõmbas ta kulmud kortsu.

«Nõbu Henri,» ütles ta kähku. «Teie kõrval on midagi ilusamat, kui te seal vastas näha võite.»

See oli tõde ise, sest Henri kõrval istus Margot ja kui puuduski kütkestav vaade Margot'le, võlus ta Henri oma sügava ühtlase häälega, mis kõneles tarku, seejuures aga ebaviisakaid asju. Tema ja Henri olid teineteisega võrdsed nii ühes kui teises, ja mis nende vahel klassikalises vormis räägiti, seda oleks daam, uhke ja hoolitsetud nagu Margot, vaevalt küll ilma endast võitu saamata üle oma roosihuulte kuuldavale toonud; ometigi läks see üsna libedasti. See sündis isegi küllalt arusaadavalt, et mõnikord võis keegi lauakaaslane kaasa rääkida ja mõtet alla kriipsutada. Palju julgust ja armsust osutas *madame* Charlotte de Sauves, kes oli ülemeelik nina, vaimukad silmad kitsaste kaardunud kulmude all, laup liialt kõrge, haprad kehaliikmed, kuid see viimane ainult näis nii. Tema olemus töötas, et ta väga palju vastu pidas armastuses, selles olid tema ja Henri ka juba vastastikusele arusaamisele jõudnud sõnadega ja ilma.

Oh! Henri armastas Marguerite Valois'd. Tema hääle kõla juures, mis oli sügav, ja seni kui ta tahtis, pisut aeglane, tõusis Henri keha keskpaigast üles liigutus, haaras rinna, kaela ja niisutas silmi. Henri nägi oma tunde objekti tihti üksnes läbi loori nagu õnne, mis senini oli veel töötuse olukorras. Palju kordi oli ta selle lähedal, et oma istmelt alla Marguerite'i jalgade ette põlvili libiseda; see oleks tema tunde suureks kergenduseks olnud. Teda takistas siiski pelglikkus inimeste ees. Sest Charles Uheksas oli purjus ja tuli mõttele «oma paksu Margot'» kallimat tõgada, sellal kui ta vennad d'Anjou ja d'Alençon pika lauasistumise tõttu omavahel riidu läksid. Henri hakkas Prantsusmaa kuningale juba teravaid vastuseid andma. Ta nõbu Condé torkas talle selja tagant külge ja hoiatas teda. Muide, just nüüd läksid mõlema kuningliku printsi lahkarvamused tege- likkuseks üle; neid oli vaja lahutada.

D'Anjou'l oli nagu verine, ta tõmbus tagasi laua teisele poolele ja ütles nõbu Navarrale:

«Sina vähemalt olid aus vastane meie lahingutes, ja ma võitsin sind enamasti.»

«See tuli aga ainult sinu kirjadest, d'Anjou. Neil oli keel, karkudel komberdav nagu mõnel hispaanlasel. Ma hakkasin su stiili ees lõhkuma. Veel enam, ma sain sellest palaviku ja ei suutnud enam võidelda. Kui sa mind aga tõesti oleksid võitnud, siis ei istuks ma mitte sinu — mitte sinu õe kõrval.»

Seepeale muutus teine summutatumaks ja isegi kartlikuks, ehkki temas ikka veel vein kõneles.

«Navarra, vaata, mu põsed jooksevad verd. Aga see pole midagi. Mu vend d'Alençon vihkab mind ainult nagu see, kelle kätte alles palju hiljem kord jõuab. Veel hirmsam on, kuidas mu kuninglik vend mind, oma esimest järglast, vihkab. Meie ema tahaks troonil näha mind, ja Charles teab, et on kardetav emal teel ees seista. Hirm teeb ta pööraseks. Joo minuga, Navarra! Me oleme ausalt teineteise vastu sõda pidanud; sulle usaldan ma oma perekonnasaladusi. Kui ma eile oma kuningliku venna juurde tuppa astun, jookseb ta seal ringi kui metsik loom, haljas pistoda käes. Ta vaatab mulle kõõrdi otsa, sa tead, kuidas. Mul on lõpp, kõigi pühakute nimel, see on selge. Vaevalt pööras ta mulle jälle selja, kui mina olin uksest väljas, tasakesi nagu hiir, ja minu kummardus äraminekul oli vähem sügav kui sisse astudes, seda sa võid juba uskuda.»

«Ma usun kõike,» ütles Henri, ja arvas selle hulka ka oma ema mürgitamise.

Ta ütles veel:

«Te olete perekond, kelle võlude eest tuleb hoiduda. Mina ei suutnud seda.» Seda öeldes pöördus ta ringi, süda tagus tal äkki nii, et nõõris kõri, nii väga pimestas teda see nägu, mis kuulus ometi selle sünge perekonna tütrele.

Muide, Margot jätkas ebaviisakat ja õpetatud vestlust kellega juhtus. Henri hakkas kuum, juba tahtis ta Condélt ja d'Alençonilt aru pärida; seal märkas ta Margot' kleidil oma perekonna värve. Margot oli sõbratariga kokku leppinud kanda seelikutel mitte väga silmatorkavaid tikandeid Henri perekonna värvides: sini-valgepunane. «Bourbonide dünastia, ta on sellele mõelnud, on

mind juba ammu ette näinud nagu mina teda, kannab minu värve, ja kui ta tõrkus minuga abiellumast, oli see tõeliselt kunstivõte, et ma teda veelgi rohkem armastaksin. Sest Margot armastab mind!»

See veendumus paiskas ta endast välja, ta nõudis: «Tulgel!» ja tahtis Margot' ära viia, et temaga üksi olla. Margot tegi, nagu poleks ta midagi kuulnud. Henri õde Catherine aga kummardus venna poole ja ütles:

«Mõttele sellele, et me olerne Louvre'is!»

Sedamaid mõtleski ta, vaadates kiiresti enda ümber: «Paraadsaal, nikerdatud lagi nii rikkalikult kullatud, kõik ütlevad: kuldtuba. Sel on aknad kahele poole. Lõuna poolt ja jõemaastikult tungib juba kauget hämarust sisse, violetset ja halli; nõnda kaua istume juba lauas. Seevastu saadab läänepoolne aken loojunud päeva kuldkiire kuldseesse tuppa, ta sädeleb ja hiilgab purjus kuningaga ja armunu ümber, kelleks olen mina. Pane tähele Catherine'il! Mu õde näitab mulle oma pisikest mõistlikku nägu; meie armsa ema oma see pole, aga ometi räägib see minuga nõnda, nagu rääkis ainult tema. Sul on õigus, õde, see on Louvre'i loss, selles pole meil ainustki sõpra ja oleme kahekesi üksinda.»

Marguerite Valois õnnestas teda uuesti oma häälega ja oleks jälle ta südant haaranud, ükskõik kas ta kõne oli kombeline või mitte. Kahjuks osutus Henril äkki võimalikuks riidu eestõas kauem tähele panemata jätta. Nad karjusid ja ähvardasid juba ammu seal väljas, kostsid üle simblitest ja trummidest, ja kohe võis lahing alata. Henri taipas seda järsku; Marguerite Valois ei varjutanud seda enam tema eest, ei oma hääle, pimestava näo ega oma tugeva lõhnaga. See kõik omandas äkitselt kiussatuse ja näilisuse ilme — sellal kui väljas tõelisus teda kutsus, et ta oma kohust täidaks. Tema ema oli mürgitatud! Oo mõte, mille juures süda seisatab! Aga ta seljaga taga ja teisel pool kuldtoa seina algasid varsti ema mõrvari toad. Keset neid, kes sees luurasid, ja vaenlaste vahel väljas, kes otsekohe tema omadele kallale võisid tungida, armastas ta, armastas Marguerite Valois'd, ja vana kuninganna vaatas läbi augu seinas.

«Õde, vaata sina ainult selgelt ja tõsiselt! Ma hoian end ju põhiliselt ise mõistlikuna, kuigi olen mässitud

loobnute ja mõrvarite asjadesse. See on tõsi: meie olukord ei loe midagi minu kire ees *Madame Marguerite*'i vastu, kes vaadates jääb üllaks nagu ta pilt, aga mida ta sisimas mõtleb, saan ma hiljem tema käte vahel teada või ka siis mitte! Tead sa, õde, et ma sellest õukonnast lahkuda ei taha? Margot' pärast armastan ka seda, koos kogu julguse ja ohuga. Meie ema nimetas seda õukonda veel kõlvatumaks, kui ta mõelda oskas, ja ta soovis, et ma oma naisega kaugel eemal siit maa rahulikus rüpes elaksin. Seda ei juhtu, nagu ma hästi tunnen. Selles õukonnas teevad naised meeste ettepaneku, ütles kuninganna Jeanne. Tõepoolest pole Charlotte de Sauves aega kaotanud, ja miks peaksin ma end külmana näitama. Ometigi annaksin ma oma elu ainult *Madame Marguerite de Valois*' eest. Õde! Tahad sa mulle veel kord mu ema meelde tuletada? Mu süda seisab paigal.»

Otsekui oleks ta seda lausunud, kummardus Catherine Bourbon tõepoolest oma venna poole ja ütles:

«Mõttele meie ema peale!»

Kaheksateistkümnenda aastane, keda kõik elutormid ühekorraga raputasid, vastas hoolimata sellest sügava nõustumisega:

«Ma mõtlen tema peale!»

Vahepeal pöördus ta nõbu Condé eestõast tagasi. «Ma saatsin sinu nimel meie omad minema,» seletas ta. Henri hüppas püsti.

«Seda sa ei tohi! Lahinguväli peab meile ometi jääma!»

«Siis käsi neid, et nad õukonna härrad maha lööksid, alustatki unustamata. Anna kohe käsk, veel on aega.»

Kuuldus sammude tüminat: lahkujad — kuid nad ähvardasid valjusti, pöördusid ümber ja jäid korraks veel harkisjalu seisma, kui nad niikuinii peavad oma isanda käsul taanduma.

Condéd valdas viha. «Mulle oleks see meeltmööda: veresaun, mina teen kaasa! Noh? Kas käsid?»

Henri vaikis. Selles, mis teine oma tuhinas unustas, oli tema täiesti teadlik: nad oleksid sellega pidanud alustama, Charles Üheksanda ja tema vennad mõrvama. Nad ei tohtinud Louvre'is ainustki alles jätta, kes ei alistunud, ja siis tuleks järg Pariisi kätte. Milline jube hullumeelsus; kuldne tuba oli see, mis seda välja haudus,

aga ennemini veel tegi seda vana mörvar augu taga seinas! Charles Üheksas põrnitses nürilt enda ette nagu loom. Ta vennad seisis ukse vahel ja ässitasid tülitsejaid veelgi. Henri tungis nende vahelt läbi, ilmus eestuppa ja hüüdis enda omi. Ühe silmapilgu kõikus meeleolu, kuni küllaldane hulk neist oli järele mõelnud. Nad hoidsid oma sõnu tagasi nii ägedasti, kui need ka välja tahtsid tungida, ja läksid ära läbi vastasasuva suure peosaali, kus juba hämardus; seal jäid nad päris tummaks.

Igatahes jõudsid päralt ka juba teenrid tõrvikutega ja nende taga ilusad preilid; mitte enam ainult need vähesed, kes enne aias esinesid, ei, kohe terve rügement. Isegi see ei hõlmanud veel kõiki audaame, kes olid *madame* Catherine'i käsutuses kui kerged väeosad. Kiiresti viskusid need igasse ähvardatud kohta, ja metsikuid hugenottegi tahtsid nad hästi taltsutada. Pange küünlad põlema, teenrid! Neli rida, igas viis kroonlühtrit, sest tüdrukud on just selle valguse jaoks mingitud. Bandiidid, keda hugenottideks nimetatakse, reedavad neile kõik, mida nad mõtlevad või mis neil kavatsusel on, ja *madame* Catherine saab sellest täpipealt teada.

«Ettevaatust!» ütles Henri teravalt Agrippa d'Aubignéle, kes seda edasi ütles.

«Head sõbrad, mu härrad!» hüüdis Navarra kuningas, korruga täitsa kergemeel ja lõbusus ise, õukondlastele, sest need hoidsid eestuba hõivatuna, nagu ootaksid nad kallaletunge. «Daamide juuresolekul muutuvad minu karedad vammusemehed nii siledaks kui siid.» Ta rõhutas seda, nagu teeks ta oma ustavate arvel nalja — ja sellega meeldis ta õukondlastele nii väga, et keegi härrade Maurevert tal kätt suudles. Henri ei tõmmanud seda põrmugi enneaegselt tagasi, ehkki teda läbistas külma värin.

Kui ta tagasi pöördus, kanti parajasti Charles Üheksandat teenrite poolt ta magamistuppa, esimesse kuninglikest elutubadest. Neist kõige viimases oli Henri vana Caterinaga seda arutanud, kas too oli tema ema mürgitanud või mitte. Sinna oli kadunud ka *Madame* Marguerite; mis siin imestada, Caterina tütar! Ka ta vennad ja daam de Sauves olid minema läinud. Võrdlemisi rüü-

latud laua ja kuninga ümberpaisatud tooli kõrval ootasid Henriid ainult veel ta õde ja nõbu. Õde vaatas vennale otsa ja vaikis, kuni uks suleti. Ka siis sosistas ta ainult. Henri mõtles järele, ei ütelnud midagi, liigutas aga kiiresti silmalauge. Seepeale võttis Catherine nõo käsivarre. Mõlemad läksid Henri eel eestoa parema nurga poole ja siis väiksest varjatud trepist alla õue.

LIHTNE VÕÖRASTEMAJA

Seal muutusid nad otsekohe nägematuks. «Louvre'i kaevusügavik» oli täis sügavat pimedust. Paljude akende taga müüri mitmesugusel kõrgusel hubises nõrgalt punakas valgusepaiste, sellest võis alles ära tunda, kui kitsalt sealt vahelt pimedus üles kerkis. Henri seisis liikumatult, kuni ta kuulis kedagi sosistavat: «Siia!» Ta järgnes mõningase vahemaaga läbi valgustamata käigu häälele, mis kordas: «Siia!» Lõpuks hiilisid nad mingisse ruumi, Navarra kuningas ja tema esimene kammerteener d'Armagnac, kus ühe üksildase lambi juures varjud varjudele järele tormasid.

Aadlikust teener pani raske ukse riivi ja alustas üht oma kõnet.

«Müürid siin on kolm jalga paksud, aknaava on kümme jalga kõrgel. Rahvas, kes selles koopas elutseb, istub kõrtsis, mille tõttu pole mingit kahtlust, et meid ei kuulata pealt!»

«Valgusta siiski nurgad ära!»

Vaata seal! Leiti ilus preili. See ei tantsinud peosaalis kahekümne kroonlühtri all, mis olid täis vahaküünlaid, see oli hugenottide kuningale järele hiilinud, tahtis teada, milleks Henri täna õhtul välja läks, ja ette kanda *madame* Catherine'ile, kes sedalaadi uudiseid alati armulikult vastu võttis. Mis jäi muud üle kui ilus preili välja viia ja ta kuskile täielikku pimedasse luku taha panna.

«Ma lasen ta hiljem vabaks,» töötas d'Armagnac. «Nüüd on küsimus selles, et Teie Majesteet tundmatuna loobist välja jõuaksite.»

«See on juba ebaõnnestunud, vana kuninganna saab kõik teada.»

«Liiga hilja tema jaoks. Kel teid, *Sire*, täna öösel karta on, peab oma silmadega pealt vaatama, kuidas ma teid ära moondan. Hiljem ei märka seda enam keegi.» Kusujuures ta tööle asus. Tema isand sarnanes lõpuks kõige armetumaga oma inimestest, ta mustaks värvitud näol rippus valehabe.

«Ma tegin teile kortsud,» ütles esimene kammerteener. Otsekohe võttis Henri vanema mehe hoiaku. Ka sai ta koti kandmiseks.

«Hagu. Miks hagu?»

«Kuna see on kõige kergem koorem. Teie nimi on Gilles ja teil on Pariisis öde.»

«Ma viin temale hagu?»

«Ei, vaid singi, mis selle all asub. Kui teid Louvre'i väravas läbi otsitakse ja leitakse peidetud sink...»

«Siis olen ma Gilles'iks tunnistatud. Sinu hea idee! Ütle mulle märgusõna?»

«Sink.»

Seeütle naersid nad koos kolme jala paksuste müüride taga, kuni neil küllalt sai. Siis asus Henri teele, tuli õieti läbi väravakaare, kus vahid kaarte mängisid; tal tarvitses vaid hüüda «Sink». Sillal uurisid nad täpsemalt, lasksid tal koti välja kraamida ja võtsid singi ära.

«Nüüd kao, vana ketser, sinna võõrastemajja, kus sinu nõndanimetatud öde teenijana töötab!»

Väljas komberdas Henri kummargil, nagu kannaks ta telliskive, ja kuna talle Austria tänavas üldse keegi vastu ei tahtnud tulla, keeras ta, komberdades kogu aeg puhta kunsti pärast, ümber paljude pimedate nurkade, kuni ühes pimedas kõrvaltänavas nõrgalt valgustatud alumine korrus nähtavale tuli. Inimeste varjud ja laul kuulutasid kaugelt ette võõrastemaja. Niihästi maja värav kui ka võõrastetoa uks olid pooleldi lahti suitsu pärast, mis tõusis kaminast, kus kanadega praevarrast keerutati. Üks teenijatüdrukutest oli sellega ametus, kuna mõlemad teised veini kallasisid või külaliste põlvedel istusid ja nendega koos laulsid. Peremees lõi laulu juurde takti. Ta nägi välja kui talupoeg, ta riiete küljes rippus õlgi. Külalised olid sõjariistus, ka üks päris

väike, kes kraaksus. See oli reibas lauluke ettevaatamatust teenijatüdrukust, kes ühele hugenotile oli järele andnud ta ilusate vurrude pärast, aga mis tuli seejuures välja? Laps, keda ei saanud ristida, sest ta tõi endaga kaasa ilmale hobusejala, ja ei läinud kaua aega, siis pööras laps oma lihasel emal pea tagurpidi, kuni nägu oli taga pool!

Põlevad halud seal all oli kogu valgustus; valgusepaiste loitis lärmavate lõugade ümber, aga põiki üle laupade läks pimeduse palk. Henrile, kes väljast pealt vaatas, tekkis igatahes mulje koopast, mis on täis loomalaustu ja rumalust. Talle läks vastikuks ta osa väikese mehena. Teiselt poolt oli erutav üksi ja relvadeta nende kuue täpselt üleloetud selli hulka astuda. Siis lükati ta ilma pikema jututa kõrvale kellegi väga pika isiku poolt, kes ka kohe sisse astus ja valjusti tere õhtust soovis. Henri tundis ära sügava hääle ja veel rohkem keha; yaprail Du Bartas'l polnud sellest põrmugi kasu, et ta Henri poole selja pööras. Ta ütles:

«Ma tulen, et teie ilusat laulu paremini kuulda.»

Neid oli kuus, aga ainult kõige väiksem vastas midagi raske tammelaua tagant.

«Sa oled parajasti küllalt pikk, ulata mulle ometi laest üks vorst!»

Du Bartas haaras käega tõepoolest üles.

«Ainult siis, kui sa päris üksi veel kord kraaksud seda laulu hugenotilapsest.»

Väike keeldus, kuid üks teenijatüdrukutest riputas end suure hugenoti käsivarre külge ja kinnitas talle:

«Sind pole laulus mõeldud. Tohib ju ometi laulda või on see keelatud? Kui sina mulle juhuslikult lapse teeksid, ei ma karda, et sel oleks kompjalg.»

Selle peale kriiskasid kõik kolm naist naerda. Mehed jäid laua taga süngeks ega pilgutanud silmagi, olgugi et nägid, mis peremees tegi. See va mühkam hiilis Du Bartas' selja taga tule juurde, haaras hõõguva kaika ja takseeris ainult veel, kust ta seda ketserit kõige kindlamini tabaks. See oli silmapilk Henri jaoks: kiiresti asse, mühakal randmest kinni ja mõned haod oma kotist reeturliku peremehe puuhalu peale, mille järel ta neid põlevalt mehe kurjade lõugade ees niikaua ringi viibu-

tas, kuni hirmutatud puuhalu tagasi tulle viskas. Siis laskis Henri oma hagudel maha langeda.

«Jookse, mähkam, too härrale veini, aga vaata, et see poleks hapu! Mul on raha otsa lõppenud, või võtad sa veel rohkem puid tasuks?»

«Joo minuga,» ütles Du Bargas nagu vanale sõbrale. Nad võtsid laua vaba nurga äärde istet, ukse lähedale ja nende ning teiste lihtsa võõrastemaja külaliste vahel oli seesama vaenulik vaheruum nagu varem kuninga lauas Louvre'i lossis.

Peremees asetas kannu lauale ja urises kellelegi otsa vaatamata:

«Minu kodukülas hoidsid nad inimestel jalgu kolde tules.»

Ta ei ütelnud, kes; mõlemad hugenotid aga mõistsid seda sõnadetagi.

«Me teame, et me polnud tihtilugu paremad kui röövlid!» Du Bargas omandas pettunud, lootusetu ilme, millega ta inimeste pimedusest ja halbusest kõnelda ja luuletada armastas. Noor Henri oli peaaegu valmis hüüdma: «Seda olen ma admiralile ammu ette heitnud! Aga meie usku neil ei ole; niisugune oli kogu tema õigustus, kui me riisusime ja piinasime. Neist inimestest on näha, kuhu jõutakse võitlusega usu pärast!»

Ometigi oli isegi selline mõte juba teotus ja kohutas kuninganna Jeanne'i poega kõige rängemini. Peale selle lootis ta, et Du Bargas teda tõesti ära ei tundnud ja ainult juhuslikult siin viibib. Seetõttu hammustas ta endal keelde ja vaikis. Muide oli peremehel nende jaoks veel palju sõbralikkusi varuks.

«Hommikul vara pean ma pühile minema,» torises ta neile otsa vaatamata. «Preester keelas mul röövlitele süüa ja juua anda. Sellest peale, kui nii paljud neist end Pariisis tähtsaks teevad, tungivad nad kristlastele kallale ja tülitavad tüdrukuid. Muuseas pole neist veel keegi oma raha näidanud. Seal istub esimene, kes pole muidujooja,» ütles ta roomamise ja mõnitamise vahel pealse tooniga. Henri hüppas äärmises pahameeles plingilt püsti.

«Istudal!» käratas Du Bargas talle. Kui ebatõenäoline näis selle järgi, et Du Bargas tema ära oli tundnud.

«Mina vilets väike mees,» tundis Henri, nagu oleks see tõsi olnud. Mustaks määratud nägu, kortsud ja hallideks läinud habe; selle juurde tegi ta ka sobivat häält.

«Tähelepanu, härra! Punane mähakas teiste taga haavab salaja oma noa.»

«Ma näen seda,» vastas Du Bargas.

Punane mähkam püüdis, varjatuna teiste poolt, nurgast lahkuda. Väike, kes vaevalt üle laua nägi, juhtis tähelepanu temalt kõrvale, ta kraaksus:

«Pudupoe emanda poiss on kadunud!»

«Hugenotid tapavad lapsed,» seletasid teised talle, näiliselt muret tundmata võõraste pärast. «See on teada, nad sooritavad rituaalmõrvu.»

Kõik oleks vaevalt hästi lõppenud, aga uued külalised jõudsid kohale: hugenotid, sealhulgas kaks tema ratsasalkkonnast, Henri teadis nende nimesid ja nende sõjategusid. Nende mõlemad saatjad näisid üsna jultunud; võsarüütlid oleks tulnud öelda, kui nad poleks religiooni mehed olnud. Sellega olid poolte suurused kõrtsilaua taga tasakaalu viidud, seetõttu loobus punane sell oma kahtlasest plaanist, ja kõik relvad teises leiris kadusid.

Mõlemad ratsanikud seletasid Du Bargas'le, et nad olevat võõrastena Pariisis pimedas kahele usukaaslasele sattunud. Muidu poleks nad iialgi võõrastemaja leidnud. Nende seisukord aga näis vastupidi tõendavat, et nad on juba paljudes käinud ja kombeliselt pole nad seal küll käitunud, sest nad näisid üsna säsitudena. Henri unustas äkki väikese mehe, keda ta endast kujutas, ja käratas ratsanikele peale.

«Võsarüütleid kokku korjata! Tüli norida! Teie olete meie leeri häbiplekk!»

Seeütle naersid nad vägevasti, ja Du Bargas torkas Henrile teravasti ribide vahele, mille kaudu ta sai teadlikuks, et ta oma rõivastust arvestades igatahes koomiliselt käitus. Seetõttu vaikis ta ja laskis neil talitada. Nemad aga kõlistasid taskus raha, panid mõne mündi ettemaksuna lauale ja nõudsid selle eest kanu, mis näisid küllalt kaua pööratutena, nii ilusasti kuldpruunidena läikisid nad. Härra Du Bargas' ja ka naljaka väikese vanamehe kutsusid nad suuremeelselt üheskoos sööma — neelasid aga siis söögi tähelepanuväärset

ruttu alla, kuulatasid vahel ka hoolega eemalt kostvaid hääli. Tüdrukute vastutulelikkuse jaoks polnud neil hoopiski mitte aega. Vaevalt keha kinnitanud, tegid nad minekut — ratsanikud ja võsarüütlid. Eemalt kuuldi neid vaikselt astuvat, pisut hiljem kostis nagu jooksumüdinat.

Du Bartas ütles igatahes:

«Sa ei räägi kordagi enam, peremees, et hugenotid midagi võlgu jäävad.»

Talle vastas vaikus; samal ajal lähenesid marssivad sammud ja tõrvikuvalgus: tänava vahtkond. Ohvitser ja keegi mees ilmusid uksele.

«Kus on hugenotid?»

«Seal!» hüüdis peremees, sõrm välja sirutatud pika külalise ja väikese vanamehe poole. «Õgivad kanu, nende raha tundus mulle kohe mittekatoiliklikuna.» Punane sell, vigane ja teised kolm külalist koos naistega kinnitasid seda palumata. Alles ohvitseri rangete küsimuste peale tunnistati, et veel teisigi oli siin viibinud. Aga raha oli neilt kahelt! «Kindlasti tungisid nad kellelegi kallale ja röövisid paljaks, seda me arvasime.» Nad võeti siis ka kaasa.

Du Bartas ei hoolinud enam Henrist, vaid läks ohvitseriga ees. Oli arvata, mida ta talle teatavaks tegi, sest selle tagajärjeks oli, et vahtkond oma teed muutis. Varsti jõuti maja ette, mille Henri ära tundis — Condé palee, siia oleks ta kohe alguses läinud, kui maskeeritud seiklus poleks teda ahvatlenud ja kinni pidanud. Teda oodati juba ammu, teenrid laternatega tormasid vilkalt kohale, ja isegi Navarra kuninga imelikust välimusest olid nad informeeritud, sest nad kummardasid ta ees maani.

Siis tegi seda äkki ka Du Bartas.

VIIMANE TUND

Henri juhiti kõigepealt ühte tuppa, kus ta end puhastas ja ümber riietas, siis aga teise; selles istus admiral Coligny. Too tahtis püsti tõusta, Henri oli kiirem ja palus teda istuma jääda. Ka Bourboni printsess oli kohal, ja ta painutas venna ees põlve.

«Kuna ma teie alandlik teener olen, härra vend, lu-

bage mul, palun, pealt kuulata, mida teie ja härra admiral viimasel tunnil otsustate.»

Ta ütles seda nii jõuliselt, nagu oli seda söögilauas tema «mõttele meie emale!». Mõlemad, nii tõsidus kui tseremoniaalsus, pidid venna täiele teadvusele kutsuma. Catherine teadis liiga hästi, keda vend mõttes kandis ja mida kõike ta selle eest oli võimeline unustama. Catherine oli veel laps, ta hääli värises, kuid ta oli rääkinud. Nüüd tõmbus ta ka valgusepaistest tagasi.

«Härra admiral, teie soov mind salajas näha ühtis minu omaga, ma ei seisnud vastu,» ütles Henri.

«Kas Prantsusmaa kuninganna ei aima midagi?» küsis Coligny.

«Ma olen selles kindel,» ütles Henri, nii vähe, kui ta seda ka oli. Coligny ütles:

«Te peate teada saama, mida te ise veel ei või teada: meid ei armastata Pariisis. Teie abielu ei muuda selles suhtes midagi, meid vihatakse, kuna vihatakse religiooni.»

«Ja võib-olla, kuna te liiga sageli lasksite riisuda,» lausis Henri endamisi juurde, meenutades lihtsat võõras-tamaja. Missugune viha ülemmäär pidi olema kuhjunud sellesama rahva inimestesse — mitte religiooni, vaid selle tunnustajate vastu, kui juba üks lihtmees võis mõrvarliku kavatsusega haarata kaminast hõõguva halu ainult sellepärast, et tema külaline oli hugenott! «Nii-kaugemale poleks tohtinud iialgi minna,» ütles ta. «Me kõik oleme prantslased.»

«Ühed aga teenivad endale taeva, teised hukatuse,» vastas Coligny. «See peab püsima jääma — nii tõesti, kui kuninganna, teie ema, selles usus elas ja suri.»

Kuninganna Jeanne'i poeg langetas pea. Niipea kui ta ema suur kaasvõitleja ema lahinguväljale tõi, polnud midagi vastata. Mõlemad, vanamees ja kadunu, seisis koos tema vastu, nad olid kaasaegsed ja võrdselt vankumatu arvamiskindlusega. Seepärast olidki nad õukonnas esinenud lõpuni nii ägedalt ja lepitamatult, et õnnetus pidi sündima. «Kuidas siis aga? Nii tabaks mu kallist ema ennast süü tema mõrvamise pärast? Ei, ei! Palju meelsamini olgu selleks ta kops ja *madame* Catherine pole talle üldse mürki seganud.»

Sel hetkel nihutas ta õde käsilühtri tema ja härra admiral vahele: nad võisid täpselt teineteise nägu näha, palju olenes sellest, et nad teineteist mõistaksid. Nüüd nägi aga noor Henri rauka sõjajumala asemel, keda ta tundis.

Admiral Coligny oli noore Henri silmis puutumatu ja koosnes otsekui ühestainsast metallitükist. Mitte selle pärast, et ta alati oleks võitnud, — ei, nii see polnud, kuid ta oli kehastatud sõda ja kandis sõdadest kõige kõrgema, nimelt ususõja maski, üleinimlike näojoonte kujundusega, temasarnaseid võis leida üksnes figuuride hulgas katedraali välisseinte küljes. Nii oli see Henri poisile pikki aastaid tundunud, isegi siis veel, kui ta endale lubas väepealikut kritiseerida. See oli nüüd ühe hoobiga möödas, ja mälestussambaliku vagaduse ning jõu asemel tuli siin täiesti alasti ilmsiks elu lõplik nurjumine, mida vanaduseks nimetatakse. Siin oli keegi, kes püüdis veel püsida, kuid ta silmad vaevalt välkusid, palged näisid rabedatena, isegi habe ebaühtlasena — ja ainult kortsud, mis tõusid ninajuurelt kuni laubani, panid vastu laostumisele. Kas oli veel lootust võidule või mitte, kangelane oli nagu alati valmis tooma eluohvrit jumalale.

Võõras vana mees, aga ta oli olnud tema armsa ema kaaslane ja tema surma läbi rängalt tabatud — tegelikult rängemini kui Jeanne'i enda poeg, kes temast üles elas ega lõppenud ühes temaga.

«Suri ta hästi?» küsis Henri tagasihoidlikult.

«Jumalas, nagu minagi loodan surra.» Teatud laadi eemaletõrjumist tähendas see toon. «Mina,» andis Coligny mõista, «olen peagi tema juures. Sina, noor inimene, jääd alles ja eemaldud meist.»

Henri tundis seda, ta astus selle vastu üles.

«Härra admiral, teie kavatsused ei ühtinud kuninganna, minu ema omadega. Ma tean, ta kirjutas sellest mulle. Te püüdsite tulemusteta sundida Prantsusmaa õukonda sõdima Hispaaniaga. Mu ema pani mind kõigepealt abielluma.»

«See pole veel sündinud.»

«Ja teie ei soovi seda.»

«Sellega on liiga kaugele mindud, kui et me veel

tagasi saaksime astuda. Üks on meil vaba, ja selle pärast kutsusin ma teid täna öösel kohale. See on katse veel kord käskida kui väepealik, keda ka noor prints kuulab.»

«Ma kuulan.»

«Nõudke kindlustusi — enne pulmi. Jumala eest, te peate end ja religiooni kindlustama, enne kui teised on kõik saavutanud ja meid enam ei vaja. Kui varsti peab teie laulatus toimuma?»

«Veel kaheksa päeva!» hüüdis Henri ega silmanud enam rauka. Küünalde taga näitasid ta meeled talle Margot'd.

Coligny ütles: «Kiirustamine peaks teie silma tõrkama. Teid tahetakse teie omadest lahutada. Te peate religiooni vandega ära salgama.»

«Vale. Ta ei nõua seda.»

«Kes? Printsess, tema tähtsus on null. Aga tema ema? Kuulake minu ettekuulutust: teid pannakse vangi.»

«Milline mõte! Mind armastatakse.»

«Nagu meid hugenotte armastatakse.»

Henri oli äkki vaik, Coligny võis edasi rääkida.

«Keset kõiki neid austusi ja lõbustusi, mida te iganes soovida oskate, olete te siiski nende inimeste vang ega tohi ilal enam omaenda otsuste järele talitada. Prantsusmaa kuningakoda võtab teid vastu, üksi ja ainsana, et religioon kaotaks oma juhina kuninganna Jeanne'i poja.»

See kõlas hirmus lähedalt, vanamehe salapärase olemus puudutas noormeest — sel silmapilgul siiski. Ei saanud vahet teha, mis peitus selle taga? Võib-olla sisemine teadmine tungis üleelanud raugast välja nagu mingi valgus, mida võõrad on mahajäetud majas süüdanud.

«Nõudke kindlustusi — enne pulmi! Teie ihukaitse peab täielikult teie inimestest koosnema, kõik Louvre'i vahtkonnad peavad olema pooles osas meie omadega mehitatud, ja Pariisis peame me saama kaitstud kohad.»

«Seda kõike on kerge nõuda, härra admiral, aga raske saada. Ma panen teile midagi paremat ette: me teeme ilma pikalt küsimata äkkrünnaku, võtame Prantsusmaa

kuninga vangi, võtame relvad tema sõduritelt ja okupeerime Pariisi.»

«Oleks hea, kui te seda tõsiselt mõtleksite,» ütles Coligny järeleandmatult, sest siin oli saatusel, mis kõneleb nooruki suu läbi, otsustav punkt. Suu aga on kõverdunud ja nooruk pilkab!

«Kas ka veri peab voolama?» küsis Henri.

«Veidi — palju asemel,» vastas tumedalt sisemine teadmine, mis aga ilmselt polnud muud midagi kui rauga loba.

Henri hoidis oma näo valguse käes, et Coligny näeks, et see on ka kartuseta, mitte ainult pilkehimuline nõrkus. Tol ajal oli tal täielik Gascogne'i sõduri profiil, kõver, tume, terane — esialgu ainult see üldine sõduriprofiil, veel vormimata valu ja teadmise poolt, ja ta ütles:

«Ma ei peaks Pariisi üldse minema või siis kui tugevam; see oli mu ema, kuninganna, viimane mõte. Teie aga saatsite protestantliku väe koju, härra admiral, ja piditegi; sest kes küll liigub omaenda pulma rünnaktruppidega. Siin ma seisan! Isegi suurtükkideta olen ma tugevam, nii nagu kuninganna seda tahtis, sest ma ei karda ja ma näitan neile hoiakut. Küsige *madame Catherine*'ilt ja Charles Üheksandalt, — mõlemaid sunnisin ma osutama enda suhtes kõike vajalikku austust — või küsige seda kelleltki härra de Maurevert'ilt, kes suudles mu kätt!»

See oli kaheksateistkümnenda sajandi Gascogne'i sõdurijutt, ja see isegi veel jätkus vana mehe kurva vaikimise tõttu.

«Küsi kõigilt minu eakaaslastelt, kas tunnevad nad igatsust parteivõitluste järele religiooni nimel või, vastupidi, ühise võidu järele Hispaania üle. Meie ees seisv ülesanne on seda maad tema vaenlase vastu ühendada; selles mõtleme me kõik ühtmoodi, meie, noorsugulased, hüüatas ta, sest sõna nagu «noorsugu» oli siin kõige kindlamaks kallaletungiks ja kõige vaieldamatum eelis. «Noorsugu» — need polnud need äraandlikud näod tervitusballetil aias ega riiuhimulised kuninglikus söögilauas. See oli ühendus, kelle jaoks oli olemas elu, kes aga ei tunnistanud, et ka vanamehel võiks olla selleks õigus.

Lisaks sellele võttis Navarra Henri, hiljem Prantsusmaa ja Navarra Henri, ühe pingelise hetke jooksul siin juha ette ära, mis oli tema, ainult tema asi, ja kandis selle kuumaverelisel kombel ühendusele «noorsugu», mida pole olemas. Tema abielu Valois' printsessiga ei poldanud tegelikult ta oma sõbrad üldsegi: ei d'Au-
gust, Du Bartas ega Mornay, ei ratsasalkkond, kellega ta koos kohale oli tulnud ega religiooni omad maal. Selle kõik unustas ta siin omaenda kutsumuse kaitsmisel. Ta pidi sündmuste kulgemise kestel lugematuid kordi täitsa üksi jääma, hoolimata rüsinast ta ümber, teda pidi reedetama ja ta ise pidi ebakindel välja nägema, hoolimata seesmisest kindlusest. Seda kõike ta ei teadnud, vaid seadis eelmise ajastu üleelanule vastu tuleviku veel kujunemata palge.

Nende mõlema vahel poleks mitte midagi enam öelda jäänud; oli aeg, et Henri öde valgusepaistes välja astuks.

«Armas vend!» alustas ta oma liigutava häälega, mis oleks võnkunud, kuid ta andis sellele rõhu, isegi kõrgetele jahmunud lõppsilpidele. «Kallis vend, teist saab suur kuningas, ma kummardan teie voodi ees.» Imelik vormel, aga siin kõneles usk, mis Henri enda oma ületas. Ema kangekaelset usku varjas see väike järsk ja volvitud otsaesine. Isegi midagi muud omas ta öde: lapse arusaamise — Henri kunagisest suurusest ja taile endale reserveeritud liigutusest, põlvkummardusest tema paraadvoodi ees. Vahepeal aga pidi ta tõelise sõnani tooma oma emalt.

«Ema ei püsinud lõpuni arvamusel, et te peaksite *Madame Marguerite*'iga abiellu heitma. Ei, vend! Sest meie ema teadis, et ta oli mürgitatud.»

Oh! Jälle tormiliselt see kohkumus. Henri tuikus esmalt tahapoole, siis laskis end ette vajuda, otsaesine oma öe õlal.

«Missugused olid tema sõnad?»

«Ta ei rääkinud rohkem, kui härra La Rochefoucauld talle edasi andis. Mina aga ütlen teile, et meie ema tõesti teadis tõe ja ainult sellepärast pärandaski selle, et te peate kas üldse mitte või siis kui tugevam tulema.»

Selles ei saanud kahelda — kui seda niisuguse äär-

miselt pingutatud tooniga ette kanti ja niikaua kui tema kohkumus kestis.

«Kas tema tahtis sedasama, mida tahab härra admiral?» küsis Henri alistunult.

«Ta tahtis rohkem.» Õde kasvas, ka ta väike hääl. Ta lükkas venna endast nii kaugele, et tema väljasirutatud käed lebasid venna käsivartel. Talle silma sisse vaadates kõneles ta: «Minema Pariisist, mu vend! Enne koidikut kõik meie omad oma korteritest kohale tuua ja ära minna, isegi kui selleks vägivalda vaja läheks. Ratta käskjalad üle maa! Kuninganna Jeanne! Mürgitatud on kuninganna! Rahvas tõuseb üles, vägi tõuseb isegi lahinguväljadelt uuesti üles, mu vend, ja nii liiguvad nad teie pulmadeks kohale. Nõnda tahab seda meie ema. See ja ei miski muu on tema sõnum ja käsk.»

Siis laskis Catherine ta lahti ja astus tagasi, nagu käskjalg, kes ülesande on täitnud ja nüüd vaikib. See oli ka üle ta jõu käinud, ta hingas raskesti. Siin sees valitses palavus; koos sellega märkas Henri, et toimus midagi ebatavalist. See jutuaajamine oli kõiki kolme suletud toas selleni viinud, et neil hingamine seisma jäi ja nad tõelisuse kaotasid. Härra admiral seisis oma istme taga, hoidis käed üleval ristatult, ta pilkki oli üles suunatud, ja üksi tolle jaoks seal üleval lausus ta psalmi sõnu.

«Oo, jumal, käsi, et nad kaoks
ja pihuks-põrmuks ära vaoks
nii nagu suitsuvine.
Nii nagu vaha tule käes
on kurja jõud su võimsas väes
kui väeti sonimine.»

Henri avas akna mustavasse öösse. Välgud sähvisid läbi kauge taeva, ja palav tuul tõi leekivaid pilvi lennutas kohale. Henri ei tahtnud üldse teadagi, et vaenlased nagu suits ta ümber hiilisid. Ta tõrkus kurja vastu jumala poole hüüdmast. Ta tormas kogu oma jõuga seikluse poole, mille nimeks oli Margot, kuid selle nimeks oli ühtlasi ka Louvre, ja ta meelte kirg oli nii sama tugev kui see, millega ta oma saatust ihaldas.

Ta pöördus tagasi ja ütles:

«Ma ei suuda sind uskuda, õde. Meie ema ei teadnud,

kas ta oli mürgitatud, ja tema tahtmine ei võinud olla, et ma põgenema peaksin, et sõandada üksnes sõjaväega uuesti läheneda. Tema kartmatult häälelt poleks ma sellist ülesannet iialgi kuulnud.»

«Sa petad end ise, mu vend, seda ütlen ma sulle tõesti. Mina ja mina oleme kõigi inimeste hulgas üht ja sama verd, ja seda, milles mina kindel olen, pead sinagi oma südames kindlaks pidama.»

«Kui ta seda oma viimse tunni hirmus tõesti oleks ütelnud,» kaitses end Henri, «siis ei ütleks meie vapper ema seda enam uuesti — kui ta tagasi tuleks!»

«Oh! et ta tagasi tuleks!» hüüdis õde ukse poole.

«Kui see nii on, nagu sa ütled, tuleb ta!» kinnitas vend.

Mõlemad, teineteise kõrval ukse poole suunatud, nõudsid sügavast südamepõhjast, et uks avaneks ja tolle kadumatu kogu üle läve sisse astuks. Palav tuulepuhang puudutas nende kuklaid, äike veeres ligemale, välgud sähvisid sinkjalt üksteisesse ja jätsid järele pimeduse, lüüdi läbistas inimkeha. Coligny, õe ja venna selja taga, ei palvetanud enam, seisis nagu nemadki ja ootas; seal kargas uks lahti. Kõik kolm nägid tagasipöördumat, tema ise — tagant paistva valgusküma hubisemises. Künlad sin sees olid äkki kustunud ja kohutava äikese raksatuse ajal astus ta sisse.

«Mu kuninganna Jeanne,» ütles admiral Coligny, ja ta asetaskäe rinnale, otsekui elava tervituseks. Õde-venda astusid koos sammu talle vastu, väike juubeldusheli tuli kuuldavale tagasipöörduja tütre poolt, ja ta poeg avas suu, et valjult hüüatada: «Seal te olete, mu armas emal!»

Selleni enam ei läinud, kuna ilmunud daam oma saatjale viipas ja laternatega inimesed ta kõrvale astusid. Siis nägi ta korraga välja nagu Valois' printsess, Madame Marguerite, Margot.

Koosolijad kohe seda ei uskunud. Kuninganna Jeanne'il ilmunine oli palju kindlam olnud kui selle teise daami oma, ja see võis end veel tagasi muuta. Ometigi ei teinud ta seda, ta säilitas Charles Uheksanda õe ilusa ja kunstipärase näo, kõneles ka tema sügava ja kuldse häälega.

«Sire,» ütles ta Henri Navarrale. «Me otsisime teid lossis ega leidnud. Üks mu ema auneitsitest jutustas meile kummalisi lugusid pimedatest kambritest. Louvre'i välisvärava valve oli lasknud välja mehe, kes võib-olla ümberrietatuna läks seiklema. Ehkki teie sõber Du Bartas ta kannul järgnes, kartsime me selle mehe julge oleku pärast öises Pariisis.»

«Kes siis kartis, Margot?» katkestas Henri ta jutu.

«Mina,» vastas Margot selgelt ja ilusasti. «Mina teatasin kõigest oma emale ja nõudsin, et ma ise tohiks teid oma sõdurite kaitse all tagasi tuua.»

«Margot! Kas ei ole see pigemini nii, et *madame* Catherine saatis teid välja, et mind uuesti oma võimusesse saada?»

«Ma olen väga üllatatud,» ütles Margot puhtalt heliseva häälega. «Alates tänasest päevast, mis juba pikk on, tunnete teie mind, nagu mina tunnen teid.» Ta ulatas Henrile oma käe.

Käe, milliseid kõige suuremad meistrid vahasarnasest marmorist vormivad, käeselg ümar, sõrmed peenelt vormitud, tippudes ülespoole painutatud, värvitud küüned laitmatu ovaaliga. Ei ainustki sõrmust ega juveeli, paljas käsi.

Henri võttis selle, tõstis kuni huulteni ja läks Margot'ga minema ilma tagasi vaatamata.

MORALITÉ

Vous auriez beaucoup mieux fait, Henri, de rebrousser chemin tandis qu'il était temps encore. C'est votre sœur qui vous le dit, elle si sage, mais qui ne le sera pas non plus toujours. Il est trop clair que cette cour où règne une fée mauvaise ne se contentera pas de vous avoir tué la reine votre mère, mais que vous devrez payer encore plus cher votre entêtement de vous y attarder et votre goût du risque. Il est vrai qu'en échange ce séjour vous fait connaître le côté le plus équivoque de l'existence, qui ne se passe plus qu'autour d'un abîme ouvert. Le charme de la vie en est rehaussé et votre passion pour Margot,

que le souvenir de Jeanne vous défend d'aimer, en prend une saveur terrible.

MORAAL

Te oleksite palju paremini teinud, Henri, kui oleksite varem pööranud, niikaua kui selleks veel aega oli. Teie ema soovitas Teile nõnda, tema, kes on nii arusaaja — teid selleks siiski ka igavesti ei jää. On ainult ülearu selge, et see õukond, mida kuri haldjas valitseb, ei lepi sellega, et on tapnud Teie «kuninganna, Teie ema», vaid et Teie veel kallimalt maksma peate oma isemeelsuse eest, mis Teid liiga kaua selles õukonnas viibida laseb, ja samuti oma iha eest kõige vastu, mis kardetav on. Teisest küljest aga laseb see viibimine Teid ka ära tunda sügavat kahepaiksust olemasolus, mis kulgeb ainult veel haigutava kuristiku kohal. See suurendab ainult veel elu võlu, ja Teie kirg Margot' vastu, keda armastada keelab Teil mälestus Jeanne'ist, omandab see- läbi jubeda võlu.

MARGOT

*

KORGEL TRIBUUNIL KOIGILE NAHTAVALT

Täna, esmaspäeval, 18. augustil on suur pidupäev kuninga õde abiellub. Peigmees olevat kaugelt tulnud prints, ilus kui valem päev ja rikas kui Pluto* ise, sest tema mägedes kasvab kuld. Kohale reisis ta terve kullalaadungitega, ta ratsanikud on üleni kullaga kaetud nagu nende hobusedki. Printsile oli sinna kaugel mägede taha kuulujutt kõrvu ulatunud, et meie printsess on kaunikumajulisem ja õpetatum kui ükski teine kuningatütar. Üks kuulus astroloog oli teda printsile võlupeeglis näidanud, printsess naeratas, ta kõneles, ja vaata, prints ei suutnud ta häälele, ta pilgule vastu panna; ta asus pikale teele.

Eelmisel nädalal ei oleks pidanud aknaid sulgema ja luuke ette panema, kui prints ja tema arvukas saatjaskond Pariisi ratsutas. Vähemalt oleksime silmaga näinud, mis õigus on. Räägitakse mitmesugust. Hiljuti oli kuulda kaebusi kallalekippumiste pärast korralikkudele kodanikkudele, mõnedel olid röövliid, keda hugenottideks hüütakse, kaukad tühjaks teinud. Me ei liigu ettevõtte pärast enam tänaval, kui pimedaks läheb, mine sa tead. Korra ja õiguse vastu käib veel paljugi. Meie kuningas naidab täna oma õe võõrale isandale, kes olevat ketser ja koguni nende kuningas. On see jumala poolt lubatud? Meie preester sülitab selle peale tuld ja tõrva. Aga paavst on nõusoleku andnud, nagu nad ütlevad. On see võimalik? Siin ei klapi miski. Küllap hugenotid ähvardasid ja sundisid meie kuningat, ja Püha Isa kirja on nad ka võltsinud. Nende kavalus ja vägivallateod on tuntud. Mäletamatuist aegadest alates, juba kui me alles

lapsed olime, peavad nad sõda katoliiklastega, riisuvad ja põletavad maal, kuningatki on nad ähvardanud, ja korraga on pulmad. See juba hästi ei lõpe! Märgid näitavad!

Täna õhtul sulgen ma oma maja veel tugevamini. Eile õösel olevat kõik suurused meie kuninga lossis kihlaste auks pidulauas istunud ja tantsinud. Inimesed nägid, kuidas Louvre oli otsekui põrgutulest valgustatud. Pruut aga kadunud, nii räägitakse, nagu kuradist viidud. Kõike ei tohi muidugi uskuda. Pigemini magas pruut piiskopi palees, katedraali vastas, kus teda täna laulatatakse ja ta missat peab kuulama. Õukond ehib end enneolematu toredusega ja pruutkleit maksab nii palju kui kaks maja Pariisis. Seda peab nägema. Palju rahvast ja kõik auväärsed inimesed on teel. Päike paistab. Lähme meiega!

Neda mõtlesid ja kõnelesid nii lihtrahvas kui ka auväärsed inimesed, kui nad pärast aegsasti söödud lõunast igast linnaservast püüdsid Notre-Dame'i kiriku juurde jõuda. Nad ei mõelnud ja rääkinud võib-olla mitte päris risti vastu üksteisele, aga teeloleku aja kestel tõrjas igaüks kõike ja rääkis mõne korra endale vastu. See tuli sellest, et nad uudishimust ja eelrõõmust olid tulvil ja ootasid korraga kõige erinevamat: meeltüendavat ja kohutavat, toredust ja õnnetust. Rahvas kandis eesseisvatele sündmustele üle oma tavalise ärevuse, mille eest küll igaüks oma maja kaitseb, tänaval aga allatuvad sellele vastupanematult niihästi lihtrahvas kui auväärsed inimesed.

Rahvahulk elab omaenda seaduste järgi ja kõigepealt käib tema seaduste vastu see, kui teda kuidagi tõkestatakse, sest iseenesest tahab ta aina edasi minna, saagu mis saab. Kui poleks valvureid, tõukaks ta ümber pidulikud ehitused katedraali esisel väljakul. Seda ette nähes on šveitslastest vahtkond kohal, põiki hoitud heledardidega surub ta rahvahulka tagasi tänavate suundadesse. Ei palved ega needused liiguta neid võõramaast, kuna nad millestki aru ei saa. Nad on neljanurgesed, singikujuliste varrukate tõttu muutuvad nad veelgi laiemaks, ja oma heledaid habemeid kannavad nad ülikiirevatel vammustel. Kõnnak on neil nagu karul; kes

on kiire ja osav, võib neid üle trumbata. Paljud pääsevad siis ka läbi, kas või piigi varte alt läbi roomates. Lõpuks aetakse nad ikkagi tagasi, aga enne seda on nad jõudnud püüsil vahtides kõike näha ja otsekohe läheb vaidluseks, sest nad teavad kõike paremini; teatakse üldse palju ja pruugitakse suud.

«Meie, puuseppade tsunfti mehed, oleme muidugi esimesed, kes kõigest teada saavad. Meie ehitasime katedraali peaportaali ette suure tribüüni, sellel laulatatakse meie printsess Margot avalikult Navarra kuningaga isiklikult paavsti enda poolt.»

«Mitte paavst, vaid paljasjalgne munk, keda ma tunnen, kiitleb, et tema nad laulatab. Ta kuulutas kõigesti ette. Kui ma ainult rääkida tohiksin!»

«Sedasama võite te ka minult teada saada. Ma kuulutan ette, et Navarra kuningast saab sarvekandja. Mis? Seda olevat keelatud öelda? Siis olete te ise sarvekandja, eks küsige ainult inimestelt.»

«Minult ei saa te vastust, mille olete ära teeninud, sest ma olen rahuarmastaja — küll aga sellelt hugenotist isandalt, kes teie kõrval seisab. Olge valmis kere täit vastu võtma!»

«Head kristlased! Te võiksite ise märgata, et siin on nagu kõikjal Pariisis liiga palju ketsereid. Neid isegi eelistatakse, vahid lasevad neid läbi.»

«Sest ka peigmees on üks nende hulgast. See tähendab, head kristlased, et te langete uskmata kätte Häda teile!»

«Head kristlased! Võõrad, kes on nagu rohutirtsude parv Pariisi ilmunud, on juba mõningad teie hulgast maha nōttinud, paljaks rōōvinud, ära teotanud, põletanud ja üles poonud. Hoidke ära hullemat ja ärge lubage seda abielu!»

«Hollaa, ja kes olete teie, mustanäolised? Peitke aga oma näod peakottide varju! Hispaania mungad, kes tahavad meid üles ässitada. Küllap me peame tribüüne ründama, kui meie kuningas oma õde naidab. See juba igatahes sobiks teie hispaania Filipile. Kuhu te siis nii äkki kadusite? Ahaa! Niipea, kui ära tunti, pugesis peitu.»

«Sellegipoolest põlevad kõik bandiidid, keda hugenot-

ideks nimetatakse. pōrgus, õiguse pärast aga peaks see koguni juba siin sündima.»

«Sellegipoolest tuleb paavst isiklikult neid laulatama, sellest ma ei tagane. Meie, puusepad, ehitasime ju ise puust galerii piiskopilossist kuni katedraalini. Kes muu peaks sealt siis läbi minema, kuna see kuningakojale nii kalliks maksma läks?»

«Teie, puusepad, teenite täna hästi!»

«Kahjuks mitte nii palju kui kalevikaupmehed. Nemad katsid galerii valge riidega, nii et meie ilusat tööd enam nähagi pole.»

«Kõige paremini käib kõige selle juures kõrtsmikkude käsi.»

«Ei, rätsepatel, pidurōivaste pärast kuningakojale.»

«Ei, tüdrukutel, kuna võõraid on arvukalt siia sõitnud.»

«Hugenottidega õiendatakse hiljem arved. Praegu aga panevad nad äri liikuma.»

«Eest ära! Räägivad siin laia suuga ärist ja varjavad meie eest vaate ilusatele isandatele. Näe, tulevad piiskopilossist, ja üha rohkem on neid. Nad on armulised, liiguvad meie silme ees läbi üsna pika galerii. Jah, armulised, sest just nii näeb see välja, kui nad astuvad, otsekui ainuski neist ei aimakski, et ta särab nagu vau päikese käes ja et kogu Pariis teda vahib. See on alles loeline suursugusus, mitte millestki midagi teada. Aga oh! Aga ah! Daamid! Nendega võrreldes on härrad halid kui tuhk. Paistab, nagu oleks nüüdsama päike tõusnud. Ja kui mõelda, et see ime on rätsepate, kullasseppade ja juuksurite kätetöö, siis võime meie, käsitöölised, küll uhked olla.»

Muide ei jäänud vilunud pealtvaatajale märkamatuks, et rongkäik, jõudnud katedraali juurde, jäi toppama. Justkui oleks siin tegemist lihtrahvaga, tahtsid mõned suursugused külalised ette trügida, et kiiremini kõrgele tribüünile pääseda ja istekohale jõuda. Tõlgi puhkes, ja prantsuse kaardiväe ohvitserid pidid kuningriigi suurte hulgas rahu looma. Lõpuks pääses vajalik kord siiski maksvusele. Kuningas, kardinal, pruut ja peigmees, kuninganna, printsid, printsessid, aadlikkudest ja õuepreilidest saatjaskond, samuti kui preestrid, kes kardinali ümbritsesid, kõik olid ära paigutatud, igaüks vas-

tavalt oma auastmele ja seda tähistasid juba värvid, millesse keegi oli riietatud.

Kõrgel lahtisel tribüünil näidati kõigile kuningriigi õisi, suvises õhus, valgelaigulise taevasina all. Majade pilgud olid laias kaares sinna suunatud, puha avatud aknad allarippuvate vaipadega ja ehitud elanikkudega. All piki müüre ja tänavaavades tekkis vaikus, kübarad võeti peast, käed ristati ja nõtkutati põlvi. Kuningriigi õitega tribüünist mitte kaugel tagapool seisis katedraal nagu kõigi möödunud sugukondade mälestussammas. Tema kellad saatsid üles helisid, mis olid määratud iga vikule. Nii ja mitte teisiti laulatas kardinal Bourbon Navarra kuninga Valois' printsessiga.

Kui see sündinud oli, tuli igatahes tribüünilt jälle alla ronida ja möögad takerdusid kleidisabadesse. Pealtvaatajad ei märganud sellest mitte midagi, kuna kõik härrased otsekohe kirikusse kadusid. Loomulikult olid sinna juba mitu tundi varem kogunenud kõik kirikupinkide omanikud, kas aadlikud või rikkad kodaniku-seisusest ametikandjad, ja nendelt asjatundjatelt polnud oodata, et nad oleksid end kätteõpitud käitumisest rabadada lasknud. Nad laskusid küll põlvili, niipea kui Charles Üheksas välja ilmus, aga see oli ka kogu nende aukartus ja seda kindlamini avastasid nad vigu.

Kardinal Bourbon on vanaks jäänud; Charles Üheksas näib nagu mõni lihunik, kes kõõritava pilguga otsib välja vasika, et seda tappa. Tema abikaasa, Austria Elisabeth*, on end veel hinnalisemalt riietanud kui pruut. Rohkem ei saa ta ka midagi teha, sest ta ei oska ei käia ega rääkida — võib-olla ehk hispaania või saksa keelt, igal juhul mitte prantsuse keelt. Liiga tüse juba kahekümneaastaselt, on ta intiimsemat laadi koosviibimistel määratud eemalejäämisele, kuna ta avalikkuse jaoks ainult dekoratsioonina kõne alla tuleb; muide, Charles petab teda igal sammul. Niipalju Austria Elisabethist. Peaasjalikult tegid seda kindlaks tähelepanelikud naised. Lähme üle vastabiellunute juurde! Nende kohta pole midagi öelda, kena reibas noormees, tugev puusadest, õlad tema pikkuse kohta laiad, sest hoolimata kõrgetest kontsadest ulatub ta vaevalt üle Margot' — kes muidugi nagu alati on täiuslikult korras.

Mehed ütlesid samaaegselt: «Kuidas Navarra temaga ette trügib!» Sünis vahemaa nende ja Charles Üheksanda vahel väheneb ebaviisakal kombel. See mitte midagi teadev Henri ei jõua oma saatust ära oodata. Peale selle on tema ainuke, kes seda ei tunne. Meie kõik oleme selgusel tema armsa naise üle. Oma pealisriiete all on tal taskud ja igas neist peitub mõne tapetud armsama süda. Armastusest surnud, kui soovite. Siiski: seda juhtub, ja kui te seda ei usu, siis usub seda naaber. Teiselt poolt, miks ei peaks ta olema õppinud jookide segamist oma targalt emalt? Vaiksemalt palun! *Madame* Catherine on ainuke, keda siin pole, aga just tema kuuleb kõik.»

Selle vähele jälle naised: «Hertsog Guise! Niisiis ikkagi pulmadeks täpselt tagasi. Siis võib ju jälle pihta hakata. Aga ei! Kas te siis ei tea? Margot on ju nüüd armunud ilusasse La Mole'i. Sealt ta tuleb. Mitmes see tal on? Esimene oli tal üheteistkümneaastaselt. Mina viskan seda alati oma mehele ette, et ta näeks, et on minust halvemaidki.»

Mehed laitsid veel kord sündsast vahemaast üleastumise pärast. Navarra tormab kuningast ja kardinalistki mööda, temast võib kõike oodata. Kui palju võiks talle oleti rahuliku südamega raha laenata ta võimsa kuningriigi peale? Kotitäre, nii kõrge kui ta ise! Mu kallid, te olete õel. Mis kott see ka on, kõigest kuninga kõrgusel! Ja kuningas on pealegi veel protestant.

Ouedamid sosistasid oma pinkidel: «Kas Prantsuse kuningakoja oli vaja siia hugenotti tuua? Otsustage ise, mu kallid, kas kiirus, millega see sündis, jätab soodsa mulje — või siis vähemalt ei ärata kahtlust. Paavsti luba saabus silmatorkavalt äkki, kuna enne kogu aeg oli kuulda, et Tema Pühadus keelavat selle abielu ära. Kui te tingimata soovite, ütlen ma teile usalduse katte all, et keegi pole silmagagi paavstlikku brevet* näinud. Saabus ainult saadiku kiri Roomast — kui oletada, et see on tegelikult Roomas kirjutatud ja pigem mitte *madame* Catherine'i järelevalve all koostatud.»

Oukonna härrad sosistasid kohe juurde: «Ei saa lahti muljest, et kõige taga seisab kuninga ema. Tema plaanid on veel tumedad, kuid mõte saab võib-olla varem

selgeks kui me arvame — ja ka kohutavamalt. Charles Uheksas pani protestandi De la Noue * vägede etteotsa, kes peavad hispaanlastelt Mons'i kindluse ära võtma. De la Noue võtab omadest kaasa just kõige tublimad sõjamehed, ja admiral Pariisis jääb neist ilma. Juhtub etteaimamatuid asju. Ei tohi midagi rääkida. Ega ka midagi teada. Pulmapidustused kujunevad suurepäraseks.»

Seeütle olid daamid samuti ühel arvamisel — aga niivõrd hästi daamid kui ka esindatud seisuste härradel jäid sõnad kurku kinni, kui nad märkasid, mis seal taga kirikukooril toimus. Selle asemel et missast osa võtta, eemaldus Navarra kuningas, jättis oma noore kuninganna seisma ja otsis tagaust, koos temaga protestantlikud härrad. Ehkki seda oli oodata, tekitas see skandaali. Igaüks teab, et missa esimese sõna juures kural saba jalge vahele tõmbab, aga kas ta ei võinud viisakust säilitada ja kohale jääda? Noh hea, et kõik on ükshaaval kõrva taha pandud. Need väljakutsed ei kesta enam kaua.

DAAM VENUS

Henri pöördus ringiga piiskopilossi tagasi. Koos temaga olid ainult religioonihärrad, ka sellised, keda ta kaua polnud näinud, kuid sellel suurel päeval ümbritsesid nad teda. Kohale oli ilmunud ta vana kasvataja Beauvois, kunagi nii kaval Henri abistaja Navarra Collegiumis, kui poiss pidi võitlema, et mitte missale minna.

«Beauvois,» ütles Henri õnnest kärarikkalt. «Eks ole me mõlemad edasi jõudnud? Nüüd elate ilusas majas Pariisis, mina võtan printsessi naiseks, ja missast ei räägi enam ükski inimene.»

Paks vana mees vastas:

«Sire, ma olen mugavaks muutunud ega reisi meeleldi. Nii veedan ma oma viimased päevad tugevasti suletud majas, selle ustele aga maalivad inimesed minu jaoks ebasõbralikke nimesid.»

Ta pilgutas silma. Heameelega oleks ta oma kasvandikule paljutki meelde tuletanud, mis võidumeeleolus

oli ununenud ja sinna ei sobinud. Mõned soovisid veini. Henri oli küllalt joobunud mõttest Margot'le. Kuid ole sa kaitahes läbematu, uskudes, et ei jõua enam oodata, lennab aeg siiski õnne tiibadel, vana Kronos * veereb Fortuna * kergel kuulikesel. Kell neli toodi teade, et katedraalis jõutakse kohe lõpule. Värske abielumees läks sinna ja tõi oma naise. Prantsusmaa kuninga juuresolekul suudles ta teda, hugenott lõunast Valois' printsessi. See vaatepilt sulges siiski mõnegi kurja suu. Kogu õhtund läks piduliku galerii kaudu tagasi piiskopilossi, kuhu veel tundsid suursuguste käitumisest mõnu kõik pealtvaatajad, kes koosnesid alamrahvast ja auväärseist inimestest. Söödi nimelt seal, õhtul aga toimusid pidustused Louvre'i lossis ja loss nägi kehvustantsu lõbu, mida katkestas hõbedaste kaljude esilesõit. Piki suurt saali, kahekümne kroonlühtri võlvi all liikusid nägematute jõudude abil kümme võimsat teatrimasinat sätendavate kivirahnude kujul, millest esimesel istus Charles Uheksas ise, ja nimelt peaaegu alasti nagu jumal Neptunus, sest ta näitas meeleldi oma kehaehitust. Talle järgnesid tema mõlemad vennad kui ka teised jumalad ja merekoletised, kes kõik olid ümberriietatud aadlikud. Masinad kolisesid ja kaljude linane kate heitis volle. Kõigest hoolimata pidi imestama nii rikkaliku kunsti üle, eriti veel, kuna muusikud selle juurde laulsid prantsuse värse, ja need olid silmapaistvatelt luuletajatelt. Ohtusöök jäi hilja peale, ja kui lauda istuti, olid mõned paarid juba kokku leppinud abielluda Navarra kuninga eeskujul, kes küll ei armastanud missat, aga seda rohkem printsessi. Vana kuninganna ilusad aadlipreilid vallutasid täna hugenotte nõnda palju kui suutsid. Neil oli kerge Agrippa d'Aubigné'ga, kes lõõmava hingega lubas igale naisele, mida see tahtis. Du Bartas oli väsinud vastu, ainult ta liha andis järele. Värskest abiellunu kolmandal sõbral Philippe Du Plessis-Mornayl olid mõtted mujal. Ta oli sellise loomuga, mis jääb keset orgiat hajameelseks ja liialeminevalt puhtaks. Just sellega läheb ta äärmuseni: teised pahes, tema vooruses. Vihaselt äraseletatud sokratesliku näoga hüüdis ta ümbritsevasse orgiasse:

«Lapsed, kes me oleme, tahaksime me vahetada kohta

narriga, kes mängib tragöödias kuninga osa! Vinnab kuldse rõiva tribüünile ja kaks tundi pärast seda peab ta selle vanakraamikaupmehele tagasi viima koos laenu-
tusraha. Selle üle me ei mõtle, kui palju räbaldunud kaltse, söödikuid ja kruusa ta selle alla ära peidab; kui tihti ta majasteedina end sügama peab, ja kui ta praalib, kui tihti tal sügeleb!»

«Mässutoonid?» küsis endalt ainult see, kes neid kuulis. Charles Üheksanda järgmine vend ja ta järglane, kui Charles ühel päeval verest tühjaks jookseks, d'Anjou ise oli see, kes Philippe'ile üliroõmsalt õlale lõi.

«See teatud narr on mu vend,» ütles ta Mornayle kõrva sisse. «Minu ees ei pruugi te oma arvamisest mingit saladust teha, sest ma jagan seda. Ma kaldun teie, protestantide poole teie avameelsuse pärast, mis eeldab suurt usku jumalasse.»

Kuningliku printsi lähenemine tähtsusetule religiooni sõdurile leidis järeleaimamist; või oli see iseendast ainult üks kõigi teiste vennastumiste seas? Katoliiklased ja protestandid olid teineteise käte vahel, nii oli härra de Lérans kapten de Nançay juures. Noor de Lévis, vicomte de Lérans oli omade hulgas paažiks, nii ilus, sale ja liikuv. Jõuline de Nançay surus ta enda vastu ja oleks tal armastusest küll rinnakorvi sisse muljunud; selle asemel aga libises noormees ta käte vahelt välja kui õli, ootamatult oli ta paksul kõrva häämustanud. Lühike kõhklus, mis tulema peaks, siis aga südamlikum naer. Selline oli see õõ.

Sel oli daam Venuse nägu; vähesed umbusklikud nagu Du Bartas, tundsid selle veel varjamatult ära. Ometi jäi neilegi märkamata, et kõik oli ainult *madame Catherine*'i töö. Ta ise oli oma lendava korpuse käskudega välja saatnud, ja ta auneitsid tegid, mida keegi muu ei suutnud, et ei jäänud enam mingit usulist vahet. Jumal polnud seda sugu veel kunagi teistega seganud, niisiis võttis selle täna öösel omal viisil ette daam Venus. Seesinane on paganlike härraste juures, nii võiks ühelt poolt küll öelda, kõige rohkem pettuseta ja salakavaluseta, ja mida ta töötab, seda täidab ta jalamaid. Igal juhul selles õukonnas, kus kõik oli *madame Catherine*'i kavatsuste kohaselt korraldatud, lunastati

lühused sedamaid välja. Seetõttu viibis osa seltskonnast ära auneitsite tubades, ja nimelt nautimise virvarris, mis avatud, sellal kui uued juurdetulijad kohta otsisid, ja kes oli töö juures, seda ergutati teiste poolt tagant kiiva kaastunde häälega. Seejärel pöördusid nad tagasi juurde tagasi.

Vahetevahel polnud suur saal isegi mitte poolenisti täis, ja muusika lärmas oma poodiumil mingi õõnsa kaja. Jäid joojad, jäid filosoofid. Õrnalt üle Margot' kummardunud, jäi Henri.

Nad istusid kirjude lippude all, mis moodustasid nende kohal otsekui telgi. Need olid kuningriigi provintside lipud; lipud möödunud lahingutest ja kaugetelt maadelt. Nemad aga olid teineteisega päris üksi. Henri ütles Margot'le, et ta teda alati, alati on armastanud. Margot vastas enda ja oma südame nimel, ja vastus oli meesama. Ta uskus Henrid ja ka Henri teda, ehkki mõlemad teadsid, et see on teisiti. Ent nad tajusid: nüüd on see tõeks saanud. See on mu ainus armastatu. Ma ei ole tundnud kedagi peale tema, temaga algab mu elu! Ja on mu kevad, temata oleksin peagi vana.

«Henri! Sinu kehal on täpselt need mõõdud, mis vastavad antiikaja eeskirjadele. Selle eest oled sa, ausõna, ära teeninud.»

«Margot! Olen täis rõõmu valmis sinuga tasu jagama, nii tihti kui sa seda soovid ja vastu pead.»

«Tõendusega ei anna viivitada,» ütlesid Margot kõlav hääle ja ta üllas nägu, siis oli ka Henri põlvedelt püsti ja nad läksid seda teed, mida teisedki olid käinud. See on küll liha tee, aga mõningane liha hingestub. Jõudnud suurest saalist välja, haaras Henri Margot' süle ja kandis teda. Ta kandis enda ees Margot'd; sõdurid võtsid valvelseisangu ja trampisid kogu jõuga jalgu vastu maad. Joobnud, kes pikali olid kukkunud, püüdsid neile järele vaadata.

Kirglikku üritust raskendas pruutkleit; see seisis neljanurgelisena puusade ümber ja Margot oli sellesse nagu kasti suletud. Siin osutas nooruslik armastaja niisugasti ettevaatlikkust kui teadmisi. Ilma sätendavast väikestast toorelt kinni kahmamata oli ta selle silmapilguga avanud.

«Ei mingit võrdlust Guise'iga, kes on ometi suurem ja väliselt rohkem aadlik!» suutis Margot paraiasti veel mõelda. Siis oli kest avatud, pärl kattest vabastatud. Selle asemel, et end esmalt kaua aardena pakkuda, andis Margot põlvedele käsu pisut nõtkuda, näis maha vajuvat, laskis end kinni püüda ja siis pikali paisata sinna kuhu ta oli tahtnud, oma kuulsale mustast siidist voodile. «See armastab naisi, seda vähem tunneb ta neid! Selle hoian ma endale,» tahtis Margot lõpuks veel endamisi väita, kuid juba kadusid tal kuulmine ja nägemine, ülejäänud meelte suureks kasuks.

AUSTRIA VALITSEJASUGU

Henri üksi pöördus suurde saali tagasi. Selle leidis ta rahvarikkamana kui enne, sest kohal oli kuninga paar. Charles Üheksas oli vahepeal oma alastust kaotanud, see-eest oli ta aga joobnud. «Seal tuleb too minu paksu Margot' juurest!» hüüdis ta Henrile vastu. Kõik näitasid oma käitumisega, et nad olid samuti kui Prantsusmaa kuningas teadlikud ja ootasid õnneliku tagasi pöördumist. Ainult kuninganna ei naernud, sama vähe kui tavaliselt avaldas ta vaim või hing mingit liigutust. Keegi ei mäletanud ta häält. Liikumatu istus Austria Elisabeth suure saali erilises osas kõrgemal kohal, tema ümber püsis tühjus iseenesest, ühelgi vahisõduril ei tulnud pealetükkijaid tagasi tõrjuda. Ta kõrgus oma kuldse kleidis, jäik ja puutumatu nagu pühapilt, nägu paksu mingi tõttu ebainimlik. Tema laia kleidi taga tegid end nähtamatuks kaks hispaania preestrit, nemad ise aga nägid kõik.

Charles Üheksas riputas end oma õemehe käevangu. Talle kõrva sisse, aga seepärast mitte tasemini, ütles ta midagi rõvedat, mis puudutas ta oma õde. Henri mõles vastikusega: «Kui ta komistab, jätan ta lebama! Kas pean talle jala taha panema?» Ta ei teinud seda, vaid jõudis aeglaselt kohani, kuhu teda Charles kogu oma raskusega tiris: kuninganna tühja ümbrusse.

«Sinna on ta püstitatud,» kogeles Charles, «ja paiska

ta õlge ümber, kui sa saad! Isegi kui ta juba surnud oleks, jääks ta ometigi laibanagi püsti seisma kogu oma kullas. Austria valitsejasugu on surematu luupainaja, ja see naine, kelle juures olen maganud, ilmub mulle siiski unes Medusa * näojoontega, nii et mu veri tardub. Rooma keisri tütar — kas võib inimene sellega abieluda Navarra? Mu vanaisa Francois Esimene on lebanud kettides Madriidis, ja et ta vabaneks, nõudis keiser Karl Viies maisteedilt tema lihalikku poega pantvangiks. Nad kohtlesid mu isa halvasti, ja minul laauvad nad koormana keiser Maximiliani tütre kaudu. Nad hoiavad oma kanna all kogu Euroopat. Nende kuld, nende kavalus, nende armeed ja nende preestrid lõhestavad mu rahva kahte leeri ja laastavad mu maa. Navarra!» sosistas Charles Üheksas nagu tagaaetu, «maks minu eest kätte! Sellepärast annan ma sulle oma õe. Maks minu ja mu kuningriigi eest kätte! Mulle on see keelatud; ma olen löödu, kes isegi ei tohtinud võidelda, ja suren meeletult. Pea mind meeles, Navarra! Ja hoia end...» Sõnad libisesid veel vaid kähinal ja vaevu arusaadavalt suust kõrva. «Hoia end mu ema ja mu venna d'Anjou eest! Mis sulle iganes juhtuda võib, tulevikus ära pane süüd minule, Navarra, sest mul oli ainult hirm. Mul oli kõigi elavate hulgast kõige koledam hirm.»

Akki tungis vile ta kõrist: see oli ehmatus, sest kuninganna selja taga kohtas ta kaht torkavat silmapaari — ainult nii üürikeseks, nagu oleks see viirastus. Charles tulkus, ta klammerdus oma õemehe külge, tal polnud kedagi peale tema sel ümberringi nähtaval kohal. Tema hugenotist õemes naeris südames ta üle, sellega võitis ta tõusva jubeduse. Kuningas Charles oli vait jäänud, ja suures saalis vaikus ka kogu ta õukond — mis võrdus ülekaalukalt vaenuliku tähelepanuga. Henri tajus seda selgesti ja ta kiire mõistus kinnitas talle seda. Kõik need tema religiooni fanaatilised vaenlased ei näe teda meeleldi kuninga, nende isanda usaldusalusena. Tema abielu on neile tõeliselt pahanduseks, ta pole selles iialgi kahelnud, ja nad peavad seda väljendama, isegi tahtmatult. Täna käskis daam Venus kõigil seguneda, hoolimata sellest, kes on kes. Siiski tekkis

koosolijate hulgas tõuklemine ja rüsin; katoliiklased surusid protestandid kuni saali servadeni. Nähtamatul piiril aga, mis oli tõmmatud kuninganna ümber, koonduisid nad kobarasse, mis paistis olevat väga valvas.

Henri vaatas ruttu ja nägi: ainult relvakandjad — ehkki esialgu rohkem uudishimulikud kui rünnakuühvillised. Muide, teda poleks nad kergesti kätte saanud, sest tagapool sulgesid tema protestandid oma read, valmis ette tungima. Mis puutub auneitsitesse, siis need olid laiali jooksnud ja piilusid sädistades eemalt, kuidas torm on tõusmas.

Charles, olgugi arust ära, tundis tühjust enda ümber, ja tekkinud lämbusest muutus ta pööraseks.

«Veini!» möirgas ta. «Ma tahan kuningannaga juua, kuni ta ümber kukub. Te kõik peate pealt vaatama. Hoolimata kullast, milles ta peitub, kukub ümber tema ja mitte mina!»

Kuninganna, kes vaevalt küll teda oli mõistnud, jäi liikumatuks nagu kuju. Charles ise muutus korraka, tõenäoliselt oma teotuste tõttu, nii raskeks, et tema hugenotist õemees ei suutnud teda enam hoida, mõlemad oleksid pikali kukkunud. Keegi, kes kohale hüppas, püüdis parajasti veel Charles'i kinni. Henri vaatas kellegi härra de Maurevert'i ootamatult esile kerkinud näkku: vihkamine moonutas seda. Hetk hiljem surus keegi teine ta minema, hertsog Guise.

«Mis teile pähe tuleb, de Maurevert,» ütles ta ruttu. «Tehke, et kaote, inimene nagu teie!» Ta toetas Charles'i. «Haara kinni, Navarra! Troon on meie hoolde usaldatud, et talle toeks olla.»

«Selleks me kappasimegi kohale oma aadlikkudega Lotringist ja Béarnist,» jätkas Henri tema asemel samas ülepakutud kõnes, sirutas end ka nagu teine noor isand, kes oli pikk ja blond. Nad pidasid teineteist üle purjus kuninga silmas, kuid vahetevahel pidid nad kinni haarama, kui kuningas tahtis maha vajuda.

«Pange mind ometi habsburglanna kõrvale,» anus Charles Üheksas pisaratevoolu sekka. «Minagi olen väike pühak — rohkem kui teie. Sest te mõlemad olete mu paksu Margot' seelikut üles käärinud. Sina esimesena, aga sinu on ta maha jätnud.» Sellega langes ta

Henri Guise'i vastu, kes tema Henri Navarra juurde lökkas. «Sind ei jäta ta,» tõinas ta oma õemehe rinna najal. «Ta armastab sind, mina armastan sind, meie ema madame Catherine armastab sind väga.»

«Kurat,» karjus ta äkki, sest mõlemad hispaania preestrid ehmatasid teda veel kord; ta oli nad vahepeal unustanud. Kui ta aga musti ilmutusi ja nende pilke oleti eraldas, näis tal päris jube hakkavat.

«Tean juba, mis te minult tahate,» kogeles ta nende suunas, ehkki need olid end otsekohe jälle nähtamatuks teinud. «Tean juba. Peab ka täpipealt sündima. Te olete seda tahtnud. Ma pesen oma käed puhtaks.»

Ajutiseks oli ta kainenunud ja suutis üksi seista, Lotring ja Navarra lasksid ta lahti. Henri, kes käed vabaks sai, vaatas ringi. Inimesed nähtamatu piiri ääres leidis ta muutununa, mitte enam üksnes uudishimulikud või valvsad. Ahvardavalt nihkus nüüd katoliiklaste kobar tema ümber kokku — siia ja sinna kõikudes, kuna tagantpoolt protestandid nendega käitsi kokku läksid, et ettepoole jõuda. Mõned nende juhid olid toolidele tõusnud, ainult Du Bargas kamandas neid oma loomulikust kõrgusest. Kõik kisasid äkki läbisegi; mingi kuninglik juuresolek ei hoidnud neid tagasi inimlikku kokkulepet purustamast, ja nende hingamine kuulutas metsikus segunemises viimaste köidikute murdumist. Kahtlemata pidi voolama veri.

Täpselt sel ajamomendil, kui niikaugel oldi, liigutasid end Austria Elisabethi taga mõlemad hispaania preestrid. Nad laskusid sootumaks alla, ja ilma et põhjustajat näha oleks olnud, hakkas kuninganna kõrgemale tõstetud iste koos kuningannaga liikuma. See liikumine komistuste ja tõugetega nagu mõni teatrimasin; hõbedased kaljud peo algul ei liikunud teisiti alasti kuninga ja kõigi teiste merejumalate all. Aga ta liikus ja Habsburgide valitsejasoo iste jättis viimase püstiajamisega õnnelikult selja taha läve. Enne kui uks selle järel sulguda jõudis, oli veel parajasti näha varjava vaiba eemalelukkumist — ja vaevaselt välja ronimas ja üles tõusmas mõlemat hispaania preestrit, kellel keel suust välja rippus.

Valjusti naeris mees Navarrast — naer, mida ainuski

inimene saalis talle tõsiselt pahaks ei võinud panna, sest see oli otsast lõpuni lõbus. See vääras kõik kurja ja vabastas selleks puhuks igaühe ta riiuhimust. Seda taipas keegi väike kartmatu meelekindlusega mees, kes kaugel taga toolil seisis; mõned teadsid ta nime: Agrippa d'Aubigné. Ta laulis kõige kõrgemate ja armsamate toonidega.

«Navarra kuninganna valab oma kuulsal mustast sildist asemel ootusepisaraid. Kes inimestest tunneb homset päeva. Seepärast edasi ja saadame peigmeest!» Ta saavutas menu, aga parema mõju pärast läks ta ühe värssidele.

«Meist pole kaugel surm. Ja alles tema annab
meil elu igavese, mis vaid õiglust kannab.
Siis päästetud on elu ja võidetud on surm.
Me kõigi igatsus on ohtudeta rada.
Kes tahaks ränka matka veelgi pikendada?
Eks koduranda jõudes valda kõiki hurm.»

Sellel ei paistnud esimesel pilgul olevat asja endaga mingit sidet, või siis äärmiselt koomiline, mistõttu laulja kõik naerma ajas ja oli võitnud. Charles Üheksas kuulutas valjusti, et ta tahab kogu õukonnaga õemeest oma õe juurde saata. Ta võttis noore abielumehe käekõrvale. Teisele poole Navarrat seadis end Lotring, see oli põnevaim detail: endine kallim saatmas uut abikaasat abieluvoodisse. Seejärel korraldusid read vahet tegemata religiooni vahel. Need, kes alles äsja seisis tapluse ees, andsid endale lõbusa ajapikenduse, ja rongkäik algas. See liitis teel endasse auneitsite parve. Kõikjal, kust rongkäik mööda läks, avanesid ukseid, kõrgelseisvad daamid arvasid, et nad ei tohi puududa. Vanemad härrad, kes juba magasid, ärkasid lärmi peale ja liitusid nii nagu olid. De Miossens, esimene aadlik, astus väarikalt välja, särgiväel ja pihtkasukas seljas, paljaste säärtega. Vahid tõrvikutega jooksid ees ja heitsid valgust vanadesse kivist käikudesse, peaaegu keegi ei pannud enam tähele, kus ta täpselt viibis, teed käidi mitmekordselt ja lauldi;

«Me kõigi igatsus on ohtudeta rada.
Kes tahaks ränka matka veelgi pikendada?
Eks koduranda jõudes valda kõiki hurm.»

«Pärall!» otsustas Charles Üheksas, ometi oli see vale üks. Kogu õukond pidi kitsas kohas vingerdama nagu hää, kuni õige üks kätte leiti. Siin pöördus Charles viimase kõnega õemehe poole. «Sa ole õnnelik, Navarra, sest printsess, õhtumaa esimene ja üllaim, on oma süütuse sinu jaoks alles hoidnud, kuni sa selle temalt röövid, on truuduses sind oodanud, ja vaata, nüüd koputad sa ta uksele,» kusjuures ta ise rusikaga vastu tammepeust ust pörutas. Oma õemeest suudles ta mõlemale põsele, ja pisarad voolasid tal.

Pruut ei avanud, ehkki müra isegi magades poleks kuulmata jäänud. Tekkis kuulatamise paus, seda aga kasutas hertsog Guise, et valjusti öelda:

«Kõigi pühakute ja eriti Püha Pärtli juures! Kui see mina oleksin, hüppaks üks iseenesest lahti, kuna ta mind tunneb.»

Seeläbi said kõik teada, kes seda veel polnud arvanud, et Guise oli solvatud ja vihane. Navarra kuningal polnud siis ka raske vastust leida:

«Te näete, üks jääb ainult teie pärast kindlalt kinni, et ei tekiks mingit eksitust.»

Guise väitis seevastu:

«Ainult teie pärast, kuna ta on paremaga harjunud.»

Charles Üheksas korraldas:

«Ikka üks teise järel! Nüüd pole mingi kahevõitlus ees, vaid pulmaöö.»

See ei takistanud aga, et printsess Margot' mõlemad kavalierid tema ukse ees teineteisele vastu astusid pooleks, mis lahendust nõudis: jalg ette asetatud, kere nii sirgelt kui võimalik ja äärmiselt metsiku näoga. Kogu pika rongkäigu lõpuni tekkis vaikus, ja naised nõudsid, et neid üles tõstetaks, sest tahtsid näha neid kahte — Navarrat valges siidis, Guise'i aga sinises —, kuidas nad vastastikku turtsusid.

Kui ta poleks olnud tagasilükatud kosilane, oleks Guise'il paljugi eeliseid: kõrge kasv, ohtlik painduvus ja tigedad selged näojooned, seda kohutavamad, mida

võluvamatena neid tavaliselt näidati. Samal ajal tasa-kaalustab Navarra seda kõike lihtsalt sellega, et ta seda matkib. Oma väiksemate mõõtudega muutub ta kõigest hoolimata suureks röövloomaks: ta oskab seda. Uhtlasi aga teeb ta sellesama röövloomana naeruväärseks — nii muuseas ja ikkagi eelkõige. Sirutab end, painutab, valmistub hüppeks ja muutub isegi üliblonniks, võiks uskuda, et saab lõua otsa lehviva kollase habeme, nii täpselt matkib ta Lotringi peent põhja-hääldamist.

«Mina alustasin külatüdrukutega ja soovin nüüd ainult veel printsessi. Printsess oli rahul Lotringiga, kuni hakkas pretendeerima Navarrale.»

Liialdatuselt ei oska isegi Guise rääkida, ja ta kõige suurejoonelisema esinemise näpsas rivaal tal eest ära; see lülitab ta kähmlusest välja, rääkimata inimeste naerust. Naer püüab puhkeda, surutakse siin maha, kuid vallandub teisel, — äkki aga on tammeks avatud, ja printsess naerab. Ta naerab ise, siis naerab ohjeldamatult kogu õukond.

«Eks koduranda jõudes valda kõiki hurm,» kraaksus Charles Uheksas meelega kähisevalt. Naer, printsess tirib oma abikaasa sisse, uks langeb kinni. Naer.

HAAVAARM

Nad peatusid ja silmitsesid teineteist, sellal kui käikudes, juba kaugemal, eemalduv õukond lärmitseis. Lõpuks liikus rongkäik läbi vastas asuva majatiiva. Tõrvi-kuvalgus hüppas ühelt aknalt teisele, samal ajal aga koitis ka juba hommik. Rahvas seal väljas, kui ta samal tunnil jõepaatides ja kaldaäärsetes majades üles tõusis, ei saanud teisiti kui pidi arvama: Louvre'i loss põleb veel kord põrgulikus tules. Kes teab, mis ees seisab.

Nad silmitsesid teineteist — siis tegi *Madame Marguerite* täiuslikult vormitud käega liigutuse ülevalt alla, mis kõneles: rõivastuge lahti, *Sire*. Ta ise vabastas end oma magamisrõivaist alles voodiserval; ta tundis oma figuuri puudusi ja teadis, et need paistavad püsti seistes rohkem välja kui lamades. Eelkõige tahtis ta selle

mehe välimust ja kuju rahus uurida. Sest *Madame Marguerite* oli asjatundja nii hästiloodud mehekehade kui ka ladinakeelsete värsside alal. Tema uus mees kühmitses oma kroogitud kaeluse nõõride kallal, valgest andist peoülikonda oli raske ära võtta. See pidi teda puhvkäiste tõttu õlgadest laiaks tegema, keskelt aga kitsaks. Puusad näisid tugevate ja sitketena ja seda pikematena nooruslikult kõhetud jalad. Teatud kraadini oli võimalik muljet kunstlikult luua; mitte ilma mureta ei vaadanud õpetatud naine tulemusele vastu. Aga näe, tulemus oli isegi parem kui kehakatted olid tõotanud. *Madame Marguerite* võrdles ja leidis kõigepealt antud juhul kõik antiikaja nõuded, mida ta peaaegu juba muinasjutuliseks oli lugenud, tõepoolest täidetuna — seda võrd, et ta nägu esialgu veel oma õpetatud uudishimu ja üleoleku säilitas. Alles veri, mida ta Henri naha all paisumas nägi, erutas ka tema oma; ja kadunud oli asjatundja, kui ta Henri karedaid liikmeid oli puudutanud.

Mõlemad osutusid seekord naudingus väsimatumaks kui iganes varem; nimelt põhjustas seda võistlus nende naatuuride vahel, mis olid teineteisele väärilised vastased. Kui Henri hilisematel aegadel ja teistest naistest kõlkestatuna tahtis salata, nagu poleks ta Margot'd iialgi armastanud, siis tarvitas ta selle ja kõigi järgnevate ööde kohta sõna, mis on suus ka alatuil ja nõtradel nende katsete puhul uhkeldada. Ometigi oleks ta võinud tõendada, et mõned korrad elus hingestub liha surmani. Võib-olla on surm siis tõesti ligemal, kui elust kobrutavatele näib, ja nad on ainult unustanud seda nurka valgustamast. «Meist pole kaugel surm.» Need olid vaimulikud sõnad, Henri pidi neid mõne aja eest kuulnud olema, ja nad olid kokku sattunud tema sisimate aimustega. Need vaimulikud sõnad hõljusid viimastena läbi ta armastusest väsinud aju.

Saabunud puhkus oli lühike, sest isegi unes vaevatas neid mure naudingu pärast: iialgi pole küllalt, iialgi pole küllalt! Sellest ärkas Henri peagi, suudles, silmad veel kinni, teist keha ja sattus huultega ühele armile. Hedamaid vaatas ta sinna, katsus sealt; tal oli taipu armidest. Need pärinesid hoopidest, taskudest, hammustustest, ja neid võis saada nii lahinguväljadel kui

ka sugupoolte magamisasemeil. Palju olenes nende armide hindamisel sellest, mis kehaosal nad asetsesid. Kui sõduril asub see seal, kus Margot'i, siis on sõdur, millal see ka juhtus, põgenenud ja galopis minema kihutanud. Seepärast ei pruugi ta veel argpüks olla, jah, Henriks nimetatud ja oma julguse poolest tuntud Prantsusmaa ja Navarra kuningas pidi kunagi ka ise sinna kohta armid saama. Siin on aga tegemist naise ühe kaunima kehaosaga, mis on minu, ainult minu oma — ja kui seda on juba keegi hammustanud, siis ei või see tõsi olla! Seepärast raputas ta Margot'd, ja et too kohe ei kuulnud, pööras Henri teda, kuni ta sai tema esikülje enda poole, ja paiskas Margot' vaevu ärganud näkku ägedalt küsimuse:

«Kes on sind tagumikust hammustanud?»

«Ei keegi,» ütles Margot, ja see oli täpselt see, mida Henri kuulda tahtis. Vihaselt hüüdis ta:

«Sa valetad!»

«Ma räägin tõtt,» kinnitas Margot, tõusis istukile ja vastas tema vihale kõige suurema rahuga nii näos kui hääles, samal ajal salamisi mõeldes: «Oh häda, seda märkas ta liiga vara. Kaheksa päeva pärast oleks sel lõpuks veel vähe tähtsust olnud.» Nõnda mõtles *Madame Marguerite* kogemuste põhjal.

«Hambajäljed on ometi näha!» väitis Henri.

«Ainult paistab hammaste moodi!» vastas Margot, ja mida ebatõenäolisem oli vastus, seda usutavam oli Margot' toon.

«Need on aga hambad! Need on Guise'i hambad.»

Seda laskis Margot tal nii palju öelda, kui tahtis. «Ükskord saab tal isu sellest täis ja mu rinna kohal, mille ma talle pikkamisi lähendan, kuni ta selle pihku võtab, unustab ta mu tagumiku.»

Parajal juhul oli Margot nõus oma lopsakaid õlgu kergitama ja sõna sekka ütlema:

«Ei Guise'i ega kellegi teise omad.»

See vihastas Henrid ainult veel rohkem.

«Kui raske ja peaaegu võimatu on aga ka end kaitsta valesüüdistuse vastu!» mõtles Margot. «Nii paljudes asjades võiks ta õigusega süüdistada, aga just selle ebaõige valib ta endale välja! Pean ma talle siis tõesti

valetama, kuidas mu ema ja mu vend, kuningas, ühel hommikul mind kohtlesid, kui nad mind kutsuda lasksid, et ma Guise'ist loobuksin ja Navarra endale meheks võtaksin? Ta peaks ju *madame Catherine*'i kõverad hambad ära tundma!»

«Ütle! ütle!» kähistas Henri ja hoidis teda haardes. «Armukade mees,» mõtles Margot. «Ja kui ma talle seda ütleksin? Usub ta mind, et ma ainult tema pärast, selle pärast, et ma temaga abielluksin, peksa sain ja mind hammustati? See mees ei usu; küllap pean ka veel tunnistama, et ma otseteed Guise'i juurest tulin. Väga põnev!»

Akki laskis Henri Margot' lahti ja peksis patja. Margot' asemel peksis ta rusikatega Margot' mustast siidist riidist, mis oli nii kuulus, kuna nii mõndagi oli selles juhtunud.

«Ta mõtleb aga mind ennast.» Juba nihutas Margot end kaugele eemale, valmis välja hüppama. «Kohe olen ma ise järjekorras. See lööb!» Ja Margot austas teda väga ja armastas üksnes teda. Sellepärast otsustas ta lõplikult mitte midagi üles tunnistada, sellal kui Henri end piinarikkalt välja puistas: «Tunnista! Tunnista!»

Akki muutis Henri täielikult tooni. «Sa ei räägi iialgi tõtt. Kuidas võikski seda selle naise tütar, kes mu ema...»

Seal oli see sõna, seal oli see mõte. Margot lebas seni ja Henri vaatas tema peale alla. Pärast seda mõtet ja sõna ajas end ka Margot püsti, mõlemad kuulatasid äärmiselt ja vaatasid teineteisele sügavasti jahmunult näkku. Margot' järgmiseks liigutuseks oli oma alastuse katmine, Henril voodist välja astumine. Sellal kui ta riideid selga ajas, otsisid nad pilkudega teineteist: Henri, et selgesti taibata, kes see naine õieti on, kes suutis teda nii sügavale alla kiskuda. Margot tahtis soovastu teada, kas ta Henri tõesti kaotas, ja ta leidis: «Ei, ta tuleb jälle, ja on mulle seda kindlam, et me oleme sellest õöst peale süüga seotud. Seni kui ta seda veel süüks nimetab, ei tunne ta küllastust. Väga kallis *Henricus*,» mõtles ta ladina keeles. «Ma armastan sind hullupööra.»

Henri oli valmis, seisis oma valges siidis seal, ta

askeldas krookkrae kallal ja ütles sõjameheliku lakoonilisusega:

«Veel täna sõidan ma sõjaväe juurde Flandriasse.»

«Ma annan sulle su kaitseks kaasa ühe pühaku,» ütles Margot, kummardus külje suunas kastitäie raamatute poole, mis olid talle seltsilisteks siis, kui ühtki meest kohal polnud; võttis sealt raamatu, rebis ühe lehe välja ja ulatas selle Henriile. Käsi oli ilus ja liigutus asjalik. Väga hästi kuulis Margot Henri vaevaga talitsetud nuuksatust, kuid ei vaadanud siiski enam sinnapoole, kuna ta oli end uuesti välja sirutanud, ja kui Henri ukse enda järel sulges, oli Margot uinumas. «Sest olles armastusest kurnatud,» mõtles ta parajasti veel, «ei saa mängida tragöödia kangelist.»

Ta nägi aga und.

HOIATUS

Liiga vara lahkus Henri magamistoast. Pärast peetud orgiat polnud Louvre'i loss hoopiski mitte veel nii kaugel, et oma harjumuste kohaselt kurja välja haududa; vähemalt jäi selline mulje. Henri astus käikude ja saalides üle magajate, kes näisid pigemini halvatutena kui magajatena. Nad olid maha langenud sinna samasse, kus sündis nende viimane toiming, kas paartumine, viinasõõm või isegi hoop. Ühest avatud aknast paistsid õitsvad roosioksad, nende all lamasid püherdavad inimesed, kes oma kireva rõivastuse olid liigjoomise tagajärjel ära määrinud, ja hele päike paistis nende peale. Üksiku möödaütaja pilk ulatus ka salajastest tubadesse, mis olid lukustamata jäetud, kui mindi sinna, et omavahel seguneda kõikvõimalikus vördjalikkuses. Välisseina vastu naaldusid magavad vahimehed, helle bardid käes. Koerad pilgutasi silmi, püüdsid haukuda ja lükkasid oma ärkamist edasi.

Ränduri viis segadusse paiga ja vaatepiltide mitmekesisus. Uue hoone avaruse kui ka vana sopilisuse tõttu kaotas rändur suuna, kui tal seda üldse oli. Üks paks mees oli üle nikerdatud kividest balustraadi kummardunult unne suikunud, kusjuures tal kõrge valge müü-

sest hoolimata higistavasse näkku kinnikleebituna ei püüsinud; sellest märkas Henri köökide lähedust. Ka teenijad olid end lõpuni välja tuisanud, aga kurnatud liha nägemine on veelgi eemaletõukavam, kui seda kohata keset jäätmeid ja räpaseid esemeid. Mees Navarrest valges siidis põgenes — lõpuks sattus ta poolpimedasse ruumi täis ämblikuvõrke ja rauaga ühelöödud otsekui vangla; üht sellist arvas ta juba tundma tundnud olevat siin vana õue alumistes osades.

Kallal kui ta vaikselt seisis, et silmad harjuksid, kuulis ta sosistatavat: «Pst!» ja välja ilmus keegi preili. Henri tõmbas ta kõrgel asuva luugi alla.

«Mäe valgusset!» palus preili. «Ma pole veel isegi sünninud. Kui kole ma küll välja näen!»

«Aga mis sa siin teed? Mulle näib, nagu... Jah, kindlasti, sina see oled. Sinu pani mu d'Armagnac tootma kinni, kuna sa mu järele luurasid. Teed sa seda juba jälle?»

«Teie heaks, *Sire*, töötan ma. Sest olen teie teener ja tahan truu ja ustav olla kellelegi teisele kui oma händale, ja see olete teie.»

Henri lükkas ta pea selga, nii et valgus talle näkku langes. See oli ilus, üsna värske preilike, pisut laialivalgunud mink ei suutnud tema nägu moonutada. Henri tundles teda suule, mille kaudu ta veendus: «See olevus kuulub mulle, nii väga värises ta. Kui ebakindlad on naised, ja kuivõrd etteaimamatud! Kui ma seda spiooni hokord poleks välja nuhkinud ja kahjutuks teinud, võib-olla...»

«Niisiis, meeldin ma sulle nüüd? See rõõmustab mind, sest ma pean sind armastusväärseks,» ütles Henri võluvalt. See sõna Henri huulilt, oli ta siis tõsi või mitte, kergestas neiu nägu. Henri aga lõi süda tõesti lõkkele nagu alati naiste juures. Selgi preilil oli oma hetk, mil ta läle õigusega Henri läbi õnnelikuks sai.

«Ja mida tahad sa minu heaks teha?» küsis Henri sellest hoolimata.

Neiu pidi esmalt hingeldamisest jagu saama.

«Oma elu anda, *Sire*. Ma kaotan selle, see on kindel. Madame Catherine saab teada, et ma siin olin. Ka teda teenitakse hästi.»

«Mis see temasse puutub?»

«Tasem! Ta pole kaugel. Ma üllatasin teda hiljuti kui ta oma ruumidest välja hiilis. Ma lebasin valhal nagu magaksin. Olin üks, üks olin,» kinnitas ta. «Oma toa leidsin ju eest täis võõraid. Tema aga hiilib mööda avab tasakesi oma poja d'Anjou ukse, võtab tema kaasa. Oma poega, kuningat, ei võtnud ta kaasa. Teel krõbib ta veel paljude uste juures, ja palju isikuid järgneb talle üksikult, mina aga viimasena. Oh taervas, peituse mäng elu pärast!» Neiu hambad lõgisevad kuulda. «Te peate kõike nägema, Sire.»

Ta võttis Henri käekõrvale ja viis täielikku pimedusse.

«Preili! Võib-olla on ta siiski mõne vaenlase kallim ja too luurab siin? Ei. Just nimelt siia ruumi pani d'Anjou tema kinni, neiu tunneb siin iga sammu. Mis see on, preili? Lähme kobamisi üles, üles. Oh! Redelipulgad — ja redelit mööda tuleb mul üles minna. Preili, hoia mu redelit kinni, ta libiseb. Redel tõuseb väga kõrgele, aga juba võib tajuda valguskuma. Laevõlvile saab sisse ronida, end kõhuli mingile etteulatuvale nukile heita, ja too ulatub läbi kitsa avause kuni teise ruumini. Isegi laps ei saaks läbi vingerdada. Ometigi näen ma tuba — midagi toataolist. *Madame Catherine* pole sel listega harjunud, seal aga istub ta. Tema kõrge seljatoega iste on vastasseina äärde paigutatud, valgus langeb talle ülevalt ja muudab näo tuhakarvaliseks. Või mis muu annab talle siis tinasarnase värvi? Ta on nagu alati oma leserietes, teised aga tõusid äsja voodist. Seal on Guise, seal on d'Anjou,» mõtleb Henri. «Preili! Kas te tunnete kedagi härra de Maurevert'i?» küsib Henri ja mõtleb: «Ei, tema see pole, milleks peaks tema nende juures olema?»

«Tasa, kuninganna räägib.»

«Ei, koosolek toimub liiga sügavas all, sõnad kaovad ära nagu kaljulõhes,» mõtleb Henri. «Ma usun, et tal on midagi kavas oma poja, kuninga vastu, miks ta muidu ilma temata siia hiilis. Poeg peab läbirääkimisi Inglismaaga ja protestantlike vürstidega. Ta nimetab Coligny'd oma isaks, Caterina vihkab Charles'i. Tema õige poeg on d'Anjou, ja ainult tollele otsa vaadata

juba ta kängujäänud kõrvad. Tal on paksud huuled, ja kõik temas on mustjas, ka vaimud, mis ta ümber hõljuvad. Ta ei suuda paigal püsida, ootab kärsitusega, mis sündima peab. Nüüd sõrm suu peale. Vaiki, kallim! Ka tema kallim ei puudu siit.»

«Preili, tunned sa kallimat, kes näeb välja nagu lastuõpetaja? On ta nimi Du Guast?» küsib Henri.

«Preili ei vasta, ja me peamegi ettevaatlikud olema,» meenutab Henri mõttes. «Siin kavatsetakse kedagi tappa. Kui see Charles ei ole, olen see mina. Aga julgugu nad ainult! Pariis on täis hugenotte! Sinna keldrisse on pugunud meie vaenlased, sepitsevad mõrvalaane ja näivad kahvatud, eriti Lotringi kardinal. Suru oma mütsiserv laubale, et su plekilist nahka ei oleks näha, vana jääri! Mida ta eelmisel ööl kõik küll ei teinud! Nüüd läheb ta Guise'iga nurka ja nad peavad nõu. Ilus mees see Guise. Tal on paras pikkus, et siruli maha langeda. Guise, minu Guise, mina olen esimene kuninglik prints veritsevate Valois'de järel, ja mitte sinu, vaid minu oma on nende õde.

Aga Guise muutub valjuks, ta ei lase end pidada, lõpuks on kuulda. Õukonnas tuleb teine tappa. Kes? Charles? Mina? Võimatu, et härra admiral; too läheb vägede juurde Flandriasse. D'Anjou silmad on muutunud aplaks: niisiis on see Charles, tema vihatud vend. Ei, *madame Catherine* ei taha seda, ta käsib vaikida, poja surm saabub tema jaoks alati veel küllalt parajal ajal. Ta sosistab; kõik peavad tema juurde kummarduma, eriti aga see — kuidas ta nimi ongi, see, kelle silmad nii teineteise lähedal asuvad, ja ma küsisin endalt enne, mida tema siin teeb? See on ometigi mõtetu, nad ei suuda midagi ette võtta. Aga Guise tõmbab eraldi kõrvale tolle — ma tean jälle: kellegi härra Maurevert'i.

Mis see on, d'Anjou saab jälle ataki, juhtub tal seda tihti? Ta ei taha kauem oodata mehe surma, kes on talle teinud ta vennast kõige vihasema vaenlase. Keda ta mõtleb? Ikkagi Coligny'd? Pigemini on see loba, kuna tema jõust ei piisa selle teostamiseks, mida nad arutavad. Pealegi näitab ta ema end ebaarmulikuna ja tahab minema hakata. On aeg, et ka mina... Guise lahkub

toast, ta kindlustab teistele tagasitee. Väga koomiline, kui me teineteisele teele satuksime! Ainult ruttu redelilt maha,» mõtleb Henri ja hõikab:

«Preili? Kus sa oled, preili?»

«On mind üksi jätnud, pean ise oma teed otsima,» mõtleb Henri.

Selle ta siis ka leidis, tõtates tagasi läbi teenijas-konna ruumide, kus inimesed üles ärkasid ja talle juhmilt järele vahtisid; ja koht, kust ta vanasse õue välja astus, oli vastassuunas endisele, väikese kuulsa soosikute ja vandenõulaste trepi taga, kustkaudu neid kuninga ruumidesse sisse lastakse. Trepietähe tee teises otsas ilmus samal ajal nähtavale Guise. Ruttu hüppas Henri ette ja astus esimesele trepiastmele, siin märkas teda Lotring.

«Kust sa küll nii vara tuled, Navarra?»

«On siis vara, Guise? Näed sa nüüd, minu austatud ämm võtab mind igal ajal vastu.»

«*Madame Catherine*'i juures olid sa? Üleval?»

«Kus siis mujal?» Henri lõi endale vastu rindu, ta mängis seda, kes kelgib auga, mida ta pole hoopiski maitsta saanud. See viis suurekasvulise Lotringi oivalisse üleoleku seisundisse. Tullakse salajaselt istungilt kuninganna enda juurest ja satutakse peale auahnele väikesele valetajale, kes püüab väita, nagu oleks teda selsamal ajal vastu võetud. Särades üle heleda näo, käsi kõverasse painutatud puusal, ütleb Guise:

«Siis kuulsid sa seda temalt endalt; ometigi kordan ma sulle seda sõnaselgelt: võit on sinu, Navarra. Prantsusmaa kuningakoda otsustab alustada sõda Hispaania vastu, sest nii kirjutab su admiral ühes oma esituses. «Prantslased vajavad välissõda, mis on õiglane, aga mida on ka kerge pidada ja mis toob kasu. Muidurüütavad ja röövivad nad üksteist.» Ta tunneb meid, sinu kangelane ja õpetaja.»

«See on ju Mornay koostatud, kes alati tungib mõtte viimse lõpuni.»

«Ja just seda peab teadma. Selliselt mõtlete teie, Navarra.»

«Kas teie mitte?»

«Meie ainult kaitseme end. Teil, protestantidel, on

laval suur veresaun meie omadele; seda väljendavad teie Coligny või Mornay sõnad. Enda päästmiseks valime me sõja kuningas Filipi vastu — teiega koos. Nägemiseni Flandrias — või ei iialgi!»

See oli vaid võlts äraminek. Suur blond pöördus sedamööda ringi.

«Navarra! Mängi ausat mängu — nagu mina! On tõsi, et ma Pariisis väge koondasin, kui sa kõigi oma aadlikkudega lähemale liikusid.»

«Mul on neid veel rohkem.» Väiksem vastas tema pilgule samalt kõrguselt, kuna ta seisis trepiastmel.

«Minu omad lähevad täna ära Flandriasse. Talita nagu mina, Navarra!»

«Ma mängin sinu mängu, kalduvusest ja harjumusest. On sul veel meeles meie kooliaeg, Henri Guise?»

«Sina mõtlesid selle mängu välja, Henri Navarra. Caesarit mõrvati. See ajas meid marru.»

«Sind ja d'Anjou'd. Te olite valmis mind päris tõsiselt tapma. Need on mälestused kogu eluks, mu sõber.»

«Varakult sõlmitud sõprus on ainus, mis ei sure juba enne meid endid. Ma ei häbene oma pisaraid,» ütles Guise üleva viisakusega ja pressis mõne pisara silmast välja või vähemalt püüdis.

«Seda teeksin mina paremini,» ütles endamisi teine trepiastmel. Samal ajal tundis mees Navarrast rohkem häbi kui rahuldust. See oli tema surmavaenlane, ja pidi seda olema juba üksnes selle pärast, et ta ei saanud printsessi endale. Nad mõlemad aga lasksid oma häälel tundmusest väriseda, samal ajal kui nad teineteisele algusest lõpuni valetasid. Poleks nad ainult tõepoolest koos lapsed olnud! Häbist — mille üle? Häbist elu üle nagu see on, tõmbus üks trepiastmel pisut kõverasse, kusjuures ta teise all silmist laskis. Kui ta nüüd end painutas, krabises midagi ta rinna juures, ta ei leidnud järsku, mis, — ja haaras käega sinnapoole. Liigutus polnud veel lõpetatud, juba kuulis ta: «Pea!» Vaatas üles ja leidis enda vastas sootu muutunud mehe, nagu loomalikult tige, mitte midagi enam kaunistavatest mälestustest: alasti olevik, ja käes paljastatud pistoda. Siis naeris Henri valjusti, nagu oleks kõige kohutavamad paljastused kõige lõbusamad.

«Mina võiksin aga samuti nutta, ehtsamalt kui sina enne.»

«Kuna sul julgust on, jätan su ellu.»

«Või ka, kuna sulle halvasti mõjuks, kui sa seda ei teeks.» Seejuures põgus kõrvalpilk. Hoogsalt nagu loom paiskab oma kere ringi, pöördus Guise: seal seisis hugenott, mõök tupest väljas.

«Mu isand ja meister kõneleb puhast tõtt,» ütlesid karedaks muutunud nahkvammus ja pargitud sõjamehe nägu lõuahabemega. «Härra hertsog Guise tarvisen vaid kätt tõsta: enne kui ta minu kuningat oleks tabanud, oleks Gascogne'i aadlikul nimega d'Armagnac olnud au härra Lotringi hertsogit kaheks võrdseks tükiks raiuda.»

See helisev hääl lõunast häiris täna esimesena süngel vaikust õues, mida nimetati «Louvre'i kaevusügavikuks». Vahimehed jooksid kohale värava võlvkaare alt, mis viis silla juurde. Uksed ümberringi avanesid ja lasksid inimesi välja. Enne kui keegi olukorda taibata oskas, oli Guise kadunud. D'Armagnac, kes relva ammu uuesti oli kinnitanud, päris kõikjalt tungivalt järele, mis siin õieti juhtus.

«Mõlemad kaupmehed seal üleval läksid karvupidi kokku maksude pärast, mida nad ametiasutusele tasuma peavad.» Nii seletas ta ära minnes valjusti oma isandale, kellele ta salaja sosistas: «Ainult ära siit!» Seal aadlikust teener oskas kõlavalt hoobelda ja hädaohtu kavalusega üle trumbata, kumbagi omal ajal. Ta teadis ka üht vähetuntud teed, kustkaudu nad võisid tähelepanematult tema isanda tuppa jõuda.

«Teie ilus pulmaülikond, Sire! See on tolmunud ja täis ämblikuvõrke. Seda näeb kammerteener. Hertsog seda ei näe, muidu oleks tal juba varem kahtlus tärganud, pisut liiga vara võib-olla, kuna ma polnud veel päriselt kohal.»

«Sa valvad mu järele?»

«Nagu amm. Ärge kukkuge!»

Koridori selle järsu käänaku kohal lebas põiki üle tee lühike pakk, mitte päris inimese pikkune. Ainult imelik, kotiriie jättis katmata paari jalgu väikestes kingades. Siiski inimene. Kui väiksed nad välja näevad, kui

nad... Isand ja teener vahetasid pilgu. Teenri oma soovitas ettevaatust. Isand tõstis sellest hoolimata kotiriide otsa sellelt kohalt, kus ta arvas võõra näo leidvat. Surund on alati võõrad, ja ilialgi ei olda nende vastu ette valmistatud. Ta pörkas tagasi, karjatas rämedalt. Teener kattis ilma pikemata ta suu.

«Tasa, Sire! Ruttu sisse, enne kui meid siin tabatakse!»

Ta tiris oma isanda sellelt kohalt ära, rebis ühe ukse lahti ja sulges selle vaikselt enda järel.

«Nüüd kisendage! Ma tean, et väljas pole midagi kuulda. Tegu on nurjatu, nagu nad ise siin on,» seletas protestant täie veendumusega. Kuna ta isand ei kisenanud, vaid jäigalt paigal seisis, rääkis ta ise edasi. «Meie seda ei teeks. Nii ilus preili, sõbralik, heatahtlik. Ma tunnen üht pastorit, kes talle salaja religiooni õpetas. Ta oleks õigesse usku üle läinud.»

«Tead sa, kuidas ta nimi oli?»

«Ei. Võib-olla Catherine, võib-olla Fleurette. Vaene aadlipreili, nagu mina olen vaene aadlimees.»

«Ma ei teadnud ta nime ega tohi ka enam tema järele pärida. Nuta viha ja valu enda sisse, välja ei tohi midagi voolata. Too suri minu heaks ja suri armastusest. Mida töötasin ma täna hommikul Navarra kuningannale, oma naisele? Flandriasse sõjaväe juurde minna; ma olin selle juba unustanud,» mõtles Henri.

Valjusti ütles ta: «Me kappame veel täna Flandria poole.»

«See on vast sõna, Sire. Lahingus võin ma rünnata ja võin ka minema joosta. Siin mitte. Siin lebab teil järsu käänaku kohal tüki kotiriidet jalge ees, te peate üle astuma ja vaikima.»

D'Armagnac rääkis veel rohkem, sellal kui ta korda seadis puutoobrit, kus Henri pidi vanni võtma. Kui too end lahti rõivastas, kukkus mingi rullikeeratud paber põrandale. See oligi see, mis ennist krabises. Selle andis Margot talle kaasa: kaitsepühaku, eks vaatame, missuguse.

See oli lahatud inimkeha, anatoomilise atlase leht. Igale organile vastas serval ta ladinakeelne nimetus,

õpetatud printsessi käekirjas, ja samuti tema enda pooli juurde lisatud väikese pistoda joonis — teravik vastu lahatud keha juhitud, õige koha täpse tundmisega ja ta ladinakeelse nimetusega.

Selline oli Valois' printsessi arvamine, ja see oli ta hoiatus. «Oleks ma seda juba teadnud, mis siis? Kas ma oleksin pistoda välja tõmmanud, enne kui Gulse seda tegi?» mõtles Henri.

«Ei,» ütles ta kuuldavalt. Teener vaatas imestunud üles.

UNENAGU

Margot'l aga oli unenägu.

Oma unenäos oli Margot daam Venus ise ja valvas marmorkujuna kõrgete hekkide labürinti, mis ta valgel selga varjutasid; ta tundis seda täpselt. Kivil oli tundmus ja tas elas teadvus. Enda taga, lehtlast paremal ja vasakul, teadis ta asetsevat kaht sõjameest, kes tema soosingu pärast teineteist tappa tahtsid, ehkki kumbki neist oma paljast mõõka tolli võrragi ei tõstnud. Sest mõlemad olid kujud, temasugused, nad olid kõvasse kesta suletud ja soklile aheldatud nagu ta ise. Sellest hoolimata oleks tema mõttest piisanud, ja too, kelle ta määrab, kukuks maha ja puruneks.

Oma tühjade silmadega vaatlus ta maastikku, kus kõik, hõbedane jõgi, helkiv kallas, paleed ja kujud, ainult üksnes teda, daam Venust, vaatasid. Kujud seisid inimeste asemel kaugel laialipillatult ja nad rääkisid, ilma et ainuski heli kostis. «Sinust sõltub, mis sündima peab. Otsusta, kuni saabub öö. Veel langeb jumalik päike kõrgusest su peale, ajab kuumaks su siledad puusad ja tungib sinust läbi, nii et isegi su süda tuksub. Koos jaheneva päevaga kaotad ka sina oma soojuse, oma jõu. Pimeduse kaudu elustuvad kurjad jõud ja viivad täide kohutava, mida sa ei soovinud. Sa olid ainult edev ja ükskõikne, daam Venus, sest su tundmus on kahvatu ja su teadvus nõrk. Otsusta! Otsusta!» hüüdsid kõik kujud korraga, mitte enam hääletult, vaid sirtsitades nagu linnud, jah, väikeste, «saartelt pärit» lin-

lindude käredate hääletega. Kuni korraga kõik vaib jäi ja tahtis maad võttis nii selles, mis on loodud, kui ka selles, mis on mõeldud.

Läbi universumi täieliku ja kõikjal valitseva kohutava vaasaku kaikus ennekuulmatu võimas hää, mis aga tahtis ääretu avaruse tõttu hajus. Unenägi pidi kogu oma jõu kokku võtma ja teravamini mõtlema kui ärkvel-
leja seda iganes teeb — siis viimaks ta mõistis avanevat nägemust. Keset suurt paleed asus kaarkoda, selles istis jumal. Ta ootas, ei andnud end esialgu rohkem tunda, võimaldas Margot'l hinge tõmmata, et ta ei sureks tema nägemisest. Jumalal oli kuju välimus, rüü ripus ta ümber täpselt ja vanaaegselt voltidesse seatuna, kogu tuul puhus ja ei liigutanud neid.

Kaarkoda asus Louvre'i esiküljel, kus seni ainsatki sügust pole nähtud. Samal ajal kattus tuttav hoone palee ürgkujuga, mida me kogu eluaja mõistatustest talvil mõtteis kanname; mäletame teda nagu oma kõige varasemat, kõige ilusamat reisi, ei saa seda iial enam silmaga näha, ei leiaks teda pealegi kusagilt uuesti maa. Siin aga kõrgus see helkivana surematust ülevu-
sust ja meistrite töödest — ja nimeks oli tal Siinai*. Nõnda oli ta nimi. Jumal ta keskel lasus ränga kivina, mitte pikemana keskmisest kasvust — aga et ta laugu-
sid tõstab, ajab mulle õndsad võdinad peale ja kohe tahan ma kisendada: «Jah, issand!», ilma et ma ta tahet oleks kuulnudki. Sest ma tean seda iseenesest. Ma ei saa mitte tappa. Nüüd liigub ta lühike, kähar, lausa must habe. Ta huultesse voolab veri, nii et nad tumedalt punetavad, ja ta hõikab mind. «Valois' print-
sess!» hüüab issand. Ma vajun kokku, ma ei suuda hirmu pärast vastata, kuna ma olin endale lubanud vastata, et olen daam Venus. See oli vaid hullus. See alles on tõeline, on püha tõde. «*Madame Marguerite!*» hüüab issand.

«Jah, issand!»

Nõnda oli printsess siis endast märku andnud. Ta kä-
tususes polnud küll ta sügavat kõlavat häält; too oli jumalale üle läinud, jumal rääkis printsessi enda, väga lugendatud häälega. Margot ise ainult kogeles jumala
aga. Aga jumal kuulis seda ja võttis teda kuulda. Jumal

ütles temale, et ta temast täpselt aru saaks, kreeka keeles:

«Sa ei pea mitte tapma!»

PÄASTMINE

Kohe ärkaski ta, kohe kattis ta ka end riietega ja oli juba teel oma ema juurde. Navarra kuninganna oli vahid kaasa võtnud, et sissepääsu, kui vaja läheb, päästa saavutada. Ometigi lasti ta ilma pikema jututa läbi ja ta nägi küll, mispärast. Tema vend Charles Üheksas viibis *madame* Catherine'i juures ja nimelt ägedas vihas. Ta vandus ja kirus, et ainult tema üksi on kuningas ja annab käsk, mitte aga vandeseltslased, kes maa-alustes peidukohtades kokku tulevad.

Ta mõirgamine tüütas *madame* Catherine'i, kellel oli mõtlemist. Peale selle kartis ta oma julgeoleku pärast ta tütar, mitte keegi peale tema, oli võimeline seda ta maskitaolisest näost välja lugema. Lahkesti tervitas ema armast tüdrukut ja pakkus talle ta tavalist jalapinki. Mis Margot iganes oli, kuid ta jäi ema tütreks ja kükitas kõige meelsamini eide seeliku juures, et, mõlemad käed juustes tuhnimas, suuri nahkköiteid lugeda, millest neist vajutasid alati ta põlvedele. Harjumuse kohaselt võttis ta laualt raamatud, lehitses küll ka sõrmedega, samal ajal kui ta silmad aga üle lehekülgede tootühelt teisele liikusid.

Charles Üheksandat aga rabas imelik asjaolu, et tema seoseta kisa ei avaldanud vanale naisele, kes teda ainult vaatles, mingit mõju. Ta otsustas olla kohutavam ja täpsem. Ta sirutas kaela kaugele ette, ta punakad vurrud rippusid alla ja ta laskis kätelgi kiikuda, aga need olid rusikas. Nii uuris ta silmanurgast, kui kardetavaks ema talle veel võib saada.

«Kas sa hästi magasid, ema?»

«Sinu pidu möödus kärarikkalt, mu poeg.»

«Hoolimata sellest olid sa juba vara jälle jalul ja koos sinuga mõned teised, eriti mu vend d'Anjou. Mind on informeeritud, Teie plaanid on minu vastu — on riik

lähelt ohtlikud, muidu poleks nende areeniks koht, mis alla vaadates näib nagu allilm.»

«See näib ainult nii, mu poeg, kui seista redelil.»

«Sa ei salga, ema, ja teed sellega õieti; sest isik, kes mind allatas, oleks valmis kõike veel kord sinu juures olekul ette kandma.»

«Seda ma ei usu.»

Poeg kuulis: oled narr. Tütar taipas: too ei ela enam. Äärmiselt kummardus Margot oma raamatu juurde, samal kui Charles marru sattus. Ta laskvat oma venna d'Anjou vangistada, nii karjus ta. Tema oma ema kippuvat ta elu kallale ja tahtvat teist troonile tõsta. «Mina aga toon oma protestandid appi. Hakkan valitsema veel ainult härra admiral Colignyga!» hüüdis ta poisikesele, ise hirmul nii suure julguse pärast. Mõju vastas ka ta kõige halvematele kartustele: ta ema nuttis. *Madame* Catherine rakendas nüüd suurendamisvõtteid. Samalt lõi ta oma lühikeste kätega enda ümber. Pikka-aegne muutus ta suur raske nagu väikese meeleheitel oleva tütarlapse süütaks näoks. Pärast seda kattis ta näo sõrmekestega, millede vahelt ta aga läbi piilus, ja seejuures vingus ta. Ikka kõrgemalt ja kriiskavamalt vingus ta, ilma et pisimgi veetilgake üle ta sõrmekeste oleks nirisunud. *Madame* Catherine oskas kõike näiliselt teha, ainult pisaraid mitte. Charles märkas ainult seda, mis emal korda läks. Muud nägi Margot.

Läbi nuuksumise tõi vana naine kuuldavale:

«Lubage mul, *Sire*, et ma lähen oma kodumaale tagasi! Ammugi värisen ma oma elu pärast. Teie usaldus kuulub minu vihavaenlastele.»

Seeütle pidi Charles ehmuma, nagu Caterina lootis, ja ta ehmuski. Ta tahtvat ju ainult teada, mis täna hommikul otsustati, kogeles Charles abitult.

«Teie kuningriigi heakäekäik,» vastas Caterina. Ta ütles seda täitsa kuiva häälega ja nii kindlalt istuva masikaga nagu alati varemgi. Võis kahelda, et nutmisestseen aset leidis. Ta kõne muutus karistavaks.

«Ja seda tuli otsustada ilma sinuta. Sest see nõuab tegusid, tohutult, suure valitseja väärilisi, aga sulle ei ole need jõukohased, mu vaene poeg.» See kõlas karistavalt, nagu võimas pööre pärast alanduse näitemängu.

Madame Catherine istus seal, rüütatud mingi kõrgema võimuga, nagu poleks ta iialgi palunud luba ära sõita Firenzesse, kust ta kunagi välja oli kihutatud.

Charles vaatas oma jalgu, sellal kui ta peas liiga palju ühekorraga eksles, keerles ja ristus; kõik ta ema ennustused päevilt, mis polnud sugugi veel kõige hüllemad; tollal nõustus ta veriste otsustega, nagu oleksid need sündinud vaid luupainajalikus unes. Isegi ta ema ei vaadanud neile algul teisiti kui oma vaimujõu põnevale pingutusele üle ohtliku kuristiku. Siiski mäletas Charles väga täpselt Amaury ja Lignerole's'i nimeid, kes olid kaks tema hirmu ohvrit — hoopis väiksema ohu puhul. Vahepeal oli ta oma iseseisvuse tõendamiseks tegelnud hugenott Colignyga, nimetas teda oma isaks ja järgis kõiges tema nõu. Ta oli seetõttu sõja lävel Hispaania. Ikka tihedamini tõmbas oma pikad kombitsad tema ja ta isoleeritud maa ümber koomale Austria kuningakoda, kelle käes oli lõuna ja Vana Maa ilma keskpaik, kes käsutas Uut Maailma ja selle kulda, valitses kirikut, selle kaudu aga kõiki rahvaid, ka Charles'i oma; ja tema enda lossi ja voodissegi oli Austria end heitnud ühe ertshertsoginna nime all, kes oli kuldast ja võimust nii kange, et oli võimetu pikali kukkuma!

«Mis nüüd?» mõtles Charles Üheksas meeleheites, vaadates oma jalgu. «Nad tegelevad sellega, et tappa kõik mõtlevad ainult tapmisele, aga Guise ja mu emagi tahavad mõrvata prantslasi, tahavad kõiki mu alamaid lõpuni hävitada. Härra admiral tahab tappa hispaanlasi, see on mulle meelepärasem. Kui ta siis võidukalt tagasi tuleb, pean ma igatahes tedagi kartma, temast on saanud kõige tugevam. Siiani on Guise'id tugevamad kui tema ja mina. Mu ema on selle poolt, et esmalt peavad Guise'id religiooni omadele kallale tungima. Ma pean vahepeal end Louvre'is hoidma ja ära ootama. Minu värske vägi sööstab siis selle leeri kallale, mis üle jääb, ja saadab juhid veel soojalt teise ilma.»

Küsivalt tõstis ta silmad üles, mida kõigest sellest arvata. Teda oli ema poolt küllalt tihti õpetatud ja ta mõistis ema — kuni teatud piirini, sealt edasi mitte enam. Seal muutus ema mõistatuslikuks ja tema nõu-

gaks. Võib-olla oleks ta ära mõistatanud esimese otsustava punkti ema plaanist, kui teda poleks takistanud mingi tõrge mõtlemises. «Täna hommikul keldris,» nii ütles Charles, «alles otsustasid nad kõige nurjatumat. Ma polnud juures ega saa seda teada. See võtab mul emalt külmaks ja pigistab. Kes aitab mind?»

Vaevu see mõeldud, astus ta õde ette ja ütles:

«Ma keelan, et sünnib mõrv,» ütles ta täiel kõlal.

Madame Catherine hoidis tükk aega suud lahti. Mis on lapsega juhtunud?

«Mina? Keelad?» küsis *madame* Catherine, kumbagi eraldi.

Charles'ilgi tuli imestunult sõna suust.

«Mina?»

«Minat» kinnitas Margot, laskmata end segada. «Ja minu kaudu keegi teine. See oli jumal, punaste huultega marmorkuju.»

«Navarra ähvardab!» Nii mõtles *madame* Catherine. «Seda kiiremini pean talitama.»

«Kes võiks Prantsusmaa kuningale midagi keelata?» ütles ta ülimalt hämmastununa.

Printsess, jonnakas ilme näol, ei vastanud.

Charles küsis:

«Minagi tahaksin teada, kes siin käsib?» See oli vale küsimus, ta oma kasu vastu; kuid ta uudishimu kaalus üle.

«Ma arvas ikka veel, et ta õieti ei kuulnud.»

«Pai tüdruk!» mõtles ta. «Kükitab raamatute juures või lesib poistega. Igatahes juba Guise'i pärast oli meil raskusi. Kas talle pole viimaks veel vaja üht nahaläht?»

«Kui sa ei seleta,» ütles *madame* Catherine ja jäi esialgu veel kannatlikuks, «kuidas sind siis mõista?»

«Sa mõistad mind. Ei mingit mõrva!»

«Kes räägib mõrvast? Kuid me peame kahjuks iga päev nägema, et vaenulikud leerid teineteisele kallale kargavad: sinu Guise'i katoliiklased, sinu Navarra hugenolid. Mul on kahju, tütreke, sinu pärast, kuna sa kindlasti oled jõudnud veenduda, et kummalgi neist on oma eelised. Ütle ainult, kuidas me seda takistada saaksime!»

Sellelegi kohutavale heasüdamlikkusele seadis Margot jällegi vastu oma unes saadud käsu: ei mingit mörva! Ta silmad olid avali ja ta vaatas oma tuhakarva emast läbi jumala näkku, sügavpunane veri voolas tolle huultesse.

«Me ei tohi mingit mörva toime panna, siis ei hakka pooled teineteist ründama. Märku anname ainult meie.»

«Meie,» kordas *madame* Catherine, aga seekord pahaselt, ja sisimas hakkas tal kõhe. See õpetatu, kes nii palju voodipesu pruukis, oli samal ajal, kui ta süütult ema seelikusabas rippus, hoopis paremini kõike tähele pannud, kui võis arvata. Kõige tagatipuks kinnitas ta seda ise.

«Ma pole rumal, ema. Ma kuulen tihti mõningald sõnu, mille tõeline mõte alles edaspidi selgub. Mu vennale, kuningale, ütlete te selliseid, millest ta ise veel ei taipu. Kuid mina olen õppinud: ma oskan lindude keelt,» lisas ta juurde, otsekui inspiratsiooni mõjul. See oli aga mälestus ta unenäo lugematutest kujudest, kes olid talle selgesti rääkinud, ehkki nad ainult kriiskasid nagu kõige pisemad linnud «saartelt».

«Mis sa arvad, mu poeg? Kas me ei peaks veel kord proovima selle väikese õpetusega, mis su õele nõnda palju head tegi? Te mäletate, *Sire*, toda hommikut, kui teie paks Margot pisut liiga kaua Guise'iga magas. Tõntsid silmad maski taga proovisid vargsi helkida.»

Charles'il polnud selle vastu huvi, et oma paksu Margot'd kolkida. Vahepeal olid ta peas üks ja teine mõte omavahel seostunud; ta mõtlemise takistus andis järele.

Ta hüüdis:

«Tal on õigus keelata, et mörva ei sünniks! Ka mina keelan seda!»

«Mingel!» Külmal ja kalgilt näitas *madame* Catherine neile mõlemale ust — mille ees täna isegi vahte ei seisnud. Tal oli seetõttu kõige halvemat karta, ja ta hästi säilitatud rahu oli üliväga teenekas. Too barbaarsete rüütlite järglane võis teda lihtsalt vangi panna, tema poeg d'Anjou, nii palju rohkem talle omane, ei toeta siis teda enam, sest mis on sündinud, on sündinud. Selles liiga teadmishimulises tüdrukus aga avan-

das ta eelkõige hädaohu. Ta jäi ohjeldatuks. «Minge.» Ainult kahjuks nad ei läinud.

«Admiral Coligny peab ellu jääma!»

«Navarra kuningas peab ellu jääma!»

Nad hüüdsid seda üheaegselt; mõlemad nimed pörkasid vastamisi, üks tõrjus teist välja. Vana naine kehtas ka õlgu.

«Näete nüüd: te pole ühel meelel.»

«Ma tahan sedasama mis mu paks Margot.»

«Mu vend, kuningas, aitab mind.»

Nagu näha, oli tal liitlastega tegemist. Niipea aga, kui *madame* Catherine polnud enam tugevam, oli tal kombeks üle minna kavalusele.

«Me teeme lepingu, armsad lapsed. Te nimetasite kahte isikut. Mitte kummalegi ei soovi ma vähimatki halba. Ma ei tõsta ainsat näppugi, et üks neist langeks. Peaks aga siiski üks neist kahest isikust langema, siis, armsad lapsed, ei tohi te nõuda, et ma teist veel kaitsaksin. See käiks üle minu võimete,» lisas ta juurde, pigemini kaeblikult, sest ta tütar kasvas. Navarra kuninganna muutus kehalt suureks, teadmiste ja tahte läbi.

«Ma oskan lindude keelt,» lausus ta vaesele vanale naisele alla. «Teie Majesteedi vastuoluline keel arvab, et te tahate lasta esmalt härra admiralit tappa, siis aga ka Navarra kuninga, minu mehe.»

«Kas võib nõnda rääkida!»

«Margot teab!» hüüdis Charles taibates. «Mu paks Margot on tark ja teab kõik. Härra admiral aga peab elama jääma. Ma käsin seda. Ta on mu isa.»

«Kas võib nõnda rääkida!» kordas vana naine, jättis raskepärase arusaamisega järele lonkava poja sinna-paika ja pöördus võrratult kiirema tütre poole.

«Mõtlege ise, kas suudab siin keegi veel ohjeldada — poolte viha, inimeste kirge üksteist tappa.»

«Mitte kuningat, minu meest.»

«Ma suudaksin seda niisama vähe kui sina. Nad ihkavad verd. Keegi ei tea ette, millega see peale hakkab.»

«Sina tead seda.»

«Sina tead seda!» möirgas Charles.

Vana naine vajus kokku; nüüd muutus ta kurvaks, õilsalt kurvaks, ei enam mingit korratut vingumist, vaid hoiak nagu nendel, kes rängalt kannavad paljütki, mille eest tuleb vastutada.

«Siin, minu lauba najal,» alustas Caterina ja puuris nimetissõrmega oma meelekohta, «seisab Valois'de dünastia saatust. Mitte teie oma najal. Teie olete noored ja järgite oma ihasid. Mina üksi kannan oma ajudega seda suurt koormat, muidu langeks see, teie kõik ja kogu dünastia.»

See oli tema siiraim hetk; see ei läinud ka märgi mööda. Vana naine ei mõistnud seekord isegi õieti, miks mõlemad liitlased seepeale päris vait jäid. See viis teda pisut segadusse, ja omapead jäänud arvestuse tõttu tegi ta vea.

«Sa oled armunud, aga sa oled minu tütar. Me teame ometi, mis meie tormidest lõpuks alati üle jääb: meie ise. Väike Navarra teeb, nagu iga su meheke, oma parima. Ühel hommikul ei jäta ta keha su asemele enam jälgegi. Esimesel korral küsid sa: kuhu ta jäi? Teise korra küsid sa ka. Aga kolmandal korral ei küsi sa enam ja ei taha nii täpselt teada, kuidas ta kaduma läks.»

Ta rääkis asjatult. Margot lausus jumala häälel:

«Sa ei pea mitte tapma!»

«See oleks kõige uuem uudis,» pomises *madame Catherine* üles kiigates.

«Või minust saab protestant.»

«Või temast saab protestant,» mõirgas Charles, ja kitsikusse sattunud ema pidi nägema, et tema lapsed olid teineteisel käest kinni võtnud.

«Ma nõuan Navarra kuninga elu.»

«Ma nõuan admiral Coligny elu.»

«Jäta mind rahule oma visa vana riiukukega, kes hukutab kuningriigi, sina aga nimetad teda isaks.» Caterina otsustas ühe seeläbi välja lülitada, et ta teiega rahu teeb.

«Hüva. Sa reisisid oma Navarraga Inglismaale. Inglannalt voolab abi kasinalt, kuid me vajame Elisabethi ja ta raha, kuna su vend Charles oma isa Colignyga meile Austria kuningakoja kaela ässitab. Reisige, millal soovite!»

Jutu lõpetamise märgiks tegi ta veel ainult käega liigutuse, keel ütles tal üles — oli see siis nüüd kunstlik teesklus või näitas ta end tõelisena.

Otsekohe pöördus tütar tagasi oma eluaegse alluvuse juurde, painutas kaela ja üht põlve, läks kuulekalt minema. Charles Üheksas järgnes talle. Kuna Charles nägi, et teise asi oli täitsa üllatavalt võidetud, unustas ta enda oma — hetkel, mis selle üle otsustas.

MARGID

Margot läks Henri juurde. Ta loobus oma enese-armastuse eelisest ja astus ise selle sammu, ehkki Henri temast hommikul vihas oli lahkunud. Margot võis teda vabandada, sest kuna ta on mees, on ta niikuinii vähem tark. Pealegi tunnistas Margot ausalt, et Henril oli põhjust kurta, niihästi Margot' endiste armusuhete üle, oli ununenud kui need olidki, kui ka teise asja pärast. Teine oli halvem, ja veelgi halvem temale kui Henrile, sest Henri ei uskunudki nii kindlasti nagu tema ise seda uskus, et Henri ema on tema ema poolt mürgitatud. Vahepeal oli Margot kuriteo nüüd uuesti heaks teinud ja õudne tõke, mis ikka ja jälle nende vahel end püsti ajas, oli nüüd kõrvaldatud: ta oli Henri elu päästnud. Margot oli Henri pärast võidelnud, kutsutuna unenäo poolt ülevalt — oli võitnud ja tõttas tiivustatuna oma lasu saama.

Henri oli vannis käinud, end värskelt riietanud, tema ja ta tuba lõhnasid parfüümide järele. Kui Margot sisse astus, vaatas Henri talle vastu samasuguse ihaldusega nagu tema Henrile. Mõlemas hakkas veri mässama, nende kehasid valdas pööritus ja nad oleksid teineteise kätte vahele tormanud. Kahjuks oli keegi kolmas kohal, lüheldane, kuid lõbus luuletaja, Henri sõber Agrippa.

«Ausameelne Agrippa,» otsustas Navarra kuninganna. «Lubage mul kuningale, mu isandale, üht tähtsat riigisaladust avaldada.»

D'Aubigné muigas valmisolevalt, aga enne kui ta lahinguväljalt lahkus, tegi ta kahe kummarduse asemel kolm: esimese kuninga ees, teise kuninganna ees, ja

veel ühe voodi ees. Seeüles naeris noorpaar südamest ja Henri ütles, heites pilgu voodi poole:

«Armastatud kuninganna! Suure riigisaladuse järele põlen mina veel rohkem kui te arvata võite. Ometigi peaks Agrippa oma ettekande lõpetama. Ta teab imelike kudest märkidest.»

«Mitte märkidest, *Sire*, seda ma ei ütleks. Vahejuhtumitest, või ka ainult silmatorkavatest igapäevase elu pisiasjadest.»

«Kas see tõesti kuulub Pariisi igapäevase elu juurde, Agrippa? Õelge ise, kalleim kuninganna, kas siin on reeglits, et rahvas koguneb salkadesse, et teie preestrid kuulata kõnelemas religiooni omade vastu. Papp seisab peelekivil või astmeil, ja ta jutlustab poomisest ja kägistamisest. Äkki hakkavad kõik liikuma, kuna nad on avastanud üksioleva hugenoti. Õnnetu tahab ära joosta, jõuk lööb ta maha. Igapäevase elu pisiasjad?»

Margot oli läinud surnukahvatuks. «See on rohkem kui ma aimasin. Margot, oht tungib lähemale, kohe langeb värav kinni. Ritem, Margot! Ära siit, nii mina kui tema!» käis Margot'i peast läbi. Seetõttu ei hoolinud ta üldse sellest, kes veel kohal oli.

«Henri, mu armastatud isand, pange hästi tähele! Meie mõlemad sõidame veel täna õhtul, kui tänavad on tühjad, Inglismaale.» Ta ilusa käe liigutus jõudis Henri vastamisest ette.

«Henri, mu armastatud isand! Saage täielikult aru, kuidas üks sõltub teisest: rahu Pariisis võidust Flandrias, ja see inglise kullast. Härra admiralil võit on protestantlik võit, aga tema käsu all võitlevad teie ja meie väed. See on vaenu lõpp meie ja teie vahel. Pärast seda ei või keegi enam peelekivil jutlustada. Sellepärast peame me mõlemad kõige kiirema laevaga Inglismaale sõitma.»

«Ma tänan sind. Aga...»

«Mitte põgenema ei pea meie — sina! Las ma räägin lõpuni, Henri, mu armastatud isand! Me ei põgene, me teostame kõige tähtsamat missiooni. Coligny ise nõuab seda asja kasuks.»

See oli Margot' idee hädas. Kolmas siinoliija tõi kuuldavale summutatud häälsuse, peaaegu vile. Margot'

laskiv vaade kutsus teda korrale. Too kuulaski sõna, ta ütles. Kuid tema kuningas küsis temalt:

«Mis sina mõtled, Agrippa?»

«Heepeale vastas ta:

«Ma mõtlen, et ilusa printsessi armastus on ülim hüve.»

«Au on kõrgem,» kuuleb Henri otsekohe oma hästi koolitatud sisemust kõnelevat. «Ka religioon on kõrgem.»

Kiirelt otsustab ta:

«Admiralil on käskida, ta kordab mulle oma ülesannet ise.»

«Nii sündigu,» kinnitab ilus printsess, aga endamisi on ta kindlalt otsustanud läbirääkimist vana ketseriga enam jõul nurja ajada: ta tunneb kunsti, kuidas oma armastatud isandat kinni hoida, kuni nad mõlemad üksteiselt minema veerevad ja kõik muu maha jääb. Agrippa d'Aubigné võtab lõpuks kuulda tema märguannet ja läheb ära. Sedamaid on mõlemad hingetusvõttes käed avanud.

Hilinenult ilmuvad nad tänasesse pidulauda: nad tuleksid aga täpselt kell kolm seal pidanud olema, ja isegi varem kui nende külalised, keda nad õigupoolest vastu pidid võtma. Sest selle pidusöögi andis Navarra kuningas d'Anjou palees. Selle asemel astusid nad sellakonna hulka, mis näis juba erutatuna, ainult et see ei olnud vait jäi. Kolm või neli tundi söödi ja joodi lakkaamatult. Igasuguste loomade liha, igasuguste aastakäitade veini, aga jäi nagu alguses: jutud olid kärarikkad, seni kui nad rumaluste pinnal liikusid; ainult targad või tõsised jutud ei talunud ainsatki sosinat või pilku, kohe katkesid nad. Ka lugesid kohalolijad endamisi teisi üle; see oli üks asju, mida salaja tehti. Esimene kardinal de Miossens lebas voodis, tal olevat voolmed. Paljusid teisi protestantlikke isandaid polnud enam kuskilt leida, oletatavasti olid nad Pariisist kiiruga lahkunud.

«Need on märgid,» ütles ühes laua otsas Du Bartas Du Plessis-Mornayle. «Aga kõige silmatorkavam on nende suur kannatus ja leplikkus, kes kohale on jäänud. See on kolmas õhtu, kui pulm juba kestab, ja mulle

näib, nagu oleks kõigil neil õnnetuil lõpuks jõud kaduma läinud oma istmeilt üles karata, kahte leeri koguneda ja valjult teineteist ähvardada. Mõnikord magab hingedes isegi viha või see on hüppeks kaugele peitu pugenud.»

Mornay vastas:

«Me kõik veel kõhkleme silmapilgu, et muuta seda maad ja kuningriiki veritsevaks raieks, mida närivad kõik emakese maa loomad; gootid võtavad selle, mille hunnid ära põlgavad, ja vandaalid gootidest üle jäänud palad.»

Selline oli voorusliku Mornay väljendusviis ja ta puudutas, nagu juhtus tihti, äärmust. Umberringi aga lugesid istujad teisi üle. Ka katoliiklasi puudus, sealhulgas kapten de Nançay. Kuuldavasti vajati teda Louvre'is teadmatuks, pigemini välja ütlemata jäi, milleks. Ka keegi härra de Maurevert oli kadunud. Mõned mäletasid tema eriti teravat nina ja ligistikku asetsevaid silmi.

«Koer!» hüüdis hertsog Guise ülevana ja õilsana. «Eks tema peitnud end mu voodi alla! Ta tahtis mult armu paluda, nagu ta väitis, aga pistoda, mida ta enda juures kandis, ei näinud armu järgi välja.»

Seda kuulutas Guise nõrdimusest väga valjult, ka Charles Üheksas ja Navarra kuningas, kes teineteist vastas istusid, oleksid seda väikese vahemaa tõttu veel kuulda võinud. Charles aga tegi samal ajal ise palju käre; tema võit *madame* Catherine'i üle või mida ta tagantjärele endasaavutatud võiduks pidas, tõstis tema meeleolu.

«Navarra! Siin ei hakka me sellest rääkima, aga sina ja su kallim, te võlgnete mulle korraliku küünla eest kostmise eest. Ilma minuta ei maksaks su elu palju. Olen su sõber, Navarra.»

Ta õde laskis talle veini kallata, et ta vaikiks. Muldu oleks ta veel kõigile jutustanud, et Margot ja ta mees täna õhtul Inglismaale lähevad. Klaas veini viis tema aga selle asemel suure armastuse ja imetluseni tema isa Coligny, tema kõige truuma alama, tema parima teenri üle. Kui kuulata Prantsusmaa kuningat, siis on poolte vahel rahu alla kirjutatud ja minevik unustatud.

Du Bartas oma lauaotsas ütles:

«Härra admiral usub sedasama, hoolimata saadud teatavustest. Aga tema ja Charles Üheksas on ainukesed, kes seda usuvad. See teeb mulle muret. Kes inimesi korraga ja ilma nähtava põhjusega enam pimedaks ja kurjaks el pea, jookseb ise suurde ohtu, õigemini: ongi enda juha loovutanud.»

Du Plessis-Mornay vastas talle:

«Mu sõber, kui sel silmapilgul Jeesus siia sisse astuks, kumma leeri pool võtaks ta istet? Ta ei teaks seda, sest need hauduvad niisama kurja kui teised ja nende südames pole enam viimastki armastuse sädet, ei neil ega meil. Mina, et ma seda vaid tunnistan, tunnen hirmu iseenda ees, sest mul käib meel tapatalgute järele.»

«Me tunneme sind, Philippe. Ainult su vaim armastab äärmust.»

«See on maailmas enne, kui ta mu vaimus on. Leiad sa, Du Bartas, et siin võib veel kaua mõistust säilitada? Mis puutub minusse, siis annan end muretult merehulme kätte, ja kui ma upun, sündigu see hea meelega, kuna Louvre'i lossis kuulutab enda tulekut kaugelt hüllem.»

«Sa reisisid laevaga ära?»

«Inglismaale, Elisabethi käest raha hankima.» Ta sokkidesliku näo jooned kõrge lauba all nihkusid veel tihedamini kokku — põlgusest raha vastu või ka oma õnne vastu. Endapettus polnud tema viis, ja ta mõistis, et lahtimatult oli õnn tema valinud, et teda siit minema viia.

«*Madame* Catherine laskis mind kutsuda. Ma pean reisisema oma isanda asemel, kes siia peab jääma. Mis talle hädasti vaja on, pole mitte kõikuv laev, vaid kindel magamistuba. Tõeliselt võib aga vaime üksnes tema enne nende väljailmumist rahustada. Mu enda vaim, oo sõber, pole enam teisiti jahutatav kui voogude sügavuse kaudu, ja mul jääb loota ainult, et ma seal uppuma pean!» hüüdis ta ohverdunult — pidi aga elama veel viiskümmend üks aastat, ja mõned neist, kes teda siin ümbritsesid, mitte enam viit päevagi.

Ta sõnu, millele ta saladuste väärtust ei omistanud, kuulati ja mõisteti mitmeti, ka noore Charlotte de Sauve'i poolt. Sõbratar kasutas esimest võimalust, kui Navarra kuningas oma kohalt kuninganna kõrvalt lahkus,

et Margot'd informeerida. Tal olid seejuures säravad silmad. Ta oli eas, mil mõned elu naeratused eriti armsalt vastavad. Ta näoke, mis aastate poolt oli määratud teravaks muutuma, omandas sel hetkel vaimuka sarmi uudise läbi, mille ta teatavaks tegi. «*Madame, Majesteet ja Margot,*» ütles ta vaheldumisi ega jõudnud küllalt sellest rääkida, kui vapralt ja ühtlasi osavalt käitus Navarra kuningas, kuna ta siia jäi, ja kuna ta, et siia jääda, oma kuningannale valetas. Sest nii esitas seda sõbranna suure kiidulauluga. Mehe au nõudis, et ta isegi oma armastuse tooks ohvriks kohusele! Charlotte mõtles seejuures: «Nüüd lesite te päev läbi teineteise kõrval, aga ükskord tuleb ka minu kätte kord, ootan seda huviga. Kui hea Margot teab, et Henri talle juba valetab, petab Margot teda varem, ja Henri teda minuga.»

Margot mõtles teda kuulates: «Ta on kade. Minu õnn ületab kõik, lausa karistusväärne, et kõik võivad seda märgata. Oleksin talitanud targasti, varjates reisiga õnne, isegi kui reis oleks kauge ja ohtlik. Võib-olla tooks õnne sealt tervelt tagasi, sellal kui siin... Ma ei teadmis mu emal ees on, ta ise aga teab seda. Seetõttu võib ta minu vastu ikka veel mingi trumbi välja mängida. Kui see tõsi on, mida Sauves vadistab, siis on *madame* Catherine mu armastatud hugenotile kõrva puhunud, et tema Mornay võib paremini kui mõni kuningas Inglismaalt raha kerjata. Ei! Teisiti! Nüüd märkan ma alles, et see ettekääne on Henri enda poolt leiutatud.» Margot märkas seda, kuna ta sõbratar märkamatul kombel selle talle pähe oli torganud. «Ta saadab kellegi, et me siia võiksime jääda. Sest ta on liiga vapper, et end hädaohutusse kohta viia, ja ta armastab mind nii väga, et me oma toast kauaks ajaks ei tohi lahkuda!»

Seda mõtles Margot, liigutatud oma lihas ja hinges. Ta võttis ebamääraselt nõuks vana kuninganna ees veel uuesti vastu vaielda — selle asemel aga istus ta, tundis aega mööduvat ja oli õigupoolest juba loobunud kõigest, mis polnud seotud öö ja tema rõõmudega.

«Mu armas süda ja mu kaunis armastus,» mõtles Henri väljendustes, mis ainuüksi Margot' jaoks kuuldavaks muutusid, ja sedagi kõige harvemil hetkil. Sama ajal kõneles ta nõbu Condéga oma õest, sellepärast oli

ja oma kuningannast lahutatud üürikeseks viivuks, nagu ta arvas. Ent see viiv pidi küllaltki pikaks venima.

Nõbu ütles talle, et ta ise oli noorele Catherine'ile ära läinud majast lahkumise.

«Pariis on rahu. Rahvas ootab omal viisil sündmusi, millest ta erutust loodab. Mina, kui see minu teha oleks, kahtleksin teda, kuid mitte siis, kui ta juba valla on pääsenud. Vaid kuni ta veel himukalt vangub.»

«Onnelikul kombel ei küsita sult. Me tahame hispaania suurvõimule kallale tungida, siis ei või Pariis rahu olla. Rahva erutustest võib kõike teha, isegi head ja kasulikku. Selleks oleme me vürstid. Mu õde oleks siiski pidanud tulema, kui minu pulma pühitsetakse.»

Vend jäi selle nõude juurde, kuna ta väga hästi teadis, miks Catherine õieti eemale jäi. Henri ei tahtnud nii talitada, nagu Catherine'i arvates oli ema viimne soov; ta polnud Pariisist lahkunud ega religiooni omi õukonna vastu viinud. Selle asemel loobus Henri jõust ja oma saatusest, et Valois' printsessi armastada; seda ei andetanud talle ta õde. Henri oli talle pettumuseks kui kuningas ja vend. Noore Catherine'i näol tundis end solvatuna ja põlatuna surnud Jeanne. Omalt poolt oli aga vahe õde armukade, et suur vend teist suudles. Kuna Henri Catherine'i kui oma verd tundis, ei jäänud talle sellest kõigest tõepoolest mitte midagi varjatuks; ta kahtles sellele ainult Condé ees vastu vaielda, mitte iseenda ees. Nii ta siis ütles:

«Ta eksib, nõbu, ja kui ma olen ära reisinud, siis tee talle see selgeks! Ma lahkun siiski Pariisist, nagu ta vajalikuks peab ja nagu oli ka meie ema viimne soov. Küll ei tule ma tagasi vägedega, vaid kullaga Inglismaalt.»

«Sina? Kottide all kõveras nagu eesel?» küsis onu poeg kaheldes, ja oli vaid hea, et ta kahtles, sest siis ei kolanud vähemalt halvaks panu läbi. Parajasti siinkohal astus Philippe Mornay nende juurde.

«Mina ise pean eeslit mängima, teie asemel, *Sire*.» Ta sirutas kaela ja hirnus. «Kuldne eesel, võluolend*, aga ilaks hinnaline laadung viib taeva kiusatusse, ta laseb laevaplankudel lahti minna ja eeslil merre vajuda; mulle otlevad ended, kuidas see lõpeb. Teie elu, *Sire*, on kau-

gelt hinnalisem, selle eest makstakse palju. Te teate küll kes,» sosistas ta ja osutas läbi seina välja koha poole, kust kõike ja sedagi asja juhiti.

«Siis jään mina siia,» otsustas Henri sedamaid. «On koguni parem jääda. Seda ennemini olen ma oma otsustuste isand. Mina ja admiral oleme tugevamad, kui oleme ühendatud.»

«Igal juhul on sul Margot,» täiendas Condé ja pöördus ära. Just see oli Henril meeles mõlkunud, ta ehmas ja vaikis. Philippe Mornay kummardas tseremoniaalselt, kuid see nende vahel muidu kombeks oli.

«Sire, ma palun nüüd lubada mind lahkuda. Aga ei lahkuja sarnaneb surijaga, võtke vastu mu testament! Teid hoitakse siin kinni, et teisi õigeaegselt umbusk ei haaraks ja kõik korruga liiga tugevas salgas end linnast välja ei võitleks. Ainult sel kombel pääseksid nad veel eluga, teisiti enam mitte, ja neil on ka oma seesmine kaitse samuti kui loomal, kes tapamaja ees tagasi kohkub. Pange tähele jutuaajamisi ümberringi, te ei kuule ainustki, milles ei oldaks meelsamini kaugel eemal, ja kohal püsitakse ainult veel sellepärast, et teie eesseisvat sündida lasete, Sire.»

«Philippe, sa koostasid härra admiralil nimel hiilgava mõttetera Prantsusmaa kuninga jaoks, et tema alamatel pole oma loomu kohaselt muud midagi niisugust vaja kui rüüdsuda ja tappa, kui mitte võõraid, siis üksteist. Sama liialdatult ja pingutatult räägid sa ka siin jälle. Coligny on kuninga sõprus kindlustatud. Tema umbusaldab veel vähem kui mina, mille muu pärast ta küll muidu siia jääks?»

«Tema jääb, kuna teda ootab haud. Sind aga ootab voodi.»

Trobikond tujjusattunud külalisi lahutas nad. Kui Henri oma sõpra otsis, ei leidnud ta teda enam.

...JA IMED

Juba ammu toimus kõik kasvavas käras ja algava äramineku tõuklemises. D'Anjou paleest siirdus seltskond Louvre'i lossi, seal pidi hommikul katkestatud ball jätkuma. Täna polnud valjusti riieldud, selle asemel aga valitses tunglejate hulgas tavaliselt mitte märgatav

hoolimatus. Nad ei teadnud üldse, keda nad teelt tõukasid või oma salka tõmbasid. Vaevalt et nad veel Prantsusmaa kuninga päris lähedasele ringile tähelepanu osutasid. Henri oli vahepeal liiga kaugemale astunud, Margot'd ta enam ei näinud, teda ümbritsesid rändavad müürid, millest pilk läbi ei tungi. Kõik toimus nagu unenäos. Seetõttu hüüdis ta ka tahtmatult:

«Margot!»

«Läinud sõidukis oma daamidega,» vastas keegi. «Siia, Sire, minu juurde!»

Henri ei näinud seda, kes kutsus. Ta tundis Agrippa hääle ära; juba ei kuulnud ta seda enam.

«Laske mind läbi!» käskis ta. «Tahan kuninganna juurde minna.»

Siin lubas endale kellegi peenutsev hääle tema taga ja ta kõrva ligidal silmatorkavalt jultunud nalju. Millist kuningannat ta siis mõtlewat? Austria Elisabeth olevat teda küll vaevalt kutsunud, *madame* Catherine'iga seevastu tulevat tal alati küllalt vara tegemist teha. Henri vaatas ringi: noor lollpea oli end rahva hulka ära peitnud ja tegi nagu poleks see tema olnud. See oli aga Du Guast, d'Anjou lemmik, ja mida ta lobises, oli pärit tema isandalt, võis kasulik olla seda teada. Henri naeris ja viipas, et noormees ta juurde tuleks. See lendaski juba, nii pikk kui ta oli, kaares üle mitmete peade, hämmastav vaadata, ja kiunus õhus. See tuli sellest, et Lévis de Lérans, ilus paaž protestantlike aadlike hulgast, oli tema atäkki põlvehoobiga hinnalise tagumiku pihta sinna üles paisanud. Need, kellele lemmik pähe kukkus, kaotasid tasakaalu ja kukkusid üle teiste. Liikumine ähvardas kõiki ohtlikku segadusse kaasa tõmmata. Keegi isand Prantsusmaa õukonnast, d'Elbeuf oli ta nimi, võttis ilma pikemata Navarra kuninga käevangu, kergitas seinalt esirliide — äkki hingasid mõlemad värsket õhku ja olid pimeduses päris üksikud.

See juhtus nii ruttu, sõnadeta, oli üllatav, näis olevat mitmeti mõistetav — ja mida Henri jättis tegemata, kui ta üksik ja ilma abita Guise'i vastas seisis, seda tegi ta siin, ta tõmbas pistoda. D'Elbeuf ütles noorusliku hingetusega: «Kui te mind oma sõbraks ei taha pidada, Sire, siin on mu rind.» Ja ta paljastas rinna.

Henri kummardus ette, ei suutnud nägu ära tunda, aga ka enne, valges, oli ta sõprust veel valesti mõistnud. Ta jäi isegi edasi ettevaatlikuks.

«Minge teie ees! Ma tahan Louvre'i minna. Mitte sammu teelt!»

Kui nad kohale jõudsid, oli värav sillal küll lahti, aga mitte piisavalt, ja seda ei saanud ka õieti ei lahti ega päris kinni panna, kuna ühed vaevaga end välja püüdsid suruda, sellal kui teised neid uksetiibade vahele kokku pressisid. Metsik mõirgamine saatis pingutusi. Üksikute tõrvikute kuma lendles üle moonutatud nägude. Henri nägi vurrusid ja karemaid nahkvammuseid: tema omad, nad tahtsid ära minna. Nema polnud kuningate lauas söönud, kõige vaesemad aadlike hulgast ja alamrahvas olid jäänud selle kuningakoja ahvatlustest puutumata — olid mõnedel selle võõra linna kodanikkudel rahataskud lahti nõopinud ja omanikud võib-olla maha löönud, nüüd aga ei tahtnud nad ise saada maha löödud. Nende jaoks oli asi lihtne. Nad vandusid ja jagasid hoope, kuna Louvre'i vahtkond neid välja ei lasknud.

Nende kuningas hõikas neid. Nad tundsid ta ära, nende rüsin lõppes järsku. Kostis, kuidas keegi ütles:

«Mõrv, Sire! Tulge meiega!»

Henri vaatas ringi: ta saatja d'Elbeuf oli ikka veel tema juures.

«Tehke, mida teie inimesed tahavad,» vastas too tema pilgule.

Värava taga käsutati: «Navarra on väljas, tooge ta sisse!»

«Laske mind sisse!» ütles Henri omadele. Nad hoidsid teda aga kinni.

«Me ei lähe sinuta, *noust Henric**. Meil on hobused tallides, sinuga võitleme me end välja, koos sinuga pöördume tuhandekordsetena jälle tagasi.»

Nad piirasid ta sisse ja sõandasid temast tungivalt kinni haarata — oleksid temagi kaasa tõmmanud oma liikumisega, ja see pärines nende täielikust usaldusest looduse vastu; nad klammerdusid Henri külge nagu mõne kodukandi viinamäe külge, mis neid kaitses ja millest nad ei loobunud mis tahes ülevõimu puhul.

Henril endal oleks ainult tulnud tahta. «Laske mul kapteniga rääkida!» nõudis ta selle asemel, kuna ta nüüd näha võis, kes sillal käsutas. Kapten de Nançay oli vahepeal värava laialt avada lasknud, kõik hugenotid võisid ära minna, ta oli seda nende kuningast ära näinud. Vurrudega ja nahkvammustega mehed tungisid läbi ja traavisid mööda neist, kes veel väiksearvuliselt Henri ümbritsesid. Kehade vall ta ümber lagunes ning muutus hõredaks. Keegi, kes veel kohal oli, sosistas: «Viimane minut!» Ühe sõbra arglik hää, kes parajasti ägeaegselt viimaseks minutiks oli ilmunud, liiga hilja, et tal oleks õigus olnud kinni haarata. Ta pani ometigi kätte Henri külge, ta sundis Henriid maadlema iga sammu pärast, mille võrra ta teda väravast eemale tiris. Nad võitlesid ennastunustavalt, kuni nad lahutati, nad olid teineteisele muhke tekitanud ja riided katki käristanud.

Kapteni hää hüüdis:

«Mis teile pähe tuleb, d'Elbeuf! Navarra kuningat ei lööda maha. Teda juhitakse aupaklikult lossi tagasi.»

Henri, kes jälle selgelt nägi, ei leidnud oma inimestest enam kedagi, ja kapten de Nançay, kellega ta ükski oli, võttis talumatu tooni.

«Sire, juba teie saabumisel oli mul au teile kinnitada: mida rohkem hugenotte Louvre'is, seda parem. Kahjuks läksid meilt äsja mõningad minema. Tänu Pühale Pärtile, teie olete meil veel.»

Mille peale Henri mehele oma kaheksateistaastase nooruki kiirusega kõrvahoobi lajatas ja edasi läks. Ta nägi veel löödu jahmunud nägu. Kui aga relvakandjad talle järele jooksid, kuulis ta kaptenit «Seis!» hüüdvat. De Nançay kiristas esmalt hambaid ja oigas siis:

«See on hilisema jaoks.»

Majast kostis täiel kõlal tantsumuusika, aknad olid lahti, hajutatud valguse all liikusid kogud üksteisele vastu, ainult selleks, et oma ridu seejärel ikkagi eemaldada. Henri seisis all ja otsis Margot'd, oli aeg teda uuesti üles leida. Ikka uued segased juhtumused hoidsid teda Margot'st eemal, ilma et Margot ise talle oleks jälgegi näidanud või teadet maha jätnud. Henri vaatas pimedusest üles teadmatusse, ja ta süda kloppis.

«Küllap nüüd Margot esitas kollases hajutatud valgu-

ses ja muusika mahedas kohinas oma valitud ja suure püüsete liigutusi, andes oma jalgade ja kätega mulle hõljumisest, naeratades nagu täiusliku ilu mask. Ma pole ei täiuslikud ega üllad, kui me alasti olemel» mõtles Henri.

Ta kahmas mõlema käega roosidesse, mis väänlesid üles lahtise akna poole. Okaste torked valmistasid talle naudingut, see on valu, mida sa mulle kingid! Ta oleks ka mööda võret roninud — kahjuks potsatasid alumiinist saalist välja mõned joobnud juhmardid, šveitslased, kes end väljas kergendada tahtsid, ja seda ei kuskile mujale kui rooside ja armunu peale. Too põgenes saali ja väljas mõirgasid nood oma toimetuse juures naerust.

See oli vahtkonnasaal, üksikutest tõrvikutest ebaühtlaselt valgustatud, ja ei kedagi sees, välja arvatud neli kivifiguuri, mis üht tribüüni kandsid. Järgmisse, sellest eraldatud ruumi viivad kolm astet, mille peale komistades sa ei tea, kuhu satud. Kõrged võlvid, ballist seal üleval vaevu veel viiulinuukatsuse mälestus, ja ei mingit valgust enam.

«Halo! On siin kedagi?»

«Igatahes, keegi on siin,» vastasid kohe kaks, ja Henri, terane ja erk, tundis hääled ära, ta eraldas muusikal taustal nende valendavaid liigutusi.

«D'Anjou ja Guise,» hüüdis ta neile vastu. «Kõige lõbusamad minu pulmas!»

«Sina, Navarra?» ütles d'Anjou nii kuivalt nagu tavaliselt. «Sinu asi oleks tantsida või voodis lebada. Meie jaoks on mured. Hei! Valgust!» lausus ta, mitte valjuni kui enne, ja seda ei kuulnud ka keegi.

«Tunnen uudishimu teie murede vastu. Sest ma tunnen teid kui sõpru, nagu ma neid armastan, kartuseta, valskuseta.»

«Seda me oleme,» ütles Guise. «Sellepärast pingutamegi me nii ausalt, et Pariis ülestõusule ei puhkeks sinu abielu pärast.»

«Nad ei armasta siin juba kord ainsatki ketserit. Hei, valgust,» pomises d'Anjou.

«Sellepärast lasete teie, eriti aga sina, Guise, üha rohkem vägesid sisse tulla, linnas aga levitate kuuldust, et siin kubiseb härra admiralid sõduritest,» ütles Henri.

«Hei, valgust. See ei ütle midagi, nad on lepitatud, Coligny ja Guise. Mu kuninglik vend lepitab nad.»

«Heekord tuli valgus. See oli Condé, Henri nõbu. Tal oli arvukalt kaasas teenreid käsilühtritega. «Olin sinu pärast rahutu, nõbu. On hea, et ma sind nii kindlasti sõjakonnast leian.»

«Nad on ära leppinud, tead sa seda juba, nõbu Condé? Coligny ja Coligny on kuulekusest kuninga vastu sõpruse loobunud.» Künnapid helkisid kõigile näkku. Henri tundis end, omapärast iha kõike julgelt valguse kätte tuua. «Juba su isa, Guise, ja kõik sinu omad tahtsid härra admiralid tappa lasta; aga enne kui see neil õnnestus, laskis ta ise sinu isa tappa. Sellest peale süütate teineteist oma kättemaksuiga, iga uus Guise sellelt, kes juba enne teda oli.»

Guise kordas kõigutamatult:

«Ma leppisin Colignyga ära. Sellest hoolimata kutsus ta oma kaardiväerügemendi kohale, kuid ma usaldan teda.»

«Ta pole iialgi su isa tappa lasknud. Ta vannub seda,» kinnitas Condé.

«Niisama õiged on ka minu vanded,» vastas Guise.

«Mängime ometi kaarte,» nõudis d'Anjou.

«Sa tahaksid teda tappa lasta,» seletas Henri, ilma et oleks nende juures istet võtnud. Toodi kaardid ja segati, keegi ei paistnud tema sõnu kuulnud olevat. Akki virutas Condé vastu lauda.

«Ta usub kõike, kuna Charles teda oma isaks nimetab. Ta naine sõitis ära, Châtilloni lossi. Ta ise peaks ammu kindlas kohas olema.»

«Miks sa istet ei võta, Navarra?» küsis d'Anjou pisut ebamelgelt, sest ta paks huul võdises. Tal oli hirm.

«Kuna ma lähen üles kuninganna juurde.»

«Mine ainult! Sinu abielu säilitab rahu. Kestku pulm igavesti.»

«Ma tahan ka järele vaadata, kui paljud jälle puuduvad — minu inimestest ja teie omadest. Sinu kapten de Nançay, ma tean nüüd, mis teenistus teda eemal hoiab. Kus on küll see mees, keda sa oma voodi all üllatasid, Guise? Kas ei olnud see keegi härra de Maurevert?»

«Ma ei tunne teda ega ole teda iial näinud,» karjus

Guisse päris ilma suursuguse peenutsemiseta. D'Anjou ütles kartlikult ja mõtles Navarrat:

«Istu või minel!»

Nõbu hoidis Henrid tagasi.

«Kas sa ei tea, mis seisundis sa oled, onupoeg? Su riided on katki rebitud, nagu mustaks määrdunud. Kas sa tuled?»

Henri sosistas talle ruttu:

«Nad hoiavad meie inimesi jõuga tagasi.»

«Lähme võitleme end läbi!» sosistas Condé.

«Ei.» Valjusti ütles Henri ühele majordoomusele: «Ma tahan otsekohe teada, kui Navarra kuninganna oma tuppä läheb.» Seda öeldes võttis ta istet ja nad hakkasid mängima.

Nende laud seisis suure kamina all, aga kõrgel ülal kandis simss käsilühtrit. Kүүnlavalgus levis tuhmilt üle mängijate. Uhkes kivises varjus seisis Mars ja Ceres*, kaks kuju, kes seda kaminat toetasid, sellest peale kui meister, nimega Goujon*, nad sinna üles oli seadnud. Sest kadunud meistrite kujud on püsivalt ja toetavalt ikka veel alles, kui elavate kired nagu kүүnlad ära põlevad ja endast midagi järele ei jäta. Seda ei tunnetata kaheksateistaastane peeglist, ja oma eluviivude möödumise kaudu ei saa ta seda ka teada. Henri vastas istus d'Anjou, huul värisev, hõredad udemed lõua otsas; lõu surus end õrnalt rullitud krooke sisse, kui troonipärija oma silmad nagu kruvid kaartidesse puuris. Ta mäng ei läinud hästi, otsustades hirmunult kipra tõmbunud kumude järgi. Kängunud kõrvad, juuksed nii kasvatatud, et meelekohad ja põsed pooleldi pärdikutaolised kontuurid omandasid, sellest oli välja lugeda, ja ka labasest ninast, et ta tahab tappa ja et ta ise surma kardab. Ta baretil sätendasid ehted, ta näole ei ulatunud vähimale sisemist kirkust. See oli nārune, kuna ainult mustjad valmud ta ümber mänglesid. «*Madame Catherinel!*» nägi mees Navarrast, «Catherine'i tõeline vili: tollele oleks ta tahtnud oma pimedusegeeniuse kaasa anda. Äpardunud, mul on tast kahju, kuna ta ainult ema kleidisaba kaitse all õnnekorral võib-olla tapma hakkab, ükski aga ilma emata, kaotab ta mängu.»

«Trump!» hüüdis Navarra ja virutas oma kaardi kaard

hunniku peale. Kүүnlavalgus levis ülalt tasa hubises laiali. D'Anjou kummardus ettepoole, ta puudutas sumativisatud kaarti, tõmbas käe kiiresti tagasi ja silmitses seda. Seepeale tegi Condé sedasama, ainult ägedamini. Mõlemad teised said endast võitu, nad ei pida- nud haarama, nad olid ära tundnud.

«Veril!» ütles Guise vastumeelselt. «Kes siin verd jookseb?»

Navarra sirutas oma käed lahtiselt ette; neil olid kriimustused otsekui vastase kүүntest, kellega on maadel- lud, või nagu okastest. Aga kuskilt ei voolanud verd. Seejärel vaatas d'Anjou oma käsi, ta ei suutnud neid rahulikult hoida; ta nagu tõmbus kahvatumise asemel otsekui tuhaga üle. Condé ja Guise heitsid oma kätele ainult pilgu, mõlemale torkas üheaegselt pähe virna laotud kaarte segamini lüüa. Äkki olid kõik nende sõrmed punased. See polnud ainult üks kaart, kõik kaardid kleepusid, nad lebasid loigus, vereplekid laual! Teenid kuulati üle, laud pühiti puhtaks, majordoomus tõi uued kaardid.

Seekord nähti esmakordselt verd, kui Guise üht kaarti tappis, aga oma kätele ei mõelnud ta enam ega keegi meist enda omadele või teistele inimkätele. Kaartide alt jooksis veri aeglaselt, peatumatult välja, immitses, niri- ses kokku, valgus laiali. Nad pidid kangestunult selle juures viibima, nad ei suutnud selle vastu midagi muud, kui end väikseks teha ja lasta mööduda külmatundel, mis tuli neile sealtpoolt, teadmatuse riigist. Guise kiskus end esimesena õudusest lahti, ta hüppas püsti ja van- dus. Ta oli valge kui rätik, mille majordoomus juba jälle ole laua laskis käia. Henri aga märkas tema vasakul palgel selgesti läike. Lummutus! Ta oma sõrmed näisid need olevat, nende jälg, ja ometi oli see ennist kõrva- küluga kellegi teise palgele vajutatud, kaptenile värava juures! Guise'ile aitas, ta lahkus kärarikkalt toast. Condé lahmas äkki majordoomuse kinni, too kohkus.

«Sa teed seda oma rätikuga. Sul on veri rätikus. Nee- tud taskukunstnik, kust sa tuled?»

«Saint-Germaini kloostrist,» ütles mees üllataval kom- bel ja ehmus veel rohkem, nagu poleks ta seda ilal tun- nistada tohtinud. Condé ei pärinud edasi, oma vihas

paiskas ta mehe põrandale ja astus talle mõlema jalaga otsa. Henri vaatas enda ümber — d'Anjou'st ei leidnud ta enam jälgegi. Aga noor Lévis, vicomte de Lérans, paaž protestantide hulgast, väljus särades pimedusest ja teatas:

«Navarra kuninganna ootab teid, Sire.»

VARITSEMININE

Sinu mure on tantsimine ja voodislebamine, oli keegi talle öelnud, aga sellest murest oli talle liiga palju, juba üksi voodi võttis ta enesesse. täielikult, ja ta oleks võinud karta: igaveseks. Margot jagas rõõmusid, mis olid rohkem kui rõõmud, sest need olid ta pelgupaik, ainuke veel alles jäänud, ja tasus ohtusid, tegi tasa alanduse, häbistas halbu mõtteid. «Margot, su ema tappis ainult minu ema, sina aga annad minu enda neile välja nagu Delila Simsoni*. Margot, ära hoiata mind, armastades lausu parem ladinakeelseid värsse oma tumedal unehäälel. Margot, ma võin järgmisel hetkel relvastatud sellest toast lahkuda ja kõik sinu omad maha lüüa. Ma olen küllalt enda omi siin Louvre'i lossis, nad ainult ootavad mind, me oleksime varem *madame Catherine*'i juures kui tema kõige kiiremad naisspioonid. Ma olen isand tegema, mida ma tahan, aga ma suudlen sind, kuna sa oled küllastumatu! Margot, kõrgem olend, sest seda te naised, olete, ja pole sellepärast iialgi tõeliselt mehepäralt! Margot, teil on vähe hinge, võrreldes minu üleva tundega. Anna oma keha, Margot, enne kui ta vananeb! Mis saab ükskord minu *belles amours*'ist*! Ma lahkan sinust, see on ette näha, ja sina reedad minu. Ohtlik loom, kuri naine! Margot, andesta — sa oled rohkem palju rohkem kui mina, oled emake maa ise, millel ma leban, ratsutan ja ära lendan kuni taevasse endasse!»

Seda kõike tundis Henri, vaimustatud ja meeleheitel üheaegselt. Sest miski pole meeleheitele lähemal kui vaimustus, see võtab tollest parima. Nõnda on noorus. Meheiga eemaldub allikatest ja unustab nad. Kõik neile alati lähedale jääb, see elab ja on inimene nagu Navarra Henri, hiljem Prantsusmaa ja Navarra Henri.

Arkad, ja õigus, üks päev on jälle käes. Oleks ta ainult juba möödunud! Millega seda mööda saata? Mida leiutatakse teised, kelle elu peaosaks pole öö? Nad on aga noored, ja nende mitmesugused teod ja tööd ei ole mitte nende vaimurikkad kui armastuse omad ja ulatuvad üha sügavale kui uni. Nii läheb hertsog Guise Saint-Maurain-l'Auxerrois' kloostrisse, mis asub Louvre'i lossi ja Kulvanud Puu tänava vahel. Kuivanud Puu tänavas elab admiral Coligny, lossis käies möödub ta tihti kloostri. Ühe trellitatud akna taga ootab keegi, juba eilsest alates, väsimatult varbade tagant varitsedes.

Charles Üheksas ütleb: «Mu isa Coligny,» ja ootab teda täna asjatult. On kahekümnes kuupäev. Varbade taga varitseb keegi. Guise mängib Charles'iga palli ja ütleb oma särava ja avala näo varjus sõnale «varitsema». Ta mõtleb, et juba eile pani majordoomus, kes on tema teenistuses, kellegi kloostri tegevusse. Mehe ühel on püss, ja ta varitseb.

Madame Catherine jääb nähtamatuks, ta uste ees seisavad vahid, väljas ja sees, ja ta liigub kepi najal, aga hoolimatult, ühe juurest teise juurde. Igaüht piidleb ta silma üles näkku, ja sõdur vahib üle tema tühjusse. «Varitsema» mõtleb Guise. Mõtleb, et trellidega akna taga on krahnhärra, tema vana õpetaja korter valmis teoks. Majordoomuse muretses üks sugulane, püssi keegi teine, ja kullast on ajapikendusel mees, kes seal varitseb. Varitseb.

Siis kahekümnendal toimus ka teatrietendus kokkukutsutud õukonna ees, Prantsusmaa kuninga kaastegevusel. Paremal paradiis, vasakul põrgu, nagu on öeldud ja tõsi. Sissepääsu paradiisi kaitsesid kolm rüütli, need olid Charles Üheksas ja ta mõlemad vennad, ja varem polnud neid nii üksmeeles nähtud. Põrgus kaitsesid suured ja väikesed kuradid rõvedalt ja rumalt. Tagapõhja aga moodustasid Elüsioni väljad, rahvastatud kaheteistkümneme nümfi poolt. Kõik oleks korras, aga dramaatiline on see, et maailm sattus korralagejasse, ja nii võttis jõuk ekslevaid rüütleid nõuks paradiisi minnata. Need aga võideti Charles'i ja ta mõlema venna poolt ning kihutati põrgusse. Muide kandsid nad vurruid ja kareid nahkvammuseid.

«Margot! Kas me ei saaks siit eemalduda, sest on ülim aeg, et ma sind lahti rõivastan, su liha põletab!» mõtleb Henri.

Guisse mõtleb: «Varitseb. Völlaroog de Maurevert varitseb. Mu toomhärja, kes suurt protestanti vihkab, ja mu majordoomus, kellele Condé kahe jalaga peale astus, — varitsevad.»

«Mina olen Prantsusmaa kuningas ja kaitsen paradiisi,» mõtleb Charles. «Vurrud ja karedad vammused käige te põrgusse! Teie usku on igatahes ka mu õemehe isegi mu isa. See siin ei tähenda siis ka muud, kui et ma teatrit mängin. Mu rinnaümbermõõt teeb Jupiteri kadeks ja reied on mul niisugused, mida ainult Herkules omadega võib kõrvutada.»

Nüüd juhtus, et taevast laskusid alla Mercurius ja Cupido* — üle loomulikuna näiva vikerkaare, mis sai pilvedest oma valguse. Need jumalad ei ilmunud mitte ainult masinate imeliku kunsti pärast, vaid eriti selleks, et ballett võiks alata. Nende jumalate palvel tõid kolm paradiisirüütli nümfid välja kuni saali keskele. Ette kanded nende surematute olevuste poolt, kes aga olid ainult näitlejannad, kestsid üle tunni: niikauaks jäid vurrude ja karedate vammustega mehed põrgusse punaste, ringituiskavate kuradite naeruväärse rõveduse hoolde.

«Margot! Kas me ei võiks siiski viibimata siit eemalduda, sest on ülim aeg, et ma sind lahti rõivastan, su liha põletab!»

Varitseb varbade taga, varitseb vahtide taga.

«Margot! Kui me ometi võiksimel!»

Varitseb.

«Mina, kuningas, olen kõige tugevam. Lõpuks tõstan me nümfid õhku, ja kõige raskema tõstan mina ise.»

Varitseb. Teine päevgi võib veel mööduda ja maskirigu nad uute pidustuste ja mängude puhul end daamide ees, et olla toredam või ka kummalisem, Navarra türlasena, Guise koguni amatsoonina. Sellegipoolest algab lõpuks ometi kahekümne teine kuupäev, see on reede, ja juba üheksateistkümnendast alates, toomhärja korteris Kuivanud Puu ja Louvre'i vahel...

Varitseb.

REEDE

Admiral Coligny, härra Gaspard du Châtillon oli nii mõjuvõimas ja väärikas mees, et ta eales üksinda välja ei läinud. Kogu oma eluaja oli ta ümbritsetud vägedest, teda ta käsutas, ja ta istus nõukogus, kui mitte kuninga soosikuna, siis mässajana nende vastu. Kuna nüüd Charles Üheksas teda isaks nimetas, vihkasid teda ühed kangelikult, ja teised kartsid tema ja ta elu pärast, ehkki vähema õhinaga. Tema käigul Louvre'i selle reede varahommikul piirasid nende kehad teda vallina. Härra admiral rääkis salajasel istungil kuningaga rahast, nimelt algast, mida nad saksa landsknehtidele veel võlgnesid sõlmisest sõjast saadik, ja seda sõda olid nad mõlemad teineteise vastu pidanud.

Härra admiral saatis pärast istungit Prantsusmaa kuningat pallimängule. Ta nägi kuningat partiid alustamas admiraliga enda väimeespojaga ja kellegi kolmandaga, see oli Guise, varem tema vaenlane, nüüd lepitatud kuninga soovil. Siis jättis härra admiral jumalaga, et pöörduda tagasi Kuivanud Puu tänavasse, ja teel luges ta kirju. Nüüd juhtus, et tema aadlikud, et teda mitte segada, jätsid talle vaba ruumi. Katmatult sammus ta üle väljaku Saint-Germaini kloostri juures. Kõlas lask, ja siis veel üks. Esimene purustas vaskkuuliga härra admiralil nimetissõrme, teine haavas ta vasakut käsivart.

Härra admiral ei lasknud erilist ärevust tekkida. Oma lasakaalust välja viidud saatjatele näitas ta akent, mille trellide kohal veel suitsuvine hõljus. Kaks isandat jooksis sinna, vahepeal plagisesid maja taga juba galopeeriva hobuse kabjad. Kolmanda saatis härra admiral kuninga juurde, et too kuningale ette kannaks. Veel polnud pallimäng lõppenud, kuid Charles Üheksas tõmbus sedamoodi tagasi. Ta oli nõrduinud ja tundis hirmu. «Mõrtsu- kas peab selle eest karistust kandma!» ütles ta, ja: «Kas ma siis iial rahu ei saa?» püüdis ta veel öelda, kuid tal hakkasid hambad lõgisema, ehkki talle kinnitati, Guise'i ja paljude teenistusvalmiste poolt, et see tulistamine ole- vat hullumeelse tegu.

Mõlemad aadlikud, kes olid laskjale järele jooksnud, pöördusid härra admiraliga juurde tagasi; ta ootas neid

samal kohal. Nad kähistasid, et see vilets lipsas tänavale virvarris neil käest ja on nüüd juba kaugel. Nad tundsid aga tema ära: see oli keegi härra de...

«Pidage!» keelas härra admiral. Mitte tema nime. Ma tunnen end raskelt tabatuna, võib-olla ma suren. Ma ei taha seda tunda, keda ma võiksin oma viimsel tunnil inimlikust nõrkusest vihata.»

Ühed toetasid teda edasiminekul, sest ta oli kahvatu ja haavast jooksis rohkesti verd. Järgnejad sosistasid omavahel veel ebaselgeist asjaoludest.

«Ta lebas Guise'i voodi all ja tahtis teda tappa. Mis pärast siis samal ajal tema suurimat vaenlast? Häda meile, kui selle taga peitub Guise — ja ta peitub selle taga.»

«Jumala tahtmine sündigu,» ütles härra admiral kodus Kuivanud Puu tänavas oma inimestele, kes teda nähes surmani ehmunult põlvili langesid.

Ambroise Paré* oli osav kirurg ja kuulus religiooni omade hulka. Ta pani mängu kogu oma kunsti, pärast seda kui oli ennast ja oma patsienti kinnitanud usalduses jumala vastu. Kolm korda oli vaja lõigata, siis langes purustatud sõrm. Paratamatult talus härra admiral kohutavaid valusid, mis hoolimata tema kannatlikkusest ja hingerõõmsusest teda kehaliselt väga kurnasid.

Kui Navarra kuningas ja prints Condé ta voodi äärde astusid, ei suutnud ta algul rääkida. Nii leppis ta sellega, et külastajad talle jutustasid, mida nad teadsid, kuni kõik kuningakojas ja linnas seda teadsid. Sest alasti tõde oli täitsa iseenesest ühest allikast tõusnud ja jooksis läbi tänavate kiirema galopiga kui isegi mõrvar oma võigul. Mõrvar oli palgatud Guise'i poolt.

«Oli see siis see ilus leppimine, mille puhul kuningas oli käendajaks?» ütles lõpuks Coligny.

Ilmselt kutsus ta jumalat tunnistajaks, sest kukkumisele oma kõrge padja nihutades pööras ta oma silmad ülespoole ja veelgi kaugemale, kuni neist ainult kitsas kaar laugude vahelt välja jäi. Lohkuvajunud palgetega näos lahutas vana karm suu oma huuled, nagu ei tahaks ta enam käske välja saata, vaid seisaks avalootuses, et need tulevad ülevalt. Eredasti valgustatud laubal püüdsid kortsud järsult nagu läbi pilvede valusalt

hüües meelekohtade poole tungida. «Parem juba mõttetu kui mind ära salata ja kui sind kaotada, oh mu jumal!» Nõnda kinnitas pühalikult see nägu, ja paistis harras ja suureline ühtaegu.

Navarra ja Condé arutlesid loomulikult, et hoolimata kõigest läheb vana Guise'i surm härra admiralile arvele; nii vähemalt räägitakse. Nende meelest oli arusaadav, et admiral ise seda eitab. Samuti oli neile selge, et mõrvari poeg polnud iial tõeliselt oma kättemaksust loobunud. «Aga nüüd aitab talle,» arvas Henri endamisi. «Ühest sõrmest jätkub. Ma ei saa oma vaese ema surma eest ühegi ärahakitud sõrmega karistada.» Rauga nägemine kui ka võrdlus oma juhtumiga mõjusid nii, et tal paistis silma tulid. Ta nõbu Condé, vähem tundlik ja mitte eriti õrn, ütles välja, mis ta mõtles:

«Härra admiral, teie leppimist Guise'iga ei saanud kuningaski käendada. Te ise pidite end hoidma mehest, kelle isa tapeti.»

«Mitte minu läbi!» kinnitas Coligny kõvasti. Ta vaatas neile otsa, tahtis end üles ajada; liigutamisel oleks ta peaaegu karjunud, selliseid valusid tekitas ta oma käsi varrele. Ta teener ja majavaimulik tõttasid talle appi. Condé vaikis jahmunult.

«Mina,» rääkis Coligny pühalikult, «ei ole Lotringi surma soovinud ega ette teadnud. Ta ise plaanitses mind tappa ja täna viis ta oma poja käe läbi selle lõpuks täide. Mul aga polnud tema vastu midagi ees. See on õigus. Jumal aidaku mind.»

Nad kuulsid teda, ja võis jääda mulje, et jumalgi teda kuulis. Navarra ja Condé jätsid hüvasti ja lahkusid, mitte ainult sellepärast, et haavaarst seda nõudis. Condé oli ära hirmutatud, esitatud süüdistuse võttis ta oma nöö ees sõnaselgelt tagasi. Navarra vaikis, oma sisimas ei uskunud ta härra admiralile ainustki sõna. Palju rohkem näis talle kindlana, et Guise'il oli arusaadav alus oma vanale vihale Coligny vastu. Ta saatis välja mõrvari selle juurde, kes kunagi oli tahtnud ta isa surma. Palju vähem või üldse mitte saatis ta mõrvari protestantide juhi juurde. «Toda polnud mõeldud ja seetõttu pole meil teistel enda pärast midagi karta. Margot!» hüüdis ta süda, kuigi ta edasi mõtles. «Ka ei sure vana-

mees. Ta on ainult harjunud pühalikult käituma ja tooma isegi kahtlastel puhkudel jumalat enda poolele. Margotta hüüdis ta süda tormiliselt vahele, ja ta kiirendas samme.

Ambroise Paré pani oma instrumendid valmis, et ta läbilastud käsivart lõigata. Cornaton, härra admiralistav teener ja ta majavaimulik Merlin* nutsid, kuna admiral saksa tõlk, nimega Nikolaus Müss, suurt kannatajakuju süvenenult silmitses, sest ta armastas ja austas teda. «Seegi kord on reede, meie issanda eeskujul!» Nii sosistas ta vaikselt toas.

Navarra tegi vahepeal, mida endast lugupidamuse nõudis. Koos Condé ja noore La Rochefoucauld'ga läks ta Charles Üheksanda juurde ja kaebas kallaletungi pärast, mis oli teostatud härra admiral isikus temale ja kõigile religiooni omadele. Charles ise suutis vaevu rääkida, ta oli tõeliselt veel sügavamalt tabatud kui Navarra. Ta ainult kogeles, see olevat tema enda haav — tema sõrm, tema käsivars! Ta raputas neid ihuliikmeid nende silmade ees tunnistuseks, et ta jõleda teo eest kätte maksab. Aga ta ema ei lasknud tal lõpuni rääkida, sest ta oli kohal. Madame Catherine tegi ukse lahti nii pea, kui ta protestantlike härrade saabumisest teada sai.

«Kogu Prantsusmaa on haavatud!» hüüdis ta. «Nõud ei võta enam palju aega ja nad pistavad käe kuninga külge ta voodis!» Kusjuures ta suurt hirmu väljendas ja oma vaesele pojale tõesti hirmu peale ajas. Sest poeg ei tahtnud ikka veel tõsiselt uskuda, et ta ema võiks koos teistega tema vastu vandenõu septseda. Navarra, kes seda täiesti teadis, sattus siiski kõhklusse; madame Catherine peaaegu veenis teda, kuna ta oli omal viisil siiras. Admiral tapmiskatse tuli talle liiga vara, Guise oli omapead talitanud.

Navarra ei palunud veelkordselt, et Charles teda ja tema omi ära saadaks, kuna nende jaoks pole Pariis enam kindel. Heal meelel võttis ta kaasa lubaduse, et kuningas ise tahab härra admiralit külastada.

«Ja mina ka,» ütles vana kuninganna ruttu. See veel puudus, et tema vaene poeg oma nõndanimetatud isaga ilma temata kõneleks!

Haavatul aga tuli taluda kahte sisselõiget oma käsivarde, mis tehti kuuli eemaldamiseks. Kes näo oma pil-

astud lihalt ära pöörab ja jumala nimel valu ohjeldab, ei tunne enam oma julguse kui see, kes juures seisab ja ei muud midagi silme ees hoida peale kaduva keha — teostatud, verdpritsiva ihuliikme. Härra admiral trööstis teist, kuni pastor Merlinil ta amet meelde tuli. Ta pöördus jumala poole tulise palvega, ja see tuli õigeaegselt, sest kuni haiget seoti, kaotas ta nii palju verd, et ta jõud mõtlemapanevalt kahanes. Kirurg oli väga tõeline, temagi palvetas oma südames, sellal kui ta kõrva pisti rinnale asetades.

Kui härra admiral lõpuks silmad uuesti avas, oli tal järele jäänud asi issandat tänada, nii valjult kui suutis, nende haavade eest, mille vääriliseks teda peeti. Kui jumal teadis teda teenete kohaselt kohelnud, kuipalju rohkem peaks ta veel siis kannatama! Pastor mõistis hästi, mis armavalt haigele endale teadmatuks jäi: ta tahtis selles tunnistustega oma mõrvareid õieti ülekohtu poolele asetada. See oli lubamatu ja Merlin hoiatas teda. Seda ei tahtnud seletas härra admiral, et ta andestab neile. Kogu andusega, milleks ta siia maani võimeline oli, pihtis ta jumalale ja andis end tema armu hoolde.

«Oh issand! Mis saaks meist, kui sa meie pattudele vaataksid. Pane armulikult mulle arvesse, et ma kõik väärjumalad olen kõrvale lükanud ja kedagi teist ei tunnusta kui sind, Jeesus Kristuse igavest isal!»

«Väärjumalate all mõtles ta pühakuid — mõtles aga ka Marssi ja Cerest, kellede häbitu kehailu oli välja pandud ühe kamina juures keset kuningalossi, samuti kui Plutot või Jupiteri, keda kehastas maskipidudel poolpaljas kuningas. Coligny ei armastanud maailma, nii väga kui ta tema pärast ka võidelnud oli; ei uskunud kehaile, ja tema jaoks koosnes tõde sellest, mida ei nähta. Ta ütles jumalale, keda ta tundis:

«Kui ma siiski surema pean, võtad sa mind otsekohe oma riiki, puhkama õndsate juurde.»

Admiral Coligny oli pidanud võitlema põlastusväärse maailma eest; rahu saabumine oleks talle sobinud.

Üks asi siiski rõhus teda, ühes asjas tahtis ta jumalat, kes sellele võib-olla teisiti vaatas, siiski veenda. Tema endiste, ülespoole suunatud sõnade ajal kõlas see vaikuses ikka kaasa; korraka ütles ta seda valjusti.

«Ma pole süüdi Guise'i surmas. Issand! Mina ei teinud seda.»

Nüüd oli ta rääkinud, sõnad olid lõpul; nüüd oli küsimus, kas need tõesti üles jõudsid ja seal vastu võeti. Hirmunud pilk rippus nende järel. Siis astus Prantsusmaa kuningas sellesse tuppa.

Ta oli lõunat söönud, kell oli kaks, ja teda saatsid tema ema, ta vend d'Anjou ja rohkesti isandaid, nende hulgas Navarra teiste religiooni omadega. Charles Üheksast astus haavatu voodi äärde ja rääkis:

«Mu isa, teil on haav, aga minul valu. Ma vandan nii kohutavat kättemaksu, et see ei pea ilalgi inimeste mälust kustuma.»

Siinkohal lakkas *madame Catherine* il ja ta polnud d'Anjoule päris hea olemast. Kõik pilgud langesid tema enesest nendele. Ka tegid nad kindlaks, et juuresolijate hulgas olid enamuses protestandid. Nad teadsid aga, et väljas oli hertsog Guise oma abinõud tarvitusele võtnud. Vahepeal pidid nad pealt kuulama, kuidas vana mässaja end kuningale kui tema ainsat sõpra kiitis. Millist muret küll tegi endale mees, kes ometi surema peale Coligny ütles: «Kas pole häbi. *Sire*, et teie salanõukogu ei saa puudutada ainsatki küsimust, ilma et Alba hertsog seda otsekohe teada ei saaks?»

Caterina di Medici arvas seejuures, et ainult vastu pidine oleks olnud hukkamõistetav. Võim kõige üle oli väikesele itaalia vürstinnale ainult Habsburg. Kuningariik? Tema hoidis seda püsti, ja sel kitsikusetunnil vandus ta seda äärmiselt veriselt kaitsta ketserlike laostajate vastu. Ta tegi seda üksi, ainuüksi oma vana, põduisiku näol — aga jõu selleks võttis ta oma alistumise maailmavõimule.

Kui Coligny jõudis lõpule oma kõnega, mis oli ühe ainus kaebus ja oma eelistatud olukorra kuritarvitamine surijana, siis nõudis ta jahmunud ja andunud Charles'ilt peale selle jutuaajamist ilma pealtkuulajateta. Kuningas nõudis oma emalt ja vennalt voodi juurest eemaldumist. Nad astusid tagasi kuni toa keskpaika. Nende ümber olid sel hetkel ainult protestandid, suur arv protestantlikke isandaid hoidsid vana kuningannat ja tema lemmikpoega oma füüsilises võimuses.

«Teil tarvitseb vaid pihta hakata, sel hetkel esindate teie tulevamaid. Ainult hea, et te pole nagu olen mina! Te olete seadusse, sellega lähetege karile. Nii tihti, kui ma oma edikte murdsin ja teie südametunnistusevabaduse alla naersin, uskusite te mind ikka jälle. ja nüüd usaldate te mu vaese nõrga poja sõna. Teid ei saa aidata, te olete oma saatuse ära teeninud. Minu suhtes te kindlasti ei palusta, seni kui te seda veel võiksite; varsti on aga teie viimnegi võimalus möödas.»

Näed mõtles *madame Catherine*, peletas sellega oma hirmu, ja piilus vahetevahel kähku ja kavalalt ringi, kuna ta raske, tuhakarva nägu jäi tõsiseks ja väarikaks. Peale selle kuulatas ta voodi poole, ei saanud kahjuks midagi aru. Täies rahus otsustas ta tänamatu jutuaajamise lõpetada, astus lihtsalt jälle voodi äärde, need protestandid lasksid tema ka läbi, ta oli ju *madame Catherine*; ja ta soovitas oma pojale haavatut mitte kauem vaistada. Charles ägestus; ütles, et tema on isand ja vana sedalaadset, mille vastu Caterina selletagi valmistunud oli. Loomulikult oli suurte pretensioonidega surija kuningat tema vastu ässitanud. Kui ta toa vastaspoolel oma vaese poja parasjagu käsile oli võtnud, tuli see välja.

«Mis admiral ütleb, on õigus: Prantsusmaal tunneb kuningaid sellest ära, et nad oma alamatele võivad head ja halba teha. See võim aga koos asjade juhtimisega on teile üle läinud, *Madame!*» Charles hüüdis seda valjusti ja kõigile kuuldavalt. Kui see enne veel polnud, siis see muutus admiral surm otsustatud asjaks. Parim tema jaoks oleks, kui tema jumal laseb tal ise surra.

Kuninglik viha polnud vaigistatav, niikaua kui kuningas ümbritsesid see tuba, voodi ja ta mõrvatud isa, haavarst, kes talle vaskset kuuli näitas, pastor, kelle kõrvale kokkukogunenud põlvili laskusid, et vaikselt kaasa paluda, ja veel üks, ükskõik kes, kes endamisi pomises: «See kord on reede.»

Charles pakkus oma isale varjupaika Louvre'is, rohkesti ei saanud ta tõepoolest teha. Navarrale ütles ta ja haaras tal õlast, et talle ligemal olla:

«Sinu kõrvale, armas vend! See tuba, mis on su õe jaoks uuesti sisse seatud, et ta lahtise ukse kaudu teie

mõlema juurde võiks minna, sinu ja Margot' juurde — kui tahad, siis annan ma selle toa temale, oma isaale.

Henri tänas, Charles'i sõnad kergendasid väga ta südant. Stseen siin sees oli teda väga ängistanud; alles sel tunnil tungis mõrvakavatsus täitsa alasti ta teadvusse. «Et Charles pakub kõigest hoolimata Louvre'i ja muu õe tuba avatud uksega minu juurde! Vanaeit on löödud ma näen ju seda. Pöörab selja ja tatsab välja.»

Kui kuningas, ta ema ja kogu ta saatjaskond ära oli läinud, järgnes majas alumisel korrusel protestantide printside ja aadlimeeste nõupidamine.

Paljud nõudsid, et härra admiral tuleb viivitamata Pariisist minema viia oma lossi Châtilloni. Neil olid juhuse tõttu olnud üleval koht, kust nad äraminevate kuningannale võisid näkku vaadata; ja ainuüksi see nägu, mida *madame* Catherine lõpuks enam ei valitsenud, viis härrased oma kangekaelsele arvamisele. Tõlgnägi*, härra admirali väimees, vaidles sellele vastu; ta ei tahtnud valitsejat umbusuga solvata. Navarra otsustas:

«Härra admiral tuleb elama Louvre'i minu oma toa kõrval asuvasse avatud uksega tuppa. Ta voodi ümber peavad ööl kui päeval seisma mu aadlikud.» Kui ta ütles, tagus ta süda. Ta rääkis siiski lõpuni, ja kas ta nende vastust nüüd lootis või kartis, enamus nõustus temaga.

Siis läksid kõik veel kord üles. Haavatule pandi värsked side, rüüstatud liha tõmbas kõigi pilgud endale. Keegi tegi nõupidamise tulemuse teatavaks, ja Coligny, nagu ülesse pööratud, ohverdades jumalale oma valu, vastas lihtsalt:

«Jah.»

Ühes nurgas seisis inimene ja pomises endamisi millegis teises keeles mõningaid sõnu, neidsamu mitu korda.

EELÕHTU

Kui rõõmus on ärev linn! Siin on ikka veel pulmad, ja pakutakse aina vägevamat — mitte ainult õukonnale, ka rahvale ja auväärsetele inimestele. Üllatused, hämmastavad juhtumused, mis on otsekui tasuta teater! Peaaegu

iga tund täitub igaühel mingi soov, sest kes küll poleks jätti kurja plaanitsenud, ehkki värisedes; nüüd aga tühine see lseenesest, ja sind see ei puuduta — sina naudid ainult hirmujudinaid. Rohkem judinaid! Aina rohkem!

Bandiitide kuningas abiellus meie printsessiga, ja tema ketseri pihta lasti. Uhesugused mõlemad. Uper-
hooli, las aga käia! Nüüd sammub ta maja ümber tugev vahtkond. Sinna, ja järele vaadata, kas lugu viiekümnest arkebuusimehest on õige. Hohoo! Ärge ikka torgake, tüge tulistage! Me oleme rahvas ja auväärt inimesed. Vaata ise, on, nagu ma ütlesin. Vanal ketseril on eilsest juba hirm nahka läinud ja ta palus kuningalt endale kaitset. Kaitse ennast ise, kuningas, kui juba Guise'id lahenevad! Seal ta ju on, meie ilus hertsog! Ta näitab rahvale ja eriti naistele. Elagu Guise! Kuidas siis aga? Sina, meie unelmate kangelane, jooksed hugenot-
tude eest ära?

Nii see oli. Sel kahekümne kolmandal kuupäeval ei läinud populaarse Guise'i käsi algul hästi. Vaskkuul arkebuusist tabas lõpuks veel teda ennast, nii kujunes välja. Ta ise, ta vend ja kardinal Lotring olid kahtluse all ja ainult esialgu veel vabaduses. Vangistatud olid nende inimesed Saint-Germaini kloostrist, seadus käis oma rada, kuningas vandus, et ta ka neid endid oskab leida, kui nad süüdi on. Kõigepealt eemaldusid nad kuningakojast, hiilgava kaitsega lahkusid nad Pariisist, aga see oli näiline ja pettus. Igal ajal jäid nad kättesaadavaks, kui *madame* Catherine neid kutsub.

Madame Catherine oli sel päeval halvemuses, kui ainult arvestada väliseid fakte. Faktidest oli *madame* Catherine üle oma tasakaalu ja endausalduse tõttu; ja see sõltus täielikult veendumusest, et elu on kuri ja et ta ise käib koos eluga, teised aga vastupidi. Tema astroloog oli teda muide informeerinud, kuidas läheb.

Neni kui päev kestis, nägi ta veel kõike pealt: tugevat vahtkonda Kuivanud Puu tänavas ja mitte ainult seda. Ta vaene poeg oli kõigisse ümbruskonna majadesse hugenottidest härrased paigutanud. Vahetpidamata laskis kuningas järele pärida haige tervise üle. Sellest võttis ka ta ema, ja hoopiski mitte tühjast silmakirjalikkusest. Väga palju olenes sellest, kas admiral Coligny

tervis paraneb. *Madame Catherine* kuulis: «Jah,» ja mõles endamisi, et see on paha admiralile. Just oma salajaste mõtete pärast soovitas ta oma tütrele, noorel Navarra kuningannal, admiralil küllastada.

Margot polnud õpetatud üksnes raamatute kaudu, ta mestestki oli ta suurema osa juba taibanud, eriti aga sel viimasel ajal. Ta teadis juba, et hugenotid, nii ohjeldamatult kui nad ka esinesid, olid siiski süütud ja kaitsitud kui lambad. Niisuguseks oli neid nende jumal teinud, kuna ta neile südametunnistuse oli andnud, õnnetuseks oli see neil veel kõige suuremaks mureks. Kuulekalt tegi Margot, mida ta kole ema käskis. *Madame Catherine* oli talle varem argipäevasena paistnud, ehkki valitsejana argipäeva üle, mis pisut kardetav välja võis näha. Sellest peale, kui Margot armastas, omandas ta oma teise ilme, ja üks hääl, ta armastuse hääl, püüdis temalt küsida, kas ta *madame Catherine*'i ikka veel heaks nimetab. Vastust see hääl ei saanud. «See oleks hugenotlike mõtles Margot. «Aga me läheme härra admiralil majja, me vaatame järele, kuidas temaga lood on, ja siis teatame emale, et ta sureb; teatame seda igal juhul. See on kõige kindlam.»

Nüüd kohtas ta haiget täies paranemises. Haige tahtis isegi püsti tõusta, et Navarra kuningannat vastu võtta. Margot ei lasknud seda sündida — aga kui valulik tänupsalmi alustas ja paar malbet inimest rüüges ja eheteta toas maha põlvitasid, et kaasa laulda, laskus ka Margot põlvili ja laulis kaasa. Süda klopis tal seejuures. Aga esiteks oli tema saatjaskond alla jäänud, aknad ja uksed olid suletud; ja siis, nende tallekõrva siin! Need ei lähe ega reeda teda.

Ühe ülesande oma emalt sai ka d'Anjou; selle tõttu korraldas ta, et Coligny vahtkond läks tema erilise vaenlase, kellegi teatud Caussens'i, käsu alla. Navarra kuningas põrkas sellest hetkest peale ainult raskustele ja pidi päev läbi vahele segama. Iga relva pärast, mida nad majja tahtsid viia, sattusid admiralil aadlikud riidu de Caussens'iga. Tema käitumine andis põhjust, et veel kord nõuti admiralil äraviimist. Selle vastu hääletasid needsamad, kes esimesel nõupidamisel: ta ise ja ta väimees, Condé ja Navarra Henri. Ikka veel lootsid nad

Charles'i peale — kellega sel ajal midagi ootamatut juhtus.

Algul ei märganud veel midagi, kuningas läks paljude isandate juuresolekul voodisse; ka Navarra pidas selle juures vastu, ehkki ta oli väsinud oma mitmesugustest pingutustest härra admiralil julgeoleku pärast. Kohe voodil otsis ta oma voodi üles. Ta aadlikud saatsid teda. Ta kuninganna polnud veel seal; varsti sai Henri teada, et Margot oma õpingute ruumis palvetavat. See tekkis pidanud igaühele silma torkama, eriti aga Henrile: Margot üksi omaette jumala suure silma all palvetamas. Margot' meel oli raske ja täis paratamatuse taju. Ohtu oli ta oma ema juures veetnud, istunud kirstul ja püüdnud lugeda nagu tavaliselt.

Ta ema võttis külastajaid vastu, kõigepealt ta venna d'Anjou, ja hiljem ilmusid veel mitmed; ainult üks neist oli prantslane, keegi härra de Tavannes*. Teised kolm olid pärit Itaaliast; ja Valois' printsess taipas, et nende kokkutulek pidi olema märgiks eesseisvatele ebatavalistele sündmustele. Äkki meenusid talle samasugused varem tehtud tähelepanekud, millistele ta lihtsalt tähtsust ei omistanud. Nüüd ta seda enam ei suutnud. Kirstul ta teises otsas teritas ta kõrvu ja näiliselt raamatuisse süvenenuna sai ta siiski kuulda mõne sosistatud itaaliakeelse sõna. Need ei tähendanud midagi head. Admiral Coligny pidi surema, ja kõik, kes siin olid, eesotsas tema emaga, tahtsid ta venda, kuningat, selleni viia, et ta seda saaks sündida.

Vaene Margot sattus sellisesse segadusse, et ta, selle asemel et oma silmi peita, otsis ema pilku. Vaevalt aga oli ta seda kohanud, seal käratas *madame Catherine* talle jämedalt peale. Tema, kes muidu kunagi hääit ei teinud ja isegi lüüa võis ilma nähtava erutuseta, teotas itaalia keeles tütar, hüüdis teda sõnaga, mis «hoora» tähendas, ja käskis tal minema kasida. Sellest siis vaese abitu jutuaajamine jumalaga. Ta teadis liiga palju, ja ainult kõikteadjale tohtis ta seda ütelda. Kui ta armas isand talle järele saatis, huvituses, mida ta nii kaua teeb, siis järgnes ta tema kutsele sedamaid ja leidis ta voodist, ümbritsetud umbes neljakümnest hugenotist. Enamikku ei tundnud ta veel üldse, nii lühikest aega kui

ta abielus oli. Kõik rääkisid läbisegi härra admiral õnnetusjuhtumist. Ikka jälle otsustati: niipea kui päev saabub, peab kuningas andma neile nende õiguse härra Guise'i suhtes, muidu võtavad nad selle endale isel. Nii möödus aeg, ja keegi ei saanud silma kinni.

KUS ON MU VEND?

Siis astusid nad Charles'i juurde magamistuppa. Ükski vaht ei hoidnud neid tagasi, sest tulijad olid *madame* Catherine oma poja d'Anjou'ga ja nende neliaga, keda ta veel kaasa tõi. Charles Üheksas ajas end järsku üles ja arvas, et tuldi teda mõrvama. Siis tundis ta ära oma ema, kes tal üles käskis tõusta. Kui Charles oli suuteline neid ära kuulama, ehmatas ema teda kõigepealt sellega, et ta olevat kadunud. Mängus olevat tema troon ja elu. Lähema seletuse jättis ta teistele. Need tõendasid talle paljude üksikasjadega, et admiral olevat sakslased ja šveitslased kohale kutsunud; nende vastu kuningas ei saavat.

«Hüüa teda edasi oma isaks!» rääkis ema külmal häälel vahele. Katoliiklased olevat omalt poolt otsustanud minna lõpuks protestantide vastu, aga mitte enam teiega.

«Sinu nõrkus on su kahe leeri vahel tagumikule surunud, ja mõlemad pooled näevad sinus vaenlast,» ütles ta vend d'Anjou, kes polnud iial veel nõnda rääkinud. Tema mast vähemalt sai Charles aru ja peale tema veel härra de Tavannes'ist. Kolme itaallase jutt jäi talle seda segasemaks, mida valjemini ja jultunumalt nad temaga prantsuse keelt kõnelesid. Kõik väljendasid end siin äkki hoopis teisiti kui kuningas seda oodata võib. Kogu ta eksistents omandas juba seeläbi võõra näo. Kuningas peab olema ligipääsmatu nagu oma pildil, ja ta hoiab end inimestest kaugel selle viisi läbi, kuidas ta seisab ja astub ning silmalau nurgast kõõrdi alla vaatab.

Charles Üheksas ajas end nii kõrgele üles kui sai oma ööriietes, millesse ta oli takerdunud. Ta vaatas silma nurgast ja teatas sissetungijaile, et kohus minevat oma

tada. «Guise'ide süü on ilmnunud. Ma karistan neid. See on minu tahe.»

Madame Catherine: «Mitte sinu. Sinu hugenottide oma see, ja sina oled nende tööriist, mu vaene poeg. Kui aga Guise'e üle kuulad, ütlevad nad sulle, et nad täitsid ainult sinu ema ja venna käsku, sest meie üksi käskisime admiralit pihta lasta, et sellega sind päästa.»

Ta tõi sellegi koletuse häält kõrgendamata kuuldavale ja kehtas seejuures koguni õlgu. Sellega põhjustas ta, et Charles esimesel silmapilgul veel üldse ei taibanud, mida ema tõeliselt oli teinud. Suhtelise rahulikkusega ütles Charles:

«Mina käskisin seda? Ema, see ei või olla.»

Catherine istus poja ees, vaatas üles ja pidas teda silmas. Kolm itaallast tahtsid juba jälle pihta hakata. d'Anjou pani nad vaikima; ta ohjeldas vaevu oma lõdimist. See oli ohtlik silmapilk; tagajärjetult oli vana kuninganna lemmikpoeg emal tõega väljatulemise ära lüüdnud. Ema pidas tõe valusaks kui keppi ja seetõttu kasulikuks oma vaesele Charles'ile.

«Mina käskisin seda,» kinnitas ta — istus seal, vaatas üles ja jälgis, mis pojas üksteise järel toimus, kui ta lahvatas, punastas, ägeda liigutuse ukse poole tegi ja ülesti tagasi tõmbus. Rohkem kui sekund aega oli kindel, et ta vahid kutsub ja kõik, kes siin on, vangistab, ta oma ema.

Seda ei juhtunud. Veri voolas ägedalt ta näkku tagasi, ja ta tuikus jalgel.

«Sa pead istet võtma, mu poeg,» manitses ema teda, ja oma lemmikule tähendas ta, et too võiks ometi oma põhjusest lõdisemise jätta. «Lihunik ei söanda,» mõtles ta Charles Üheksandast. «Ma talitan nõnda, et Habsburg võib rahul olla, ja tähedki tahtsid seda. Kõigega on mul nüüd korras.»

Charles nõjatus toolile ja tõi kurjalt hammaste vahelt kuuldavale:

«Kloostrisse peaksite te tagasi tõmbuma, *Madame*, pärast seda, kui olete mind mu parima sõbra mõrtsukaks teinud ja mulle kaas- ja järelmaailma needuse kaela löönud.»

Madame Catherine ei kaotanud sellepärast veel oma

rahu, mis kuni nürimeelsuseni küündis ja pikapeale iga
üht halvas. Vankumatult jäi ta oma kavatsuste juurde.

«Kuna sul needus juba on, päästa vähemalt elu ja
troon! Ainsast mõõgahoobist jätkuks.»

Charles taipas, kelle pihta. Nagu oleks teda ennat
tabatud, langes ta toolile. See oli ta raskeim viga
nüüdsest peale võisid kõik, ühe- või paljuhäälselt, talle
auku pähe rääkida niikaua kui tahtsid.

«Üksainus mõõgahoop — käskige seda, *Sire*, ja te väl-
dite terve hunniku õnnetust ja tuhandete mahanotti-
mise.»

Charles raputas ägedalt pead ja sulges silmad.

«Pariisi linnaosad relvastuvad,» hüüdis d'Anjou
värske julgusega ja hoobiga laua pihta. Seda tegid
linnaosad igatahes, aga ainult kuulujuttude tõttu, mida
d'Anjou ise oli levitanud, et lugematu hulk hugenotte
olevat lähenemas. Charles avas ta poole ühe väsinud
silma, selles oli palju põlgust. Ehkki araks tehtud ja
maha surutud, osutas ta omal viisil vastupanu: ta tõu-
bus endasse ja põlastas. Seepeale kahekordistasid kõik
vandenõulased oma pingutusi ühe mehe kallal.

«Sa ei saa enam tagasi astuda. — *Sire*, te ei saa enam
tagasi astuda. — *Sire*, te ei saa.» Kõik sõnad põimusid
üksteisesse, iga hää lugevdas eelmist, igaüks tungis
üksikult läbi, all vanaeide tuhm toon, ülal kaks kõla-
rikast itaalia hääleorganit ühe kõrval, mis kriiskas nagu
papagoi. D'Anjou ja de Tavannes aga tungisid vahele
sütitava sõjahüüdega: «Surm admiralile!»

Charles talus piinamist tund aega. Mõnikord ütles ta,
ilma et teda kuuldi või kuulda võeti:

«Ma ei luba, et admiralil puudutataks.» Ta ütles ka
«Ma ei või oma kuninglikku sõna murda.» Selle oli ta
ühele prantsuse aadlikule andnud — ja unustas siin
kellega ta kõneleb. Siis oli ka, nagu polekski ta seda
ütelnud.

Korraga oigas ta, kiskus end välja lõtvusest, sirutas
pea ja mõlemad käed ähvardavalt väljapääsu poole.

«Ikkagi veel kutsub vahid?» mõtles ema tekkiva eba-
mugavustundega. Kuningas tegi aga midagi palju kum-
malisemat. Ta küsis:

«Kus on mu vend?»

Seejärel muutus täiesti vaikseks, kõik vaatasid teda ja
hasteist. Mida ta mõtles ja kellest ta kõneles? Ta ema
sõnas: «Su vend on siin, mu poeg.» Kuna ema viide ta
käitumist kõige vähematki ei muutnud, ei taibanud ema
enam. Kui *madame* Catherine'il oli tegemist faktidega,
tuli ta ikka toime; ainult tundmuste ees ütles ta oid
asja ja ta muutus rumalaks. Muide polnud ta selle juu-
re, kui ta vaene purjus poeg ühel õhtul selle ässitava
asjana oma uue õemehe kõrva juures kuuldavale tõi:
«Havarra! Maksa minu eest kätte! Sellepärast annan ma
sulle oma õe. Maksa minu ja mu kuningriigi eest kätte!»

Oli juhus, et noor Henri sel ajal voodis lebas, ümb-
ritsetuna oma neljakümne protestandi poolt. Ta oleks
võinud ka üles tõusta. Neil oli nõudmisi kuningale kül-
lalt, milleks neid hommikuni edasi lükata. Kohe nüüd
võisid kõik teele asuda ja oma ülevõimuga kuninglikku
vastuba rünnata. Uks lendab eest: mu vend! Sa tuled ja
vabastad mind.

Likumatult seisis uks, ta vend jättis tema üksi, õn-
netu tundis lõppu lähenevat. Seda nägi *madame* Cathe-
rine temast ka ära, sel puhul ta juba oskas. Nüüd teadis
Charles, et ta on maha jäetud ja teiste meelevallas.
Kõttu, surmahoop! Kuninganna tõusis kepi najal istmelt
põsti, haaras oma poja d'Anjou käest kinni ja hüüdis,
valjemini kui kõik senini:

«Lähme siit kuningakojast minema, et end hukkumise
eest päästa ja et mitte katastroofi pealt näha. Kui kerge
oleks seda olnud vältida! Su vennal puudub ainult jul-
gus, ta on argpüks!»

Seda kuuldes oli ka Charles jalul. Argpüks! Ta näo
vastu laksatas piits. Kuristik avanes ta all, kuna ta ema
temast loobus. Ta peas märatsesid vastuolud. Au, hirm,
viha ja parem südametunnistus tegid kõik koos temast
lõbleva näoga olevuse. Ta oleks võinud põlvili lan-
geda. Ta võis samahästi kellegi neist pistodaga läbi tor-
gata. Aga ta valis kolmanda tee, ta hullus. Ta märatsuse
puhang hoidis teda viimsel hetkel meeletehisesse lange-
mise eest. Ta hakkas ringi jooksmas ja möirgama, mil-
lega ta end üles küttis. Ta näitlemisel polnud seejuures
vähem öelda kui väriseval loomusel. Ta ründas tee va-
baks ja tõukas seina äärde igaühe, kes teel oli. *Madame*

Catherine muutus peaaegu vilkaks, ta kükitas ühe kindlusetoolise kapi taha ja takseeris, kui kaugale poja hullus võiks minna. Selleski suhtes hellitas ta kahtlusi oma vaese poja talendis.

Nüüd Charles peatus — toa keskel kui omaette seltsy hirmukuju, nagu ta olla tahtis. Hiirvaikne oli; hoolimata sellest mõirgas ta: «Rahul!» Ikka veel tõi ta enda ergutamiseks kuuldavale teotusi jumalaema aadressil. Siis jõudis kätte ta hullumeelsuse tulemus. «Te tahate admiralit tappa: minagi tahan. Minagi tahan!» mõirgas ta nii, et tal pea tõepoolest ringi käis. «Aga kõik teised hugenotid kogu Prantsusmaal,» — silmade pööramine ja mõire —, «peavad ka surema. Mitte ainuski ei tohi alles jääda, mitte ainus, kes võiks hiljem etteheidetega minu juurde tulla. Seda ma ei taha, seda mitte. Tehke juba ja andke käsud välja!» Trampimise ja mõirgega: «Kas saab's juba? Või...»

Kuid mingisugune «või...» ei eksisteerinud enam, ja õnnetu teadis seda. Nad tõttasid, nad tõukasid üksteist, kuna igaüks tahtis enne teist välja pääseda. Viimane oli ta ema; ta pööras veel lävel ümber ja noogutas talle harjumatu tunnustusega. See tähendas: seda tegid sa paremini kui ma sinust oodata võisin. Suletud ukse taga kuulatas ema põgusalt, kuidas poeg nüüd käitub. Pisut liiga hääletult. Minestus? Ei olnud kuulda ta kukumist. Oieti on see vaevalt ettekujutatav. Võimatu — leidis *madame* Catherine ja paterdas toimekalt teistele järele. Sest paliugi tuli otsustada ja kohe korda saata.

Ta ei uskunud päris tõsiselt, kui ta varem oma vaimu üle kuristiku pingutas, et ta kunagi tõeliselt jõuab teha poolsele servale. Nüüd oli ta seal, tänu oma kannatlikkusele, julgusele ja ettenägelikkusele. Selle eest kuulus üksnes temale kõige eesseisva kõrgem juhtimine. Tema poega d'Anjou'd tuli täidesaatmisest eemal hoida. Tulevane kuningas ei tohi isiklikult välja astuda asja juures, mis on küll kasulik ja õige, kuid tegutsevatele isikutele võib-olla siiski ebameeldivaid märke külge jätta. Kell kaksteist. Mis öö see on? Püha Pärtli öö. Meie ettevõtmised, ükskõik kui väga maailmasündmustega kooskõlas, jäävad ikkagi valestitõlgitsemise ohtu, ja tänu on kahtlane.

PIHTIMINE

Siis tungisid nad ta maja õue. Admiral Coligny kuulis all nule või kange vastu ust taotavat. Keegi kamanas hele, ärritatud hääli oli talle tuttav: Guise. Seda nad teadis ta ka, mis tal ees seisab: surm. Ja ta lahkus voodist, et teda seistes oodata.

Ta teener Cornaton tõmbas talle kodukuue ülle. Haavast Ambroise Paré küsis, mis siin toimub, ja Cornaton vastas, kusjuures ta härra admiralile otsa vaatas:

«See on jumal. Ta kutsub meid enda juurde. Nad muravad majja sisse. Igasugune vastupanu on võimatu.»

Kloppimine lakkas, sest Guise pöördus kõnega oma salikonna poole. Selles oli hulgaliselt sõdureid, sealhulgas vahtkond, kelle Navarra kuningas oli paigutanud admiralit kaitseks vastasasuvatesse poodidesse; ta küll ei uskunud, et nende ülem puhtast vihkamisest teedaks. Nad hoidsid Kuivanud Puu tänavat ja kõiki selle uksi valve all; ka neid maju, kuhu olid majutatud protestantlikud isandad. Need ei pidanud iial enam jõudma härra admiralini, kelle elu neile kallis oli, sest enne seda kaotasid nad enda oma.

Saint-Germain-l'Auxerrois' kell oli märguandeks. Kogu linnas ilmusid välja kodanikest kaitsesalklased. Üksteist tundsid nad ära valgest sidemest varrukalt ja valgest ristist kübaral. Ette oli nähtud kõik ja igale tema ülesanne määratud, nii alamatele kui ülematele. Härra de Montpensier* oli Louvre'i üle võtnud, hoolitsedes ühtlasi, et ükski protestant sealt põgenema ei pääseks. Kuivanud Puu tänav oli härra Guise'ile määratud, sest tema ise oli välja kaubelnud au otsa pealetegemiseks admiralile, kes ikka veel ei surnud, vaid oli ainult haavatud ja abitu. Kella tuhmi kumina ajal hüüdis ta heleda häälega oma salgale:

«Üheski sõjas pole te veel sellist kuulsust saavutanud, nagu te seda täna võite endale võita!»

Seda nägid nad ka ära ja hakkasid vapralt pihta.

«Milline kohutav karjatus see oli,» ütles ülal toas pastor Merlin. Veel kaikus see kõigil kõrvus. Teener Cornaton teadis, see oli teenijatüdruk, tolle olid nad maha löönud.

«Nad on trepil,» ütles kapten Yolet. «Üleval aga püstitasime me tõkke ega müü oma elu odavalt.» Seda öeldes läks ta välja oma šveitslaste juurde.

Coligny juures toas viibisid veel ta arst, vaimulik ja teener — arvestamata üht tagasihoidlikku neljandat, kes asjatult püüdis härra admirali pilkude eest kõrval hoida; sõdurite tõrvikud heitsid sisse valguskuma, olid kui oleks tuba põlenud. Härra admiral ilmutas toas olijatele rahulikku nägu; mida nad nägid, oli seesmine rahu ja rõõmus meel surma palge ees; ja ta tahtiski, et nad ühtaegu midagi muud ei näeks, mitte seda asja tema ja jumala vahel, mis veel hõljus ja alles jäi. Inimesed pidid lahkuma nii ruttu kui võimalik. Ta jättis nendega jumalaga ja nõudis tungivalt, et nad kindlasse kohta läheksid.

«Šveitslased kaitsevad veel treppi. Ronige katusele ja põgenege. Mina omalt poolt olen ammugi ette valmis, tatud, ja ega te ei saaks mind aidata. Ma annan oma hinge jumala halastuse hoolde, millele ma ka kindel olen.»

Sellega pöördus ta neist ära, lõplikult; nad võisid ainult ta juurest minema hiilida. Kui ta end päris üksi arvas olevat, kordas ta valju häälega: «Sinu halastus, millele ma ka kindel olen...» ja kuulatas, kas kinnitus tuleb. Šveitslased hoidsid vahepeal treppi enda käes. Coligny kuulatas, kinnitus jäi tulemata. Aste-astmelt muutus ta nägu, kuni jõudis kohkumiseni välja. Rahu ja rõõmus meel surma ees, kus te olete? Jahmunud ja segaduses oleva inimese ilme lõi selgelt välja. Ta jumal on tema maha jätnud. Šveitslased kaitsevad treppi. «Enne kui nad järele annavad, pean ma sinu enda poole võitma, mu jumal. Ole minuga päri, et ma pole vana Lotringi surmas süüdi! Tema surm ei sündinud minu käsul, Sina tead seda: ma pole seda tahtnud, Sina võid seda tunnistada. Pidin ma siis tema mõrvareid tagasi hoidma, kuna Guise ometi oli otsustanud mind ennast tappa? Seda sa ei nõua, oh issand, ega mõista mind süüdi. Kuidas? Ma ei kuule sind. Vasta, oh issand! Mulle jääb ainult see lühike aeg, seni kui šveitslased veel treppi kaitsevad.»

Ta ümber oli müra, see tuli tänavalt ja majast; tema

aga valdles ja hakkas vastu, raputas kokkupandud käsi sellegi järeleandmatu suunas, kelle poole üles ta oma vana võitlejanäo pööras. Korraga kuulis ta seda häält, mida ootas. Too lausus valjult:

«Mina tegid seda.»

Seda värises kristlane esimesest lunastusevärinast — majast uhkusest ja vaimsest tardumusest. Liigutatuna lunastuse eelaimusest hüüdis ta:

«Ma tegin seda. Anna mulle andeks!»

Šveitslased ei kaitsnud enam treppi: surnud olid kõik viis. Lärmitsev jõuk trügis üles; nad tahtsid ust eest paistata, leidsid aga, et see ei andnud otsekohe järele. Kui nad sees olid, nägid nad takistust: inimene, kes oli seda künnisele heitnud, nägu vastu põrandat. Nad andsid sellele pihta ja uskusid teda tapnud olevat. Ometigi oli ta enne surnud, väljakannatamatust meeleliigutusest võitleva ja lunastatud kristlase nägemise läbi. Keegi ei tundnud teda; ta oli ainult saksa tõlk Nikolaus Müss. Austus ja armastus härra admirali vastu olid teda viinud julguseni surra ainukesena toas koos temaga.

Keegi mees nimega Bême astus ette, šveitslane, aga d'Anjou juures teenistuses. Kamina ees seisis suursugune isand, seda liiki, kellele Bême-sugune roomates läheneb. Siin paiskas ta valjult ja ähvardavalt suust:

«Kas sa pole mitte admiral?»

Sellega ei saavutanud ta vastu ootusi seda familiaraalsust, mida vajab mõrvar oma ohvri juures, mistõttu ta teda ka äkki sinatab. Ei, suursugune isand säilitas oma üleoleku, ja Bêmel oli ebamugav teha paari viimast sammu.

«Mina see olen,» kõlas vastus. «Ja minu elu ei lühenda mitte sina.»

Imelik vastus, ainult siis arusaadav, kui oleks pealt nähtud, kuidas too oli end juba jumala kohtu hooleks andnud ja seega inimkæe voli alt vaba oli. Bême sattus kimbatusse, arusaamatult silmitses ta oma relva, kuna isand seal seda põlglikult uuris. Relvaks oli aga pikk, eest teritatud puuhalg, ese, millega võib väravaid loostes maha rammida. Seda tahtis ta admiral Coligny kehasse torgata — ja kuna admiral pea ära pööras, tegi ta seda tõesti. Admiral kukkus. Keegi teine šveitslastest,

kes tuba täitsid, nägi siin veel tema nägu ja imestas põlastava üleoleku ilme üle, mida ta edaspidi, kui ta sellest jutustas, hingeliseks tasakaaluks nimetas. Tabatu pomises ka veel midagi, ainult kõik olid liiga erutatud, et sellest aru saada: see tähendas: «Isegi mitte mees, ainult vilets rämps.» Tema viimane ütlus oli pahameel inimeste pärast.

Kui admiral juba pikali maas lamas, teenisid ka teised vaprad landsknehtid oma palga välja. Martin Koch tabas teda sõjakirvega. Kolmanda hoobi andis keegi Konradi-nimeline, aga alles seitsmenda hoobi juures oli Coligny surnud. Isandad all õues ei jõudnud seda ära oodata. Hertsog Guise hüüdis:

«Bême, oled sa valmis?»

«See on tehtud, armuline härra,» hüüdis Bême vastu, ja kui rõõmus ta oli, et võis jälle öelda «armuline härra», selle asemel et üht niisugust meest terava otsaga puuhaluga torgata.

«Viska ta aknast välja! Rüütel de Angoulême * ei taha enne uskuda, kui on oma silmaga näinud.»

Seda tehti heameelega, ja admiral keha langes härradele jalge ette. Guise tõstis mingi kaltsu ja pühkis vere surnu näolt.

«Tema see on, ma tunnen ta ära. Ja nüüd teised!» Labale astus ta näkku ja lõpetas: «Julgust, sõbrad! Kõige raskema oleme korda saatnud.»

Just praegu koitis hommik.

MÖRVAKISA

Hommikukoidikul ütles noor Navarra kuningas oma naisele, kes ta kõrval lamas, ja oma neljakümnele aadlikule, kes voodit ümbritsesid:

«Ei tasu enam magada. Ma tahan palli mängida, kuni kuningas Charles üles tõuseb; siis tuletan ma talle tungivalt meelde ta lubadusi.»

See näis kuninganna Marguerite'ile väga teretulnud, sest ta oli kurnatud ja lootis lõpuks magada, kui kõik mehed on väljas.

Hommikukoidikul, õieti veel vara valgeneval suveõöl, seisis ühes Louvre'i toas, kust avanes vaade platsile ja tänavatele, Charles Üheksas, ta ema *madame* Catherine ja ta vend d'Anjou. Nad ei kõnelnud, sest nad kuulatasid, millal kostab püstolipauk. Siis saaksid nad teada, mis on juhtunud, ja tahtsid vaadata, mis edasi toimub. Pauk kõlas — siis polnud neil äkki millegagi nii kiire kui saata käskjalg Kuivanud Puu tänavasse käsuga härra Guise'ile, et ta peab koju minema ega tohi mitte midagi härra admiral vastu ette võtta. Loomulikult teadsid nad, et oli liiga hilja, ja saatsid aadlimehe ka ainult selleks, et nad hiljem Saksa vürstide ja Inglismaa kuninganna juures saaksid oma süü vähendamiseks seda ette tuua. Siiski tegid nad oma kasutuid korraldusi teadmata agarusega, täiesti nõnda, nagu oleks veel midagi loota. *Madame* Catherine ja ta poeg d'Anjou satustid pigemini hilinenud paanikasse: see ebaõnnestub veel! Charles üksi värises mõttetult sõnumile vastu: mitte midagi ei tohtinud olla juhtunud, ta oli kõike ainult unes näinud.

Ettearvatud vastus saabus ja Charles põgenes ootamatult tagasi oma vabatahtlikku hullumeelsusse. Mõirgamisega, mis kõigile tema seisukorra selgeks tegi, otsis ta oma toa üles ja käskis tormiliselt, Navarra ja Condé peab tema juurde toodama — jalamaid siia lohistada! Mis üleliigseks osutus, sest nad olid niikuinii juba teel.

Oma teel kuulsid nad läbi avatud akna kellahelinat, mis tormi kuulutas. Nad jäid seisma, ja keegi nende hulgas ei julgenud öelda, mida ta mõtles, kuni Henri selle ise välja ütles. «Lõksus.» Ta lisas juurde: «Aga me võime veel hammustada.» Sest enda ees ja taga olid tal ta aadlikud, kõik tubade vahel oli neid täis. Ta jõudis parajasti neid alles julgustada, seal avanesid kõik ukсед ees, taga, mõlemal küljel ja paiskasid relvakandjaid välja. Esimestena löödi maha Téligny, admiral Coligny väimees, ja härra de Pardaillan. Henri ei näinud rohkem kui seda, teda tõugati edasi. Keegi haaras tal käsivarrest ja tõmbas enda juurde sisse. Condé läks ühes, sest ümbruses olid nad õlg-õla vastas hoidunud, endakaitse pärast. Kui nad sees olid, sulges Charles ise ukse. Nad olid tema juures, tema magamistoas.

Need kolm selle ukse taga kuulatasid väljast kostvat müra, mõrvakisa, relvade tärinat, kehade kukkumist, korisemist ja uuesti mõrvakisa. Kui läheduses kõik tapetud viimse hingetõmbe olid teinud, kandus kisa eemale. Selle tähendus oli: «Elagu Jeesus!» See tähendas ka «Surm! Surm! Kõik surnuks lüüa!» — ja ulgudes kandus see kaugemale. Ulguv heli — «*Tue! Tue!*» * rändas vahelduva tugevusega läbi kõigi käikude ja saalide alla sinna, risti ja põiki. Kes kuulas, arvas Louvre'i lossi olevat igast kandist hõivatud kurjade vaimude poolt, aadlike ja nende sõdalaste asemel. Inimeste kätetöö, mis siin korda saadeti, sarnanes julma mõnitamisega. Oli kiusatus vaadata välja sellest uksest: arvatavasti ei juhtunud tõeliselt mitte midagi. Ainult augustikuu hommikune hämarus hakkas kaduma, ja ainus õige müra oli magajate hingetõmbed.

Ent keegi ei vaadanud välja. Kõik, Charles samahästi kui ta mõlemad vangid, lõgistasid hambaid ja varjasid üksteise eest oma nägusid. Üks surus selle käte vahele, teine pööras selle seina poole, kolmas kummardus sügavale alla.

«Küllap teilegi näib, et see ei või tõsi olla?» ütles Charles korraga. Ta polnud enam põrmugi hull sellest peale, kui nad seal väljas liiga põhjalikuks läksid. «Aga see on tõsi,» seletas ta viiv hiljem, ja ühtlasi meenus talle midagi, mida ta pidi ütleva. «Teie ise olete kõiges süüdi. Me pidime teist ette jõudma, kuna teil oli valmis seipsetud vandenõu minu ja kogu mu dünastia vastu.» Seega tõigi ta oma suu kaudu esmakordselt välja selle, mis ta ema *madame* Catherine talle ette oli rääkinud, ja selle seletuse juurde nad jäid. Condé vastas ägedalt:

«Sind oleksin ma võinud ammugi tappa, kui oleksin tahtnud, ja kaheksakümnel protestantlikul aadlikul, kes me Louvre'is viibisime, polnud vaja mingisugust suurt vandenõu, et teid kõiki maha lüüa.»

Henri ütles: «Minu vandenõud toimuvad tavaliselt voodis, sinu õe juures.» Ta kehtas õlgu, otsekui oleks sellest oletusest raske rääkida. Ta tõmbas isegi suu muigele; antud olukorras oleks kasulik olnud ja justkui mingit laadi väljapääs, kui Charles'gi oleks muianud.

Charles muutus samal ajal meelsamini vihaseks, juba sõnadest sõnumite pärast, mis tal oma õemehele tuli teada. Too ei teadnud ju isegi admiralil lõpust! Seetõttu ütles Charles häält ja väitis, Pardailan, Navarra aadlik, kes väljas surnuna lamas, olevat plaani varakult teinud. Ta olevat valjult välja kisanud: admiralil käe eest lõigatakse nelikümmend tuhat kätt maha.

Seejuures kihutas Charles end veel tagant, et see kõlaka mittevastutava inimese jutuna, ja sel kombel said nad teada admiral Coligny lõpust. Nad vaatasid, mõlemad käis külma judin kehast läbi, teineteisele otsa, ja mitte enam Charles'i poole, kes üksnes enda jaoks edasi pidi mõirgama, kuni tal hää katkes. Ta teotas admiralil petist ja reeturit, kes mõtles ainult kuningriigi hukatusele ja oli ülearugi ära teeninud kõige hirmsama kättemaksu. Koos sõnadega, mis ohtralt välja purskusid, tuli mõõdapääsmatult ka hea usk. Charles ajas end vihale ja hirmu täis. Lõpuks hoidis ta oma tõmblevais kätes haljast pistoda. Seda aga ei märganud need mõlemad, nende silme ette ilmusid teised näod.

Nad nägid väejuhti telgist välja astumas, sõjavägi ümberringi, ja nad ise hoidsid juba oma hobuste ratsmeid. Sedamaid ratsutati heitlusse ja vaenlasele vastu, viieteist tundi ilma hobuse seljast maha tulemata, suurepärast, väsimatult, meie ei tunne oma keha. Tuul tõstab meid üles, me lendame, silmad muutuvad aina säravamaks, teravamaks, me näeme nii kaugemale kui ei iial varem, kuna meil on nüüd vaenlane. Vaenlasele vastu ratsutada, täiesti süütuna, puhtana ja uuena, kuna too on täis patte ja teda tuleb karistada! See ja ei keegi muu oli neile admiral Coligny sel tunnil, mil nad tema surmast teada said. Henri mõtles sellele, et tema ema Jeanne oli härra admiralil peale lootnud, nüüd aga ei elanud ei tema ega ema. Siis laskis Henri hullul Charles'il määratseda, kuni tolle hää üles ütles, ise aga istus ühele kirstule.

Charles'i hää läks kähisevamaks, sisse tungis nagu ennegi ulguv mõrvakisa. Kui Charles'il tuli lõpuks end tavalise häälega arusaadavaks teha, käskis ta neil oma usust taganeda: ainult nõnda võivat nad oma elu päästa. Condé hüüdis otsekohe, sellest ei maksa mõeldagi, ja usk

loeb rohkem kui elu. Henri viipas talle kannatamatult ja rahustas Charles'i: selle üle võivat kõnelda. Nõbu aga tahtis seni osutamata jäänud vastupanu tingimata teha. Ta rebis akna lahti, et tormikellahelin sisse tungiks, ja selle sisse vandus ta, saagu või maailm hukka, tema jääb siiski religioonile truuks.

Henri sulges uuesti akna; sealt läks ta Charles'i juurde, kes seisis, pistoda käes, mingi kindluse sarnase kapi ees — põikpalgid, kaurikuulid mustast puust ja raudsed pealistised. Henri lähenes hullule rahulikult, kuid kindlalt, ja ütles talle kõrva sisse:

«Hull on too seal oma religiooniga. Teie, Sire, pole hoopiski hull.» Charles tõstis pistoda, aga Henri lükkas ta käe kõrvale. «Ainult jäta see, mu härra vend!»

Kuidas tuli ta just sellele sõnale? Charles, kuuldes seda, kaotas pistoda, mis maha langes ja eemale pörkas. Käed sõbra, nõo, õemehe ehk venna kaela ümber, nuulsus vaeseke:

«Mina seda ei tahtnud.»

«Seda ma arvan,» ütles Henri. «Aga kes seda siis tahtis?»

Vastuse andis ainult ebamäärasest kaugusest kostev ulguv mõrvakisa. Kesk oma nutukrampi tegi Charles siiski liigutuse seina poole, nagu oleksid sel kõrvad. Nii olid lood, ja seegi kord võis ta ema olla oma harjumuste kohaselt puurinud väikese augu, et siia sisse piiluda. Tõenäoliselt aga kuulatab ema mõrvakisa, sest keegi ei saanud teisiti, välja polnud arvatud isegi karastatud naismõrvar. Too tatsas ja eksles läbi oma toa, ta kepp kompas ebakindlamalt kui muidu põrandat. Ta kontrollis uste tugevust, ta kiikas oma turskete vankumatute tunnimeeste poole, kui kaua need kaitseksid teda. Meeleheitel hugenotid, ja kui need oleksid ka kõige viimased, tulevad võib-olla mõttele sisse tungida, et temalt veel kähku ta kallid vana elu ära võtta, enne seda, kui nad ka ise peavad langema. Suur, tuhakarva nägu jäi ilmetuks, silmad läiketa. Järsku astus ta mingi kasti juurde ja veendus, et pulbrikesed ja pudelikesed olid korras. Kavalus jäi ikkagi veel üle, ja isegi inimesed, kes sisse tungivad, et tappa, lasevad end keelitada enne karastuseks midagi vastu võtma.

Henri naeris, ta kihistas endamisi; naeru oli tal samuti võimatu tagasi hoida nagu Charles'il nuuksumist. Koomiline muutub jubedusest veelgi koomilisemaks. Karvus on ulguv mõrvakisa, vaimusilma ette aga ilmuvad süüdlased oma inetuste ja vigadega. See on suur heategu, sest viha kätte võiks lämbuda, kui ei suudeta naerda. Henri õppis sel tunnil vihkama, ja see oli talle kasulik, et ta vihatu üle nalja heitis. Süngele nõole Condé'le hüüdis ta: «Hee! Kujuta endale d'Anjou'd ette. Ühbi: tue, ja poeb seejuures laua alla.» Mis nõo küll süngeks jättis nagu varemgi, mitte aga Charles'i; see naeris innukalt: «Tõsi ja õige või? Mu vend d'Anjou ronib laua alla?»

See oli Henri tahtmine, ta oli Charles'i tundeid troonipärija vastu arvestanud. Oli hea ta mõtted vastumeelse vennale juhtida, et ta unustaks, et ta võimuses olid ainult ta hugenottidest sugulased ja et ta hull on. Iseäranis ähvardavate ohtude puhul teeb koomiline head, naeruväärsete asjade kujutlemine võib ohtusid vähemalt hõrgendada. Henri, kes sel tunnil vihkamise ära õppis, sai ühtlasi aru silmakirjalikkuse täiest väärtusest. Nii hüüdis ta siiralt ja ausalt:

«Ma tean küll, mu härra vend, et te kõik õigupoolest pahasti ei mõtle. Te tahate oma aega viita nagu turniiril või ringmängus. Tue! Tue!» matkis ta ja ulgus viisil, et igaühel pidi lust kaduma.

«On see sinu arvamine?» ütles Charles korraka päris kergendustundega. «Siis tunnistan ma sulle vaid: ma pole hull. Nad ainult ei jäta mulle teist väljapääsu. Võta arvesse, et mu amm on hugenott ja et ma lapseeas peale teie usku tunnen. D'Anjou tahab mind tappa,» kriiskas ta silmade pööreldes, äkitselt jälle kahtlaselt lähedal oma hullusele, oli see nüüd ehtne või mitte. «Kui ma aga suren, siis maksa minu eest kätte, Navarra! Maksa minu ja mu kuningriigi eest kätte!»

«Me ajame ühist asja,» kinnitas Henri talle rõhuga. «Edaspidi oled sa hull, kui sa pead, ja mina narr, kuna ma seda tõeliselt olen. Tahad, ma näitan sulle kohe ühe kunsttüki? Ilusa kunsttüki?» kordas ta kõheldes oma salajase kahtluse pärast, et kas see hästi välja kukub. Charles'i selja taga oli kindluselaadi kapp — ristpalgid,

kahurikuulid mustast puust ja raudpealistised — märkamatult avanenud; ainult Henri nägi seda ja just praegu tundis ta ära mõlemad näod, kes välja vaatasid. Ta andis neile pilkudega märku veel oodata. Vahepeal tegi ta Charles'i jaoks kätega hookus-pookust nagu petised aastalaatadel. «Sa usud muidugi,» kõneles ta selliste inimeste liialdatud toonil, «kes surnud on, on surnud. Aga mitte meie, hugenotid; meiega pole lugu nii paha. Ole rahulik, härra vend! Kaheksakümmend aadlikku olete te mul ühtekokku Louvre'is ära tapnud, aga esimesed kaks on juba jälle elusaks muutunud.»

Ta liigutas oma käsi, väänutades kapi kohal ülevall alla kümme sõrme, ja seda mõningalt kauguselt, et mitte liiga lähedal olla imele, mis pidi sündima. Ka Charles astus tagasi, ilme täis umbusku ja hirmu.

«Välja!» hüüdis Henri, kapiuks hüppas laialt lahti ja juba lebasid Charles'i ees kõigil oma neljal põlvel d'Aubigné ja Du Bartas. See toimus väga ruttu, uue hulluse hoo esimene karje ei pääsenud nii kähku Charles'i korrast välja, sellepärast vaikus ta ja silmitses neid, laupkortsus. Nad olid põlvedel, üks kere ulatus poole kõrgemale kui teise oma, aga mõlemad hoidsid käsi lapiti vastu rindu, nagu sünnis vaestele pagendatuile, kes lubavad endale tagasi ilmuda piirkondadesse, mis on keelatud. Kumede häältega rääkisid mõlemad korraga:

«Vabandage, Sire, et me Pluto riigist lahkusime! Ootage kannatlikku meelt ka Nekromandi * suhtes, kes meid seda tegema õhutas!»

Charles loobus seekord kavatsusest hulluks minna. Ta võttis istet ja ütles:

«Just teie mul veel puudusite. Tõuske minugipärast üles, aga mis ma teiega peale hakkan? Jäle on.» See oli tema kõige arukam silmapilk; kõik juhtunu ja mis veel tulema pidi, oli talle lihtsalt vastik ja piinlik — just nagu tema pildil: väsinud soost kuningas, valge siid, kõrvalpilk täis umbusaldust ja tüdimust, jalg aga asetatud ette nagu balletis. Charles Üheksas pööras käe pooleldi ümber, peopesa ülespoole: sellega andis ta kõigile vabaduse.

Otsekohe kasutasid nad seda. Du Bartas läks ja tegi ukse lahti. D'Aubigné viipas ühe akna poole, kust nüüd

sisse paistis hele päev. «Meie õnn, et see öösel lahti seisis ja et kedagi siin polnud.»

Ukse juurest pöördus Du Bartas ruttu tagasi: ta oli välja vaadanud. Siis liikus uks.

JÄLLENÄGEMINE

Uks liikus, läks lahti, sisse astus Navarra kuninganna, Madame Marguerite de Valois, Margot.

«Seal sa mul ju oled, mu paks Margot,» ütles ta vend Charles. Henri hüüdis: «Margot!» Mõlema juures oli samaseks vahetuks tundeks vaid rõõm. Seal siis seisis Margot, polnud teps kadunud, kui nii paljud salaurkad ja mõrvakoopad avanesid, ja ikka veel tõi ta endaga kaasa oma hoolitsetud ilu koos hiilgusega, mille poole ta kuni selle ööni püüdnud elu. Mõlemad, nii Charles kui Henri, ehmusid keset oma rõõmu: «Hädaohu ajal polnud mind tema juures! Millest see tuleb, et tema välimusest ei saa midagi välja lugeda?»

See tuli aga sellest, et Margot oli oma näolt ja kehalt palju verd ja palju pisaraid maha pesnud, enne kui ta end uuesti näidata võis, tuvihallis ja roospunases nagu uus hommik, pärlid säramas õrnalt õitsval nahal. Nõudis see aga vaeva! Sest üle tema oli surmahirmus kinniklammerdunud lebanud juba pooleldi mõrvatu. Teised olid teda anunud ja palveid tema kui päästja poole saatnud, kusjuures nad tal suures hädas särgi puruks rebisid ega säästnud oma küüntega, mis olid hirmu tõttu päris teravad, isegi tema ilusaid käsi. Üks hullumeelne jällegi oli plaanitsenud teda ennast tappa, ja nimelt ainult sellepärast, et too tema armast meest kohutavalt vihkas. «Navarra andis mulle kõrvakiilu, selle eest tahan ma tema kõige kallima!» oli kapten de Nançay vähistanud, lähedal, päris tema lähedal — sulges ka juba väljasirutatud küüsi ja arvas oma ohvri juba peos olevat. Margot kuulis väga hästi veel nüüdki, kui ta seda soovis, tolle karedat häält, haistis tema ahnet hingamist ega teadnud tõesti enam: kuidas ma pääsesin tema käest — oma rahvast-täis toas? Sest isegi voodi taga lebasid nad, vähkresid, märatsesid või olid juba kanges-

tunud ja tummad. Seda kõike kandis ta endaga oma sisimas kaasas ja ilmus seejuures välja nagu värske hommik — nii nõudsid sündsus ja tema endauhkus. Ma isand peab mind armastama!

Ta katsus Henrile otsa vaadata, otse silma — mis tal imelikult raskeks osutus. Vastu enda tahtmist põikas ta kõrvale, enne kui nende pilgud teineteiseni jõudsid. Muide, Henri ise ei tabanud tema pilku ja vaatas temast mööda, nagu Margot temast. Mis see's on, jumala eest? Nii ei tohi see ometi olla. «Minu Henri!» ja «Minu Margot!» ütlesid mõlemad üheaegselt ja läksid teineteisele vastu. «Millal me siis teineteisest lahkusime? On sinu nii palju aega tagasi?»

«Mina,» ütles Margot, «jäin veel voodisse lamama ja mõtlesin magada, sina tõusid üles.»

«Mina tõusin üles ja läksin välja oma neljakümne aadlikuga, kes meie voodit ümbritsesid. Ma kavatsesin kuningas Charles'iga palli mängida.»

«Mina, mu armas isand, kavatsesin magada. Nüüd aga läks nii, et mind vere ja pisaratega üleni kaeti, mu särk ja mu nägu. Isegi inimeste hirmuhigi langes sinu peale. Seda kõike tegid kahjuks minu omad. Nad tapsid kõik sinu omad ära, ja kuna keegi nii väga sinu oma pole kui mina, oleksin ma paremini teinud, kui oleksin surnud. Kuid ma tulin sinu juurde üle laipade teel, ja see on meie jälleenägemine.»

«See on meie jälleenägemine,» ütles ka Henri, väga kurvalt ega püüdnud sel ainsal korral üldsegi nalja heita. Margot oli seda temalt peaaegu oodanud: pois nagu tema naerab iseäranis hirmu üle. «Ei,» meenus talle, «sest siin olen ma ise hirmuäratav.»

«Mina, sinu vaene kuninganna,» sosistas Margot Henrile näkku. Henri noogutas peaga ja sosistas:

«Sina, mu vaene kuninganna, oled selle naise tütar, kes tappis mu ema.»

«Ja sa armastasid mind üliväga, üliväga.»

«Nüüd on ta mul kõik ära tapnud.»

«Ja sa ei armasta mind enam põrmugi, enam põrmugi.»

Nüüd oleks Henri käsivarred Margot' jaoks laiali löönud, kaasakistuna üksnes tema häälest, sest ta ei

vaadanud Margot' otsa, ta silmalaud olid langetatud. See liigutus juba toimus ta sisimas; veel pisimgi hinga Margot'lt — kuid see jäi tulemata. Kas tundis Margot: «Ma ei saa, ma ei tohi,» või: «Sellest ei piisa. Kas olen ta kaotanud?» Margot astus Henri juurest eemale ja pärast seda, kui oli endal käega üle lauba libistanud, ütles kõigi jaoks valjusti:

«Ma tulen oma kuningliku venna juurde. *Sire*, ma palun teid paljude õnnetute elu pärast.» Nende sõnade juures laskus ta Charles Üheksanda ette põlvili ja seda mitte ilma tseremoniaalsuseta: härdalt paluja kirega, sel peidetuna piduliku viisakuse taha, mida kuningad peavad igal pool kohtama. «*Sire!* Kinkige elu härra de Lóranile, kes paljudest torkehaavadest veritsevana mu tuppa tormas, kui ma veel voodis olin, ja kes hirmust oma mõrtsukate ees mul ümbert kinni haaras, kuni me voodi taha kukkusime. Kinkige elu ka oma esimesele aadlikule de Miossens'ile, sedavõrd väarikale mehele, ja härra d'Armagnacile, kes on Navarra kuninga juures esimene kammerteener!»

Ta kõneles vorminõudeile vastavalt lõpuni, ehkki Charles talle sedamaid vahele segas. Ta oli ju rõõmistanud Margot' pääsemise üle? Jah, ja siis valdas teda vastupandamatult äärmine tülpimus. Muud midagi ta ei tundnud ega tajunud, kui toimus Henri ja Margot' jälleenägemine. Selle juures elasid nemad ühes omaette maailmas ja Charles teises. Äkki märkab ta, et keegi tahab temalt midagi: ta öde — ja too silmitseb teda, uurab ta järel ja kannab hiljem emale ette, mis ta rääkis, mis näoga ta oli! Seetõttu muudab ta oma nägu, läheb sel tulipunaseks muutuda, seda ta oskab: soon laubal tursub tal, silmad pöörlevad ringi nii laias kaarega kui iganes võimalik. Algab kehaliikmete ja pea tõmbamine, samuti ka hammaste kiristamine, ja kui kõik ettevalmistused on korralikult tehtud, hakkab ta mõirgama. «Mitte ühtki sõna enam sellest, niikaua kui veel ainuski ketser elus on! Pöörduge usule!» mõirgab ta juuresolijatele; sest neli ellujäänud hugenotti on tema juures toas, temale võlgnevad nad tänu, et nad veel selles maailmas on, ja ta ema saab sellest teada.

Henri tahab nõbu Condéd ruttu veel tagasi hoida —

ilmaaegu, too paneb oma au sellesse, et kogu hääli mängu panna nagu Charles. Oma usu kohta ei ole ta kohustatud kellelegi aru andma peale jumala, ja ta ei salga ta ähvarduste all! Mille peale Charles, ilmselt hull, talle käsitsi kallale tormab. Du Bartas ja d'Aubigné hoiavad teda põlvitades jalgadest kinni ja ta möirgab:

«Mässaja! Mässaja ja mässajavõsu! Kui sa kolme päeva pärast teist juttu ei kõnele, lasen ma su surnuks kähistada.»

Ta andis talle kolmepäevase tähtaja, mida võis ettevaatuseks nimetada, pidades silmas nii suurt hullust.

Navarra, kõigi protestantide ees kaugelt vastutav, kui ta nõbu, tegi siiski nagu esimesel korral: vaga kui lammas, lubas ta usku vahetada — ja seda isegi pärast toimunud veresauna. Aga ta ei mõelnudki oma sõna pidada, kui ta selle Charles'ile andis, ja Charles teadis seda väga hästi. Nad pilgutasiid vastamisi teineteisele silma.

«Ma tahan oma ohvrite nägemisest lõbu tunda!» andis hullumeelne mõrvaõõ käskija teada ega säästnud seejuures oma kõri. Kes võib-olla läheduses olid, tunni mehed, aadlikud, uudishimulikud õukonnast või teenijate seast, kõik pidid võima tõestada, et Charles Uheksas oma tegusid kinnitas ja oma ohvreid nüüd üle vaatas. Kuid lävel puudutas ta käsi nagu kogemata õemaha Navarra kätt, ja too oli ainus, kes kuulis Charles'i sõnat: «Jäle, jälle. Hoidkem ühte, vend!» Siis muutus ta täielikult selleks, kes ta pidi olema: julm Pärlilõu Charles — ja nautis oma surnute nägemist, esimesi, kes päris ta ukse taga olid maha löödud, samuti kõiki teisigi, kes lebasid kaugemal ta teel. Ta lükkas surnute tundetuid kehaliikmeid jalaga kõrvale ja astus nende peadele, mis olid vabad igasugusest vastupanust, igasugusest vihkamisest. Seejuures tõi ta kuuldavale küllaltki vandeid ja ähvardusi; teda ei häirinud, ei keegi peale tema paari tumma saatja neid ei kuulnud. Ühtki elusat polnud näha, sest mõrvatöö väsitab tugevasti, pärast seda nad kas magavad või joovad. Surnud olid omavahel.

Neid näis olevat lugematult palju, nagu ei juhtu elu

atega kunagi. Nood lähevad pärast iga kogunemist selle lalali. Surnud jäävad, neile kuulub maa ja kõik, mis sealt välja kasvab elu ja saatusena — tulevik, nii mõttetu, et teda igavikuks kutsutakse. Agrippa d'Aubigné hakkas kõnelema:

«Meist pole kaugel surm. Ja alles tema annab
meil elu igavese, mis vaid õiglust kannab.
Siis päästetud on elu ja võidetud on surm.
Me kõigi igatsus on ohtudeta rada.
Kes tahaks ränka matka veelgi pikendada?
Eks koduranda jõudes valda kõiki hurm.»

Ta kõneles summutatult surnute vaimus, kelle elu kõigist aegadest üle ulatub, mistõttu see aeglustub ja muutub väga vaikselt. Valjud on hullu vanded. Henri tundis neid värssse: Agrippa oli neid esmakordselt kasutanud tema pulmaööl, enne kui pikk rongkäik moodustus ja Charles Uheksas koos kogu oma õukonnaga teda abieluvoodini saatis. Too oli teistsugune rongkäik, ehkki ta sellesama toa poole pidi viima. Henri ei vandanud Margot' poole.

Margot käis teiste meeste vahel, kes ei pannud teda tähele, ja õieti käis ta viimasena. Mitte kunagi oma printsessi-elus polnud *Madame Marguerite* end nii tähtsusetuna tundnud kui käies siin ühe hullu ja mitme võidetuga laibaridade vahel. Milline seletamatu ilme mõnel oli: imestunud, jah, häbelik liig paljust õnnest. Aga teised olid see-eest täiesti elutud ja igaveseks ajaks põrgusse sõitnud; nii palju tegi *Madame Marguerite* valet, ja korraka märkas ta seda ühe oma endise armu-keese juures, siis muutus ta nõrgaks. Du Bartas püüdis ta kinni, ja pooleldi tema poolt kantuna viis Margot oma jalgu edasi.

Uhe kamina juures hoidsid kaks meest teineteist püsti — olid teineteise surnuks torganud ja veel praegugi sülelesid. Mõnikord polnud protestante kaitsetult üllatatud, siis olid nad oma ründajaist nii paljusid kui võimalik endaga kaas võtnud. Keegi naine, kellelt elu oli röövitud, lamas mehe peal, keda ta, küllap vist, oli tahtnud kaitsta. «Seegi ei suutnud midagi,» mõtleb Margot, pooleldi kantuna, lohistades jalgu järel. «Ei

suutnud. Mina ei suutnud midagi,» mõtleb ta. Ole trepikäsipuu aga rippus paks kokk, ta valge müts oli peast maha libisenud ja trepist alla veerenud. Täpselt samas poosis oli Henri seda meest või mõnda teist eelmisel korral üllatanud; tookord oli mees purjus, nüüd on ta surnud. Muide aga tähendab see kaht orgiat, tõde pulmaöö oma ja seejärel seda. Umbes kuus korda kakskümmend neli tundi hiljem tuli see, oli aga nüüd ta põhjalikum ja jättis endast järele jälgi ning nägumusi — väliselt näivad nad tihti sarnastena, kuid on korraldatud hoopis teiste kavatsustega.

Henri hakkas valatud verel libisema, ärkas unistusest ja vaatas näkku noorele La Rochefoucauld'le, oma ema viimasele saadikule. Siin ei peatunud ta kauem, ta nuuksatas. Käed näo ees nagu lapsel, nuuksus ta «Ema!» Ta sõbrad ei lasknud välja paista, et nad teda kuulsid. Charles mängis julma märatsejat ja oli selleks võib-olla ka tõesti muutunud sel reisil läbi allmaailma. Margot ütles tasa, ainult Henri kõrvadele: «Teda ei saanud ma enam päästa. Sain ta peaaegu juba oma ukseni, seal kiskusid nad ta mult ära ja tapsid ta.» Margot ootas — vastust ei tulnud. Henri oli liiga pikalt tee läbi käinud kuni ukseni, milleni nad nüüd jõudsid, oli seda teed käinud ilma Margot'ta ega käinud ka ühelgi elu rajal iial enam temaga endisena. Selle ukse ette, mida tähistas noore La Rochefoucauld' laip, saabus hoopis teine Henri kui see, kes sealt kergejalgselt oli välja tõtanud.

See Henri teadis. See oli kuulnud Louvre'i lossi mõrvakisa ulgumist öö läbi. See oli oma surnud sõprade näkku vaadanud, ta oli nendega ja inimestevahelise sõbraliku koosolemisega jumalaga jätnud — vaba, siira eluga. Üksmeelne ratsurite salkkond, hobune hobuse küljes kinni, sinna juurde vaimulik laul, sellal kui põlvilt nägusad neiud kohale jooksid; nii rõõmsalt ja nobedalt tõtati edasi ruttavate pilvede all. Aga võidetu, vangis sammuga astus ta siia tuppa. Hakkab meenutama, endise Henri petliku välimuse all lakkab olemast too Henri, kes ohtrasti naeris, alati armastas ja ei suutnud kedagi vihata ega olnud kellegi suhtes valvel.

«Keda ma oma suureks rõõmuks täie tervise juures näen! De Nançay, hea sõber, milline õnn, et vähemalt sellega pole midagi juhtunud! Mõned kaitsesid end, teiste, kui nad teise ilma pidid rändama. Miski ei aidanud neid ja see oli ka paras. Kes läheb siis ka nii rumalasti lõksu? Üksnes hugenotid tulevad sellega toime. Mina mitte, mina olen sagedamini olnud katoliiklane kui teie, de Nançay, ja saan selleks nüüd veel kord. Kas mõtlete veel sellele, kuidas minu mehed mind sillaviravast eemale tirida tahtsid? Mina aga tahtsin sisse minna oma kuninganna ja tema imetlusväärse proua juurde, kus on ka mu õige koht. Teie, sõber de Nançay, pidin ma ühe lopsu andma, et te mind sisse lasksite; selle eest kaisutan ma nüüd teid.»

Keda tegi ta tõesti, enne kui kapten selle armuavalduse eest kõrvale suutis põigata. Ei aidanud mingi väänamine ega käänamine, ka suudluse mõlemale poole võttis ta vastu, ehkki valju hammaste kiristamisega. Veel polnud ta täielikult toibunud, kui juba osav vorukael oli teisale siirdunud.

Henri viibis toas, mille Margot oli lukust lahti teinud. Üks oli terves oma laiuses tõkestatud Charles'i poolt. Charles ei lasknud kedagi sisse, ise aga karjus vastu, et tuldagu ja antagu siin veel elus olevatele protestantidele viimane hoop. De Miossens, esimene aadlik, tõi oma kangetel põlvedel märatseja ees maas, mitte mõnda kui see, kes surema peab, vaid pigemini vana ametniku ilmel, keda enneaegne ärrumine ähvardab. D'Armagnac, aadlikust kammerteener, ei suvatsenud kummardada. Ta oli ühe jala ette nihutanud, hoidis pead kuklas ja surus käe rinnale. Voodil aga asetses valge, vereplekkidega pundar, kust paar noori niiskeid silmi välja vaatas.

«Kes see on?» küsis Charles ja unustas karjumise.

«Härra Gabriel de Lévis, vicomte de Léran,» vastas kammerteener. «Ma võtsin endale õiguse teda siduda. Ta oli küll juba kogu voodi veriseks teinud. Teisi, Sire, ei aidanud enam mingi side.» Liigutusega, mis valu ja siiski surmapõlgust demonstreeris, osutas ta paljudele laipadele.

Charles pööras neid, siis oli tal käes, mida ta vajab.

«Need uskmatud koerad,» karjus ta, «on printsess Valois', mu õe tuba kuritarvitanud, et end siin mõrvata lasta. Visake nad raiepaeda! De Nançay, ära!» Mille peale kaptenil ei jäänud muud üle kui surnud oma inimestega välja kanda. Charles kaitses sellal kogu oma isikuga ellujäänuid. Niipea kui sõdurid olid ümber nurga, kähistas ta de Miossens'ile ja d'Armagnac'ile ning pööritas kohutavalt silmi: «Käige kuradile!» Seda ei lasknud nad endale teist korda öelda. Ka Du Bartas ja d'Aubigné kasutasid võimalust. Charles ise sulgus nende kõigi järel ukse.

Ta ütles: «Ma jään lootma gaskoonlastele: need kannavad tubli de Miossens'i eest hoolt, nii et neid teel mingi õnnetus ei taba. Margot, kui sa meie emale teatada tahaksid, et ma hugenotte kaitsen, siis ma teen sinust veel rohkem. Seal lamab üks sinu enda voodil.» Rohkem iseendale ütles ta: «Tema kõrval on veel ruumi. Miks ma siis ei peaks? Minu olukord pole parem kui temal.» Ja ta heitis pikali valge puntra kõrvale verd täis vaibale. Sedamaid muutusid ta nägu ja hingamine nagu magaja omaks. Henri ja Margot nägid sellest hoolimata ta laugude alt pisaraid voolamas. Ka noore de Lérani silmist, kui ta need juba sulgenud oli, tilkusid pisarad. Nii lebasid teineteise kõrval ja puhkasid kaks selle öö ohvrit.

L Ö P P

Margot läks akna juurde ja vaatas läbi ruutude. Ta teadvusse ei tunginud midagi, ta ootas üksnes, et Henri tuleks. «Ta hakkab mu kukla taga rääkima, et kõik oli ainult unenägu. Ta heidab kõige muu üle nalja nagu harilikult ja võtab tõsiselt üksnes meie armastust. *Notre belles amours,**» mõtles Margot Henri sõnadega. Aga enda omadega pidi ta mõtlema: «Meie voodi on täis verd. Me tulime siia ta mõrvatud sõprade vahelt. Mu ema tegi minu tema vaenlaseks. Henri vihkab mind. Temast tegi mu ema vang. Ma ei saa teda enam austada. Niisugune peab olema lõpp.» Sellal kui ta lõpu üle järele mõtles, tärkas temas vastupandamatu lootus lihtsalt otsast peale: «Ta hakkab mu kukla taga rää-

kima, et kõik oli ainult unenägu. Ei!» tegi ta otsuse. «Kuidas võiks ta seda siiski kui mees, kes ta on, ja selle lapsiku uhkusega, mis neile omane on. Mu taga istub ta kindlasti, pöörab mulle selja ja ootab, et ma teda äkki suudleksin. Mina olen ometi niihästi õpetatud ja kogenenum ja peale selle naine. Minu hoolde istub ta asjade arenemise, ja küllap mul õnnestub ühele neile selgeks teha, et kõik, mis on tõsi, ei ole tõsi! Kohe hakkab pihta.»

Selle asemel kostis tema kõrvu, veel enne kui ta end ümber jõudis pöörata, kohutav lärm. Seda tekitasid kõik Pariisi kellad; ainult üks, mis kunagi varem sügavalt ja kumedalt kumises, jäi nüüd tummaks ja oli rahut, et oli kord esimene olnud, pärast tehtud tööd vaiks nüüd ta. Kui tormiliselt aga kellad ka ei helisenud, läbi kostis mõrvakisa. «Elagu Jeesus! Kõik suruks lüüa! *Tue! Tue!*» ulgus väljas mõrvakisa. Margot heitis pilgu väljakule ja tänavatele ning tuikus tagasi. «Õpetatud ja kogenud, kuid sellele ma ei mõelnud. Mis nüüd teha — mu laps, mu valulaps?»

Ta pöördus toa poole — Henriid polnud enam siin. Molemad voodisolijad oigasid unes, mõlemad nägid unes omaenese hukkamist, mis täide saadeti kõigi kellade helisemise ja mõrvakisa ulgumise saatel. See lärm tungis korraga kesk tuba, see puuris pead otsekui kruvidega. Võis arvata, et oled tormi käes, see võttis tuiuma ja ajas hirmu peale. See tuli sellest, et kõrvaltoas oli aken lahti tehtud. Sinna tuppa oli läinud Henri. Mitte seda kõike kuulda ja näha koos Margot'ga, vaid üksinda! Oli läinud läbi laialipaisatud ukse tuppa, mis oli sisse seatud ta õe jaoks ja kus oleks tulnud admiralit ja mõrvarite eest kaitsta. Margot langetas jõuetult olad: «Üle selle läve seal, kahjuks ei. Tema juurde mitte enam.»

Henri kuulis ja nägi. Väljak all kihas inimestest, kes tänavailt sinna tungisid — kõik tegevuses, mitte ühtki tegevuseta pealtvaatajat. Nende amet oli kõikjal üks ja sama: tappa ja surra; ja see sündis ülima usinusega, mida võis võrrelda kellalöökide hoogsusega ja oli vastav mõrvakisa taktile. Täpne töö, ja ometi kui palju mitmekesisust ja omapära! Üks sõjasulane lohis-

tas üht vanameest, korralikult kabla külge seotud, mööda maad, et teda jõkke heita. Üks kodanik lõi teise hoole ja täpsusega maha, siis võttis ta selle endale selga ja kandis hunnikusse, kus juba kõik alasti olid. Rahvas võttis surnuilt riided seljast; see oli rahva, mitte auväärt inimeste asi. Igale tema osa. Auväärsed inimesed eemaldusid kähku raskete kullakottidega; nad teadsid teiseusuliste naabrite majades kohta, kus midagi alles hoiti. Mõned kandsid terveid kirste, milleks neile jällegi rahva õlgu vaja läks. Üks koer lakkus oma surnuks torgatud emanda haavu, liigutatud mõrvar pidas teda silitama, enne kui järgmise juurde sammus. Sest ka neil on süda. Nad mõrvavad võib-olla elus ainult ühe päeva, koeri aga hellitavad nad iga päev.

Ühe tänava lõpus paistis kungas, sellel pöörlesid tuuliku tiivad, nüüd ja alati. Sild üle jõe viiks vabadusse, kui saaks ainult põgeneda. Põgenejate summ sillal langes valve hoopide all. Sest valve oli ratsurite juhtimisel kohal ja hoolitses julgeoleku säilitamise eest. Jalamehed ja ratsurid liikusid mugavalt vahedel, mida iga mõrvaja enda ja järgmise vahel vabaks jättis. On vaja ruumi, nagu seda vajab mesilane oma usinuse tarbeks. Kui poleks olnud kõike seda verd ja veel midagi muud, eriti just põrgulikku kisa, oleks teatud kindlalt kauguselt võinud arvata, et need head inimesed tegelevad aasal lillede noppimisega. Igatahes taevast sinetas nende kohal oma kõige päikselisema rõõmsusega.

«Nad on täpsed,» mõtles Henri. «Milleks nii piinlikult vahet teha valgete tunnusmärkidega inimeste ja teiste vahel — kui juba tappa tahetakse? Peab siis selleks, et tapmise eesõigust omada, tingimata valget märki kandma? Aga nad ei tapa enda, vaid teiste jaoks, tapavad ülesandel, asja pärast; see annab neile puhta südame-tunnistuse. Kogu oma metsikuses, mis näeb välja nagu kästud metsikus, jäävad nad korralikuks ja tööroõmsaks. Seal püstitavad mõned võllast. Nad jõuavad sellega valmis, kui kõik on juba surnud, ja võivad ainult laipu sinna riputada. See neid ei sega, nad ei tee seda ometi iseenda pärast, lialgi ei toimi nad iseenda pärast, seda püüan ma meeles pidada. Kui kergesti võib

neid halva ja kahjuliku poole viia! Raskemaks osutub midagi head neilt saavutada. Auväärt inimesed ja rahvas — üheskoos moodustavad need, kui juhus on soodne — viletsa rämpsü,» mõtles Henri, ja seesama sõna oli ka sureva Coligny ajus viimseks.

Üksikult astus ka sulaselge hullumeelsus avalikult välja. See uhkeldas üle väljaku, tegemata end rohkem kasulikuks üldise rassimise juures; üksnes ta hääletas äratundmatult. «Laske aadrit! Laske ainult aadrit! Arstid ütlevad, et aadrilaskmine augustis on sama hea kui mais.» Seda hüüdis kõigile tegevuses olijatele keegi härra de Tavannes, ise ei pannud ta kuskil asja külge. See-eest oli ta *madame* Catherine'iga nõu-koos istunud, kui seda ettevõtet otsustati, ja oli nõu-koos isegi ainus prantslane.

Nüüd aga veab kedagi tänavalt väljakule valgekaartlane*, kes üsna üksi töötab ja omaette kohusetundlikult ütleb: «Tue! Tue!» Henri tahab karjatada, häält ei tule. Ta tahab liigutust teha, relva tuua ja välja tulistada. Ah, ilmaasjata, maa peal on ohvrid ja timukad. «Paks vana mees, mu õpetaja Beauvois, pole lasknud end lohistada ega tõugata, ta on viisakalt ulgujatega kaasa läinud. Ta on filosoof ja peab elu ainult sedavõrd soovitatavaks, kui võrd jätkub mõistust. Härra de Beauvois, mis te teete? Maha põlvitada oma vollitud rüüs, kindlameelselt ja täis äratundmist. Peopesad vastamisi asetada ja kannatlikult oodata, kuni timukas mõõga on teravaks ihunud. Härra Beauvois, mu hea õpetaja!»

Henri langes põrandale, näo peitis ta kõverdatud käsivarre taha ega näinud seetõttu, kui libedalt paksul vanal mehel pea otsast lõigati. Talle jäi ka teadmatuks, et lähimast majast tuli joostes üks naine anumaga: sinna sisse püüdis ta väljavoolava vere ja jõi seda.

Kui Henri teadvusele tuli, leidis ta ukse oma abielukambris lukus olevat, Margot oli selle lukustanud.

MORALITE

Trop tard, vous êtes envoûté. Les avertissements venant de toutes parts n'y font plus rien. Les confiden-

ces du roi votre beau frère restent sans écho et les inquiétudes de votre bienaimée n'arrivent pas à vous alarmer. Vous vous abandonnez à votre amour tandis que les assassins eux mêmes ne voient qu'en frissonnant de peur, autant que de haine, approcher la nuit sanglante. Enfin vous la rencontrez, cette nuit-là, comme vous auriez fait d'une belle inconnue: et pourtant déjà M. l'Amiral avait succombé, presque sous vos yeux. N'est-ce pas que vous saviez tout, et depuis longtemps, mais que vous n'aviez jamais voulu écouter votre conscience? Votre aveuglement ressemblait en quelque sorte à cette nouvelle démente sujette à caution de Charles IX. Il l'a choisie comme refuge. De votre côté vous vous étiez refusé à l'évidence pour établir votre alibi d'avance. A quoi bon, puisque alors vous deviez tomber de haut et qu'il vous faudra expier d'autant plus durement d'avoir voulu être heureux sans regarder en arrière.

MORAAL

Liiga hilja, Te olete otsekui ära nõiutud. Igalt poolt kohale tungivad hoiatused ei avalda enam mingit mõju. Kuninga, Teie naisevenna usalduslikud jutud jäävad ilma vastukõlata ja Teie kallima rahunemärgid ei suuda Teid ärevaks teha. Te andute oma armastusele, sellal kui mõrvarid hirmust ja ühtlasi ka vihast värisedes näevad enda silme ees ainult verise õõ lähene mist. Ja lõpuks kohtute Teie temaga, selle õõga, nagu oleks see tundmatu iludus. Ja ometigi oli juba härra admiral tema ohvriks langenud, peaaegu Teie silme ees. Kas pole siis mitte nii, et Te kõike teadsite, ja seda juba ammu, aga et Te iial ei tahtnud oma südametunnistust kuulda võtta? Teie pimedusel oli mingi sarnadus Charles Uheksanda kahtlase uue hullusehooga. Charles valis selle endale kui väljapääsu. Teie oma korda sulgesite end kõige ilmsema eest, et endale see läbi juba ette alibit muretseda. Milleks küll, kuna Te pärast seda pidite nagu pilvedelt alla kukkuma ja seda rängemat karistust selle eest kandma, et tahtsite tagasi vaatamata õnnelik olla.

ÕNNETUSE KOOL

*

MA EI TUNDNUD PÕRGUT

Mõte, millega ta maha langes, tuli ärkamisel talle meesena tagasi. «Mu hea õpetaja,» ütles Henri nagu veel elavale, kes peaks teda aitama. Ta kuulis vastust, see kõlas: «Ma elan tugevasti suletud majas, mille seintele maalivad inimesed mulle vaenulikke nimesid.»

Need kunagi tõesti öeldud sõnad kõlasid ta vaimus meele nii täpselt, et ta ringi vaatas. Ta oli üks, abistatuba suletud, ja ümberringi valitses vaikus. Kellad vaikisid, mõrvakisa oli taandunud väljakult seal all toos päikesepaistega, ja lõppenud oli eelnenud vilgas tegevus. Miski ei liigutanud end, kui mitte arvata poold valmis meisterdatud võllaste küljes; need kõikusid kergelt. Täitsa liikumatuks jäi alastivõetute kõrge hunnik. Ainult koerad nilpasid neid ja lakkusid haavu. Inimesed, niivõrd kui neid elas, olid end nägematuks teinud, needsamad, kes varem energiliselt ja rahuldusega näitasid, mida nad oskasid. Nüüd olid nad isegi oma majade avad kõigi luukidega kinni katnud.

Teiseks, mida taasärganud Henri mõtles, oli: «Mu vaene ema on surnud, ja temagi hoiatas mind.» Henri läks toa kõige kaugemasse nurka ja kuulis ema rääkimas, nagu ennist oma õpetajat. Ema ütles: «Kõlvatu kuningakoda, kuri kuninganna...» Ja ema hää, ta häälekõla pöördusid lapse poole, veel ebateadliku lapse poole, ammu enne sündmusi. Just sellepärast oli kusunud mahe häälekõla südantlõhestav, et tõelisuses oli nüüd kõik sündinud, jubedamalt ja koledamalt kui

vaene Jeanne oma elupäevade iganes uneski oleks võinud näha.

«Sa surid mürgist, mu armas ema. Tead sa seda? Härra admiral löödi surnuks hiljem. oled sa seda kuulnud? Mõrvatud on La Rochefoucauld, kelle sa saatsid mulle oma viimse saadikuna. Surnud on paljud, kes sind teenisid, mahatapetuna lamavad meie aadlikud. Me läksime lõksu, ehkki sa meid hoiatasid, ema. Aga mina ei kuulnud ei sind ega vana kavalat Beauvols'i ei...» — «mu jumal, kui paljusid!» ütles ta valjalt. Sest kõik tähelepanemata jäetud hoiatused ründasid teda üheskoos — nii arvukalt, nii kiiresti, et ta ei teinud nende vahel vahet ja haaras endal peast. «Margot — ka Margot: tema hoiatus anatoomilise pildi kaudu. Vaene preili: kotiriie kattis tema väikest laipa! D'Elbeuf: värava juures, kui ta mind rüsinast tagasi tõi, oli veel aeg põgeneda! Charles Uheksas ise: Navarra, maksa mu eest kätte! Mornay: Coligny jääb, kuna teda ootab haud, sind aga ootab voodi! Maurevert: haub mõrva! d'Anjou: ümbritsetuna mustjaist vaimudest! Guise: tema väljatõmmatud pistoda, tema ootamatult paljastunud nägu! Madame Catherine: tema ümber hõljus, käis koos temaga, ikka ja alati ning kõikjal, selle öö sepiusel olev saladus! Mina aga mõtlesin õnnelik olla — tema pilkude all õnnelik. Sest ma ei tundnud põrgut.»

See oli otsus, mis murdis sisse ja virutas Henri veel kord pikali. «Ma ei tundnud põrgut.» Sellega langes ta ainustki häält tegemata põiki voodile, surus rinna ja pea sellele ning alistus otsusele, mis ta peas, ta rinnas langetati. «Ma pühitsesin pulmi ja samal ajal õigasid kõik ohjeldatud verejanust. Nad tõmbusid eraldatud salkkondades seinte äärde tagasi, et veel mitte vastamisi üksteisele kallale karata. Ma lasksin end pulma-deni viia. Kuninganna, mu ema, oli esimene ohver. Me kõik olime määratud talle järgnema, märgid kuulutasid seda ette, samuti ka verised imed. Ma lasksin end pulmaööle viia ja pühitsesin seda kuni mõrvaööni välja. Sest ma ei tundnud põrgut. Kõik teised tuletasid seda pidevalt meelde, ainult mina mitte, see on minu viga. See on mu suur süü. Ma talitasin nõnda, nagu hoiaks

inimesi tagasi sündsus, pilge ja kergemeelne heatahtlus. Selline olen aga ainult mina — ja mina ei tundnud põrgut.»

Hellal kui see ta peas toimus, tõmbles ta keha mõne korra, nagu selleks, et üles hüpata, ja nagu ei julgeks ta seda. Esmakordselt leidis see aset, kui ta õe sõnad ja ilme talle meenusid. «Armas vend! Meie ema tundis hõbe, ütlen seda teile tõesti. Ta pärandas meile, enne kui ta mürgitusse suri, sõnad: te peate kas üldse mitte või siis kui tugevam tulema. Minema Pariisist, mu vend! Kiirkäskjalad üle maa! Oma sõjaväega lähete te vastu oma pulmadele!» Oma sisimas tajus ta seda Catherine'i liigutava hääle kaudu, mis kõneles kõrgete häälelõppsilpidega. Õigupoolest oli see tema enda hääle ja see hoiatus ei sarnanenud ühegi teisega. Kõik teised puudutasid teda vaid väliselt, seda üksi kinnitas ta oma sügav teadmine!

Siis raputas teda kahetsus põhjani läbi ja ta pidi raskate ning hammastega voodi külge klammerduma. «Ma ei tundnud põrgut. Kus oli mul tõsi taga! Mu kires Margot' vastu? Sealgi mitte. Muidu oleksin ma ta rõõvinud ja sellest õukonnast minema viinud. Siit ei tahtnud ma aga lahkuda, selle õukonna julguse ja häda-ohu pärast, uudishimust hirmu vastu — ja kuna ma mängisin nagu laps, selle asemel et suunata pilk põrgule!» Veel kord suur hingeline vappumine, ja sellest värises ka voodi.

Jah, tema tohutu ebaõnnestumine põhjustas, et ta needis oma noorust. «Mina, kes ma härra admiralit tahtsin õpetada! Talle ette heitsin, et ta pidas kasutult sõda. Coligny'il aga oli usk, mis teeb vabaks — Hispaaniast või hukutavaist kirgedest. Tema tundis põrgut, selle vastu ta võitles. Mina — jooksin sinna sisse!» Liiga palju. Siinkohal oli ta alistatud. Ta mõtted läksid üle joobumuseks, täpselt nii, nagu noorukit haarab vaimustus. Nii oli La Rochelle'i meretuules ta süda löönud uuele maailmale vastu — ja nüüd uuesti ühele. Ainult seekord pole see mingi avar ja vaba, võrreldav jumalariigiga. See on täis valu ja häbi. Ta heidab väävlileeki, juba lõomavad need lähedal, kohe mähivad need ta endasse. Oma meeleheitejoobumuses hüppab

Henri püsti ja jookseb peaga vastu seinale. Veel üks tormijooks, pea ees, veel üks. Ta ei mõtle mitte midagi enam peale selle liigutuse ega leia iseendast mingit peatust. Kuid teda peatatakse.

FACIUNTQUE DOLOREM*

Kaks kätt surusid teda istmele.

«Rahu, *Sire*! Meel, mõistus ja hingeline tasakaal — need on kolm kristlikku voorust kui ka vanade filosoofide ettekirjutused. Kes need unustab, märatseb iseenda vastu, mille juures ma teid veel õigel ajal üllatasin, mu armas noor isand. Seda ma teist ei oodanud — ei, seda küll mitte, vaid ennemini, et te suhtute Pärtliõösse liiga suure kannatlikkusega ja, kuidas ma pean ütleva, naeruhimulise põlgusega. Kui ma esimest korda ukse vahelt sisse vaatasin, lamasite te igatahes paljal põrandal, kuid magasite, ja teie hingamine oli nii rahulik, et ma endamisi arvasin: «Ärge segage teda, härra d'Armagnac! Tema on teie kuningas, ja see õõ oli raske. Kui ta ärkab, on ta kõigest üle saanud, ja nagu te teda tunnete, heidab ta nalja.»»

See pikk kõne, ette kantud julges, suursuguses stiilis ja kunstipäraselt vahelduvais toonides, jättis kaheksateistkümnenda sajandi meeleheites olijale üliohtralt aega enda leidmiseks või vähemalt saama selleks, kes tundub Henri sarnane oli. «Heidab ta nalja,» lõpetas aadlikust teener; ta isand aga täiendas ilma pausita: «Kas õukond on ikka veel nii heas tujus kui eile öösi? Siis on mul peo lõpetamiseks vaja kaht pastorit ja surmalaule. Minu meeleheaks laulab isegi *madame Catherine* kaasa.» Naer jäi kõrri kinni.

«Mitte veel päriselt nii, nagu olema peab,» ütles d'Armagnac kobavalt. «Alguseks küllalt hea; aga te ei tohi kibedana näida, kui teid jälle nähakse. Olge kerge! Olge vabalt!» Ta nägi küll ise, et see oli moment, mil palju nõutud. Lausumata sõna, asetaski ta isandale märja rätiku laubale, mis oli põrkest vastu seinale pisut muhus. Siis tõi ta oma harjumuse kohaselt toobri tupp, vanni jaoks. «Teel vett tooma,» ütles ta ja valas toob-

riku, «ei kohanud ma kedagi. Ainult üks uks pandi ettevaatlikult kinni. Sellal kui te magasite, käisin ma isegi läbi näljast tagasihutatuna, sest köökides pole mitte midagi, seal on viimati rohkem inimverd voolanud kui kanaverd, ja kes pidi kanu tapma, on ise tapetud. Tänav oli tühi, kaugelt tulid kaks meest valgete märkidega, see hakkab silma, silmad on selle jaoks lahti läinud. Juba otsisin ma mingit pelgupaika — siis aga lähtus, et mõlemad pöörasid ringi ja eemaldusid. Kui kõik ei peta, siis jooksid nad minema, sest nad näitasid oma jalataldu, nii kõrgele tõstsid nad jalgu. Õelge mulle, *Sire*, mida see tähendab?»

Henri mõtles selle üle tõepoolest järele. «Ma ei usu,» ütles ta, «et neil võis olla hirm meie ees, kes on peaaegu kõik nende poolt maha tapetud.»

«Kas te südame-tunnistusse usute?» küsis d'Armagnac, mõlemad käed kõrgele tõstetud, igasugune liigutus otsekui ära lõigatud. Henri silmitses teda tõsiselt nagu pühakuju.

«Sinu mõlemad valged vist vahetasid sind kellegagi ära,» otsustas ta. Seepeale läks ta vanni. «Juba pime,» lausus ta sealjuures. «Kui imelik, see polnud üldse päev.»

«See oli varjude päev,» täpsustas d'Armagnac. «Tasakesi ja jõuetult möödus see pärast liiga suurt verekaotust. Kuni õhtuni hoidusid kõik uste taha, nad pole midagi söönud, nende hääled langesid sosinani alla, ainult ühes säilitasid nad võib-olla veel elavate võimed. Nost kuninga ema kolmestsajast auneitsist polnud ainuski oma voodis üksinda.»

«D'Armagnac,» käsutas Henri, «ma pean midagi sööma.»

«Ma mõistan, *Sire*. Seda ei ütle te mitte ainult kehalisest vajadusest tingituna. Sügav hingeline tunnetus sisendab teile soovi toidu järele. Hästi täis laaditud kõhuga võite end auge näidata näljaste hulgas ja olete enamiku ees paremuses. Meeldib see teile?» Nende sõnade juures hoidis esimene kammerteener mantli täies laiuses valmis; alles kuivaks hõõrutud kuningas võis allmata lauda, ja too oli kaetud liha- ja leivaga.

Henri tormas toidu kallale. Ta lõi, murdis, neelas

ja jõi seni, kui seal veel midagi leidis; vahepeal aga jooksis ta teenri laugudelt alla paar pisarat. D'Armagnac mõtles, et me sööme surmale — tema alati ülestõttud käe all, mis praegu küll veel oma haaret edasi lükkab. Nii kappame läbi maa, nii sööme, nii tõstame oma jala Louvre'i lossi saalidesse. Seejuures oleme me teenrid ja ikkagi aadlikud, üks aga on kuningas, ja see, nii nägi d'Armagnac, neelab kuninglikult. Just oma pühaliike mõtete tõttu hakkas d'Armagnac rõõmsalt laulma:

«Tasa, vaikselt, just nagu vana hiir, on iga mõrva taga *madame Catherine*. Ja tunneb võtmeaugu ees end kodus siin.»

«Ja mis ta seal teeb?» küsis Henri vastu tahtmist. Sellest peale, kui tal midagi enam süüa polnud, tahtis ta pigemini Margot' järele pärida. Ta tahtis küsida: «Kas kuninganna, mu abikaasa, juba lahkus oma toast?» Esimene kammerteener oleks selle peale pidanud vastama: «Navarra kuninganna päris tungivalt teie tervise järele, *Sire*.» D'Armagnac oleks pidanud isegi juurde lisama: «*Madame Marguerite* ootab võimalikult varsti oma armastatud abikaasa külaskäiku,» ehkki d'Armagnac polnud kohane mees sellisele väljendusviisile. Pealegi poleks Margot talle seda ülesandeks teinud. Henri omalt poolt poleks tohtinud kutset vastu võtta. Nende mõlema jaoks oli see möödas — ja ta ohkas. D'Armagnac sai aru, mispärast. Ta polnud kohane mees õrnade sõnumite edasiandmiseks, kuna ta neid oma kiire taibuga ennetas.

«*Madame Catherine*'i juures on praegu Navarra kuninganna,» ütles ta kõige loomulikuma, ehkki mõjuvaima tooniga — jättis oma isanda imestunult üles vaatama, tegi märgatava pausi; kui aga ootus küllalt suur oli, rääkis ta seda ladusamalt. «Ma nägin kuningannat. Ta tuli minu juurde välja, kuna üks teener ta ema toa talle sosistas, et ma seisan ukse taga. Ma pean suhteld kuningaga ema teenritega. Too viis tinti sisse. Ma küsisin: «Milleks?» — «Ta tahab kirjutada,» vastas teener. «Ja *Madame Marguerite*?» küsisin mina, tõeliselt teadmata, kas ta sees on. «Ta istub kirstul,» reetis mulle too lolipea otsekohe, «ta ei julge vanaeide juurest lah-

kuda.» Ma tegin talle ettepaneku: «Veame kihla mõõdu veinil peale, et ta tuleb minu juurde välja!» Janune, nagu teener oli, nõustus ta, ja pidi siis ise ukse *Madame Marguerite*'ile avama: oma kulul.»

«Jäta nüüd teenrid ja mine kutsarite poole üle!» nõudis kärsitu isand.

«Ma mõtlesingi seda, *Sire*,» ütles d'Armagnac. «Siis kandis Navarra kuninganna mulle ette asjaoludest — ma annan need üle segaselt ja tühise inimese viletsa mõistusega. Prantsusmaa kuninganna kirjutab oma käega kirju Inglismaale, Hispaaniasse ja Rooma. Ta kavandab neid korduvalt, sest sõnum on raske, kuna peab eelmise öö sündmusi kujutama iga kord erinevalt, kuninganna Elisabethile, don Filipile ja paavstile. Oma kimbatuses võttis *madame Catherine*, risti vastu oma harjumusele, appi oma õpetatud tütre — ja kindlas teadmises selle kohta, mis toimub, laseb kuninganna mul seda teile teatada minu liialt lobiseva suu kaudu.»

D'Armagnac kummardas, ta oli lõpetanud. Nüüdsest peale kuulus ta oma isanda riietusele, laotas need laiali, pani talle selga, kõike ilma sõnadeta, et ta kuningas võiks mõelda. Henri mõtles: «Margot reedab mulle oma kohutava ema saladusi. See võrdub sellega, nagu annaks ta mulle teada, et ta mind ootab, nagu kunagi meie magamistoas. Ei, see on rohkem. Tema käsk tähendab: kalleim Henricus...» silmapilgu mõtles ta ladina keeles ja kuulis Margot'd ennast seda lausumas oma ilusa häälega: «Ära tule, mu väga kallis Henricus; see on meie kahjuks keelatud — meie mõrvatud armastuse kogu lõbu ja valu.

*Quod petiere premunt arcte, faciuntque dolorem Corporis...**»

«Metsikult suruvad nad enda vastu seda, keda ihaldavad, ja haavavad keha. Põletavad mälestused suruvad end peale, vihastest embustest ja hammustustest suudeldud huultele. Möödas ja lõpp sellega! Nüüd on lugu sedaviisi, et minu armsaim kingib mulle oma vaimu ja südametunnistuse nagu varem oma keha — aga sedagi mitte ilma viha ja hammustusteta. *Faciuntque dolorem animae.* * Hinge haavad. Kui me nüüd võikime ühendatud olla, nutaksime mõlemad, kuna meid on

määratud olema vaenlased ja me peame teineteisele valu tekitama. Pigemini oleks soovitatav üheskoos avastada, mida tema omad kavatsevad ja kuidas siit minema pääseda. Mismoodi nad ka iganes ei kavatse, mina pean ni ruttu kui võimalik sada miili enda ja selle õukonna vahele jätma, ja seejuures tahan loota Margot'le, vaenlasele, kes mulle siiski reedab oma ema.»

Siin toppas mõte. Mõtlesse tungisid üksikult sõnad: «*Faciuntque dolorem.*»

Tahtmatult ütles Henri valjusti:

«Ka teda ja mitte kedagi ei saa usaldada. Ma pean ennast ise aitama.»

MINA AGA OLEN NEIL PEOS

Ta vaatas ringi. Juures oli ainult d'Armagnac, kes polnud midagi kuulnud või tegi nii. Esimene kammerteener hoidis kätt uksekäepidemel, ilma seda keeramata. See järgnes alles siis, kui oli väljaspool kahtlust, et ta isand on olevikku tagasi pöördunud. Avatud eestoad oli näha kaks aadlikku; nad seisis läve ees, valmis Navarra kuningat kaasa võtma, mitte sinna, kuhu tema käskis, vaid sinna, kuhu neil oli ülesandeks tehtud. Selles poosis ootasid härra de Nançay, kellele Henri oli kõrvakiilu andnud, ja härra de Caussens, üks admiralimõrvajatest. Henri astus nende juurde, ja nagu näis, tarvitsemata endast jagu saada, samuti ka ebateadlikuna olukorrast, sest ta tõi kuuldavale muretu naeru. Sedamaid vabandas ta end selle pärast vagal ja alistanud toonil.

«Kas me läheme siit otsekohe missale?» küsis ta ja astus nagu iseenesest nende vahele. «Aeg on soodus, kuna me kõik tühjema kõhuga oleme kui iganes varem. Või on härrad eilsest saadik midagi söönud? Mina pole isegi ainsatki salatilehte saanud, ja see tabab mind rängemini kui mis tahes muu kehaline nõue.»

Kuni päralejõudmiseni Louvre'i suurde saali pidas ta veel mitu andestamatut kõnet, mille vahele ta asjalt jättis pausid vastuse jaoks. Tõsiselt oli ta samal ajal tegevuses sellega, et ära aimata, miks nad vaiki-

sid. Kas ainult sellepärast, et nad olid sel käigul tema valvurid, tema aga nende vang? Neil oli veel põhjusi, need pidi ta kindlaks tegema. Nende inimeste tundmisel seisis tema pääsemine.

Samalt olid näha ainult seljad. Kõigist akendest vahelduvalt välja inimesed, ja teised püüdsid neid eemale tõrjuda, et ise välja vaadata. Taevast näis korraka täielikult olevat, ja inimeste hulgas valitses erutus, mis sedamööda haaras ka Henri ja ta saatjad. Need jätsid ta seisma. Ta ise leidis enda kõrvalt d'Alençonit, kuninga noorima venna. Kahe ninaga mees, nagu teda näokasvaja pärast nimetati, noogutas paljuütlevalt. Ta nõbu Navarra pidi talt sõnaselgelt küsima, mis väljas toimub. Kõrgele vastas nõbu ühe sõnaga — ja kähku oli ta juba jälle teisel. «Kaarnad,» oli ta ütelnud.

Siis oli ka Henril selge, mis ootamatu pimenemise põhjustas: suur mustade lindude parv oli laskunud alla Louvre'i kohale! Neile meelepärane lõhn oli nad kaugetelt ligi meelitanud, kui veel päikesekuumus seda lõhna lugevdas; kuid nad olid oma tundi oodanud. Kahe ninaga mees lausus: «Nende eest on siin hoolitsetud.» Poetas seda ainult suust, vahetas koha ja pöördus ringiga tagasi oma nõo juurde valvsate pealiigutustega, et kas ehk keegi juhtumisi ei luura. «Ei,» ütles teise eest,» poetas ta ja kadus tükike ajaks tunglejate hulka. Keegi ilus mees Bussy, pomises nagu iseendale: «Ei maksa teda tähele panna! On pisut põrunud. Seda oleme me kõik.» Mille peale ka tema teiste sekka kadus.

Aegamööda pöördusid paljud aknaavade juurest tagasi ruumi. Enamik nägusid olid kahvatud ja haavade või muhkudega; turse Navarra laubal polnud ainus. Mõned silmad reetsid seesmist õudu, inimeste võõrakajäämist iseendale; ja teatud käed näisid kimbatuses otsivat kohta, kuhu end peita. Käed pandi kõhule kuidagi kramplikult kokku, ilma märgatava põhjuseta aga lahkus üks käsi teise juurest ja liikus pistoda asukoha poole. Henri naeris paljud segadusesolijad lihtsalt välja.

«Ma olen sihukesi sulgloomi juba kord näinud,» selatas ta. «Ilma selleta pole lahinguvälja.»

Keegi, kes üksi endamisi põiki läbi saali läks, ütles:

«Lahinguväli pole sama mis Louvre'i vana hoov ehk kaevusügavik.»

See oli Du Bartas; ta ei vaadanud ringi oma isanda ja sõbra poole. Henri hüüdis talle järele:

«Me kumbki ei leba kaevusügavikus. Kogu küsimus seisab selles: mitte seal lebada.»

Seejuures naeris ta — ilmselt lapsikust tõelise olukorra mitteteadmisesest; või kas võib heasüdamlikkus nii kaugele minna? Kõige lähemal olivad pöördusid ära, et mitte näidata, mida nad mõtlesid. Ainult Du Guast, üks troonipärija d'Anjou lemmikuid, püüdis jõhkralt välja paista.

«Kui kergesti, Sire, ei või see ka teiega juhtuda!»

Siis tegi igatahes temagi, et ruttu minema sai ja ukseni jõudis; keegi ei püsinud kaua paigal, kõik liikusid, aga peaaegu mitte iialgi üheskoos. Kes äsja oli kellegagi kõnelnud, lahkus, tõmbus enesesse ja eemalus üksinda. Mõlemal mõrvaril, de Nançayl ja de Caussensil olid vahepeal muutunud näod, sünge nõutus oli sinna asunud, ja äkki läksid ka nemad lahku.

Piki suurt saali sammus keskelt kahekümne kroonlühtri alt läbi hertsog de Guise täies hiilguses ja suure kaadernaga. Uhke Henri Guise'i teele astus imeksandaval kombel Henri Navarra — vaatas teisele teraselt silma ja viipas käega, kes seda nägi, pidas hinge kinni. Juhtus aga, et Guise vastu tervitas ja tegi kõrvald poikas. Pärast mõtles järele ja paiskas triumfeerivalt: «Tervitus admiralilt!» Seda kuuldes kõik põgenesid. Lotring astus tugeva sammuga, kuid ta samm vaibus tühjuses.

Henri tegi end nagu teisedki vähem nähtavaks, senika kui võib-olla rahvahulk uuesti kokku jookseb. See ei võinud tulemata jääda üldise uudishimu, umbusalduse ja ebakindluse juures. Momendil suruti end ainult seinte äärde, ja Henri juurde hiilis salaja ta nõbu Condé.

«Tead sa?» küsis ta.

«Ma olen vang, mis edasi? Raske mõistatada — ehkki ma Guise'ile näkku vaatasin.»

«Guise astus härra admiralile, kui ta surnud oli, näkku. Ma näen sinust ära: seda sa ei teadnud, Meile kardan ma kõige halvemat.»

«Siis oleme me selle ära teeninud. Nii rumalad kui meie, ei tohi keegi olla. Kus on mu õde?»

«Minu majas.»

«Otle talle, et tal oli õigus, aga ma pääsen põgenema.»

«Ma ei saa talle midagi öelda, sest ka mina ei tohi Louvre'ist lahkuda. Vahtkonda on tugevdatud, me ei pääse põgenema.»

«Nii ei jää meil muud üle kui missale minna?» küsis nõbu Navarra. Nõbu Condé, kes selle sõna puhul mõõnitud ööl veel iga kord oli märatsenud, tõmbus nüüd kokku ja ohkas. Ometigi kohutas teda nõbu Navarra kergemeelsus, sest too hüüdis:

«Peaasi on, me elame!»

Selle juurde ta jäigi, kui jälle rohkem inimesi kohale ilmus. Ta ütles: «Härra de Miossens, te elate! Kas see pole teie elu suurim üllatus?» Ta hüüdis aga ka: «Härra de Goyon, te elate,» — ja too ei elanud hoopiski, teda polnud siin suures saalis, ta lamas Louvre'i kaevus kaarnate söödana. Kes Navarrat nii imelikult kõneles, kuulis, pöördus isemoodi näoga minema; ühed välendasid muret, süüd või kaastunnet, teised ainult põlgust. Henri aga turgatas pähe pöörduda isegi troonipärija d'Anjou poole oma igavese ütlusega: «Te elate!» Nii nähti lõplikult ära, et ta oli ka pärast Pärtliööd jäänud kergemeelseks naljategijaks. Seda tõendati talle kergendusnaeruga, hukkamõiste oli see peale selle. Henri taipas kõike, ta jättis igaühe meelde — sellal kui nad arvasid teda mõtlevat ainult naljadele.

D'Anjou jõudis parajasti kohale, ja väga heas meeleolus; sellest vähenes rõhuv lämbus lossis, mis sel augustikuu ööl korraga otsekui kõrgemaks tõusis. D'Anjou käitus lõpuks kui võitja, rõõmus ja armuline. «Kas ma elan! Esmakordselt elan ma tõeliselt; sest minu dünastia ja maa pääsesid suurimast õnnetusest. Navarra, admiral oli meie vaenlane ja ta pettis sind. Tema mõttes seisis rahu hävitamine Prantsusmaal ja jäänud maailmas. Ta plaanitses sõda Inglismaaga ja levitas kuuldust, et kuninganna Elisabeth tahtis meilt talais'd ära võtta. Tõepoolest, admiral pidi surema. Kõik muu ülejäänud on selle ebameeldiv tulemus, õnne-

tusjuhtumite ahel, vanade arusaamatuste ja täitsa asjata vaenuvahekordade mõju, mida me tahame maha matta ja surnute juurde jätta.»

Viimased õnnetult valitud sõnad põhjustasid, et kõigil tundlikumail kuulajail hakkas pisut paha. Muidu aga tundus kõne oiivalisena oma pehmenemise ja headtegevuse eesmärgi tõttu. Just seda oli tungivalt igatsetud. Teisel küljest oli kõne pikk; d'Anjou tundis janu, ja ka liiga suur tähelepanu väsitab. Kui aga veini pidi toodama, tuli välja, et Louvre'is polnud ainustki piiska. Tagavara osteti iga päeva jaoks. Eilne oli täielikult ära kulutatud pärast mõrvatööd, aga täna? Täna polnudki mingit päev. Keegi ei mõelnud veinile, sama vähe kui lihale, ja isegi lihtsad kõrtsid ei julgenud uksi lahti hoida. Trooni pärija ja õukond pidid kuiva kõri taluma.

«Sellepärast aga ei tarvitse me ometi pimedas ringis vilksata nagu varjud,» tähendas d'Anjou ja käskis kaks kymmend kroonlühtrit süüdata. Imelik, sedagi polnud kellelegi pähe tulnud.

Majordoomused läkitasid välja teenrid, kes joostasid eemaldusid, ent sammudes tagasi tulid, käed enamalt jaolt tühjad. Küünlaid õnnestus leida ainult tükkihaaval — pärast eelmist ööd, mil mõrvakisa ülgumise ajal olid kõik lõpuni põlenud. Mõnda aega pimedus saalis aina suurenes. Vaibusid ka inimeste liigutused ja madaladusid hääled. Igaüks seisis omaette, sihtis üksnes terava pilguga, kes ta naabriks on, ja ootas ebamääraselt. Keegi daam karjatas heleda häälega. Ta kanti välja sellest peale aga oli kõigile selge, et kuningliku venna hästikoostatud kõne polnud tegelikult midagi muutnud. Henri, kes teiste vahelt läbi hiilis, kuulis sosistatavat: «Me tegime sel ööl kas liiga palju või liiga vähe.»

Ka kuulis ta vastatavat: «Ta on juba kord kuningas. Kui me oleksime ka tema kaasa võtnud, oleks meil tegemist tulnud teha maailma kõigi kuningatega.» Selle järgi taipas Navarra kuningas oma saatusest veidi rohkem. Paremini kui teised, kes ainult sosistasid, taipas ta oma nõo d'Anjou' varemkuuldud kõne sügavat mõtet ja selle õiget päritolu. D'Anjou tuli siia jõudes oma ema juurest, see oligi saladus! Madame Catherine istus lukustatud toas oma kirjutuspuldi ääres, maal

oma lihava käega tähti, mis olid nii ebakindlad nagu ta ise rahulikuna näis; ja kui ta kirjutas protestandile ligilähesel, siis oli see nõnda: «Admiral pettis teid, kalha öde, ainult mina üksi olen teie sõbratar.»

Kõik ühe surnu kaela veeretada — niimoodi lükkas endalt ära vastutus hirmutegude eest; ja maailm, kes ei taha jubeduste eest meeleldi kaasvastutajaks olla, võib rahuneda, mida ta ka eelistab. See kõik puudutab surnuid. Ja mind!» mõtles Henri. Kaitsuna ööst ja pimedusest, laskis ta lõpuks oma näol omandada tõelise ilme. Ta suu tõmbus kõveraks ja ta silmadest hõõgus vihkamist.

Kohe pärast seda surus ta kõik alla, mitte ainult ilme, ka tunde, sest saadi valgust. Teenrid süütasid redelitel viimaks mõned küünlad põlema; need heitsid torka valgusepaistet saali keskele. Õukondlaste hulk hüüdis: «Ah!» — nagu teeb iga rahvahulk pärast pimeduse ootamist. Henri Navarra juurde astus ta nõbu d'Alençon.

«Henri,» alustas ta. «Nii ei lähe. Me peame teineteist ole südame tühjaks puistama.»

«Seda ütled sa nüüd, kuna valgeks läheb?» vastas talle Henri.

«Ma näen, et sa mind mõistad,» kinnitas talle kahe sõnaga mees. Ta tahtis täitsa selgeks teha, et ta pole rumal. «Teeskle edasi!» nõudis ta sõnaselgelt. «Minagi pean head poega ja katoliiklast mängima, salaja aga astun lähemal ajal sinu usku üle. Veel ei aimata, kui paljud seda tegema hakkavad pärast kõike, mis on juhtunud.»

«Mina pean tõenäoliselt kogu Louvre'is kõige parem katoliiklane olema,» vastas Henri.

«Mu vend d'Anjou on end täis puhunud, see on vaevalt veel talutav! Päevakangelane, on oma eesmärgi saavutanud, on rõõmus ja armuline.»

«Mustjad vaimud ei hõlju kauem ta ümber,» täiendas Henri.

«Meie oiivalise ema lemmik, nüüd on tema jaoks tee vaba. Ainult meie hullul vennal Charles'il tarvitseb veel surra. On sul tahtmist, Navarra, seda pealt vaadata — joutult hambaid kiristades? Minul mitte. Põgenegem ja kutsugem maa üles! Aega viitmata!»

«Mina jätsin igatahes juba ükskord võimaluse Guise läbi torgata, kasutamata,» lipsas nõbu Navarra keelele enne kui ta oma ülekeevat viha ohjeldada suutis. Kõik mõtles ta järele ja kogus end. «Meest kahe ninaga ei tohi palju usaldada. Kui ta pole valelik, siis igatahes ebakindel nagu ta ema kirjatähed,» mõtles Henri. «Ma male ei tohi mingeid plaane rajada,» mõtles ta. «Ma temale mitte reeta!» — «Selle kasutamata jäetud võimaluse pärast aga tänan ma jumalat,» lõpetas Henri alutatud lause Guise'i läbitorkamise kohta.

D'Alençon ei pannud sugugi enam tähele, et nõol ta avameelsusest vajaka. Omalt poolt tõi ta kõik lagedale.

«Sa ei usu, aga nad ootavad täna õhtul võõraid saadikuid. Paavstlik legaati ja Hispaania don Filipi esindajad peavad tulema ja neile oma kõrget rahulolu avaldama õnnestunud Pärtliöö puhul. Õnnelikud kurjategijad unustavad alati täielikult oma õnne objekti, mis ometi eemale tõukab. Madame Catherine on riietatud ja valmis. Ah! Lähme natuke edasi. Siin ümbruses on ainult kunstlik kaja, seda kuuleb mu austatud ema toast. Meie kõnelus võiks teda kahtlustama panna.»

«Ma pole midagi öelnud,» kinnitas Henri.

«Ma vihkan d'Anjou'd,» kõlas venna vastus.

«Mis sa temalt tahad, François? Lasku ta mul ainult elada.» Henri ei vaadanud meelega ringi, ometi ei jäänud talle märkamatuks, et üksikute põlevate kroonlühtrite alla seati üles mängulaud. D'Anjou hüüdis ka juba «Mu vend d'Alençon! Mu nõbu Navarra!»

«Kohe, mu härra vend!» vastas talle François d'Alençon. «Me mõlemad jutustame teineteisele midagi tähtsat.» Mis nii suisa välja öeldakse, ei saa olla vande nõu! Nõod jätsid veel mõninga vahemaa enda ja ümbruse vahele. D'Alençon saatis oma kõnet teatud järskude ja mõttetute liigutustega. Kord näis ta relva võtta panevat. Kord haaras põranda poole, võib-olla laskis mingi kujutletud koortekarja koplust välja. «D'Anjou on hull,» ütles ta. «Kõik on hullud. Nad ei oota mitte ainult legaati ja ka kiitust, mida neile don Filip peab jagama, see veel ei rahulda neid. Nad ei unista mitte vähemal kui inglase Walsingtoni külastusest. Kes nõrgema vastukõhklemata oma üleolekut kasutab, see arvab imelikult

kambel alati, et Inglismaa peaks teda selle eest armastama.»

«Nõbu d'Alençon, kui sa nõnda paljut läbi näed, miks jääb sul alataha silmapaari vahele Lotringi suguvõsa,» ütles Henri. «See tahab teid, Valois'sid, troonilt tõugata. Ma olen teie hea väike sugulane ja tahaksin teid hoiatada. Kui Pärtliöö peab olema kristlik tegu ja hoidma kuningriiki hirmu abil koos, siis ärge unustage, et Pariis Lotringis juba varem suuremat katoliiklast näinud kui alles nüüd, mil ta surnud härra admiralile näkku astus!» Nõnda kõneles Henri peaaegu kuuldamatult, et ta võib-olla ehk kogemata ei karjatakse või et ta hääl ei murduks.

D'Alençon kordas: «Guise astus surnud admiralile näkku, ja sellest jääb ta äramärgituks. Teda ma ei kardaks. Ilus mees, keda Pariis kätel kannab! Kui pea ei ole niisugune nagu moonutatud — ka tema oma. Loodame katku läbil!» Kõike seda saatsid järsud ja mõtetud liigutused.

«Muide,» arvas nõbu d'Alençon, «oleme väljaspool valgusesõõri, ja keda päriselt ei nähta, seda ei kuula ka keegi pealt — välja arvatud minu auväärse ema kutse-õhked nuhid. Ta on aga täna õhtul ebatavaliselt tegevus- ja on isegi unustanud oma auneitheid meie juurde saata.»

«Ma lubasin endale ainult hoiatada Valois'de dünastiat,» lõpetas Henri. «Ma mõtlesin seda hästi, ja minu lugupidamine kuninga ema vastu on piiritu.»

Selle üle naeris nõbu nagu meeldiva jutuaajamise viimase nalja üle. «Sa ei reetnud end hetkekski, kallis nõbu, mina olen tunnistajaks. Mina andsin end sinu kätte, sina aga end minu kätte mitte. Kuid nüüd me tunneme teineteist, peale selle, mida kõike sa veel täna õhtul tundma ei ole õppinud.»

See oli õige. See imestustäratav tuulepea François oli vahepeal oma nõo kõrvalt kadunud, edasikantuna ukondlaste tõukeist, kes eestoa poole tunglesid. Sinna lekkis vabisev tõrvikuvalgus, suured varjud tormasid üle tee, ja peagi muutus läheneva majesteeti Charles üheksanda hääl väga valjuks. Ta röökis ja ei paistnud kurja hulluna. Iseenda hooleks jäetud Navarra mõtles:

«Temalegi pean ma valetama, ja ometigi päästis ta mu elu. Järgmisel korral ei suuda seda isegi tema enam. Ma tean, mis mind ähvardab; ma vaatasin Guise'ile näkku. Ka on mulle tuttav vana naismõrvari näoilme, tolle omakes end ei näita, enne kui välismaa saadikud on oma visiidi teinud — ja nad ei tee seda. Pärtliöö oli ebaõnnestumine, mina aga olen neil peos. See võib täbaraks minna. Mis, *madame* Catherine'i ja Guise'i! Kõiki, kes olen ma täna õhtul tudeerinud, et mul pea käib riigis nagu liiga paljudest raamatutest.»

Ta liikus kohalt, läks ees hüpleva tõrvikute kuma vahelt läbi Prantsusmaa kuningale vastu, tegi endale õigeaegselt oma meeldivalt kergemeelse näo pähe, lajaja hirmust ja vihast värisedes mõtles ta:

«Nende inimeste tundmises on minu pääs.»

EBAÕNNESTUMINE

Charles Üheksas talitas lihtsalt, ta laskis kõik tõrvikud kroonlühtrite külge kinnitada ja pigi daamide valgetele õlgadele tilkuda. Parema ükaskõik mis kui pimedus — isegi see punaselt hubisev allilma valgus. Charles ja tema õukond on kahtlemata alla põrgusse aetud, see mõte tuli igaühele, ja kõik piilusid akende poole, et kas kaarnad veel lendavad. See oleks ometi märgiks, et oldi üleval maa peal.

Charles esines vägeva demonina. Tema ise oma tähtsas isikus tulistas täna oma maja rõdult põgenevate hugenottide pihta! Et ta meelega neist mööda laskis, sellega ta ei hoobelnud. «Haa! Võllale tegin ma visiidiselle küljes kiigub härra admiral. Mu isa!» möirgas ta nagu naerab põrgu. Hetkeks tuli ta mõistusele ja jäi vaikseks. «Admiral ei lehka hästi,» ütles ta, võttes distantssi kõige suhtes, mis maailmas halvasti lõhnab ja omandas suursuguse kõrvalpilgu nagu oma maalidel. Nii silmitses ta ka Navarrat ja Condéd.

«Teie, protestandid, konspireerisite. Meil jäi üle ainult end teie eest kaitsta; nii seletasin ma kogu asja oma parlamendile tänasel päeval — seda kaelakohut, mida mul tuli pidada oma kuningriigis; ja seda ning muud...

...idagi peavad mu ajalookirjutajad järelmaailmale edasi andma, usub see siis seda või mitte.»

Seepeale nõudis ta juua, sest tal oli olnud ülekoormatud päev, ja kui ta kuulis, et veini pole saada, viskas ta mängulaua ümber. Uus hoog vältas seni, kuni kuskilt lennajatetubade sopist ikkagi mingit laadi äädikas kott oli muretsetud. Charles rüüpas seda kohrutatud kul-
last pokaali seest; ümberringi pokaali välisküljel oli Diana kütina ühes saatjaskonnaga, mõlemad pokaalid olid aga moodustasid oma kaartega võluvate naistenide kehad. Hapult neelates uuris hull oma protestantlike nõbusid. Hapu teeb lõbusaks. «Seal te mul ei ole,» hüüdis ta. «Kaks tulevast suurt kirikutuusa! Minu sõna, teist peavad kardinalid saama!» See väljavaade valmistas talle pöörast heameelt. Seekord naeris temaga kogu ta õukond, asetunud suurde ringi üksiku mängulaua ümber, mille kohal leegitsesid tõrvikud. Charles istus laialt laua taga, ta vend d'Anjou kartis tema hullusehooge ja leppis tooliservaga. Mis puutub mõlemasse ketserisse, siis seisis nad, langetasid pead ja talusid naeru.

Viles mängija nõudis: «Pihta hakata.» See oli Loting. «Võtke istet,» käsutas ta mõlemat ohvrit. Siis jagas ta kaardid, igale neli, mängu nimeks oli *prime*. Üks meest silmitsesid igaüks oma kaarte, ja ka õukond suures ringis püüdis piiluda. Õukond, see oli siid kõigis värvides, vöödilise, pealetikutud vappidega. Need olid lühikesed kogud säravate kõhtudega, ja pikad, kes näisid seisvat toolidel, nii kõrgele ulatusid nad välja taga-
pöhist. Jalad olid alt peened ja ülevalt kui tünnid, var-
ukadki olid õlgade ümber puhevil ja laialiaetud krook-
traede peal leidis iga liiki päid, alates raisakotkastest ja lõpetades sigadega. Tujukalt olid valgustatud nende kühmud või kasvavad. Nad kõik aga vahtisid ainiti kuninglikku mängu.

«Navarra, kus on sul mu paks Margot?» küsis Charles, käies kaarti välja. «Ja miks ei näita end mu ema, pärast seda, kui ta teid, hugenotte, liimivitsaga püüdis? — kõik õukonna daamid?» Äkitselt pani ta tähele, et ainult vähe õrnemat sugu oli teda ümbritseva pealtvaatajaskonna hulgas.

Ta vend d'Anjou sosistas talle midagi kõrva. Charles ei hoolinud üldse oma hääle tasandamisest.

«Kuninganna, mu ema, võtab parajasti vastu valla saadikuid. Need on ilmunud tema kabinetti — kõik korraga. Nii see on. Minu juurde ei tulnud neil härrade meelde visiiti teha. Muide, me ei märganudki nende tulekut. Nad on väga vaikselt tulnud; suurvõimude saadikud tunnevad samuti suurt saladust end nägematute teha.» Rahulikult viskas ta oma teise kaardi lauale; tema käitumises näis olevat vaikset põlgust, see võis tähendada: ma tean, mida mängitakse, ja ainult teatud kaugusest mängin ma kaasa.

Lotring andis neli kaarti. Mängu nimeks oli *prime*, ja teatud hulga punkte võitis see, kel oli neljast mastist igaühel üks kaart. Navarra lõi oma kaardid lagedale ja näitas nelja erinevat kaarti.

«Henri,» ütles korraga teine Henri Guise'i suguvõsa. «Seda tahad sa kuulda saada. Lugu on niimoodi, et saadikud pole minu jaoks nägematud. Nad avaldasid oma imestust, kuna me nimelt sinu ellu jätsime.»

Õõnes väljakutse, kuna see Guise oli viimane, kellega koos mõni saadik end täna oleks näidanud. Henri Navarra vastas sellega, et ta uuesti oma kaardid ringi pööras: neljast mastist igaühel üks kaart.

Kui ta kohe seejärel seda kolmandat korda tegi, kargas keegi nahast välja: d'Anjou. Ta lubas endale rusikaga vastu lauda pörutada hoolimata hirmust Charles'i hullusehoogude ees; nüüd oli tal endal see peal. Läänud olid võitja lõbusus ja armulikkus. Saadikud ei tulnud üldse. Tõeliselt põles *madame* Catherine kannatamatusest nende õnnesoovide järele. Ilma võõraste tunnuseta ei söandanud ta välja ilmuda ega lasknud ka Margot'd. Guise omalt poolt näitas rahvalemiku häämatut nägu ja rabas inimesi oma ränkade ihuliikmete hoiakuga veel rohkem kui oma kelkimistega. Charles Üheksas aga, kaugel sellest, et sellele sellile õpetust anda, rõõmustas. «Salajane hugenott,» tajus ta vend täis viha. D'Anjou tundis, et õukond hakkas olukorda talpama. Need olid murelikud näod: kuhu end pöötata, millest kinni hoida — reeturite näod. Kui mõelda, et ka linn oli ära hirmutatud ja pooleldi ei tunnustanud Pärtliöö

õukondki! Lemmikpoja oiuline tunne pöördus seltskondlik kibestumiseks, et ta äkki nuuksatas. See oli siis üld tasu vägevate tegude eest. Selle eest oli tahetud inimesi viletsast seisukorrast kõrgemale tõsta, ülevaks elatiseks olid kõrvale heidetud niihästi südametunnis- kui ka inimlikkus. Oli end ise vabastatud kristlase kohustustest ja tõe käskudest. Seda oli ta teinud; tema, d'Anjou, kasvatatud preestrite ja humanistide poolt Collegium Navarras, oli täiesti teadlik oma tegudest. «Aga ma ole Guise, kes uhkusest oma ihuliikmete üle unustab ei tunne. Mina tegin endast Pärtliöö mehe!» See oli andestatav üksnes õnnestumise puhul. See aga muutub iga tumiga järjest rohkem ebaõnnestumiseks.

Tõrvikud olid ära põlenud ja maha tilkunud; pimedust piiratuna istus ainult veel kuninglik mänguseltskond ebamäärases paistes. D'Anjou tahtis teist korda rusikaga vastu lauda pörutada, ta tahtis lauda ümber lööda, samuti kui ta vend, kui tol hoog peale tuli. Vahepeal jagas Lotring kaarte ja troonipärija rusikas jäi äkki rippuma: Navarra näitas muutumatult oma nelja erinevat kaarti. «Nõidus,» urises Charles. Õukond tõi kuuldavale pikaleveniva sumina, selles võis eraldada nii meelust kui kahjutunnet. Põnev oli olla kummalise sündmuse juures. Aga seletada, mida see tähendab, võib kardetav olla.

Sellest murest õukond vabanes. Kuninglik kaardiparti oli äkki unustatud, uue sündmuse puhul katkes kõik muu. Eestuppa ilmusid paažid käsilühtritega täis põlevaid küünlaid — üha rohkem küünaldega täistipitud kandelaabreid, ja lugematu arv vahatulukesi valgustas äraku lossi, milles hiljuti ei leidunud ainsatki küünalt. Kergendatud südamega tungis õukond väljapääsu poole, kuid sealt tõugati aadlikud vahtide poolt tagasi; imetamine nähtus aga kasvas kõigi silmade all ja laienes veelgi. Eestoa taga asetsev kuninga paraadtuba oli samuti äkki ääristatud poisteridadega. Nende poolpikad juuksed hiilgasid leekidest, mida nad endi ees hoidsid, ja hõbebrokaat sätenas nende rinnal. Jah, paraadtoa laisel poolel olev uks täitus samuti valgusega. Ümber nurga asusid kuninganna kambrid, nendest polnud ülevaadet; aga teadmata kust lähenev, piiritult tugevnev

kiirgamine — nagu paradiisi või seletamatute tööliste oma — paneb südame kloppima, ja kui seista nii kokkurehketult nagu õukond praegu, selja taga suure saali kustuv kuma, ei saa teisiti kui avaldada valjusti imetlust. «Härra rüütel, mu süda klopib.» — «Isegi mul, *madame*. Mis seal toimub?»

Just nõnda tahtis *madame* Catherine, see oli tema poolt ette arvestatud. *Madame* Catherine oli küll, nagu ta poeg d'Anjou temast oletas, saadikute eemalejäämisest tõttu ärevuses, kuid d'Anjou oleks pidanud sama hästi teadma, et pettumised ei vii ta ema põrmugi segadusse ega võta talt relvi käest. Vastupidi sellele, kuidas juhtub enamikuga inimestest, ei muutunud ta asjatu ootamise tõttu närviliseks, vaid rahulikuks kuni tuimuseks ja ajutised viltulöögid ainult rikastasid teda uute lelu tustega.

Madame Catherine'il, õieti Caterina di Medicil, oli oma Pärtliöö ajal korduvalt küllalt tugev hirm; see on seletatav inimloomusega. Kaua plaanisetud ja hoolikalt korraldatud, võivad nii iseäralikud ettevõtmised omel alati ka teisiti lõppeda. Ühesõnaga, *madame* Catherine, õieti Caterina di Medici, oli igatahes kepi najal loivates oma turjakate ihukaitsjate poole üles piilunud, et vaagida, kui kaua need šveitslased ja sakslased antud juhul tema tuba hoida ja tema kallist ihu veel kaitsa suudaksid sissetungivate hugenottide vastu. Aga oma kapis polnud ta sobanud mitte ainult oma vaenlasi silmas pidades, vaid ka oma ihukaitsjaid. Kas poleks mitte parem temale endale, kui need tugevad mehed tubi lonksu tagajärjel kõik liikumatult põrandal maas lebasid? Siis võiks mõne osava piste ja sisselõikega petliku veresauna lavastada, ja igaüks usuks, et kuninganna on kõrvale toimetatud ja temale lõpp tehtud. Tema aga ootaks üksnes talle teadaolevas peidupaigas oma aega, ja see ei või tulemata jääda.

Kõik inimeste eksimused kui ka ajaloo vead tulenevad sellest, et unustatakse, milline saatus on määratud maailmale ja ka sellele maale: olla kõikumatult ja vääramatult Rooma ja Habsburgide dünastia valitsemise all. Florentiinlannale oli see alatiseks teada. Neil puhkudel, kui isegi ta pojad talle vastu hakkasid, ähvardas

ta oma kodulinna tagasi minna. Sellest hoolimata ei tahtnudki ta seda iial teha, vaid pidas end tähtsaks maailmavõimu tööriistaks, mis on läkitatud, et ka Prantsusmaad sellele vastavalt korraldada, loomulikult Prantsusmaa enda hüveks ja eriti valitseva dünastia kasuks. Prantsuse protestandid pidasid seda küpses eas meest põrgulikuks kurjategijaks. Ta talitas aga isegi Pärtliöö ajal parima südametunnistusega — mitte nii nagu ta poeg d'Anjou, kes esmalt pidi oma südames Collegium Navarra humanistidega toime tulema.

Ta ema teadis end olevat õigel teel; sest see on edu tee. Veel väga kaua pidi kestma, enne kui ta ise veenis, et Pärtliöö oli ebaõnnestumine. Siis puhkasid ta pojad hääs, kuningriik põles, looksis verd, lagunes — ja troonile oli lähenemas päästja, väike prints lõunast. Kuid püüdis ta tolle printsi kinni, söödaks oli ta tütar Margot.

Süü ta istub, vaadake siia! Temalt on röövitud ta sõbrad, ta sõdurid, ta on võimuta ja pilkealuseks teistele. Isegi ta usukaaslased hakkavad teda põlgama, kui ta oma usu ära salgab, ja see ei jää tulemata! Prantsusmaa kuninganna väimeheks olema pole ta ka enam vart, see vaene narr. Õukond peab ta välja naerma — taustab küpses eas tark naine. See on kohasem, kui teda tappa. Inglismaa kuninganna kuuleb meelsamini, et ta on loomiline, kui et ta on surnud. «Ma olen kuningannat reformeerinud küllalt veenvalt: too lepib Pärtliööga nagu mingi liiklusõnnetusega — kui ta, ketser nagu ta, ei suuda mõista, missugune puhastav tegu see oli! Kõigile saadikutega, kes täna tulemata jäävad. Küll nad veel vabandavad oma kõhkluse pärast. Vahepeal igatahes tuleb hoolt kanda, et kahtlused üles ei kerkiks. Muuri kordaminekuid võivad esialgu lämmatada igasugused häired. Ruttu, vastuabinõud! Viia õukond heasse lahusse, et nad edasi jutustaks, milline hiilgus meie suurest võidust Louvre'i lossile langeb!»

Sõdamaid tuleb elu *madame* Catherine'i ja ta läkitab need välja. Kõige enne saadab ta järele oma miniale, vishertsoginnale — dekoratsiooniesemele, mida harva saadakse ja harilikult ainult alumise korra vaikesse tiivasse säilitatakse — õieti oleksid need kuninga ema ruu-

mid, aga too elab esinduslikumais siin üleval. Oma tütre Margot' riietusega tegeleb ta ise. Aina pärlid, blond parukas ja diadeem, võrud ja liiliad teemantidest — armastuse külm kalmistu, selle all peab jalutama õige tugevasti kujundatud ilu. Ei, mitte see kuldbrokaatkleit. Kuld on ühele teisele sümbolile mõeldud. Kuna tütar oma toredusajale kindlaks jääb, langeb talle emakas tugevasti ja kindlalt näkku — põsk tuleb uuesti minkida. Siis laseb vanaeit tuua nuudi — ool mitte printsessi jaoks, see on vaigistatud. Veel üht iseäralikku olevust on vaja ja teda tuleb dresseerida. Aega mitte kaotada, juba on mõlemad paažide read oma kandelaabritega kuni suure saalini ette nihkunud. Aga kõige kõrgema majesteedi pühalik kiir tundmatuist paikadest tabab õukonda ja ehmatab teda. Tema vanimad aadlikud ootavad juba üleloomulikke juhtumeid nagu maalapsed. See on õige moment. Muusika!

VIHKAMINE

Oh, ülevuse ja trooniva kõikvõimsuse helid! Õukond läheb laiali, ka kaardimängijad koos kuningaga tõmbuvad tagasi seina äärde, ja avarat keskk kohta piiravad üle kogu kuningriigi kõige kaunima kehaehitusega poisid. Nende kaks rivi levitavad valgust; teised poisid, kes rivide vahelt läbi lähevad, hoolitsevad meeldivate helide eest. Nende kokkumäng mühab, tõuseb kõrgele ja üllatab. Nüüd aga astuvad välja daamid, ainult kõige hulgavamad aadlike naised ja kõige võluvamad auneksid. Lõhnad heljuvad ja kõrgel üleval kõigub baldahhiin, mida hoiavad neli punasesse riietatud härjapõlvlast, linakiududest habemed ees. Baldahhiini all liigub oma lihases isikus harva näidatav dekoratsioonide, maailmavõimu hinnaline pant Prantsusmaa õukonnas Elisabeth, ertshertsoginna, Rooma keisri enda tütar.

Tema nagu polnud keegi iialgi nii lähedalt näinud, kuigi nüüdki oli ülearu virvendava, segava valguse abil hoolt kantud, et poleks võimalik liiga täpselt vaadata. Ka olid need ainult mehed, kes teda silmitseda tohtisid, nagu, mis on teravamapilgulisem ja julgem, pidi targa

rongkäigus mingit osa etendama. Habsburgide kuukodade esindati siin üheksateistkümnenda aastase poolt, aga kellele tulid mõttesse ta aastad, nähes seda ilma varusteta maski, jäik nagu kuld, milles ta jalutas. Seekord ei veeretatud teda hispaanlastest preestrite poolt, kes tapade all higistasid. Ta ise liigutas oma jalgu, ja need olid suured. Tal võisid olla pikad ja tugevad jalad, nagu kui nii hulljulge oletus kellelegi pähe tuli. Oli isegi võimalik, et mõni tema nime ja kuulsuse pantserist läbi tungis kuni ta jalgadeni ja mitte ilma irooniata ei haruldasi eksemplare takseeris. Ka ta ise oli täiesti hõivatud oma käimisest. Iga ta samm oli parajal viisil välditud kukkumine, ja vankudes kandis ta läbi muud, mis ääretutena näisid, niivõrd kaugel tagapool algas pimedus, — kandis vankudes kulla massi, krooni raskust, kalliskive, kette, võrusid ja sõrmuseid, kingi raskust kullast. Kuld pea ümber, rinna ümber, jalgade ümber, kandis ta tuikudes selle raskust ja vägevust samalolevasse pimedusse.

Thaldas ta seda? Veel sädeles ta selg, ja põrandale langes valgus ta metalsest sammust. Vähehaaval helkisid ainult ehted. Krooni sädelemine oli viimane. Öö. Ees-See kõik oli möödas ega tulnud enam tagasi — mida võis samahästi sümboliseerida kui kõike pakutut. Aga korraldaja seal taga, nägematu ja kaval oma vaiksuses, arvestas nagu kord ja kohus möödaliikunud majesteetlikkuse vääramatut mõju. Kellele meenutas selle pimenemine kohe ka nende loojakut ja lõppu? Kust võisväärt kibedale vaimule nagu Du Bartas, kes Pärtol oli üle elanud ja sellest peale veelgi vähema leevusega suhtus inimeste jultumusse, kes arvasid, et nad võiksid jumalaga võrdsed olla. Du Bartas mõistis hukka, kuipalju kui temast olenes, ertshertsoginna ilmumise; kuuldavalt lausus ta enda ette:

«Ju enne kõike, enne aega, vett ja maad
vaid üksnes jumal see, kes kõike kehastas;
ta lõputu ja äraarvamatu ots ja algus,
vaim, selgus, igavik, ei kellelegi nähtav valgus,
Nii puhas, tark, nii aus ja hea...»

Altab, siin tekitas pahandust kristlane, keda siis ka igalt poolt hoolimatult müksati ja rahule jääma manit-

seti. Peaaegu ainuke omasarnane pärast suurt puhastustööd, jätkub tal veel julgust ebakohasteks võrdlusteks oma jumalaga, kes igatahes ei käi kuldseis kingades. Prantsuse õukond seevastu nägi oma võitu kehastatuna ebajumalakuju kaudu, nägi võitu jalutamas säras, lõhnas, meeldivais helides, ja oli nüüd valmis seda üle linna ja maa kuulutama, niipalju kui Caterina igas soovib.

Kes ometigi kahtles tõsiselt võidus? Peale kristlaste on olemas veel tundelisi inimesi. Noor d'Elbeuf oli hädud kas vastavalt olukorrale tegutsema või siis järgnema tundele. Ta sai aru, et Elisabeth oli oma üheksateistkümnepäevase sama hea kui üheksakümne aastase. Ta silmitses Charles Üheksandat, kuidas too oma naisele järele vaatas, ilmega, mis oli ka teiste nägudel — alistuvus, ja selles pisut ebausku iroonia varjundiga. Kaks korda toodi Elisabeth kuninga ja ta õukonna ette tapatalgute künnisel ja kohe pärast seda. «Ja kui Elisabeth on jälle pimedast treppidest alla laskunud oma kurbadesse kambritesse, kes embab teda,» mõtles d'Elbeuf samal ajal, kui nägi uusi auneitseid mööda marssimas. Hõljudes tuli nähtavale veel üks baldahhiin.

Paraad jätkub toretsevalt — ainult üks ei näinud midagi, ei kuulnud, ei haistnud midagi kõigest sellest, mis veel mööda vooris. Too haistis verd, kuulis mörvakisa; nägi oma sõpru hunnikusse üksteise otsa paisatavat, asendeis, nagu on vaid raipeil. Kogu õhtu oli ta end valitsenud, oli vaadelnud, umbusaldanud ja hoidnud end hukatusest. Lõpmatuseni ei saa nii kesta; me ei ole filosoofid, ei ka kaalutlevad mörvarid, ja meil pole külm nagu sel vanal naisel kambris. Vastupidi, tal põlesid rind ja suu; ta nõrkeb, vahenditult tundis ta ainult seda. Ta ringiekslev pilk otsis esmalt lihtsalt midagi joodavat. Kui ta midagi ei leidnud, tabas teda imestus, kuna siin oli kitsas, inimesed talle liiga ligi. Kitsikustunne omasuguste kehade tõttu, see oli talle uus, kuna ta oli alati elanud ümbritsetuna teistest. Äkitselt avastas ta, mis temaga toimus. Ta vihkas. Ta tajus viha — metsikumat, vastupandamatumat kui isegi mörvaõöl.

«Et te kõik surnult maha langeksitel!» tundis ta, ajas lõua ette ja vahtis langetatud lauba alt, mida ta iialgi

ei saanud polnud teinud. «Ja kui ma ka koos teiega hukkuksin Pidalitõbi — tahan, et mul oleks pidalitõbi. Veel ei märka te esimest valget täppi mu nahal, aga ma nakan taid, kuni olete äranäritud, mädanevad hauad! Kõik — tükis oma ihuliikmetega, mis nüüd lõkendavad mu surnutest. Minu jätsite ellu, et ma teie võitu saaksin näha, täielikult, kogu rongkäiku ja teie kollast hernehirmutist! Kellesse lõõn ma hambad?» mõtles ta ja piilus ohvrit valides ringi. Mitte üks nägu oma isiklikkuse, jultumuse, irooniaga ei rahuldanud ta. «Sinu verd, sa mu palavalt ihaldatud vaenlane!»

Ühe uudishimuliku põsk, kes talle ilmse familiaarsusega silma pilgutas; eriti häbitu põsk! Seda ei tõmmatud tagasi, kui ta juba kinni napsas. Ta hammustas ta ka nagu kord ja kohus. Nõnda oli ta hammustamas olnud kaklevat talupoega oma provintsis — mis talle meenus hetkel, kui ta ise hambad põsest välja tõmbas. Talle jäi sellest niihästi vastikus kui rahuldus. Uudishimulik aga, tema, kellel veri üle valge krae voolas — miks ta ei karjunud? Ta oli vaevalt oianud. Nüüd hakkis ta — usaldavalt, tasa ja ikka veel näo ligidal: «Härra Navarra kuningas. Kas näete mu musta rüüd ja missugune pikk kahvatu nägu mul on? Te lõite hambad narris, sest ma olen siin narriks.»

Seda kuulates taganes Henri hammustatu juurest nii kaugele kui ruumikitsikus seda lubas. Too igatahes järgmis. Veritseva põse kattis ta kinni ja ütles õõnsalt, ravigest sisemusest:

«Mitte näidata, mis me koos tegime! Narr peab kurb olema, ta peab õnnetust tundma ja just selle kaudu ülihallakana näima. Klapib? Siis võite täie õigusega minu kohale asuda, härra Navarra kuningas, ja mina teie kohale. Kellelegi ei hakka see vahetus silma.»

Juba oli narr nagu vette vajunud. Ükski inimene ei teadnud, et Henril oli temaga tegemist olnud. Talle endale tekkis kahtlus. Ta seljataga olid mõned kohutavalt segased silmapilgud. Ta võttis end kokku, et täpselt aru saada, mis Prantsusmaa õukonna pidulikus tõesuses toimub.

«Oot See on Margot.»

Prantsusmaa õukonnale ilmub heljudes veel üks bal-

dahhiin. Selle all käib Valois' printsess, *Madame Marguerite*, meie Margot. Ta pidi hugenotiga abielluma nüüd aga teab igaüks meist, mis eesmärgil ja milleks see sündis. Nende abielu oli selleks sobiv ja on õigustatud. Kes peaks kahtlema, see vaadaku ainult Navarra kuningannat pead hoidmas ja astumas. See pole kullalt tardunud maailmavõim, kelle ette me maha peame heitma. See on kergus — nagu oleks kerge nii ilus olla. Aga meie Margot triumfeerib ilmselt ilma vaevata kõigi puuduste, tema enda ja meie omade üle. «Elagu, *Madame!* Te kirgastate ka meid kõige kaudu, mida te end kallal korda saadate, ja annate meile palju tagasi: puht tunde; sest see sai kannatada möödunud ööl. Tuleb tunnistada, et meie maine kest on end teataval määral võitnud täis imenud. Me kukkusime sisse ja lohiseme veel võit. Teie, *Madame Marguerite*, muudate meid liblikaiks, kes lendlevad läbi puhta valguse ja on küll kiiresti kadunud, kuid siiski surematu hinge sarnased. Tunneme kahte jumalannat: daam Venust ja kõige pühamat Nellit. Kõik naised on seepärast ära teeninud meie alandliku tänu armu osutamise ja lunastamise eest. Olge te õnnistatud!»

Kui kogu õukond nõnda tundis, siis pidi ometi leiduma üks õukondlane, kes seda esimesena väljendas. Selleks oli keegi härra de Brantôme, ta lubas endale seda heljuvat kätt huultega puudutada. Seejärel tungisid ka teised käsilühtrite kandjate vahele ja puudutasid heljuvat kätt. Margot kui rahvahulga õnnestaja naeratas ühe nende kuhugi, mitte aulikumalt kui vaja ja pigemini liigutatuna. Ta jalad olid väikesed ja kandsid teda nähtavasti kergelt, ja tema jalgade raskust ei takseerinud keegi, ehkki mõnedki oleksid võinud isiklikke kogemusi appi võtta. Enne kui see meenus, hõljus ta õrn krinolinn juba kuskil mujal. Too oli neljanurkne, kitsas pihast, külgedelt väga lai. Mahedad värvid sillerdasid ja värisesid, hele käsi hõljus kõrgelt üle selle — ja nii oleks ka Margot seal taga pimedusse kadunud. Ta aga ei mõelnudki sellele, ta pööras ümber, kogu rongkäik pidi koos temaga pöörde tegema: viiuldajad, pasunapuhujad, aadlidaamid, auneitsid ja veel teised kujud, isegi üks ahv. Margot oleks peaaegu oma baldahhiini kaotanud, kui

ta ette jooksis ja kedagi otsis. Toda ta ei leidnud — suudluste seas aga, mis ta heliuv käsi vastu võttis, põletas üks teda nii imelikul viisil, et ta lihtsalt seisma jäi. Kogu paraad, keda ta enda järel vedas, sai sellest tõuke; astuti üksteisele jala peale, ahvi peale ja too hakkas kiskuma. Margot seisis ja ootas. Mees põletava suuga ei lötnud nägu üles, ehkki Margot oma kätt selle kohal liigutas ja tasase meelitava häälsusega riskeeris. Samal ajal oli Margot avalik õnnestaja, ta ei tohtinud ühe üksiku juures kauem viibida, kellel võib-olla ei läinud päris hästi. «Edasi, Margot! Sinu ees ja su taga on ainult su ema nuhid.»

Kuninga eesttoast, vahetult enne kadumist, vaatas ta veel kord sinna. Siis oli ta endine kallim kohta vahetanud ja teda ei saanud enam üles leida. Pettunult pöördus Margot ümber nurga, naeratas aga kenasti.

Niipea kui ta läinud oli, ei tulnud paraadist, mis ainult tema tõttu koos seisis ja auväärsest käitusest, midagi head välja. Kergete kommetega preilid olid juba möödumisel endale kaaslased öö jaoks välja valinud ja võtsid need kohe kaasa. Armukadedad aadlikud tirisid oma naisi rahvahulgast ja neid naerdi välja. Ei mingit pidulikku paraadi, ainult veel häbitu kamp komberdas läbi suure saali. Muusikud hüppasid mängimisel õhku ja künaldekanadjad kustutasid küünlad, enne kui need neil ümber paisati. Keegi ei suutnud hiljem meenutada, mil viisil oli järgneva segaduseni jõutud ja kelle poolt hüüti saatustlik sõna.

Eelkõige polnud kuskil näha seda isikut, kellele hõigati: «Kelle valid sa endale täna ööseks?» Aga kostis ka «Suure Bertha» nimi. Niisiis oli tegemist kääbussega ja puuris. «Suur Bertha» kuulus *madame Catherine'*ile; kääbus oli kaheksateist tolli pikk ja seal, kus valitses tunglemine, kanti teda puuris nagu papagoid. Teener, kes kandis ridva otsas puuri kääbussega, talutas ka ahvi. Kui karjus ahv, kisas ka kääbus kaasa, ja tema hääli oli loomalikum. Tal oli liiga suur pea ülemäära võlvitud laubaga, ta silmad olid väljaulatuvad ja hambutust suust voolas ila. Riidetatud oli Bertha nagu kõrgest seisusest daam, pärlid hõredates juustes. «Suur Bertha! Kelle valid sa endale tänaseks ööks?»

Too olevus kriiskas küsimuse puhul lausa jubedalt, eriti ehmus seeüle ahv ja tõmbas järsu nõksatusega oma nõõri; teener, kes nõõri hoidis, oleks peaaegu pikali lennanud. Igatahes läks puuriuks lahti; tee oli kääbuse jaoks vaba. Kõik näis siin veel juhuslik olevat. Alles hiljem hakkas asjaolude kokkusattumine silma: ahv, kohmakas teener, avatud puur ridva otsas, eelkõige aga idioodi hirmukarjatus, kui ta oma märgusõna kuulis. Vana kuninganna piits oli selle talle ära õpetanud, ja pöörase kohkumisega viis ta täide, mis talle oli kästus. Parajasti sattus ta Navarra kuninga juurde — pigemini seegi juhus paljastus alles lähemal mõtlemisel ettevatsetuna. Nüüd ja siin usuti veel, et «Suur Bertha» ise, kui ta hüppas, valis Navarra.

Aina edasi kisades hüppas ta ülevalt Henrile kaela, siputas jalgu, ajades neid Henri riiete avadest sisse, ja temast ei saanud lahti. Kui Henri oli ühe ta jala oma varrukalohest välja tõmmanud, vajusid kääbuse käed seda sügavamini talle kukla taha. Jõudu pingutades pöörles Henri iseenda ümber: nad tantsisid! «Tolle valis Bertha endale ööseks, ja too rõõmustab!» Nõnda polnud kaua aega Prantsusmaa õukonnas naerdud.

Kui Henrile näis kõik kadunud olevat, põgenes ta muidugi. Tema selja taga olid kõik naerust kõveras, paiskasid kesk oma määgimist ja rõhkimist üksikuid kõrgeid toone suust ja vajusid jõuetult põrandale. Henri aga kihutas üle treppide ja käikude, kääbus kaela ümber. Ta ei püüdnudki end enam kääbusest vabastada. Niikuinii oli kääbus enda ja tema juba märjaks teinud, ja et oma poolehoidu näidata, lakkus ta Henri põske. See oli nagu jook läbi jubeda unenäo. Keegi ei tulnud talle vastu, ja isegi küünlad ei põlenud täna lõuendist laternais. Üksnes kuuvalgus riivas vahetevahel seda seiklust.

Pärale jõudes lõõtsutas ta kuuldavalt; tähelepanelik d'Armagnac avas otsekohe.

«Kuidas te küll välja näete, Sire! Ja kuidas te halsete!»

«See on mu väike sõbratar, d'Armagnac. Neid pole seal palju.» Ja kuna kääbus enam ta põske ei lakkunud, surus Henri lõpuks suudluse kääbuse palgele. «Mis aga

lõhnasse puutub, d'Armagnac, siis see on kõigist täna tajutud lõhnadest ja lehkadest kõige õilsam ja parem.»

Slinjuures omandas ta senitundmatu näo, julma ja kohutava. Sõjaseltsimees d'Armagnac ehmus siis ka. Ta lähenes kikivarvul, et kääbust ära võtta; too libises juba iseenesest väsimuse tõttu maha. Siis kadus d'Armagnac teinaga. Henri astus oma tuppa üksinda. Ta lükkas riivi ette.

HÄÄL

Nüüd lebab ta voodis, mille ümber ei seisa ega valva enam nelikümmend aadlikku; aga mõtted lendavad mööda. Nad pole selged, nende vahel on ainult unenäoline seos, nad on ka vaevalt mõtted. See on lõpetamata piltide või lausete põgenemine, nad komistavad nagu paraadi viimane lõpp, kui Margot ümber nurga kadus. «Mina olen neil peos! Kas läheme otseteed missale! Kaarnad. Asi on selles, et mitte lebada kaevu-sügavikus. Kui kergesti, Sire, oleks võinud teiegagi seda juhtuda. Tervitus admiralilt. Ta astus surnule näkku. Meile kardan ma kõige hullemat. Härra de Goyon, te olete elus!» — «Aga ta ei ela ju enam,» taipab pooleldi magaja, sest ta näeb surnuid, ja ka need vaatavad talle otsa; ainult nad annavad kohe jälle ruumi elavatele. «Kas ma elan! Elisabeth tahtis meilt Calais' ära võtta. Ei, admiral. Tue, tue! Me tegime sel, ööl kas liiga palju või liiga vähe. Teeskle edasi! Seinal on kaja. Ainult meie hullul vennal Charles'il tarvitseb veel surra. Ma vihkan d'Anjou'd. On sul tahtmist, Navarra, võime-tult...? On sul tahtmist? Põgenegem! On sul tahtmist?»

Viimane polnud enam öeldud teadvuseta olekus, ja seda korralti pisut selgemini kui magajale kohane on. Niipea kui ta hakkas endale sellest aru andma, avas ta silmad ja sulges tugevasti suu. Hoolimata sellest kuulis ta edasi kõneldavat: «On sul tahtmist? Põgenegem!»

Neitsi Maarja pildi all, mis nurgas seisis, ujus öövalgus õlis. Nõrgast ja rahutust valgushelgist liikus pilt — ja kas ta ka ei rääkinud? Õnnetu, kes oma õnnelust ei mõista ega mööda, kuid rääkimine kestab edasi isegi magajas: tema jaoks võiks küll ka Neitsi Maarja

pilt häält teha. Ent ta vabanes oma pettekujutlusest. Voodi alt ronis välja pea, kääbuse pea igatahes; too oli vist sisse hiilinud. Henri kummardus voodist välja, ei pead käega uuesti alla vajutada. Seal ütles pea: «Ärgake üles, Sire!» Sel silmapilgul tundis Henri end vabastatuna oma luupainajast.

Ta tundis hääle ära ja nägi nüüd ka Agrippa nägu.

«Kus sa olid kogu õhtu?» küsis ta.

«Ikka teie läheduses ja tabamatuna pilkudele.»

«Sa pidid minu pärast end peitma, vaene Agrippa.»

«Meie ise tegime kõik, et muuta oma seisukorda nii halvaks kui iganes võimalik.»

Henri tundis seda klassikalist ütlust ja kordas seda ladina luuletaja sõnadega. Seda kuuldes vaimustus Agrippa d'Aubigné ja ta alustas pikka lauset, ütles seda muide liiga kõvasti selle kellaaja ja sellise koha kohta.

«Teil pole tahtmist, Sire, võimetult ära oodata, et teie vaenlaste viha...»

«Tss!» tegi Henri. «Mõned seinad varjavad siin salajast kaja, pole teada millised. Parema on, kui me ütleme teineteisele kõik homme aias lageda taeva all.»

«Liiga hilja,» sosistas pea, kes nüüd lõuaga voodi servale toetus. «Enne koitu peame olema lossist läinud. Nüüd või ei iialgi. Mida me otsekohe ei tee, see meil hiljem ebaõnnestub. Täna on Louvre'i loss veel eelmise öö hirmust segaduses. Järgmisel õhtul aga meenutavad nad — eelkõige meid.»

Nad tegid pausi pärast vaikset kokkulepet. Henriil oli tarvis kuuldu üle järele mõelda, Agrippa aga teadis: «See jaa, mis vabatahtlikult ei tule, enne kui ma oma kaardid lagedale olen löönud — seda jaad ei saa kunagi enam kätte.» Seetõttu värises ja kõikus pea voodiäärel. Ta tõi lõpuks kuuldavale:

«Õnnetuses parem kohe juba peaga riskeerida!»

Seekord ei tundnud Henri värssi või ei jätkanud seda. Selle asemel pomises ta:

«Nad riputasid kääbuse mulle kaela. Nad kukkusid naerust pikali, sellal kui mina, kääbus kaela ümber, läbi tühja Louvre'i lossi minema tormasin.»

«Seda ei elanud ma enam kaasa,» sosistas pea. «Siis

olin ma juba voodi alla roninud. Sellest hoolimata mõistan ma, et lugu kääbusega teile meeldis. Te soovite endale veel rohkem sellelaadilist. Seepärast polegi teil tahtmist põgeneda.»

«Kaja!» manitses Henri.

Seepeale alustas tark pea — tõepoolest, kas ei hakanud ta hoopis teise häälega kõnelema? Imelikult tuttav hää! ainult Henri polnud varemategi juhtudel selle olemust päriselt mõistnud. «Mu oma hää!» selgus talle äkki. Esimest korda elus kuulis ta iseennast kõnelemas väljaspool enda isikut.

«Mul pole tahtmist võimetuna oodata, kuni nad mindki veel maha löövad. Seepärast tahan ma neile nii täielikult alistuda, et kõik protestandid mind põlgama peavad ja et ma enam kellelegi mingit ohtu ei kujuta. Ma taganen oma usust, lähen missale, kirjutan paavstile sügavast kahetsusest nõretava kirja...»

«Vähemalt seda mitte!» palus Henri — palus nii-öelda iseeneselt.

«Kirja täis armetut alandlikkust, ja seda loeb kogu maailm,» vastas ta oma hääle. Agrippa, too näitleja, oli vist kaua harjutanud, et nii loomulikult järele aimata.

«Ei!» hüüdis Henri ettevaatamatult, sest sõnad heidutasid teda, nagu oleks ta neid juba nüüd oma suuga lausunud. Kui kaua veel, ja ta peab nendega tõesti lagedale tulema — veel enam: neid täide viima.

«Kaja!» manitses pea ja jätkas otsekohe petliku, äärmiselt rahutukstegeva häälega. «Või riskeerin ma õnnetuses parema kohe oma peaga?» See oli öeldud ladina keeles. «Need on ainult luuletaja nõuanded!» tõrjus hää! nagu iseendale õienduseks. «Nõbu François, mis sa tahad? Lastagu mul ainult elada.»

«Kuulsid sa seda ka?» küsis tõeline Henri. «Niisuguse tuluspea kätte nagu too ei või ma ennast ometi mängida.»

«Ainult et tema mängis end minu kätte,» lõpetas järeleaimatud hää. «Ja tema pole ainuke, kes tahab koos minuga põgeneda ja maad üles kutsuda. Ta karjub ringi, et tema ei teadnud midagi Pärtliööst. Teised vaikivad, aga nende hirm pole seepärast väiksem. Milleks kajale nimetada kõiki, kes mulle sõprust ja abi pakkusid. Ainult

kaks nime ütlen ma välja, sest nende kandjad ei vääri säästmist.»

«Need on...» käis Henri hingetult omaenda häälele peale, et see edasi räägiks.

«Need on,» ütles hääl, «härrad de Nançay ja de Caussens. Nad kardavad, et kuninga ema laseb nad ära tappa, sest tihtilugu koristatakse teelt tööriistad. Mõlemad mõrtsukad võin enda poole võita, see on vaid raha küsimus.»

«*Spem pretio non emo.*» Ma ei osta endale mingit lootust sularaha eest,» vastas ehtne Henri; aga ka vale Henri oli klassikaline vastus valmis. «Tõde peab lihtsalt ja loomulikult kõnelema.»* Ta selgitas: «Kõige arusaadavamalt keelt kõnelevad selliste inimeste jaoks kuldrahad, mis hüppavad ja kõlisevad. Ma polnud tegevuseta ja mul on summa koos. Enne kui algab päev, antakse see üle värava ees sillal. Siis avaneb värav, nad lasevad mu läbi. Nad tulevad isegi koos minuga, ja meiega liitub küllalt teisigi. Ma saan tugevaks, keegi ei peata mind!»

Ehtne Henri tundis kindlasti: «Ma ei osta endale mingit lootust sularaha eest.» Aga ta nägi ka: liiga paljud olid asjasse pühendatud. Ta ütles seepärast «jah» ja «ma tahan», kusjuures ta nägi vaeva, et see ebakindlalt ega hilinemisega ei kõlaks.

VIHA LÄHENDAB

See õine plaan kukkus kehvasti välja ja selle tulemusena olid Henri ja ta sõber Agrippa tükk aega teineteise peale pahased. Kui veel pime oli, hiilisid nad alla Louvre'i kaevu; seal ootasid nad ühes teiste maskeeritud kogudega, kes meelsamini tundmatuks jäid, sest igaüks umbusaldas ligimest. Vahtkonnas väravakaare all hingitses punakas valgus, ja mitu korda tagus sügav kumisev kell, mis kõigil veel mõrvaööst saadik liiga hästi meeles seisis. Võib-olla päästis seekord ta helin need vähesed hugenotid, nii et nad end ei näidanud ega võlvi alla ei astunud. Kapten de Nançay pidi ise välja ilmuma, kui hämaraks läks. Ta kaaslane de Caussens oli koos

temaga, ja esmalt lasksid nad d'Aubigné'l endale kukru lohaga üle anda. Siis seletasid nad, et hobused seisvat värava taga ootel: härrased mingi nende ees sillale.

Henri ei tahtnud hoolimata kõigest nende ees kitsasse võlvialusesse minna, see näis talle varitsuspai-gana. Mõlemad reeturid pidid esimesena liikuma hakama, seal astus neile aga keegi tee ette.

«Mu härrad de Nançay ja de Caussens, ma areteerin teid. Ilmselt on näha, et võtsite altkäemaksu ja tahtsite hugenotte põgeneda lasta.»

Otsekohe tekkis käsikähmlus, nõrgas valguses jäi teadmata, kelle ja kelle vahel — kuni Navarra kuningal keegi käsiarrest kinni haaras: d'Elbeuf. See noor Lot-tingi soost aadlik oli sama, kes äsja areteerimissõnad lausus. Navarra kuningat vannutas ta:

«Mõelge sellele, et kunagi tahtsin ma teid väravast välja tirida — õigeaegselt.»

«Igatahes. Pärtliöö poleks iialgi puhkenud, kui ma oleksin sellele järginud. Seekord olen ma hoiatatud!» Nii mõtleb Henri ja usub sõprust, ehkki seda pakub talle üks Guise'i sugulane. Lükkab käe uue sõbra käevangu. Sõber Agrippa lonkab järele, sest käsikähmluses sai ta pisut pihta. Henri osutab enda taha.

«See ongi kavalpea, kes mind lõksu meelitas. Küllap tahtis raha mõlema kurjategijaga jagada. Ma tunnen hugenotte.»

«Eriti hugenottide vürstid on truudusetud ja tänamatud!» kinnitas vaene Agrippa, südamepõhjani puudutatuna kohutava kahtlustuse pärast. Samas paigas jäi ta seisma ja laskis mõlemal edasi minna.

«Sire,» manitses d'Elbeuf, kui Henri tal käevangus rippus. «Ärge laske oma vihal võimust võtta parema teadmise üle. Teie vaene Agrippa talitas ülepeakeela ja oli liigselt usaldav. Nii üks kui teine on edaspidi keelatud niihästi teile kui teie sõpradele ja seepärast ka mulle. Iga päev tuleb meil õnnetust teie pea kohalt eemale pöörata. Seekord see õnnestus. Muidu oleksid mõlemad reeturid teid sillal suure kisa ja käraga vangistanud. Nad lootsid, et kuninga ema neile andestab neid suuri teeneid, mis nad mõrvaööl osutasid, jah, et nad võivad oma elu päästa.»

«See on tõsi,» sai Henri aru. «Igaühel Louvre'is on ainult valida, kuidas end alal hoida: kas põgenemise läbi või sellega, et ta mind välja annab. Seda peame me pidevalt mees pidama.»

«Pidevalt,» kordas d'Elbeuf.

Sel päeval märkas Henri, et d'Alençon temast eemale hoidub. Seda põhjustas ebaõnnestunud põgenemiskatse, maskeeritute hulgas kaevus oli kindlasti viibinud ka mees kahe ninaga. Seda enam tuisupeana ta käitus. «Vaadaku igaüks, kuhu ta jääb, ja mitte minu arvel.»

Härrased de Montmorencyd* olid admiral Coligny sugulased, aga katoliiklased ja seetõttu õukonnas küllaltki mõjukad, et võisid nüüdki soovitada protestantide nende elu ja nende usu säästmist. Vastavalt antud olukorrale tegid nad siis ka mis võimalik. Põhjus, mille marssal alati ette tõi, oli maailma arvamine kord juba aset leidnud Pärtliöö kohta. Kuid sellega oli vaja arvestada ainult seni, kuni puudusid teated Euroopast, ja siis äärmisel juhul veel esimese pahameeletormi ajal. Viimane pani siiski lainetama rohkem kaugeid maid, nagu Poola, ja nõrku — protestantlikke saksa vürstiriike. Inglismaa Elisabeth seevastu osutas asjalikkust, milles ilmselt ei puudunud arusaamine. Madame Catherine ei teinud endale tema pärast juba varsti enam mingit muret. Pooleldi tõsiselt ja pooleldi ülemeelikult andis ta heale sõbratarile nõu korraldada samasugune tapatalgu oma saarel — seal muidugi katoliiklaste hulgas.

Madame Catherine hakkas sedamööda end jälle kogu oma õukonnale näitama. Ta isik kaotas pisut oma saladuslikkusest, ta muutus koduseks. Ema koondas enda ümber oma lapsed, eranditult kõik, nagu oli kõigil aegadel ta suureks püüdeks. «Kui üksainuski teist oleks väljas, ei oleks ma enam rahulik,» ütles ta oma muhedal kombel; vähimatki pilget ei saanud sellest välja lugeda. Kui loomulikult, isegi heatahtlikult silmitses ta ühel päeval Navarrat ja Condéd, kellest ta senini oli üle vaadanud. Henri ehmus ja muutus valvsaks. Caterina küsis mõlemalt, kuidas neil läheb tõelise usu õppimisega.

«Hästi,» selgitas Henri. «Niipalju kui teab minu õpetaja, tean ka mina juba. Hea pastor pöördus alles ise

katoliku usku, kui ta tundis, et Pärtliöö on tulemas. Onnelik, kes on õigesti arvestama õppinud.»

«Oppige teiegi seda!» soovitas *madame Catherine*. Ta silmitses Henrid ülalt alla ja ütles: «Puurikuningas!» Seda oma õukonna ees — ja Henri kummardus siis ka samalt tema ees, seejärel ta õukonna ees, kes naeris — samalt lollusest. Mõned aga taipasid vabisedes Navarra seisukorda ja naersid ainult omaenda naha pärast.

Madame Catherine reetis end nüüd. Ta pidas Puurikuningat salaja silmas terved päevad, ehkki ta teda näiliselt polnud tähele pannud. Seekord viipas ta käega, seetõttu tõmbusid kõik ta kõrge istme ümbert tagasi ja Henri üksikult seisis ta ees.

«Te tegite kohe teisel päeval põgenemiskatse. Härra de Nançay ja de Caussens said minu poolt tasu oma valvsuse eest.»

«Ma pole mingit põgenemiskatset teinud, Madame. Kuid ma rõõmustan mõlema härra pärast.» Ta noogutas nende poole, sest ta leidis nende kurjalt irvitavad näod.

«Te annate mulle veel palju tegemist. Kui teie ema ja hea sõbratar hoiatan teid.»

Seda ütles *madame Catherine* tõesti emalikult, nagu kõik võisid kindlaks teha. Navarra aga nuuksatas, enne kui kuuldavale tõi:

«Mitte iialgi, Madame, ei tahaks ma eemalduda valitsejanna lähedusest, kes mulle meenutab rooma ajaloo suurimaid naisi.»

Nii lõppes see ilus ja selge jutuajamine. See parandas pisut pilti noorest Navarrast ja teda ümbritsev halvaks-panu oli momendil väiksem. Ometigi muutub pilt päevast päeva, kui kellelgi tuleb liiga paljude erinevate kavalsuviside juurest endale kaitset otsida. Vahelduseks näitas Henri end alistuvana, kuid juhmina. Temalt nõuti, et ta kirjutaks kirja protestantlikku kindlusse La Rochelle'i, linnapeale ja kohtumeestele, et nad värava pärani lahti teeksid komandandi ees, kelle neile Prantsusmaa kuningas saadab. Ta koostas midagi ülearu siirast, mille peale neil, tundes tema iseloomu, oli võimatu sisse kukkuda. Seetõttu läks siis ka mõne kuu pärast protestantliku kindluse piiramiseks, ja kogu kuningriigile sai

ilmsiks, mis kasu oli toonud Pärtliöö. «Vaenlasi maha panna on lihtne; aga peab teadma, kas nad mitte tugevamatenä püsti ei tõuse.» Seda või taolist ütles Charles Üheksas — või kogeles endamisi, halbade sõnumite puhul maalt.

Charles oli surmani kurb. Öösiti ilmusid talle valimud, ta kuulis uuesti mõrvaöö kumedit kella, ja olgamine vastas jõelt. Ta amm, protestant, kuivatas tal higit, kuid see oli verine; nii teati rääkida Louvre'i lossis. Vaest kuningat lohutas üksnes ta heatujuline nõbu Navarra.

«Kes laseb siis endal halle juukseid kasvada, armas vend. Siin Louvre'i lossis sai viimaks pisut ruumi, ja me elame kodusemalt. Need, kes end tabada lasksid, olid rumalad. Olen nad kõik juba unustanud. Su õde paneb mulle sarvi, kui ma ei eksi; kuid mul on rikkalikult võimalusi talle seda tasa teha.» Lõi sõrmedega nipsu ja pöördus ringi kontsadel, mis olid tal tavalistest kõrgemad.

Vahepeal heitis ta ise voodisse, ettekäändeks tuues ränka haiglast olekut, oli ka tõesti niiske ja tuline. Aratid, kes teda *madame Catherine*'i nimel läbi vaatasid, tegid selle kindlaks, ehkki pearaputusega. Palaviku võib aga saada ka ainult selle tõttu, et ei taheta minna missale — veel mitte, jumala pärast! «Kui see kord siiski juba peab olema, siis ometi väike viivitus vähemalt, armas jumal! Lase mul tõsiselt haigeks jääda, lase mulle tulla ka verine higi või vaimud! Ma tahan, et mu tapetud nelikümmend aadlikku mu voodi ümber seisaksid. Parema see kui missale minna!»

Iga päev ligineb ikkagi, ja äkki saabubki tookardetu. Siis lahkume oma pelgupaigast ja tunneme korraga jõudu temaga kohtuda. Oli 29. september, pühendatud pühale Miikaelile, kelle rüütlid teel kirikusse oma orduvenda Navarrat ümbritsesid. Ta hoidis silmad maas ega võtnud oma südameski teatavaks rahvahulka, kes ümberringi seisis ja teda vahtis, teda halvustas, võib-olla ka haletses. Ümberriietunud hugenotid jälgisid ta raskest teed ja levitasid hiljem maal kõmu oma armastatud juhi hirmsast kitsikusest. Ta ise mõtles kogu tee oma emale ja admiralile.

Ta mõtles: «Mu armas ema, nad käivad mulle peale, ja ei võta kaua aega, kui ma pean käsu ja ülesande andma meie Béarni maal, et tuleb sinu usust lahti ütelda. Ma pean sinu pastorid minema kihutama, ja see on, nagu kihutaksin ma oma käega sind ennast minema, mu kallie ema! Härra admiral, nüüd on teie pojad ja vennapojad valeriituses põgenenud. Teie abikaasat peetakse vangis Savoias. Kaua see kesta võib, kuni kohus tema mõisad konfiskeerituks ja ta mälestuse väärituks tunnistab! Ärge uskuge, härra admiral ja armas ema, et ma teid reedan, kui ma nüüd siiski missale lähen. Te teate: ma võitsin nii palju päevi, kui iganes oli võimalik, nimelt seitseteist. Mu nõbu Condé, kes algul palju metsikumanä käitus kui mina, läks missale juba enne seitsmeteistkümnendat päeva. Arvestage, palun, minu kasuks mu osavat ajapikendamist, armas ema ja härra admiral!» Nii kõneles ta neile nagu elavatele, ja seda nad kindlasti olid ning kuulsid teda. Seal, kus nemad viibivad, kuulatakse nii hingepõhjast tulevaid mõtteid.

Kui pidulik üleminek teise religiooni, neljandat korda tema elus, oli läbi viidud, sai ta paljude kallistuste ja suudluste osaliseks, vastas neile ka rõõmsas meeles. Kuninga ema osutas talle omalt poolt au; ta ootas noormeest, kes nüüd lõpuks täitsa üksi seisis, sest ta oli kaotanud isegi oma surnute vaimud, nagu *madame Catherine* arvas, ja oma hea kuulsuse. Seetõttu võttis ta Henri lõbusa naeratusega vastu, embuse ajal kompas ta Henri puhtast heatahtlikkusest läbi nagu tulevase prae. Mida ta seal tundis? Kogu lõbusus kadus tal. Riiete all kandis Henri soomusrüüd, oli seda seljas kandnud, selal kui ta oma endisest ühendusest vandega lahti ütles. Halb enne; *madame Catherine* tahtis oma kepi najal kiiresti eemalduda. Henri lubas aga endale teda kättpidi tagasi hoida ja talle narrivaid hellitusnimesid anda. Mida teeb kohmakas naine kinnises mustas kleidis ja lesetanuga, kui ülitormiline noor härra kiidab ta nina, mis on ometigi silmatorkavalt jäme. Noormehe huuled püüavad teda, ta tahab Caterina nina suudelda. Lõpuks tabab Caterina teda kepigä — näiliselt ainult naljaks, pealtvaatajate tõttu. Sedamaid mängib Henri väikest koera, hüppab neljakäpakil haukudes Caterina

ümber ja napsab ta jalgade järele. Siis põgeneb *madame Catherine*. Ta ülakeha tahaks kiirem olla kui jalad. Ka heks kistuna tõttab *madame Catherine* minema, ja õn kond naerab tema kulul.

Caterina kättemaks järgnes otsekohe. Henri ei pidanud kirjutama mitte ainult dekree di Béarni protestantidele, ka paavstile läks kiri; see ületas endasalgamise poolest kõik teised, ja *madame Catherine* laskis seda levitada. Ühel vastastikusel narritamisel torkas *madame Catherine* il äkitselt pähe pärida Henri tervise üle. Ta on ometi haiglane nooruk? Mitte päriselt mees, eka? Varase surma idu oli ta ema Jeanne talle pärandanud.

Henri avas suu, et naljakombel öelda: «Selle idu, *Madame*, raputasite teie talle klaasi.» Sest nii kodused olid nad sel esimesel ajal, püünisesse läinud lind ja puur-omanik. Vihkamine lähendab. Seal kuulis ta Caterinat kõnelemas:

«Ma pean siiski oma tütrelt teie võimete kohta järele pärima.»

Sedamaid taipas Henri, mis Caterinal kavatsusel oli: teda võimetuks lasta tunnistada ja Roomas abielu lahutus läbi suruda. Teda tappa ei tasunud enam. Seda varem tahtis *madame Catherine* lahti saada sellest, mis ei või enam ei kahju ega kasu tuua — ja Margot kasu toovalt uuesti mängu panna. Ikka oli *madame Catherine* il pea täis abieluplaane oma laste jaoks.

Sel ööl oli Henri jälle abieluvoodis.

MIS SAAB ARMASTUSEST

Ta läks Navarra kuninganna ukse poole paljude härade keskel, kellest ainult vähesed oleksid teda kaitsnud, kui teised oleksid olnud mõrvarid. Ta võttis aga need kõik kaasa, et neil hiljem tuleks tunnistada, et ta läks kuninganna juurde. Igaks juhuks hoidis ta rusikas pistoda, sellega kriipis ta vastu ust — mitte tugevasti, kuid üks läks kohe lahti.

«Ma ootan juba, mu isand ja käskija, te tulete täna hiljem kui harilikult,» ütles kuninganna.

Henri sulges ukse ja lükkas seestpoolt riivi ette. Kul

ta end ümber pööras, lebas Margot patjadel ja sirutas talle käsivarred vastu. Henri oli tulnud siia kindla kavatsusega Margot' ema kurikavalat plaani nurja ajada; ja seda ta tegigi, kordas seda ka ega leidnud üldse lõppu. Õrn Margot pidi teda paluma mitte unustada, et nad on uuesti ühendatud pärast pikka ja hirmsat lahusolekut.

«Kuna ma nüüd sult poja saan, mu kallis süda, siis ötle mulle: miks sulle juba varem see abinõu meelde ei tulnud kõigi oma vaenlaste võitmiseks?»

«Sa kingid mulle poja?»

«Ma tunnen seda,» ütles Margot. «Ma tahan,» parandas ta. «Kui väga ma sind ammu enda juurde igatsesin! Alles eile õhtul kriipisin su ust.»

Henri oleks ta oma käte vahele sulgenud, seekord, et temas oma poega sülelda. Ometigi, isegi südame tugevalma põksumise ajal ei unustanud ta kavalust kui oma seadust. Kavalus valitseb elu. Tütar veedab oma päevad ema toas kirstul ja on talle tööriistaks. Korra juba oli tütrele endale teadmata jäänud, millisele reetmisele ta kaasa aitas. «Ega siia pole peidetud mõni mõrvar?» küsis Henri, küünitades end voodist välja ja haaras pistoda. Oleks Margot püüdnud vähimatki liigutust teha, et teda kinni hoida! Vastupidi, ta kangestus. Ta sosistas jahmunult ja nii tasa, et ükski sissetungija seda kuulnud poleks:

«Ma ei mõelnud sellele, et me olemä vaenlased.»

«Ma olin ise selle unustanud,» ütles Henri. «Kõik see, rõõm ja ka valu, meile on nad keelatud.» Mille peale Margot talle ruttu oma huuled ulatas, aga hambad helkisid neis. Henri lausus, suudlusest alles hingeldades: «*Faciuntque dolorem.*» Sedamaid kuulis ta Margot' ilusaat häält kordavat kogu värssi ja mõtles seejuures: «Ta reetis mulle siiski oma kohutava ema saladused; ja täna õhtul teeskles ta kõigi aadlike ees, nagu võtaks ta mind lga päev vastu.» Ta usaldas siis ka küsida: «Mu kallis kuninganna, tahad sa abiks olla minu vabastamisel?»

«Ma imetlen teid, *Sire*, te olete hädaohtudele paras vastane, rohkem kui ükski teine. Teie kohta tegi Vergilius selle värssi:

«Ei leidu vaeva, ohtu, kus ma ei leiaks rohtu.
Ja kuigi põrgul soov mind endal' pärida,
siis valmis sellekski — ei kurda ma.»»

«Kas tõlge on teie enda oma?» küsis armastaja. «Teil on kõrge haridus ja palju praktikat. Aga kuidas on minu vabastamisega?»

«Eelkõige hoidke end mu sõbranna de Sauves'i eest!» vastas teine armastaja. «Ma näen küll, et see sireen teid ahvatleb. Ärge talle järgnege! Te oleksite kadunud. Tema isand ja käskija on hertsog de Guise.»

«Tahad sa teda siis tagasi saada?» küsis Henri, armukadedusest unustas ta keerutamise. Aga ka Margot ei talitsenud end. «On see tõsi, et Charlotte teile meeldib?»

«Mitte põrmugi. Tal on terav nägu, ja ta vaimgi on terav. Aga siiski, missugune naine mulle ei meeldiks? Isegi teie ema, *Madame*. Ja see on tõsi, ma ei valeta. Milline ohtlik loom on kuri naine. Nii see mind rõõmutabki: mõlemad olendid ühes isikus. Sest loomu poolest armastan ma kõige rohkem naist ja looma — ja ka mägesid,» lisas ta juurde, «samuti ookeani. Ma armastan, ma armastan,» oigas ta ja kohtas juba Margot' keha, mis teda tuliselt ootas.

Pärast nii suurt kehade vaimustust, rammestunud ja tänulik, otsustas Margot oma kallimale tunnistada kõik, mida ta tohtis, jah, mõnda üle sellegi.

«Mu kallis süda, sa ei tohi meie käest põgeneda, sind me vajame ja sind me ka hoiame.»

Silmapilguks jättis ta Henri kahtlusse, mille jaoks. See võis olla Margot' ihu jaoks, aga see on igakord peagi küllastatud. Milleks siis? Tema küllastamatu hinge jaoks? Ei, kurja kuninganna tütar ütles siin patjadel: «Te ei tohi oma hugenottide juurde pääseda, *Sire*. Kui nad teid tagasi saaksid, muutuksid nad kümme korda tugevamaks. Meie aga tahame teie isikut kasutada oma vaenlaste vastu, ja te peate olema mu venna d'Anjou vägede juures, kui ta La Rochelle'i piirab. Sa pead teadma,» reetis ta tasa ja Henri näo ligidal, «et me sinu omadega toime ei tule. Nad märkasid, et sa ei kirjutanud neile vabatahtlikult — alla anda. Tööta mulle, et sa, vahepeal mingit põgenemiskatset ei tee. Sind tapetakse ära. Oh tõotal!» palus ta ilmse hirmuga, otsaesine tema

amal, hingamine tema omaga segatud. Henri tahtis aga tema silmi näha, tõmbus tagasi ja küsis:

«Oled sa tõesti minu pärast mures?»

Missugune rumal umbusk! Margot'gi mitte ainult ei eemaldunud, vaid isegi ta ilme muutus kaugeks.

«Mina olen Valois' printsess. Ma ei taha, et te meie dünastia ära võidate ja troonilt tõukate.»

Nii lõppes see öö — ja seetõttu lebas Henri järgmisel Charlotte de Sauves'i juures, kes talle veel põrmugi ei meeldinud, see pidi hiljem tulema. Seni oli tal Margot veres, ja Margot teadis seda. Margot ütles uhkelt de Sauves'ile:

«*Madame*, te osutasite meile suure teene, mulle ja Navarra kuningale. Te kandsite kuningannale, mu emale, otsekohe ette, et ta oli teie juures voodis. Nüüd usub kuninganna, et ta eesmärk on saavutatud ja ma lasen end lahutada. Seetõttu jääb mu armas mees esialgu ellu.»

JUTUAJAMINE MERERANNAS

Charles Uheksas toibus ajutiselt oma rängast kurbusest. Navarra kuningannalt küsis ta ema, kas tema Puurikuningas on talle näidanud, et ta mees on. Et Margot'l oli pealtvaatajaid, punastas ta ega öelnud ei ega jaa, vaid viitas ühele antiikaja daamile. «Muide, kuna mu ema on mind juba mehele pannud, jäägugi siis nii.» Sellega pääses ta ainult seetõttu, kuna *madame* Catherine'il oli ülearu tegemist, et lasta oma poega d'Anjou'd Poolamaa kuningaks valida. Ta tegi seda vastu keisri tahtmist, nii suur oli ta auahnus või ta vajadus intriigide järele. Samal ajal kauples ta Inglismaaga, et tema poeg d'Alençon saaks kuninganna Elisabethi endale naiseks. Elisabeth oleks siis teatud asjaoludel omandanud õiguse Prantsusmaa troonile. Elisabeth oli siiski targem kui Caterina di Medici, kelle kohta Jeanne d'Albret oli öelnud, et õieti on ta rumal. Seetõttu ei laskunud punapäine kuninganna kahtlasse seiklusse, vaid vedas oma head sõbratari ainult nina-pidi. Hertsog d'Anjou vägi liikus protestantide kindluse

La Rochelle'i alla; Navarra kuningas ja ta nõbu Condé saatsid seda vastu enda tahtmist.

Nad käitusid sellest hoolimata, nagu teeksid nad seda rõõmuga. Henri oli alati heas tujus, alati valmis oma väeosi sõnakuulmatu linna vastu viima. Tormijooks kahjuks ebaõnnestus ainult iga kord, veebruarist kuni suveni. See tuli ka sellest, et tormijooksjad agarusest liiga valjusti kisasid; iga garnison pidi sellest tähelepanelikuks muutuma. Navarra kuningas tulistas kord oma käega arkebuusist. Seda nägi kindluses ühe gaskooni sõdur ja kutsus veel teisigi kohale, et nad teda imetleksid. «*Lou noust Henri!*» * hüüdsid nad vaimustusega müürilt. Ka Henri oli üliväga rõõmus ja süütas nende silme ees veel kord süütenööri. Kõlas suur pauk, ja piiratud viibutasid kübaraid. Nii ei käinud aga hertsog d'Anjou' käsi, sest ta oleks ühest niisugusest arkebuusilasust peaaegu surma saanud, särk kisti tal lõhki. Navarra seisis seal kõrval ja kuulis oma nõbu hüüavat: «Ma tahaksin juba Poolas olla!»

Selline oli ta tunne juba ammu, ja mitte ainult isiklike pahanduste pärast, ei, La Rochelle'i all sai selgeks, kui halvasti on lugu kuningriigiga. Pärtliöö paljastus kõigi pilkudele kui kõige rängem viga; sellest peale käis uuesti ususõda. Admiral Coligny oli tahtnud, et katoliiklased ja protestandid võitleksid ühendatult Hispaania vastu. Neetud veresauna pärast kiskusid nad jälle seda maad tükkideks, ja maa piirist piirini tõttas sõnum hugenottidest, kes kaitsesid end La Rochelle'is, sest mere kaudu toimus varustuse juurdevedu. Prantsusmaa kuninga vägi seevastu oli kogu ümbruskonna paljaks söönud, ja hakkas laiali jooksma. See polnud veel kõige halvem. Karta tuleb vähem nälga kui mõtteid. Kõrgematel ametikohtadel, just seal, kus veel liha leidis, istusid rahulolematud, kes end «poliitilisteks» * nimetasid ja nad tahtsid rahu.

Kui keegi ütleb, et ta tahab rahu, kerkib alati lisaks küsimus, mille pärast. Rahu laseb kasvada ta nisul, ja kõigepealt oleks vaja teada, kas ta soovib rahu igal juhul või peamiselt oma nisu pärast. Vili, millega oli tegemist mõõdukatel või «poliitilistel» La Rochelle'i all, kannab nime: südametunnistusevabadus. Nad nõud-

sid, et võiksid lõpuks tunnistada, mida nad usuvad, ja juttustada sellest, mis on nende veendumus ja tahe. Mõeldu oli neil silma maa laastamise, sallimise ja äärmiste tulemuste nägemiseks. Aga isegi maa häving ei hoia südametunnistusevabaduse vaenlast ära. Kuidas siis! Too ei märka ei laastamist ega hävingut, kui ta inimesi saab sunniviisil ühesuguseks teha. Vägistatud südametunnistused on neile õitsvaks vaatepildiks kui hästi haritud põllud ja rahu. Südametunnistusevabaduse vaenlasel on ka see eelis, et ta oma madalat arvamist rahust võib nii avalikult kuulutada nagu *madame* Catherine või d'Anjou või Guise. Seevastu kõigile, kes tahaksid lihtsalt vabad olla, langeb osaks tänamatu ülesanne jutlustada rahust.

Need mõtted olid vangi omad, keda küll nimetati katoliikliku sõjaväe üheks juhiks, kuid kes jäi ikkagi vangiks. Tegelikult leidis ta selliseid mõtteid küll ka vabainda, ja nimelt just oma salajastel kokkusaamistel vandenõulastega. Seal polnud aga need mõtted veel mõeldud puhastatud ja läbi töötatud. See sündis alles teatud jutuajamistel mererannal üheainsa isikuga, mitte ühtegi tähtsust omava aadlikuga, kes sõjaväes teenis.

«Poliitiliste» kokkusaamistest võtsid teiste hulgas osa ka d'Alençon ehk kahe ninaga mees, samuti ka keegi *comte de Turenne* *. Tollel oli õukonnast saadud täpne teade uue tapatalgu kohta, mis siin laagris pidi korraldatama kahtlaste hulgas, ja nendeks olid just «poliitilised». Seekord oli Navarra kuningas kindlasti väljavalitute hulka arvatud. Just tema pärast veel viivitati, sest esmalt pidi ta naine poja ilmale tooma; sedamaid algneksid tapatalgud. Jah, juba said ta aadlikud sõbralikke hoiatusi hertsog de Guise'i peakorterist, et nad peaksid Navarra telkidest võimalikult kiiresti lahkuma; ja Du Guast, keda d'Anjou hoidis lemmikuna enda juures, julges avalikult ähvardada. Kuidas võis vang, kelle elu kallale kiputakse, mitte olla mõõdukuse poolel!

«Poliitiliste» partei kinnitas: me oleme mõõdukad. Tõepimetus ja vastikus valdab meid nähes olukorda — selle all mõtleme me kuningriigi valitsemist, kohtuid ja rahandust. On jõutud äärmuseni. Aidata võivad

ainult veel kõige julgemad otsused. D'Alençon, Navarra ja Condé peavad avalikult lahku lööma. Tuleb moodustada rahulolematute vägi. Me vallutame kuningliku vastiku. Inglise laevad toovad meile abiväge.

Navarra tegi selle üle ainult nalja, ehkki tal oli hirm. Ta ütles:

«Komme nõuab juba kord protestantide väljaajamist nende kindlustatud kohtadest. Siis kaubeldakse, ja neile antakse nende kindlustatud kohad tagasi, et neid varsti jälle sealt välja ajada. Nii kestab komme edasi.»

Ta ütles seda, kuna ta kartis, et nad tõsiselt midagi ei tee, ja tõepoolest tegidki nad ainult katsed mis otsekohe ebaõnnestusid, kuna igaüks tegutses omal viisil. Nii talitab tuisupea d'Alençon. Mida ta õige kahtlebki? Oma vennal d'Anjou elu kibedaks teha, see on tema ainus eesmärk, mingeid veendumusi tal pole. Kui aga Navarra teda juhtimisest tahaks välja tõrjuda, pöörduks ta otsekohe Navarra vastu.

«Ja mina olen kõige suuremas ohus!» mõtles Henri. «Mind võib igaüks reeta ja välja anda.»

Sellest tuligi, et ta La Rochelle'i all kaotas igasuguse tegutsemislootuse ja andus filosoferimisele. Ta tegi seda seltskonnas ja teatud määral ühe vähetähtsa aga lõunast pärit aadliku juhtimisel. Hiljuti oli too mingi kohtualase ameti maha pannud, et korraks sõdurisõltumust proovida — ilma erilise esiletõusmiseta siingi. Ta tunnistas ise, et tal pole mingit talenti ei tantsuks, ei pallimänguks ega maadluseks, samuti ka ujumiseks, vehkimiseks, ratsutamiskunstiks ja hüppamiseks, üldse mitte millekski. Isegi ta käed olid kohmakad, ja ta ei osanud loetavalt kirjutada, nagu ta vabatahtlikult tunnistas. Palumata lisas ta juurde: isegi kirja ei oska ta pildistada ega sulge lõigata, teiselt poolt aga ka mitte hobust valjastada.

Kõigi nende puudustega pani ta Henrid rohkem imetlema, kui siis, kui tal oleks samavõrra olnud häid külgi. Neid ühendas nimelt vaim, mille Henri, kas tahtis või mitte, omasugusena ära tundis. Jah, isegi Perigord aadliku keha meenutas Henrid ennast: lühike kasv, jaksus, jõud. Muidugi, sel neljakümneaastasel oli juba punetav nägu ja muhk paljal lagipeal. Ka oli ta ilmselt

kurallik, kuid pisut riivatud kurbusest, et on elanud ja elanud. Henri uut sõpra hüüti härra Michel de Montaigne.

Ta ütles: «Sire, teie ajutine olukord teeb teid vana-mehe sarnaseks. Me oleme mõlemad võidetud: mina teie poolt, teie vaenlaste poolt, mis pole hoopiski lõplik — nagu on aastate oma,» kordas neljakümneaaslane. «Küllalt, sellisel momendil võime teineteist mõista, ja te taipate, milline lugu on inimlike tegudega. Te kahtlete nende segasust ja asjatust. Igatahes panete teie süü hertsog d'Alençonile.»

Ta on tuulepea. Mina suudaksin tema asemel aidata vabadusel vägivalla vastu võidule pääseda.»

«See oleks eelkõige teie isiklik vabadus,» tähendas Montaigne, ja Henri oli naerdes nõus.

«Teie oleks teie vabadus jälle käes. Aga muide, teie vabadus ja inglaste saabumine tekitaksid veel rohkem segadust. Enamik tegusid sünnib pea alaspidi. See räägib tegutsemisest, see räägib segadusest.»

Kõikjal tegid nad oma jutuajamises pausi, seni kui nad veel telkide vahel liikusid ja neid kuulda võidi. Siis läksid nad laager selja taha jäetud. Üks kahur, liiva kinni löönud, seisis üksi rannal. Harvad vahipostid, mantel ja tuule järgi rippumas, nõudsid neilt parooli, ja nad andsid seda valjusti tühjusse: «Püha Pärtliöö.»

Nad vaikisid veel tükk aega, et harjuda tuule ja laiale metsiku lärmiga. Piiratud kindlus La Rochelle seisid hallina lahtikärjastatud taeva ja mere ees, mis määras lõpmatusest lähemale veeres. Milline sõjavägi nõudaks seda kindlust tormijooksuga vallutada, kuna ta oli nii silmapaistvane siia paigutatud nagu lõpmatu eelpost! Henri ja ta saatja mõtlesid selle vaatepildi suures täpselt sama. Henrile andis tõuke mõtlemiseks mõne, mis sai alguse keha keskkohast, kuid jõudis äärmise kiirusega kurguni, mis kramplikult kokku tõmbus, ja silmadesse, need läksid niiskeks. Niikaua kui see mõne temas ülespoole kerkis, tajus noor Henri lõpmatu ja kõige selle, mis peab lõppema, asjatust.

Ta saatja kõneles tegutsejate segadusest. «Keegi ei ootest haavas oma religiooni kuulsust, kuna ta tahtis end oma usus agaramana näidata, kui talle osaks lan-

ges.» Kes see küll oli? «*Insani sapiens.*»* ütles ta vastu. Horatius oli värssidesse valanud, et ka tarkus ja õiglus võivad liiga kaugele minna. Niisiis oli «suurel» all võimatu d'Anjou'd mõelda. Pärtliöö mees ja tarkus ning õiglus! Saatja aga mõtles siiski teda ja jättis selle ainult ettevaatlikult filosoofide kombel ebaselgeks. Ta luges üles veel palju segase tegutsemise näiteid, kuna need olid antiikajast võetud, võis ta nimesid nimetada. Henrile oli tähtsam kuulda tema arvamist kaasaegsete kohta. Saatjat ei saanud mõjutada üldised kaalutlustest kaugemale minema. Üldised kaalutlused muutuvad aga imekspanuväärselt mõistetavaks, nii kui puudutavad seda, mis on inimesele niisama lähedane nagu tema elu. Saatja ei pidanud religioonisõjades midagi võõramaks kui on religioonisõjad; ta ütles seda nii ennekuulmatult kui see ka ei kõlanud. Religioonisõjad ei pärine usust ega tee need inimesi ka vagamaks. Ühtede jaoks on nad ettekäändeks nende auahnusele, teistele võimaluseks rikastuda. Pühakud ei ilmuta end teistest religioonisõdadest. Aga need sõjad nõrgestavad rahvast ja kuningriiki. See muutub võõraste ihade saagiks.

Ainustki nime ei lausunud, ei *madame Catherine'i* või ta poja d'Anjou' oma, ei ka protestantide omi. Sõnad aga olid siiski kõige julgemad, mida keegi iganes sõnadest lausuda. Mitte ainult lainetus ja torm ei raevunud nende vastu, peaaegu kõik inimesed oleksid nad maha mõiranud. Henri imestas üliväga, et tavaline aadlik võib seda välja öelda, mida ükski kuningas valjusti tunnustada ei tohi. Ta ise oli vahetevahel religioonisõdadest kahelnud; et aga nende suhtes täiesti lootust kaotada, oleks ta pidanud just neid isikuid hukka mõistma, keda ta ometigi austas: oma ema ja admiral «Poliitilised» löid La Rochelle'i all muidugi vandenõu ainult veel mõõdukuse eest tahtsid nad võidelda. See oli lihtsalt uus ettekäänd nendele auahnusele, nende ihadele. Nemad, kes koos Inglismaaga kavatsesid Prantsusmaal kallale tungida, poleks Perigord'i aadlikku sõbralikult kohelnud. Tõenäoliselt oleks d'Alençon tema hoolimata kogu mõõdukusest kõige sügavamasse koonistunud ja igaveseks sinna unustanud.

Henri omandas selle mehe julguse ees lugupidamise, et suure, et ta viimase umbusu eemale tõrjus.

«Missugune religioon on õige?» küsis temalt Henri.

«Mida tean mina?» vastas aadlik.

Sellelega oli ta end paliastanud ja välja andnud, mida ta tee keegi. või olgu siis, et ta tunneb ära omasuguse ja usaldab teda kõhklemata. Nii see oli, mõlemad olid teineteist ära tundnud ja usaldanud. Sellepärast võttis Henri aadliku käe ja surus seda.

«Ma astume sinna mahajäetud majja sisse,» otsustas ta. «Elanikud on ära põgenenud, aga oma veini on nad siinlasti maha jätnud.»

Maja asus ranna ligidal ja teda oli mere poolt tulistatud. Mispärast? Kelle poolt? Sellele küsimusele ei vastanud iial vastust tulema ei tegijate egapagenute poolt. Henri ja aadlik Perigord'ist surusid end kokkuvarisenud ukse vahelt läbi. Sees olid laepalgid maha langenud ja taevast paistis läbi katuse. Aga keldriaugust astus veel välja redel ja all asus vein. Endises köögis istusid mõlemad külalised ühel allavarisenud palgil istet ja jõid teineteise terviseks.

«Niimoodi oleme me külalised,» ütles aadlik, «külalised maa peal, mille paigad pole püsivad. Täiesti asjata võitleme me nende pärast. Mis puutub minusse, siis pole ma iialgi proovinud rohkem omandada, kui mulle on määratud, ja ma elan, sellal kui raugaiga mulle juba ukseid avab, ikka veel oma väikses pärandatud lossis.»

«On sõda, ja te võite selle kaotada,» ütles Henri. «Joomel!»

«Ma joon, ja veel paremini maitseks mulle, kui ma oma lossi oleksin juba kaotanud ja kõigist muredest täiesti vabanenud. Mulle on iseloomulik karta kõige halvemast, ja kui see siis tõeliselt kätte jõuab, sellega kannatlikult leppida. Seevastu on mul raske taluda ebasõbralust ja kahtlusi. Ma pole tõepoolest mingi kahtleja,» sõnitas aadlik.

«Mida tean mina?» kordas Henri. Seda oli aadlik varem öelnud, nüüd ta seda enam ei mäletanud.

«Joomel!» nõudis ta selle asemel. «Vanaduse künnisel peaks olema igas suhtes ettevaatlik; mõnikord aga

mõistan ma mõnda oma tuttavate tuttavat, kes endale juba pisut vanemana, naise välja otsis kohast, kus ta üks teda raha eest saab. Sellega iõudis ta kõige madalamale astmele, ja see on kõige kindlam.»

«Joomel!» hüüdis Henri naerdes. «Te olete vapper mees!» hüüdis ta ja oli tõsine. Ta mõtles aadliku tunnetust religiooni kohta. Aadlik aga mõistis seda teisiti.

«Jah, minustki sai sõdur. Ma tahtsin oma meelust proovida. Tunne iseennast! Üksnes endatunnetus on väärt, et temaga tegelda. Kes tunneb siis üksnes oma kehagi? Ma olen tegevuseta, loid ja mul on kanged käed; aga ma tunnen oma organeid ja seetõttu ka oma hinge, mis on vaba ega allu kellelegi. Joomel!»

Seda tegid nad veel tükk aega. Henri ühines temaga, kui ta saatja, peeker kõrgele tõstetud, Horatiuse värss laulis.

«Jõu, välimuse, vaimu, hoole
ning vooruste ja vara poolest
las esimesed viimaseks mind seavad,
kui viimased vaid esimeseks peavad.»

Seega tõusid nad püsti, aitasid teineteisel üle rämpa ronida, ja väljas hoidsid nad ikka veel teineteisel kinnalt kinni. Veini vaimud haihtusid vaid pikkamisi. Henri ütles, uuesti tormis ja kohinas:

«Aga mina olen ja jään vangiks!»

«Vägivald on tugev,» seletas ta saatja. «Tugevam sellest on headus. *Nihil est tam popolare quam bonitas.*»

Seda ei unustanud Henri iial enam, kuna ta seda kuulis, kui see ta ainus lohutus oli. Olla hea on populaarne, miski ei ole nii populaarne, kui olla hea. Täis usaldusega küsis ta oma saatjalt:

«Kas tõesti toimuvad kõik teod pea alaspidi, ja on see nii, et kes räägib tegutsemisest, see räägib segadusest?»

Kuuldes neid sõnu, kord tema enda poolt öeldud selle jutuajamise algul, mis võis tagasi vaadata paljudele ootamatutele käänakutele — nende sõnade kõla juures tuli härra Michel de Montaigne'ile midagi meelde. Talis meenus, kelle käsivart ta hoidis, ja ta laskis selle lahti. Ta pööras rinna ja näo ookeani poole.

«Meie suur jumal taevas,» ütles ta ja lahutas iga

meie issand peab meid harva vääriliseks vagalt tegutsema.»

«Mis on vaga tegutsemine?» küsis Henri, samuti välja astes poole.

De Montaigne tõusis kikivarvule, et seda väljendada, mida ta erandlikul kombel ei kuulutanud endasse süvenemise tulemusena. Kellegi vägev hingeõhk tungis teemasse ja tegi ta jutukaks.

«Oletage: sõjavägi, terve sõjavägi laskub põlvili, ja selle asemel et kallale tungida, ta palvetab. Nii veennud on ta oma ettemäärangus võita.»

Kellegi pidas Henri meeles, kuni teatud päevani.

See oli jutuajamise lõpp. Tunnimehed, keda üks ohvitser juhtis, viisid nad laagrisse tagasi. Neid oli otsitud Kardeti juba, et Navarra kuningas on põgenenud.

PEA ALASPIDI

Parilis oli vahepeal täitunud haruldaste kasukate ja kõrapärase esinemishiilgusega isandaist. Need olid poolakad, kes tulid oma kuningat ära viima, sest Anjou oli tõepoolest valitud tohutu juubeldusega poola rahva poolt, kes selleks oli suurele väljale kokku kogunenud. Uus kuningas oleks pidanud ruttama, mida ta veel ootas tänamatult kindluselt, mis ei lasknud end lastada! Tõde, kui ta seda oleks tohtinud välja öelda, oleks selles, et ta ootas oma venna Charles'i surma. Aastamini ollakse Prantsusmaa kuningas kui Poola kuningas, Charles, kes seda täpselt teadis, saatis talle La Rochelle'i juurde ühe kulleri teise järel, et ta otsustaks, kergemini saab haigusest jagu, kui pole kohal kedagi, kes iga päev ja iga tund loodab, et su veri pooridest välja murrab.

Madame Catherine oli õiglane mõlema poja suhtes. Oma lemmikut kiirustas ta ärasõidule, et haige rahu oleks. Samal ajal hoolitses ta ette, et kui midagi juhtub, jääksid lemmiku õigused kindlustatuks. Poolas saatatud edu, mure Charles'i järglase pärast ja sinna juurde kavatsused Inglismaa Elisabethiga, kellele ta laskis kahe ninaga mehest ilustatud portreesid saata,

kõik see hõivas *madame* Catherine'i ülemäära. Ta teadnud enam igal hetkel, kus igaüks seisab või liigub. See aga on, nagu just tema kõige paremini tead, kõige tähtsam, et valitseda ja teisi vaos hoida. Olen *madame* Catherine'il pea vaba olnud, kõik järgnev olen vaevalt sündinud.

Juba reisil piirile oli pisut korralagedust. Poola kuningat pidi tingimata kogu õukonnaga piirini saatma, aga õukonna reis on väga tülikas, isegi tavalistel puhudel. Ja kuidas veel siis, kui olukord nõuab suuremaid asju, näist esinemist ja pealegi jutustavad kaasareisijad poolakad sellest Varssavis. Nii palju tõldu, ratsanikke, teenreid, loomi pakkidega, veovankreid täis toiduaineid — ja kõik see, ümbritsetud sõdureist, jälitavatest uudishimulikest ja kerjustest, liigub põiki läbi maastikoliseb või traavib teedel, milles on sügavad roopad. Kuid sellised kuivatatud savist teetammid valgustab vihmaga laiali. Kui sajab, kaetakse tõllad, ratsanikud kaovad oma mantleisse. Kõik tõttavad, neavad, tõmbuvad kõssi. Rahvas ei jookse enam kohale, et suid ammajaada või põlvi nõtkutada. Parajasti on laiad varjused lagendikud, kuhu vihm alla kallab, ja ainult üksikud talupojad tulevad põldudelt üles, mõistavad hukka ringikolava õukonna ja kummarduvad uuesti kotti alla, mis neid katab. Ausad inimesed istuvad kodus või tõttavad kotti varjus. Õukond sõidab sajus ringi nagu mustlasjõuk.

Nüüd aga näitab end päike, ja ligemale jõuab mingi linn; kohe omandab õukond toretseva välimuse. Kaitsekatted eemaldatakse tõldadelt, kullatud ilustused tulevad nähtavale, pealekrunitud kroonid helgivad, nende ümber kiiguvad suled. Samet ja siid, õnn ja hiilgus, kaitutakse julgena, naeratatakse rangelt või armulikkalt. Sõidetakse sisse. Suurejooneliselt võetakse vastu see, mida pakutakse aukartusest looka tõmbunud selgade poolt. Kellahelin. Linnaisad ulatavad soola ja leiba ja ka võlguolevad maksud tasuvad nad relvakandjate silma all ära. Charles Üheksas peab tervituseks peeti tühjendama.

See ei mõjunud talle hästi; vaene kuningas ei talunud sel reisil enam mahukaid joogiriistu, samuti ratsa-

ratust, niisama vähe kui lärmi ja kokkupuudet rahvaga. Ta ei talunud eelkõige oma mälestusi, ja need jätavad teda maha, vaid reisisid kaasa. nii kaugemale, kui ta soovis, kuni sõit iätkus. Seetõttu vaikis ta pidu-tervituskõnede puhul. Ta kõõritas umbusklikult manurkadest kõigele, mis veel ligi trügida tahtis; sest juba peale kuni surmani pidi ta üksi olema. Nad jättasid teda kaasa, üle teede ja sildade, läbi igasuguse maastiku, ehkki ta oli neile kõigile ülearune ja nemad ei tahtnud. Lahiaks jäänud ja näost uuesti kahvatu, tundis ta kõige suhtes, mis ette tuli, sedasama vahemaad nagu kunagi kahvatu kõrgi poisina ja samuti kui oma piltidel.

Ta ei jõudnud enam oma kuningriigi piirini. Ühes väiksemas kohas pidid nad ta maha jätma. Nad jättasid teda kuritarvitatud, et oma Pärtliööde teostada. Jättes ta haigena Vitry'sse, saatsid edasi ta venda d'Anjou. Ainult ta nõbu Navarra jäi tema juurde maha, ta olid aga oma põhjused; Charles arvas ära, missugused. Ta tahtis muidugi põgeneda. Küllap ta arvas, et selle haigeveodi ümber ei hiili enam nuhid. Vankrid ja sõjaväed olid ära sõitnud, vana kuninganna ei hoidnud parajasti silma tema peal. Miks ei põgenenud ta kunasse? Tal olid suuremad plaanid, õigemini mõtte-
d. Ta oli lasknud end mõjustada, et koos nõbu François'ga Saksamaale põgeneda. Protestantlikud vürstid tahtsid neid kahte veel ootavadki. Koos nendega tahtsid nad kuningriiki sisse tungida, ja nõbu François pidi neile asuma, enne kui ta vend d'Anjou võib kaugest Poolast tagasi jõuda. Charles'i nad juba enam ei arvestanud. Soissons'i ja Compiègne'i vahel see sündis: seal tahtis d'Alençon koos Navarraga põgeneda ja tabati.

Madame Catherine taipas äkki, et tema välised riigiasjad olid ta kodusest valvepidamisest kõrvale kallutatud. Oma haigele pojale ütles ta:

«Sa olid kogu aeg, sellal kui ma piirile pidin reisima, kuningaga üksi ega märganud midagi. Sinust ei sa ilalgi valitsejatt!» Sest milleks nüüd veel Charles'i ajada; ta päevad olid loetud.

Charles lebas, pea käele toetatud. Ta silmitses ka oma oma ainult silmanurgast, ja vastust ta ei andnud. Ta ei võinud ütelda: «Ma teadsin seda.» Kuid ta oli

piirini jõudnud, teisiti küll kui reisiv õukond, ja ta vaikis.

Madame Catherine ei pöördunud enam tema poole, kõneles iseendale. «Viimasel silmapilgul sain ma näha kurjad põgenikud kinni püüda, kuna lõpuks keegi juba lagedale tuli.» Kes see oli, ta ei öelnud. Just praegu koputati uksele, ja väljas nõudis Navarra, nagu poleks midagi juhtunud, et teda kuninga ette lastaks. Selle asemel kuulis ta kuninga ema käsku andmas, et talle tuleb öelda, kuningas magavat. Caterina kõneles valju hoopiski mitte nii kui ühe magaja toas. Suur hulk aadlikke oli selle avaliku alandamise juures. Nähti Navarra langetatud peaga üsna ruttu oma tuppa minevat. Seal aga olid lukk ja riiv eemaldatud, ohvitserid võisid igal ajal sisse tulla ja voodi alla vaadata. Nad tegid seda niihästi Navarra kuninga kui hertsog d'Alençon juures; ja nad kuulusid Pärtliöö peamiste täideviijate hulka. Nii oli tookord Soissons'is olukord.

D'Armagnac, kes oma isanda juures toas magas, ei läinud läbi otsida laskma iga kord, kui tagasi tuli. Aga mitte ainult tema — Navarra kuninganna peeti kinni, kui ta oma abikaasa juurde tahtis minna. Lõpuks sai ta loa avatud ukse juures temaga kõnelemiseks. Kuulajate tõttu rääkis ta tasa ja pealegi ladina keeles.

«Mu armas käskija, te haavasite mind väga,» ütles ta mahedalt ja kurvalt. «Mina, kes ma nii palju olen teinud, et teid päästa! Isegi arstid uskusid mind, et olen rasel! Ah! ma pole seda, ja ma aiman, et ma iial ka ei jää. Kui mul näis olevat aeg, kandsin ma isegi paksu patja. Mu ema ei saa siiski nii kergesti petta kui arstid, ja ma ei taha sellest rääkida, mis mind tabas. Kuna mina aga ainsana ja üksnes teie heakäekäigu peale mõlesin, mida plaanitsesite teie?»

«Mitte midagi,» kinnitas Henri kergelt. «Mida ma pidin siis plaanitsema? Kas sa ei näe, et su armas ema otsib ainult ettekäänet, et mind tappa?»

«Oigusega,» otsustas Margot — teine Margot, Valois printsess. «Sest te olete meie dünastia vaenlane ja tahate seda kukutada.» Teine Margot oli tema ebasümpaatne ühe vihane ja tal oli karm hääl.

Seda kergemaks muutus Henri oma olekult. «Ah! ta

...sed seda vandenõu? Mina olevat paksu Nassau siia tulnud!» Ta puhus põsed punni ja matkis ka muidu kange loomulikult seda kehakat meest. Margot ei tahtnud seepeale, ta ilusad silmad nutsid.

«Isegi mulle valetad sa, veel nüüd!» tõi ta kuulda. Henri salgas edasi, ta naljatas häbematult, kuni Margot täielikult kannatuse kaotas. Vihaselt hüüdis ta seekord rahvakeeles: «Rumal oled sa, muud midagi ei rumal! Lööd minu venna d'Alençon'iga kampa ja ütled, et ta hoiab sinu saladust.»

«Ma hoidis seda rangelt,» väitis Henri, ainult et Margot ei tahtnud seda kiusatusse viia. Margot kaotas siis ka täielikult meelekaalu, ja paiskas ettepoole kummardudes Henrile näkku: «Ta reetis sind!» Seepeale ärritas Henri teda veel enam. «Äärmisel juhul üheleainsale isikule — teda ma tunnen.» Margot ütles ruttu ja mõtlematult: «Loll, ma tunnen teda paremini. Ta ei mõelnud kaua ja teadis kõik oma emale ära.»

See oli tema ülestunnistus. Ta ise oli ülesandja. Pärast seda paljastust hakkas tal hirm ja kartus, ja ta lämbus ukse poole tagasi. Henri aga ei teinud vähimatki vihjet, et Margot on tema vastu eksinud. Heaoluliselt hüüdis ta Margot'le: «Nüüd on mul tõepoolest kõik selge! Sina kuulsid seda La Mole'ilt.»

See La Mole kuulus nende ilusate meeste hulka, kes olid uhked oma suurtele ihuliikmetele nagu Guise. Margot oli tema suhtes nõrkus, alati pidi ta samalaadsete meeste juurde tagasi pöörduma. Sellest sai Henri aru, seepärast nimetas ta La Mole'i nime — nagu oleks Margot juba nüüd temaga küllalt lähedalt seotud, et La Mole võis Margot'd oma kaasvandenõulase d'Alençon'i saladusse pühendada, millega siis Margot aegaviitmatult oma ema juurde jooksis. Nõnda kõlas see ja kõik selle loopis Henri talle naerdes näkku, kui ta Margot'le ütles: «Sina kuulsid seda La Mole'ilt.»

Margot hammustas endale huulde; ta mõtles: «Tahtsin seda, ja sinust saab sarvekandja.» Selle kord otsustanud, sai ta tagasi oma leebuse. Läks ligi, painutas üht jalga ja palus: «Mu armas käskija, ärgu jäägu jälgegi meie mõlema vahele sellest tähtsusetust arusaamatu-
st.»

Ta läks. Henri vaatas talle järele ja mõtles oma kätt maksule nagu Margot enda omale.

Ruttu, ruttu! Vandenõud järgnesid üksteisele vahet pidamata, nagu Louvre'i lossi päevad, nagu kuud, ja varsti on need aastad. Suur löök on ette valmistatud üheks hommikuks veebruaris, õukond peatub parajasti Saint-Germainis. Henri ja ta nõbu Condé ratsutavad jahile ega pöördu enam tagasi. Kuningriik tõuseb ühes kõik «möödukad» ootavad juba, nii katoliiklased kui protestandid. Provintside kubernerid löövad kaasa, ja garnison on juba meie poole võidetud. Printsidel tarvis vaid viiekümne hobusega kohale sõita ja nad on väljaspool ohtu. Selle asemel: vangistus, kokkuvõtte mine, häda sunnil Navarra armetu lahtiütlemine kõigist taolistest ettevõtmistest ja tõotus tulevikus teisi mässajaid mitte enam toetada, kui nad tahavad rahu rüüskada; vastupidi, ta peab truuduses kindlalt nende vastu välja astuma. Sellele kõigele kirjutab Henri alla kasu usu seda isegi nii kaua, kui ta sulge käes hoiab. Samal vähe usub *madame Catherine* temast seda. Puurikuningas on juba kord rahutu clevus ja peaaegu sama hull kui *madame Catherine*'i enda poeg d'Alençon, kes otsustaval päeval koos jahile ei ratsuta, vaid voodis lehtib. Loota võib ainult vandenõulaste üksmeele puudumist ja siis reeturitele, kes iialgi ei puudu. Saint-Germainis on selleks La Mole, mees ilusate ihuliikmetega, kelle kaudu Navarra kuningas on nüüd õnnelikult sarve kandjaks saanud. Millest La Mole vaikib, selle paljastab mees kahe ninaga, et ainult ise supist välja tulla.

Madame Catherine andestas talle siis ka tõesti: ta ei tema poeg ja peale selle ei saanud teda tõsiselt võtta. Põlgusest kohtles ta ka prints Condéd säästvalt, laskis tal lahkuda, et ta kuninga nimel valitseks Picardie provintsi. Tema aga seevastu põgenes Saksamaale; see on *madame Catherine*'ile ükspuha. Ei, *madame Catherine* umbusaldas tõeliselt ainult ühtainust, keda ta näis põlgusega Puurikuningaks nimetas. Puurikuningas on väike linnuke, talle aga polnud ta ikka veel küllalt väike. Tema abielu lahutamisest oli kuninganna loobunud sellest peale, kui ta tütar oma meest peltis. Las saavad vaid tema vagad hugenotid sellest teada, kindlasti

aga ta nende lugupidamises! Mis ta neile veel on või kas neil temast loota? Et oma elu päästa, oli ta järjekindlalt katoliiklaseks hakanud. Oma hea kuulsuse tõttu kulutas ta mõtlematute ettevõtete peale ja tõotas end loobuda, ühest teise järel, niipea kui need äpardid. Kõige madalama astmeni jõudis Navarra, kui ta, kuningat reeta, tegutses koos oma naise armukesega. Õukond asus tookord Vincennes'is; liikumisruum oli ka veel väiksem kõigile, kelle peal *madame Catherine* silma hoidis. Hoolimata sellest laskusid nad uutesse keldritesse, pigemini neissesamadesse mis alati: põlvimine, ülestõus, saksa vägede abi — seekord aga sai võõra alguse koguni reeturilt endalt. Toosama La Mole, kes neid alles hiljuti oli reetnud — tema võimust andsid nad end. Saint-Germainis olid nad teda õppinud, Vincennes'is oli see juba unustatud. Kas see siis on? D'Alençon võis olla hull ja Henri kibestunud, kuna tal oli tulnud alandavaid avaldusi teha. Kõik, nii talitab ainult kinniste silmadega inimene, mõnna, kus igaüks teab end valvatavat, eriti aga Navarra ja nõbu François — rääkimata sellest, et nad kinniste ei usalda. Aga nähtavasti on juba kord olnud lühine tegutsemistung, mis on võrdne rahutu ajaga. Mõlemad noored mehed teavad juba kogemuste järgi, kes on La Mole: reetur loomu poolest, ja lisaks sellele sõbraks printsessile, kes alati oma kohutava ema all seisab ja talle kõik ette kannab. Kas pole Margot võib-olla oma armukest isegi õhutanud, ja niiselt oma ema käsul? *Madame Catherine* tahab lõpuks teada, kes kõik on valmis reetma, ja kuidas näevad välja tema vaenlaste ühendus ja plaanid, kui ta lubab neil teada saada verise lõpuni ja kaelakohtuni.

Ühendus nägi aga nii välja: kaks noort printsi, kes aimesugustel põhjustel pea peal seisid ja kätel käisid, mille juures veri valgub silmi ja midagi ei nähta. Peale selle mitu suurt isandat sellest sordist, kes end eriti mõistlikuks, möödukaks ja truuks loevad. Tahavad kogemad olla kui vana tark kuninganna ja tõendavad seda sellega, et nad samas ühenduses istuvad seiklejatega, ühe alkeemiku, ühe astroloogi, ühe spiooniga. Viimane informeeris *madame Catherine*'i päevast päeva,

ja need olid niisugused päevad nagu *madame Catherine* neid armastas: täis vaimset pinget ja kassi õnneliku üleolekut, kes nägematuna linnukest varitseb. Lõpuks on linnuke küllalt kaua mõttetult hüpnud ja tahab regenemist alustada — seal annab käpp pihta.

Hertsog de Montmorency, õndsas admirali sugulas kui ka marssal Cossé* kadusid Bastille'sse. Lala aga likkuse ees Grève'i väljakul hukati mõlemad ninamehed keegi itaalia vandeseltslane ja koos temaga, eriti meel ülendav asjatundjale nagu *madame Catherine*, too La Mole, tema enda tööriist, ilma et too oleks seda märganud. Oli peale selle olnud ka sõbrakeseks tema armunud tütrele, ja Margot siis ka näitas, mis oskaab, ta La Mole'i pea langes! Vähemalt leske Hommikumäe meenutas ta. Ta muretses endale mahalöödud pea, ta kis sellele süstimisi teha, et see säiliks kogu oma meelikus ilus, kaunistas seda kalliskividega ja vedas kõikjale endaga kaasa, seni kui uus mees ta tundis liigutas ja kaasa kiskus. Siis oli tal pea ettenägelikult tinakastiga maha maetud.

Mis puutus teistesse vandenõulastesse, siis astroloogid on kohased taeva laotusest välja purima selle maailma suuruste saatust, alkeemikud omakorda peavad levikku määrama metallide aurudest. *Madame Catherine*'i süda ei lubanud kuidagi tappa kaht nii põhitähtselt teadustesse pühendatud isikut. Ta oletas ilmselge pikema jututa, et ehkki targad oma kaasvandenõulastepetsid, hakkavad nad talle endale ustavalt tulevikku kuulutama.

Teisiti talitas ta oma väimehe Navarraga. Hea küll ka tema loll poeg d'Alençon pidi alandavaid ülekuulamisi taluma ja kujutama endast vangi. Oma Prantsuse kuninga aga võttis vana daam enda juurde oma tõelise mõnusalt, silm tulvil armastust tema peal, sõidutas ta rõõmsas naudingus tundide viisi Henriid tagasi Pariisi ja Louvre'i lossi. Henri ei arvanud, et ta jalg saab niivõld ruttu sinna astuda. Nüüd leidis ta oma toa aknad trellitatuna — ja kelle, kelle hoolde nimelt anti tema isik? Tema hea sõbra, kapten de Nançay hoolde. Vang, ehk kindlates kätes.

Ta taipas seda ja muutus mõtlikuks. See oli järelikult

saltsenõksak pärast liiga paljut korraldamata liikumist. Tagantjärele tabab liikmeid lootusetuse värin ja ta on väsinud nagu ei iial varem.

Sire andis nõu d'Armagnac. «Ärge lamage liiga palju voodis! Tantsige, ja eelkõige näidake ennast! Kes tahab, äratab umbusaldust, ja seda on teil juba küllalt.»

Henri vastas: «Minuga on läbi.»

«Teie jaoks pole veel isegi pihta hakanud,» parandas esimene kammerteener.

«Ei saa enam sügavamale vajuda,» kurtis õnnetu. «olen jõudnud kõige alumisele astmele — ja see on juba kindlam,» lisas ta imelikul kombel juurde. Tema d'Armagnac leidis selle kõne olevat seoseta. Henri küsis hõlpsalt lõepoolest: «Kas ma olin siis meeltesegaduses? — Mispärast,» küsis ta edasi, «tegin ma kõike seda? Ma teadsin ometi, kuidas see peab lõppema.»

«Ei te tea keegi,» väitis d'Armagnac vastu. «Juhus juustab.»

«Mu mõistus aga pidi otsustama, ja kus ta mul oli?» küsis Henri. «Meie sepitsused ajavad meie vaimu segadusse, mida sügavamini me neisse laskume. See tuleb sellest, et osa võtavad ka teised, ja need on ebakindlad. Tegigi mina ise muutun sellest ebakindlaks. Usu mind, d'Armagnac, enamik tegutsemist sünnib pea alaspidi.»

Väga imestunud tähendas d'Armagnac:

«See pole teie jutt, *Sire*.»

«See on mul ühelt aadlikult, keda ma La Rochelle'i all tundma õppisin. Tema sõnad puudutasid mind südapõhjani, ja arusaamatu on just: vaevalt kuulnud, muutasin ma need ja tormasin toimingutesse, mis teaduslikult lähmastavad.»

«Ärge sellele enam mõelge,» andis nõu esimene kammerteener.

«Vastupidi, ma pean selle igavesti meele.» Henri tõusis voodist, seisis sirgelt ja ütles otse välja: «Ainustki käsuandjat minu kõrval! Tulevikus olen ma ise enda kindral.»

Keega tegi ta igatahes äärmiselt omapärase järelduse: ta usust, et enamik toiminguid sünnib pea alaspidi. Aadlik La Rochelle'ist poleks enda isiku suhtes küll nii-

viisi järeldanud. Samal ajal teadis just tema, et kõik tõesed on kahekordsed, ja näited antiikajast olid tal vahendajaks kahekümneaastase nooruki vaimulase mõistmiseks, kellel on osav käsi. Too püüab mõtteid kätte palle, too hüppab, too oskab hobust saduldada. «Mina vanaduse künnisel, tema — prototüüp noorusest, mille ma seljataha jätan ja mida ma vähe tunda olen saanud.» Nii mõtles härra Michel de Montaigne seal koolis kaugel oma provintsis, sest temagi polnud midagi unustanud jutuajamisest mererannal.

SURM JA AMM

Charles Üheksas oleks saanud järgmisel kuul kahe kümne nelja aastaseks; aga sel kolmekümne esimesel mail 1574 lamas ta maas ja pidi surema. See sündis Vincennes'is.

Kõik olid sellest informeeritud, seetõttu vabises loss ärevusest, ja korduvalt läks see üle lärmiks. Poola kuningas ninga poolehoidjad väitsid, et ta jõuab küllalt ruttu kohale siia maale, et karistada kõiki reetureid; nii nimetasid nad kahe ninaga mehe poolehoidjaid. Sellest ajast ka kõrgendatud häälled ja relvade tärin, kuid see polnud veel kõik. Võlvide all kamandati valjusti, kõik värised pääsused olid hõivatud, ja eriti kajasis tunnimeeste rasked sammud kahe ukse ees, mida *madame Catherine* kõige rangemini valve all pidas. Need varjasid tema poega d'Alençonit ja Puurikuningat, — kes hästi tegid, et sisse jäid ja end valvata lasksid. Korra välja tulnud poleks kumbki neist kaugele jõudnud. Iga mässuline hõige nende sõprade poolt oleks nad silmapilk ohu saatnud. Täna valitses surm, sest kuningas suri. Ta ema oli tema lõpuks veel Vincennes'ini vedanud. See loss võimaldas paremat ülevaadet kui Louvre. Ei rahvas, kelle tegusid ei oska ette aimata, ega ta lemmiku d'Anjou vastased saa siin vahele tulla, kui ta selle laseb kuningaks kuulutada. Kuningas! — juba kolmas poeg. Täna suri teine, järjekorras oli kolmas, ja veel neljas on tal tagavaraks. Kui igaüks ainult pisut vastu peab

võib *madame Catherine* neilt edaspidigi riigimured ära võtta ja jääda selleks, kes ta oli — alatiseks, arvas ta. Hea teojõulistele on kõik olevik; tulevik ja möödunu laovad sellesse. Charles Üheksas näiteks pole iial elanud, kuna ta ju surema peab. Ta ema oli küll viimane, kes hakkaks tema pärast veel muretsema. Ta lamas ukse all.

Arst oli ära läinud, pärast seda kui oli mähkinud surija rätikutesse, mis olid palsamiga määratud, veritsemise vaigistamiseks. Charles aga oli taibanud, et arst enam üldse ei lootnud, et immitsemine võis lakata. Ainult haiget tahtis ta säästa sellest vaatepildist, kuidas ta nahal kõikjal punased loigud moodustuvad, — ja ta ei tarvitsenud ennast ka haista. Palsamilõhn kattis vereleha kinni — tükiks ajaks ainult, mõtles Charles, ja keegi sel ajal, kui ta side oli veel värske, haistis Charles ega lasknud iial meelest, kuidas ta viimne tund lehkas. Ta oli olnud tugev noor mees. Suremise ajaks jäi talle kogu jõud, mida elu talt enam vastu ei tahtnud võtta: aratundmise jõud, käitumisjõud.

Ta mõtles: «Ambroise Paré, mu arst, sidus kunagi admiralit. Koos admiraliga oleks ka arst hukkunud, ta pääses ainult üle katuse. Kes võiks veel üle katuse pääseda! Ma tean, ma tean; ja nii palju ma ei teaks hoopiski, kui admiral poleks minu süü läbi tapetud. Ma tean, miks väljas on lärm. Miks mind suurte valudega siia sõidutati. Miks ma nüüd üksi leban ja keegi enam minu järele ei päri.» — «Ma pean surema,» ütles ta kuuldavalt.

«See on tõsi, *Sire*,» vastas ta amm. Ta istus kirstul ja kudus. Kui tema hoolealune silmad avas ja rääkis, lõusis ta püsti ja pühkis kuninga näo kuivaks. Rätikut ei lasknud ta Charles'il näha.

«On hea, amm, et sa ei räägi nii nagu arst, ja ei taha mind petta. Ma tean, ja ma olen nõus: ma pole enam millekski muuks kõlblik. Ma ei taha olla nii nagu teised, kes veel lõpuks voodist välja hüppavad ja karjuvad ning põgeneda püüavad. Kuhu küll, ja milleks siis? Ehkki mul kindlasti küllalt jõudu oleks üles tõusta, õukonda ja mu ema üllatada oma valgeis linades, oma verise laubaga, ja kõiki põgenema ajada.»

«Sina oled kuningas!» meenutas amm talle rõõmsalt, täis ennatlikku lootust. Sest tema üksi ei taganud temast ära. Üks kuu vähem kui kakskümmend neli aastat oli tema Charles'i kaudu olnud seisukohaga inimene. Oli võinud ka küllalt maad osta, et kogu ta tulevik oleks kindlustatud; ja ta oli alles neljakümne dates aastates, ilus ja toimekas naine. Aga sinu kuningas ei sure, ilma et sina, amm, ei saadaks teda tüki maad pimedusse. Jah, tema viimased liigutused ja jumalagajātu-häälitsused ühinevad tema esimese komapimise ja ilmaletuleku nutuga. Tookord hoidsid sa teda oma reitel, mis toredasti pingul olid, ja oma pungil rinnal. Nii kavatsed sina, amm, teda viimaks jälle kanda.

Mitte karjuda ega põgeneda, oli Charles otsustanud selle asemel aga ohkas ta, oigas ja ilmutas hirmu. Nägi ta ju vaime, nüüd juba päise päeva ajal, ja kuulis metsakuid hääli, mis ei kuulunud elavatele.

«Ah, amm! Kui palju verd, kes kõik pole mõrvatud! Halba nõu anti mulle. Et jumal mulle andestaks ja mulle armu heidaks!»

«Kuningas! Kas sa meid, protestante, vihkasid? Ei, sest sa imesid meie usku endasse minu piimaga. Sire, kogu mõrvatute veri langegu nende peale, kes neid vihkasid. Sa olid ilmsüütu laps, jumal ei pane sulle miskit süüks.»

«Mis tehti sinu ilmsüütust lapsest!» kurtis seevastu tema. «Kas saab seda mõista? Mina — mitte midagi, mis ma teinud olen, ei kuulu õieti minule, ja mitte midagi olnust ei saa ma kaasa võtta. Jumala ees, kui ta mult siis Pärtliöö kohta pärib, vastan ma abituna Issand! Küllap ma magasin selle maha.»

Ta hääl muutus sosinaks, haige suigatas. Amm kuivas teda uue rätikuga ja nüüd laotas ta selle laiali. Kuninga nägu oli veriselt rätiku peale vajutatud.

Kuna ta sügavalt ja kuuldavalt hingas, tõmbas amm tal pea alt padja ära, nii et ta lamedalt kogu pikkuses lebas, ja seepeale tegi amm midagi, mida kuningas sama vähe oleks tohtinud näha kui verist rätikut. — amm võttis ta mõõtu. Äärmise hoolega mõõtis amm oma kuninga keha, keda ta oma ameti ja eesõiguse kohaselt

pidi kiristu sängitama nagu alguses hälli. Talle ei osunud üks raskemaks kui teine: ta oli tugev naine. Charles seevastu kaalus nüüd jälle vähe. Pikka aega oli amm teda näinud aina kogukuses ja kaalus juurde võtvat. Ajutiselt oli ta ka värvilt erepunane, ta liigutused väljakutsuvad, ta hääl kõmav. Amm silmitses teda, kes oli nüüd jälle kõhn ja kahvatu ning varsti ka päris vait. Alguse ja lõpu vahel oli ta paljude inimeste verd valanud, ta enda oma aga lahkus pikkamööda tema kehast. Amm tundis: mõlemad olid juhtunud pidurdamatult, teadmatuil eesmärkidel. Üle jäi: «Mina, amm, panen ta kiristu.» Amm nõustus kõigega nagu oli, ta hoidis silmad kuivad.

Õhtu oli saabunud, õhtu enne nelipühi; siis ärkas Charles. Amm tundis seda üksnes ta hingamisest. Ta tegi valgust, ja kas sa näe, kuninga veritsemine oli lakanud. See-eest oli ta nüüd äärmiselt nõrk, pingutusega tõstis ta käe, et ammele märku anda, mida ta tahtis. Amm ei saanud aru, ehkki ta tema üles seadis ja kõrva ta huulte juurde pani. «Navarra,» sosistas Charles, ja amm taipas.

Ta hüüdis kuninga käsu uksest välja, tunnimehed andsid selle edasi, ja keegi jooksis seda üle andma. Mitte Henri juurde ei jooksnud ohvitser, vaid loomulikult *madame* Catherine'i juurde. Tema oli siis ka esimene, kes oma sureva poja juurde jõudis. Amm oli kuninga nägu pesnud; see näis olevat valge kui kivi ja ütlemata tõrjuv elavate mistahes pealetükkivuse suhtes. *Madame* Catherine, mõrvari verikuuma loomuga, satub kokku millegi võõraga, hoopiski mitte ohutuga. «Nii nad tavaliselt ei sure. Liiga suursugune! Ei ma tunne. Pole ilal mu üsast tulnud! Küll on hea, et veel kedagi siia oodatakse.»

Samal ajal käis Henri Navarra hirmude teed — läbi kitsaste võlvitud käikude, mis kubisesid relvakandjatest. Ta süda tõmbus külmaks kogu seda paljastatud metalli nähes, arkebuuside, hellebardide, piikide juures. Ta tunetas surma, mitte vähem kui Charles ise — tal oli aga seejuures alles kogu ta veri, samuti kui jalad põgenemiseks. Ta tõesti seisatas ja oleks ringi pööranud. Jõudis siiski pärale, astus sisse ja laskus põlvili. Uksest

kuni voodi jalutsini läks Henri põlvedel. Siin kuulis ta mida Charles sosistas. «Mu vend, nüüd kaotate te minu, aga te ise poleks ammugi enam elus. Mina üksi hoidsin teisi tagasi sellest, mis neil kavatsusel oli. Sellepärast hoolitsete te tulevikus mu naise ja mu lapse eest. * Tulevikus,» kordas ta — ja nii tasa kui ta ka rääkis, sõna kajas.

«Ta teab, et minust peab saama Prantsusmaa kuningas! Kes sureb, näeb tulevikku,» mõtles Henri.

Nii see on, sellest ka sügav ebamugavustunne *madame* Catherine'il. Horoskoobid ja metallide aurud räägivad igatahes neile surija sõnadele vastu. Sellegipoolest on niisugused sõnad tähtsate tagajärgedega, see pärast tähelepanu! Charles võitleb, et Henrile veel midagi päranduseks jätta. See peab olema hoiatus, seda on näha. «Ära usalda minu...» alustab ta, seal segab *madame* Catherine juba vahele. «Ära seda ütle!» Kuna nüüd Charles on lõplikult väsinud ja langeb tagasi padjale, jäi otsustamata, keda Henriil tuli rohkem karta, kas d'Anjou'd, kes teda vihkas, või d'Alençoni, tema enda ebakindlat kaaslast. Ta otsustas hoida end mõlema eest.

Madame Catherine lahkus surija toast, kui oli veendunud, et Charles rohkem ei räägi. Henri viibis senikogu aeg põlvitades, kuni surmaheitlus algas.

Oma hoolealuse juurde jäi lõpuks üksi amm. Üle surija kummardunud, püüdis ta kinni tema ohkeid — mitte nagu oleks ta tundnud koos sellega, kes ise enam ei tundnud, vaid lihtsalt, et täpselt kindlaks teha, millal lõpeb viimane ohe. Ta teadis hästi: selles kaduvas vaikus kummitas ainult veel kõige varasem, ammu ununenud, ainult neile kahele teada olev. Talle meenus see uuesti ühtaegu surijaga, ja igavesele unele suikuja kõrval pöördus ta tagasi ammustesse aegadesse. Ainult lühikesed ohked liigutasid surija huuli; ometigi taipas amm «mets»; ometigi sai ta aru «öö» ja «väsinud». Laps on eksinud Fontainebleau' metsa, nüüd kardab ta pimedas. See juhtus ammu, ja sünnib lõpuks veel kord. Amm ümiseb tema asemel sõnu. Ühetooniliselt lausutud sõnad liituvad tahtmatult üksteisega, ja amm ümiseb:

«Mu laps, on juba külm!
Mu laps, on juba öö!
On uinunud maailm,
külm tuul sul näkku lööb!»

Ümiseb kaua, uinutab sellega ennastki.

«Sa, väike, eksid teelt!»

Nii märkab ta salaja: miski on algamas.

«Sa endal' puhkust anna!»

Jumala eest, see oli viimne, oli ta viimne ohe. Seda-mald ajab amm end püsti, ja kuninga lauge sulgedes ütleb ta kõvasti:

«Ma hoolitsen su eest,
sind unevoodi kannan.»

MORALITÉ

Le malheur peut apporter une chance inespérée d'apprendre la vie. Un prince si bien né ne semblait pas destiné à être comblé par l'adversité. Intrépide, dédaignant les avertissements, il est tombé dans la misère comme dans un traquenard. Impossible de s'en tirer: alors il va profiter de sa nouvelle situation. Désormais la vie lui offre d'autres aspects que les seuls aspects accessibles aux heureux de ce monde. Les leçons qu'elle lui octroie sont sévères, mais combien plus émouvantes aussi que tout ce qui l'occupait du temps de sa joyeuse ignorance. Il apprend à craindre et à dissimuler. Cela peut toujours servir comme, d'autre part, on ne perd jamais rien à essuyer des humiliations, et à ressentir la haine, et à voir l'amour se mourir à force d'être maltraité. Avec du talent, on approfondit tout cela jusqu'à en faire des connaissances morales bien asquises. Un peu plus, ce sera le chemin du doute; et d'avoir pratiqué la condition des opprimés un jeune seigneur qui, autrefois, ne doutait de rien, se trouvera changé en un homme averti, sceptique, indulgent autant par bonté que par mépris et qui saura se juger tout en agissant.

Ayant beaucoup remué sans rime ni raison il n'agira plus, à l'avenir, qu'à bon escient et en se méfiant des

impulsions trop promptes. Si alors on peut dire de lui que, par son intelligence, il est au dessus de ses passions ce sera grâce à cette ancienne captivité où il les avait pénétrées. C'est vrai qu'il fallait être merveilleusement équilibré pour ne pas déchoir pendant cette longue épreuve. Seule une nature tempérée et moyenne pouvait impunément s'adonner aux mœurs relâchées de cette cour. Seule aussi elle pouvait se risquer au fond d'une pensée tourmentée tout en restant apte à reprendre cette sérénité d'âme dans laquelle s'accomplissent les grandes actions généreuses, et même les simples réalisations commandées par le bon sens.

MORAAL

Õnnetus võib ootamatu võimaluse pakkuda elu tundma õppida. Nii kõrgelt sündinud prints polnud ilmselt selleks määratud, et kuri saatus ta lõmastaks. Kartumatult, hoiatustele käega lüües, on ta sattunud hädaga nagu lõksu. Võimatu on end sellest vabastada: nüüd hakkab ta nüüd oma uuest olukorrast kasu püüdma. Nüüdsest peale pakub elu talle veel teistsuguseid vaatlemise võimalusi kui seda on ainult need, mis on avatud selle maailma õnnelikkudele. Õpetused, mis see talle annab, on karmid, aga ka sedavõrd haaravamad kui kõik, millega ta oma nooruslikus aimamatuses tegeles. Ta õpib tundma hirmu ja teesklema. See võib alati kasuks tulla, nagu teiselt poolt ei kaotata seejuures midagi, kui alandusi talutakse, viha tuntakse ja pidevalt vääriti koheldud armastust suremas nähakse. Vastava talendi korral süvendatakse kõike seda, kuni sellest on saanud hästiomandatud moraalimõisted. Pisut edasi — ollakse teel kahtlusele; ja kui rõhutute elusuhetel on ise läbi elatud, leitakse end ühel päeval muutunud noorest maahärrast teadlikuks ja skeptiliseks meheks, kes on samavõrdselt headusest kui põlgusest kannatlikuks muutunud ja kes hästi oskab otsustada, kui ta tegutseb.

Pärast seda, kui ta kaua aega ilma meelega ja mõistusega on tegelnud, hakkab ta tulevikus ainult veel hästi

ettekavatsetult talitama ja kõiki liiga järske impulsse umbusaldama. Kui pärast kõike seda tema kohta võib öelda, et ta on end — oma mõistuse varal — oma kirgedest kõrgemale tõstnud, siis võlgneb ta tänu selle eest vangisoleku ajale, mille jooksul ta selle läbi on mõelnud. Tõepoolest, see vajas imestusväärt tasakaalukust, et sellise pika katseaia jooksul mitte langeda. Üksnes selline mõõdukas ja nii tasakaalukas loomus võis karistamatult selle õukonna lodevatele kommetele anduda. Ja ainult niisugune võis riskeerida metsikult erutava mõtte sügavusse alla laskuda ja kõige selle juures ometi veel jääda võimeliseks tagasi saama toda hinge rõõmsust, milles üllameelsed teod täide lähevad, ja kõrgemad veel kõige lihtsamad talitused, mida terve inim mõistus nõuab.

MÕTTE KAHVATUS

*

OOTAMATU LIIT

Mis on lahti Margot'ga? Äkki avaldas ta valmisolekut aidata põgenema mõlemaid, Navarra kuningat ja oma venda d'Alençoni. Üks neist pidi naisena riietatuna tema kõrval tõllas istuma, kui ta Louvre'ist välja sõitis. Tal oli õigus kaasa võtta naissaatjat, ja see võis maski kanda. Kuna põgenikke oli kaks ja kumbki ei tahtnud taganeda, jäi see plaan katki nagu paljud teisedki. Pealegi ei uskunud Henri sellesse üldse, sest liiga paljud plaanid olid ebaõnnestunud. Ta leidis Margot' oma agaruses võluvana, just seetõttu ei öelnud ta kohe ei. Nähes, kui õnnetu on Henri, kahetses Margot, et oli teda ühel päeval oma emale reetnud. See liigutas Henrid, ehkki ta ka Margot' isiklikku motiivi läbi nägi. Margot tahtis *madame Catherine*'ile kätte maksta oma La Mole'i surma eest. Isegi Charles Üheksanda piduliku haudapaneku ajal, nelikümmend päeva pärast ta surma, polnud Henril midagi muud peas kui põgenemine, ja seejärel veel kord, kui üks pargas pidi teda Louvre'ist ära tooma ja üle jõe viima. Tookord ajas ebaõnnestumine ta pöörasesse raevu, ta tõi kuuldavale kõige rumalamaid ähvardusi — millega siis ka kõik lõppes. Sellest peale võidi tema juurde tulla ka kõige meelitamate kavatsustega — kõigile neile vastas rahunenud Navarra. Ei jälgegi enam ülepeakaela tehtud otsustest. Kui aga asjast räägitakse liiga kaua, muutub kõik kahtlaseks, ja nimelt niihästi läbiviidavuse kui soovitatavuse seisukohalt. See kehtib mitte ainult põgenemisplaanide

kohta, vaid kõigi eluasjade jaoks. Navarra pidas palju ja kõigiga nõu. Öösel olid tal selleks naised, päeval mehed. Igaüks võis arvata, nagu lõbustaks Navarra teda või narriks või kuulaks teda aupaklikult. Ühtede silmis oli ta õukonna lõbusaim mees, teised otsisid temas ülevaid tundeid, tema aga vedas neid kõiki ninapiidi. Isegi tema harvad avameelsuse puhangud olid määratud edasirääkimiseks ja kasutoomiseks. Kus ta vaid sai, väljendas ta imetlust *madame Catherine*'i üle. Kui teda kuuldi rääkimas, oli Pärtliöö meistritöö. Küsitav oli vaid, kus kuninganna geenius suuremana esile tõusis: kas selles, et Jeanne ja Coligny pidid surema, või pigemini selles, et Henri tohtis elada. «Arusaamise kärvades,» ütles ta, «saab mulle seegi veel selgeks. Henri ei tea ma küll, mispärast mina elan. Minu ema aga ja admiral ohverdati hästikaalutud eesmärkidele. Narr hauks kättemaksu. Mina olen ainult noor ja õpilimuline.»

Sellest sai vanaeit kuulda, ja kui ta teda äärmisel juhul ehk ainult pooleldi uskus, siis just see, et ta ei võinud Henris kindel olla, võitis ta südame. Henrid jälle tõmbas tema poole asjaolu, et *madame Catherine* hoidis teda oma võimuses. Mõlemale tundus see kangesti põnev ja nad lahutasid teineteise meelt, nagu seda võimaldab ainult oht. Mõned korrad laskus kuninganna kõige kummalisemasse avameelsusse. Ühel õhtul tunnistas ta Henrile sõnaselgelt, et Henri pole kaugeltki tema ainuke vang. Vaba pole isegi kuningas, tema lemmikpoeg, keda ta hoiab peos võlujookide abil — ütles ta ja pilgutas silma.

Kuningas Henri, kolmas sellenimeline, sõitis Poolast kohale valeriituses, sest Saksamaal oleks võidud ta kinni püüda. Seda ei juhtunud, kuid siin, oma Louvre'i lossis oli ta vang oma ema ja ta itaallaste käes, kes olid üles roninud niihästi kantsleri kui marssali kohtadele. Ainult võõrad — sedagi tunnistas kuninganna oma sõbrale Navarrale, kui kolmekümnenda jaanuari öine tuul aknaklaase kliristas — ainult võõrad peavad rahvast juhtima. Võõramaine seikleja ei karda iial rahva verd valada. Eks kärvaku rahvas siis, kui võõras teda juhtida ei saa. Niisugune on seadus, mis rahva kohta

kehtib, muidu muutub rahvas heaolu tagajärjel kerge meelseks. Iseäranis prantslased, kes meeleldi pilkekirja koostavad. Parema olgu inimestel hirm, kui et nad näe-
ravad! «See on tõsi, *Madame!*» hüüdis Henri vaimustatult. «Ja ma küsin endalt ainult veel, kuidas te alla kõigile oma sisserännanud kaasmaalastele maavaldusega tahaksite tasuda, kui poleks seda head abinõu, et lasete prantslastest omanikud vanglas ära kagistada.»

Madame Catherine pigistas ühe silma kinni, millega ta Henri sõnade õigsust kinnitas.

«Üks kagistatuist, kelle mõisad te konfiskeerisite, oli isegi teie poja, kuninga, sekretär.»

«Ütle talle ainult! Seni pole kellelgi veel julgust olnud.» Nii kõneles vana kuninganna, sest erilise usalduse puhul sinatas ta Puurikuningat. Ta andis talle laksu vastu reit ja tarvitas uut tooni, see kõlas nokkivana ja seejuures salapäraselt.

«Puurikuningas,» ütles ta. «Sina oled õige mees. Ma olen sind kaua silmas pidanud ja olen veendunud, et pisut reetmist ei tähenda sulle mitte midagi. Inimesed on eelarvamuste küttes. Mis on reetmine? Osavus sünnimustega kaasa minna. Seda sa teed, ja sellest tulebki, et sinu protestandid sind põlgavad, ja nimelt nii väljas maal kui ka Louvre'i müüride vahel, niipalju kui neid siin veel järel on.»

Henri ehmus seda kuuldes. «Mida peaksid küll härra admiral ja mu kallid ema minust mõtlema, kuna ma seda vanaeite kuulan, selle asemel et teda ära kagistada. Aga see veel tuleb. Valmistan oma kättemaksu pikkamööda ette ja see on seda põhjalikum.»

Ta näost polnud samal ajal midagi märgata, see väljendas teenistusvalmidust ja süütut nõusolekut. «Tõsi, *Madame*, et olen suhted oma vanade sõpradega täitsa ära rikkunud. Seda rohkem, *Madame*, tahan ma teid teenida.»

«Eriti, mu väike, kui sa selle eest loa saad pisut liikuda. Sa mängid nüüd heameelega Guise'iga palli, ja see on sinu poolt tark, arvesse võttes seda, et ta astus surnud Colignyle näkku. Sa pead aga ka koos temaga Louvre'ist lahkuma, iga kord, kui ta välja läheb.»

«Ta käib palju väljas. Eriti ratsutab ta välja.»

«Sa pead koos temaga minema ja ratsutama, et ma alati teada saan, kus ta oli. Tahad sa seda minu heaks teha?»

«Ma võin Louvre'ist välja minna? Iga päev? Läbi värava? Üle silla? Mida te käsitate, *Madame*, see sünnipäev!»

«Mitte sellepärast, et mul hirm oleks Guise'i ees,» väitis kuninganna. Tema uus liitlane kinnitas veendumusest: «Loomulikult, kui inimene on nii edev, nagu lotring oma ihuliikmetele! Tal on blond habe, ja teda armastab rahvas!»

«Ta on eesel,» ütles kuninganna niisama kindlalt. «Ta ässitab katoliiklasi üles. Ta ei tea, kelle heaks ta töötab. Minu jaoks. Sest ma vajan varsti jälle tapatalust, protestandid ei anna üldse rahu, isegi mitte pärast Partliööd. Eks saagu nad siis veel ühe. Guise peab katoliiklased üles ässitama, ja sinul luban ma hugenotid marru ajada. Räägi neile Pariisis, et nende relvad meid väljas igal pool löövad. Kahjuks pole see mitte päris vale. Provintssidesse aga lased sa teatada, et siin tuleb varsti ülestõus, ja tulgu see vaid! Tahad sa kõike ka korralikult teha, Puurikuningas?»

«Üle silla võin ma sõita? Ja ka jahile? Jahile?» koristas Henri ja puhkes naerma, nii lapselikult rõõmustas vang. *Madame* Catherine muigas tema üle heatahtliku põlgusega. Ka kõige targem vanaeit ei eralda ehtsas rõõmus alati kavalust, mis ometigi selle taga peitub. Vang teeb hästi, esinedes alandatumana kui vaja, ja kes oma tundi ootab, peab end seda kõhklevamana näitama.

Kui Henri oma ülla sõbratari juurest lahkus, pörkas ta ukse ees kokku d'Aubigné ja Du Bartas'ga. Need mõlemad astusid muidu vaevalt ühiselt välja; seda keelas neile ettevaatus. Ainult seekord ei suutnud nad vastu panna, kuna nende käskija lõpmata kaua jutles vihatud mõrvariga. Henri oli neile mõistatuseks muutunud. Ehkki nad teda armastasid nagu alati, ei teadnud nad enam, kui palju nad teda usaldada lohivad.

«Selle ukse ees ei arvanud ma teid leidvat,» ütles Henri neile pahaselt.

«Meiegi oleksime meelsamini teid kusagil mujal kohanud, *Sire*.»

«Aga seda me ei tohi,» lisas üks juurde.

«D'Armagnac ei lase meid teie juurde,» seletas teine. Vaheldumisi kurtsid mõlemad karedate häälega. «Meid jätate te kõrvale ja käite läbi uute sõpradega. Need on aga vanad vaenlased. Olete te siis kõik unustanud? Kellele te tänu võlgnete — ja isegi seda, kelle eest peate kätte maksma?»

Henril söötsid pisarad silmi, kui ta oma kättemaksust kuulis. Ta pöördus kõrvale, et nad seda ei näeks.

«Uus õukond,» ütles ta, «on lõbus, teie aga tahate ikka veel kurvad olla. Charles Üheksanda ajal olin minagi mässaja. Mis see aitas? Kättemaks, mida teate teie kättemaksust! Kui ollakse andunud kättemaksule, muutub ta sügavamaks, üha sügavamaks ja lõpuks põhjatuks.»

Nad rääkisid kõike seda šveitslastest tunnimeeste silme all, kes õhku põrnitsesid, nagu ei saaks nad millegistki aru.

Mõlemad vanad kaaslased nurisesid. «Kui te aga midagi ette ei võta, *Sire*, siis tegutsevad teised: Pärtliöö tuntud osavõtjad. Need ei jää rahule lõbusas õukonnas ja veel vähem kirikutes. Kuulake vaid, mis seal jutlustatakse.»

«Et te peaksite teise usku pöörduma; muidu tapetakse teidki. Pöörake end! Minagi tegin seda.»

Siin jäi neil jahmatusest vastus võlgu. Ta ütles edasi:

«Kui te aga ei taha järele anda, siis hakake esimesena pihta. Te olete tugevad. Mitmed sajad religiooni oma-dest on Pariisis veel elus. Neil pole võib-olla relvi, aga neil on jumal.»

Siis läks ta edasi, ja oma jahmatuses ei püüdnudki nad talle järgneda.

«Ta pilkab meid,» sosistasid nad teineteisele. Isegi šveitslased ei tohtinud seda kuulda. Iseenda ees püüdsid nad teda õigustada. «See võib ka hoiatus olla, et me mingi ülestõusuga tegemist ei teeks. Ebatõega tõde mõista anda — see oleks tema moodi. Enne ta pealegi nuttis, ehkki me seda märgata ei tohtinud. Aga ta nutab

tergesti. Nutab mõtte juures oma kättemaksule, ja tuli ikkagi sellest uksest välja. Sellest samast toast, kus ta oma mürki sail!»

Nad jõudsid ühele arvamisele, et nad oma isandat enam ei mõista, ja et nad on õnnetud.

TEINE ÜLESANNE

Henri läks kuninga juurde, keda hüüti samuti kui teda ennast ja kes oli troonil kolmandaks Henriks. Tihti olid nad kahekesi mänginud, üks Henri teisega. Poisikese-põlves Saint-Germainis ratsutasid mõlemad kardinalideks riietatult eeslite seljas saali, kus *madame* Catherine ehtsat kardinali vastu võttis. Midagi samalaadset kordasid nad nüüd täiskasvanud meestena, Prantsusmaa kuningas ja tema vangisolev nõbu, kelle ema ja kõik sõbrad siinsamas elu olid kaotanud. See-eest läks Prantsusmaa kuningas järgmisel päeval kloostrisse, et võimalikult kiiresti oma patud andeks paluda. Ta kahtles teatud kindlaksmääratud aja jumalateotamise pärast, teise aja lihalike eksimuste pärast ja veel korra sellepärast, et ta on nõrk valitseja. Lausa häda ja häbi oli näha, kuidas kõik teda kurjasti kasutasid: intrigandid, petised, lõbupoisid ja ainsa naisena ta ema. Ta kinkis, mängis maha, kaotas. Ühel teatud punktil sai tal alati selgeks, mis toimub: tema röövimine, alandamine — ja ta jäi vait.

Nad pidasid vaikimist ähvarduseks ja tegid end väikseks, niipea kui kuningas vaikis. Tema tummaksjäämine oli aga oma võimetuse tunnetamine. Talle torkas iga kord hinge, et väljasurev valitsejasugu ei suuda maailmas ega maal enam midagi korda saata ega peatada.

«Sallivust peaks olema,» ütles ta just täna oma nõole ja õemehele. Meeleheide kiskus selle välja. «Rahu oleks äärmiselt teretulnud. Kas ma's vihkan hugenotte? Üheksa-aastaselt olin ma ise ka hugenott ja viskasin oma õe Marguerite'i palveraamatu tulle. Ma tean veel, kuidas mu ema mind lõi ja kuidas mulle see nalja tegi. Tänase päevani häbenen ma tema ees vana tunde pärast. Ta on selle ammu unustanud. Kuhu ma satun?

Ma peaksin tegelema uskudevahelise rahuga. Nüüd aga andsin ma vande, kui troonile astusin, et ma ei salli oma kuningriigis ühtki teist usku peale katoliku usu. Mida teha? Ma ei kihuta ketsereid minema, nagu ma peaksin, ma palvetan nende pööramise eest. Ma võin ainult ühtelugu palvetada.»

«Te võite rohkem,» kinnitas Henri Navarra, tagasihoidlik pealtkuulaja tolele Henrile, keda nüüd kuningaks nimetati. «Teil on suurepärane käekiri. Ainult ikka usinalt ringkirju ja dekreete koostada! Teie virkus, *Sire*, on kõige ilusam eeskuju meile kõigile.»

See kuningas oli oma kurbadel päevadel ja nõnda ka täna, kolmekümnendal jaanuaril, hoolas kirjutaja — nagu oleks tal kõik tegemata jäetu tasa tehtud, kui ta oma käega tinti kulutas. Ainult alati jooksis sinna ka verd sisse, ja ta hea tahe jäi asjatuks. «Mu sekretär Loménie on juba õige kaua haige,» tähendas ta. «Ma kavatsen teda külastada.»

«Ärge seda tehke, *Sire*! Ta on surnud, mina ainult reedan seda teile. Teie pidite jääma sellest sõnumist puutumata, kuna viibisite parajasti kloostri. Räägitakse, tal olnud katk.»

See oli too ärakägistatud maaomanik, kelle pärijaks sai üks itaallane, ja täna polnud esmakordne juhus, et kuningas kadumajäänu pärast muret tunneb. Oma halvasti raseeritud näost, millel olid ilmselt ahvilikud kontuurid, uuris ta teravate silmadega ruttu ja arglikult nōo näoilmet. Otsekohe põgenes ta pilk uuesti kirjutuspaberil juurde. «Selle ilusa elu pärast,» pomises ta, «ei jõudnud ma ära oodata, mil mu vend Charles sureb.»

«Kas see siis ei tasunud vaeva?» küsis hea nōbu imestunult.

Kuningas mähkis end üleni kasukasse ja hakkas jälle kirjutama. Nōbu Navarra liikus sel ajal toas, alustas monoloogi, katkestas ja alustas uut.

«Uus õukond erineb tugevasti vanast. Seda rohkem tunneb kui näeb. Charles Üheksanda ajal olime kõik pöörasemad. Magatakse veel täpselt sama palju naistega, aga veelgi tihedamini poistega. Seda õpivad paljud alles nüüd, et olla vajalikul tasemel. Mina mitte, ja ma

kahetsen seda; sest nii jääb teatud osa inimlikust loomusest mulle tundmatuks.»

«Täna taevast,» vaidles kirjutav kuningas vastu. «Poisid on veel rahaahnemad kui naised. Peale selle mõrvavad nad üksteist. Mu kõige kallim torgati mul läbi.»

«Seda ei juhtunud Charles Üheksanda ajal,» konstateeris Navarra. «Ehkki tema valitsemise kõrgpunktiks oli Pärtliöö. Laibalehk on uues õukonnas püsivam kui vanas, seda ma mõnan. Aga kui sõbralikult elame me muldul! Keegi ei mõtle põgenemisele, ülestõusule ja sakslaste relvastatud sissetungile. Mina olen õpetust saanud, mina ei tõsta sõrmegi.»

Ta ootas, kuulis ainult sule kriiksumist, ja jätkas teisest kohast.

«Mina ja Guise oleme saanud headeks sõpradeks, kes oleks seda varem mõelnud. Kui Teie Majesteet mind vabaks laseb, hüppan hobuse selga ja sõidan jahile. Kuninga ema lubas seda mulle. Muidugi valvatakse iga mu sammu nende poolt, kes kõige meelsamini poleks mitte mu valvurid, vaid mõrvarid.»

Sule krigisemine. «Ma lähen,» andis Navarra teada. «Sajab, ma ei taha välja ratsutada, tundes mõrvareid oma selja taga. Lähen ja mängin oma toas narriga. Too on veel kurvem kui kuningas.»

Ukse juurest kutsuti vang tagasi. «Nōbu Navarra,» ütles kuningas. «Ma vihkasin sind kaua aega. Nüüd oled sa aga õnnetus, kus olen minagi. Mõlemad võlgime selle eest tänu neilesamadele sündmustele — ja meie emadele,» ütles ta imelikult raskelt. Henri ehmus; ilalgi polnud asjad talle sellest küljest paistnud. Ta ema võiks ta õnnetusel süüdi olla! Puhast Jeanne'i nimetati koos *madame* Catherine'iga! See tõukas Henri tagasi, ta unustas seetõttu oma nägu valitseda. Tema kurb kaaslane aga ei märganud seda, tal endal polnud sugugi hea olla. «Mis jõledus tal juba jälle ees on?» küsis ta, nägu usaldamatusest tumenenud.

«Ei midagi sellesarnast, *Sire*. Kuninganna on hea-tujuline. Miks ei peaks teiegi seda olema?»

«Kuna mul on veel üks vend,» oli üllatav vastus. Henri ei leidnud otsekohe sõnu. Vanema venna surm

ei toonud õnne, nüüd aga soovitakse ka noorema venna surma! Hommikumaa kuningas oma serailis, kelle eest kogu välise maailma varjutab suur hädasoht, mida tema peab palees oma ligimestelt kartma. Henri juba aitas, mis järgneb. Kuningas küll põlgab oma ema tema jõleduste pärast, kuid samal ajal ei lase ta rahutu vend tal magada. Keda tuleb tal lõpuks rohkem põlata: *madame Catherine*'i või iseennast? Oli näha, kuidas kuningas mingi sisemise sunni vastu võitles. See ei aidanud, ta pidi sellega välja tulema; jäi aga varitsevaks, isegi piinarikka väljapurske puhul.

«Nõbu Navarra! Vabasta mind mu vennast d'Alençonist!»

«Olen sügavasti liigutatud, *Sire*, kuna te mind seda võrd usaldate,» kinnitas Henri mõõdukalt ja kummardusega. Nii ei ütelnud ta ei ega jaa. Kuningas võttis seda võib-olla jaana.

«Siis,» rõhutas ta, «võin ma sind uskuda.» Seda ütles ta luuravalt — ehkki see pidi kõlama kui nali.

«Kas ma siis,» Henrigi rõhutas tugevasti, «võin ilma oma mõrvariteta välja ratsutada?»

«Rohkem kui seda. Kes mind mu vennast vabastab, saab asevalitsejaks kogu kuningriigi üle.»

See tuli nüüd üsna kindlasti võltsist südamest. «Valois, sa kallike,» mõtles Henri, «pead mind tundma õppima.» Ja ta hüppas lapsikust rõõmust õhku. «Oleks ma seda uneski võinud näha!» hüüdis ta ja juubeldas. «Asevalitseja kogu kuningriigi üle!»

«Me pühitseme seda kohe,» otsustas kuningas.

UUS ÕUKOND

Majordoomused jooksid juba, ja Louvre'i loss, mis seni uinus, kui kuningas kurb oli, noorenes korraka noorukite rõõmust. Õhtul olid kuninglikud kambrid ümber kujundatud pärsia telkideks. Köönlad põlesid tiktud looride taga, ja need moodustasid oma tuhmi sädelemisega niihästi katuse kui seinad. Värvitud huultega ja mustaksvõõbatud ripsmetega ranged kahvatud poisid, riietatud läbipaistvaise rüüdesse, kandsid paljaid

jooku; nad valvasid liikumatus poosis kõrgemat poole. Sellele tõusid pealtvaatajad, keda oli ainult vähe: mõned itaallased kui ka Lotringi härrased. Hertzog de Guise, uhke oma toredatele kehaliikmetele, esines igal pool nagu peremees ise! Ta vend Mayenne* oli suure lahu helkitvasse siidi surunud, selle küljes rippus kuldne astoda, — peale selle oli samast perekonnast kohal ka d'Elbeuf, kummaline sõber, kes ilmus Navarra kuningaga lähedusse alati parajal ajal.

Navarra ise demonstreeris oma kõige hinnalisemat andi ja sellele eriliselt kinnitatud paelu oma perekonna varvides, et igaüks näeks, kui uhke ta on, et saab osa võtta. Pidu oli korraldatud meestele ja poistele. Poisid pidid mehi kütkestama, mehed aga neile oma armu osutama. Mõned veetlevad kogud juba tantsisid omavahel. Vormid ja riietus ei reetnud sugu, ja nende kahemõtteline armsus liigutas eriti itaallasi ja paksu Mayenne'i. Navarra andis neile õiguse ja avaldas arvamust, et selliseid olevusi temal küll polnud oma karmide nahkammustega inimeste hulgas, selles tihedas salgas, kes tundeist tundi hobuse seljas istus ja puhkuseks psalme laulis. «Kui mu sõbrad veel elaksid,» ütles ta kerge-meelselt, «siis peaksid neist niisama magusad poisid saama.»

«Oota ometi, mis veel sünnib,» andis Guise nõu. «Mõned nende hulgast on ellu jäänud.»

«Ma ei tunne neid,» ütles vang. «Ma ei hoia võidete poole. Ma olen alati seal, kus...» Ta tahtis öelda: «...lõbus ollakse,» märkas aga äkki, et tal oli siin üks siline vaenlane.

Kantsler Birague,* itaallane, oli *madame Catherine*'i laudu oma ametikoha saavutanud. Koos Catherine'i ja paljude oma kaasmaalastega tungis ta ühel ööl Charles Chexsanda magamistuppa. See edukas võõramaalane oligi vangisolevas Navarras vandenõulast oma isikliku võimu vastu. Ilma pikema jututa alustas ta tõelist ülevõtmist:

«Kas te pole mitte ühel nõul kellegi teatud d'Aubigné ja tema abimehe Du Bartas'ga? Need inimesed ässitavad õppivat noorsugu mingisuguse nõndanimetatud võrastevalitsuse vastu, nagu seisaksid kuningriigi

kõige kõrgematel ametikohtadel ainult välismaalased.
«*Sono bugie.** Need on valed, härra kantsler!» hüüas Henri hästimängitud vihaga, aga sisserännanu keele. Too muidugi ei uskunud ainustki tema sõna. Lotring mehed lasksid end petta, mitte aga sisserännanu.

«Teie sõbrad,» tõi Birague esile, sest viha lämmatas teda, «nad on võllale ligemal kui...»

«Ligemal kui mina,» täiendas Henri. «Mind te ei pööra kinni.»

«Ma poon ruttu ja heameelega.»

«Aga ainult väikseid inimesi, *signore*. Te poosite ühe viletsa kapteni, kes rääkis kõigi itaalia kelmide kuu mahalõikamisest. Minu puhul peaksite te kogu maailma ees mu süüd tõendama, otsuse tegema ja pea piduliku maha lööma. Seda teie silmad ei näe. Mille peale vean kihla?»

«Ma vean kihla ja annan pandiks oma parima kallia kivi.»

Mõlemapoolselt tuli kõik suure teatraalsusega, nagu kuuluks see magusa muusika ning tantsimise juurde, ja otsekui oleks kokku lepitud jõhkra vahemängu suhtes.

«*Sire!*» hüüdis Henri Prantsusmaa kuningale. Kuningas oli sisse astunud pärsia telgi eesriide pilu vahelt, äkki seisis ta sätendades kohal kui peo sultan. Henri kummardas ta ette põlvele: «*Sire!* Teie kalgi südamega vesiiril pole muud midagi mõttes kui rattale tõmbamine ja neljaks tükeldamine. Kas ma sellepärast Pärtliööd pääsesin?»

«Kui õnnis kuningas mind oleks kuulanud!» karjus kantsler Birague. Vihas omandas ta veidra hääldamise ja hääle nagu kähiseval papagoil. Sellesama häälega oli ta Charles Uheksandale peale käinud, tundideviini kuni Charles hullus ja tapatalguteks käsu andis.

«Kas kuulete, mis ta räägib,» oli kõik, mis Henri see peale ütles, aga ta tundis, et d'Anjou oli tema pool. Enne d'Anjou ja Pärtliöö mees — nüüd kuningas — aga kuningas ainult, kuna ta vend oli halva südame tunnistuse kätte surnud; kuidas on küll tema enda omaga lugu? Ta ei armastanud hoopiski neid näha, kes teda väga tumedail tundidel aitasid Charles'ist järele saada. Isegi ta ema nägemine oli talle vastumeelt, ja

... veel ema itaallaste seltskond. Ta pidi neid oma, ja kahjuks neid isikuid oma kõige intiimsemate pidustustele lubama, sest oli juba kord nii, et neil saabus talpu poiste armsusest.

«Võtke püsti!» käskis pärsia sultan, oma turbani külgede sätendades. Nõbu Navarra hüppas üles, kerget kui pall. Sultan käskis: «Sa oled minu isiklik vang, sa külge ei pea keegi kätt panema. Lepi minu vesiiri ära!»

Henri võttiski seda arvesse. Ta kujutas tõelist lepitantsu kantsleri ümber. Toda aga sundis ta hominumaalne osa väärikalt kõike pealt vaatama, ehkki ebatavate silmadega.

«Vägev vesiir!» ütles Henri. Ta puudutas oma rinda, aga kantsleri oma, juhuslikult sattus ta just hiiglastele juveelile. «Pärsias on palju vargust,» ütles Henri. Siinkohal lõi õnnelikul kombel sekka tušš ja pehmendas kõik, mis muidu oleks kuulda olnud. Ballett muutis etteastet.

Tantsijad tipsisid varvastel, lehvitasid looridega ja muutisid ilusaid põlvi. Kõik olid poisid, ka need, kes olid tüdrukutena riietatud. Need välgutasid looride tagant silmi, ahvatlevamalt kui naisesilmad, nagu paisisid ja teatud soovimatud mehelikkuse tundemärgid välja. Naised, liikusid kehad täiesti naiselikult. Teised, kes mõeldes olid jäänud, ei ulatanud võltstüdrukutele seest mitte vähem eputavalt sõrmeotsi ega jätnud neid ümbrüüdlusest nõrkevate kätega embamata. Näiliselt olid iialgi musklid mängus. Kui ühed panid teisi vürtsi pöörlema või lennutasid neid läbi õhu, siis oli kiutus uskuda, et see ei sünni mitte jõu, vaid armsuse vaimu väel.

Siin oli Du Guast hinnatav. Muidu väiklane olend, lameeldiva kõneviisiga, rumal, jäme ja müüdav; siin oli too inimene omal kohal. Õigusega jõudis ta iga tantsufiguuri juures esiritta. Pealtvaatajatel poodiumil olid kõigil silmad tema peal, ja ta oskas igale üksikult ebatavaks teha, et just tema lahkust igatsetakse. Oma taami ees põlvitas du Guast nagu kõik teised poisid oma tantsitaride ees, ja anus tummalt tema poole, et ta saaks endalt loori ära võtta. Tõeliselt mõtles ta oma

austusavaldusega kuningat ehk sultanit, ja selle teadmata mõjutas ka kantslerit ehk vesiiri, rääkimata juba süst Mayenne'ist, kes higistas, nii kuumaks kõeti. Kõik need härrased tundsid nüüd end ülendatuna ja koguni esiletõstetuna — sellal kui ometi üks läbiand riivatu poiss nende arvel oma tempe tegi. Mujal olid nad talle jalaga tagumikku andnud või teda ühe puua lasknud. Kõigest hoolimata jääb kunst võimatu kuigi see ka iga kord möödub on.

Momendil muutus see koguni veel haaravamaks, kui nad võeti nägude eest ära. Kes oleks võinud arvata, inimeste näod võivad näida nõnda uutena ja imesetena — viimaks paljastatud pärast kätteõpitustantsu ranget ettevalmistust. Karastatud meestel toppasüda; kuidas aga veel Navarra kuningal. Kuuldaval lausus ta vande, oma harjunud vande. Ta ei uskunud midagi ta nägi. Ta hõõrus tõepoolest silmi.

«Gabriel?» küsis ta.

«Tema ja ei keegi muu,» õpetas teda pilkavalt Guise. «Üks lõbupoistest vabastab teise loorist, mis du Guast sinu Lérani.»

«Tule välja ja võitle minuga!»

«Heameelega, aga mitte poisi pärast. Ta on ilus tema karjäär uue õukonna juures on talle kätte antud.»

Henri silmad olid märjad. Ta tahtis noorele Lérani midagi öelda, kuid too ei tõstnud silmi üles. Ometi olid temalgi pisarad voolanud valge sideme seest, mis tema nägu kattis — Pärtliöö. Kaks selle ohvrit, Gabriel de Lévis de Lérani ja Charles Üheksas lebasid tookorvateineteise kõrval Navarra kuninganna voodis. Mis meel küll saab?

«Selliseid olevusi on sinulgi olnud su inimeste karmide nahkvammuste all, tihedas salgas, mis viistol tundi hobusel istus ja oma puhkuseks psalme laulis, kordas Guise pilkavalt Henri ütlust.

Õigus; ja mis jäi siin üle öelda. «Lérani teeb õigesti, et ta end muudab vajaduse järele ja koguni tüdrukute kergemeelselt rahuldus Henri sellega, ta neelas sellel solvamise alla pärast hulka teisi, ja keegi ei teadnud kuhu need kõik jäid liikuva Navarra juures. Ta naeris

enda nagu mõne kolmanda üle. Ta käitumine polnud juba tõeline vaatleja ei pidanud teda ei tuimaks ega ebadeks. Aga ainult üksainus pealtvaataja, d'Elbeuf, taalus, mis siis Henri õigupoolest on, kas laps, narr või härmiselt sihiteadlik? D'Elbeuf vastas: «Tundmatu — karmis koolis.»

D'Elbeuf on vaatleja, ja seetõttu mitte palju rohkem sellest. Võimsa suguvõsa kauge liige, ilma suurte väljapaadeteta ja tõusulootusteta ka pärimise kaudu — ikkagi võib ta ainult teiste alluvuses seista, ja neil pole oht olla tema lugupidamist. Nii leiab ta endale ise oma koha, oma eriliste annete põhjal. D'Elbeuf oleks nii-öelda võimsa kasvuga nagu rahvakangelane Guise; ainult ta hoiak on loium, juuksed on tal tumedad ja ta ei sära sugugi endauhkusest. Tal on niisked, suured, väga ilusad silmad, ja need aimasid ära Henri suures tõusuteed viiva saatuse ja jõu, mis seni ainult kõrge madalamat enesealalhoiu eesmärki teenib. Tema ja Henri sõber kahtlastel päevadel, mis pole veel kuulsustrikkad ja pigem vastupidised sellele. Kui õnn on juba oma sõna öelnud, pole mingit d'Elbeufi enam.

Nüüd hoiavad tüdrukud, kes on õieti poisid, kuldseid pekreid käes. Nad tõstavad need üles, pööravad neid vormeotstel ringi ja keerlevad seejuures ise; kõik see toimub, ilma et ainuski piisk üle serva langeks. Nii palju kui aru saada, peab see tähendama armujooki, ja mõisid, kes tantsijatena poisse kujutavad, ihaldavad seda. Nende väljendusrikkad kehad võtavad poose, mis avaldavad igatsust. Üha erutavamaks muutuvad poosid, avanevad janunevad huuled; ja kui iha juba talumatuks on tõusnud, voolab pisut tõelist märga sekka. Vahemalt jookseb see kuningliku lemmiku Du Guast'i suhu; d'Elbeuf näeb seda täpselt. Tema tähelepanu on täielikult toimuva juures, mis Henrid puudutab. Du Guast põlvitab ja ajab pea kuklasse, noor Lérani tüdrukuna kummutab nõu; d'Elbeuf võiks tilku lugeda. Sama pilguga haarab ta palju näoilmeid, kantsler Birague'i melikult luurava ja Prantsusmaa kuninga lausa õnnest joobuva. Kuningas näib olevat nagu piksest rabatud ja haeratab — noorele Lérani. Ainsagi pilguga ei osuta ta tähelepanu oma senisele lemmikule — millest üksi

juba võiks järeldada, et otsekohe peab midagi ebatavalist juhtuma. See avaldub aga sel viisil, et Du Guast pärast armujoogi saamist keha taha painutab, — unematult kaugele väänab ta selle välja, karjub seejuures ja pööratab silmi. Uhesõnaga: mürgitatud. Nii pidigi minema asjade seaduse põhjal. D'Elbeuf oleks võinud seda ennustada.

Samal ajal, nagu tellimise peale, kriiskab veel keegi vana papagoi häälega:

«Sire! Teie lemmik on mürgitatud. Tema tüdruk on Navarra käsilane. Andke see prints minu ja õiglase kätte, muidu tuleb teil endal teda kartal!»

Mis võis nii hirmsatele sõnadele muud järgneda kui hinge kinnipidamine ja liikumatus. Muusika katkes, ballet kangestus, liikumatult ootasid pealtvaatajad poodiumil kuninga tuksatust, aga ka tema juures jäi kõik liikumatuks. Ainult tegevuspaik ise, pärsia telk, hakkas pisut vappuma. Naised põhjustasid seda, Prantsusmaa õukonnadaamid, kes, väljalülitatud salapärasest peost olid eesriiete taha hiilinud ja sisse piilusid. Seal olid peidus aadlidaamid ja auneitsid. Ka alamad olevused teenijate hulgast riskeerisid üht pilu avada, järgmist sakutas samal ajal Navarra kuninganna ise. «Mis saab!» mõtles Margot üldises vaikuses ja tardumuses.

Ta mõtles: «See pidigi juhtuma, niipea kui mehed omaette jätta. Kõigepealt ehivad nad end nagu mehed ja õrnuse pärast muutuvad üleloomulikeks. Seepärast lõpeb see ikkagi mõrva ja tapmisega. Mu kuninglik vend tahab muidugi oma mürgitatud lemmiku eest kätte maksta. Ta annab mu vaese Henricuse välja lurjus Birague'ile, kellel iha tõttu ila suust välja jookseb. Ei mitte ükski kõigist neist mühakatest ka küllalt peen pole taipama, mis mängu siin mängitakse! Ja nemad usuvad, et võivad meieta olla!»

Üks oli küllalt peen. D'Elbeuf Lotringi perekonnast hüppas poodiumilt alla, tiris täitsa kõveraks tõmbunud Du Guast'i põrandalt püsti, pani ta jalgadele ja andis lõbupoisile niikaua vastu kõrvu, kuni too õieti selisma jäi. «Lõpp komöödiale,» urises ta seejuures. «Hoia end uuesti peale hakkamast!» Seeläbi, et ta poisil käe välja väänas, sundis ta teda poodiumile kaasa tulema. Ta

sisestas ta kuninga ette põlvili ja käskis: «Tunnista maaleedile, kes sind pettusele ohutas, võib-olla ei tõmbata sind oksa.»

Du Guast tõi kogu oma kehaga nähtavale kõige kohutavama hirmu. See oli kõige parem, mis ta täna tegi, kui andekas kui kõik eelnev oligi. Ehtsust tuleb ikkagi salustada.

Ta kael oli nii pikaks läinud nagu kael, millel äsja otsast on lõõdud, sest need kasvavad äkki; ja seda väljasirutatud kaela pööras ta siia ja sinna, kuninga juurest kantsleri juurde, kantsleri juurest kuninga juurde. Kantsleril langesid põsekotid sügavalt alla, kuningal paisus otsmikul kuri soon. Du Guast tundis oma vaenlase d'Elbeufi rusikat, see pigistas ta pikka kaela üha kindlamini kokku, ja enne kui ta selle päris kinni nõõris, tõi Du Guast veel kuuldavale: «Härra kantsler oli see.» Igatahes kahetses ta ülestunnistust, niipea kui rusikas ta lahti laskis, ja tahtis seda tagasi võtta. «Mitte härra kantsler! Ma ise täitsa üksi tegin nii, nagu oleksin mürgitatud, armukadedusest härra de Lérani vastu, kellele mu kuningas naeratas.»

Seda ei usutud, ehkki see ometigi oli samuti õige. Kuningas silmitses ainult kantslerit seda ebaarmulikumalt, õigemini sultan oma vesiiri, sest selliste kujudega olid nad seal. Esimesena andis endast kuulda Navarra.

«Signore Birague, te kaotasite oma kalliskivi! Sire, ta vedas kihla, et ta laseb mind avalikult hukata. See oleks tal ka õnnestunud, kui te tema riugast poleks läbi näinud.»

Kuningas ei tohtinud kantslerit ei Bastille'sse heita ega ametist kõrvaldada, sest *madame* Catherine kaitses oma kaasmaalast. Kuningas tegi selle asemel, mida ta võis ja mis temalt üldiselt oodati. Ta rebis kantsleril suure kalliskivi rinnalt. Seepeale vaatas ta nõutult ringi, nagu ei teaks ta veel, mis nüüd edasi tuleks teha. Ta teadis seda tegelikult väga hästi. Ta viipas alla, noor Lérani tuli astmeid mööda üles, ja põlvitades võttis ta vastu kuningliku soosingu pandi. Sellest peale hoovas temast sinist kuma. Kõik loorid eemaldatud, muutus vicomte de Lérani pea noorusliku sõjamehe

omaks, kes esineb oma algava mehelikkuse jõus ja aitab võidetule jala turjale. Du Guast nõudiski, et ta seda teeks, ta surus ise näo tolmu, ja Lérani ei kõhelnud.

Kui pärsia telgis olijad nägid kõike nii hästi lõppuvat, said nad tagasi oma liikumisvõime. Nad plaksutasid käsi, siis tantsisid nad jälle, ja heljutatuna muutsid kujutasid nad armastust ja õnne pealtvaatajatele, kes sellesse ainult siis uskusid, kui seda mängiti. Veel kaua säras sel ööl pärsia telk oma tikitud eesriidega mille läbi tagantpoolt valgus langes, targalt läbi heljutatuna, nii et kõik seal sees muutus talutavamaks kui harilikult, — inimesed, sultan, poisid, vanad sulid ja ka asjad, mille kõige väärtuslikum osa oli ainult sinine kuma.

Kaks osavõtjat puudusid. Henri ja d'Elbeuf jätsid teineteisega ühes lossi kaugemalasuvast kohas juma laga.

«Seda ma ei unusta iialgi, d'Elbeuf.»

«Sire, te kõhklete siin kaua ja küllap peate ka kõhkema.»

«Mul on aega. Muud midagi mulle ei jää — ainult kannatus ja aeg.»

MIS SEE ON: VIHA?

Kes aga kaua ootab, kogeb, et varem tema poolt kõige kindlamaks peetud tunded muutuvad, et nad jagunevad ega moodusta enam tervikut. Seal on see sõprus Guise'iga. Henri oli talle lähenenud vihast, kuna ta tahtis temast rohkem teada, sest viha vajab seda. Kui siis aga vaenlast paremini tuntakse, tekib jälle oht, et ta leitakse olevat üsna talutav. Veel enam kui see: vaenlane tõmbab tugevamini ligi kui keegi, keda parajasti võetakse sellisena nagu ta on.

Nad mängisid palli, «pikka palli», mis on kõige raskem, ja aina need mõlemad vastased, Navarra — Guisei teised pidid pealt vaatama ja nende muljed olid tihedalt piinlikud. Nähti Guise'ist palju väiksemat Navarra ringi hüppavat, Guise'i ennast harkisjalu seisvat nagu Koljatit tema löökide ootel; aga see polnud veel midagi

palli kukkus kord heki taha. «Navarra, sa oled väiksem,» hüüdis Guise. «Roni läbi ja too ära!» Selle asemel ronida, hüppas Henri lihtsalt seisu pealt üle heki, mis äratas pealtvaatajates imetlust. Tagasi ronis ta palli, lõi nagu kogemata pika palli ära, ja nahkkuul läbis Lotringit rindu. Ta tuikus märgatavalt, hüüdis aga kohe: «Sa tahtsid laupa tabada, ja siis oleksin kukkunud. Nii kõrgele sa ei ulatu, sa kulla pisike. Mine loo meile ehmatuse peale veini.»

Muldugi jooksis keegi teine veini tooma, aga vahejuhtumist aitas, et Guise kutsuti d'Alençon'i ja d'Elbeufi poolt kõrvale. Need heitsid talle ette, et Navarra kuninga on küll ainult vang ja praegu tähtsusetu, kuid kõik kuningasõbrad, kelle hulgas on ka alamrahvast, näevad tema alandamises kuningliku perekonna alandamist. Guise vastas: «Mis te tahate? Poiss ei pane midagi pataks, ta ei lähe mu kannult. Igasse kirikusse saadab ta mind. Varsti on ta katoliiklikum kui ma ise.»

Nad teatasid sellest Henrile, ja too pidas enda teada, mis ta arvas. «Edeval Koljatil pole aimu minu kokkupuutest *madame* Catherine'iga. Oma kohmakate sepiustest puhul pappide ja hispaanlastega kujutleb ta, et keegi ei vaata temale teisiti kui heast küljest. Ta ei tunne mind nii, nagu mina teda. Ma olen ta sõber. Keegi ei või endale niipalju lubada kui sõber.»

Järgmises pallimängu partiis õnnestus tal tõesti Guise'i laupa tabada, ja see läks muhku, hertsogil endal aga hakkas paha. Henri teeskles suurt kahetsust. «Tõepoolest, ma ei tahtnud, et sulle sarved kasvaksid. Ainult hertsoginnal on õigus neid sulle pähe panna.» Seeülesid kõik kohalolijad kohutavalt naerma, ja nad nimelesid üksteisele, valjemini kui oleks viisakas olnud, hertsoginna de Guise'i armukesi. See noor daam oli tuntu ja põhjalikult õukonna kombes ära õppinud. Lotring, kes maas lamas ja otsaesist jahutas, kuulis kõik, mis rohkem vihast kui valust ja otsustas truudusetut karistada.

Navarrale ütles ta hiljem: «Lõppude lõpuks andsid sa mulle ainult põhjust silma peal hoidmiseks, ja seda poleks keegi teine julgenud. Ma näen, et ma võin sind usaldada. Tule minuga yaimulik Boucher' jutlusele.»

Samal päeval ratsutasid nad sinna, hertsog de Guise arvuka saatjaskonnaga, Navarra päris üksi. Ikka veel ei tundnud ta Pariisi väga täpselt ja kuulatas asjata kiriku nime. Kust nad möödusid, kandis rahvas suust suhu edasi sõnu. Need tähendasid: «Pariisi kuningas Elagul!» Seda kuningat tervitati ülestõstetud parema käega. Naised tegid seda samamoodi kui mehed, ainult et nad tihti end unustasid ja oma unelmate blondi kangelase poole mõlemad käed üles tõstsid. Too saatis kiirgust alla õigete ja mitteõigete peale nagu päikese, vabalt ja enesekindlalt. Nii jõudsid nad kohale, ja kui sõjameeste relvatärin vaibus, astus vaimulik Boucher * kantslisse.

See oli uutlaadi kõneleja. Ta vahutas esimesest sõnast peale, ja ta toores hääel läks üle naiselikuks krikikamiseks. Ta jutlustas viha mõõdukate vastu. Mitte ainult protestante ei tule jälestada kuni hävitamiseni. Boucher tahtis ühel pikkade nugade ja veerevate peade ööl eriti arveid õiendada sallivatega, isegi kui nad end katoliiklasteks nimetasid. Kõige halvemad mõlemas religioonis olid tema arvates järeleandlikud, kes on valmis kokku leppima ja soovivad maale rahu. Seda ei tohi maa saada, ja Boucher väitis määratsedes, et maa ei suudaks seda üldse taluda, kuna see käiks ta au vastu. Häbirahu ja pealesunnitud leping ketseritega tuleb puruks rebida. Valjusti kisendavad maapind ja veri ainult vägivalla, vägivalla, vägivalla järele, jõulise puhastamise järele kõigest, mis neile võõras, roiskunud kombelisusest, laostavast vabadusest.

Kokkusurutud mass kuni altari taha ja kõige kaugemates kabelites kinnitas metsiku oigamisega, et ta ei kavatse ei kombelisust ja eriti mitte vabadust välja kannatada. Inimesed litsusid üksteist surnuks, et kantslini jõuda ja kõnelejat näha. Nad ei näinud muud kui laialikistud suud, sest Boucher oli kängujäänud kehaga, ta ulatus ainult pisut üle kantsliaäre. Seevastu sülitas ta kaugele. Ta kõne moonduks kergesti haukumiseks, ja mis temas inimlikku oli, sel oli siiski vaevalt midagi pistmist siintuntud helidega: kõne kõlas võõramaiselt ja äraõpitult. Mitu korda võis arvata, et nüüd tuleb tal langetõbi peale, ja juba vaadati ringi põetajate järele.

Kõik klapsatas Boucher oma lõualuud kokku ja vaatas armastusväärsest naeratades ringi, millega võitis südameid. Uue hooga haukus ta edasi ja ahmis suuga, nagu kavatseks mõne teisitimõtteleja rahva hulgast välja kallata ja ära õgida.

Mõdametunnistuse vabadus? Ei, jumal hoidku! Aga kätte mingeid makse enam, ei mingit üürimaksu, üldse mitte mingit maksuorjust. Ei rahvas, iseäranis aga vaimulikkond ei tarvitse tulevikus midagi maksta. Selles seisab nende liit. Tema kava kohaselt jäävad vaimulikkonna kasuks võlguolevad riigimaksud, rahvas ainult poolt võib rüüstata majades ja paleedes, kõigi hugenottide juures, samuti kõigi mõõdukate juures, keda siit tuleb surnuks lüüa. Boucher julgustas oma kuulajaid mitte tagasi kohkuma suurte isandate ees, ka kõige suuremate ees mitte — ja hakkas vaevalt varjatud vihjetega pihta andma kuningale, salajasele protestandile, mõõdukale ja reeturile. Ta kirjeldas neile oma ettekujutuse järgi Louvre'i lossi varasid ühes igatsetud veresaunaga. Ilma üleminekuta viis ta nad soovide joovastusest jäika kohkumusse, kuna neid jälitatakse. Rahvas ja kõik rahvalik olevat suurimas ohus, sest neid kavatsetakse anda salajaste jõudude võimusesse, kes on töötanud neile hävingut. Siinkohal järgnes lühike tungiv palve, mis tõusis ilmselt suurimast hädast. Seda kuuldes palus rahvahulk valjusti kaasa. Nende peade kohal heljus tossupilv, mis oli tekkinud vaheldumisi väljavoolanud ahnusest, hirmust, vaimustusest ja vihast.

Henri haistis seda leitset. Rohkem ta meeled kui ta teadvus reetsid talle, mis räpane mäng siin toimub. Muldu oleks ta lõpuks kaasa vihanud. Louvre lammutada, rüüstata ja kõik mõrvata, härrad, daamid, vahid koos teenijatega — temagi oli seda juba kavatsenud, sel ajal, kui ta aina põgeneda ja võõraste palgasõduritega tagasi pöörduda tahtis. Sinna oli juba palju aastaid tagasi, ta oleks selle peaaegu unustanud. Siin kirikus meenus kõik värskelt. Ta mõistis jällegi, et alandatu, solvatu maksab kätte äärmuseni.

«Mul oleks rohkem põhjust kui kõigil teistel. Nad tapsid mu ema, siis härra admiral, siis kõik mu sõbrad, kaheksakümmend aadlikku, mu õpetaja, kuninganna —

mu ema viimase kulleri. Ellujäänud on häbiga kaetud, ma ise kannatan vangipõlve ja koos pideva ohuga igapäevast pilget. Ma tunnen seda kõike. Kättemaks oli ka otsustatud; ma lükkasin seda ainult pideva edasi ja kaalusin paremini järele. Nii möödub aeg, nii möödub viha. Ei, see ei möödu, ta muutub küsitavaks. Ma elan koos nendega, me mängime palli, me magame nendesamade naistega. *Madame Catherine* pakkus mulle ülesande; kas ta tõesti mürgitas mu ema? D'Anjou oli Pärtliööl minugi tapnud, nüüd kuningana kaitses ta mind. Guise'ist on saanud mu hea sõber; näib vaevatuks usutav, et ta oleks herra admiralile, kes juba surmas oli, näkku astunud. Siiski. Nad tegid seda kõike, teinud mis tõi. Lugu on nimelt selles, et mina tunnen neid ja nemad mind mitte. Ma ei taha salata, et ma neid selle eest armastan — teataval määral armastan. Vaenlastest võib lõbu tunda nagu armsamast. Ma pean end hoidma ja seetõttu nendega lähedases vahekorras olema.»

Nii õigustas ta ennast, oma kõhklemist, oma kannatlikkust ja pidas distantse rahva suhtes, kellele Boucher soovitas oma kirgede rahuldamist. Muide polnud Boucher oma hirmuäratavat tungivat palvet veel lõpetanud, ja Henri oli valmis kõigega, mis ta mõtteis tulvas. Elu on üürrike, kunst pikk. Mõttedki ruttavad, millal on õige tegu küps?

Boucher tegi neile selgeks, et kogu riigi süsteem olevat küll kuritegelik, aga jumal olevat neile saatnud juhi! Seal ta seisab! Kõik laskusid siis ka põlvili, eriti need, keda kahtlustati mõõdukuses. Julgelt üle nende kaugele ja julgelt üles jumala poole vaatas Guise hõbedases relvastuses, nagu peaks tormijooks võimule kohe algama, ja ta sõjamehed täristasid relvi. Muidugi on kuninga emal siin oma spioonid, ja need jooksevad nüüd kindlasti tema juurde ja liialdavad Lotringi kohutavust kirjeldades. Henri aga, kes teda lähemalt tundis, teadis, et ta on edev Koljat — mahanottija, pealekauba veel sarvekandja. Tuleb olla tema sõber, siis võib teda õigetes piiridesse tagasi juhtida ja isegi tema ümber röömu tunda. «Vihkan ma teda? Ja muidugi. Aga ma see on: viha.»

Nüüd aga juhtus, et pärast jutluse lõppu aeti alam- ja odameeste poolt välja; kohale jäid need, kellel autoriteeti ja mõju, Pariisi linnaisad, linna kõige vanad kodanikud, kõige populaarsemad preestrid ja herra peapiiskopiga. Too võttis endale vastutuse selle eest, et Boucher' kaudu kõneleb taeva viha. Kõnnakombed ületavad juba igasuguse piiri — ja piiskop kirjeldas avalikku, häbitut etendust, mille kuningas korraldas Louvre'i lossis oma lõbupoistega; talikke naisi aga sunniti seda pealt vaatama. See kutsus välja vihase nurina. Kuid käratsemise varjult ütles keegi Henri lähedal, kes kaugel taga seisis: «Piiskop aga magab oma õega.» Seda kuuldes pidi Henri naerma — mitte just selle üksikfakti pärast, vaid selle üle, mis siin toimus.

See võttis peagi tõsise pöörde, sest üks tähtsamaid kodanikke, arvutuskaja president, paljastas kuningriigi poliitilist seisukorda. See oli troostitu; kuna aga keegi ei olnud palju teisiti polnudki ette kujutanud, tekitas see üldiselt vihased, ja ainult faktide üle, mis on varem teada. Uudised erutavad inimeste vaimu ainult suure määral, kaugelt kergemini aga kauavaikitu väljaütlemine. Sada tuhat taalrit aastas läksid maksma kuninga ja ta koerad, ahvid, papagoid; ja see oli odav, võrreldes tohutute summadega, mida ta lemmikute parv maksas. Ühele neist oli tehtud ülesandeks finantside juhtimine! Valjusti ütles seda kõneleja, ja ta lisas juurde: «Kõik on nüüdsel ajal lubatud, ainult mitte avalikult seda, kuidas asjad on.» Kuna ta aga just seda siin ütles teha, jõudis koosolek suurele arvamusele endast, et selle toimuks sel silmapilgul riigipöörde ja nagu seisaks riigimuste keskpunktis tema ise.

Arvutuskaja president luges veel üles palju pillatud sõjoneid, ta kurtis maksude suuruse üle, nende ebaõiglase jaotuse üle, altkäemaksude üle, mida võtavad kõik maksude sissenõudjad, eesotsas kuninga lemmik, herra d'O*, lihtsalt O. Seevastu jättis kõneleja nimetamata palju teisi, ehk küll nemadki olid teatud maksud võtnud ja rahvast kurnasid. Nende hulgas oleks nimelt leidunud Guise'ide perekonna liikmeid, ja nende

mainimine oleks eriti ebasobiv olnud, pidades silmas nüüd pidi järgnema. Sest kohale vinnati suured kotid rahaga, sealt voolasid välja hispaania kuldmoned ega lõpetanud voolamist. Kukrumeister jaotas need vastavalt hertsogi de Guise'i käskudele, linnalaste preestrite, mõjurikaste kodanikkude, ametnike ja sõjaväe meeste vahel. Selle eest kirjutas igaüks oma nime nimekirja, Lotring eesotsas, ja igaüks hüüdis ka veel sõnad «Vabadus.»

See oli «Liiga» * algus. Sellega oli pärast hispaania pistoolidega rahakottide väljapuistamist asutatud liikumisel eesmärgil, et anda võim ja vägi ühe partei kätte. See sai seda siis ka parasjagu küllalt, et paljude hertsogi ja ebaõnnestumisaastate kestel maa tükeldamise asemel viia, kuningas viimsesse nurka suruda ja kõik inimesed tagasi paisata tervete sugupõlvade võrra. Siin algas algus, ja sellal, kui võõras raha ruttu ära pandi, et saajad selle päritolu vaatasid, tungisid tänavallapsed hüüded: «Elagu!» * ja «Vabadus!».

Petetud rahvas hüüdis oma auväärt juhile elagu, ta oli tegelikult seesama õigus tahta, et teda tõsiselt võetakse nagu ta pööblist pooldajailgi. Mis tähendab petetud? Nii suurel määral pole rahvas seda kunagi, kui hiljem väidetakse. Hispaania kulda said näha alama alamjuhid, rahvas näeb blondi habet, mis teda valmutab. Selle eest aga teab rahvas õigupoolest suurepärast, et talle pole mingi usupäästmine tähtis ja et tema endaga ei toimu mingi muinasjutuline ärkamine. Nad tahavad üksnes teistelt võorandada, neid tööpalkade minema kihutada ja rikastuda. Nad tahavad erutada end tähtsaks teha, ja nad tahavad tappa. Selles on ainiipea kui rahvast ja auväärt inimestest moodustatud jõuk asutab Liiga südametunnistuse vabaduse mahasurumiseks. Nad karjuvad ainult seda valjemini «vabadus» — petetud väljas koos petjatega sees, ja tõendavad sellega, et kuna neid ju petetakse, tahavad nad petta.

Petjate hulgas, värskelt täidetud taskutega ja liiga vabaduse järele, oli mõõdukaid, kes leidsid sobiva aja kaasa lüüa. Isegi usust taganenud hugenotid ei pöördunud; jah, just nende õigustamiseks oligi Navarra

halolekut vaja. Tema võeti Guise'i poolt kaasa, et paljud teised puhta südametunnistuse saaksid. Henri märkas seda iseenesest, ja pealegi tehti see talle selgeks. Tema varem, varjatuna valjust pahameelest õukonna vastu, oli juletud sosistada, et peapiiskop pole sugugi paat — nii ka nüüd. Karjumine vabaduse järele kõlas sõjaväe meeste ülestunnistuste, kes üsna kuuldavalt rääkisid: «Hispaania mündid olid need, vader! Hispaania mündid!»

Henril polnud siin veel aega tundeilt järele pärida; tema palju juhtus. Eelkõige näitas Guise end uuesti selgest, võrgutajana ja inimeste osava kohtlejana, keegi ei olnud sellelt kõrgilt liigendnukult võinud nii palju salavallust ja kiirust oodata. Vaat mida teeb omakasul! Ta peale selle tehti talle see kergeks, kuna kõik end meeldatuna tundsid, istuda samas ühingus koos nende sõprade isandatega. Guise jagas nende vahel ülesanded, sõjaväelastele sundvärbamise partei väeosa jaoks, valmulikele lihtrahva ülesässitamise, kodanikele vastupanu riigile, mis puutub kõigisse maksudesse. Ta annetas neile tiitleid koos õigusega selle juurde kuuluvale ametile, juhul kui see ametikandja lahkumisel vabaneb. Tema tapmise läbi, nagu igaüks taipas.

Mis tulevikus iganes tehakse, keegi ei vastuta oma tegude eest, sest siin vandusid nad ette pimedat sõnakõlmist juhile. See täide viidud, lõpetas ta meeltülevõtte koosoleku.

«Navarra,» ütles ta lahkudes, «sa veendusid, kui kiirevad me oleme.»

«Oma õnneks,» vastas Henri. «Pariisi kuningas, elagu!» hüüdis ta koos rahvaga, kes väljas kogu aeg oli oodanud. Enne kui ta kadus, müksas ta veel sõber Lotringile külge ja aimas tuntavalt järele, kui mahlaselt linnaisa oli öelnud: «Hispaania mündid, vader! Hispaania mündid!» Ja läinud ta oligi.

Ta läks kiiremini ja kiiremini, ta vahid pidid jooksuma. Ta jõudis Austria tänavasse, üle lossisilla, läbi väravakäide ja Louvre'i õue — ei märganud aga kõigest mitte midagi. Ta ei märganud, kust ta mööda läks, kes talle järele vaatasid, ja tundis oma toa alles siis ära, kui ta juba ammu seal siia-sinna jooksis. Siis sai ta teadli-

kuks, et ta vihkas. «See — see on viha! Hispaania maa — muuladel üle mägede, pidurdamatult relvad kotid täis pistoole. Puistatakse välja Pariisis, kuld voolab — voolab lõputult, aga taskud täituvad kullaga südamed vihaga, rusikad vägivallaga, suud nuga valega. Nüüd hakake pihta, ja saage kiskjajaks loomad, selle asemel et olla leebed ja mõistlikud! Pidage sõda ühe religiooni pärast ja kõigi vastu! See on mu tuttav juba eluaja. Taipamatu olin ma kuni tänaseni kum tegude allika ja päritolu suhtes. Hispaania maa siia reisinud üle Pürenee, üle minu oma mägede, ja joonistan tee õhku, siin langeb oja alla, seal on mu kodu Coarraze. Nad tahavad seda mult varastada, Hispaania don Filip pole iialgi teisiti mõelnud, kui et minult võtta mu Pürenee nõlv; mina aga nõuan veel tema oma lisaks. Ma nõuan seda, kuna need on minu maa, see on minu maa, kuhu ei tohi tema sõjamehed astungida ja tema rahakotid reisida.»

Niipalju tänaseks. Kahekümne kolme aastane mõtte ainult harva edasi, ja tema viha on kõigepealt piiratud oma kodumaa maastikuga. Ta vihkab maailmavalitseja armastusest oma väikese Béarni vastu — ehk küll ta juba sellepärast, et Prantsusmaa kannatab. Ta kannatab nagu tema ise ja sellesama süüdlase läbi. «Mis Guise ja Caterina! Kumbki pakub teist üle maailmavalitsejale alistuvuses. See ongi see vaenlane, teda ma vihkan. Tema hoiab mind vangis, tema maksab minu leeridevahelise sõja siin minu maal, mida ma ükskord valitsema hakkan.»

Kui ta hiljem tõepoolest valitses, olid niihästi ta arusaamine kui viha kohutavalt avardunud. Ta ei tahtnud näha vabana mitte ainult Prantsusmaad ja olla suuri maks vürstiks Euroopas: mõlemale tahtis ta jäävat rahutuua, ja Austria dünastia pidi langema. Ta üritas lõpuks seda vihatud dünastiat kogu ülejäänud maailmajaost minema kihutada ja alatiseks Pürenee kõrgete kaljude taha sulgeda. Sellest saab kunagi vananeva mehe suur plaan ja see kujuneb tema elu lõpplahenduseks.

Nooruk oma vanglas vihkab don Filipit, võtab kirstust pildi, see näitab läägeid blonde lokikesi ja tühja nägu. Laup on kõrge ja kitsas; nooruk torkab noaga

sisse. Viskab noa ära, pildi ära ja ringutab käsi. Mis see on: viha? Me vihkame piiritult ainult seda, mida me ei näe. Ta ei saa iial Hispaania Filipit näha.

KOLME HENRI STSEEN

Ta ütleb oma heale sõbratarile *madame Catherine*’ile, et Lotring saadab korda imelikke tempe. Henri oli vahepeal end uuesti kogunud ega andnud oma teadetele rohkem tähtsust kui oli tark, pidades silmas enda olukorda. Ta tegi Lotringi vandenõust auväärsete inimestega koomilise etteaste. Blond kangelase suhteid pööb-uga käsitles ta vaid üldjoontes; kuninga ema võis sel-last põlgust või, kui soovis, hoiatust välja lugeda. Caterina jäi aga lugupidamatuse juurde. Seepeale astus Henri talle igatahes päris lähedale ja ütles ootamatult: «*Madame*, te olete kadunud.»

Madame Catherine naeris emalikult. «Sul ei maksa muretseda! Guise’i tegevus tuleb lõppude lõpuks kasuks minule, sest Filip on minu sõber.»

Caterina uskus seda ega taibanud seetõttu, et kuningas Filip otsib endale asemikku Prantsusmaal, kui ta sin ainsaks isandaks saab pärast kuningriigi segipaiskamist oma hispaania kullaga. Caterina lähedal aga seisis keegi, kes hakkas sellest aru saama. Kuid *madame Catherine* vastas talle kavalalt:

«Mine nüüd mõne ilusa daami juurde, Puurikuningas. Mina ja samuti Guise, te peate minu silma all hästi meelt lahutama. Siis ei karda ma teid.»

Prantsusmaa kuningas istus oma kasukasse pugununa ja kirjutas; just sellise, vaikselt nukra seisundi oli Henri ära oodanud, et talle mõndagi avaldada. Kõige halvemat kõigest d’Anjou juba teadis: üks tema lemmikud oli täna kahevõitluses langenud, nimelt Maugion, oli armas poiss, ja läbi oli tema torganud üks Lotringi ohvitser. See läks liiga kaugele, Guise ei põhjustanud rahutusi mitte ainult tänavail, ta levitas hirmu isegi kuninga enda lossis.

«Nõbu Navarra, me hindasime teda alla.»

«Ma ei vaidle vastu,» ütles Henri. «Kõik pole tema suguse Koljati ja kangelase juures mitte toorus. Ei tohi kurikavalust unustada.»

«Mina,» otsustas kuningas, «kavatsen sellele vastata austusväärselt, kuigi ka targa kaalutlusega. Ma panev oma kuningliku nime Liiga nimekirja.»

Mida ta otsekohe täide viis, suure toredusega ja kõigest seisustest tunnustajate juuresolekul. Rahvas ja auväärsed inimesed pidid isiklikult veenduma, et kuningale pole tarvis alles liidu kaudu meelde tuletada lubadust religiooni kaitsta. Ta paneb oma nime etteotsa ettepoole isegi Lotringi omast, märgiks, et ta hugenotide usu levikule kõigi vahenditega vastu seisab. Ometigi ei usu ta seda isegi, ja ka muidu ei usu seda nõrgast kuningast mitte keegi. Oma allkirjaga kinnitas ta ainult, et rändmüngad võivad kogu maal tema vastu ässitada, ja Liiga nimekirjad kattuvad nimede ja riistadega igas külas, ja igal noormehel on silme ees vapper Guise ja igal tüdrukul ilus Guise, ja nende unelmale kangelane on ainult see, — kurva Valois' asemel, kes on kord kurb, kord ülemeelik, ja mängib oma poiste õukonnaga.

Henri, kolmas selle nime kandja, unustas oma olukorra, kui ta end ümber riietas ja võõraks sultaniks või alandlikuks patukahetsejaks muutus. Prantsusmaa kuningana ohkas ta meeleldi oma tõelise olukorra pärast, ja usaldusosaliseks võttis ta küll kunagi oma õemehe Navarra, hiljem neljanda Henri nime kandja. Ühel hommikul laskis ta tema kutsuda; see oli jõulude paiku, lumi oli maas, ja ebatavaline vaikus eraldas Louvre'i loomise otsekui oleks see täiesti omaette üksi jäänud. Kuningas palus:

«Henri, ütle mulle, mis sa minust arvad?»

«Sire, et te olete mu isand ja kuningas.»

«Selle üle polnud sul vaja pead murda. Kui sa aga järele mõtled?»

«Mina teie asemel ei nõuaks tõe väljaütlemist. Te tegutsesite üksainus kord, ja see oli Pärtliööl. Täna on Guise palju tugevam kui oli tookord admiral. Te olete kuningas ja seetõttu viivitade kindlasti kaalutletult, kui lasete tal veel tugevamaks saada.»

«Lugu on pisut teisiti.» Kuningas rääkis nukralt endamisi. «Ma ootan vägivalda.»

«Jõudke sellest ette!»

«Sa kuuled ju, et ma seda põnevusega ootan,» sosistas kuningas ja värises sisimas. Ta kattis koguni suu. «Mul on teada, et Guise tahab mind ära röövida. Mis sellest tuleb? Mina, tema vang. Tema, minu kuningriigi isand — ja astub mu juurde koerapiitsaga.»

«Ta on peajagu minust pikem,» ütles Henri Navarra. «Ja mis edasi? Pikal mehel on minuga võrreldes eeliseks see, et ta ulatab toalaest vorste maha võtma, muud midagi.» Endamisi mõtles ta veel: «Oma venna, Tuisu, tahtis ta minu käe läbi ära tappa lasta. Kas selle pärast, et too pole suurem kui mina? Sellest kõigest ei saa ju keegi aru.»

Vahepeal tekkis ukse taga palju siginat ja klirinat, mis paisati lahti ja üks Guise'i hertsogi ohvitseridest teatas tema tulekust. Mitte nii, et ta oleks majesteeli palunud tema isandat vastu võtta; ei, hertsog tegi korralduse. Peale selle laskis ta Prantsusmaa kuningat teada, ja too kasutas vaheaega, et oma nõbu Navarrat Pariisi taha peita. «Sa pead pealt kuulama, mida ta julgeb kuningale pakkuda. Kui ta minu suhtes patustab...»

«Võib juhtuda, et ta läbi eesriide torkab. Parem näitan ma end juba enne ja räägin sõnakese kaasa.»

Nüüd ilmus kolmas Henri, Guise'ide soost. Käsklused, auavaldused, vägev esinemine. Kuningas Henri istus oma kirjutuspuldi juures kasukasse pugenuna. Henri Navarra piilus eesriide vahelt.

Hertsog jättis kübara pähe ega näidanud isegi kavatsust põlvkumharduseks. Ta ütles: «Ilm on soodus jahipidamiseks. Ma võtan teid kaasa, Sire.»

Kuningas kõhatas valjusti, see oli märguandeks ta noole ja tähendas: «Seal see ongi, röövimine!» Ta vastas:

«Kindlasti, kulla sõber, aga on näha, et teil pole parlamenti ja te ei pea koostama dekreete oma parlamendile, kuna ta tõrgub teie poolt soovitud armulikkuseavaldusi oma registrisse kandmast.»

Hertsogi hääl muutus salvavaks. «Teie parlamendil

on õigus. Sest teie armulikkuse avaldused rikastavad
õukondlasi, rahvas aga läheb põhja.»

«Sedasama öeldi juba mu venna Charles'i ajal. Kas
teeb siis rahvas õigupoolest kunagi midagi muud, kui ei
läheb põhja?» Seda väitis kuningas luurates, ja hertsog
käitus siis ka nii nagu temalt oodati. Ta hakkas pihitama
nagu tõeline tribuun ja paiskas läbisegi palju suuri
arve kui ka suuri sõnu. Kui ta lõpuks enam midagi ei
osanud lisada, ütles kuningas tumenenud näoga sama
kasuka seest, ainult veidi oma pakse huuli liigutades:

«Näed sa, Guise, just sellepärast võtan ma sind üles
ja ilma tunnistajateta vastu, kartusest, et sa ei tuleks
muidu vabalt sellega lagedale.»

«Keda ma peaksin küll kartma?» küsis hertsog ja lõi
enda jalad harki. Pakutud istme virutas ta kõrvale.
«Kumb meist kahest juhib tõeliselt Liigat?» küsis ta.

«Sina,» tunnistas kuningas tuliselt. Hertsog tundis
selles vastuses midagi, mis tema halvaks pani äratada.
Ta lausus:

«Kuningas olete te küll, aga mitte üllas, ja seetõttu
ei jää te ka kuningaks. Mina...» Ta peatus, hüüdis
teist korda: «Mina,» ja hoidis parajasti veel tagasi, mis
tal mõttes oli: ise kuningaks saada.

Kuningas — selle asemel et teda tagasi tõrjuda, jul-
gustas seda ülbet selli. Nõbu peidupaigas talus seda
veel vaevu, kuidas siin kuningliku verrega ümber käida.
Sellest verest oli ta ise, ehkki ainult kakskümmend ühe
kraadi. Ta raputas eesriide volte, et Guise tähelepanelli-
kuks muutuks. Kuid Guise oli liiga tegevuses kuninga
alandamisega.

«Te olete oma lemmikute kuningas,» kuulutas ta kar-
milt. «Aga neidki jääb vähemaks koos rahaga. Lõpuks
konutate te ise kuskil oma kuningriigi viimases sopis,
ilma lemmikuteta, ilma rahata ja isegi — ilma vereta.»

Siis raputas kuningat hirm. Kasukas tõusis tal üle
kukla, nõbu eesriide taga arvas juba, et kuningas libi-
seb kirjutuspuldi alla. Selle asemel palus ta väetina.
«Räägi edasi!»

See oli liig isegi niisugusele tundetule inimesele
nagu Guise. Ta katkestas kuninga jutu, pööras ringi ja
läks tooli juurde, mille ta eemale oli visanud. «Räägi

edasilt» kordas ta endamisi ja kehtas õlgu. Eesriide taha
oli kõik selgesti kuulda, sest tool ja hertsog olid selle
lahedal, ja tunnistajal eesriide taga tulid pisarad silma.
Habitu inimene, kellel ohtralt verd kehas ja pööbliparv
selja taga, tohib, ilma et tal õigust või teeneid oleks,
kuningale vastu astuda nagu suur kangeline ja kunin-
gat ähvardada, et tal viimne veretilk pooridest välja
valguvat nagu ta vennal. Mis siin maailmas küll toi-
mub!

Henri Navarra rebis eesriide voldid eemale ja astus
välja, paljastatud mõõk käes.

«Ma oleksin võinud selle sulle selga torgata, ja sa
oled selle ära teeninud.»

«Ohoo,» hüüdis Guise. «See oli lõks. Milleks siis ka
muidu see «räägi edasi!», kuigi Valois tõepoolest ei
kuulnud enda kohta kiidulaulu lauldavat. Mina aga tuln
siia,» ütles too suur ja tore mees, kuna ta tähelepane-
matult ukse poole taganes, «tuln siia kui kuninga tru-
teenner, kavatsusega päästa teda ja kuningriiki oma sii-
aste sõnade kaudu. Mõõka ei võtnud ma kaasa, jätan
ka oma pistoda välja tõmbamata.»

Tõenäoliselt oli ta aga sellegi unustanud, sest ta hoi-
dis käsi nii, nagu kavatses nüüdsama plaksutada.
Järgmisel hetkel oleks tuba olnud täis tema sõdalasi.
Henri Navarra takistas teda selles.

«Henri Guise!» kuulutas ta. «Me mängime! Caesari
tapmine — tead sa veel, kuidas see oli? Sina ja mina,
mele kujutame endast vandenõulasi.»

«Jäta tembud,» ütles Guise. Tõeliselt oli ta rõõmus, et
pääseb sel kombel. Ta oli tõemeeli küllalt rääkinud ja
olenud, et sellest võib igatahes vandenõu välja lugeda.
Kuninga nägu muutus hoobilt hirmuäratavaks, niipalju
oli kindlaks määrata; ta kargas üles ja ajas end sirgu
nagu kohut mõistev majesteet.

«Seal on Caesar!» hüüdis Henri Navarra õhinal.
«Tema peale!»

Guise tahtiski peale tormata — kukkus aga maha,
tema kaasvandenõulane oli talle jala ette pannud. Ruttu
astus Henri Navarra ta turjale, hoidis teda maas ja
küsis erutatult, osa kohaselt:

«Sire, mida ma pean majesteedi solvajaga tegema?»

«Lõika tal pea maha!» nõudis Caesar metsikuna. Võib-olla laskis ta end tõsiselt kaasa kiskuda või asetas end tagasi Collegium Navarrasse ja päikesepaisteta kloostriõue, kus nad vanasti, kolm poissi ja kolm Henriid, sedasama mängu mängisid.

«Tehtud,» väitis nõbu Henri, laskis oma ohvril tõusta ja pistis relva tuppe, kusjuures ta ei unustanud seda enne kujutletavast verest puhastamata.

Siis tekkis paus; selle vaikimise ja tõusva kohmetuse kestel pidid kolm Henriid tagasitee leidma kloostriõuest ja mängust oma täismehe päevadesse, kuna vaenust on saanud paratamatu tegelikkus ja me ei esine enam mingis tragöödias, vaid elus. Tärkas kõhklus. Võib-olla etendame praegugi kujuteldavat tragöödiat? Väga kahtlasena näitab end elu, korrates olukordi, mis on meie fantaasias juba ammu leiutatud. Tundub, nagu viibiks sa ebatõelisuse maailmas — kuid selle katsuvad kõik võimalikult kiiresti kõrvale jätta. Henri Valois hingas tugevasti välja ja võttis istet. Henri Guise tegi tagantjärele põlvepainutuse, mille ta alguses ära oli jätnud. Ainult Henri Navarra ilmes säilis midagi nagu kahtluse või kahetsuse taolist. Mõlemale teisele ei jäänud see märkamatuks, nad pilgutasid vastamisi teineteisele tema arvel silma ja naeratasid vargsi. Seegi oli samuti nagu tookord kloostrikoolis.

Kuid teisiti oli see, et sama päeva õhtunoolikul Henri Navarra oma heale sõbrale Henri Guise'ile pallimängus meelega veidi alla andis ja end temast võita laskis — samal tunnil aga üks üsna noor aadlik, kes sellest peale Henrile kuulus, kui isa ta Navarra kuningale üle andis — Rosny* oli poisi nimi, ta oli kuueteistkümnepärase ja oli Pärtliöö ainult seetõttu üle elanud, et tema koolidirektor ta ära peitis —, Rosny, kes hiljem Sully nime kandis, kutsus kahevõitlusele ühe hertsog de Guise'i aadliku ja tappis ta. Hertsog võitis vahepeal pallimängus.

Kui kuningas oma nõbu järgmisel korral jälle nägi, ütles ta:

«Sinu eest pean ma end rohkem hoidma kui ülivõimsa Lotringi eest. Sa saad mu pärijaks. Sa oled kuninglik prints, pealegi väga osav. Oleks see veel paljas osavus! Mu umbusaldus reedab mulle, et see on rohkem.»

OHE KODANIKU SEIKLUS

Kuningas, kes oma sõpru umbusaldas, pidi kuulama oma ema, *madame Catherine*'i arvamust selle kohta, mida on tingimata vaja teha: vaikima panna kurjad kuulujutud majesteedi kõlvatutest kommetest. Uhel hommikul vara helises kell kellegi Pariisi pesuriide kaupmehe, nimega Heurtebise, väikeses kaupluses. Abielupaar kuulis kella oma magamistuppa, ehkki see asus loovi pool. Esmalt ei julgenud nad voodist välja tulla, ja kumbki hoidis teist kinni, kui teine end kõigest hoolimata ohtu kavatseb viia. Kuna helistamine tungivamaks läks, ei jäänud muud üle kui järele vaadata. Mees tõmbas endale kuue ülle, naine tõi palveraamatu platsi.

«Hoia seda nende nina ees, Heurtebise, ja salga kõike, mida sa iganes Liigast võid olla rääkinud. Ütle, et see juhtus veini juures, ja et sa alles eile käisid pihil.»

Naine hiilis mehele järele ja piilus leti tagant, kui mees pikkamisi põikpalgi, riivi ja ketid eemaldas. Kell helises ja ragises läbilõikavalt, hoolimata sellest tungisid hääled läbi paksude tammelaudade. Riidekaupmees palvetas valjusti. Korraga oli uks lahti ja sinna ilmus ta oma naisevend, Archambault, kes teenis kuningalossi Louvre'i vahtkonnas. Ta surus oma arkebuusi vastu põrandat ja hüüdis rangelt: «Härra Heurtebise, te tulete kaasa!» Siis nägi ta oma õde leti tagant üles tõusvat ja otsukohe seletas ta summutatult: «Ma ei tea, mis meil sinuga ees seisab, õemes, aga meid on neli. Tule siis kaasa!»

Ka teised kolm näitasid end, aga Heurtebise, selle asemel et paluda, kärkis sõduritega. Ta ähvardas neid liigaga, kelle juures ta töös ja teenistuses seisvat. Seal teenides oled hoopis teistmoodi mees kui vahtkonnas kuninga juures, kes käib läbi ainult poistega. Kantslistki jutlustatakse juba selle vastu.

«Ilus ja hüva, sõber Heurtebise,» ütlesid sõdurid, «aga sa võiksid meile seda heameelt teha; võib-olla ei pea me sind pooma.»

Naine vaidles vastu: «Mõndagi meest, kes end teie hoolde usaldas, pole enam näha saadud. Sinu jätan ma

tema asemel siia, vend, ja häda sulle, kui mu vana mehega midagi juhtub.»

Nii jäi arkebuusimees Archambault pantvangina kauplusesse, pesuriidekaupmees Heurtebise seevastu viis kolme relvakandja poolt Louvre'i lossi. Värav, sild ja kaar olid kodanikule hästi tuttavad, sest kui tihti oli ta tulnud seda teed siin käia Louvre'i kaevusügaviku finantsametnike juurde minnes, kes seal tema raha varitsesid. Edasi sai temast võõras, keda on kerge kohutada või pimestada, ja igal asjasse pühendatul oli tema ees mingi eelis, kui vaid teaks, milline. Ka oma teel algust juba ei käinud ta tähelepandamatult nagu tavaliselt. Tavalistel päevadel ähvardati teda äärmisel juhul profossiga, kui ta end minema ei korista; sellistel puhudel viitas ta endale kui ausale kodanikule, ja ta naise vend oli talle tunnistajaks. Täna kuulis ta kõikjal «Heurtebise» — juba enne väravavahti, seejärel ametiasutuste juures, siis köökide piirkonnas. Kõikjal, kus ta relvakandjate saatel mööda läks, avanesid uksed. «Heurtebise,» öeldi üksteisele kõrva sisse ja iga kord krimpsutati sealjuures imelikult nägu. Hulk aega ei teadnud ta, mida need ilmed talle meenutavad, kuni ta sisehääli kohkunult sosistas: «Heurtebise, täpselt nii sugune näed sa ise välja, kui sa möödakantava puusärgi ees pead paljastad.»

Välistrepi jalal andsid vahid ta kahele šveitslasele üle, kellest üks ta ees, teine ta järel käis. Võlvkälgud, millest meeste rodu läbi läks, olid algul veel hämarad, kuna oli varane aeg ja siin õhtupoolne külg. Tee viis astmeist alla, jälle üles ja ümber nurkade, pesuriidekaupmees leidis selle lõputu olevat, tal hakkasid põlved värisema. «Vader, kuhu te mind viite?» küsis ta eesmiselt šveitslaselt, aga ta oleks võinud seinalt küsida. Võõras palgasõdur ei liigutanud oma jämedat pead tollivõrragi, ta tatsas edasi oma topelt-laiade kingadega, ja ta karvane käpp väljasirutatud käsivarrega hoidis hellebardi. Heurtebise ohkas ja valmistus lõpuks päralt jõudma kuskile, kuhu ei paista kuu ega tähed. Seal ta basid tema sõgedad silmad kuma — kulla, hõbeda, rubiinide ja marmori, damasti, brokaadi, elevandiluu ja alabastri helki. Kõik hinnalised nimetused äratas ta mä-

la valgus, mis avatud saali langes hommikupoolselt kütjelt. Kõik aknad sealpool leekisid päikesetõusust — see oli kodanik tõepoolest vapustaval viisil kuningalooliselt paigutatud. Ta oleks hiljem vandunud, et saalis, millest ta juba mööda oli jõudnud, tegi aadlimeeste ja daamide seltskond oma kõrge tempe. Ta ei mõelnud enam, et kujud maalitud ja kootud piltidel võivad hominikuvalguse lõomas igatahes petlikult liikumist silme ette manada. Pigemini hakkas ta, kui saal ammugi selgema oli jäänud, härraste hääli eraldama; jah, ka haruldad kuulis ta — ja mõistis seda endamisi hukka. Varahommikust peale harrastati siin tulutuid kunste!

Nõnda ettevalmistatult anti ta kolmandat korda uutele saatjatele üle, seekord aga olid sõdurite asemel peened noored aadlikud, kas nüüd kammerhärрад või paažid; igatahes olid nad oma põski värvunud ja neid naiste kombel siledate juustega piiranud, kindlasti ka selleksamaks otstarbeks — paitamiseks ja kallistamiseks. Kodaniku pea hakkas pisut ringi käima, kui mõlemad noorsugused noormehed talle vastu naeratasid ja pisut oma saledat kaela painutasid ei kellegi teise kui tema, Heurtebise'i ees. Tema pood oleks nende jaoks liiga viile tundunud. Krook-kraekesed, pealtnäha nagu hingeõhk, aga kullaga läbi kootud, meil neid ei leidu. Ometigi võtsid nad tema enda vahele nagu omasuguse, astusid temaga ühte tuppa, ütlesid talle läbi nina, kuidas seda nimetatakse. See ruum säras nii tõhutult kullast, et tal õhtaegu nägemisega ka kuulmine kadus. Võrgutatuna kiikas ta ilusate poiste poole, ja tõepoolest, need täna olid teda selle eest ning julgustasid sõbralikult.

«Härra Heurtebise,» ütlesid nad läbi nina, «nüüd avame me veel kaks ust, et teid sealt läbi saata. Kolmanda ees jääme me maha, teie lähete üksi sisse, keegi ei tohi teile järgneda.»

Uus jahmatus. Miks siis peab pidevalt juhtuma uut! Heurtebise on juba jõudnud harjuda viisakate noormeeste seltskonnaga, see on koguni võimeline kodaniku teatud eelarvamusi kõigutama — mis puutub aadlisesusse, ja samuti nende kommetesse. Ta meel on muutunud leplikumaks Louvre'i lossi suhtes, mille vastu papid vlist siiski küll ilma põhjuseta nii ägedasti jutlustavad.

Õukonnal on oma head küljed, kuningast võib aru saada. «Mina, Heurtebise, ei leia midagi, mis oleks kole.» Mõlemas järgmises kambris esines ta palju kindlalt. Üks alasti piltidest annab Heurtebise'ile põhjust talle oma uutest sõpradest küünarnukiga külge müksata. See peatuvad nad ka juba kolmanda ukse ees.

«Härä,» soovitatakse talle, «teid palutakse astuda ja silmad lahti hoida.»

«Vaadata, kui meeldib, ja kõike tähele panna,» meenutatakse veel kord tungivalt, sellal kui kumbki poolest teise uksetiiva lahti tõmbab. Heurtebise tõstab ühe jala sisse, üks ta selja taga sulgub. Teda võtab vastu hämar ruum, päev on eksinud aknaeesriietesse, selle kõrval vilgub öövalgus. Aegamööda eraldab ta silm piirjooni, eriti voodi omi, mille eesriie on eemale tõmmatud. Kes magab siin? Heurtebise astub veel ühe sammu ettepoole, ta on õigustatud seda tegema, sest teda paluti silmi lahti hoida. Ometigi kipuvad need tal peast välja. Juuksed tõusevad püsti, värin käib tal üle keha, ja ta langeb põlvili.

Kuningas! Ei keegi muu kui tema. Juba ainuüksi huulte järgi võib teda ära tunda, kuid majesteet pöörab ka sünge silma sinna poole, ilma et ta sealjuures pead liigutaks. Täpselt nii jääb üks tema silmadest peatuma tervitajale, kui ta oma sõiduki sügavusest välja vaatab. Siin pole mingit vankrit, Heurtebise, ärka üles! Kuninglik voodi on siin. Su kuninga silm annab sulle märku, sa pead tähele panema, kes ta kõrval lamab. See on kuninganna. Sa võid endal jalga näpistada, see jääb kuningannaks, tema valkjas juus ja tema terav nina. Sind on vääriliseks peetud, sa oled välja valitud. Kuninganna pöörab padjal pead, et sa teistki poolt näeksid. Ta puhkab kuninga kõrval, mitte teisiti kui Heurtebise' kaasa, keda igaüks tunneb, oma tubli mehega abielu ses magamistoas, mis asub poe taga. Nii lihtne on see, ehkki haruldane kui ime. Seda ei näidata isegi ühele tuhande hulgast. Ainult sulle.

Vagalt paneb ta käed rinnale kokku ja langetab lauba, et mitte kuritarvitada lugupidamist, mis talle osaks saanud. Korruga tunneb ta, et teda õlast puudutatakse. Oma harduses ei ole ta märganudki ukse avamist. Ta

surpidi lahkub ta põlvitades toast. Mõlemad noormehed ulatavad talle kumbki käe, et ta püsti tõuseks. Nad mõistavad tema vapustust ja teatavad talle, et teda ootab kosutav suupiste. Laud on kaetud ainult ühele inimesele rõdu ja trepi vahel hallis, avalikus kohas niidiga. Ta peab sinna istet võtma, majordoomus tõstab teki ja kokad astuvad ligi, igaüks kannab hõbevaagnat, mis kindlasti kaalub oma kaheksa naela, nendes on mitut liiki kala, liha ja kooke. Kuldtaladega nõudest, mis on tehtud rubiinklaasist, voolab vein ta peekrisse, peale selle on tema juurde istunud nägus neiu. Heurtebise teab seda, ehkki ta pilku kuhjaga täis taldrikult üles ei tõsta. «Heurtebise,» ütlevad pealtvaatajad, kes kohale ilmuvad rõdu või trepi poolt, nad hoiduvad aupaklikku kaugusse tema lauast, sirutavad päid, ütlevad: «Heurtebise,» ja hiilivad kikiparvul minema.

«Härä Heurtebise, te olete kuulus mees.» See on tüdruku meelitav hää. «Ma tahaksin teilt üht teenet paluda, härä Heurtebise. Kui te väljas jutustama hakkate, mis teiega kõik siin Louvre'i lossis juhtus, siis ärge unustage mindki. Mina olen preili de Lusignan*.»

Selle suure ja muinasjutulise nime juures ohkas pesuridekaupmees — see oli temale liig. Juba ammu oli kõike liialt palju, mis tegi lõpuks meele nukraks, selle asemel et uhkust äratada. Heurtebise heitis pealtvaatajatele nii raske pilgu, et nad minema hiilisid, paljud kummarduste saatel. Tal ei tekkinud mõtet, et nad mängivad vastavaid osi. Ta poleks ka iial uskunud, et kala, mis Prantsusmaa kuningas talle ette laskis kanda, oli eline, koogid veel vanemad. Vein oli kõrtsist toodud, kodus jõi ta paremat; see asjaolu vähemalt ei jäänud tal päris märkamatuks. Ta ei tahtnud seda tõeks tunnistada, kummutas mitu klaasi kõrist alla ja leidis veini olevat veel halvema. Jäi veel preili de Lusignan — kes aga samuti polnud ehtne. *Madame Catherine* oli ühe vaese aadlineiu oma «lendavast korpusest» kohale saatnud, et ta rahva hulgast pärineva mehe käsile võtaks. Esimene asi, mis meest pidi rabama, oli kuulus nimi. Ent pärast mitut klaasi haput veini kogus Heurtebise julgust, pilgutas poolpaljale naisele kavalalt silmi ja

tahtis tema järele kätt sirutada. Ta ei taibanud, miks ta seejuures toolilt maha kukkus.

Ta oli lühike ja ümar mees, punase näo ja hallikaminevate juustega. Nii nägi ta end laua alt uuesti üles ronimas, peeglid näitasid talle seda. Preili oli kadunud, mis teda ei üllatanud. Sel silmapilgul oli tal vastuvõetlematu tunne, et teda on läbi ja läbi petetud. Ta otsustas oma tänaval see teatavaks teha. Tema seiklusest saagu kasu Liiga ja ta juht! Ta ei teadnud küll veel, kuidas see välja pääseda. Kõik olid ta maha jätnud: pealtvaatajad, preili, kokad, range majordoomus — isegi peened aadelpoisid, ja ometi olid nad olnud ta sõbrad. Üsna üksi pidi ta teed otsima, jõudis läbi inimtühjade paikade võlvalusesse, mis oli täis sõdureid, ning seal haarati ta kraest kinni. Ei mingit härra Heurtebise'i enam, nad tõukasid teda edasi kuni Louvre'i kaevusügavikku ja sillani. Ka vahimeeskonnast ei tundnud nüüd teda enam keegi; nad kuulasid ta jõhkralt üle, taskud pöörati tal pahupidi, ja saanud jalahoobi, jättis ta selja taha värava ja Louvre'i lossi.

Ta oli hoidunud sõduritele tunnistamast, mida ta seal tõeliselt oli näinud. Pealegi kahtles ta juba selles. Mida rohkem maad ta läbi linna ära käis, seda lubamatumana, kahtlasemana tundus talle ta seiklus. See pole tema suguse jaoks; ta terve mõistus kinnitas talle, et siin on mängus vanakurja käsi. Otsekohe läheb ta pihile. Vahipeal oli ta oma tänavasse jõudnud, kõik naabrid tulid majadest välja, tema aga põgenes tuppa ja heitis voodisse. Proua Heurtebise tõi talle hõõgveini.

Alles kahe tunni pärast — Heurtebise oli järeleandmatu ja vastupidav mees — teadis naine seda lugu. Öhtul oli see tervele tänavale teada, järgmisel päeval kogu Pariisis. Seejärel tulid inimesed teistest linnaosadest ja tahtsid tema enda suust kuulda kinnitust, et kuningas magab kuninganna kõrval. See oli äärmiselt kasulik kuningriigile ja tegi kahju Liigale, mispärast preester Boucher Heurtebise'i vastu jutlustas ja teda niihästi ära ostetuks kui ka saatana tööriistaks nimetas. Väike pesuriidekaupmees oli samal ajal enda eest väljas, sest aja jooksul tegi see sündmus teda uhkeks ja muutus tema silmis ka kindlamaks kui päeval, mil ta tõeliselt juhtus.

«Heurtebise, mis sa, täpselt võetult, nägid?»

«Härra kuningas lamas kuldses voodis, kuldkroon peas, ja kõrval lamas tal proua kuninganna, ilus kui kuldupuna. See on tõsi, sellest ei tagane ma surmatunnini.»

Ta rääkis seda kolmteist aastat. Siis oli kuningriik selleni jõudnud, et kuningas mõrvati, kuna ta järeltulija Henri, neljas sellenimeline, pidi lahinguis oma prantslastest võitu saama, muidu oleksid nad langenud Habsburgi kätte. Liiga laskis tookord oma rongkäikude elustamiseks naistel alasti läbi tänavate tantsida. Nende ülemelikus oli jube, nende verejanu lähenes naeruväärsele. Väike pesuriidekaupmees, üle linna tuntud oma muinasjutu vestmisega, polnud esimene — ent ka temale langesid metsikud naised kallale kui püha kiriku vaenlastele. «See on Heurtebise, see, kes nägi Valois'd oma loora kõrval magamast»

Heurtebise tallati paljude paljaste jalgade poolt surmaks.

L O B U

Navarra kuningannal oli oma õukond, palju väikseid tube, sinna koondas ta öhtul oma sõbratarid, oma luuletajad, muusikud, humanistid, ja oma kallimad. Siin oli Margot jumalus ega pidanud salaja läbi eesriide piiluma nagu oma venna, Prantsusmaa kuninga, pidudel. Ta armas abikaasa Henri leidis ta ühel öhtul harfi mängimas, kuna üks luuletaja tema auks kaunikõlalisi värse ette luges. Poeetilises maailmas oli Margot' nimeks Lais* ja ta oli kurtisaan, kes oma ilu ja õpetatuse tõttu inimeste üle valitseb. Täiuslik Margot-Lais — täiuslikkuse poole oli ta alati püüdnud — istus kõrgemale paigutatud istmel. Selle poole pööratuna seisid vasakul ja paremal veel kaks tooli, millel istusid daamid Mayenne ja Guise. Jumaliku olendi jalge ees ja ka teise kahe muusa istme kõrval lebasid vähemtähtsad olevused, kes siiski paratamatult pildi juurde kuulusid. Pilti raamisid kaks sammast, mille ümber olid põimitud roosid, sammaste vahel rippus suur hele vaip, kuhu olid sinisse kootud kevade unistuslikud kujud. Täiesti selgena

ja rahulikuna mõjus tervik; luuletajal, kes seisis pool ringi vastas, tarvitses seda vaid lauluga ülistada, kus juures ta end kergelt küljele kallutas ja teise käsivarre välja sirutas, nagu kõnniks ta kitsal purdel üle kuitiku.

«Louvre'i lossis pole küll kõikjal nii rahulik,» meenus Henrile, nähes Navarra kuninganna õukonda. «Ja kui ma veel mõtlen kirikule, kus Boucher jutlustab! Kas aimata õige talle järele ja anda neile siin proov tema kõneosavusest? Kas on mõtet?» Ei, Henri asus küll luuletaja kohale, ütles aga, mis talle äkki meelde tuli: «*Adjuda me a d'aqueste hore,*» — aita mind sel tunnil, palve, mida ta ema oli lausunud, kui ta teda sünnitas. Kõlarikas oli seda kuulata, ja kuna see oli määratud pühale Neitsile, samal ajal aga ühtlasi ka Navarra kuningannale, oli ta armas isand ületanud kõik austuseavaldused, mis *Madame Marguerite*-ile, tema õukonnas eales osaks said. Selle eest tänas ta Henrid üliväga; ta mängis Henri sõnade sekka haril kõige hiilgavamaid passaaže, lõpuks aga ulatas ta Henrile oma imetaolise käe, et ta seda suudleks. See tehtud, kinnitas Henri talle kõigi ta imetlejate ees, et ta püüab talle meeldida ja teda teenida nii agaralt kui ei iial varem. Margot mõistis teda ka ja ulatas talle uuesti käe — seekord, et ta teda ta istme astmeist alla aitaks ja toast välja talutaks.

Niipea, kui keegi neid enam kuulda ei võtnud, hakkas Henri naerma ja ütles:

«Minge korraks kuninganna, oma ema juurde. Olen uudishimulik, kuidas te välja näete, kui tagasi tulete.»

«Mis te ometi arvate,» vastas Margot ja oli solvunud. «Mind ei kohtle enam keegi nii ebasüüdsalt kui kuningas Charles'i ajal.»

«Loodetavasti, ehkki teie vend on täpselt niisama vihane teie peale kui teie ema.»

«Mis siis lahti on, jumala pärast!»

«Ma ei hakka oma suud kõrvetama. Rahuldagu see teid, et ma ise mitte midagi ei usu, mida teile ette heldatakse. Seda leiutavad teised, et meid mõlemaid lahku viia.»

Ta saatis oma abikaasat teel *madame Catherine*

juurde. Vaevalt oli Henri üks jäänud, kui juba üks teine laam talle vastu astus, hertsoginna de Guise, kes ilmselt oli suures mures. Seda oli temast juba ammu märganud, sest samal ajal, kui kõik teised rahulikult vastu vaatasid, nihutas ta oma kõrgendatud istmel kohkunult kaela siia ja sinna. Oli näha, et ta tunneb suurt hirmu, mida ei suuda unustada.

«*Sire,*» ütles hertsoginna ja sirutas abitult tema poole oma mõlemad ülespoole pööratud käed, «ma olen väga õnnetu, süütult tagakiusatud naine ja ma palvin, et te mind trööstiksite.»

Henri tahtis vahele öelda: «Miks mitte ka mina, pärast kõiki teisi,» kuid ei leidnud selleks mahti.

«Hertsogi parima sõbrana veenge teda, jumala pärast, minu süütuses, et ta mulle veel rohkem ülekohut ei teeks!» Hertsoginna oli kõik ühe hingetõmbega välja pahvatanud ja pidi nüüd peatuma, nii sai Henri öelda: «Ma võin küll teie süütust tõendada, *madame*, sest mulle pole te kahjuks veel vastupidist tõendanud.»

«Mõelge, mis mul selle hullumeelsega juhtus. Täna hommikul ei tundnud ma ennast päris tervena, tema aga oli tujukas millegi pärast, mis teda kohutavalt pahandas, kuid ei tahtnud sellest rääkida. Ma teadsin seda üligi, sest abielumeestel pole midagi muud mõttes peale armukadeduse. Äkki torkab talle pähe, et ma peaksin rammuleent jooma, ja kuidas ta seda ütleb! Tema toon muidugi äratas minus kõige hullemad kahtlusi. Ma ei vaja mingit rammuleent! Aga kui mitu korda ma seda ka kinnitan — tema muudkui, et te vabandate, *madame*, kuid rammuleeme peate ära jooma, ja otsemaid saadab teenri kööki seda tooma.»

«Tahtis teid mürgitada või?» küsis Henri tasa ja hirmunult, sest ta südant hakkas vaevama see, et ta ise oli hertsogit sarvekandjaks nimetanud, ja võib-olla oligi esimene ütleja just tema. Sellest peale oli Guise kõigalt kinnitusi muretsenud, ja nii kohutavad olid tagajärjed vaesele naisele.

«Te viskasite loodetavasti rammuleeme talle näkku.»

«See ei sobinud mulle. Ma palusin pool tundi aega, enne kui ma tassi ära joon, ja sel ajal valmistusin ma suurema.»

Henri nägi kahetsusväärt ohvrit ainult veel looritatult läbi oma pisarate.

«Siis toodi rammuleem. Hertsog oli vahepeal välja läinud. Ma jõin selle ära.»

Isegi tema äraolekul oli naine ta sõna kuulanud, ta gevdatuna lootusest, et ta viimased palved on kõik ta lihalikud eksimused kustutanud.

«Ja mis te ütletel!» hüüdis hertsoginna korruga täiesti kibestunult. «See oli täitsa tavaline rammuleem.»

Hertsoginna viha haaras ka Henrid. Niisugune Kollet ja pikkade jäsemetega mees! Nii hirmutab ta naisi. Niisugune on tema kättemaks, kui naised ehivad ta pead sellega, mis talle sobib.

«*Madame*,» ütles Henri ausa veendumusega. «Teid on süütult taga kiusatud, nagu ma selgesti näen. Te olete ära teeninud, et ma teid trööstin ja kõigi meeste sealhulgas ka minu, ülekohut teie juures heaks teen.»

Ta võttis hertsoginna sõrmeotsad pihku, tema ja hertsoginna käed hõljusid nende vahel. Nad sobitasid astudes jalad, ja nii sammusid nad, näod õnneliku ilmega viisakalt teineteise poole pööratud, meeldiva armsusega, seda teed, mis neid lõbule viis.

Kui Henri jälle Margot'd nägi, tuli too tormiliselt stseenilt, mis tal oli toimunud oma ema ja kuningliku vennaga, tunnistajate juuresolekul. See polnud esimene sellelaadiline, mille Margot' kõlbeline käitumine põhjustas. Ta polnud veel tasakaalu tagasi saanud.

«Küllap mul oli õigus?» küsis Henri kaastundlikult. Margot suured silmad täitusid pisaratega, kuid ta pidi hoolt kandma, et tušš ei jookseks ripsmetel laiali. See tõttu ei saanud ta kohe kõike kuuldavale tuua, mis ta südant rõhus. Selle asemel embas ta armas isand teda ja kinnitas talle, et olgu asjadega muidu kuidas on, aga tema kaitseb Margot'd, sest Margot on tema hoolde usaldatud. Veel täna õhtul, kui kuningas voodisse läheb, selgitavad kaks tema sõpra talle, kui väga ta Margot'le ülekohut on teinud.

«Võib-olla hakkab ta uskuma, minu emale aga ei saa mingit puru silma puistata,» ütles Margot pisut liiga ennatlikult ja kohkus ise veidi. Ta püüdis oma armsast

isandast välja lugeda, kuipalju too õieti teab. Sest tema suur eksimus sündsuse vastu oli ju tõepoolest aset leidnud, nimelt külastas ta haigevoodis lamavat kallimat, kes tal parajasti järjekordselt selles ametis oli. Kuna Henri endast midagi välja lugeda ei lasknud, pöördus Margot'gi ilmsüütu ossa tagasi. «Poleks mulle seda taimu avalikult näkku loobitud! Seda ei andesta ma talgi. Puudub veel, et ka mu armas isand minust halvasti mõtleks ja minu peale pahane oleks.»

«Seda ei tule mulle mõttessegi, kuna ma teid kõige paremini tunnen,» ütles Henri naeratusena, mis oli tähendusriikas, aga ühtlasi heatahtlik, ja ka armunud olek mängis kaasa. Kõik üheskoos liigutas vaese naise südant. Paremat sõpra on võimatu soovida.

«Tänu teie õilsusele,» ütles Margot, «läks seekord veel hästi. Nüüd oleme me aga hoiatatud. Pange tähele: kuningas mõtleb veel muidki lugusid välja, et meie sõprust väärata.»

«See ei lähe tal korda,» töötas Henri, «ja me võtame kohe abinõud tarvitusele.» Nad jäid ka veel tükiks ajaks kokku. Hommikul, pärast seda kui Henri Margot' juurest oli lahkunud, tulid Margot'le kohe külla daamid, kes talle teatasid, et ta armas abikaasa olevat teda just eile solvanud hertsoginna de Guise'iga. Silmapilguks oli Margot üllatatud, siis vastas ta:

«Mu armas abikaasa ei suuda näha, et mõni naine on õnnetu.»

Seeütle mõtles Margot palju järele. Sest kuigi ta elas mõtlematult, oli ta vaim sügavamõtteline. Ta visandas endale meelepidamiseks kaks võrreldavat karakterpilti: hertsog de Guise, kellele Margot oma kirjutises pani nimeks Cleontos, kuidas ta kätte maksab ja hertsoginnat rammuleemega tundide viisi kohutavas surmahirmus hoiab, ja Navarra kuningas, Margot' järgi Ahhilleus — nii leplik, kuid ka nii ebakindel. «Ent tema tunded on ikkagi iseendale truud,» kirjutas Margot. «Ahhilleus ei unusta iialgi suurt ilusat kirge, mis teda sidus Laisiga. Seda ei reeda ei Lais ega Ahhilleus, nad muudavad seda ühise hea tahte kaudu, ja kannatusest, mis tihtilugu näib nagu viha, saab sõprus, mis võrdub peaaegu armastusega.»

Margot pani sule ära ja oli õige rõõmus see üle, kuidas asjalood seisavad. Palju oli siingi sõnaselgelt ütlenud, kuid õnneks oli see juba kõik ära kannatatud: surnud, kes end tema ja ta armsa isanda vahele olid seadnud ja kellest ei pääsenud mööda. Seejärel oli ta oma kohutavale emale reetnud Henri, nii et too vangipõlve sattus; siis oli ta otsustanud Henrile sarvi pähe panna. Viha, pettus, kahetsus ja kaastunne olid käinud oma teed, kuni lõpuks Ahhilleusest ja Laisist said parimad sõbrad ja nad jäävad selleks ka igavesti, arvas Margot. Ent elu on pikk.

Mõlemad abikaasad lubasid teineteisele mõndagi, ja nad vihjasid teineteisele ähvardavatest ohtudest, ehkki alati teatud reservatsiooniga. Kord alustas Margot: «Sire, te näitate end liiga tihti mu venna d'Alençoni seltsis. Te ei tohiks temaga vandenõu pidada, te olete omelt tihti näinud, kuidas see lõpeb. Tema jääb troonipärijaks. Teile lubatakse küll asevalitseja kohta kuningriigis, kuid selle üle naerab kogu õukond.»

«Madame, alati pole kahjulik, kui sind välja naeratakse.»

«Kui teil salajased plaanid oleksid. Tahate te siia saada Prantsusmaa kuningaks? Te ei leia kedagi, kes nõustuks teid teenima, kuna kõik teid siin selles osas tunnevad. Teenige parem mu venda d'Alençoni, keda ma väga armastan, ja kes tuleb kindlasti troonile. Ma annan teile nõu teie enda huvides.»

«Madame,» ütles Henri tõsiselt. «Te peate teadma, et ka mina olen teie sõber. Teie venna d'Alençoni juures viibin ma tihti, kuna ma tean, et ta elu on ohus.» Ta pilk oli nii paljuütlev, et Margot umbkaudu ära arvas: tal endal on ülesanne, kuningas kasutas teda, et oma vennast lahti saada. Sedamaid otsustas Margot: «Ma tahan ise oma venda François'd kaitsta. Venna sõber, vapper Bussy, peab minu armu maitsma.» Kuna ta seda kindlalt nõuks oli võtnud, juhtis ta jutu Sauves'ile, oma heale sõbratarile.

«Sauves on meeldiv meelelahutus teile,» jätkas Margot. «Rohkem ei tohigi ta olla, omaenda julgeoleku pärast, mu kallid isand ja abikaasa. Ärge reetke ainult üksteist, mis teie hinges toimub! Ka intiimsel padjal peate

alati meeles, et Sauves teeb kõik ja iga asja mu emale, kuningannale, teatavaks.»

«Ma ei usu seda,» vastas Henri, ehkki ta seda teadis. «Te ei usuks veel rohkematki. Sauves ei armasta kedagi peale Guise'i, temale on ta täielikult andunud.» Margot hakkas ägestuma. «Kas vajate selleks veel mõnda tõendit peale pisarate, mida ta valab sellest saadik, kui Guise'il on moonutatud nägu? See on paras sellele sireenile!» hüüdis Margot puhtas vihas. «Ma tunnistan isegi, et ma ise selle eest hoolitsesin. Sel suvel pidi Guise sõtta minema, selle asemel et oma naist mürgitada ja Sauves'iga magada. Nüüd on tal sügav mõõgajalg üle poole näo ja ta pole enam ilus Guise. Teda hüüatakse ainult veel armiga Guise'iks.»

«Armiga Guise,» kordas Margot' armas abikaasa, ja mõlemad tundsid rõõmu. Kuid Margot langes äkki tagasi oma endisesse vihasse.

«Ka Sauves hoidku end, et temaga õnnetust ei juhtuks. Sest ta kavatseb teid, Sire, minust võõrutada. Mis ma ütlesin, ta tahab teiega abielluda! See naine hoiab teid terve päeva enda juures ja käsib teil koguni ilmuda juba siis, kui kuninganna üles tõuseb, ainult et mina teid endale ei saaks. Kas umbusaldate mind siis rohkem kui teda? Umbusaldusega, Sire, algab viha!» hüüdis Margot — ja unustas täiesti, milline kindel sõprus ühendas Laisi ja Ahhilleust.

Henri püüdis teda emmata, ja kui Margot tõrkus, naeratas vargsi tema erutatud tunde üle, aimamata, et tedagi varsti armukadedus tabab — Margot' tõttu, kes armastab vaprat Bussy'd. Lõbu ei jää alati lõbuks. Sel on oma lõksud, sel on oma sügavused. Sinna võib end pelta, et sind ei nähtaks. Sinna võib ka kaduda ja vahepeal kõige tähtsama mööda lasta. Nii läks, eriti Charlotte de Sauves'i juures, surnud Jeanne'i pojalt, mõrvatud admiralist eest kättemaksjal. Veel paljud teised õukonna daamid teenisid sedasama otstarvet, kõige meeldivamalt aga see.

Sauves vastas elu naeratusele oma armsusega. Tema olemus oli ühtlane — mitte tormiline või joovastav nagu Navarra kuninganna loomus. Nõrgana käitus hertsoginna de Guise, mitte Sauves, kes alati täpselt teadis,

kui kaugele ta võib minna. Henri leidis temaga ühise keele, — leidis ühise keele Margot'ga, madame de Guise'iga, Charlotte de Sauves'iga ja ülejäänutega, keda ta armastas ja õnnestas. Neid oli palju, nagu oli kombel selles õukonnas, pillav segiläbi ja tekib küsimus, kui kaua läheb kõik hästi nii noore kehaga. Kõige rahulikumana tundis ta end veel Charlotte'i juures, seetõttu tema eelistaminegi.

See tuli sellest, et nad lubasid teineteisel oma mõtteid eemalduda, kui nad öösiti koos valvasid. Henri teadis kuhu Charlotte'i mõte suundus: Guise'i ja tema auhnele ettevõtete juurde. Guise on tema ainuke isand, isegi veel moonutatud näoga. «See olgu mulle ükspuha, Charlotte'il on nii ilus suu, kui see tal iseenesest mõtteis avaneb; ja ma ei tunne üldse teisi selliseid silmi nagu on tema omad, pikk kitsas pilu, kust särab pilge. Rahutukstegev on üksnes see, et temagi iialgi ei imesta, kui ma nii kaua vaikin. Võib-olla on ta juba ära mõistatanud, millele ma mõtlen? Tema tihedad ripsmed varjavad midagi minu eest, kui me äkki teineteisele otsa vaatame, ja ta naeratab kaastundlikult. Seda olen ma ka ära teeninud, sest mida olen ma rohkem kui kolme aasta jooksul kõigist oma viha ja kättemaksu vägevatest kavatsustest täide viinud? Mitte midagi. Kuningas, Guise ja *madame* Catherine, kõik elavad veel, mina aga olen nende vang ja nende sõber; mõtlen nende üle rohkem kui kasulik on, ja petan neid. Naisel, kes mu kõrval lamab, on õigus Guise'i paremaks meheks pidada. Ometigi on tol nüüd nägu moonutatud — selle eest, et ta surnud härra admiralile näkku astus!»

«Mu vaim viib mind tihti mägedesse,» ütles ta õõvaikusel oma voodikaaslasele. «Louvre'i lossis viibin ma meeleldi oma paljude heade sõprade ja ilusate draamide pärast. Aga pikapeale tunnen puudust mägedest. Kes neil pole lapsena sammunud, ei tea, mis see tähendab kanda südames nende nime. Püreneed.»

Sauves oli tunnistajaks, kui ta unistas. Katseks laskis Sauves langeda sõnal:

«On sinna kauge maa?»

«Hobusega võiksin ma küll kümne päevaga seal olla. Ma vedasin kihla oma nõo d'Alençoniga,» vastas Henri

hinnal ja andis, kui nii teraselt kuulatada nagu Sauves, teda ja oma kaaslase välja. Et seda ülestunnistust kuulatada, hakkas ta otsekohe fantaseerima kosest, mis laevakõrgusest alla paiskus. Täitsa kaasakiskuvalt valetas ta, et ta olevat kord lasknud sel ennast alla orgu landa, kuni oma ema Jeanne'i jalge ette.

«Kelle surm ka pärast kolme aastat pole veel ära teatatud,» lausus Sauves sedamaid sekka. «Ja on ikka veel kätte maksmata!» Seda jättis Sauves ütlemata, kuid Henri kuulis seda ikkagi. Oh! Henri tundis täielikult tema uudishimu. See puudutas teda nii tuntavalt nagu Sauves'i nahk. Sauves ei tunne suurimat lõbu mitte armastusest, vaid teadasaamisest ja sissepiilumisest. «Kui arugi saad, oled end juba reetnud. Tema õrna keha oli kerge ära väsitada, selles suhtes sisendas Henri talle hirmu; tema aga Henrile oma läbinägevusega.

Ometigi ei reetnud Sauves teda vanale kuningannale, ehkki see oleks tema ülesanne olnud. Ta leidis selleks endale ka vabanduse, sest mida suurt see vaene isand oleks teinud on, peale mõne salajase jutuaajamise, mis kuiskile ei viinud. *Madame* Catherine oleks seeütle naernud, et Henri peab salasepitsusi tema poja d'Alençoniga, kes Henrid nii tihti on petnud. Vaese isanda kavatsused olid jõuetud, ta rahuldus peagi juba ainuüksi mõtetega. «Seesugune ei tee enam midagi,» arvas Sauves. «See läheb jahile ja on täpsel ajal jälle kohal, täis ohkust tapetud saagi üle. Eelkõige magab ta liiga palju laste juures.» Sauves mõtles seda hästi ja siiralt, kui ta teda selle eest hoiatas. Ta polnud mitte kurja südamega.

Igatahes tahtis ta teda ka Margot'st lahutada. Nii kaua kui kuninglik prints on kuninga õega abielus, on tal hoolimata kõigest veel väljavaateid. Kuid troonile ei pea tulema tema; mu ainus isand ja käskija Guise peab troonile tõusma! Seetõttu püüdis Sauves oma ajutist kaaslase veenda, et ta olevat teda ammust ajast armastanud — juba esimesest kohtumisest saadik aias, kui sõbratarid Charlotte ja Margot talle käsikäes vastu sammusid, ja paabulinnud nende ees käisid. «See saab minu omaks, ja ma kuulun talle täielikult,» seda oli Charlotte, nagu ta väitis, otsekohe otsustanud. «Ma olen

osav, olen tark, ja kui ta minuga abiellub, saab tasi kuningas!» Seda pidi Henri temast uskuma. Asjata, Henri kaval naeratus ütles Sauves'ile, et ta võis teda sama vähe midagi uskuma panna kui Henri tedagi. Pahamelest saatis ta Henri sel hommikul varem minema, kuni too võib-olla tema käte vahelt ta armsa sõbratari Margot' käte vahele vajus.

Nii oli naudinguga. Sellest tuli, et Henrid ühel ööl nõrkus tabas; koht oli õnneks abieluvoodi. Tund aega kestis minestus, ja Margot oli suures mures tema pärast. Aitas teda ja teenis teda, nagu ta kohus seda ette kirjutas; kutsus oma daamid ja teenrid; ei lahkunud ta juurest hetkekski, ja muidu oleks ta surnud. See nõrkusehoog oleks pidanud teda hoiatama; Margot ütles talle seda. «Teil pole seda kunagi olnud. See tuleb suurest lõbutsemisest naistega.» Uhesõnaga, Henri oli väga rahul Margot'ga, kiitis teda hiljem kõigile, ja Margot oli ka esimene, kellega ta uuesti lõbutses.

PÕORE

Liiga kaua on viivitatud, liiga palju on mõeldud ja kaheldud. Lõpuks otsustab keegi teine. Viieteistkümnendal septembril, sel käesoleval 1575. aastal muutus kõik hertsog d'Alençon'i polnud enam kuskilt leida. Ta ema laskis teda söögiajal kogu majast otsida, äärmist murel tundes ta tervise pärast. Madame Catherine teadis omast käest, kui ruttu inimene surra võib. Ometigi ei leitud mingit laipa. Oli ta siis põgenenud, avaldamata vähematki kas või ainult oma õelegi? Too pidas oma muusade õukonda nagu tavaliselt. Aga Puurikuningas! Madame Catherine oli juba kindel, et ka teda pole enam näha — seal tuleb ta täitsa ilmsüütuna pallimängust ja võtab esmalt veel vanni.

«Mis sa tead, Puurikuningas? Tunnista! Või sa kaheld.»

Henri naeris: «Parajasti jutustas mu d'Armagnac, et nõbu on ära põgenenud — räägitakse, et tõllas, mis nägi välja nagu tühi. Kas pean ma teile reetma, Madame, mis nüüd järgneb? Kahe ninaga mehe üleskutse

maale ja rahvale, et nad üles tõuseksid. Seejärel, Madame, lepite temaga ära ja annate talle, mida ta nõuab.»

Henri vihastas — *madame* Catherine arvas, et kaasteadmises kahtlustamise pärast, ja kindlasti pälvis ta kahtlustamist. Ometigi ei raskendanud *madame* Catherine tema vangipõlve veel mitte. Henri ettekuulutus laulus täpselt, ilmus üleskutse maale ja rahvale. Selles loetus kuninglik prints üldisele rahulolematusele ja nii paljude mõõdukate, keda leidis mõlema religiooni leedrid, igatsusele rahu järele, nõudis aga ka õiglust iseendale. Sest oma venna palees langevat talle osaks ainult ebameeldivused ja tal puudub raha. Siin nägi vana kuninganna tegelikult juba pidet oma armsa lapse tagasitoomiseks; seetõttu võttis ta üleskutset hoolimata kõigest vähem tõsiselt kui ta poeg kuningas, keda see sündmus rängalt häiris. Aga ka Pariisi linn sattus jälle kord ärevusse liginevate ohtude ja põnevate seikluste otel. Kuidas! Kuninga vend, keda hüütakse *Monsieur*, on järgnenud härra prints de Condéle Saksamaale. Juba lahenevad nad prantslastest ja sakslastest väega, sada tuhat meest, ei ainustki vähem, naabrinaine! Siis avastasid mõned pariislased, varsti aga kõik, punetavas ohtutaevast relvastatud meeste kujutusi.

Ainult *madame* Catherine säilitas terve mõistuse ka nende ilmutuste ja kuulujuttude puhul. Henri Navarra kaitus tema arvamise järgi mõistatuslikumalt kui ta poeg d'Alençon, keda ta tundis ega kartnud. Ootamatult lömbas ta välja Henri kaasvandenõulase seletuse, Henri pidi seda lugema. Pärast kolmeaastast proovilolekut valitses Henri oma nägu igas olukorras. Ilmet muutmata lausus ta kergelt:

«Seda ma tunnen. Nii kirjutasin ma ise, kui olin admiral ja hugenottide juures. Varsti räägib *Monsieur* teisiti. Esmalt puhutakse end täis, pärast aga tuleb tantsida, nagu vile nõuab. Ei midagi minu jaoks.»

Tema halvakspanu võis olla ehtne või tehtud, hea sõbratar jäi oma põhjaliku umbusalduse juurde. Ta laskis sellest peale Henrid veelgi hoolikamalt valvata ja andis käsu uutele nuhkidele, kellest Henri seda ei oletanud. Need pidid teda kui võimalik ettevaatamatustele

ahvatlema. Teda ümbritsesid tumedad võrgud, sel ajal kui ta ise rohkem kui kunagi varem kogu õukonda nina pidi vedas oma hea tuju ja näilise mõtlematusega. Tema hinges aga toimus raske võitlus, ja see tegi väga sügeks, nagu ükskord kunagi varem.

«Tuisupea tegutses, kuna mina viivitasin! Nüüd oli kõik asjatu, mu pikaaegne teesklemine, kogu suur mõtlemine ja kõik kogemused inimestega. Õnnetus võttis mind oma kooli, ometigi olen ma nüüd jälle seal, kus ma olin — hommikul pärast Pärtliööd.»

Kestis ainult neliteist päeva, siis pöördus Tuisupea juba jälle tagasi ja pidas läbirääkimisi oma emaga, *madame Catherine*'iga, hüvituse üle, mille eest ta oli valmis oma liitlasi maha jätma. Seda halvem Henrile! Nii sugune inimene nagu see oli julgelt juhtimise järele harranud, sel ajal kui ta ise liigse lõbutsemise tagajärjel minestusse langes. «Kuidas kõik tuleb? Aitab sellest, ma ei küsi enam. Õnnetuse kool peab möödaks olema koos kahvatu mõtlemisega. Ma kavatsen oma protestantidele lõunas teada anda, et neil on mind lähemal ajal enda juurde oodata. Ükskõik, kas nad mind vahepeal põlgavad või mitte, kuna ma end selles õukonnas narkita teen juba kauem kui kolm aastat. Ma tahan neile teada anda, et olen nende kuninganna Jeanne'i poeg. Hoopis teine mees kui Tuisupea! Ohtlasi teistmoodi kui edev Koljat! Sest ma tean: kool polnud siiski ilmaaegne. Ma tean: mina ühendan selle kuningriigi.»

Ta palav uhkus kinnitas talle seda erutatud keeles ja miski ei suutnud seda väärata, ei häbi, milles ta oli elanud ja lühikest aega veel pidi püsima; ka mitte uus häbistamine Tuisupea kaudu, kes tema asemel oli välja astunud ja oleks tedagi peaaegu võimatuks teinud. Tema oli oma asjas kindel. Just praegu, kus kõik näib kadununa, seisavad lood kõige paremini. Rahvas ootab juhti, ja mida enam võltsjuhte paljastatakse ja neid ära langeb, seda saatuslikumalt tungib ette ja teele ehtne.

Sellises olukorras, enne mõne aja möödumist, mis veel üle jäi, tabas teda viimane, eriti tugev hoop, aga ta pidas ka sellele vastu. Kes teda viimaks veel kartustas, oli ta armas õde. Noor Catherine oli kaua aega asja-

hult oodanud, kas ta armas vend ei tuleta meelde oma ema Jeanne'i, härra admiral ja kõiki oma surnuid. Condé palees ütles ta salaja vanale vürstinnaile:

«Ma tunnen teda, sest me oleme üks ja sama liha ja veri. Ka mina olin selles toas koos tema ja härra admiraliga, kes siis veel elas. Tugev äike puhkes, üks kargas lahti, ma ei arvanud muud, kui et sisse astub meie surnud ema ja kutsub teda, et ta tema eest kätte maksaks. See oli aga Valois' printsess, ja viis tema pulma. Sellele mõtlen ma alati, ja ka mu armas vend pole midagi unustanud. Ma võiksin vanduda, et ta kogu selle aja jooksul teeskleb kogu õukonna ees, ja isegi minu, oma õe ees. Kui saabub õige päev, tõuseb ta üles ja annab end tunda.»

Ta tuli oma istmelt ära ja kuna ta erutatud oli, laskis ta märgata, et ta pisut lonkas. Ka oli ta kahvatu ja väljaarenemata — oli oma nõrkade kopsudega kogu aeg sin majas tagasiõmbunult elanud, vastumeelsuses õukonna vastu, kus «naised mehi paluvad», nagu ta ema ütles. Printsess Catherine de Bourbon oli protestandiks jäänud. Aga ta ei mõistnud oma venna usust taganemist, mis tahes olukorras vend ka oleks olnud. Kuid ta kallis tema talitusviisi heaks, kuna ta oli tema vend ja perekonnapea. Ka kaitses ta teda, tema kombeid, tema vigu protestantlike aadlike ees, kes maalt salaja Catherine'i juurde tulid, nii et nad tagasi reisisid pisut suurema lootusega. Catherine oli nõrk, oli üksi, ta oleks vaid kaastunnet sisendanud. Paljud aga olid kuninganna Jeanne'i tundnud, nad olid rabatud tütre suurest kangekaelsusest, nagu kõneleks Jeanne ise, ja kummardasid veel kord Jeanne'i surematu hinge ees.

Ometigi ei saa keegi tegevusetut inimest veel kauemaks kui kolm aastat kaitse alla võtta, eriti kui isiklikud kahtlused ligi tikuvad. «Ta pole midagi unustanud, ma tean seda. Seal, kus ta vangis on, kaotatakse usk. Selle peab ta uuesti jumala abiga leidma. Ma annan talle ühe hästimõjuva lopsu. Seda ma võin, sest kuidas ka muidu on läinud, mina olen ikkagi tema õde Catherine nagu alati. Ta vajab mind, kuna me mõlemad koos väiksed olime, ja kes jääks talle üle viimses hädas? Ei keegi muu kui ainult tema õde. Ma teesklen, nagu jä-

taksin ma ta maha, ja ta peab kohkuma, kuna ma enda ja oma ürituse võõra mehe kätte annan.»

See oli suure hingega lapse süütu kaalutlus. Ta pihtis seda üheleainsale, härra Theodore de Bèze'ile Genfi pastorile, kes oli luuletanud «Oo, jumal, näita ennast vaid!». Temalt küsis Catherine, kas ta tohib teha ilma et see patt oleks, seda, mis tal kavas on, ja ta õpetas teda, et ta tohib küll oma kavatsust näiliselt võõra kätte usaldada, mitte aga tõeliselt oma keha. Parajasti tollal kohtas Catherine oma nõbu Charles de Bourbon'i, Soissons'i krahvi, keda tal tuli armastada kuni oma varase elu lõpuni.

Kõik on hoopis teisiti, kui sa arvad, Catherine. Sa mõtled siamaani, et sa komberanguse poolest tublisti erineb oma vennast, kes lõbu taga ajab. Sina, samuti kui temagi, käid läbi kõik armastuse astmed, õpid tundma kõiki ta valusid, ülendust ja alandust, mis saad osaks neile, kes palju armastavad. Henri ihaldab edasi kõiki naisi, ja isegi kui ta on üheleainsale truu, ihaldab ta selles kõiki teisi. Kõike, mis sulle saatusest määratud, saad sa rikkalikult üksnes Charles'ilt, oma sugulaselt, pealegi katoliiklaselt, mis sind hoopiski tagasi ei hoia, range protestant; ja sealjuures petab ta sind üsna tavalisel viisil. Aga selle sa unustad niipea, kui sa selle uuesti üle oled elanud, ja pärast iga teie tüli seob sind su südame kiindumus tugevamini. See jätkub, kuni saad neljakümne üheseks, tekitab ka mõnegi avaliku pahanduse, nagu sa salata ei saa, ehkki sa halvemal juhul pepsi daami mängid. Ainult su kuningliku venna suur nimi kaitseb sind veel. Siis ütleb ta hilinenud otsustava sõna, paneb sind abielluma ühe teisega*. Sa küülad küll ta sõna, kuna sa oled juba murdunud, aga see ei suuda enam midagi väärata. Kartusest vananemise ees klammerdud sa meeleheitlikult oma armukese külge, jah, sa tahad meelsamini surra kui vanaks saada — ja sa sured. Nii läheb see, Catherine, ja hoopiski mitte nii, nagu sina mõtlesid, kui sa pastorilt Genfis vaimulikkude nõu küsisid.

Noor Catherine ilmus ootamatult ühele õukonna poole. Sellest teatati ta vennale, seepeale otsis too teda asjatult suure saali külalismurrust. Kaheldes, kas teda pole

mitte ninapidi veetud, heitis Henri pilgu kuninga ees-
tappa. See oli tühi, ainult üks ihukaitsja seisis seal, nagu pööratud nurga poole, mida sisseastuja ei näe. Vend läks sinna ja leidis oma õe ühes mehega, kes ajas talle ebauskliku hirmu peale. Henri oli valmis ümber pöörduma ja minema jooksmas — oma teisiku eest. Võõrad olid tema tugevad käharjuuksed ja kitsas näoplaan; su silmad, nina sarnanesid tema omadega, kehalt polnud mingit erinevust, ja mis Henrid eriti kohutas — ta nägi teise seljas täpselt neidsamu riideid, mida ta ise kandis!

Ta õde toetas käsivarre mehe õlale — alati nõjatus ta nõnda oma venna najale. Ta kõneles peaaegu mehe vastu vastas, just samuti oli ta lugematuid kordi tema enda palge vastas hinganud. Aga kõige hirmsam: teda, teda ennast ei näinud ega kuulnud Catherine — kuue samm pealt, ehkki Henri meelega jalgadega põrandat kraapis. Ta katsus oma puusi, kas ta lihalikult veel siin vibib ja ikka alles seesama on! Või on ta nõiduse läbi oma maisest olemusest ilma jäänud?

«Vaene vend,» mõtles Catherine. «Kindlasti on olemas vaimud, nendega võib tulla tegemist, ja ka nõidust tuleb võib-olla ette. Seekord aga petan ma sind, ja mul on südamest kahju, et ma seda pean tegema. Ma riietasin oma hea nõo, õpetasin ta välja, ja ma teen, nagu oleksid sa õhk. Tõeliselt poleks sul mingit põhjust end segadusse lasta viia. Võrdle ennast meie nõoga! Kui pere-konnasarnasus kõrvale jätta, on tema nägu ilma minevikuta, ilma jälgedeta. Tema on oma metsades loomi võitlunud. Sina? Ah, vend, nii noor kui sa oled, sind on juba ära märkinud kannatused, võitlused ja mõtted. Ära mängi enam narri, ja su silmad muutuvad peagi — kavalaks ja kurvaks, armas vend. Sinu nina on sellest peale rohkem huulele alla vajunud; mitte veel palju, kuid siiski pisut. Sel silmapilgul loed sa end nähtamatuks, ja su suu tõmbub pisut kõverasse, kuna sa juba nii kaua teesklema pead. Kui liigutavad on seevastu lohud sinu oimukohtades, ja need kuuluvad sulle sündimisest peale. Isegi kui sul muud midagi poleks, vennasõda, oleksin ma kohe sinu oma. Just niisugused lohud on ka meie nõol. Ma ei saa uskuda, et ma teda armas-

tama hakkan; aga kui, siis oleks see sinu oimukohtade pärast!»

Tüdruk tõusis püsti, lõpuks võttis ta venna vastu rangelt ja selgelt, nagu Jeanne ise oleks talle otsustanud. Ainult pisarad olid tal pärani silmade ja pisarad tõusid Henrigi omadesse. Catherine ütles:

«Härra vend, te pole meie armast nõbu ammu näinud. Minu pool käib ta tihti, ja me räägime teist, kuna ma ei tohi loota, et teie meie pärast oma seltskonna maha jätate.»

«See paistaks silma,» vastas Henri, «ja te teate väga hästi, armas õde, et mul pole mingit läbikäimist hõbenottidega, keda te nii paljusid vastu võtate. Ka oleks see ettevaatamatu, et kolm meie perekonna liiget veel kauem üksi ja salaja juttu ajavad kuninga eestõas.»

Siinjuures vaatas ta nõole otsa. Sel hakkas kõhema Henri võttis tal lihtsalt käsivarrest kinni ja viis ta ukseni. «Nüüd räägi, Catherine,» ütles ta, kui tagasi tuli. Catherine vaatas esmalt ihukaitsja poole. Sel olul tulnud mõttesse harkisjalu ukse vahele seisma jääda, nagu ei tohiks keegi nende juurde sisse tulla, ja ainult tema selg oli siia pööratud. Õde ütles:

«Nad ootavad kodus, et sa tuled.»

«Ma tean seda. Aga ma olen vang. Vahipostid on kahekordistatud, üha rohkem nuhke peab mind silmas. Veel peab neil kannatust jätkuma.»

«Neil pole seda enam. Nad peavad sind kadunuks. D'Alençon tõrjub sind nende juurest välja, kas tead? Ja need on meie enda omad, lõunas, kas mõistad? Kuberner ja mõõdukad katoliiklased lähevad seal üksmeelele koos protestantidega; üheskoos tahavad nad Condé käe ulatada, kui ta oma saksa abivägedega kuningriiki sisse tungib. Provintsid, mis vahepeal asuvad, on ka juba võidetud. Kõik küpseb, kõik hakkab liikuma, ainult sina mitte. Meie ema ohverdas end, nüüd haarab ta järele keegi teine, mitte sina.»

«Ma olen päris õnnetu,» ohkas Henri, lõi silmad maha ja talus ainult raskelt, et ta isegi oma õde pidi petma. See liigutatud, võnkuv hääl, lõppsilpide jahmunud tõus. «Õde! Õde, ma olen ju otsustanud ja asun tee, enne kui sa arvad. Neist, kes mind aitama peavad, ei tunne

ükski teist. Ma olen kolme aasta jooksul õppinud. Mu ema sõbratar, vana naismõrvar, usaldas mulle, et d'Alençon pole juba enam mingi oht. Täna öösel sõidab *ma* Catherine salaja ära ja toob kadunud poja tagasi. Kui ma ütleksin sulle kõigest sellest esimese sõna, Catherine, siis oleksid sina koos asjasse kistud. Sa ei tohi seda sattuda, Catherine.»

Henri lõi silmad üles, need olid mahedad ja kannatlikud, mitte rohkem.

«Sa ei taha?» küsis Catherine.

«Ma ei saa,» ohkas Henri.

Sis tõstis õde käe; need olid needsamad pikad nõuetud sõrmed, nagu olid olnud nende ema käel — ja samuti nagu poisikesepõlves, kui ta ema vihaseks sai, tundis ta alati oma põsel tugevat hoopi. Henri ise andis kätele voli, nagu oleksid nad veel lapsed ja elaksid veel oma maal, kus talupojad ja isegi printsid on oma tunnete väljendamisest vaimukamad. Ta tõstis oma õe kõrgele, kandis teda väljasirutatud kätel enda ees hoolimata siplemisest, ja ihukaitsjale, kes veel ikka läve ees seisis, asetask ta õe otseteed turjale. Et võimsa mehe turjalt mitte maha kukkuda, pidi väike Catherine kinni hoidma. Kui ta jälle põrandale jõudis, oli Henri ammugi läinud. Catherine aga: nüüd teadis ta — ja rõõmu pärast naeris ta kõigest jõust. Ihukaitssevaelane naeris kaasa.

VAIM

Nendest, kes pidid teda aitama, ei tundnud seni ükski teist; ainult nuhid loomulikult olid igaühe kohta teadlikud. Nendeks olid iseäranis härrad de Saint-Martin-d'Anglure ja d'Espalungue, kaks hästikasvatatud aadlikku, vaimukad ja väljakutsuvad, kuid täiesti heas toonis; tõmbusid aga alati õigel ajal tagasi. Suhtlemine nendega oli võluv, ja kuna Henri ei kahelnud, mis neil temaga kavatsusel, tõmbas see teda veel enam ligi. Tema enda usaldusalune oli keegi härra de Fervaques* — sõdur, mitte enam poisike, otsekohene ja lihtne. Ei mingit nalja ega sõnade vahetamist temaga — teade, mille d'Armagnac oma isanda riietest leidis, mõistatamatu,

kuidas see sinna sai; ja siis võib-olla lühike kohtamine mille juures kõlas mõni nimi: Gramont, Caumont, L'Esperance, Frontenac. Seitse aadlikku olid lõpuks kaasvandenõulased siin lossis, ja igaüks neist oli pidanud ise süü tee leidma, ka olid nad kõik juba läbi proovitud, sest Fervaques laskis äkki lendu valetate, et kõik olevat avastatud, igaüks päästku ainult iseend. Nad jäid aga, sest kõrgemal kui oma julgeolek seisis neile au koos Navarra kuningaga teele asuda, et maa saaks rahu ja vabaduse. Henri tundis parimad ära sellest, et nad lihtsalt ei pannud tähele, kuivõrd nad õieti oma isikliku kasu või ka üksnes suurt seiklust otsisid.

Salajasteks kokkutulekuteks oli uus terrass, mis ulatus üle jõe. Praegune kuningas oli aedu sinna laiendanud; tal oli isu täis, et tema hea rahvas kaldalt üles ronida ja aia küljes rippudes nägusat õueseltskonda valjusti imetles. Kõrgel üle jõe, väljastpoolt ligipääsmatuna seisis pikk terrass — ainult keegi ei teadnud, et see oli varustatud langeluugiga. Liikuv kiviplateau, mis asus terrassi äärmises lõpus maas, oli peale selle moondatud paljude sammastega; kes seda avada oskas, jõudis mööda kaudu alla kuni veeservani. Paat oleks jõudnud Valois alati veel ära viia, kui Liiga oma pooldajate abil, kes Liigal Louvre'i lossiski ei puudunud, teda kinni võtta kavatses. Siin ilmutas end nüüd admiral Coligny vaim.

Esimesena kohtas teda ühel jaanuariööl keegi katoliiklik isand. Ehk küll praktilise mõistuse kaalutlustel täielikult andunud Navarra üritusele, ei soovinud ta kindlasti kohtuda mõrvatud protestandi vaimuga. Härra de Fervaques'iga rääkides avaldas ta pahameelt, et surnu segab end asjadesse, mis toimuvad pärast tema aega ega või seetõttu talle üldse mõistetavad olla. Vaim oli pealegi andeksandmatuid kõnesid pidanud, isand ei tahtnud neid esmalt korrata. Seda tunnistust ei saanud niisama lihtsalt tähele panemata jätta. See oli palju vähem kahtlane kui hugenottide, leidliku d'Aubigné ja morni Du Bartas' oma. Oma mõlema kõige vanema sõbraga säilitas Henri pärastpoole nii nagu varemgi teatud distantsti. Siin valitses ju üksmeel, mis ei vajanud mingit erilist kokkulepet, ja vankumatu andumus. Nende käskija võis neile ülekohtu teha: soo-

lugut nad ei oodanud, neil oli paremat, oli rohkemat. Nad mõistsid: isandal tuleb oma vaenlasi enda poole võtta; neid ära osta, võluda või koguni veenda. Hoolimata sellistest sõpradest nagu meie oleks pillamine, sest me ju tunneme üksteist, oleks hellitamine, isand aga peab oskama olla ka tänamatu.

Kui ühel varasel talveõhtul mõlemad olid end tema ainedasse tuppa peitnud, pragas Henri nad läbi. Enda vabanduseks tähendasid nad lihtsalt, et neil olevat aeganne härra admiralilt; ta olevat tagasi pöördunud. Nad kirjeldasid, kuidas ja kus nad teda näha olid saanud, ja Henri pidi neid küll lõpuni kuulama, sest ta teadis seda juba katoliiklase jutust. Hoolimata sellest väitis ta, et nemad olevat selle sündmuse esimesed kuulutajad ja nende mäng on tema juures läbi, kui nad teda petavad. Nad ütlesid aga:

«Sire! Meie armastatud käskija! Kuna surematud hinged on olemas sama hästi kui meie elavad, ei tohiks see palju tähelepanu äratada, kui nad end korraks näitavad.»

«See pole ka minu kahtluse põhjuseks,» vastas neile Henri. «Ometigi teavad vaimud, et nad meid kohutavad, seetõttu pole neil kombeks heade kavatsustega ilmuda. Mis olen ma härra admiralile teinud, et ta mind muhtleb?»

Seepeale vaikisid mõlemad. Emba-kumba — kas nad ei teadnud seda või jätsid nad oma väitjäämisega tema hoolde seda endale ise ära seletada. Henri lausus:

«Liiga suur au minu jaoks, kui teises ilmas minust räägitakse.»

«Mitte rohkem kui siin ilmas,» ütlesid nad seepeale. «Kõik õhtumaa kuningriigid on kuulnud printsist, kes aastaid elab vangina oma vaenlaste õukonnas. Ta ema pidi surema, ta isiklik sõber ja väepealik tapeti, nad kaotas ta peaaegu kõik vägivalla läbi. Ta ei lase aga midagi märgata, teeb narrusi ja viivitab nii kaua, nagu oleks ta teo, mida igaüks temalt ootab, täiesti unustanud.»

«Kes ootab? Mida oodatakse?»

Nad ütlesid, kes. «Et ühtainust isikut mainida: Inglise kuninganna loeb teie juhtumit põnevaks, Sire.

Me teame seda Mornaylt, kes kaua seal viibis, ja tal on ikka veel parimad sidemed Briti saarega. Kuninganna pärib oma Mornaylt järele teie kui äärmiselt romantilise kaju üle. Kas te lõpuks otsusele jõuate tappa *madame* Catherine'i, enne kui tema teid külmaks teeb. Maal kasvab liikumine, mille sündinud juhiks olete teie, aina suuremaks ja suuremaks; teie aga unistate. Kas see ei peaks neljakümneaastaselt Elisabethil ta nõiavõimude silikku südant liigutama? Mõistatuslik, läbinähtamatu prints! Hoopis midagi muud kui too tuulepäine d'Alençon, kes ikka veel Elisabethi käele lootusi hellitab. Nad teab Elisabeth pealegi, et d'Alençonil on kaks nina.

Henri langetas pea; ta polnud tähele panemata jätanud, mida nad talle kõik lugude jutustamise ettekuuldel mõista andsid.

«Ja ta tahab, et mina ilmuksin kohale?» küsis ta äkki selt.

Nad taipasid kohe, keda ta arvas.

«Täna öösel kell üksteist,» sosistasid nad veel kiresti ja vaatasid, kuidas märkamatult minema pääseda.

Vastumeelselt jäi Henri üks, ta kartis. Vaimu kohal on võõras ja kole — kuid temale koguni vastu minna! Siin algab lubamatu üle piiri minek. Mõlema religiooni preestrid ähvardaksid selle eest karistusega. Kuid ta pole ka küllalt külmavereline, et küsimust ilmalikult ilma eelarvamusteta otsustada. D'Elbeuf suudaks seda. See oli nimi, mis talle meelde tuli — mees vastaspoolelt, üks Guise'idest. Henri polnud teda oma teeleasumise kavatsusse pühendanud. Siiski oli d'Elbeuf talle juba selgitanud uusi spioone, kes muidu oleksid Henri oma hea tooniga petnud. Ta oskas saladust pidada ja head nõu anda. Voodis lebedes ütles Henri oma esimesele kammerteenrile: «D'Armagnac, ma tahan härra d'Elbeuf'i näha.» Aadlikust teener saatis sellele ohlikule teele ühe Navarra kuninganna toatüdruku, kõige tähtsusetuma, et ei saadaks aru, kellelt läkitus tuleb. Kui lõpuks sõber ta voodi ees seisis, seletas too pärast piinliku olukorra ärakuulamist:

«Admirali ilmumine on loomulik — eriti kui pidada silmas asjaolusid, mis teda surma saatsid. Ennem tuleks imestada, et ta nii kaua viivitas. Minu arvates, *Sire*,

pole teil temalt midagi karta. Tal võiks, vastupidi, kavatsus olla teid kasulikult hoiatada.»

«Mu hea vaim, kes mind hoiatab, olete teise ise, d'Elbeuf.»

«Mina olen elav olevus ega tea kõike,» — milles heatahtlik etteheide kaasa kõlas: mind kasutatakse, tuleb tunnustada, aga ma pole asjasse pühendatud. Kuid nüüsguse vaateleja puhul, nagu tema, polnudki selles suurt vahet; d'Elbeuf tundis muutust, mis oli toimunud Navarra ja aimas ära, mis ees seisis. Kuna ta aga vaenulikkust leerist pärines, kaalutles ta ohte, mis tegutseljal endal jäid tähele panemata. Kuid temagi avaldas oma kartusi ainult kaudselt.

«*Sire*, üks on kindel, et te ei tohi vaimu asjata oodata laata. Temaga tuleb aga käituda nagu kõigi teiste vaimudega: neile ei tohi iialgi liialt läheneda, isegi kõige paremat soovivad vaimud satuksid kiusatusse.» Millisesse, sellest libises ta üle. «Minge seetõttu rahulikult sinna, *Sire*. Nagu me vaimu tunname, jääb seegi teatud kaugusele, just hirmust kiusatuse ees. Ma ise aga ei kavatse kaugemale jääda, ehkki ei teie ega vaim tohi mind märgata — välja arvatud, kui elava jaoks ilmneb hea põhjus vahelesegamiseks.» Seda ütles d'Elbeuf õhku, naeratas ka, nagu oleksid ta sõnad ettekavatsematud.

Henri lamas ikka veel otsustusvõimetuna kohal; ta ohkas:

«Ma olen vist küll argpüks. Lahinguväljal ma seda pole märganud — või ainult lahingu alguses, siis tuleb mul iga kord teatud vajadus peale; aga mis on kümme tuhat vaenlast ühe vaimu vastu.»

Söögilauas vaikiti täna palju. Oli nii vaikne, et kuningas nõudis muusikat. Näol oli tal nagu tavaliselt sünge ilme, ja Henri vaatas oma taldrikule, mis tühjaks ei saanud. Ainult *madame* Catherine rääkis edasi oma aeglase tuhmi tooniga, ja kes talle hajameelsusest ei vastanud, seda mõõtis ja takseeris ta, mäeldes rahulikult. Oma Puurikuninga poole pöördus ta järgmiste sõnadega:

«Te ei söö, väimees. Peaksite sööma, kuni veel aega on, ulukiliha, kala ja kooki. Seda ei leidu igal pool ja alati.»

Henri teeskles, nagu ei kuuleks ta seda, sest muusika mängis; siiski oli Caterina talle mõista andnud, et tal on teada, et Henri mõtleb järjekordselt põgenemisele. Igatahes raputas Caterina kohe pärast seda pead. Kui tihti on Puurikuningas juba tahtnud ära minna, eks katsugu ometi veel! Ka oma poega, kuningat, uuris ja laitis ta.

«Sul on mingi lollus ees,» ütles ta pojale ettepoole kummardudes üle laua, ja pärast pausi: «Teie emal, Sire, pole enam teie usaldust.»

Hiljem ei tahtnud õhtu Henri jaoks lõppeda. Vaevalt on võimalik huvi tunda naiste vastu või anda meestele teravaid vastuseid, kui on määratud kohtumine vaimuga. Kella üheteistkümne paiku, nagu tavaliselt, kuulutasid vahid välja väravate sulgemise, ja kõik aadlikud, kes lossis ei elanud, hakkasid minema. Henri tahtis tähelepanematult end nende hulka segada, hüüti aga majasteedi enda poolt tagasi. Kuningas nägi välja kui häda ja viletsus. Poleks Henri samuti erutatud olnud, oleks ta teise paha südametunnistust märganud. Kuningas lausus:

«Külm, tormine öö, hea nõbu! Mis kõik ei või pimeduses ees olla. Jää parem siiski tule juurde istuma!»

«Keegi ootab mind,» vastas Henri, otsekui oleks ootajaks mõni daam, ja naeris, tundes ise õudust.

Niipea kui maja seinad teda enam ei kaitsnud, paiskas tugev tuul ta tagasi. Pingutusega jõudis ta terrassile, täielik pimedus kattis seda. Ta ootas, aeg möödus, ikka veel polnud vaim vahendit leidnud endast märku anda. Alles siis, kui torm pilved laiali ajas — välgas kuukiir ja kadus sedamaid, aga selle valgel tundis Henri ära herra admiral. Must pantser, hall habe ja selgesti tuntav peahoid, mitte ainult suursugune inimeste hulgas, vaid ka tuttav jumala tahtega. «See on tõepoolest tema,» tajus Henri ja laskus põlvele. Ta asus terrassi serval, vaim kaugel teisel pool, terrassi teises otsas, kus seisid sambad; suvel moodustasid nende ümber põimunud viinapuuväädid lehila. Noor Henri palvetas.

Seal kiirgab juba jälle kuu, ja seekord peatub ta valgus teise maailma kujul. Tolle nägu on kahvatu kui

paljas paiste, silmakoobastega, mis on tühjad, sest need pole ju lihalikud silmad. Jalgki ei liigu ette selle maailma kiviplaatidel. Vaim veab teda jõuetult järel, kui katsub sammu astuda. Veel raskemaks läheb tal kõneline tormi käes, hääle abil, mille teenistuses pole kehalist organit. Seda kohutavam on tema nähtav esinemine! Põlvitajal plagisevad lõualuud. Samal ajal kuuleb ta oigamist. Segaselt, sõnades, mida tuul puruks rebib, annab herra admiral tunda, et ta nõuab kättemaksu oma mõrvaritele. Siinkohal kaob kuu. See on hea; ainult pimedas leiab Henri julgust oma vastuseks, mis on ebaõige. Vaimu silmade all poleks ta seda isegi salamisi oma südames julgenud. Ta tuleb sellega toime ja hüüab pimedusse:

«Ma ei mõtlegi sellele, et teie eest kätte maksta, herra admiral. Sest teie mõrvarid on nüüd minu parimad sõbrad; mina aga olen ainult vaimukas poiss, hea tant-sija ja tahan ikka edasi Louvre'i lossi jääda.»

Henri häälel on küllalt vali, et iga elav, kes läheduses peidus oleks, peaks teda kuulma. Iseendale aga, oma sisimasse, sosistab noor Henri, sosistab tungivalt:

«Herra admiral, ma olen see, kes ma alati olen olnud!»

Vaim mõistab muidugi, mis on mõeldud, ta eraldab vaikitud tõe varest, mida igaks juhaks öeldakse harjunud ettevaatusest, kuna teesklus on juba ammu esimeks tundeliigutuseks muutunud. «Teid ma ei saa petta, herra admiral!»

Akki lööb seal teisel pool mingi raskus kivile, nagu langev keha, ja mis järgneb, on inimlike mõõdupuude järgi jäme kolm, karjumine ja jooksmine. Nii ei ilmuta end ükski vaim, iseäranis mitte see. Henri pöördub põgenemisele. Parajasti aga avanuvad pilved ja tähevalgus näitab talle elavat inimest, kes kohale jookseb ja keda kellegagi ära vahetada ei saa.

«D'Elbeuf!»

«Peaaegu oli ta mul juba peos! Ma lamasin viinapuukstel sammaste vahel, see sul ei näinud mind, mina omakorda tundsin ta ära. See oli narr; ei keegi muu kui kuninga narr, see kurb kuju, see vilets kometitegija. Niipea, kui ma oma asjas kindel olin, hüppasin alla —

tahtsin ta turjale istuma saada, kukkusin kahjuks kõrvale. Kui ma püsti tõusin, oli ta kadunud.»

«Inimene ei saa end nähtamatuks muuta.»

«Vaim ei kisa nagu narr, ei komberda ka üle astmelis, ma ei tea kuhu, alla viivad. Ta kasutas mingit salaväljapääsu.»

Terrass helendas kuupaistes, nad võisid läbi otsida iga kiviplaadi, aga ükski ei reetnud saladust. Henri haaras endal laubast kinni. «See'p see oli,» ütles ta. Mõttes oli tal kuninga nägu, nagu see lahkumisel näis, aua ja halbade riugaste võrdkuju.

«Ja need oleksid tal väga hästi võinud õnnestuda, sest ma uskusin tõesti, et räägin härra admiraliga. Kui ma nüüd valetamise asemel oleksin öelnud: veel kümme päeva, ja ma lähen minema! Või oleksin isegi härra admiralile üles tunnistanud: oma kättemaksule olen tihti mõelnud, härra admiral, ja teie mõrvarite elu seisis mõnikord jumala käes! Vaikisin sellest, see oli mu õnn. Muidu leitaks mind küll hommikul nende kivide peal pistodaga surnuks torgatuna.»

Sellest kõigest ei lausunud ta oma kaaslasemale ainustki sõna, aga vaatleja d'Elbeuf mõistatas enamiku sellest ilma seletusteta. Nad pöördusid majja tagasi, et narri voodist välja tirida. Nagu nad arvasid, lebas ta juba seal; vajaliku aja olid nad talle jätnud, kui nad kiviplaate läbi uurisid. Ta teeskles sügavat und, hingeldas aga pigem kui norskas, ja ta tekk tundus jahedana. Nad tõmbasid ta pikema jututa voodist välja ja sidusid tooli külge kinni. Imelik oli, et ta silmi ei avanud. D'Armagnac saadeti ka d'Aubigné ja Du Bartas kohale tooma. Nende juuresolekul algas ülekuulamine.

Kas ta tunnistab, et ta otseteed terrassilt tuli, küsis d'Elbeuf kinniseotud narrilt. Kas ta tunnistab, et mängis vaimu, küsis Henri temalt. Narr teeskles enda päästmiseks, nagu oleks ta kõnevõime kaotanud. Ta pööritas silmi, nagu sureks ta tõesti; ta nägu aga irvitas. Tahtmatud hirmutõmblused eemaldasid leinailme, millega narr muidu oma osa täitis. Linases särgis, auväärse musta asemel, pikk nägu surnukahvatu, juuksed sassia, ja see tahtmatu irvitamine — esmakordselt oma karjääri jooksul oli narr koomiline. Tema viis pealtvaata-

jat naersid täiest kõrist. D'Elbeuf meenutas esimesena leivatele härradele, et siin on proovitud äärmiselt salakavalat pettust elava inimese kallal, arvestamata vaimu solvamist, sest küllap too oskab enda eest ise kätte maksta. Seda kuuldes plagisesid narri hambad kohutavalt.

Kas ta tunnistab, et täna öösel kujutas endast härra admiral Coligny, nõudis Henri veel kord, ähvardas narri ka poomisega ja laskis d'Armagnacil seinu valgustada, et otsida mõnda naela. Narr aga oli komöödia mängimises asjatundja. Ülekuulamine ei läinud sugugi härrade kavatsuste kohaselt. Küsimus: Kas ta kardab? Vastus: Muidugi kardab ta. Küsimus: Kas ta kahetseb? Vastus: Muidugi kahetseb ta. Küsimus: Kas ta on valmis karistust kandma? Vastus: Ta olevat valmis karistuseks. Küsimus: Tunnistab ta siis, et oli vaim? Vastus: Ta ei tee sellest mingit saladust. Ta olevat juba küllalt õudu tundnud iseenda ees, veel enam tõelise vaimu ees; sest iga silmapilk oleks too võinud tal naela kahekorra käänata vihast õigustamata järeleahvimise üle. Ka olevat ta kindel, et tal oma jultumuse eest tuleb veel karistust kanda, ja seda hoolimata tema siirast kahetsusest. Vaimud olevat juba kord halastamatu kättemaksuihaga.

Küsimus: Kas ta muud midagi ei karda? Vastus: Mida ta küll kartma peaks? Nende naela või köit? Nead ei saa talle midagi teha. Täpaksid nad tema, saaks peagi kuningas teada, et vandenõul oli tõsi taga, mille paljastamise ta tema, narri ülesandeks oli teinud. D'Elbeuf ütles Henrile kõrva: «Jätame selle inimese rahule.» Henri küsis siiski veel, kas narr talitas viha pärast. Henri oli Louvre'i lossis õppinud viha igal kujul tähelepanelikult jälgima. Narri vastus:

«Sind vihata, Navarra? Kuna sa siin minu asemel oled narri mänginud? Ma olen sulle öelnud, sa võiksid talle õigusega minu ossa asuda. See on vähem karistusväärne kui see, mis ma ise olen teinud: vaimu järele ahvinud.»

Küsimus: Kas narr mäletab teatud solvamist, mis talle osaks sai ühe piduliku protsessiooni ajal, mis toimus muusikaga ja heleda valgustusega. Vastus: Ta

mäletab. Mõeldud oli hammustust pöske, mille Henri oli sooritanud, narr talunud. Ei üks ega teine nimetanud nii intiimset asja nimepidi. Küsimus: Kas nad tookord kannatatud solvamise pärast poleks siiski rõõmuga teinud, mida tal täna öösel olevat kästnud teha. Vastus, õõnsalt kõlav ja raginaga sisemusest tulev: Ta pole midagi rõõmuga teinud, vaid kõike sündsa kurbuga, mis peab silmas surma. Ta oma surm selaval lähedal ja olevat kole. — Seepeale vabastasid nad ta köidikuist ja lahkusid.

Henri ütles oma mõlemale vanale sõbrale veel:

«See oli siis vaim, kellelt te mulle kutse üle andsite, ja niisugune on tasu, kui ma teile järgnen.»

Nüüd võisid nad häbistatult oma teed minna.

Kolmandal ööl pärast seda aga kostis narri toast kohutav kisa, ja kui uks avati, leiti narr põrandal väherdamas kahekorra käänatud kaelaga. Seost mõistsid kõik, kel võltsilmutisega lähedalt või kaugelt oli tege mist olnud, ja nendeks olid niihästi kuningas ise, kes võib-olla isegi liiga palju teadis sellest surmajuhtumist, kui ka vandenõulased koos d'Elbeufiga. Ainult Henri sai alles hiljem teada, et narri halvad aimused olid kinnitust leidnud. Sel õhtul lebas Henri voodis; nagu juba tihti, oli tal äge, kuid lühiajaline palavik, mille põhjusi ükski arst ilalgi ei avastanud, küllap need olid vaimset laadi. Tema juures olid d'Armagnac ja Agrippa d'Aubigné, keda esimene kammerteener kohale oli kutsunud. Sest oma isanda padja lähedale kummardunult oli d'Armagnac imelikke sõnu kuulnud. Nüüd hoidsid mõlemad kõrva lähedal; laulu kuulsid nad, nõrgalt, aga selgelt: «Issand, mu õnnistegija, ööl kui päeval hüüan ma su poole.»

Palavikusolija laulis edasi; mitte kõigest ei saanud nad aru, aga see oli psalm 88*. Tuli koht: «Mu sõbrad oled Sa minust kaugemale saatnud, Sa oled mind neile jäledaks teinud. Ma olen vangis ega pääse välja.»

Siis võtsid nad tal käest kinni ja hoidsid ta kätt seni, kuni ta laulis neile Kora laste psalmilaulu hädaolijate oimetusest. Nende armas käskija ei pea arvama, et ISSAND tõukab ta hinge ära ja varjab oma näo tema eest. Teadku ta oma nõrgal tunnil, et tema

sõbrad ja ligimesed ning ta sugulased hoopiski mitte temast eemale ei hoidu sellise viletsuse pärast.

Nii leppis Henri oma vanade sõpradega ära, ning nad jõudsid uuesti vastastikusele arusaamisele. Siin algas õieti ta äraminek.

ÄRAMINEK

Ühel päeval oli ta kadunud — esmalt ainult näiliselt ja selleks, et mõju proovida. Sellest tekkis aga suur arutus. Kuninga ema küsis d'Aubignélt, kus ta isand on. Henri oli lihtsalt oma toas, mida d'Aubigné Catherinele ei öelnud. Üks aadlik, kes Henrid valvama pidi, saadeti otsingule. See jäi muidugi asjatuks, Henri aga oli hoiatatud. Järgneval nädalal püüdis Henri jahilt tulla alati hilineda ja alles siis tagasi pöörduda, kui juba suur mure valitses. Kaks päeva enne seda, kui tal tõsi taga oli, puudus ta terve öö; hommikul ilmus ta siis põhasse kabelisse, saapad jalas, kannused küljes, ja seletas naerdes, et toovat jooksiku jälle tagasi; ja ta olevat tahtnud neile ainult häbi teha nende asjatu umbusalduse pärast; tema, keda majasteedid peaksid lausa ära ajama, muidu ta ei minevat, vaid surevat nende jalge ees! Selle käigu eest imetleti teda tagantjärele palju — ta oli aga ka kaua teeninud, kuni ta seda muutis.

Sõprade silmis ei toimunud kõik küllalt kiiresti. Nüüd tahtsid nad vabalt rääkida. Nende isand lubas seda, et neile rahuldust anda ja end kannatlikkuses harjutada. Nad kasutasid ka seda ja seadsid kokku pika rea suurepäraseid sõnu, kuna niihästi Agrippa kui Du Bartas usaldasid sõnade jõudu ja kestvust, sest sõnad on kindlameelsetele inimestele võrdsed tegudega, ja kord juba ülesmärgituna töötavad kuulsust pärast surmagi. Nad ütlesid oma isandale lausa, et ta oma suuruse vastu patustab ja on ise süüdi talle osaks saanud solvamistes. Kui ta aga kõike unustada tahab, siis ei unusta meiti süüdlased midagi, ja temast ei usu nood jälle ilalgi, et ta oleks Pärtliöö unustanud! «Meie mõlemad, isand, tahtsime juba ilma teieta ära minna, siis

laulsite te psalmi. Kui me siit juba läinud oleksime, siis, võite kindel olla, isand, et teised teenivad käed ja julge tagasi lükata mürki ja nuga, vaid kasutaksite neid.»

«Te oleksite mind niisiis maha jätnud ja minust loobunud?» küsis ta moepärast, et anda neile igatselud võimalus veel edasi vooruslikult ja hästi rääkida. «Oleksite teinud nagu Mornay. Sest teie, vanad sõbrad, olete kõik ühesugused. Mornay viis end kindlasse kohta Inglismaale parajasti enne Pärtliööd.»

«Nii see ei olnud, *Sire*. Tal polnud selleks enam aega, see on aga teile teadmata, kuna te oma vanade sõprade teadetest niikaua eemale hoidusite ega tahtnud kuulata, kui me nuriseda julgesime.»

«Teil on õigus, ja ma pean teilt andeks paluma, vastas ta liigutatult, mille peale nad võisid talle kõigist oma kaaslaste Du Plessis-Mornay seiklustest jutustada, ehkki Henri neid paremini teadis kui nad mõlemad. «Aga mu sõbrad tahavad juba kord minust selle poolest ees olla, et nad mõndagi teavad, mis mulle on teadmata: esmalt minust, siis mu teistest sõpradest.» See pärast imestas Henri valju häälega, kuidas julge ja tark Philippe pidi Pärtliööd läbi murdma, kesk mõrvarite jõuku, mis parajasti vabamõttelisi teoseid otsides üht raamatukauplust läbi puistas ning raamatukaupmehe maha lõi. Uhkusest reisis Philippe ilma passita, jõudis ikkagi Inglismaale, emigrantide maale, ja ootas ära, et maksa küsida, kuidas, et saabuks rahu ja antaks amnestia. Seejärel reisid saksa vürstide juurde, et nad Prantsusmaale sisse tungiksid; ringirändava diplomaadi, kui mitte kodutu vandenõulase elu. Henri, kes midagi uut teada ei saanud, muutus siiski aina mõtlikumaks. «Nii palju rahutust, Mornay! Nii palju teeneid, Mornay! Nii palju voorust! Ma olin kinni püütud, ja lõpuks andsin end peaaegu vangi.»

Siis alles tulid nad peaaegu lagedale. Ka härrad de Saint-Martin-d'Anglure ja d'Espalungue kihutavad tagant kiirele äraminekule! Tema sõbrad, kes neile meeldivaile aadlikele vihjasid, ei teadnud veel, kes, nad olid kõige kavalamad nuhid. Henri vaikis sellest neile edasi, arvatavasti oleksid nad muidu reeturid kahevõitlusele

kutsunud, ja kõik oleks mõneks ajaks viltu läinud. Seevastu pidas ta nõu enda usaldusalusega, härra de Ferrières'iga — kes oli sõdur, mitte enam mõni poisike, sirgjooneline ja lihtne. See andis talle otsekoheselt nõu leha lühike lõpp ja muudkui minema ratsutada. Mis sellest, et nuhid! Ta ise on küllalt võimeline neid teel ära eksitama, nii et nad põgeniku jäljed kaotavad. Ausa mehe kindel veendumus näis hea endena. Kolmandal veebruaril toimuski äraminek.

Enne seda oli jumalagajätt ja viimane komöödia, mõlemad Lotringi perekonna isandatega. Henri ootas, kus d'Elbeuf üksi temast mööduks, astus välja ja vaatas talle ainult otsa, siis teadis d'Elbeuf. Alati oli ta kõige tähtsama välja uurinud ja ära tundnud ilma sõnade või märguanneteta. Ohtudes oli ta iseendast kohal, oli kahemõttelisi küsimusi selgitanud, inimesi läbi näinud ja seikluse kõige parema poole pööranud. Tema üksi ei haldanud ei usaldust, ei kaasteadmist ega ühenduse suurt tseremoniaalsust. See kõik oli mõistetav nagu muuseas. D'Elbeuf oli kohal, näis mitte midagi andvat ega nõudnud midagi. Ka oli ta meelepärast isandat küll haitnud, seejuures aga kedagi reetmata, iseäranis oma suguvõsa. Ükski Guise ei saa koos Navarraga läbi maa ratsutada ega või tema eest võidelda, seni kui ta pole kuningas. See oli selge mõlemale, d'Elbeufile ja Henri. Kuna nüüd Henri ootamatult välja ilmus, tulid pisarad mõlemal silma, ja huuled värisesid neil, nii et sel viimasel hetkel ainult vähesed moonutatud sõnad suust välja pääsesid. Kohe pärast seda läksid nad lahku.

Komöödia seevastu mängiti armiga Guise'i hertsogi kulul. Koljatit ja pariislaste kangelast tuli esmalt veel terve hommikupoolik narritada, miks õieti? Henri viskus varahommikul hertsogi voodile ja puhus talle õhinal ette, et nüüd saavat ta tõesti kindral-asevalitsejaks kuningriigis, *madame Catherine* on seda lubanud! Kuidas seal hertsogi toas naerdi, kõik, kes juures olid, kui Guise üles tõusis! Ka ei lahkunud vembu-mehe hetkekski suure mehe kõrvalt, kuni too tegi ettepaneku: «Lähme aastalaadale, seal näitavad end naljalegijad, eks vaatame, kes sinuga võib jõudu proovida!»

Nad läksidki sinna, üks neist juba jälle saabastes ja kannustega, ja tahtis teist tingimata jahile kaasa võtta, meelitas teda, silitas teda, ei lasknud teda embuses lahti kaheksa minuti jooksul, ja seda kogu rahva ees. Hertsogil oli täna tegemist oma Liigaga, jahile ei saanud ta sõita, see rahustas Henrid. Ja lõpuks ratsutas ta siis ise.

Põdrajaht on haruldane lõbu, seda ei jõua küllalt valjusti kuulutada. Aga Senlis' mets on kaugel, meil tuleb ööbida, enne kui jahti peame, ja jõuame alles hommikul hilisel ajal tagasi. Et keegi ei tunneks rahunust Navarra kuninga pärast! See on härra de Fervaques, kes räägib: «Ma ometi tunnen teda, ta rõõmustab nagu laps magamise üle sõepõletaja onnis. Ma jään siia, et tema linnast välja õpetada.» Tõeliselt jäeti Fervaques maha, et ta jälgiks, mis toimub, kui põgenemine on ilmsiks tulnud. Ta pidi käskjalad järele saatma, et teatada, millise teega tagaajajad valivad. Sellest pidas ta truult kinni, ja esimese ratsamehe toimetas ta minema, niipea kui Louvre'i lossis ärevus tekkis. Prantsusmaa kuningas väljendas kartlikke aimusi, ta ema laitis need tal ära. Caterina ja ta Puurikuningas ei jätta teineteist maha! Väikesed hilinemised aga andestab Caterina talle. Kui armunud naine Sauves'isse näitas Henri end veel viimasel õhtul — ja mitte ainult Sauves'isse! Teda hoiab meie juures paljugi!

Teise päeva õhtul, mis oli laupäev, ei valitsenud ka *madame Catherine* end kauem. Ta laskis oma tütre kutsuda, ja oma kuningliku venna juuresolekul pidi Margot tunnistama, kus tema abikaasa on. Margot tõendas, et ta ei teadvat, ehkki tal seejuures hinge mattis. Olukord hakkas sarnanema perekonnakohtuga, nagu seda ta venna Charles'i ajal korduvalt oli tema üle peetud. Kuidas ta mitte midagi ei tea, heideti talle teravalt ette, ta mees oli ometi öö enne oma kadumist tema juures veetnud! Seda küll, aga ta pole midagi märganud. Tõesti? Mitte mingisuguseid salajasi jutuajamisi või ülesandeid — ja isegi mitte kõige vaiksemat ülestunnistust peapadjal pole ta kuulnud? Kuna ema tühimidesse silmadesse too teatud õnnetusttoov välkumine tahtis tõusta, sirutas vaeseke oma ilusad käed ette ja

karjus meeleheitlikult: «Ei!» — mis ainult sõna-sõnalt vale polnud. Sest Margot'il polnud üldse vaja oma armsa isanda paljastusi, Margot tundis iseenesest: aeg on käes.

Olukord oli ta Henri mõtlematult oma emale reetnud — et halba ära hoida, nagu ta ise arvas. Nüüd ei suuda keegi enam takistada seda, mis on küpseks saanud, miks peaks siis seda tegema Margot üksi. *Madame Catherine* ei tõsta kätt tütre vastu, aga seda teeks ta kindlasti, kui siin veel midagi karistada oleks. Vastupidiselt, siin on tegemist ainult sündinud faktiga, mida tunnustada tuleb, ja salajas juba lepituga, mis lõpuks avalikult aset leidis. Seepärast tuligi, et hiljem voodisse minekul kuningas oli küll jahmunud, aga hoopiski ei läinud vaost välja, kui Fervaques talle kõik pihtis. See oli kõrvapiht. Kauem kui poolteist tundi rippus Fervaques kuninga kõrva juures. Too unustas, et ta tegutsema peab, ei andnud mingit käsku, istus ainult, kuulas ega märganud enam, kuidas kogu aeg keegi tal jalgu kaapas.

Fervaques oli omateada Henriga ausalt mõelnud. Prantsusmaa kuningale ei võlgnenud ta isiklikult midagi, sest too ei sallinud teda ega polnud teda mingile kõrgemale ametikohale nimetanud. Seotud oli ta majasteediga vana distsipliini ja truudusega, ei oleks ta liialt neist taganenud. Puhta juhuse tõttu üllatas ta ühel päeval Henrid d'Elbeufiga, ja seis korraka vajakajutuse ees, kas kogu uuendajate seltskond vangistada või nendega liituda, nagu näis talitanud olevat isegi üks Lotringi soost härra. Ta nägi, et palju oli nende poolt, eelkõige nende hästikasvatatud mõõdukus, mis mitte kellelegi ja ka talle endale ei või kunagi kardetavaks saada. Nende asi oli väärt, et seda tugevdaks läbinisti ausa mehe osavõtt, nagu oli Fervaques; ja sellepärast oli ta sellest peale usaldusmees, vahendaja, asjasse pühendatud rohkem kui keegi teine; ja kuna ta oli oma mehisusest hästi teadlik, võis ta ka mõnikord mõelda: «Nendest ei saa mitte midagi, mina oma mees-tega teeksin nendega ruttu lõpu, lööksin nad metsas maha, uputaksin sohu. Sõdur, kaugelki mitte poisike, sirgjooneline ja lihtne, ei osanud Fervaques «poliiti-

liste» või «möödukate» lõppu teisiti ette kujutada. Selle asemel asusid nad tõepoolest teele.

Siis tundis Fervaques ära, et nad ilma temata tegutsesid lollisti ja tooksid maale ainult kahju. Tema peatõendiks oli Navarra tänamatus, tema enda vastu, keda lihtsalt maha jäeti. Ta võitles ausalt endaga, kuni ta vana distsipliin ja truudus ülekaalu võitsid ja teda pihitima kallutasid. Niipea, kui otsus oli kindel, tungis Fervaques kuninga juurde voodissemineku ajal, mis tal kergeks osutus oma vägeva kasvu tõttu — palus kuningalikku kõrva tähtsa teate kuulamiseks ja alustas otsekohe:

«Sire, Teie Majesteedi teenistuses olen ma laskunud ühte asja, mis kogu mu kuningatruule minevikule vastu hakkas; seeläbi olen ma nüüd õnnelikult korraldanud nii, et kurjategijaid teile välja anda. Endale ei nõua ma mingit tasu. Mu pojal on igatahes võlgadega koormatud mõis, mida võiks juurdeostu teel suurendada. Niisugune oli Fervaques. Hiljem, marssali ja kubernerina, tegutses ta ka veel Guise'ide heaks, ainult niikaua muidugi, kui nad maksid, lõpuks aga müüs oma provintsi kuningas Henri Quatre'ile. Enne kui ta suri, kirjutas ta pühaliku testamendi kõigile lugemiseks, ja lahkus siit ilmast teadmise, et oma karmi ja ausa elutee igal ajapunktil oli ta teinud, mis just tookord oli kõige kasulikum tervikule.

Keegi mõistatas õieti, mida Fervaques kuningale kõrvasisse ütles. See oli Agrippa d'Aubigné — temagi veel siiani mahajäänud, et arvataks: ilma oma hugenottideta Navarra ei põgene! Väravate sulgemise ajal püüdis ta reeturi väljas kinni, rebis tal maski näo eest maha ja jättis ta oma häbisse. Nii vähemalt saab Agrippa-taoline sellest aru, kui niisugune inimene nagu Fervaques ei leia vastust ja nürimeelselt vaikib. Lõpuks urises otsekohe ja lihtne sõdur ometigi ühe sõna minemarutavale Agrippale mitte enam kuuldavalt. «Paberimäärijat urises Fervaques.

Need on tõesti kaotatud minutid. Aga igaüks on hinnaline, sest nii tummaks löödud kui kuningas oli, ei saa tulemata jääda, et jälitajad juba oma hobuseid saduldavad. Agrippa tõttab ühe katoliiklasest aadliku

Roquelaure'i* juurde, kellesse ta usub, ja õigusega. Istuvad hobuste selga ja kihutavad kahekesi minema tähtede all. Senlis' ees leiavad nad oma vürsti; päikese-
lõusust alates on ta põtra taga ajanud, ja nüüd on öö.

«Mis on uudist, härrased?»

«Sire, kuningas teab kõik. Fervaques! Pariisi viib surma ja häbi tee; igale poole mujale aga tee ellu ja kuulsussel!»

«Mulle pole sellest vaja rääkida,» vastas Henri kõneavale luuletajale.

Aga see on, vastupidi, oiuline, et Henri seda sõnaselgelt kuuleb, ja see on tänuväärne vahelesegamine, et reetmine tal tagasipöördumise täitsa võimatuks tegi. Kes teab, kuidas muidu oleks läinud. Kaksikümne tundi ägedat kehalist liikumist laseb paljugi unustada. Tee Pariisi oleks harjunud tee, aheladki seal on tuntud. Uued kaaluvad võib-olla rohkem. Vanad relvakaaslased, kellele ta uuesti vastu ratsutab, ootavad Henri juures sedasama pimedat viha, mille nad ise kogu aja on säilitanud. Tema aga on Louvre'i lossis õppinud. Kas pole alliski parem jätta otsustamine saatuse hooleks, mis võib-olla tagasitee sulges? Näe, see on suletud! Me ratsutame.

Väike salk, kümme aadlikku, sealhulgas Roquelaure, d'Aubigné ja d'Armagnac, laskis endale parajasti ühest kõrtsist lahkudes valgust näidata. Kui nad ükshaaval väljusid, ütles Henri igaühele salaja: «Teie hulgas on kaks reeturit. Pane tähele, kellele ma käe õlale asetan!» Ta pani selle esmalt härra d'Espalungue'ile õlale ja ütles: «Ma unustasin Navarra kuningannaga jumalaga jätta. Ratsutage teie tagasi ja teatage talle, et keegi ei kahetse, kes ausalt minu poole hoiab.» Sedasama tegi ta teise spiooniga, tema saatis ta Prantsusmaa kuninga juurde. «Ma saan teda vabaduses paremini teenida,» seda pidi teine teatama. Mõlemad, kes nägid oma autuse paljastatud, hüppasid hobuste selga. Teistel aadlikkudel oli võimatu rahu säilitada. «Mõelge järele, Sire! Need kardetavad inimesed ässitavad talupojad meile kallale. Me pole kindlustatud, kuni nad teel on. Nad peavad surema!»

Henri hoidis oma hobust päitsetest, ta vastas neile nii reipalt, nagu oleksid nad ikka veel jahil või pallimän-

gul. «Enam ei tapeta,» vastas ta, paiskas suust oma lemmikneeduse, koomiliseks väänatud pühitsetud sõnad, ja hüüdis: «Louvre'i lossis olen ma küllalt surnuid näinud!» Nende sõnadega asus ta omade etteotsa, samal ajal kui spioonide kontuurid kuu kumas kaugenesid ning kostis nende hobuste kabjaplagin, sest nad panid putket, nii kuis jaks andis.

Vastavalt olukorrale otsustati ilma paljude sõnadeta, kuhu kindlasse kohta minna: mitte enam itta, piiri äärde, kuhu nad vaevalt oleksid jõudnud, vaid läände hugenottide headesse kindlustatud linnadesse. Teed sinna olid kõigile lahti, nad valisid vabalt enda oma, kihutasid läbi metsa ja saatsid tähtedest säravasse sinisesse õhku, kuna nad olid rõõmsad, naeru või ässitussõnu, nagu ajaksid nende koerad veel põtra taga. Ratsutasid nad üle heleda põllu, siis küsisid nad talupoegadelt, kes kisa pärast voodist välja ronisid, kas põder pole metsa äärde tulnud — keegi poleks uskunud, et nii lõbusad jahimehed võiksid olla põgenemisel elu ja surma peale. Nad ise mõtlesid vaevalt enam hädaohule, mis ähvardas spioonide poolt. Ennemini tuletas üks või teine seda meelde, et nende ettevõtte pole veel ainustki tilka verd maksma läinud; ja muidu voolas seda ometi ohtralt ka seal, kus palju vähem mängus oli. Üks neist, loomulikult oli see Agrippa, nägi selles isegi midagi suurt. «Sire! Enam ei tapeta. Uus ajajärk algab.» Ta ei tahtnud kindlasti meelitada. Agrippa ainult liialdas meeleldi oma muljeid, nii ülendavaid kui ka neid, mille all maas lamatakse nagu Hiob*.

Nad kappasid terve jäise öö, ikka Pontoise'i poole, aga viienda veebruari koidikul, pühapäeval, lasksid nad oma loomadel läbi jõe kahlata — ees ja üksi vürst ja ta tallmeister d'Aubigné. Teised jäid veel maha, et tema oleks esimene, ja et see tähis sündmuse tähtsust suurendaks. Sedasama ihaldas Agrippa. Mõlemad kõndisid, oma hobuste ratsmed üle käsivarre riputatud, Seine'i kallast mööda edasi-tagasi, millega nad end soojendasid; siis palus Agrippa, tema käskija loeks koos temaga tänutäheks 21.* psalmi. «Issand! Kuningas on rõõmus sinu jumaliku kaitse üle.» Nii lausused nad üksteiselt hommikuudus.

Nüüd ei sööstnud nende juurde mitte ainult nende paar kaaslast: kahekümnemeheline aadlike salkkond kihutab ootamatult kohale. Kõik olid küll Pariisis salaja informeeritud, nende saabumismomendil aga moodustavad põgenikud üheskoos ratsanike parve; see ei vea enam tagaajajaid ninapidi, see koputab kõvasti linnavaravatele oma isanda nimel. Nende esimese kahekümne hulgas on üks kuueteistkümnepäevane, ta laseb end hobuselt Henri ette põlvele libiseda. Aga Henri tõstab ta üles ja suudleb teda — tasuks aruka selguse ja eetsuse eest poisinäos, näos, mis on pärit põhjast, Normandia piirilt. See teab: koos minuga sõidab ta kindlalt! «Suudle mind ka, Rosny!» Ja Rosny, hiljem hertsog de Sully, tohib esimest korda õrnalt huultega puudutada oma vürsti palet.

Tulevased saatused on kogunenud siia, Seine'i kaldale metsasesse maakohta, muutliku valguse kätte pilvede tõttu, mis ei peatu — samuti kui saatused. Veel kohtlevad kõik kohalolijad üksteist võrdsetena; isegi nende kuningal pole senini midagi, mida neil poleks, noorus ja taasvõidetud vabadus. Taeva varjud korraldavad end ajutiselt, nii et nad langevad üle eesmise vaatevälja ja katavad ka tagapõhja. Kiirte valgustatud keskplaanil, laialt voogavas valguses, viipab Henri ühe teise järel enda juurde. Igaühega on ta korraks kahekesi, kaelustab teda või raputab ta mõlemaid õlgu või surub ta käsivart. Need on tema esimesed. Oleks ta etteleadjaks, siis loeks ta üksikutest nägudest välja nende tulevase tähtsuse, näeks ette igaühe viimase pilgu, ja oleks niisama tihti vapustatud kui kohkunud. Mõned lahkuvad temast ennem, mitmed saadavad teda kuni ta viimse tunnini. Seda tuleb tal hoida rahaga, ja too teenib teda ikka veel armastusest, kui juba peaaegu kõik on temast tüdinunud. Aga vaen, sõprus, truudus ja reetmine — kõik töötab ühtviisi nende ühise loomingu kallal, nende loomingu kallal, kes oma aja koos peavad elama.

Tere tulemast, härra de Roquelaure, kunagi Prantsusmaa marssal! Sina aga, sõber Du Bartas, tahad mul juba nii vara surra, pärast üht mu ilusat lahingut? Rosny, kui me mõlemad ainult sõdurid oleksime, jääks

Prantsusmaa küll väikseks maaks. Sully'l on hea talu arvude jaoks, mul avar süda inimeste jaoks — selle tõttu tõuseb meie maa esimeseks kuningriigiks teiste hulgas. Mu Agrippa, ela hästi, ma lahkun siit ilma varem, sina lähed aga maapakku — vana mehe ja religiooni pärast, mida jälle taga kiusatakse, niipea kui ma silmad kinni panen. Valgus voogas laialt keskpaika, ometigi jäi kõik nägematuks.

Näha olid noored siledad näod, neis ühine rõõm silm viibida ja ühist teed edasi ratsutada. Mida see parv ka peagi tegi. Järgmises asulas parkisid nad endal kõhudes täis ja pumpasid end veinist purju, läksid sellest aga ainult kergemaks ja ettevõtlikumaks, hakkasid tempe tegema, tirisid ära ühe aadliku. Möisaomanik tundis hirmu oma küla pärast salkkonna lähenemisel, jooksis sellele vastu ja tahtis neid mõjutada kaares ümber kappama. Pealikuks pidas ta Roquelaure'i, kuna tal kõige rohkem haljast metalli ümber oli. «Nõus, härra, teie külale ei juhtu midagi, aga näidake meile teed Chateaufort!» Kui mõisnik koos nendega läheb, ei saa ta nende kohta mingeid uudiseid levitada. Teel kõneles ta ainult õukonnast, et välja paista kui suurilma mees, tundis ka kõiki daamide armukesid, iseäranis Navarra kuninganna omi, ja luges need ta abikaasale ükshaaval ette. Kui nad nüüd ööseks Chateaufort linna juurde jõudsid, juhtus, et Frontenac kõneles müüri oleval ohvitseriga, kes seespool müüri käsutas. «Avage oma käskijale!» Linn kuulus Navarra kuninga dominiiniumi. Niipea kui maa-aadlik seda käsku kuulis, tabas teda jäik hirm, vaevaga suutis d'Aubigné teda veenda asuma enda päästmiseks rajale, mis kuhugile ei viinud. «Ja kolme päeva jooksul ei jõua te, olge nii lahked, kojul!»

Nad ainult ööbisid ja ratsutasid ka juba minema, ühe jutiga kuni Alençonini, ja see linn asub Pariisist eemal, kaugemal kui pooltel teel ookeanini. Nad saavutasid selle aga oma reite jõuga. Seni pidasid hobused vastu, kui nad meeste reite pidevat jõudu tundsid — ja selle sarnaselt olid niihästi Ahhilleus kui ka Karl Suur* kõigi kuulsate kaaslastega oma kuningriigi risti-põiki läbi reisinud.

KUNINGLIK PRINTS

Alençonis siis sündis, et kolme päeva looksul ei tahtnud aadlike hämmastav juurdevool lõppeda. Lõpuks oli seal kakssada viiskümmend. Põgenikud on teel muutunud vallutajateks, kelle ees linnad avanuvad ja keda ajatakse veel enne, kui nad sinna võiksid jõuda. Lennates levib kuuldus, seal ei aita ühe üksiku mõisaomaniku suu kinnipanemisest — iuba Pariisini on kõik teada. Juurdetikkuiad pole mitte kõik alati seda odavat sorti, mis peavad kohe iga edu suurendada aitama; ka mõmsad ja agarad tulevad, arvestamata veel, kui paljusid viha kohale ajab. Kuuldus kogub neid paljudes provintsidest kokku, sest Alençon asub Normandia ja Maine'i vahel. See saab neid kätte isegi kaugelt — mõningad uued poolehoidjad on õukonnast. Kust ja mis meelsusega, kõik võetakse Henri poolt vastu.

Nüüd said vihaseks esimesed, kes üksi esimesteks tahtsid jääda, iseäranis aga vanad sõbrad. «Sire! Nii ei võid edasi minna. Uute hulgas on Pärtliöö mõrtsukaid. Kas te ei näe siis, Sire, nende laupadel reetmist? Juudas ise ainult veel puudub!» Ja seegi jõudis kohale. «Kas sa näe, Fervaques!»

Mõis poja jaoks oli nüüd võlgadeta ja juurdeostu teel suurendatud, siis oli Fervaques mõelnud: «On aeg almist truudusetootust Navarra juures välja lunastada. Mina ja Prantsusmaa kuningas oleme tasa, aga too Navarrast on mulle palju raha võlgu, teda peetakse tõusvaks suuruseks.» Mõeldud, tehtud, ja Fervaques, vägeva kasvuga, langes Henri ees oma kangetele põlvetele, kõik põrandalauad saalis raksusid.

Mitte et Henri oleks jätnud omadele silma pilgutama. «See mees on kuld. Seetõttu on tal oma hind,» nii ütles ta; aga niisuguseid asju ei teinud ausameelne mees kuulmagi ja jättis pigemini selle asja kordaajamise noorema partneri hooleks. Henri otsustas ja surus suudluse jäähallile kiilhabemele.

Siltpeale reisis salkkond aeglasemalt. Ta suurenes pidevalt, lausa teelõikudel ja kohtades, kus väheseid väevi peatuti. Neid kohti oli neli; viiendasse linna jäid Navarra kuningas ja ta õukond peatuma, kuna nad end

nüüd ja tulevikus teadsid kindlas kohas olevat. Saumur asub Anjou's. Veel ühe päeva marss ja nad oleksid olnud Saintonge'is, kus kindlus La Rochelle maa ja ookeani vahel kogu aeg äravõitmatuna püsis. Henri ei läinud veel sinna, kuna ta kartis nende vaprate ja järeleandmatute protestantide otsust. Ta ise — pärast oma arusaamatut kõhklemist oli ta viimaks kohale ilmunud ja tubli pool tema saatjaist olid katoliiklased! Veel enam, ta oli seda ka ise ja jäi selleks Saumuris terveks kolmeks kuuks, ehkki pastorid teda jutlustele ootasid. Ta ei läinud aga ei sinna ega missale. Tema eesküsimistalistasid aadlikud, nii et lihavõttepühadel ainult kaks nende hulgast armulaua käisid. Saumuri õukond oli «ilma religioonita», imelik ja õigupoolest kohutav.

«Mis seal teha, nad tulevad!» mõtles Henri. «Nad ühinevad minuga üha kasvavate hulkadena, kuhjavad linnu täis ja asuvad laagrisse väravate ette. Neile on üks kõik, kas ma olen hugenott või katoliiklane. Mina olen kuninglik prints ja pean rahu ja ühtsuse kuningriigis jalule seadma. Mind huvitab vähe, mida nad muidu usuvad — tunnustama peavad nad mind. See pole muldugi nii lihtne. Mina tulen viimasena, pärast seda kui *Monsieur* ja mu nõbu Condé, kumbki omaette, on maa üle kihutanud ja suurt segadust tekitanud. Seda halvem, ma ei või valija olla, minu juurest ei lähe keegi tühja minema, ja olgu ta kas või juba võllas rippunud!» Nii mõtles ta ja kogus poolehoidjaid, et ainult mitte üksi ja kõrval seista, kui Prantsusmaa õukond pidas läbirääkimisi mässajatega. «See ma ei ole! Teised võivad olla, mis nad tahavad, mina pole mitte mässuline,» nii ütles ta igaühele, ja teatud vaatekohalt lähtudes mõtles ta seda tõesti. Siis pidas ta end pigemini kuningriigi üheks toeks, millel võib-olla teist polnudki.

Monsieur, kuninga vend, valis endale provintse nagu isiklikku kaasavara. Condé tahtis neid koguni ära kinkida ühele tema usku saksa printsile. Henri laskis talle oma saadiku kaudu teatada: kuningliku printsina oleval talle tähtis üksnes Prantsusmaa krooni suurus, muud rohkem ta ei tahtvat enda jaoks, mõistis hukka ka selle, mida *Monsieur* nõudis. Aga ennem kui kolm piiskopkonda üle anda Baieri Johann Kasimirile* ja kuning-

riki tükeldada, palju ennem taluvat ta — mida siis? *Herra de Séguril* oli ülesanne seda välja öelda, muidu oleks ta selle tõepoolest alla neelanud; ja Condé langes sellest oma tuntud raevuhoogu — samasugusesse nagu Pärtliöö, kui ta töötas surra, selle asemel et usku vahetada; sai aga katoliiklaseks seitseteist päeva enne Henri. «Minu käskija,» ütles saadik, «lepiks pigem teadmisega, et Pärtliöö põhjustajad on jäänud jälitamata ja karistamata, kui et ta laseks kuningriiki tükeldada.» Condé mõiratas, nõnda uus oli see ütlus.

Küllap protestandid La Rochelle'iski vihastavad ja saavad raevu. Henrile on parem, kui ta jääb veel neist samale vähemalt ühe päevateekonna võrra. Esimene vastus nii julge ütluse peale on loomulikult: «Unustaja! Tänamatu! Kelle eest nad siis langesid, need Pärtliöö ohvrid? Teie, *Sire*, läksite oma pulma ja viisite meie omad mahanottimisele! Nüüd peavad meie surnud jääma täitemaksuta, selleks et meie käskija saaks paremalt poaltsioonilt meie mõrvaritega maa pärast tingida. Tunnustage end religiooni pooldajaks! Muidu unustame melegi veel, kes teie ema oli.» Nii kõlab vaprate ja järeleandmatute protestantide hääl, ulatub ka küllalt kaugele, Henri kuuleb seda — oma kiiruga rajatud õukonnas, mis on «ilma religioonita». Protestantide juht peaks ta olema; selleks aga on nüüd tema asemel keegi teine, ta nõbu Condé, kes varem kohale oli jõudnud. Too on agar, rutakas ega näe pooltevahelisest sõjast kaugemale. «Puupead usaldate teie, head religiooni inimesed! Too elab ikka veel härra admiraliga aegades. Ei talpa, et see oleks üks ja sama — kas kuningriik religiooni pärast ära tükeldada või teda isikliku kasu pärast lõhkuda, nagu teeb Tuisupea. Nõbu Condé ja kahe ninaga mees on selles ühesugused, et nad midagi ei saavuta ja ebasobival ajal tulevad. Nad oleksid pidanud sinna jääma, kus nad olid. Aga kõige rohkem tõttab see, kellele pole määratud ülesannet.»

Nii nimetas Henri asju endale üksi, sellal kui ta hoolega jätkas poolehoidjate vastuvõtmist ja nende arvuga Prantsusmaa õukonna hirmutamist, kuni kullerid sealt kohale saabusid; ja kui juba kord on võimatu rääkida nõoga, oma endise sõbraga, siis hoidis Henri ikkagi

alal suhted La Rochelle'i kindlusega. Nad pidid seal sees teada saama, kes ta on: nende sõber nagu alati aga kuninglik prints. Nad jäid kindlaks nõudele, et ta peab jutlusel käima, vastasel korral ärgu arvestada religiooni omadega. Nõbu Condé oli neile juba Henri kui kadunud lamba peale kaevanud. Protestantide ühusest väljatõugatuna poleks ta nõole enam mingisuguseks ohuks olnud; ja nii muutub ka nõbu kurikavalaks kuna ta juba rumal on.

Teiselt poolt ei läinud lugu ka sugugi paremini. Prantsusmaa õukond sõlmis rahu * *Monsieur*'ga, mille tulemusel *Monsieur* lausa paisus provintsidest, prebendidest, pensionidest. Navarra kuningale ei lubatud muud, kui et olgu Tema Majesteedi nimel kuberneriks Guyenne'is, ja sellega kinnitati ainult tema vana tiitel. Ta pidi veel rõõmustama, sest mis tal muidu oleks olnud. Ei oma erakonda, ei maad ja iseäranis mitte raha. Igatahes oli ta niisiis päri kuningriigi jaotamisega — ainult ajutiselt, nagu ta iseendale kinnitas. Aga pole midagi parata, kui tuleb minna Puurikuninga lõunasse ja jääda väljalülitatuks suurtest riigiasjadest. Pole teada kui kauaks. Kes mõtleks kolme kümnele aastale — kahekümne kolme aastasele tundub see igavikuna.

«Vaja on kannatust, ja seda me õppisime Louvre'i lossis. Edasilükkamine, järeleandlikkus, loobumine väljast, enda sisimas aga visa mõte; selle kooli oleme läbi teinud, selles ei ületa meid keegi. Mu härrad La Rochelle'ist, kas teil peab tingimata parteijuht olema ja ta peab jutlusi kuulamas käima? Ma lähen, juba lähen. Kes kuningriigi jagamisest osa võtab, võib samahästi ka religioone teineteisest lahutada: niisama vastumeelselt üht kui teist, ainult sunnituna teie kangekaelsuse tõttu. Vaadake minu katoliiklikke aadlikke, nad on mõeldukamad. Igatahes ei saaks nad mind ka üldse maha jätta, nad on liiga halval jalal oma õukonnaga. Need hoian ma endale, isegi kui ma enam missale ei lähe. Jutlusele lähen ma aga, et värvata teid, kes te juba kord kangekaelsemad olete. See ei too teile hiljem minu juures head. Põikpäid ma ei salli, ehkki nende hulgas on ka need kõige vooruslikumadki, ja keda ma siis veel

sõjavamini peaksin armastama? Ometigi juhtub, et aoni esineb vooruslikuna ja on ainult rumal ja kurikaval — mille pärast minu ja mu nõo vahel valitsegu sõda suur vaen. Las seab oma malendid positsioonidele, mina aga annan talle mati ühe käiguga, ma lähen jutlusele!» otsustas Henri.

«Kui te teaksite, head inimesed,» mõtles Henri, kui ta oma tagasiminekut reformeeritud kirikusse kaua ja põhjalikult kaalus. «kui te teaksite, et õigupoolest sõltub kõik ainult ühest asjaolust ja tahtest ning heast omest!» Mis ta selle asjaolu all mõtles, nimelt oma sündi kuningliku printsina, ei ütelnud ta kellelegi; sest ta uhkus võib muutuda seesmiseks kavaluseks.

Oma õe Catherine'i kutsus ta Niort'i. See on väike linn Poitou' ja Saintonge'i provintside piiril, juba päris lähedal hugenottide Mekale — sinna astub ta alles siis, kui ta on uuesti protestantide hulka vastu võetud, et poleks vaja oma tagasitulekul häbeneda. Kolmeteistkümnendal juunil taganes ta pidulikult katoliku usust. Elava tõendina seisis tema kõrval Bourboni printsess, tema õde, truu protestant ka kõige raskemal ajal. Selle sama kuu kahekümne kaheksandal läks ta La Rochelle'i. Nõud ei tarvitsenud ta laupa langetada, ja ka tema auks helisesid kellad, nagu kunagi tema armsa ema, kuninganna Jeanne'i auks, kelle kindlus ja pelgupaik siin alati oli olnud. Tema ise oli seda linna piiranud katoliikliku väega; seda mäletasid mõned, need vaikisid, kui ta mööda läks, ja müksasid üksteist, käed rusikas. Talle ei jäänud miski nägemata. Vaja on kannatust. Kuid egas keegi sellepärast ei mõtle veel kümnele aastale — see oleks ju igavik.

Ka katoliiklikud härrad olid tema juures, meelega näitas ta neid siinsete müüride vahel. «Mul on maal veel teisigi kui ainult teie. Need ei ole kiindunud ühesegi religiooni, vaid ainult minusse ja kuningriiki, mis kunagi peavad olema üks ja seesama.»

Ta ei öelnud seda kellelegi, või õigemini, ajas selles suunas ainult korra juttu kellegi Périgord'i aadlikuga, muide sellesamaga, kes ühel kunagisel päeval oli olnud tema saatjaks siin mererannal, ja ka joomakaaslasteks olid nad saanud seal all ühes pihtasaanud majas. Kuna

härja Michel de Montaigne koos õukondlaste grupi sisse tuli, siis tegi Henri teiste juuresolekul, nagu ei tunneks ta teda eriti, ei kõnetanud teda, vaid naeratas imelikult temast mööda, härja Michel aga naeratas täpselt niisama diskreetselt. Niipea kui sai, saatis Henri kogu seltskonna minema; tema märguandel jäi kohale ainult too üks.

Jahedas saalis kahekesi temaga, kaelustas Henri teda ja viis ta käekõrval lauda, pani sellele ise ka kannu ja kaks klaasi. Vaene aadlik lõi temaga vapralt klappi kokku, ehkki tal joogist midagi head polnud oodata. Sellest ajast, kui nad teineteist polnud näinud, kannatas ta neerukivide all. Tookord oli vanaduse eelaimus teda kurvastanud nagu tegelikkus; ja seda tundis ta nüüd. Ta hakkas pihta supelreisidega, pidi nendega jätkama kuni lõpuni. Teda oleksid jutuainetena kõige rohkem köitnud iga liiki ja iga maakoha allikad, samuti ka rahvaste kogemused nende kasutamisel, sest itaallased meelsamini jõid vett, sakslased enamasti suplesid. Ta oli teinud kaks tähtsat avastust, mõlemad vanal ajal tuntud ja pärast seda unustatud. Esiteks: inimene, kes ei kümble, elab mustusekooriku all ummistunud pooridega. Teiseks: looduse hooletusse jätmist inimeste poolt kasutab teatud kildkond oma isiklikuks hüveks. Arstikutsest oleks neerukivide all kannataja võinud pikalt-laialt pajatada, appi kutsudes keiser Hadrianuse, filosoof Diogenese ja paljud teised. Ta loobus kõigest sellest, jah, tal õnnestus jutuajamise kestel oma kõige lähemad mured tõesti unustada.

Kui Henri talt küsis, mis eesmärgil ta siia tuli, ei tulnud aadlikul hoopiski mõttesse rääkima hakata oma supelreisist. Ta ütles, et ta tahtnud üles otsida imeliku uudsuse, õukonna ilma religioonita. Henri vastas talle, et ennemini võiks rääkida õukonnast kahe religiooniga — mille peale härja Michel de Montaigne talle rahulikult naeratades vastas: see on seesama. Kahest religioonist võib ainult üks õige olla, ja ainult selle järel tuleks käia. Kes selle kõrval lubab vale religiooni, see ei tee mingit vahet ja võiks õieti mõlemata olla.

«Mis tean mina?» põimis Henri jutu sisse. See ütles, oli talle unustamatuks jäänud nende esimesest jutu-

ajamisest saadik ja sobis siia suurepäraselt. Ta kaasalane ei salanud seda; ta kiigutas pead ja arvas ainult, et seda tuleks jumala ees ütelda. Jumal oma teadmisi jagatahes meiega ei jaga. Seda enam oleme määratud mõistma maapealseid asju, siin aga jõuame enamasti arusaamisele piiripidamise ja kahtluse kaudu. «Ma armastan keskmisi, tasakaalustatud natuure. Mõõdukuse puudus isegi heas oleks mulle peaaegu vastumeelt, igal juhul aga lööb see mul suu lukku ja ma ei oska sellele aine leida.» Ta tahtis veel Platot mainida, kuid Henri kinnitas talle elavalt oma rõõmu, et härja vähemalt temaga hästi läbi saab. Nad pidid oma karikad tühjendamata heanaaberlikkuse terviseks, nende lõunas asuva kodu auks. Seda tegigi aadlimees, mõtlemata oma neerukividele. Vabamana südames, tänu veinile, ja punetavate palgetega laskus ta kohe suurima avameelsuseni. Ta loetles noorele mehele, kes ta vastas istus, kõike, mis toda juhtis, ta vaenlasi, ebaõnnestumisi, tema meeletikkumist kõikumist kahe usutunnistuse vahel, ohtu jääda tühjade kätega, jääda üksi ja isegi ilma juurtega. See on valitute saatuse, mis selliseid katsumusi endaga kaasa toob, ja õieti ainult sellepärast, nagu ilmus, oligi Montaigne siia tulnud.

Ta tahtis näha, kas mõõdukas, kahtlustele kalduva loomuga inimene suudab end edukalt kaitsta mõistuse liialduste eest, mis teda kõikjal ähvardavad. Sellest pillab inimloomus end ju pidevalt; nagu õpetab ajalugu ja kinnitavad vanad kirjanikud. Pimestatud, kes ainult määratsevad ja midagi ei märka — sellisena näitab end reeglina inimsugu. Harv surelik, kellele taevase jumala poolt on kaasa antud terve hing, peab seda kõigi jõhkrate haigete eest kavalusega ära peitma, muldu ei jõua ta kaugele. Suurem osa inimkonna ajast on kulunud ta hingeliste haiguste puhkemistes ja kulub edasi nendega. See on isegi veel õnn; sest hingevalud, mis vähemalt välja löövad, on veel kergemad, *omnia vltia in aperto leviora sunt* *.

Seejärel tõstis ka tema klaasi, et terviseks juua. Ta oli Pariisis olnud ja Liigat näinud. Selle raske hinge- haiguse õnnestunud puhkemise peale palus ta Henrid oma klaas tühjaks juua. Seejärel rääkis ta nii veendu-

nult ja kindlalt, nagu oleks ta ise olnud võitlejaks Lige ja selle hispaania kulla vastu, isegi kannatlikuks poolhoidjate värbajaks, isegi kuningriigi pärijaks — ütles: «Liigal on veel ees tema tõus ja langus, pärast seda tuleb teie aeg, Sire. Me ei küsi, kui kaua teie aeg võib kesta ja kas teile ei järgne uuesti see tavaline hullus. Ärgem selle üle muretsegem. Ma näen kahle mata veel oma kroonitud kuningat.» Seejuures vallutasid teda tegelikult juba ta harilikud kehalised vaevad. Peale selle pani ta oma pealtkuulaja juures tähele pandud märke selle kohta, et oli küllalt rääkinud, ja ta tõusis püsti.

Henrid aga liigutas kõige tugevamini üksnes ta enda teadvus: selle pihta löid kõik aadlimehe sõnad otsekui vastu helisevat metalli. Ta hüüatas:

«Teie ütlete seda, sõber! Ma olen kuninglik printss. Pikkade sammudega jooksis ta läbi toa ja hüüdis: «Kuna ma olen kuninglik prints, jõuan ma kõigist ette. Sealt on mul pärit mu õigus ja talent.»

Montaigne vaatas talle järele. Ta ise oli küll pigemini sõandanud vaadelda inimeste ja aegade terveid ja halgeid hingi. Ometigi noogutas ta ja ütles: «Nii ma arvasin.» Sest talle näis ja sai iga hetkega selgemaks, et nad olid kooris rääkinud: erinevad noodid — üks harmoonia. Ta kummardas, et ära minna, kandes oma lõppsõna ette.

«Üks nimi seisab paljugi eest ja seletab, mis iial poleks seletatav. Keegi florentiini kunstnik, kelle suurt teoseid ma ülistasin, kavatses end minu ees õigustada, kuna ta need teinud oli, ja ta ütles: ta poleks mitte midagi suutnud, kui oleks puudunud eelis, et ta põlvnes Canossa krahvist*. Teda nimetatakse Michelangeloks.»

Henri tõttas lahkuja juurde, embas teda veel kord ja ütles talle kõrva sisse: «Mul pole mingeid teoseid. Aga ma võin neid luua.»

MORALITE

Le grand danger du penseur est d'en savoir trop, et du prisonnier d'hésiter trop longtemps. Voilà ce captif de luxe, qui a des loisirs et des femmes, retenu par ses

plaisirs en même temps que par les amusements désabusés de son esprit. Cependant il voit des fanatiques cupides entamer la moelle même d'un royaume que plus tard il devra redresser. Heureusement qu'il lui reste des amis pour l'admonester, une soeur pour le gifler à temps, et que même un spectre le relance afin de lui rappeler son devoir. Au fond il n'en faut pas tant, et son jour venu de lui même il prendra son essor. C'est sa belle santé morale qui lui donne l'avantage sur tous les immodérés de son époque. Comme un certain gentilhomme de ses amis, l'immodération dans la poursuite du bien même, si elle ne l'offense, elle l'étonne et le met en peine de la baptiser. Par contre, il possède le mot propre par lequel il signale et ses qualités et ses droits. En appuyant sur son titre de prince du sang c'est en réalité sur les prérogatives de sa personnalité morale qu'il insiste.

MORAAL

Suureks ohuks mõtlejale on liiga paljust aru saada ja vangisoliijale liiga kaua kõhelda. Seal ta on, see luksuse vang, kel on jõudeaega ja naisi, kes oma lõbususte ja oma vaimu viljatute meelelahutuste poolt laseb end kinni pidada. Sel ajal vaatab ta pealt, kuidas võimuahned fanaatikud kuningriigi surmaohtu saadavad. Õnneks jäävad talle sõbrad, kes teda õigele teele juhivad, ja õde, kes talle parajal ajal kõrvakiilu annab, jah, ilmub isegi välja üks vaim, kes teda jälle mõistusele tagasi toob, et talle ta kohust meelde tuletada. Oletati polegi nii palju vaja, ja kui tema päev on tulnud, teeb ta niikuinii oma lennu. Ta enda moraalne tugevus annab talle üleoleku oma ajastu üldisest mõõdukuse puudusest. Nagu ta sõprade hulgast ühel aadlimehel lööb mõõdukuse puudus isegi heas suu lukku, kui see talle lausa vastumeelt pole, ja ta ei oska selle jaoks nime leida. Seevastu tunneb Henri võlusõna, millega ta oma andekuse ja oma õiguse teatavaks teeb. Sellal kui ta end oma kuningliku printsi tiitlile toetab, jääb ta tõeliselt kindlaks oma moraalse isiksuse eesõigustele.

ELU VAEVAD

«MINU VAIKE LAHING»

Nérac on linn keset maad, linnud lendavad tast üle oinad liiguvad müdinal ta väravate ees ja avarad tasased põllud ümbritsevad teda äärmise viljarikkusega, seda kõik juba tuhat aastat. Inimesed klopsivad puud ja nahka, lõhuvad kive või raiuvad liha, roheline Baise ääres seisavad nad ja õngitsevad. Iga kord aga, kui relvastatud ratsanikud teel tolmu üles keerutavad, viiakse liikuv vara kindlasse kohta ja minnakse neile vastu tühjade kätega, lootes jääda puutumatuks. Ei saa usaldada müüre ega kraave, samuti mitte isandaid, ei katoliiklasi ega hugenotte, kes parajasti käsutavad. Järgmised, kes juba teel on, löövad need maha või kihutavad minema. Kodaniku pääsemine seisab üksnes selles, alistuda igaühele, kes tahab, ja seda nad teevad. Néracis käivad ühed missal, teised jutlusel, ja vastavalt uue vallutaja religioonile väidavad nad seda või toda uskuvat.

Noor Navarra kuningas, kui ta õnnelikult vaba oli, vältis oma pealinna Pau'd, sest seal oli ta ema, kuninganna Jeanne, oma kõrges usuõhinas protestantismi sallimatuks teinud. Henri valis talupoegliku Néraci oma peatuspaigaks ja õukonna asukohaks, sest see asus Albret' krahvkonnas, tema emapoolsete esivanemate põlises valduses, ja oli kaunis täpselt keset maad, mida ta pidi nüüdsest peale valitsema. See koosnes tema oma kuningriigist ja Guyenne'i provintsi pealinna Bordeaux'ga. Tema kuningriigiks olid ikka veel järgmised

maa-alad: Albret, Armagnac, Béarn, Bigorre ja Navarra. Tema aadlikud ja hugenotid olid sel ajal, kui ta see Louvre'is istus, tagasi löönud niihästi vana Montluc, kes Prantsusmaa kuninga ülesandel nende juurde sisse tungis, kui ka hispaania sõdalaste parved, kes mägedest alla tulid. Uue kuberner, keda ka kuningaks nimetati, maa ulatus piki Püreneesid ja ookeani rannikuni kuni sinnamaani, kus Gironde ookeani voolab. See on Edela-Prantsusmaa.

Vabaduse õhk joovastab nagu vein, jookuna tuules ja päikeses. Vabaduse leib on magus, isegi kui ta kuiv oleks. Läbi maa ratsutada pärast pikka vangipõlve! Ainult harva koju tulla ja kõikjal kodus olla. Ei vahte ega nuhke, puha sõbrad. Nii on hea hingata, sellest muutub iga karjatüdruk ilusamaks, kui oli vangisoliijale printsess. Te ei näe küll kõige paremad välja, kallid kaasmaalased. Olete kõvasti alla käinud, sel ajal kui me ära olime. Selles on süüdi Montluc, hispaanlased ja teie mõlemad religioonid. Kes siis suudab seda välja kannatada, usuhullustust ja alalist surmaohtu. Meie võime selles asjas ka kaasa rääkida. Enamalt jaolt jätate te maha oma äratallatud põllud ja mahapõletatud majad, provintsis on neid neli tuhat. Teist endist said lõpuks röövlid, ja ma mõistan seda. Sellele kavatsen ma aga lõpu teha, ja siin peab valitsema rahu.

Tal oli kindel veendumus, kuna ta uuesti pihta hakkas, et kõik võivad ka uueks saada. Rõõmus ja kannatlik olla on ometi kerge? Väikesed linnad on aga tõrkavad ja kangekaelsed halbade kogemuste tõttu, nad tõmbavad silla üles, kui me tuleme.

«Turenne, sinu hääl kostab hästi, hüüa neile üles, et kuberner annab kõik olnu andeks, ja et selle eest, mida me võtame, me ka maksame. Nad ei taha? Ütle neile, olgu nad mõistlikud. Kui me juba vägivallaga nende juurde sisse oleme tunginud, siis rüüstatakse. Minu Rosny hellitab selles suhtes juba lootusi. On ka õige ega ole kunagi olnud teisiti.»

Siis rüüstati pisut, vägistati veidi ja poodi ka heade vanade kommete kohaselt. Teadku see väike kuri linn, et tal on uus isand. Siis jäeti üks kapten väheste sõduritega maha, ja jälle kehtis kuninglik käsuvõim mõne

miili võrra kaugemal. Kuninglik prints kaitses seda ringi ratsutades. Ta ütles nagu möödaminnes mõne sõbrale, kas d'Aubignéle või isegi verinoorele Rosnyle: «Sinu võtan ma oma salanõukogusse.» Kui ühel päeval ka Mornay saabus, tahtis ta, et vürsti salanõukogu astuks tegelikult kokku Néraci lossis: Du Plessis-Mornay oli riigimees ja diplomaat. Kuid esialgu tehti seda harva.

Kord koduteel sai vürst teate, et kaupmehed on tal paljaks riisunud. Sinna galopis! Kes oma vara tagasi sai, maksis meeleldi maksu — mitte nii nagu talupoeg, kes oma raha maa seest välja ei kaeva, pistku rõõm tal kas või talu põlema. Aga ta jäi sellest peale talle võlgu kubernerile, kes tal elu päästis ja ta tütardele au. Vabatahtlikult võtsid tütreid mõne noortest härrade end juures vastu; enamasti oli selleks kuberner. See võis teada või ka mitte. Sel viisil saatis Henri korda tegusid väiksemas ulatuses, mis oli aga suure alguseks ja väikse ala korra, ülalpidamise ja peatse taasrahvatamise eest nägi ta esmajoones vaeva.

Väga selge oli taivas, hõbejas ta valgus, ja õhtud olid nii mahedad, kui kuberner ja ta nõunikud, kes pugesid mini ta sõjamehed olid, pärast oma tööd roosivärvilises valguses juhusele vastu ratsutasid. See on aga õnn, mitte teada, kus sa sööd ja kellega sa magad. Louvre's sündis kõik luuravate pilkude all, ja eestubades soostati sellest. Seda meelsamini külastas ta nüüd vaesed inimesi, tihti ei tundnud need teda, tema sooniline vaimus kulunud sametist ei teinud temast tähtsat meest, ka kasvatas ta endale parajasti habet ja kandis peaaegu viltkübarat. Raha tal kaasas ei olnud, supi eest, mis oli keedetud kapsast ja hanelihast ja nimetati *garbure*iks, ja punase veini eest, mida võeti vaadist, ei nõudnud nad midagi; hiljem tuli siiski neile raha tema arve kambri poolt Pau'st. Vaesed olid talle loomu poolest lähedasemad kui rikkad; ta ei uurinud miks, ja tal oleks olnud raske sellele vastust leida. Kas ehk selle pärast, et neil oli terve lõhn, mitte niisugune nagu Prantsusmaa kuningal ja ta lemmikul? Tema enda riided olid täpselt niisama tugevasti higist läbi imbenud, kui ta nende inimeste seas istus. Või nende mah-

akate väljenduste, hüüdnimede pärast, mida nad igahele andsid? Temalegi tulid huulile alati sellised sõnate asemel, isegi kõige auväärsemate kohta oma sõnriteest. Vaesed on kergesti heatujulised, ja seda oli ka ise.

Pealegi teadis ta, et ta ei olekski tohtinud teistmoodi olla. Maal nelja tuhande tulekahjuasemega ja metsistunud rahvastikuga ei uhkeldata ringi ligipääsmatu isandana. Üks niisugune oli siin olnud; ta ei olnud karm, ainult ega ihne — ainult uhke, lubamatult uhke olevat isand olnud lihtsa mehe vastu, sellepärast olevat too ta tappnud. Henri oli hoiatatud; egas ilmaaegu ei nähtud teda kulunud pükstes. Kui ainult tugevad musklid sealt välja pressisid! Peale selle laskis ta ise kuulduse lendu, et kaks asja olevat tema puhul võimatud: tõsiseks jääda ja lugeda. Tõsidus on lihtsale mehele juba pool uhkeidamist; kes aga loeb, on siin võõras ja võib oma teed minna, mida suursugused inimesed siis enamasti ka tegid. See mitte. Ta elas maal ja tal polnud mitte ainult lossid, ka veski oli tal, sellega talitas ta nagu iga teine mölder; teda nimetatigi nii. Barbaste'i möldriks kutsusid nad teda — ja ei pärinud pikalt, kui tihti ta talupoolest oma veskis viibib ja mida ta seal teeb. Nii põhjalikult ei uuri rahvas järele. Ehkki ta õpetatud inimest umbusaldab, aitab talle endale tihtilugu sõnast, ja ta ei otsi selle tagant midagi.

Kuningas, ehtne kuningas on täis saladust — aga seda poleks ta hinnalises riietuses: äratundmatuna ja väga väiksena on ta kuningas ise. Sa tunned ta äkki ära, ja su süda jääb toppama. Kord jahil olles kaotas ta oma saatjaskonna, ja ühe puu jalal istus keegi talupoeg. «Mis sa teed seal?» — «Mida ma küll tegema peaksin. Kuningat tahan näha.» — «Las siis käia, istu mu selja taha! Me sõidame sinna, ja sa vaatad talle nagu kord ja kohus otsa.» Talupoeg tuli hobuse selga, ja teel küsis ta, millest kuningat ära tunda võiks. «Sa pead lihtsalt tähele panema, kellel kübar pähe jääb, kui kõik teised selle maha võtavad.» Nüüd jõuab ta jahiseltskonna juurde, ja kõik härrad paljastavad pea. «Noh?» küsib ta talupojalt, «missugune on kuningas?» Too vastab aga talupoegliku kavalusega: «Isand! Teie

või mina, üks meist peab see olema, sest ainult meil kahel on kübar peas.»

Nende sõnade taga peitus hirm koos imetlusega. Kui kuningas vedas talupoega ninapidi, siis narris ta vajaliku ettevaatusega ka kuningat. Sellest peab kuningas õppima. Lihtne mees jätab juhuslikult kübara pähe nagu ainuüksi temal on, istub tema selja taga hõlguv ei tohi aga seejuures unustada ei oma imetlust ega hirmu. Iga kord algab seiklus ülemeelikuses ja lõpetatakse õpetusega. Heatujuliselt ratsutas ta kord Bayennas linnas, sest linn oli teda sööma kutsunud. Kui ta nõu kohale jõudis, oli laud vabas õhus kaetud, rahvast ümbritsetuna pidi ta sööma, neile vastust andma — aga nii lähedale kui nad ka trügisid, et tema suppi ja isegi ta nahkvammust nuusutada, ta pidi naerdes kohalikku keelemurret kõneldes veel kuningaks ja saladuseks jääma. Tal õnnestus see ilma vaevata, kuna ta süda oli lihtne, aga ta mõistus polnud seda mitte. Kui ta nüüd sugusest loost hästi välja tuli, tundis ta otsekui vabastust pärast õnnelikku lahingut. Riskeerimise ajal on hädadoht unustatud, see lõbustab teda ja ta andub sellele.

Kui ta ise vaeste poole külla läks, võis ta neile ka oma hädasid kurta, ja seda viha ning huumoriga, täiesti omal viisil. Nad vandusid tema ametnikke, kes neid salaküttimise olid ära keelanud; siis võttis ta ise nad jahile kaasa. Nad said kuulda, mis tal südames oli oma asetäitja, herra de Villars'i* vastu; selle oli Prantsuse maa õukond talle krae vahele saatnud vana Montluc' asemel. See Villars luuras tema järele, nagu oleks nad veel ikka Louvre'i lossis. Bordeaux' linn ei lasknud hugenottide kuningat sisse, ja kuna Henri selle vastu jõuetu oli, esines ta ükskõiksena. Ainult vaeste inimeste lauas, kui näod juba õhetasid, puhkes ta viha, ja Henri sai nende juures mässaja, seda olid siin kõik religiooni omad. Nende protestantism oli nende relvaks ja see sai ka tema omaks. Ta jagas vaeste inimeste usku.

Hugenottide jõugud rändasid ümberkaudu ringi, nad nõudsid kontributsiooni põletamise ähvardusel — sama hästi kui teised — esmalt iga kord kirikult, läksid siis esialgu minema ja kolme päeva pärast tuli siis järg

kala härrastemaja kätte, kui selleks ajaks polnud lünna muretsetud ja kohal. Ähvardatud aadlik kihutas Néraci, aga kuberneri polnud alati kohe lossist leida. Ta jalutab oma aedades Baïse'i kaldal, nii sai kuulda abiotsija. Aedade pikkus on siiski neli tuhat sammu, tema pikka sammu. Vaadake järele herra, kas ta pole seal! Jõeke ja kõrged puud, puude võrad kalduvad vastamisi nõörsirge allée kohal, mida nimetatakse *garenne*'iks*. Pargist, mis teie jaoks on vaba, viib üle üld lilled ja apelsinide kasvuhoone juurde. Ärge liialt võtke, herra, ega teil ole siis juba tuli lahti. Te võiksite temast tähelepanematult mööduda, vaadake järele, herra, kivist kaevude juures ja kõigis lehtlais. Navarra kuningas istub võib-olla kuskil ja loeb Plutarchost. Üle jo on kuninga paviljon ja seda valvatakse. Te tunnete selle ära punasest sindlikatusest. Punaselt ja erevalgelt peegeldub see vees. Ärge ainult püüdke sisse tunda, herra, hoidke end! Kui kuberner peaks seal peatuma, pole kellelgi õigust küsida, mis tegevuse juures ta viibib ja kellega!

Hirmunud aadlik lahkus midagi saavutamata Néraci lossist. Ta süda oli täis kibestumist hugenotist kuberneri üle. Kui aga kolmandal päeval röövlid oma lubaduse kohaselt tagasi pöördusid, kes tungis neile kallale, kuigi polnud lõpuni nähtavale ilmunud? Henri laskis nende eestvedaja üles puua, täiesti nii, nagu polekski too religiooni omade hulka kuulunud. Mehed tegi ta kohe oma sõduriteks. Härrastemajas sõi ta õhtust; aadlik oli üliõnnelik kogu oma perega, ja saatis viivitamata oma sugulastele ja sõpradele teate oma õnnestunud päästmisest hugenotist kuberneri poolt. Tõepoolest, väimene kuninglik prints! Meil tuleks teda ikkagi arvestada — kunagi, juhul kui troonil enam teist pärijat pole; kuid see on alles kaugel. Senini las ta kaitseb meie kolmasid omaenda usukaaslaste eest. Ta on eelkõige sõjamees, meister distsipliini nõudma ja kõigi metsikute jõukude või relvastatud nadikaelte vaenlane. Kes end õhegi pealiku juures nimekirja ei lase panna, saab karistada; kes aga vande on andnud ja ikkagi jalga laseb, võimalust mööda koguni palgaga, seda karistatakse surmaga. Ka on viimaks jälle olemas turupolitsei.

«Asi läheb edasi,» mõtleb Henri, kes selle eest hoolitseb, et sellised kirjad ja jutud hoogu lähevad. Vast tähtis on tundmatute usaldus: see võib isegi tõsiasja muuta.

Palju oleks saavutatud, kui näiteks kujutleda, et siin maal on ainult veel üks ja sama religioon! Tema armastus oli segu mõlemast usutunnistusest; ta hoolitses selle eest, et see uudsus silma torkab ja et seda hinnatakse. Õukonnas Néracis oli tal niisama palju katoliiklast kui protestante; enamik aadlikke teenis teda tasuta, tema isiku ja tema ürituse pärast, ja kõik olid sunnitud austusväärsele rahupüüdlikkusele — mida alati ei suudetud hoida. Mis puutub kuningasse, siis seisid talle ka Roquelaure ja ta Lavardin* niisama lähedal kui olid vaid ta Montgomery* ja ta Lusignan; ta ei paljandunud enam üldse mäletavat, et viimased kaks olid tema religioonist, kaks esimest aga mitte.

Tegelikult oli see tal siiski hästi meeles, kuid ta lei-dis sellegipoolest julgust hoolimata kokkuleppest ja valitsevast tõekspidamisest valjusti öelda: «Kes oma kohust täidab, on ka minu usku, mina aga olen nende usku, kes on vaprad ja head.» Ta ütles seda välja ja kirjutas kirjades, ehkki talle oleks võinud keerata neid sõnadest silmus. Tal oli aga seljataga Louvre, pühavangipõli, vale, surmahirm; ta vaatas tagasi tapatagutele usu pärast. Just tema oleks võinud kõike inimlikku vihata. Selle asemel viitas ta ainult veel sellele, mis inimesi ühendama pidi, ja see oli, olla vapper ja hea. Loomulikult mõtles ta seejuures oma mõtet. Vaprad — seda on nad küll. Isegi Louvre'is oli enamasti vapper. Headus? Veel hoiduvad peaaegu kõigil tagasi, et headusest mitte midagi märgata lasta. Selleks peaksid nad mitte ainult vaprad, vaid julged olema. Tema ahvatles nad aga ära, ise seda märkamata, millega: sellega, et ta oma headust võrtsitas mõninga kavallusega. Leebus ja sallivus pole enam inimestele põlatusväärased, kui nad tunnevad end üle trumbatutena.

Rahu kuningriigis oli järjekordselt ebaõnnestunud. Seda rahu nimetati *Monsieur'*, Prantsusmaa kuninga venna järel. *Monsieur* polnud oma rahust peale enam d'Alençon, vaid d'Anjou, ja oli rikastunud saja tuhande

aalrise rendisega. Isegi tema saksa väeosad maksis tal isiklikult oleks võinud rahuneda, ehkki ta sellega lühikeses elus toime ei tulnud. Vastupidi, ta läks Flandriasse, tahtis Madalmaade kuningaks saada ja loonilt troonile käe välja sirutada Inglismaa Elisabethi käe järele, kes sel ajal oli neljakümne viie aastane. Pikkade jalgadega kuninganna ja tema väike kaallane, nõnda nimetas Elisabeth kahe ninaga meest; selle paari üle sai õhtuti Néracis palju naerda, kui gubernier ja tema «salanõukogu» veini juures teateid läbi arutasid. Muidu oli aga rahu, mis *Monsieur'* nime kandis, ebaõnnestunud. Pariislased polnud isegi mitte vaatama läinud, kui kuningas laskis tulevargi korraldada. Jultunud Guise'i Liiga tegi õnnestustööd, ja harva leidis kuningriigis lauda, mille ääres koos istuti ega küsitud, mida keegi usub. Seepärast kutsus Prantsusmaa kuningas kokku seisustekogu* oma lossi Blois's. Protestantlikud saadikud ei sõitnud enam sinna, nad teadsid liigagi hästi, kuidas petetakse. Aga Navarra kuningas laskis rahu poolt kirjutada oma diplomaadi, herra Du Plessis-Mornay kaudu, ja eelkõige kirjutas ta ise.

Teistel kõigil, nii protestantidel kui katoliiklastel, oli ainult üks mure, vastamisi kahju teha. Viimased kui tugevamad nõudsid vägivalda, esimesed aga garanteeritud julgeolekut. Kes aga on nõrgem, ärgu koputagu õigusele, vaid soovitagu sallivust ja headust, nende voo-ruste kaitse all suurendab ta kergesti oma võimu. Voo-rus aga, ühendatud võimuga, omandab rohkem poolehoidjaid kui kumbki neist üksinda. Oma eesmärkides mõistsid Henri ja tema saadik teineteist, läksid ka neldsamu radu mööda. Mornay sokutas oma kirjatüki seisustekogule ühe hästimeelestatud katoliiklase kaudu, nagu oleks too selle koostanud, ja ometigi oli see ainult vaba ja kavala Mornay leiutis. Henri jälle kirjutas, et ta isiklikult palub jumalat, et see annaks talle teada, missugune religioon on õige. Siis teeniks ta seda ja kihutaks vale religiooni kuningriigist välja, kui võimalik, siis isegi maailmast. Õnnelikul kombel ei lasknud jumal talle selle kohta vähimatki teadmist tulla; nii ei

jooksnud ta hädaohtu, et tal oleks tulnud oma kindlusest tühjaks jätta ehk ära anda.

Mida ta tõepoolest teha võis, et kodusõda uuesti lahti ei pääseks, seda püüdis ta innukalt — ruttas ka vastu, kui Prantsusmaa kuningas talle oma saadikud saatis. Need pidid teda jälle kord katoliku usku pöörama, ja seda tema truu linna Ageni müüride vahel. Üks saadik oli seesama Villars, kes teda Bordeaux'sse sisse ei lastanud, teine üks peapiiskop tema enda perekonnast, kellel mas tähendas kõige rohkem, sest see oli Prantsusmaa varahoidja. Henri võttis kõik korraka vastu ja igatses üksikult. Ei ole iial teada, mida keegi ilma tunnistajata teta veel ette toob, eriti rahaasjade puhul. Ühisel istungil kurtis peapiiskop rahva kannatuste üle, ja Henri nuttis — kusjuures ta endamisi mõtles, et rahva mured on küll tema omad, mitte aga peapiiskopi omad; ja just sellepärast oli ka kuningriik ainult temale endale määratud. See teade tuli talle igatahes jumalalt. Seepärast laskis ta ka selsamal silmapilgul oma inimestele ühele linnale tormi joosta. Hea Villars oli selle lahedaks teinud sõduritest, keda ta vajas, et tugeva kaitsena oma kubernerile ette astuda. «Minu väike lahing!» Nii juubeldas Henri salaja, nuttis seejuures veel ikka, aga kes eraldab rõõmupisaraid teistest. «Minu väike lahing!»

Marquis de Villars maksis kätte, see ei väldanud sugugi kaua. Henri mängib «pikka palli» oma loomades, mida kõrge hoone nelinurk ümbritseb. Ilustatud aknad ja kunstipärased sammaskäigud piki fassaadi, lai ja suurepärane kaksiktrepp alla jõe ja aedade poole, kõik selle on ehitanud tema esivanemad juba kakssada aastat tagasi, ja kõigi nelja nurga juures valvab seda majesteetlikkust jäme torn. Kuid tornivahidki võivad tüdrukute seltskonnas oma kohustused unustada, ja sel ajal hiilib vaenlane ligi, liikudes ühe põõsa tagant teise taha ja ühe maja varjust kuni järgmisele. Taraga pilgatud õues viskab Henri pikka nahkpalli. Istuks ta parajasti söögi juures, siis oleks söögitoa seina sees kitsas süvendis kükitanud vaatleja, kes jälgib, kas midagi kahtlast pole ümbruskonnas märgata. Iial poleks tohtinud ettevaatust unustada; nüüd on liiga hilja. Kaeblik karjatus kostab; vaenlane on neljanda fassaadi taha tunginud, juba hoiab ta kellelgi kõrist kinni. Pallimängijad on relvadeta. Kuna tema sõbrad üle välistrepi põgenevad, kaob Henri majja — ja kuidas vaenlane teda ka hiljem otsib — teda ei leita.

CHATEAU DE LA GRANGE

Ta eemaldus otsijate jalge alt, siis linna alt, siis põldude alt. Maa-alune käik, kuhu ta kobades alla läks, oli vana ja kõigist elavatest tuttav ainult talle. Ta leidis tulevahendid, lambi, ja vältis oma väikese valguse juures aukusid ja varisenud kohti. Tee tundus talle seekord vähem pikana kui muidu, kuna ta pettunud vaenlasele mõtles. Hingamine muutus igatahes siin all raskeks; see-eest ootasid teda selle õõnestee lõpul paar ornu käsivarsi. Ja millistesse kätesse oleks ta praegu peaaegu langenud! Viimaks jälle astmed. Ta kustutas leegikese, tõstis luugi üles. «Ettevaatust!» hüüdis üks naisehää. «Ettevaatust, minu tuvid!» Sest see isik oli parajasti mõnedel tuvidel kaela kahekorra käänanud ja sinna kohta maha pannud, kust see kuuma nahaga ja hullusti määrdunud mees välja ronis. Päevavalgus pimestas Henrid, ta ei näinud, kes seal oli: Fleurette, tüdruk, keda ta kaheksateistkümnendaastasena oli armastanud, ja tüdruk oli tollal seitsmeteist.

Ta ei ehmunud sellest, et Henri maa seest välja tuli, kuid niisama võimatu oli tal ka Henrid ära tunda kõigepealt juba tema seisukorra tõttu, ja peale selle olid läbielamused Henri nägu muutnud, ka oli ta endale nüüd habeme kasvatanud. Tema mahedad ja palavad silmad oleksid teda Fleurette'ile kindlasti reetnud, aga need ta sulges ja pilutas neid; seepärast ei tundnud Fleurette teda ära. Fleurette'i enda nägu oli muide talaks läinud nagu ta kehagi. Pahameeles oma mahatõugatud tuvide pärast asetas ta rusikad puusa ja hakkas söömama. Henri naeris, vastas lõbusalt ja läks kaevule end pesema. Üks teine kaev oli kunagi nende ühise pildi vastu võtnud ja oma jumalagajatupilgu olid nad sinna uputanud koos oma viimase pisaraga. «Kui me päris vanaks jääme, teab see kaev meist ka siis veel, ja

isegi pärast meie surma.» See on tõsi, veel hiljem näitavad inimesed üksteisele veekogu ja ütlevad: «Sila ta uppus, see Fleurette, sest armastas teda nii väga!» Juba nüüd peab enamik teda surnuks, sest niivõrd ilus armastus peab üksi omaette edasi elama, ilma muutunud inimesteta.

Muudatus. Henri on näo puhtaks pesnud ja klopib tolmu õlgadelt, ilma Fleurette'i poole vaatamata. Fleurette näeb, kuidas kõige näotumast keest koorub välja aadlimees. Küllap see läheb nüüdsama trepist üles vääkesesse lossi, daami juurde, tema armukabinetti, mille seintele on maalitud imelikud olevused, pooleldi naised, pooleldi kalad, ja nurkadest vaatavad inglipead, sin pool see armsa näoga, teisel pool rangenäoline. Toa laest kiirgab päike, sest Kristus on õigluse päike, nagu sinna juurde on kirjutatud, ja Fleurette on seda lugenud. Ta korjab oma tuvid maast üles. Parajasti pöördub Henri ringi, aga nüüd ei vaata Fleurette tema poole. Nende kohal heliseb õhk unustatud sõnadest. Taevast on väga hele, valgus hõbedane, suveõhtud nii mahedad. Nad on veel kord elus kahekesi, siin majapidamishoonete vahel. Henri võiks võõra tüdruku, kes seisab kummargil asendis, kinni kahmata ja küüni taha tirida. Ta mõtleb tõesti sellele, sealt ülevalt aga võib-olla vaatab keegi. Ta tõttab üles. Fleurette astub oma tuvidega kööki. Koht jääb mahajäetuks, õhk aga heliseb ikka veel unustatud sõnadest. «Oled sa õnnelik minu juures?» — «Nii väga pole ma iial olnud!» — «Siis tuleta mind meelde, kui kaugele sa ka ei ratsutaks — ja väikest kambrit, kuhu aed lõhnu saatis, kui me teineteist armastasime.» — «Sa oled seitseteist aastat vana, Fleurette.» — «Sina kaheksateist, armas poiss. Kui me päris vanaks jääme...»

Põllutööliste hääled lähenevad. Pole enam mingit helisevat õhku.

A I A S

Imelik küll, tegu, mille ta ette võttis kuberneril lossi vastu, ei toonud asetäitjale head. Prantsusmaa kuningas ei andesta talle seda, nagu Néracis kuuldi. Või oli

see pigem kallaletungi ebaõnnestumine, mis vaesele Villars'ile lõpuks koguni tema koha maksis. Aadel kuulutas enese tema vastu — mitte ainult siin maal, ka naaberprovintsis Languedocis, mille kuberner Damville sõlmis Henriga liidu. Damville oli mõõdukas, kuulus «politiliste» hulka ja tegi meeleldi midagi mõlema usutustumise vahelise rahu heaks. Kui ainult rahuarmastuski ebaõigel ajal poleks midagi niisugust, mis koha võib maksta! Villars igatahes oli enda oma kaotamas, kuna ta vastupidisega liiga kaugele oli läinud. Teda süüas eriti taga ja tegi tal elu võimatuks provintsi mõjukamaid mehi, marssal Biron. See tegi õnnestustööd Villars'i vastu rohkemgi kui Henri teadis, ehkki ta asjaga kursis oli.

Sel ajal oli Henril tegemist paljude muredega. Ta ei tahtnud õukonnalt saavutada mitte ainult oma asetäitja tagandamist; ta soovis ka tuliselt, et tema armas õde tema juurde tuleks, ja ka oma heast sõbratarist, Navarra kuningannast, tundis ta suurt puudust. Juhatus, et ta tõepoolest igatses Margot' järele; vanad õrnuksed ei lahku iialgi päriselt kehast, mis neid vastu on võtnud. Sagedamini seevastu mõtles ta sellele, et tema katoliiklastest alamad peaksid nägema tema kõrval Prantsusmaa kuninga õde — isegi Bordeaux' värv oleks siis lahti karanud! Mis tema väiksesse Catherine'i puutus — oh rutem, Catherine, et sa juba siin oleksid! Pead minu apelsinide kasvuhoonet imetlema; pead mu papagoisid rääkima õpetama ja kuulma linde, kelle imekaunist laulu sa veel ei tunne, Catherine, — kanaari linnud! Peale selle on väikseke nii range hugenott ja aitaks otsakohe religiooni omade juures minu kuulsust parandada; sest kahjuks pole too päris hea.

See tuli muidugi sellest, et ta palju naistega tegeles. Aga esiteks on olemas palju neid, kes väärivad meie armastust ja tasuvad selle — igaüks omal viisil, üks oma tugeva lõhnaga, teine puhta õiena. Aadlipreilil on umbusklik ema, Henri ratsutab öö läbi kohtamisele varahommikul. Mis tahes mehe tüdruk on kergemini saadaval. Nüüd oli seal ka ühe söepõletaja naine, kes elas oma mehega keset metsa, ja nende juures kohtusid õukonna jahimehed. Söepõletaja naine armastas oma kuningat

üliväga ja kuningas teda küllalt palavalt, nii et ta laskis kogu jahiseltskonna, härrad ja teenrid, vihma käes oodata, kuni ta ise naise juures lamas. Need kiirelt puhkevad leegid, mis mitte midagi järele ei jäta, on ju teada. Kuidas see ka oli, aga kakskümmend aastat hiljem tõstis kuningas sõepõletaja aadliseisusse. Ikka veel mäletatakse onni metsas ja kadumatuid rööme. Sest naine on tema lähim ühendus rahvaga. Ta tunnetab seda naises; tal on see ühendus ja ta tänab rahvast.

Oma õde Pariisist ära tooma ei saatnud ta kellegi muu kui oma truu Fervagues'i. See otsekohene mees oli teda reetnud, aga ka Prantsusmaa kuninga oli ta juba maha jätnud, ja kes on kindlam kui too, keda keegi enam ei usalda. Fervagues tõi tõepoolest printsessi läbi kõigi ohtude kuni siiani, printsess aga ei jäänud kauaks Neeraci, ta vend saatis teda isiklikult Pau'sse, seal olid uks ja kornid ranged, ka Henri enda omad, nii tihti kui ta sinna tuli. Pau's, kus neid mõlemaid oli üles kasvatatud nende armas ema, nähti Henrid üksnes oma õega nende lapsepõlve haljaste puude all. Väljas asus lemmikloomasike, ümbritsetuna kõrgetest puulatvadest; seal oli ka Jeanne tihti endale pelgupaika otsinud, kui ta oma mõlema lapsega kaunite varjude värskust tahtis tunda ja oma hinges arvas jumala hingust kohisemas kuulvat nagu kohisevad puud. Loodus oli igaviku saladus, ühe tema saladustest. Aednikud teenisid jumalat teiste märkide all kui preestrid. Chantelle oli nimeks Henri aednikul, kellega ta meeleldi juttu ajas nagu targaga, elumajagi laskis kuningas talle uue ehitada. Peaallee pargis kandis *Madame*'i nime, ja see oli Jeanne. Seal jalutasid tema lapsed, vend õe poole pead kallutades. Õde mõtles:

«Vaata! Me oleme hilinenud ja õhtu saabub. Aed palustab meile täna sügavamana, hämarus kannab teda valgeselt minema tavalisest ruumist ja elust. Isegi kivist naine, kes vaadist vett kallab, on sukeldunud samasse värvi, mis on õhtusel põõsastikul, ja on kaotanud eesõiguse olla valge ja helendada. Me kõik oleme üksteisega võrdsed kui kristlased; eriti niisugusel tunnil on see tõsi. Mina, tema õde, pean temale igatahes vaatama kui oma käskijale, siin aga on ta seda vähem. Kas kõnelda? Need asjad pole mulle sobivad, ja ma kardan neid. Ometigi

mul kiusatus rääkida talle kurikuulsast ballist Agenisist.»

«Vend!»

«Mis on, õeke?»

«Liguvad nii pahad kuuldused.»

«Sa mõtled balli Agenis.»

Seeütle ehmus Catherine nii väga, et ta seisma jäi. Ta jalast põlnud tavaliselt peaaegu midagi märgata, ta võis ta tantsida. Sel silmapilgul aga oleks ta longanud. Ta vend Henri ütles kiiresti:

«Ma tunnen seda juttu — muidugi tunnen ma. See on ainult selleks välja mõeldud, et ma oma protestantide aadlikega Ageni linnast lahkuksin. Algul kavatsesin ma seal elada, pärast oma põgenemist Louvre'ist. Otsekohe tegid võimalikud kantslist ässitustööd meie vastu. Härra de Villars hakkas kohe laimuga pihta. Aga katoollikud daamid leiutasid kõige hullema ise, et end lõbustada. Sa pead teadma, õeke, et mõned sinu suguõed tunnevad lõbu asjadest, mida tegelikkuses pole juhtunud.»

«Jäta see, vend, ja ütle mulle, kas ballil Agenis, kui seal oli täis linna daame, kustutati küünlad äkitselt ära sinu ja su härrade poolt?»

«Ei. Seda ei või öelda. Ma märkasin küll, et suures saalis läks pisut pimedamaks. Võib-olla põles palju küünlaid üheaegselt lõpuni ära. Vahel puhutakse paljast ülemeelikusest leegile, kes teab, kas mitte daamid ise seda ei teel»

Nüüd vihastas Catherine. «Sa salgad liiga palju. Oleks parem, kui sa vähem eitaksid, siis võiksin ma ülejäänus kindlaks uskuda.» Seda ei öelnud kogenematu tütarlaps, see põlnud enam lapselik hääl ega tema kõrged, kohkunud lõppsilbid. Henri käes oli kord ehmuda — temaga kõneles tema range ema. Vahet võis ta vaevalt nähagi, sest õõ oli käes. Nagu poisike tunnistas ta:

«Mu aadlikud tahtsid vist daame pimedas suudelda. Keegi ei kelgi, et ta oleks neilt ka au röövinud. Võimalus igatahes oli olemas, koguni tuju. Hiljem ei tahtnud keegi muidugi süüdi olla, puhkenud skandaali pärast.»

«Nõnda teie käitusite!» ütlesid Jeanne ja Catherine. «On need ranged kornid, mida sa meie kodumaal

pead säilitama? Ei, meelsamini näitad sa neile, mida oled õppinud religiooni vaenlaste juures Louvre'is.»

Hing jäi Henril kinni. Mis nüüd pidi tulema, tahasteda isiklikult.

«Mitte üksi see, et paljud daamid, kelle au rüvetati hirmust ja häbist surid; sul on endale veel teisigi õnnetusjuhtumeid ette heita — igal pool maal, kus sa ringiratsutad ja naisi võrgutad. Ma ei taha neid sulle nimetada ja üles lugeda, sa tunned neid liigagi hästi. Ma parema meelega manitsen sind, et sa armastaksid jumalaid naiste asemel.»

Henri jäi vagusi. Jutlus, mis sellega algas, oli mööda pääsmatu.

«Esmajärjekorras peame me õppima hoidma oma südameid sõnakuulmises issanda vastu. Sellest otsustame peame algama; et aga täielikult sihile jõuda, on tarvis, et meie silmad, käed, jalad, käsivarred ja sääred — et kõik see kaasa teeks. Julmad käed viitavad südamele täis tigidust, ja häbitud silmad rikutud südamele.»

Ta rääkis edasi hästi ja ilusti. Printsess Catherine sai kirju Genfist ja hoidis neid oma hinges — ehk küll temagi ei pidanud enam kaua selle järgi talitama. Tema vend Henri nuttis pimeduses. Pisarad tulid tal kergestika möödapääsmatu puhul, mida tal polnud tahtmistki muuta. Sellega mõtles ta mitte ainult omaenda loomust, vaid ka lähedast sugulashinge, armsa õe oma. Vaeseke võitles vagas ägeduses oma armastusega nõo Charles Bourboni vastu, kes nüüd veel metssigu jahtis. Ilmub ta aga isiklikult, siis läheb kõik nii ruttu, et Catherine seda ise ei aimagi! Tema lapseliku süütuse lõpp, see oli see, mida vend taga nuttis. Teisest küljest leidis ta selle päris mõistliku olevat, et ükskord on ka ta õe süütusel lõpp. Pooleldi kaasa tundes, pooleldi heaks kiites embas ta südamlilikult õde ja katkestas suudlusega tema parimalause. Siis viis ta õe majja.

Kuna igal õrnusel, isegi oma liha ja vere vastu, ja igal hingevärinal on rahasse hinnatav väärtus, siis sai printsess Catherine hommikul kingituseks väikese linna oma armsalt vennalt — kel seda endal sel ajal veel polnud. See oli tige väike linn, kes teda siamaani sissee

si tahtnud lasta; Henri pidi selle esmalt oma armsa õe jaoks alistama. Veel palju võluvaid kinke sai õde — hiliisemal ajal, kui tema kuninglikul vennal see võimalik oli. Kord olid selleks seitsesada peent pärli, ja ka süda, rikkalikult teemantidega ääristatud; hinda teadis arvestada. Muide olid tunnid Pau's alati loetud. Ilus mööbel suures linnalossis kaob uuesti katete alla; Henri silmis jääb see alati kõige kaunimaks. Navarra kroonijuveele ei puuduta ta neil aegadel, kui tal pole kaht sarkigi. Hobustele! Rahutumaid maakohti külastada! Ka Margot teeb meile ainult muresid. Ta laskis oma venna François', kes tahtis Flandriasse põgeneda*, nõoriga oma aknast alla, põletas siis kaminas nõori ära ja oleks pea-aegu kogu Louvre'i põlema süüdanud. Siis läks ta samuti Flandriasse, missugused tembud küll! Nii räägib Henri oma salanõukogus.

SALANÕUKOGU

Nõukogu liikmed lähevad ikka kahekaupa lossi. Kahepoolne peatrepp lubab härradel, kes omavahel mitte just päris heal jalal pole, erinevatelt trepipooltelt üles minna. Mõlema trepipoolle vahelt voolab müüri seest välja allikas poolringikujulisse vaagnasse. Marmorkäsipuu käändub üle postide nii pehmes kaares, et igaühel tärkab kiussatus seda käega puudutada. Silm libiseb iseenesest üle tagasihoidlikkude ilustuste, millega armastusväärne peitel kivi on elustanud. Aga poolel kõrgusel ühinevad trepikaared ja trepp muutub laiaks, ta muutub üldiseks ja viib vürstilossi. Nooruslikud sammud, valjud hääled, enamik nõunikest tõttab seal üleval läbi õue ja pöördub paremale. Nad kasutavad mõningaid astmeid ja sammasgaleriid, mis jookseb piki kogu fassaadi; iga samm kannab oma peas erinevat kujutust muinasjutulistest sündmustest. Tubade ukсед on lahti, päev särab. Ruttu astuvad tulijad suuremasse tuppa, võtavad istet kirstudele või puust pinkidele, kogunevad erutatult juttu ajades rühmadesse, kaelustavad üksteist naerdes või lahkuvad ärritatult — kõike seda sellal, kui vürsti alles oodatakse.

Kuulikindlasse müüri, millel muidu ainsatki akna pole, on ehitatud vaatluspost. Trellivarbade vahelt vaatab sõdur alla välimisse õue, siis üle lossikraavi ümberkaudsele maale. Linnavärava taga kulgeb tee, seal võivad vaenlased nähtavale ilmuda. Rahu ja julgeolek ei ole vad rohelise Baïse'i mõlemal kaldal, siin- ja sealpool silda; üht neist kutsutakse vanaks, teist uueks. Viimane sirutub üle jõe vaikselt La Garenne'i pargini, esimene ühendab linnaosi omavahel. Lossi ümber elavad kodanikud hästi kaitstult. Teist poolt asustavad õukonna häärad, kes ehitavad sinna endale maju, sellest alates, kui siin õukond on. Käsitöölised, poodnikud ja teenijaskond trügivad oma eluasemetega rikaste kindlustatud majade lähedusse; nii tekib linnake, kõverate ja kitsaste tänavatega, kust tõttavad läbi ojad ja mängivad lapsed. Väikesed ründavad kisades kõrget vana silda, vanad ronivad ettevaatlikult sillale; ja silla avara kaare peegelpilt sügavas vees võtab üksteise järel vastu varje — kõigi nende omi, kes siin elavad.

Üleval lossitrepil istuvad ümmargusel kivipingil kaks härrat, kes Henrid ootavad. Härra reisimantlis on Philippe Mornay, kelle arvates Henri talitab sootuks mõtlematult: üksinda teel, saabuva õhtu ajal, hoolimata sellest, et on käimas sõda. Jälle on sõda. * Rahu, mida nimetati *Monsieur'* järgi, ei kestnud kaua. Navarra kuningas saatis oma diplomaadi välja liitlasi otsima, aga suurem osa hoidus ettepanekust kõrvale, kuidas iganes oskas. Seal on näiteks üks tapetud Coligny nõbu, ja see Montmorency on ise olnud Bastilles's surmale lähemal kui elule. Ometigi on see tüse mees liiga loid kättemaksu jaoks, — õigluse jaoks, ütleb Mornay. Religiooni jaoks, väidab ta. «Leiged sülitab TEMA oma suust välja,» * otsustab hugenott ja põhjendab ka jahedate sõnadega, miks nad peavad langema, kõik need, kes religioonist ainult kasu taotlevad ja pole küllalt suured tema üritust teenima. Mornay on lahkunud hertsog d'Anjou juurest, too peab pimesi jahti kuningriikidele iseenda jaoks. Mornay on pärast seiklusi ja hädaohte kohale jõudnud ühe vürsti juurde, kellega ta katsetada tahab, kuigi see vürst senini kergemeelset elu elab. Mitte kõik aga ei olene loomusest, palju rohkem loeb kutsumus,

jumal on tugevam kui tema äravalitu kired. Oigupoolest on vaga Mornay päris muretu teel hilinevad Henri pärast. Too seisab kõrge kaitse all.

«Teid võeti vangi teie reisil siia?» küsis härra ta kõrvale pingil.

«Aga mind ei tundud ära,» vastas Mornay, kehtas õigu ja oli kindel, et parajal silmapilgul löödi ta vaenlased pimedusega. «Kuulake, kuidas lugu oli, härra de Laignan. Me vaatasime teie sugukonna maja varemeid, kohas, mida kuupaiste lummas, nii et oli kerge muinastuttudesse uskuda. Seal kohtas vanal ajal teie esivanem haldja Melusine'iga ja sai temalt sedasama õnne ja valu, mida naised inimestele alati pakkuda võivad. Haldjas Melusine'i süü läbi kaldus meie tähelepanu kõrvale, seetõttu olid kakskümmend relvakandjat varem meil kallal, kui meie üle kraavi saime. Kogu küsimus sellistel puhkudel on osata esineda kellegi teisena, mitte aga välja näha nagu hugenott.»

Teine härra pidi naerma. Kui keegi eales hugenotina välja nägi, siis oli see Philippe Mornay. Mitte ainult, et ole tema tumeda ülikonna kaeluse oli keeratud lihtne valge krae, ei, kogu tema hoiak tegi teda selleks ja ka ilme ütles küllalt. Pilk ei kutsunud kedagi välja, kuid polnud ka endasse tõmbunud. Pilk uuris südametunnistusi — taibukalt ja rahulikult alati sileda otsmiku alt. Kuni vanaduseni jääb ta laup kortsudeta, kuna Mornay on oma jumalaga selgusel; jääb puutumatuks kiltmaaks krimpsutõmbunud näo kohal, millele tekivad laigud ja kurbusevaod. Nii on see kunagi. Nüüd istub ta ümmargusel kivipingil, noor, südames julge, ja ootab vürsti, kelle tõusu ta saatma peab. Mitte vähematki ei aima Mornay neist sõnadest, mida ta on määratud kauges tulevikus viimasena oma vürsti kohta ütleva: «Meil on alin kuulutada kurba, koledat uudist. Meie kuningas, suurim kuningas, keda ristirahvas viiesaja aasta sees tunneb...»

Väga hele oli taevast, hõbedane ta valgus, ja õhtu lähenes mahedalt. Henri tuli oma aedadest, läks üle uue silla ja käsivars oli tal täis lilli. Kuna ta mõlemaid harraseid ülal trepil seismas nägi, hakkas ta jooksuma, nõudis juba kaugelt oma saadiku ettekannet; kuulas selle

ära, ja ehkki midagi soodsat teatada polnud, kinkla see dikule lille. «Keegi noppis selle õielehed ära,» seletas Henri. Tahtmatult liigutas ta õlgu jõe ääres oleva almajakese poole, siis sai teistele kõik selgeks. Samal ajal algas nende kohal üleval vägev kisa. «Minu hugenottid tapavad mu katoliiklasi!» hüüdis Henri ja hüppas jubalossiõue.

Tõepoolest oli härra de Lavardin karanud härra de Rosny' kallale, kes seisis nagu noor kukk, tema peal aga oli vaost väljas distsipliinirikumise pärast. Oli jäänud aadlikud kisasid kõik kaasa, tuba oli täis kära, ja asjast endast poleks iialgi võimalik olnud aru saada. Õnnelikul kombel tundis Henri seda lugu kõige paremini. «Marmande!» See oli linn, kus kapten Lavardin oli lipnik Rosny saatnud lootusetule postile. Henri ise pid noormehe ja tema paar arkebuusimeest sealt võitlusega välja tooma, mis ei saanud takistada, et kõik kaunis halletusväärsest lahkusid oma ainsa kahuri ja mõlema siug-suurtükiga ilma laskemoonata. Lavardin ei tahtnud, et keegi oleks meenutanud, et ta äpardunud rünnaku Marmande'ile oli ette võtnud oma kuninga tahte vastu. Nüüd hakkas koguni tema lipnik selle rumala looga pihta. «Piimahabel!» möirgas ärritatud ülemus. «Kui ma teie ninale vajutan, tuleb piim välja.» Seda maid tahtis Rosny temaga võidelda, aadlikkudest olid aga ühed õhinal selle poolt, teised püüdsid vastaseid lahutada. Poleks võinud uskuda, et ühesainsas toas, kus on kuus või kaheksa isikut, võiks nõnda palju juhtuda — kõik oli aga õigupoolest ainult elukülluse ja hea tuj avaldus. Henri ilmus sületäie lilledega, loopis need oma aadlikkudele, ja oma Rosnyd karistas ta nagu kord ja kohus. Ta ütles talle, et tema teenistusega kõige paremas kompaniis kõige parema ülemuse all on nüüd lõpp, ja tema ise, kuningas, võtab ta nüüd kaastundest tema nooruse vastu enda kasvatada. See meeldis noormehele, oli ta ju muide seda arvestanudki. Kohe tuli talle tagasi ta vagur mõistlik ilme. Ka Lavardin oli rahustatud, ja pealegi embas teda ta kuningas.

Teised aga ägestusid selle või tolle väikese linna pärast, mis oli julgenud nurjatult talitada. Navarra kuninga sõjavägi liikus ringi ega jõudnud iial valmis rahu

taluleseadmisega, kättemaksmisega ja korraloomisega. Min oli salanõukogu, iga liige tohtis vürstile oma arvamust avaldada, ja paljud heitsid talle ette, et ta ei pea sõda küllalt karmilt. Tema nõbu Condé teostab operatsioone tõhusamalt ja kaebab tema loiduse üle.

«See on minu maa. Tema oma see ei ole,» ütles Henri — rohkem endale kui teistele. Ainult Mornay kuulis seda. Terve salanõukogu rääkis enamasti läbisegi. Oldise tähelepanu tõmbas Henri endale, kui ta hakkas jutustama Navarra kuningannast. Ta laskis ühe jala lauvalt alla rippu, teise jala oli ta enda alla tõmmanud, näris roosivart ja luksatas mõnikord nagu sisemisest naerust — tegelikult aga ei tundnud ta sugugi segamatut rõõmu.

Navarra kuninganna oli esmalt aidanud põgeneda oma armastatud vennal *Monsieur'*1, oli siis talle Flandrlasse ette rutanud, et venna ürituse heaks töötada. Ohtlik, ohtlik — maal, mida hispaanlased oma kannal hoiavad, ja suurim kand oli don Juan d'Austria *. «Kuninganna, mu abikaasa, vedas kõiki ninapidi haiguse ettekäändel, mida ta Spa vetega ravida tahtis. Enne kui hispaanlased, kes midagi ei taipa, sest teadke seda — nad kõnnivad nagu karkudel, hoiavad pead niisama kangelt nagu on nende targeldatud kraed ja seetõttu ei saa nad näha, mis maa peal lahti on — enne kui hispaanlased tema sõnadest üldse aru said, oli kogu maa üles kihutatud Tema Majesteedi poolt. Seepeale laskis don Juan d'Austria tema igatahes suure kliruga maalt välja saata. Ohtul enne seda andis ta tema auks veel balli. Seal pole midagi teha, kuninganna enda vend, Prantsusmaa kuningas, oli tema hispaanlastele üles andnud hirmust don Filipi ees.»

Pahameelenaer, koos mõnede vannetega. Mõttes ja hambad kokku pigistatud, otsustas Henri: «Ükskõik. Vähemalt tundis minu vaene Margot sel reisil end suure daamina — kuni väljaviskamiseni. Kuldsed tõllad ja sametist kandetoolid, seal sees armuline kuninganna, ja kõikjal blondpäine rahvas, kes talle vaimustusega hõiskab. Ka tema on vaimustatud. Muidu pole ta aga üldse õnnelik naine, mu vaene Margot, perekonnas, mis tal on. Ta peaks minu juurde tulema. Ma vajan teda

siin.» — «Kahjuks keelab tema kuninglik vend, et ta hugenotiga elab.» Seda viimast lausust ta valjusti märkas, et kära sees ainult üks talle tähelepanelikult otsa vaatas, tema diplomaat.

«Härra de Mornay,» ütles ta, «kurb küll, aga Prantsusmaa kuningas vihkab oma õde, ja ta ei või meid vaatama tulla.»

Mornay vastas, et Tema Majesteet, Navarra kuninganna, ei sooviks kindlasti midagi nii südamest pärast õnnetut reisi Flandriasse. «Tema kuninglik vend on oma proua õe vastu ainult Liiga poolt üles kihutatud. Hertzog de Guise...»

«Lähme välja,» otsustas Henri ja lahkus Mornay eest toast. Nad astusid galeriis mõned sammud, nii kiiresti nagu Henri seda armastas, ja pöördusid siis ringi. Saa-dik, kes Pariisi kandist tagasi oli jõudnud, teadis kõige uuemaid Louvre'i mõrvu. Guise hoidis kuningat hirmus ja kartuses. Too põgenes üha sagedamini kloostrisse, ja enam ei ajanud teda sinna mitte ainult õud teise ilma ees. Peale omaenda surma kartis ta ka dünastia väljasuremist, sest kuninganna polnud talle kinkinud ainustki poega.

«Ta ei tee seda iialgi,» heitis Henri ruttu sekka. «Vallois'd ei saa enam poegi.» Ta vaikis, kellelt tal see teadmine ja veendumus oli: oma emalt. Mornay vaatas talle otsa ja ütles endamisi, et issand jumal on teda õigesti selle vürsti juurde juhtinud. Sel hetkel tundis ta lõplikult ära, kes on Henri — ei mingi Barbaste'i mõlder, ei seelikukütt ega kahesaja sõjamehe käsutaja, vaid tulevane Prantsusmaa kuningas ja oma kutsumusest täielikult teadlik. Ta laskis end näida teisena, tarkusest ja kuna tal oli aega oodata, sest noorus on pikk. Ent iial ei unustanud ta. Kuna nüüd vürst ühe sõnaga talle oma südame oli avanud, kummardas Mornay. Rääkimist polnud enam vaja, nad mõistsid teineteist niigi. Lihtsa käepöördega näitas Henri talle La Garenne'i pargi poole, kus nad kahekesi varsti kohtuvad ilma kõrvaliste tunnistajateta.

Juba segati neid. Henri vanad sõbrad d'Aubigné ja Du Bartas kasutasid eesõigust oma kuningat igal ajal katkestada. Nad tulid joostes üle õue, tormasid trepiat

leat, ja sedamaid rääkisid nad läbisegi. Uudis igatahes algustas nende erutust. Markii de Villars oli tagandatud. Ebaõnnestunud kallaletung oma kubeneri lossile oli asetäitja Prantsusmaa kuninga ees ebasoosingusse viinud. Lahtilastu kohale astus marssal Biron, kes ka tõesti kõik oli teinud, et seda ära teenida. Sellel arvamisel oli eriti Agrippa. Täis õnnelikku veendumust kiitis ta uut asetäitjat, kes puhtast õilsusest oma mõju õukonnas oli mängu pannud sünge eelkäija vastu. Du Bartas, hoopis erineva temperamendiga, ootas uult mehelt veelgi riikalikumat käitumist kui oli vanal. Mõlemate arvamuste vahel jagunes ka salanõukogu, kui nõukogu liikmed asjast kuulsid.

Kõige arukamad, nagu Rosny ja La Force*, viimane neist katoliiklane, nägid Bironis eelkõige kollaste silmadega sapihaiget; äkkvihas oli ta ühel hobusel terve koonu mõõgaga ärraiunud, mis tema kasuks ei kõnelnud. Lavardin ja Turenne, samuti erinevate usutunnistustega, olid ometigi ühel arvamusel selles, et marssal Bironi tuleb teatud määral usaldada. Ta põlvneb Guyenne'i provintsi ühest tuntumast perekonnast. Sellepärast on juba iseenesest mõistetav, et ta tahab siin rahu säilitada. Seda oleks võinud uskuda. Henri aga luges, selal kui salanõukogu ägedasti vaidles, kuninglikku määrust, mille tema vanad sõbrad olid talle üle andnud. Selles seisis, et marssal Biron saab võimu ja volituse piiramatult käsutada kõikjal provintsis ja Guyenne'i maal, Navarra kuninga äraolekul. «Nagu oleksin ma ära — näiteks vangis Louvre'is!» Nõnda sai Henri sellest aru. Tal hakkas külm ja siis kuum. Ta rullis kirjatüki kokku ega lasknud ühelgi teisel sinna pilku heita.

MORNAY EHK VOORUS

Väga vara hommikul läks Mornay La Garenne'i parki. Veel polnud üldse vahte välja paigutatud. Kui kuningas tuleb, ei saa nende kohtumist keegi jälgida, ja mida nad räägivad, jääb teadmatuks. Mornay lootis, et kuningas tähtsat võimalust ära kasutab ja et ta üksinda

tuleb. Mornayl polnud hoopiski mitte väike arvamine oma sekkalöömisest, kus iganes ta seda ka tegi Inglismaal, Flandrias, sõjaasjades või rahu jaluleseadmise puhul. Kuna ta pidi La Garenne'i pargis ootama, ei unustanud ta varajaste lindude siristamise ja lõõrumise ajal mõtlemast jumala vägevusele, kes laseb sünnida, et kõige süütum loodus nii lähedalt kokku puutub jõleda maailmaga; oma poja läbi aga ühendas Issand mõlemad, sest higis ja veres suri Jeesus nagu suuremeie, ja samuti nagu meie, kandis ta endas maa laulu ainult veel liigutavamalt. Mornay kirjutas selle tahvli kessele oma naise Charlotte Arbaleste'i jaoks. Kolm aastat olid nad abielus, aga tihti ja kauaks lahutatud mehe reisi tõttu, vürstide ülesannete pärast — neile raha, aina raha muretseda. Mornay oli sunnitud rohkem võlgu ja protsente üles märkima kui kõnesid elu ja surma üle. Neid oli ta siiski koostanud oma kihlatu soovil, kui nad teineteist leidsid Bouilloni hertsogiriigis, Sedani linnas, mis on põgenike pelgupaigaks.

Nende kohtumine oli toimunud kõige rängemas elu ja surma tõsiduses, kaks aastat pärast Pärtliööd, millest nad mõlemad olid pääsenud ainult selleks, et vaesena ja tagakiusatuna jumala auks edasi elada. Charlotte'i mõtsad olid konfiskeeritud, sest niihästi tema isa kui ka tema esimene abikaasa olid kuulunud religiooni tunnistajate hulka. Sõbrad soovitasid tookord noorele Mornayle kasulikumat ühendust; tema seevastu ütles, et raha ja vara olevat see kõige viimane, millele tohiks abielu juures mõelda; peaasjad olevat kõlbeline käitumine, jumalakartus ja hea kuulsus. Seda kõike oma Charlotte, peale selle oli tal selge pea ja ta tegeles matemaatikaga, tal oli terane silm ja ta maalis. Ta oli hea tegija vaestele ja äratas aukartust koguni selle maailma vägevates, kuna oli leppimatu kõige kurja vastu. Kõige meelsamini aga andis ta oma tulise agaruse jumala ja kiriku teenistusse. Selle, ja mitte raha ning vara, tõi ta abielu kaasa. Mornay tundis end rikkana, kui naine talle jutustas, et juba tema isa olevat kunagi Strassburgis näinud meister Lutherit* teiste doktoritega vaidlemas. Luther aga polnud iialgi Strassburgis käinud, uuris Mornay välja. Kui aga isa jutt naise mälestustes nii

heledalt kirkastus, siis jäägu Charlotte'ile ta vaimustus, ja Mornay vaikis. Niisugune oli Mornay abielu hõõrde Charlotte'iga.

«Te saite minust aru ja olete vara jalul,» ütles korraga Henri. Ta oli nägematult lehtlasse astunud ja võttis Mornay juures istet. Ta küsis otsekohe: «Mida arvate minu salanõukogust?»

«See on liiga vähe salajane — ja liiga valjuhääline,» vastas Mornay laugugi liigutamata, olgugi et Henri oli silma pilgutanud.

«Marssal Bironi kohta räägitakse palju lollust. Eks ole? Too on minu aus sõber. See on kindlasti ka teie arvamine?»

«Sire! Kui ta teie sõber oleks, poleks Prantsusmaa kuningas teda ametisse määranud. Aga isegi aus sõber ei jääks selleks kaua, olles teie asetäitja.»

«Ma näen, et teie mõistust ei hinnata üle,» ütles seepeale Henri. «Meil on tulnud palju õppida, eks, Mornay? Teil polnud maapaos hea olla.»

«Ja teil Louvre'is samuti mitte.»

Mõlema silmad jäigastusid. See läks kohe mööda, Henri jätkas: «Ma pean end hoidma, õukond tahab mind veel kord vangi panna. Lugege!» Ta tõmbas eilse kirjatüki välja: võim ja volitus marssal Bironile...

«Navarra kuninga äraolekul,» lausus Mornay valjusti järele.

«Minu äraolekul,» kordas Henri ja võbin raputas teda. «Ei enam uuesti!» kinnitas Henri. «Kaksteist hobustki ei vea mind enam Pariisi.»

«Te lähete sinna uuesti kui Prantsusmaa kuningas,» kinnitas Mornay — käeliigutusega, mida ükski õukondlane poleks täiuslikumalt teinud. Henri kehtas õlgu.

«Guise on oma Liigaga liiga tugev. Ma usaldan teile: ta on juba Hispaania kuningalegi liiga tugev, nii et don Filip laseb mulle, kindlustuseks Guise'i vastu, varjatud pakkumisi teha. Ta tahab mu õe Catherine'iga abielluda, ei rohkem ega vähem. Ma ise pean ühe *infanta** saama. Navarra kuningannast laseb ta mind lihtsalt lahutada — Roomas, kus tema jaoks mingeid takistusi pole.»

Mornay vaatas talle otsa südametunnistust uuriva pilguga.

«Mis jääb mul üle,» lausus Henri rõhutult. «Mul tuleb vastu võtta. Või teate teie mõnd väljapääsu?»

«Ma tean seda,» lausus Mornay end rangelt sirgu ajades, «et te iial ei unusta, kes te olete: prantsuse vürst ja religiooni kaitsja.»

«Siis peaksin ma kõige võimsama valitseja ilusa ettepaneku lihtsalt tagasi lükkama?»

«Mitte lihtsalt tagasi lükkama ei pea te seda, vaid Prantsusmaa kuningale omakorda teatavaks tegema.»

«Just seda ma tegingil!» hüüdis Henri, naeris ja rapas püsti. Hugenoti nägu kirkastus, hetk hiljem olid nad teineteise embuses.

«Mornay! Sa oled endiseks jäänud. Nagu ükskord ratsutavas salgas! Sa armastasid äärmust ja mässu, sa rääkisid, et kuningate purpuri hiilgus on tühi põrm. Sa polnud isegi tookord mõtlematu ega öelnud õnnele et, kui sa Pärtliöö eest said ära põgeneda.»

Ta virutas Mornayle vastu kõhtu, tunnustuse ja rõõmu märgina. «Surma eest kõrvale põigelda, sellega algab iga diplomaatia — ja ka sõjakunst.» Samal ajal haaras Henri tal käsi varrest ja juhtis ta pargiteele oma pikade sammudega, milliseid kulub neli tuhat selle tee möötmiseks.

Henri ja tema saadik kohtusid teineteisega veel tihti varakult ja nägematult. Tõeline põhjus, miks kuningas saadiku nõuannet ikka jälle kuulda tahtis, jäi teadmatuks, isegi kui keegi neid salaja oleks jälginud. Mornay pidas Henrid tulevaseks Prantsusmaa kuningaks, see'p see oli; tal oli aga rohkem tõendeid kui ainult sisemine teadvus, ainuke, millele Henri toetus. Maailma ilmne olukord rääkis selle poolt, et see kuningriik, ja kogu õhtumaal just nimelt see, peab kindlalt ühendatama ühe kuningliku printsi käe alla. Mitte Prantsusmaa üksi, vaid kristlus «õhkab vürsti järele». Selleks pole enam manduv Filip oma täringumängus kokku võidetud maailmariigiga, mis on loojuv nagu tema ise. Sellised riigid ei suuda toime tulla ilma pidevalt vabaduse vastu suunatud ürituseta nende väheste rahvaste suhtes, kes veel vabad on. Sellega aga kiirendavad nad ainult oma lõppu. Mornay ennustas seni veel kohutavale Filiple viletsat surma, ja enne seda kõige rängemaid karistusi

jumala poolt. Nõnda ta küll ei väljendanud, seda ta mõtles ainult. Külmal kinnitas ta, et võimu valikuta laiendamine ja iha ülevõimu järele on ebatargad. Hoida august kuningriiki nagu Prantsusmaa sisemiselt lõhestatuna — Mornay ei nimetanud seda küll lausa jumalavallatuks ega karistusväärseks, ehkki ta seda arvas. Selle asemel rääkis ta asjade loogikast ja tõest; sest tõel tarvitseb vaid ilmuda ja siis ta juba võidabki.

Kõike kokku võttes kandis Mornay hoolt, et Henri mitte ainult tunnete kaudu, vaid ka mõistusega selgelt ja arusaadavalt oma tulevikku suureks peaks. Ta peab leidma, et ta on liidus tõega, elutõega ja kõlbelise tõega; üks ei esine ilma teiseta. Sest jumal on meid inimesteks loonud ja me oleme ise asjade mõõduks; sellepärast pole tõeline miski muu kui see, mida me sissesündinud seaduse järgi tunnustame. Sedavõrd suur tarkus, kõrge ja sügav kui müstika, pidi küll erutama ja võrgutama eriti seda vürsti, kes ise selle keskpunktiks oli. Tuleviku ettekuulutused meelitavad alati ligi, isegi kell kuus varahommikul pargis, kus veel kahutab; ja muidu oleks Henri neli täit tundi kauem maganud, sest tavaliselt lõppesid tema kerged seiklused hilja öösel. Ta tuli aga, et kuulda arukalt tunnetatut iseenda ja oma vaenlaste kohta.

Oma teed troonile, nii kuulis ta, peab ta imelikul kombel astuma kui liitlane, ja kui päästja viimasele Valois'le, kes teda siinamaani ometi vihkas. Mornay aga pidas kinni käsust «armastage oma vaenlasi», mis küll kõikjal ei saa kehtida, see käiks inimsaatuse vastu. Peab ainult silma olema nende juhtude jaoks, mille kohta see tõesti kehtib. Henri oli oma loomuse järgi täiesti valmis oma vaenlasi armastama, neid enda poole võitma ja neid isegi oma sõpradele eelistama. Võib-olla kandis ta seetõttu liitu viimase Valois'ga kui eelaimust siin juba endas ja mõtles alles hiljem, pärast sündinud fakti, et Mornay oli nii varakult asju nende õigete nimedega nimetanud. Ka Hispaania armaada hukkumisest* Inglismaa ranniku lähedal sai Henri sel viisil teada juba kümme aastat enne seda. Kui see sündinud oli, arvas ta tõesti, et seda sündmust oli talle sõnaselgelt ette kuulutanud Mornay La Garenne'i pargis. Saadik tarvitas võib-olla sõna

«hukkumine», oli ta sellega siis mõelnud laevastikku või maailmariiki. Tema jutu helk aga oli Henri hinges puksima jäänud. Sest tunnetus on valgus ja seda kiirgab välia voorus. Sulid ei tea midagi.

Henri laskis Mornay kaudu voorusel endaga kõnelda. See on meeldiv niikaua, kui ta ütleb: sa oled noor ja olemuselt väljavalitu. Ilusad võimalused satuvad kokku sinu ilusate plaanidega, sinu jaoks on nad sündinud. Seni kui lööb suuremate tegude tund, tee end selle provintsi ja oma leeri vaieldamatuks käskijaks. Anna endale aega, siin on taevast helge, kümme aastat on nagu üks päev. Niivõrd rääkis voorus meeldivalt.

Ent seal tuli voorusel mõttesse öelda ja nagu meeldetuletusena isegi kirjalikult üle anda, et Navarra kuningas peaks hiljemalt kell kaheksa hommikul olema riides ja laskma oma vaimulikkudel palve ära pidada. Siis peab ta oma töökabinetti minema ja sinna üksteise järel kutsuma ettekandele kõiki, kellele ta on ülesandeid usaldanud. Ei enam mingit kätatsevat salanõukogu, kuinaerdi, lugusid jutustati ja tüli alustati. Mornay tahtis, et Henri oma nõunikest ainult kõige vooruslikumad end juurde jätaks; kes aga oleks siis peale tema enda üle jäänud? Henri isiklikult aga peab eeskujuna andma oma kojale, ja mitte ainult oma kojale, vaid tervele Navarra kuningriigile, ja mitte ainult sellele, vaid kogu kristlusele. Mornay ei talunud, et vürst, kelle ta oli endale välja valinud, oleks midagi laiduväärset. Igaüks peab tema juures leidma, mida ta kõige rohkem on igatsenud, kuid ei iialgi kohanud: vürstid — vennalikkus, kohtud — õiglus, rahvas — hoolt tema koorma kergendamiseks. Vürst pidagu silmas, et ta esineks vääriskusega, jah, koguni hiilgusega; iseäranis aga ärgu andku ta kellelegi võimalust ennast laimata. Isegi tema hea südametunnistus ei tohi teda rahuldada. Edasine muutus üsna täbaraks. See nõukogu liige, kes oma tiitlit tõsiselt võttis, hakkas pihta vürsti kommetega.

«Andestage oma truule teenrile veel üks sõna, *Sire*. Kõigile teadaolevad armusuhted, millele te niipalju aega kingite, pole enam ajakohased. Täna tahab aeg, *Sire*, et teil on armusuhe kogu kristlusega ja eriti Prantsusmaaga.»

«Justkui Catherine!» mõtles Henri. «Ma tahan sind manitseda, et sa armastaksid naiste asemel Jumalat.» need olid Catherine'i sõnad. Teinegi hugenott käis talle sellega peale. Ei, voorus ei rääkinud enam meeldivalt. Tõsi küll, voorus tuli liiga vara nõudma noorelt vürstilt kombelikkust — ei Henrile ega tema metsistunud maakese olukorrale poleks see praegu vastanud. See sama punkt, peaaegu üksnes see, jäi Henri juures alati valusaks punktiks. Kui ta juba Prantsusmaa krooni tunnustatud pärija oli, teatas endast härra de Mornay kangakaelne voorus nendesamade soovitusetega, ja need tulid jälle ebasobival ajal, ärritasid vihale, pilkama; ja lõpuks vaikisid need siis ka. Elu läheb hoiatamatult edasi, voorus loobub, ja vananev mees vajub maha kirgede koorma all, millega ta endale veel kord petlikult noorust ette manab. Nii läheb see, Henri. Noorus ja armastus muutuvad kunagi ühe ikka veel rahuldumata südame eksitusteks; selle juures vaikib isegi sinu Mornay. Ole rõõmus, et ta täna räägib!

Ent Henri seevastu maksis selle eest kätte. Oma salanõukogus, mille ta muide jättis selliseks, nagu see oli, ütles kuningas saadik Mornay juuresolekul: katoliiklastele olevat ta rohkem tänu võlgu kui hugenottidele. Kui need teda teenivad, olevat see omakasu või usuagarus. Teistel polevat sellest mingit tulu, ja tema suurus heaks tegevat nad kahju omaenda usule. Nii ebaõiglane oli võrdlus, et isegi katoliiklikud härrad seda rahulikult vastu ei võtnud. Henri aga unustas koguni isikliku hoolivuse ja halastuse, oma saadiku juuresolekul matkis ta kaarnat. Religiooni omi igatahes kutsutakse kaarnateks, kuna nad kannavad tumedaid riideid, palju psalme kraaksuvad ja kuuldavasti on saagi peale väga maiad. Kui kuningas sellele ilmsele solvamisele üle läks — ta tegi seda ikka veel vargsi ühes nurgas —, siis ei tahtnud keegi seda näinud olla, ja just katoliiklikud härrad summutasid vahejuhtumi valjude juttudega. Henri ise oli sedamaid kadunud.

Väljas nuttis ta — häbist ja meelekibedusest oma suhtumise üle voorusesse, mis oli kehastatud hugenott Mornay's. Ta muutus tõrksaks, ei võtnud saadikut enam üksinda vastu, eriti La Garenne'i pargis kell kuus vara-

hommikul, kuna ta alles kell kümme üles tõusis. See ei suutnud takistada, et ta Philippe Mornayle pidi mõtlema, kui ta teda ei näinud, ja kõigi teiste kõrval hoidis ta teda õukonnas, enamasti ilma kasuta tolele. Ta vältis «Hoopis teine sõber on d'Aubigné, kes mind Louvre'ist põgenemisele kihutas. Hoopis teine sõber on Du Bartas, see päästis mu elu lihtsas võõrastemajas, — rääkimata valusalt tunda andvast d'Elbeufi puudumisest, kes mind igal sammul kaitses. Kes nad aga olid? Sõjamehed, ja vaprus oli midagi iseendastmõistetavat, selts ümber ei teinud keegi palju kära, see ei puudutanud isegi vooruse äärmist piiri. Nüüd võetagu ükskõik keda siin, üht parematest nõukogus — mis jääb neist järele, kui neid võrrelda Mornayga?» Kõigil on küljes ebavõrused, mõnel koguni inetud, ja seda meelsamini andetas Henri neile. Sõprusel ja kuninglusel on võim paljutki kustutada. Kellegi käsutuses polnud aga teadmisi, suure hugenoti avaraid ja sügavaid teadmisi. Teadmist aga ei saa korvata.

Agrippa, vana sõber, kasutas vürsti heldust kui ei keegi teine; arvekojale Pau's oli tema nimi kõige paremini tuntud. Kord rääkis ta ühele teisele aadlikule kuningast küllalt valjusti, et Henri seda kuuleks. Teine polnud tähele pannud, ja Henri ise kordas: «Ta ütles, et ma olen ihnuskoi ja ükski inimene maa peal pole nii tulvil tänamatust kui mina.» Ühel teisel päeval toodi kuningale poolnälginud koer, ta oli seda koera armastanud ja siis unustanud. Koera kaelarihmale oli sisse kraabitud Agrippa sonett; see algas:

«Truu Citron õnnepäevil ka su voodis magas,
nüüd puhkab ta vaid kõval kiviaseemel.
See saatus olnud koerapõlve tasemel,
ta teab, mis sõprus toob, mis tänamatus jagab.»

Moraal tuli lõpuks:

«Õukonna isandad, te pilgus uhke naer,
kui läbi tänavate pageb nälgiv koer,
kel pole tasu muud kui tema truudus.»

Henri nägu vahetas värvi, kui ta seda luges. Enda tehtud ülekohtu tunnetamine haaras teda alati väga

rättu ja ägedalt, ehkki ta selle hiljem jälle unustas. Ennemini leidis ta teiste eksimustele vabanduse. Vaese Agrippa teeneid ta arvestas, mitte aga tema tulist luuletajaloomust. Noor Rosny armastas raha veelgi rohkem — ta ei andnud seda välja, ta kogus seda. Ta oli vahepeal isalt päranduse saanud, oli parun ja tal olid mõisad seal ülal Normandia serval. Kui Henri oma sõduritele pidi palka maksma, müüs parun Rosny ühe metsa maha, ja nimelt otsustas ta seda teha selleks, et Navarra kuninga õnnelikud sõjakäigud laenatud raha kümnekordistaksid. Ta ehitas endale maja Néracis, teisel pool vana silda, sest head ärid nõuavad aega. Muide ei lohtunud ta vürst talle kannale astuda isegi mitte pärast suuri vigu, sest siis ägestus Rosny. Ta ei olevat tema vasall ega tema alam, ütles ta Henrile näkku, ja ta võivat ka minna, — tõeliselt polnud tal seda mõtetki, juba maja pärast. Henri vastas teravalt, tee seisvat tal ees lahti, tema ise leidvat endale paremaid teenreid, — mis oli niisama vähe tõsiselt mõeldud. Milline Rosny ka ei olnud, kuulus ta parimate hulka; isegi kui ta mõneks ajaks Flandriasse reisis ühe pärandava tädijuurde, kellele ta armsa raha pärast puru silma puistas, et ta on katoliiklane.

Kahest preilist valis ta vähem ilusa, aga rikkama ja abiellus sellega. Oma noore naise tõi parun ära oma lossist maa põhjaosast, sellal kui seal möllas katk. Naine istus keset metsa suletud tõllas ega tahtnud oma meest tõlda lasta, kartes teda nakatada. Parunit aga ei kohtunud miski. Katkust ja teistest takistustest läks ta läbi oma tormaka uhkusega. Pärast üleelatud ohte heitis ta raudrüü seljast ja võttis arved käsile. Oma kuningaga tegi ta kõik lahingud kaasa. Kui kuningriik oli ühendatud, oli Henril suur finantsminister olemas.

Nüüd on mõlemad alles noored ja oma tee algul, valutavad ühiselt väikseid tigeid linnu, panevad oma elu mängu lipu või soise kaeviku pärast — õnnelik Rosny ei kannata siiski iialgi kahju. Kui lõpuks läheb rüüstamiseks lahti, kes teenib neli tuhat taalrit korraga ja päästab selle eest veel nende endise omaniku, ühe vanamehe, halastamatute sõjameeste käest? Henri tundis seda noormeest. Ta armastas kuulsust, au — ja peaaegu nii-

sama palju raha. Seevastu trööstis Henri kord ka Mornay'd aegadega, mil nad mõlemad rikkaks saavad. Ta tegi seda meelega, et teda kiusatusse viia. Mornay ütles lihtsalt: «Ma teenin ja olen juba rikas.»

Sihiliku karmusega vastas seepeale Henri: «Mind ei huvita teie ohvrid, härra de Mornay. Ma mõtlen enda omadele.»

«Me ei too ohvreid inimestele, vaid jumalale.» See vastus oli alandlik ja oli ometigi noomituseks. Henri nägu muutis värvi.

Varsti pärast seda tungiti nende väikesele salgale ühest metsatukast kallale, ja nimelt marssal Bironi ratsameeste poolt, keda oli arvukamalt. Navarra kuningal ja tema paaril saatjal jäi üle ainult ringi pöörata ja kapjadele valu anda, jälitatuna laskudest. Kui nad peatuda võisid, oli näha, et kuninga saapatald on jala all lasu läbi minema pühitud. Kuningas sirutas täiesti vigastamata jala ette, et keegi talle mõne teise saapa jalga tõmbaks. Kes seda tegi, oli Mornay. Henri ei näinud ta nägu, Mornay seisis kummargil ja kaelast jooksis tal ojana verd.

«Mornay! Te olete haavatud.»

«Nõelapiste — kui ma mõtlen sellele ohule, millest Teie Majesteet ära pääses. Ma palun tasu, Sire. Ärge pange oma elu veel kord mõtlematult kaalule!»

Henri kohkus. Esimene tasu, mida Mornay palus, oli see. Nüüd tõstis ta ka näo üles, mis paistis üleni verine ja juba kahvatuna. «Me olime ühel arvamisel marssal Bironi halbade kavatsuste suhtes, Sire.» Muud midagi Henri tajus sellest hoolimata: «...kui te mind veel üksi ja usalduslikult vastu võtsite La Garenne'i pargis...» Ta süda hakkas sellest kloppima. Tasakesi ütles ta:

«Homme, samas kohas, samal ajal.»

RÄNK SALADUS

Philippe Mornay magas sel ööl vähe, ja ta südame tunnistus ei uinunud koos temaga. Ta võitles juba ammu endaga, kas rääkida, millest ta oli teada saanud. Võimalus oli käes ja kohustus möödapääsmatu. Sellal kui

ta haavapalavikust ajuti segane oli, nägi ta ennast kuninga ees seisvat, kuulis end rääkivat — kiiremini kui tavaliselt, ka hoopis veenvamalt. Kuningas võttis kõik omaks, isegi kurja kuulujutu möldri naisest, sündimatu, peale selle hädaohtliku loo. Kuningas langes lauba kahetsuse märgiks, tõstis selle vahepeal jälle, kuna Mornay seda oma palavikuulmas tungivalt soovis. Ta ei tahtnud, et tema kuningat tema kaudu häbistataks.

Veel vähem oli ta meelestatud kuninga kõige armsama inimese mälestust tumestama. Kahjuks oli sellega kiire, kui ta tahtis kuningat tema kirgede kallakal teel ükskord peatada. Kuningale tuleb näidata, kuhu kired viivad, seda aga suudab ainult üks: ränga saladuse teadja.

«Jumal! Vabasta mind sellest kohustusest,» palus palavikusolija, kelle ohjeldamata mõtted ta palve sedamaid täitsid. Ta ei tarvitsenud enam välja öelda, mis teda nii kohutavalt piinas, sest kuningas teadis juba. Heletamatu oli sündinud, kuningas, mitte enam Mornay, oli süüdistavate kirjatükkide omanikuks. Ta tõmbas need välja, andis need Mornay'le lugeda ja kinnitas, et saladuse teadasaamine on teda pidurdanud ja ta hukkumiseest päästnud. Ta nägevat nüüd, ütles kuningas, et isegi pühitsetud elu võib sugulise ebakarskuse läbi niivõrd alandada, et mõningad kaasteadjad ainult hirmu ja kaastundega seda surnut mälestavad. Mida tähendab siis veel see, kui kogu rahvas oma kadunud kuninganat austab vaga ja puhtana? «Mina,» ütles kuningas palavikusolija unenäos, «tahan kuulata hoiatust ja end parandada. Ma andestan kõigile, kes oma inimloomust järgivad. Ma ise tegin seda ülemäära. Sellega olgu lõpp, seda töotan ma kui kuningas.»

Pärast seda kui Mornay kuninga lubaduse oli vastu võtnud, suikus ta rahulikumalt — ärkas aga, kui oli aeg minna La Garenne'i parki. Ta pea oli täiesti selge, ometigi arvas ta kõigepealt, et mõlemad kirjatükid koos saladusega on tõepoolest kuninga, mitte tema valduses. Ta pidi esmalt mapi lahti lööma — selles leidis ta need tõepoolest ees. Miski polnud muutunud, kuningas ei teadnud mitte midagi, ikka veel ootas Mornay'd karm kohustus.

Juhtus, mida iialgi varem polnud juhtunud — ja astus puiesteele pärast kuningat. Henri kõndis juba seda mööda edasi ja tagasi läbematute sammudega. Vaevalt näinud saadikut, juhtis ta tema oma käega pingi juurde, silmitses murelikult sidemes pead ja küsis, kuidas sellega lugu on. Väike tükk juustega peanahka olevat ära kistud kuuli läbi, seletas Mornay. Häda olevat väike, see ei tasuvat kuninglikku järelepärimist. «Kui Teie Majesteedil midagi vastu ei ole, räägime ametiasjust.»

«Need ei kannata tõesti mingit viivitust,» ütles Henri — kõhkles aga, enne kui oma rahaasjadega pihku hakkas. Mornay juures leidis ta midagi ebatavalist, see sarnanes hirmuga. «Ta on veetnud halva öö,» otsustas Henri ja rääkis oma talupoegadest, kellel ta tingimata peab maksusid kergendama. Kuidas ainult puudu jääda katta? Ta hüüdis, näiliselt naljaks, ometigi oli tal sellega südames tõsi taga: «Kui ma võiksin nõnda teha nagu õnnis kuninganna, mu ema! Ta karistas end kõige väiksema üleastumise eest. Sada naela maksis ta arvekojale, kui ta oli unustanud palvetada. Minu patukahetsused läheksid veidi rohkem maksma kui minu arveema omad!»

Siis taltsutas Mornay oma hirmu. See oli inimese hirm, usaldus jumala vastu tõrjus selle minema. Ta tõusis, Henri vaatas teda uudishimulikult.

«Õnnis kuninganna,» ütles Mornay selgelt ja rahulikult nagu alati, «oli range enda vastu kõiges, kuid ainult ühes mitte. Tema Majesteet astus salaja lubamatusse abiellu krahv de Goyoniga, kes Pärtliöö! ära tapeti. Kuninganna sõlmis ühenduse ilma kiriku õnnistusega, ja ka tagantjärele ei saanud see talle osaks, kuna ta tehtud eksimust ei tahtnud avalikult tunnistada. Ta oli neljakümne kolme aasta vanune; kuningas, teie isa, oli üheksa aastat surnud. Tal oli härra de Goyonilt poeg.»

Siin kargas Henri püsti. «Poeg! Mis muinasjutud need küll on.»

«Teie arvekoja raamatutes, *Sire*, pole mingeid muinasjutte. Seal on sisse kantud seitsekümmend viis naela ühe lapse ülalpidamiseks, nimega François Goyon, kelle kuninganna andis kahekümne kolmandal mail 1572 pensioni.»

«Tookord reisis ta Pariisi — tahtis mind näita — ja juri.» Henri kogeles, pisarad valgusid talle silma. Uhe mõttele kuluva viivu kestel tundus Jeanne'i kuju veel suuremana kuhjunud saatuste — aimamatute, korrapealt mittemõistetavate tõttu. Ta pojal käis pea ringi. Mõte oli möödas. Äkki muutus poja uhkus alandustundeks.

«Pole tõsi!» hüüdis ta, ja ta hää! murdus. «Võltsing! Naiste laimamine, kes ei saa enam vastu vaieldal!»

Vastuseks ulatas Mornay kaks kirjatükki.

«Mis see olgu!» hüüdis Henri sedamaid. «Kes julgeb sin kirjalikult süüdistada?»

Ta nägi allkirju, genflase de Bèze'i oma; siis luges ta üksikuid lauseid, ja lõpuks alistus ta ülivõimsale tõele. Silmapaistvad konsistooriumi liikmed tõendasid reformeeritud kiriku nimel, et abielu on sõlmitud ebaõigesti. Mõlemad pooled olid kahe või kolme tunnistaja ees end teineteisele lubanud; see oli südametunnistuse abielu, nagu tavaliselt öeldakse, tõeliselt aga abielu südame-tunnistuse vastu. Häid kombeid pole silmas peetud, abiellumine läbi viidud ilma kiriku teadmise ja nõusolekuta, jah, kiriku tungiv soov ja nõuanne oli tähele panemata jäänud. Pastorid olid nõudnud jumala nimel, et kuni abielu avaliku sõlmimiseni ei tohi abikaasad teineteist näha, või kui see on möödapääsmatu, siis ainult harva ja äärmisel juhul kahe või kolme päeva vältel. Isegi sellega annavad nad toitu ainult kõlvatu-tele, mida aga hädavajalik on kõrvaldada, kui nad tahavad pääseda jumala vihasest. Ei võta nad seda aga kuulda, siis on nad pälvinud õigusega viibimatu karistuse — armulaualt eemalejätmise.

Seal seisis see. Kuninganna Jeanne'i oli ähvardatud kõrgeima karistusega sellesama religiooni poolt, kellele ta kõik oli ohverdanud: rahu, õnne, oma jõu ja ka oma elu. Mispärast? «Kui kuri võimust võtab, mille eest jumal hoidku, peab ka kirik äärmusteni minema. See sugune suur kõlvatus on talumatu issanda kirikule.» Järgnesid kõik allkirjad — ja olid loomulikult ehtsad. Ühest järelepärimisest oleks piisanud selle kindlaks-tegemiseks. Aga rängalt karistatud Jeanne'i poeg ei tundnud tahtmist osutada järelepärimisega au pastori-tele. Nad olid talitanud ilmalikel kaalutlustel, ja hoo-

piski mitte issanda jumala tahtmist täites, see oli Henri esimene mulje, mida ta tajus ja säilitas igaveseks. Nende vaimulike sõnad olid: head kombed, kõlvatus ja avalik sõlmimine — sõnad, mis põrmugi vaimust tunnistust ei andnud. Nad kõik lähtusid vaid kaaselanike väärtusest teiste järel nuhkida ja luurata, teiste üle kohut mõista või neid õigustada, igal juhul aga taotlesid valitsemishimulisele kogule võimu andmist meie isiku üle. «Me ei tohi isegi armastada ilma järelevalveta,» mõtles rängalt karistatud Jeanne'i poeg vihaga. «Lohutus on, et me surragi võime ainult suure kära ja üldise ootavõtuga!» Ükski näojoon ei liikunud tal, salalikkust oli ta õppinud — Louvre'i lossis, ja seal arvas ta end uuesti viibivat. Vabaduse õhk ei puhunud enam sellest peale, kui Henri teadis, et tema armast ema oli siin oma enda maal rängalt karistatud, kuna ta armastas. Pikema jututa andis ta kirjatükid tagasi.

«Hoidke neid! Või viige need sinna, kust te nad tõite.»

«Kirjatükid olid pastor Merlini käes, kes meie saatnud kuningannale oli toeks tema raskel tunnil,» ütles Mornay. «Tal oli surnult ülesanne need mulle üle anda, et tema lapsed neid ei loeks.»

«Nüüd olen ma neid lugenud,» vastas Henri ainult.

Mornay tõmbas vaevaliselt hinge tagasi, siis tuli kuuldavale tema hääl, mis endast jagusaamise tõttu kõlas moondununa.

«Kuninganna oli oma hingekarjasele tunnistanud, et ta kasinust ei suutvat kauem taluda, mille peale hingekarjane tema siis salaja krahv Goyoniga paari pani. Pastor teadis, see polnud mingi laulatamine, kuid tal oli kaastundmust.»

«Mornay,» hüüdis Henri samuti suure pingutusega. Ulejäänu oli helitu pomin lõhkikärastatud südamest. «Te olete kaaren — valge tanuga. Teie side ja teie haav kaitsavad teid minu eest, te teate seda. Ma olen relvitu igauhe vastu, kes eile minu heaks enda pihta laskis tulistada; seda kuritarvitate teie. Ma pean kuulama, et minu ema oli kõlvatu, nagu olen mina — ja käin ka tema teed. Seda olete te otsustanud selleks puhuks, kui ma teie sõna ei kuula. Õnnetusekaaren!» karjatas ta järsku,

pööras ringi ja eemaldus pikkade sammudega. Ta tuli kummargil ja pisarad langesid ta ette.

Sellele järgnesid päevad, mil nad mõlemad teineteist midagi ei kuulnud. Kuningas kappas mõne väikse ügeda linna vastu, aga saadikut ei võtnud ta kaasa. Oma võitluste ja vaevade vahel, mis pidid laskma ta salajasel valul ununeda, ründasid Henri ikkagi mõtted. Nelikümmend kolm aastat oli ema vana, ja ta ei suutnud veel olla kasin. «Kuull!» nõudis kuninganna Jeanne'i poeg. Tema lõbus poeg nõudis tulevahetuses kuuli ja lühendamiseks, mille kestel ta peab end veel alanutama nagu ta ema. Kui ta siis tervena tulevahetusest väljus, rõõmustas ta, naeris, ja üksnes endamisi tegi ta nalja oma vaga ema üle, kes ometigi oli ka heast oma osa võtnud.

Ta vajab aina liikumist, sest paigal olles avastas ta kõige halvemat — imelikul kombel polnud ta senini neid märke iialgi tähele pannud. Rahvas jutustas, kuidas kuninganna Jeanne oli nendega talitanud, kes talle vastu panid. Saad protestandiks või siis kaod tema Pau' lossi ära, kus olid vangikeldrid, ja Henri tundis neid. Kohe kõrval oli söömaaeu peetud. Ta ema talitas religiooni heaks julmalt; kuna ta aga otsustanud oli oma abielu igati salajas hoida, oli ta arvatavasti ka vangikeldreid kasutanud, et kaasteadjail suud sulgeda. Sellest omandas ema nüüd uue näo oma poja jaoks, kelles ta edasi elas. Henri tuletas meelde; kuidas ta ükskord ema sootu muutunud surmapalet ette oli aimanud, sel päeval, kui tema viimne kuller ta viimse teate tõi. Survad elavad edasi, nad ainult muudavad end. Saadavad meid, kui kiiresti me ka iganes ei ratsutaks, ja sirutavad meile äkki vastu uue näo: «Tunned sa mind ära?» — «Jah, emal!»

Henri tundis, et ema oli suuremaks muutunud. See oli olnud Henri esimene mõte sel silmapilgul, kui ta ema salajasest abielust teada sai. Mõte oli nüüd kindla kuju omandanud. Jeanne oli tõesti suurenenud kuhjunud saatuste tõttu, muidu aga samasugune nagu kunagi — vaga, julge ja puhas. Oli ka surnud kõige selle eest, kaasa arvatud tema hiline kirg. Hea on seesugune surm, mis meie elu kinnitab. «Härra de Goyon, te elatel» Nii

oli Henri kord hüüdnud suures Louvre'i saalis pärast Pärtliööd, esimesel kohtumisel mõrvaritega. Võimetusi vihast aetuna kutsus ta tookord välja surnuid, nagu oleksid need kohal. «Härra de Goyon, te elate.» Too aga ei elanud juba enam, teda polnud suures saalis, ta lebas kaevus kaarnate roana. Täna alles oli ta üles tõusnud selle naise lähikonnas, keda ta tundis.

Kummatigi ei tundnud ka Mornay alati, et on toimunud hästi. Ta kahetses, et valmistas valu oma kuningale kahtles tagantjärele isegi kasus. Vääritu ja ohtlik lausumiseks — selle kohta sai ta teada, et see jätkub; aga just see oli olnud viimseks ajendiks, kui Mornay oma ränga saladuse välja tõi. Talle tegi muret ka see, et kuningas nüüd teab venna olemasolust, keda ta siiski tunnustada ei tohi; see oleks religiooni praktika vastu ja tooks segadust. Asjale niiviisi lähenedes heitis Mornay endale ette, et ta krahv de Goyon'i üles äratas. Henri seevastu kaldus selle poole, et on Mornay ees tänuvõlglane. Liigutatult, ehkki erinevatest tunnetest tingituna, olid nad ühel päeval jälle teineteise rinnal — äkitselt ja ilma sõnadeta, mis ainult kahju oleksid teinud.

VESKI

Henri aga ratsutab oma veski poole. Kui tihti sõidab ta ilma saatjateta seda teed piki La Garonne'i jõge, voolav kesse vana linnakese juures üle jõe, ja käänab seejärel kõrvale. Ta riivab puuksi, langenud lehtedes kahlavad hobuse kabjad. Metsatuka serval ta peatub ja piilub oma veski poole seal üleval tuulisel kingul, kas möldrit on näha. Oleks väga soovitatav, et mees oleks koos oma vankriga ära. Henri tahab naisega kahekesi olla. Mulde on tal õigus tulla, millal talle meeldib. Barbaste'i mölder, see on ta ise, nagu igaüks teab. Tema rentnik ei sarnane millegagi kavalpeaga; ometigi on see tahumata juhmard siia sisse kolinud noore ilusa naisega, keda aga härra ei tohi puudutada. See vennike on armukade kui türklane.

Barbaste'i mölder elab rahvasuus. Vanemad muhedad inimesed usuvad tõesti, et ta laseb oma kätega veskitüki

vad käima ja kogub jahu, mis pöörlevalt valtsilt alla langeb. Tõeliselt pole ta veel ainsatki kotti kinni sidunud; seda teeb rentnik, ja naisega talitab too tõenäoliselt niisamuti. Härra ja abielumees mõistavad teineteist suurepärast; kumbki teab, mida teine tahab, kumbki hoiab end ja peab silma peal. Sel viisil on nad teineteisele lähedaseks saanud. Nii tihti kui härra sisse astub, palub rentnik teda söögile jääda. Naisel pole seda julgust, ainult mehel. Ta on oma eelisest teadlik, suur ja tugev mees, ihaldatud naise omanik, ja pole oma üleolekut ikka veel küllaldaselt proovile pannud. Peaks ainult härra lõksu minema!

Täna ootab Henri kaua metsatuka serval, kus vari ta üle langeb; nad ei saa teda veskist näha. Veski viibutab oma tiibu — ainult luugi vahele ei ilmu lai valge mehe nägu, kes tavaliselt ümbrust luurab. Naine! Ta pistab pea välja, pilutab silmi, ei leia midagi, ometigi näib ta ilme olevat niihästi kaval kui kartlik. Mida see küll tähendab? Ükskõik, jahu nahal sobib hästi tema tumedate silmadega, ja kehalt on ta õrnake. «Madelon!» Henri võib julgesti seda nime hüüda, lahutav vahemaa on suur, veskitiivad plagisevad; naine ei kuule seda. Nüüd alles ta ehmub, sest Henri hobune hirnatas; ja enne kui Madelon tagasi astub, annab ta metsa suunas märku, see võib tähendada: «Tule! Ma olen üksi.»

Henri seob oma hobuse kinni, läheb sinnapoole ja teeb ringi ümber kingu, kas ehk rentnikku pole kuskil näha. Lõpuks tungib ta sisse. Suur jahvatuskamber on ülevaltlikult ta ees, kahe seina äärde on ülestikku laotud kotid, kolmanda ääres töötab valts oma kastis, neljandast puhub sisse tuul. Möldrinaine pöördub ruttu ringi, kui tõmbetuul ukse kinni lööb; ta on vilja valtsidele puistanud või teeskleb, nagu oleks ta seda teinud. Rinnarätik on tal ära libisenud, heledast lihast kingukesed tõusevad ja vajuvad üllatatu hingamisest ägedalt. «Mu kõrge isand!» ütleb ta, nõtkutab põlve ja haarab kombelikult seelikuservast kinni. Ta pole mingi talutüdruk, tunneb irooniat ja väljendab end kirjakeeles, niipea kui Henri ilmub; teda ei saa panna ka jämedamalt rääkima. See on üks kavalusi, millega naine Henrid kinni hoiab.

«Madelon,» ütles Henri täis rõõmu ja läbematust.

«Sinu valvur on kõrtsis magama jäänud. Meil on aega. Ma seon su rätiku kinni.» Selle asemel tegi ta osavaasti kleidi lahti. Madelon ei kaitsnud end, kordas aga: «Meil on aega. Milleks nii kiiresti, mu kõrge isand. Kui te saanud olete, mida te soovite, lähete minema ja mina pean teie järel silmad peast välja nutma. Ma armastan nii väga teie seltskonda — kuna te hästi kõnelete,» lisas ta juurde, ja tema kitsastesse silmadesse, ehkki ilme jäi aukartlikuks, kogunes rohkem pilget kui eales mõne marssali kaasa juures. Sel hetkel austas Henri kogu õrnamat sugu, sellepärast ei pannud ta üldse tähele, mida Madelon tegi. Too sättis aga kaht jahukotti, mis asusid ülestikku laotud kottidest madalamal, et tekiks istekoht, ja kui soovite, ka ase. Sellel võttis Madelon istet, viipas Henri enda juurde, ja just seeläbi tegi Madelon end olukorra valitsejaks.

«Mu sõber,» ütles ta, «nüüd võiksime kohe armastamisega algust teha, aga see on tegevus, milles ma ei taha end segada lasta. Nüüd aga juhtub vaevalt, et sel kellaajal jahvatajaid ei tule. Mis puutub kõrtsi, olgu peale, et keegi on seal magama jäänud; aga kõrts ei asu siit tuhande sammu kauguselgi, ja mõni ärkab äkki.» Seda kõike kõneles ilus möldrinaine kõrge rahuliku häälega, ilma vähimagi segaduseta, ehkki Henri edukalt oli tegevuses tema seeliku eemaldamisega. See ei paistnud hoopiski Madeloni isikuga sündivat. Ta ise püüdis end üksnes oma ettenägelikele kaalutlustele — panti oma ümara käsivarre ümber Henri õla, et too teda paremini kuuleks ja tuli peaasja juurde.

«Ma soovin, et me lähemal ajal võiksime varahommikust õhtuni kahekesi koos olla ja teineteisele täit armastust ja headust osutada, ilma et võõrad vahele tuleksid või keegi palumata meil kõige meeldivamad hetked ära rikuks. Kas sa pole minuga ühel arvamisel, kallie sõber?»

«Niipalju kui ma su jutlusest aru saan,» tõi Henri kuuldavale, püüdes naist pikali paisata, oli aga jätnud kahe silma vahele, et tolle käsivars, mis teda õrnalt embas, oli üsna muuseas ka talle toeks. Kuna Henri oma kavatsusest pidi loobuma, naeris ta ja nõustus naise jutuga. «Su mees tuleb üheks päevaks teelt koristada.

Eks, ilus Madelon? Kui see su kavatsus on, vii see täidel sina oled ainuke, kes seda suudab.»

«Just mina mitte, kõrge isand. Vaid vastupidi, sina oled ainuke.» Mille peale Madelon Henrile siis seletama pidi, kuidas tuleb teha. «Ainult teie ametiasutused, Sire, võivad üht möldrit terve päeva kinni pidada.»

«Pokri pista, arvad sa?»

Ei, seda ta ei arvanud. Tuleb koostada dokumendid, neid pikalt ja laialt arutada, lasta kirjutajatel neid mitu korda ümber teha ja vastu õhtut lõpuks mõlemapoolselt alla kirjutada. Mõlemapoolselt? Nojah, üks pooltest on Michaud, selle veski rentnik. «Teine pool?» Naine laskis löki aega mööduda, vahepeal uuris ta pilukil silmade vahelt oma noort kuningat, kas ta on suuteline ära arvama. «Mehed on nii rumalad, kui neil miskit muud peas on,» mõtles Madelon. «Teie ise, Sire, olete teine pool,» avaldas Madelon talle, langetas häält ja noogutas õrnalt, mõlemat kaastundest tema vaimse seisukorra pärast. «Teie notar valmistab teie asemel need tähtsad paberid sel ajal, kui meie mõlemad siin täie jõuga õnnelikud oleme.»

Viimaste sõnade juures kõrgendas ta uuesti häält ja andis sellele õndsas ootuse ilme — ehkki see õndsus sisaldas mõningal määral vaikset pilget. Seetõttu taipas Henri korraka kõik: temalt taheti varastada. Kavatsatud kirjad ei saanud sisaldada muud, kui et ta veski omandiõiguse Madeloni tublile mehele üle kannab. See pidi olema hind, selle eest armastab naine siis igatahes lõesti; Michaud loodab asjata sellest kaubast sarvedeta välja tulla. «Sest naised tahavad kõike,» mõtles Henri, «veskit, armastust, eriti aga võitu — mõlema mehe üle.»

«Ma sain aru,» ütles ta ainult; ja sel hetkel ei nõudnud ta Madelonilt enam midagi peale selle, mis too talle iseendast juba andnud oli: naiste kavaluse, mis on nii vaimukas, nende kunsti lubada, nende magusate südamete paindlikkuse ja järeleandmatuse.

Järgmisel hetkel mõtles ta: «Vargake, see ärgu mingi sul korda,» ja paiskas naise tööpoolest pikali. Sedamaid kisendas naine: «Michaud!» Ülestikku laotud kottidest lökati üks eemale, tühjast kohast ronis välja rentnik, kohmakalt langes ta Henrile otsa. Sellest koormast va-

banemine nõudis Henrilt paindlikkust, tõepoolest sugugi mitte vähemat kui naise oma, kui too teda oma pihku all tahtnud saada. Madelon imetles teda tõesti nagu asjatundja ja jättis oma mehe ta saatuse hooleks.

Kuna kõrge isand nüüd õnnelikult jalul seisis ja eemal oli, tõmbus mähkam küüru ja tahtis talle oma suure peaga kõhukoopasse joosta. Mähkam kukutati pikali, ja Henri hüüdis käskija toonil: «Michaud!» — mis enam aidata ei saanud. Pea oli tumedaks tursunud, mähkam oli rabanduse piiril. Isanda käsivarre najal ajas ta end põrandalt üles, hoidis käsivarrest ka edasi külgeklammerdunult kinni, Henri aga ei pannud vastu. Kui mees ainult rahustuks ja loost mingit skandaali ei tekiks. See tõttu laskis Henri end tirida, kuhu Michaud tahtis. Too komberdas pimedas vihas ringi, või oli ehk viha sihi kindlam kui Henri arvas, sest äkitselt sattusid nad sügava kasti juurde, kus sees jahvatuskrui pöörles. Kõige viimase sammu juures taipas Henri kavatsust, jalaga tõmbas ta rentniku pikali, muidu oleks see juhtunud. Rentnik oleks tema üle kolu heitnud, käe ja käsivarre oleks haaranud raudne kruvi.

Pöörane hirm on oma väljenduses leidlik. Rentnik Michaud vähkreb põrandal, toob kuuldavale nõrka ulgumist, võib uskuda kuulvat kaugelviibivaid eesleid. Selle sekka väänab ta kaela, et veel kord veenduda, et kuningaga pole midagi juhtunud — mille peale ta jätkab vähkremist ja ulgumist. Madelon, valgem kui jahu, väriseva peaga nagu rauk, on maha põlvitanud; tahab ülestõstetud käsi kokku panna ja ei tule sellega toime, need värisevad liiga tugevasti.

Külmajudinaga, aga ometigi heledalt naerdes lahkeb Henri mõlemast, laseb jalga, jookseb, naerab, raputab maha jahu, raputab maha seikluse. On asju, mis peavad mälestuseski nii segaseks ja ootamatuks jääma, nagu nad toimusid — eriti just vaenulikud kallale tungid sõjas ja armastuses. Oled küll ilma suurema auta, kuid palja ehmatusega ära pääsenud, istud hobuse selga ja lased loomal joosta. Kohutavalt palju veskeid on maal, ja möldrinaisi lõputult. See veski ei näe mind niipea jälle. Kui ma aga siiski ükskord mööda astuksin?

Muudatus. Mölder Michaud võtab oma laua ääres

vastu kuningat, vananenud kuningat, halli habeme ja aulega kübaraga. Kuninga eel on liikunud legend tema lugematuist võitlustest selle kuningriigi pärast. Koos temaga on sisse astunud ka kõik rahva hulgas liikuvad legendaarsed armulood. Viis inimest on laua ümber, suur savivaagen toidab kõiki, neil on lahtilõigatud leiba ja kruusides veini. On õhtu, ja tõmbetuulises veskis hubiseb nende peade kohal neli leeki lambi nokkades. Taga on pimedus, valgus langeb ette, rinnale; mahedalt ja hardalt tõstab valgus isikud ööst välja.

Kuningas, kergelt lauale toetunud, hoiab käes oma klaasi. Neli inimest hoiavad klaase, üksnes möldrinaine ei hoia. Ettekummardunult vaatab ta, mõtlik ning mitte enam noor, üksisilmi oma kuningat, kes rändab unistustes kusagil kaugel, on aga siiski üksnes möldrinai- aega kahekesi laua mõlema eesmise nurga ääres. Edasi, tagapool, omaette vaheruumis: kaks noort, möldri tütar ja sulane, löövad klaase kokku ja vaatavad hardusega teineteisele vastamisi silma. Viimasena, laua teises otsas tõstab klaasi mölder, viibutab kübarat ja laulab — laulu galantsest kuningast. Michaud'l on hallid juuksed, ustavalt vaatab ta oma kuningale, laulab talle reipalt, teab täitsa kindlasti, et kuningas armastab rahvast ja kõiki rahva tütreid.

Laul toob armastuse noortele inimestele veelgi lähemale, mõlemale vananenule aga kirkastab see valuliselt nende mälestusi. Kuningas, pooleldi kummargil, kõrv õieli, naeratab nagu see, kelle jaoks kõige parem möödas on. Kunagine Madelon, seda mõistad ainult sina. Kas polnud see siis ilus ja rõõmustav tookord, hoolimata kavalusest ja kallale tungist? Teie mõlemad peate seda teadma. Fleurette igatahes, puhas koit, kaste ja õis, — ei tundnud hiljem oma kallist südant ära — on ka juba ammu mulla all.

VAENLANE

Lugu veskiga käis niisama üldiselt maal ringi nagu enne lugu ballist Agenis. Kuberner oli tookord näinud kuulduse liikumapanijat oma asetäitjas ja tegi seda

nüüd uuesti. Biron igatahes ületas oma eelkäija. Tema näoliselt oli möldrinaine vaikinud, kuid tema mees võib olla lobises purjus peaga; imelik ainult, kui põhjalikult tema tunnistust ära kasutati. Ta ilmus kohtu ette, ja see peeti Agenis, sellessamas linnas, mis juba esimese skandaali oli üle elanud. Kuberner oleks meeleldi kohut ta kistanud rentnikku üle kuulamast; värav aga suleti tema meeste ees ja müüril asusid linnakaitsjad positsioonidele.

Marssal Biron ei viibinud sel päeval Agenis — nii avalikult ta ei tegutsenud. Iga kord hoidus ta eemal just sellest linnast, mis kubeneri ees värava sulges, ja selliseid linnu tekkis üha rohkem. Ta ei andnud mingeid käske, mida võis tõendada. Henril oleks olnud ka raske tema peale kaevata relvastatud kallaletungi pärast, mis tal endal oli maksma läinud saapatalla ja härra de Mornayl tüki peanahka koos juustega. Marssal Biron tundis kõiki riukaid, sealjuures oskas ta omaenda isikut varjuse hoida, mis äkilise vihaga mehe kohta ebatavalisena tundub. Ta luges palju; võib-olla muutus ta raamatute kaudu kavalaks, ehkki lugemine teisi inimesi ennemini süütuna säilitab. Fakt oli, et ta tekitas kubeneri ümber halba kuulsust, ja seda mitte ainult naiste osas. Räägiti, et Henri võrgutab küll naisi, meestele aga tahab elu kallale kippuda. Mõnigi aadlimees ei usaldanud teda enam, nende hulgas ka need, kelle valdusi ja elu Henri oli röövsüütajate eest kaitsnud. Kerge on ohjeldamatute kommetega mehe juures ka õiglust eitada, kuigi kuberneril just selles asjas oli suuri teeneid maa ees.

Henri pidi pealt vaatama, kuidas ta au kahanes; see ei puudutanud tõeliselt mitte ainult galantsete seikluste kangelast, vaid valitsejat ja sõjameest. Veel pisut rohkem, ja ta oleks alla surutud vürstiks ilma autoriteedita, ilma isikliku suuruseta, tühjaks nimeks ja tiitliks; Biron oleks võimu täitsa üksi enda kätte saanud. Guyenne'i provintsis kuulus see juba talle. Henri polnud ikka veel Bordeaux'sse sisse jõudnud. Asetäitja oma ratsanikke ja palgasõdurite ülekaaluga sõandas isegi ette võtta sissetunge Navarra kuningriiki. Tõllal istus Henri oma lossis Néracis nagu tagaaetud loom. Ta ei kutsunud isegi enam oma salanõukogu kokku, hirmust paljastada

oma liiga suurt viha ja koos sellega ka oma nõrkust. Siin osutasid vanad sõbrad talle parimaid teeneid; neile vähemalt võis Henri oma tundeid näidata ja avaldada, ka võimetut viha, asjatuid kättemaksuplaane. Jah, isegi meeleheites olija pisaraid julges ta nende ees valada.

Nad käitusid ühel teatud öhtul igaüks oma loomu kohaselt. Du Bartas põrnitses süngelt ja ebamääraselt enda ette, Agrippa d'Aubigné soovitas lihtsalt uuesti sõda alustada Prantsusmaa kuningakoja vastu. Niikui- nli põlnud kahtlust, et Biron üksnes sellepärast tegutses, et ta kuningakojust toetust leidis. Egas Prantsusmaa kuningas asjata saadikuid saatnud nõudmisega, Henri pöördugu uuesti katoliku usku. Veel selgem oli nõudmine, ta sõitku kuningakotta, et ise Navarra kuningannat ära tuua.

«Sire! Mulle ütleb mu väike sõrm, et teid siis siin- mail niipea enam ei nähta.» Seda ütles Agrippa väga mõjuvalt; tema vähestes sõnades elustusid kõik Louvre'i vanad ohud, *madame* Catherine kurjakuulutava ilmega kummardumas oma kepi kohale. Need mälestused lisasid pöörasele vihale veel hirmu, ja Henri oleks juba peaaegu läinud niikaugele, et anda käsk teeasumiseks. Väeosade eesotsas oleks ta siis liikunud oma asetäitja vastu. Kuid juba teel oleks puhutud pasunat selle ürituse lõpetamiseks, sest vahepeal oleks Henri oma terve mõistuse tagasi saanud. Vale samm jäi tal tegemata, ehkki Du Bartas seda kõige sügavamast hingepõhjast soovitas, nähes inimeste pimedust ja halbust. Seal alustas aga Philippe Mornay:

«Sire! Teil on vaenlane: ta nimi on marssal Biron. Ärge küsige, kelle ülesannete kohaselt ta talitab või ka ainult neid ettekäändeks kasutab. Miks peaks ta Prantsusmaa kuningat teisiti teie vastu vihale ajama kui siin väikseid maa-aadlikke? Ta laimab teid. Ta laimab teid talupoegade ja kuningate juures, sest ta tahab teid välja suruda tervest provintsi ja olla selles ainuke isand. Sire, teil on silme ees kuningriik. Bironi-taoline ei näe kaugemale oma provintsi. Siin püüate te ta kinni, siin lööte te teda tema oma relvadega!»

«Ma tahan ta naeruväärseks teha,» hüüdis Henri. «Kuidas ma küll võisin mõelda tema vastu sõtta minna!»

Ta võttis Mornay'l käsivarrest kinni ja viis ta välja lahtisele rõdule. Pikkade sammudega kiiresti astudes kordas ta: «Mul on jälle kord vaenlane.» Seejuures mõles ta *madame Catherine*'ile, oma eelmisele vaenlasele Mornay seletas:

«Me kohtame eksimatult vaenlast, keda taevast meile saadab, ja alati on see too, keda me just vajame.» Seda ütlevad sõbrad alati, aga see ei paranda midagi.

«Ilus vaenlane,» hüüdis Henri. «Raiub omaenda hubusel koonu maha! Muide, ta lonkab.»

«Ta pole mitte ainult kaval, vaid teadmishimuline,» ütles Mornay, «käib alati kirjutustahvliga ringi ja mägib üles, mis ta kuuleb.»

«Ta lonkab,» ütles Henri, «ja ta joob. On ka maksa haige, kondid tikuvad tal näost välja. Lapsed jooksevad minema, kui ta neile juhuslikult oma karmide silmadega otsa vaatab. Lastehirmutis, pealegi vana mees, vähemalt viiekümneaastane. Mornay, taevast on mulle selle vaenlasega ülekohut teinud, ma oleksin paremat ära teeninud.»

«Olgem tänulikud,» vastas Mornay, mille järel nad lahku läksid.

Sedamaid alustas kuberner imelikku sõda oma asetatija vastu. Kuhu see iganes läks, loeti ta söömaaegade puhul tühjad pudelid ära, eriti aga need pudelid, mis ta kahe söömaaja vahel tühjendas. Kuberner hoolitses selle eest, võltis ka vaevaks maad põhjalikult informeerida marssal Bironi veini üle. Varsti panid inimesed omalt poolt juurde, et marssal Biron olevat ühte teeäärseks kõrtsi kogu ööks puhkama jäänud, kuna oli niisuguses seisukorras, et ei suutnud enam linna jõuda. Selliste häbistavate üksikasjade avalikukstuleku tõttu sai ta kõigepealt oma vastaseks aadlinoorsoo, kes ei joonud enam ülemäära, see oli vaid veel vanemate sugupõlvede harjumus. Noored talitasid nagu Henri, kõige suurema lonksu jõid nad oma mõlema söömaaja juurde. Kui Henri mõnda talumaja külastas, täitis ta kohe vaadi ääres oma käega peekri, kuid seda ei teinud ta lihtsalt janust, vaid populaarsuse pärast. Vaesed inimesed ei leidnud teda kunagi veinist uimastatuna ja nad järeldasid sellest, et ta kannab rohkem kui nemad, ehkki nad

kogu päeva ainult joomisele mõtlesid. Seetõttu andestasid nad talle kergemini, kui üks tütardest lapse sai.

Aadlinoorsugu kaldus ebakasinusele sellest alates, kui joomine ära langes, ja uskus sellega üllamaile rõõmu-tele järgnevat kui juues. Nad ütlesid, et kuigi mõlemat saheks loetakse, mängib ühe juures siiski kaasa ka vaim, sest see nõuab tarkust ja julgust. Joomine aga on eba-voorustest kõige madalam, läbinisti lihalik, maine, mõistus läheb seejuures kaotsi ja veel teisedki võimed ütle-vad üles. Biron mõistab kubeneri juures hukka ainult seda, mis ta ise enam ei suuda. Milles ta aga silma pais- tab, seda loevad kõige rohkem ta saksa ratsanikud endale auks!

Biron oma kirjutustahvliga jättis sellised jutud en- dale meelde ja vastas sellele lossides, et tema sajand olevat olnud vooruslik nagu tema, jah, ta ise olevat puhtana abiellu astunud — ja ehkki oli pärast sööma- aega, kinnitas oma juttu sellega, et kõndis kätel ümber laua. Kes lähedalt vaatas, märkas isegi, et ta ei kasu- tanud käsi, vaid ainult oma mõlemat põialt. Ta ei toe- tunud mitte üksi oma hästi säilinud jõule, vaid veel enam Plato sõnadele. Sest see kreeka tark keelas veini lastele kuni kaheksateistkümnenda eluaastani, ja enne neljakümnet ei tohtinud keegi end purju juua. Pärast seda aega aga andestab ta selle ja arvab, et jumal Dionü- sos annab vananevatele meestele tagasi kunagise rõõm- use ja õrnuse, nii et nad jälle sõandavad tantsida. Tõe- poolest viis marssal Biron majaproua ringtantsule, mis ei takistanud teda pisut hiljem kohutavate vihapursetega lossist lahkumast.

Henri, kes kõik teada sai, oleks õieti sellele tähele- panuväärsele mehele kaasa tundnud. Talle oli iseloomu- lik vaenlase üle järele mõelda, kuni hakkas teda peaaegu armastama. Kuid vaenlane ei talitanud niiviisi. Marssal ei vastanud kubeneri otsitud sõbralikkusele mitte jä- medalt, küll aga kiusakalt. Et vanameest kui võimalik enda poole võita, saatis Henri talle ilusaid raamatuid, mida ta ise oli trükkida lasknud. Tema trükkal Louis Rabier tundis selle kunsti kõige viimaseid täiendusi. Vastu Montaubani linna tahet, kelle teenistuses Rabier seisis, oli kuberner tema oma teenistusse võtnud, andis

talle maja ja viissada naela: selle eest trükkis meistertalle Plutarchose, mis on meelekindlate iseloomude vana õpperaamat. Marssalile saatis Henri Cicero* kõned suur toreduslik köide, nahale kullaga pressitud Navarra vapp.

Marssal ei uskunud, et midagi nii haruldast ja hinnalist võiks olla temale kingituseks mõeldud; või ta tegi nagu ei usuks ta seda. Ta laskis raamatu tagasi viia viisaka tänuga. Kui Henri selle lahti lõi, leidis ta ühe allakriipsutatud rea, ainult ühe. See on Plato järgi kingitud ja kõlab: «*Difficillimum autem est, in omni conquisitione rationis, exordium,*»* — mis tähendab lihtsalt: iga algus on raske. Vaenlase poolt, kes mitte kõige noorem polnud, võis see ka tähendada: neetud kollane nokk!

Henri, mitte laisk, laseb oma ilusaist raamatuist ühe teise ära pakkida, traktaadi kirurgia kohta, ka selles on midagi alla kriipsutatud, laen luuletaja Lucretiuselt*. Ladinakeelsete värssidega öeldakse:

«Kaob märkamatuult elujõud,
on värskusest ja innust põud,
käib allamäge elutee.»

Seda lugedes kaotab Biron kohe niihästi mõõdukuse kui aru. Järgnevalt vastab ta kubernerile luuletaja Martialise* sõnadega keha karvkatte kohta. Tal endal oli paljas, kollane sapitõbise nahk; keda tahtis ta seepärast tabada karvaste jäsemete meenutamisega? Henri nägi ära, et vaenlasega pole midagi peale hakata; tuleb võidelda. Ühe teise raamatu kaudu laskis ta talle veel lühikese tulla, selle autoriiks oli luuletaja Juvenalis*: *Non facilis victoria de madidis**...

«Ja kui neil vein ka pähe hakkab,
neid kõigutab ja lükkab takka —
siis pole sa neid võitnud veel...»

See oli ikka veel austamine ja õieti viimane katse asetäitjaga kokkuleppele jõuda. Kui nad, nii üks kui teine, seda ausalt mõtlevad, nii laskis kuberner talle ütelda, siis peavad nad seda tõendama üksmeelega, millega nad mõlemad siin Guyenne'i provintsis Prantsus-

maa kuningat teenivad. Vastuseks sulges marssal Biron end Bordeaux'sse ja kindlustas seda. Ta laskis levitada kuuldust, et ta tahab esimesel võimalusel Navarra kuninga kinni püüda ja Pariisi saata, sest seal oodatavat teda tungivalt, iseäranis *madame* Catherine vaevleb igatsuses oma armastatud väimehe järele! Seda oleks pidanud Biron ütlema jätma. Henri nimetas oma vaenlast hooplejaks ja muud ei midagi, ometi laskis ta kogu maal tema kullereid jälitada; kõige kõrvalisematel teedel poleks ükski läbi pääsenud.

Paljud püüti üksteise järel kinni. Ühel polnud muud kaasas kui ainult sõnum ladina luuletajate vahel toimunud võistlusest; seda oli kirjeldatud nagu õnnelikult paljastatud poliitilist kuritegu. Värsid igatahes olevat suunatud marssali vastu tema truuduse tõttu Prantsusmaa kuningale; samal ajal väideti, et nad võimaldasid kahtpidi kasutamist. «Käib allamäge elutee» oli niisiis samahästi mõeldud ka kuningakoja kohta! Kuninga ja tema dünastia kohta!

Kullerile, kes pidi üle andma ainult kriitilise tõlgenduse, järgnes mitmetunnise vaheajaga teine; selle ülesanne oli juba selgem. Enam polnud seal juttu stiililõpetest, vaid teeröövist, auröövimisest, mõrvadest ja süüdamistest, mis kõik, vastavalt ettekandele, läks Navarra kuninga arvele. Ta ajab kuningriigi terve provintsi põhja, et selle kaudu seda hõlpsamini enda kätte saada. Nii kirjutas Biron, kes tegelikult ise kõiki vägivallatugusid sooritas, — ja kui Henri seda oli lugenud, vaatas ta ka oma asetäitja isiklikele eesmärkidele Guyenne'is hoopis teisiti kui varem. Tervet seda meest vaatas ta karmima pilguga. Naljatamiseks pole enam õige aeg. Tuleb tegutseda, pihta anda selliselt, et asetäitja tervendavalt mõjuva ehmatuse kaasa viib. Võib-olla rahustab see teda mõneks ajaks. «Kui see möödas on, eks naerame siis uuesti.»

Oma isanda nende sõnade peale vastas Agrippa d'Aubigné: «Ja miks mitte koguni tegutsemise käigus? Mul tärkab üks esialgu veel väljakujunemata mõte,» ütles ta. Henri arvas endamisi, et vaenlane pole veel küllalt koomiline, seni kui ta tugevas kindluses kallale tunges seipitseb. Just selsamal päeval võttis ta kinni veel

ühe marssali kulleri, ja too mees oli otsustav. See läkitus töötas kuninga emale tõepoolest Navarra kuninga kinnipüüdmist. Endale nõudis marssal Biron selle eest tasuks ja isiklikuks omandiks terve arvu linna nime hästi Guyenne'i provintsis kui ka Béarni maal.

Henri oli õige jahmunud. Ta istus kraavipervel, taevaskõrgus oli süngeks tõmbunud, see piirkond ja tema kodumaine pelgupaik ei pakkunud enam mingit julgeolekut, ta vaenlane mõtles tõesti kurjasti. Pole paha omada vaenlast ja teda tunda; ratsutad talle vastu ja löed teda, esimesest hirmust on peagi üle saadud. Paha on vaenlase saladusi avastada ja ootamatult tunda näkku lööskamas kuristiku hingust, mida sa ei aimanudki. Nüüd läkitab lõhe läilat leitsakut. Neelad selle alla ja sul tõuseb tahtmine end kurgu kaudu tühjendada. «Biron pressib välja minu linna,» kordas noor kuningas kraavipervel.

Kui ta üles vaatas, kohtus ta pilk vangivõetud kulleri omaga; too seisis tema ees kinniseotud jalgadega.

«Sa oled ometi hugenott,» ütles Henri.

«Marssal Biron ei pea mind selleks,» vastas mees.

Henri silmitses teda teraselt, lõpuks pööras too käel peopesa ülespoole, nagu keegi, kellel pole valikut.

«Sa oled valmis ja päri oma isandat mulle religioosne pärast reetma. Sa pead talle sõnumi viima, ja ta peab uskuma sind Pariisist tagasi tulevat. Tõeliselt viibid sa selle päevani, mil sa võiksid tagasi jõuda, mu loom keldris Néracis, kus su käsi käib halvasti.»

See ei kohutanud noormeest üldse tagasi, isegi järgnevale solvangutele pidas ta vastu. Kuberneer määras, kui palju see reetmine rahas väärt oli. Hiljem pidi arve koda Pau's mehele summa välja maksma. Siis kappas Henri minema; keldri oli ta unustanud, noormees oli vaba. Sellest peale jäi ta valve alla, kus ta käib, kellega räägib. Ta peitis end ja vaikus, nii et lõpuks võidi teda usaldada. Tühjade kätega ja üheainsa lausega, mida tuli öelda, kandis kuller oma tagasijõudmisest ette isandale, kes teda oli välja saatnud.

Seetõttu läks marssal Biron tõepoolest ühe üksiku maja poole, mille nimeks oli Casteras, jättis oma väikse saatjaskonna lähema põõsa juures maha ja ratsutas

päris üksi üle nõmme. See laius tühjana mustjalt mõõdakilutavate pilvede all. Tuule pärast, mida ta armastas, ei kandnud marssal kübarat, oli ka mantlita, kuna vein teda lõõmas hoidis. Oma setukal, kes oli kondine nagu ta ise, kõikus ta küll siia ja sinna, ei kukkunud aga eales maha. Seda teadsid kõik. Kes nägi, tundis ära kollase kolba, karmi pilgu, — liigenditega sõrestik, mis klõbises. Torm, kõrb — ja ratsutav surm; siis ei naera tõesti enam keegi rahva hulgast, kelle kuberneer on kõikjale maja lähedale ära peitnud. Marssal on lõksu langenud nagu ta seda ära teeninud on. Teda ei aitaks enam miski, ei hobuse pööramine ega tahtmine minema kihutada. Ta on ainult veel sada sammu eemal üksikust keset lagedat seisvast majast, millel on kitsas rõdu üsna katuse all.

Rõdule ilmus miski. Marssal Biron peatub sedamaid, kuna toimuv pole ohutu. Tema eelaimused osutuvad nüüd siiski põhjendatuks. Kogu seal üleval pole majast välja astunud, ta ilmus liiga äkki sinna. Niisiis peab ta olema põrandalt püsti tõusnud, mida aga ei saanud oletada niisugusest isikust, nagu on *madame* Catherine. Biron näeb päris selgesti, veiniaurud ei tumesta tal liialgi vaadet. Vana kuninganna on talle hästi tuntud, suur raske nagu lesetanu all. Ka kuuleb ta tema häält, mida on raske ära vahetada. Agrippa pole asjata neli aastat *madame* Catherine'i muhedat õnnetusttoovat toonilangust õppinud, ta matkib teda suurepäraselt. «Räpane sell!» hüüab ta üle nõmme, vastu üksikule ratsanikule. «Sa räpane sell, jää vaid sinna, kus sa oled. Mis ulakused need on: juua ja ladinakeelseid värsse ringi lasta käia. Selle eest tahaksid sa terveid linna tasku pista ja kuningriiki riisuda. Navarra kuningas, minu armastatud väimees — kui kaua pean veel ootama, kuni sa ta mulle tood! Parema tulene ma ise ja lepin temaga ära, mis on tühi asi, niipea kui ma ilusaid naisi kaasa toon. Mis toimus veskis? Kus sa tookord olid? Selle asemel et teda püüda, olid sa purjuspäi kõrtsis!»

Marssal kuulas selle imeliku jutu lõpuni. Kui see otsas oli, teadis ta küllalt — tõmbas vöö vahelt püstoli ja tulistas. Vale *madame* Catherine oli õigel ajal alla vajunud, ainult müüri sisse seal üleval tekkis auk.

Biron kannustas oma setukat, nüüd aga pööras maha nurga tagant välja teine ratsanik, kuberner või niimetatud kuningas, lind, kes tahab teeneka marssali üle irvitada. Vana mehe pilk on nagu raud, ta hoiab ikka hambaid koos, tõstab aga ebateadlikult püstoli.

«Hea, et see tühjaks on lastud,» hüüab Henri välja kutsuvalt.

«Te hävitaksite kuningakoja juurteni. Ma pean kuninga emale ette kandma, et sihtisite tema peale, härra de Biron.»

See ei saa viha pärast sõnagi suust. Viimaks jõuab selleni.

«Te panite hernehirmutise püsti, ripp-põsed ja jäme vahast mina, keha räbalaid täis topitud. Isegi kui see oleks olnud õige *madame Catherine* — jumala eest, ma poleks seda pauku kahetsenud.»

«Vapper kangelanel!» nii ergutab Henri teda. «Jumal Mars isiklikult kõneleb minuga.»

«Minu omad on linnad!» mõirgab marssal Biron. «Minu omaks peab kogu provints saama! Üks Navarra kuningas või Prantsusmaa oma — mul ükskõik, võimalaid on mul kõigi jaoks!» Nii mõirgab ta. Sest on võimalik, et ta tugevasti hobuse seljas istub ja kindlalt kaugusse vaatab, sellegipoolest jätavad teda omel maha ta tasakaal ja ta selgus.

«Kaabakas, sa reetsid end,» ütleb ta kohal tuttav õline hääl; rõdul seisab uuesti *madame Catherine*, sirutab ka sõrme tema poole välja. Bironit läbib äkki judin pealaest jalatallani, ta rebib oma hobuse ringi, ta põgeneb. Seal kihutavad relvastatud mehed talle teele ette, peavad ta kinni ja takistavad tema väheseid saatjaid ligemale tulemast. Kähmluse aga katkestab kuberner käsk: «Laske tal lipata! Nüüd tunneme me teda.»

Bironi äraminek. Agrippa hakkab vana lesena oma rõdul tantsima ja all plaksutavad kõik käsi, välja ilmunud rahvas tantsib kaasa. Homme jutustab kogu maa seda lugu, maa naerab nagu meie. Ka naer on vaenlase vastu hea. Biron peidab end — pikemaks ajaks, ja vahepeal peab õukond teada saama sedavõrd kasulik on, mitte rohkem. Me vaikime rõdust.

EAUZE EHK INIMLIKKUS

Halgushoog tegi marssalil võimatuks kullereid Pariisi saata. Ta sülitas sappi oma alanduste pärast provintsi ja kogu kuningriigi ees, mille üle ta uskus naeru kuulvat oma voodissegi. Ehkki Henri oma ettekannetes sellest mööda läks, sai õukonnas väga hästi teatavaks, et marssal Biron olevat tulistanud kuninga ema järelajamatud kuju. Prantsusmaa kuningas, keda ta oli ähvardanud üles puua, kavatses teda oma parlamendi ette kutsuda ja tema üle kohut pidada. *Madame Catherine* veenis aga oma poega, et kaks tema vaenlast, kes omavahel vaenujalal seisavad seal, kus nad on, tuleb ka sinna jätta. Nii ei võetud kuberner asetäitja vastu midagi ette; Henrile saadeti ainult ilusaid sõnu.

Seni aga, kui heitunud Biron põdes, maksis Henri talle nii mõnegi jõleda teo eest kätte. Kahjuks pidi ta lubama ka kõige kohutavamaid kättemaksutegusid, pidades silmas oma sõdurite viha teiste jõleduste pärast. Teda ennast ja ta inimesi loeti aga täpselt sama julmadeks linnade poolt, mis olid juhuslikult tema asetäitjale alistunud. Mõlemal poolel põhjustas paljas kuuldsus tegelikku kättemaksu, ja see tõi endaga kaasa seda õelamaid karistusi. Muututi selleks, milleks teineteist peeti, muututi veelgi hullemaks ega suudetud küllalt ebainimlikkusi korda saata.

Kord, olles teel Montaubanist Lectoure'i, sai Henri teate eesseisva kallaletungi kohta varitsuspaigast; ta saatis kohe härrad de Rosny ja de Meilles' kahekümne viie hobusega välja, et hädaohtlikku kitsasteid puhastada. Kui see oli tehtud, põgenes kolmsada vaenlast ühte suurde kindlate müüridega kirikusse; müürid tuli esmalt alt õõnsaks kaevata, see kestis kaks ööpäeva. Kui piiratud alla andsid, tahtis Navarra kuningas kuut nende hulgast üles puua, kõigil teistel aga joosta lasta. Ometigi ei tohtinud ta armulik olla, sest korraga sai teatavaks, et needsamad katoliiklased olid Montaubani linnas täitsa jäledalt käitunud. Mitte leppides kuue protestandi-neiu vägistamisega, olid mõned julmurid «õnnetute natuuri püssirohuga täitnud», siis põlema süüdanud, ja kuus ilusat ja vaga neidu oli tükkideks kistud.

Seepärast tapeti nüüd kolmsada vangi halastamatult maha.

Henri ratsutas tapatalgute ajal minema, justkui põgeneks ta. Ta oli meeleheites oma kuulsuse pärast, mida ta pidi veretöödega määrima, ainult sellepärast, et tema asetäitja ühegi eest tagasi ei põrganud. Biron arvestas, et linnad peavad paljast hirmust kubernerit ees oma väravad suletutena hoidma. Õiglus ja range distsipliin, mida kubernerit kohta esmalt räägiti, pidi asetäitja kavatsuse kohaselt muutuma julmuseks; jah, too oli valinud kõige õigema tee, et teha Henri nime niisama vihatuks kui enda omagi. Henri taipas seda, ja oma põgenemisel kolmesaja tapatalgute eest otsustas tulevikus teisiti talitada kui asetäitja talle dikteeris.

Eauze kuulus nende väikeste tagedate linnade hulka, mis teda sisse ei lasknud ega mingisugusest allahelamisest teada ei tahtnud. Õigupoolest tõrkusid ainult linnaisad ja üksikud kodanikud, kel oli rohkem maad kui teistel ja kelle heaks vaesemad töötasid. Alamrahvas hoidis Navarra kuninga poole, kes vaeste majadesse sisse astus ja nende tütreid armastas. Selle eest sai ka temale osaks armastus. Vaesed oleksid talle kindlasti värava avanud, nad ei saanud seda teha garnisoni tõttu, mis oli rikastele kuulekas. Vaeste vastupanu tegi aga jõukad omavahel umbusklikuks. Igaüks kindlustas endale ettekäandeid allaandmise puhuks. Üks apteeker ütles oma naabrile, sadulsepale: «Omavahel öeldes, naaber! Tead sa ka, kes Navarra kuningat konfitüüridega varustab? Tema apteeker Néracis, nimega Lalanne, aga mina müüsin talle retsepti.»

«Naaber,» vastas sadulsepp, «see on samuti nagu nahast vutlariga kuningliku joogipeekri jaoks. Vutlar tuli ära parandada, aga keegi ei tohtinud seda teada, kuna peekrit, mis pole enam suletud, võiks üsna kergesti mürgitada. Nad tõid õukonnast mulle selle vutlari,» sosistas sadulsepp.

Samal ajal pidas üks mees teise ettevaatamatult avaldusi, juhuks kui marssal Biron on enne kohal kui Navarra kuningas. Siis pidi igaüks, peale tema enda, karistamiseks välja antama. Keegi naine nägi und inglisi, kes talle marssal Bironi tulekut kuulutas, ja ta

jutustas kisades sellest turul. Tema mees oli seetõttu eriti ohus, oletades, et kuberner kiiremini saabub. Too oli voorimees ja oli härra d'Aubigné võlatähe maal ühelt kõrtsmikult tasuna vastu võtnud. Navarra kuningas oli seal söönud — äärmisel juhul oli see voorimehe tugi.

Väiksearvulistele võõrastele avati linnavärv; seetõttu oli Henri informeeritud niihästi kodanike üksmeele puudumisest kui nende hirmust. Garnison oli tähtsusetu, seda peeti pealegi ebakindlaks Bironi ebaõnnestumiste tõttu. Kuberner võttis endaga kaasa viisteist väljavalitud aadlikku, oma raudrüü peal kandsid nad jahimehe kuubi; nii pidid nad tähelepanematult sisse tungima. Vaevalt oli ta aga ise sees, kui üks sõdur hüüdis: «Navarra kuningas!» ja löikas langevõre kõie läbi. Lõksus istus neid viis, Henri ise Mornay'ga, samuti kui harrad de Batz, de Rosny ja de Béthune. Sedamaid löödi hädakella, elanikkond jooksis relvade juurde ja ähvardas viit julget teekaaslast.

Eesmisel kodanike salgas oli viiskümmend meest, otseteed selle peale läks Navarra kuningas, püstol pihus, alustades samal ajal kõnet oma neljale aadlikule: «Edasi, sõbrad ja kaaslased!» Ta mõtles vähem neid, kui häid Eauze'i inimesi, keda ta paigal seisma panna ja ära hirmutada tahtis. «Edasi! Siin peate näitama oma julgust ja kindlust, sest sellest sõltub meie heakäekäik. Järgnegu mulle igaüks ja tehku nagu mina. Mitte tulistada!» hüüdis ta eriti valjusti. «Jätke püstol sinna, kus ta on!» — nagu räägiks ta oma neljale. Tegelikult kuulasid relvastatud kodanikud ammuli sui nii väga suures ohus oleva kuninga hästikoostatud kõnet ega liigutanud end. Umbes kolm igatahes karjusid: «Tulistage punakuue pihta! See on Navarra kuningas.» Enne kui keegi end kokku sai võtta, tungis Henri täie hooga salga sisse. Ehmatusest lagunes see laiali ja tõmbus tahapoole.

Sealt andsid paljud püssid ja püstolid tuld. Sedamaid tekkis tänaval möll, kuna vaene rahvas, kes kuningat armastas, laskuritele kallale tungis. Neile endile polnud see sugugi ohutu; juba võitluse ajal kargasid nad üksteisele karvu, keegi ei tahtnud omaks võtta, et tema

oli tõesti oma relvast tullistanud. Henriil tarvitses vaid rahulikult oodata, ei läinudki kaua aega, ja šöfid ehk konsulid heitsid end ta jalge ette ning hakkasid leledama, otsekui laulaksid litaaniat: «Sire! Me oleme teie alamad ja kõige alandlikumad teenrid. Sire! Me oleme teie...»

«Te sihtisite aga minu sarlakpunase kuue pihta,» vastas Henri.

«Sire! Me oleme teie...»

«Kes tulistas minu pihta?»

«Sire!» palus üks nahkpõllega kodanik. «Ma sain teie joogipeekri nahkse vutlari parandamiseks. Kunde pihta ma ei lase.»

«Kui mõned tingimata peavad võllas kõlkuma, Sire,» andis nõu keegi, hirmust usalduslikuna, «siis tõmmake sinna ainult vaeseid inimesi: neid on praegusel ajal liigagi palju.»

Henri otsustas väga valjusti: «Ma ei taha linna rüüstata lasta, ehkki see on kombeks ja viisiks, ning te olete selle ära teeninud. Aga igaüks peab andma kümme naela vaestele. Otsekohe tooge oma preester ja makske raha tema kätte!»

Seepeale tirisid nad ühe vana vaimuliku kohale, püüdsid aga just tema kaela kogu õnnetust veeretada. Tema see olevat, tema pani voorimehe naisele mõtte pähe, et taevane ingel kuulutab ette marssal Bironit, mitte aga herra Navarra kuningat, ja ainult sellepärast olevat nad kahjuks värava sulgenud. Tungivalt soovitasid nad lasta raugal linna eest karistust kanda. Kui mitte nemad ise ja isegi mitte vaesed — üks peab võllas kõlkuma, sellest mõttest ei suudetud Eauze'is loobuda. Henri pidi sõnaselgelt käskima:

«Kedagi ei pooda. Ka ei rüüstata. Kuid ma tahan süüa ja juua.»

Sellest võimalusest haaras otsekohe kinni keegi võõrastemajapidaja. Ta kattis lauad lahtisel turul kuninga, ta isandate, konsulite ja jõukate jaoks. Henri nõudis toole ka vaeste tarvis. «Neil on raha küllalt, kuna te peate seda neile andma.» Vaesed ei lasknud seda endale kaks korda öelda, Henri ise aga ei pääsenud kuidagi oma kohale põlvililangejate lõpmatu hulga pärast, kel-

last igaüks eriti tahtis kindlustada oma elu ja vara. Telsi säästetakse, aga mind? Aga mind? See oli meeleheitlik halisemine inimeste poolt, kes ei taipa, mis nendega sünnib, ega taha uskuda, ehkki tegu on nende pääsemisega. See, millega nad selle asemel on harjunud, võtab ikka jälle aset nende segastes peades. Seetõttu võib inimene kaotada selle, mida ta eluks vajab — sise-mise tasakaalu.

Voorimees, kelle naine inglit oli näinud, taarus nõutult ringi ja küsis igaühelt: «Mis see on?» Üha tungivamalt, valjusti kaevates, aga suletud silmadega, nagu läheneks inglite vägi ja pimestaks teda, küsis voorimees: «Mis see on, mis toimub?» Lõpuks vastas talle keegi väike herra rohelistes jahimehekuues.

«Inimlikkus on see. Suur uuendus, millest me osa võtame, on inimlikkus.»

Voorimees rebis silmad pärani, seal tundis ta ära isanda, kelle võlatähe ta oli kõrtsmikult tasuks vastu võtnud. Ta tõmbas tähe taskust ja päris järele: «Kas herra lunastab selle välja?» Agrippa oli sellest piinlikult puudutatud, ta pööras võlausaldajale selja. Voorimees eemaldus vastassuunas, ringutas käsi pea kohal ja kordas enda ette uut sõna, mis ta oli kuulnud, kuid mille mõtet ta ei taibanud. See pani ta kahtlema tuttavas võlatähtede- ja kättemaksumaaailmas, jah, see sõna viis ta tapvasse melanhooliasse. Oma heinalaka palgi külge poos ta enda üles.

Turul aga istuti lauas. Tüdrukud, kes oma käsivarred ja õlad olid meeldivalt paljastanud, ulatasid toite, veini, ja said paljude tänuavalduste osaliseks külaliste poolt, kes polnud teisiti arvanud, kui et nüüd on neil kõige sellega lõpp. Oma kõnelustes nimetasid nad uut sõna, mis nende kõrvu oli ulatunud, poolvaljusti nagu saladust. Täis veendumust aga jõid nad noore kuninga terviseks, kes neil teenimatult elada laskis, ja ka nende vara säästis ja lisaks koos nendega lõunat sõi. Nii otsustasid nad siis talle igavesti truuks jääda ja töötasid seda energiliselt.

Henri sai aru, et ta oma ürituse heaks oli õieti talitanud. Ta nägi ka inimesi. Kuna ta neid nüüd enam ei pidanud võitma, kavalusega üle trumpama, maha lööma,

oli tal alles õige pilk vaeste inimmägude jaoks, mis ennist olid vihast ja hirmust virilad, nüüd aga ülemaailikult õnnelikud. Henri viipas käega oma Agrippale, sest ta teadis: tol oli oma laul valmis ja küps. Agrippa tõusis püsti. «Rahul!» hüüti ümberringi, kuni kõik teda kuulsid. Ta laulis — iga värssi kaks korda, ja teie korra ajal laulsid kõik kaasa, psalmide reipal toonil ja kiires taktis:

«Nüüd ringuta vaid käsi,
oo Kristus, peida pea.
Lõpp sinuga on käsil,
sest töotasid sa head
liig vara ilma peal
ja tegid seega vea.

Nad torkavad ja löövad —
umbusklik iga mees.
Siis oma sõnu söövad,
kui võllas silma ees:
ei naabrit keegi päästa,
et oma nahka säästa.

Siis ühendab suur valitseja,
kes inimmõistust abiks vajab,
kõik head ja kurjad üheks pereks.
Hosiannal Rõõmsalt hüüdke kõik,
sest käes on viimaks lõplik võit:
nüüd inimlikkus kõigil veres!»

KÕRGED KÜLALISED

Juhtumil Eauze'is oli ka see iseärasus, et see kibestas marssal Bironi rohkem kui isegi ta lüüasaamine Casteras' üksiku maja juures. Navarra kuningas kasutas oma mõju suurendamiseks lubamatuid vahendeid, asetäitja polnud neid algusest peale tunnistanud — rääkimata sellest, et vanamehe arvates polnud sissetungjal üldse õigust mingile mõjule. Biron tundis kibedat kühvust. Tema kirjad Pariisi kurtsid ammust ajast noore mehe populaarsuse ja kombelõtvuse üle. Lausa jahmununa aga kõlasid need Eauze'i vallutamise päevast peale. Henri ei austa sõja seadusi, ta ei poe ega rüüsta, jah, õõnestab koguni inimlikku kooselu — istub ühe ja sama laua ääres rikka ja vaesega!

Seni kui provintsis ainult korralagedus valitses, ei tähendanud see kuninga emale midagi. Nüüd sai ta ka eriettekannetest teada, mitte ainult Bironi kaudu, et linnad üksteise järel kubernerile alistuvad. See polnud talle meeltmööda. Seetõttu otsustas ta isiklikult lõunasse sõita, et veel rohkem õnnetust ei sünniks.

Madame Catherine nägi ära, et ta peab väimehele vähemalt naise kaasa viima. Mõlemad kuningannad reisisid teisest kuni kaheksateistkümnenda augustini, siis olid nad Bordeaux's marssal Bironi kaitse all. Nendega oli kaasas terve armee aadlikke, sekretäre, sõdureid, mitte unustada tavalisi aadlipreilisid ja õukonna ilusaid naisi, sealhulgas Charlotte de Sauves'i. See oli kutsutud kaasa vastu Navarra kuninganna tahtmist, aga tema emra käsul.

Kireva voori kohavahetus toimus nagu alati suurejoonelisusega, mida katkestasid igalaadi hirmud. Lõunas, ookeani ligidal, oodati hugenottide kallaletunge; mõned korrad peatus lagedal väljal kõik — sõidukid, ratsanikud ja jalamehed. Relvakandjad kogunesid kuningannade paraadtõldade ümber. Kui valehäire oli üle elatud, liiguti nõotades edasi. Igas suuremas peatuskohas see-eest soojendati end oma hiilguse päikeses. Cognaci linnas oli Margot'il ta elu suurim menu: auväärt naised imetlesid tema riiete hiilgust, jahmunult ja peakaotanult. «Üks täht on tõusnud selle kauge provintsi kohale Pariisi õukonna kahjuks, kes ilu poolt jäi vaeslapseks ja on nüüd päikesest ilma,» niisuguseid vaimustatud sõnu rääkis üks kaasreisijaid, keegi härra de Brantôme. Talle endale oleks parem olnud omada kaunikujulisi kehaliikmeid, nagu on härradel Guise'il, Bussyl, La Motte'il. Sellele pani Margot rohkem rõhku kui vaimustusele. Kõnelda oskas ta ise; Bordeaux'sse sissesõidul, mis muutus triumfiks, vastas ta majesteetlikkuse ja armsusega kõigile, kes teda tervitasid. Seda eelkõige Bironile.

Peale oma teiste ametkohtade oli marssal ka linna-peaks Bordeaux's, provintsi pealinnas; ja just see linn polnud siiani kubeneri vastu võtnud. Henri lihtsalt tõrkus kuningannadele sinna vastu minemast. Tuli läbi-rääkimisi pidada, see kestis peaaegu seitse nädalat. Siis oli Henri saavutanud, et asjaosalised kohtuvad Caste-

ras' üksildases majas, sellessamas, kus Biron sai lõua ja kogu ümbrus oli sellest veel kõla täis. Marssal ei sõandanud seal ennast näidata. Henri ilmus saja viie kümne ratsastatud aadlikuga, nende nägemine äratas vanas kuningannas sama palju muret kui imetlust. Seda armastusväärsemalt kinnitas ta väimehele oma tundeid, mis olevat rahupüüdlikud. Ta läks isegi nõnda kaugele, et nimetas teda troonipärijaks — oma poja d'Alençon'i järel muidugi; aga tema ja Henri teadsid, mida sellest arvata.

Siis läksid nad samasse sõidukisse, põgenenud vana ja ta ema ning sõprade mõrvar. Nad ei lakanud armastusest üle voolamast kuni päralejõudmiseni La Réole'i asulasse, kus nad lõpuks suud sulgesid ja teineteisest lahkuda võisid. Henri läks koos Margot'ga teise majja. Ta ei rääkinud enam, põrnitses ainult küünalde sära, tõi kuuldavale segaseid hääli ja unustas täiesti, et tema selja taga riietub lahti üks ilusamaid naisi. Äkki märkas ta summutatud nuuksatust, pöörab pead ja leiab voodi eesriided kinni tõmmatutena. Ta astub ühe sammu sinnapoole, võtab selle sedamaid tagasi ja ööbib tugi toolis. Alles siis hakkas tal parem, kui tal kokkupõrge Bironiga oli seljataga.

Marssal ei lasknud end oodata. Vaevalt olid kuningannad Casteras' õnnetusemaja küllalt kaugele seljastaha jätnud, kui ta nende järgmises peatuspaigas kohale ilmus. Henri ei lasknud tal isegi oma tervitustega lõpule jõuda ja hakkas kohe temaga kärkima. Toas viibisid kuningannad ja kardinal de Bourbon, Henri onu, kes eriti selleks oli kaasa toodud, et teda sõbralikumalt meelestada. Kõik tardusid noore mehe sellise esinemise puhul, keegi ei suutnud end küllalt kiiresti koguda, et tema vihapurset takistada. Esimeste sõnadega nimetas ta marssal Bironi reeturiks, kes väärrib, et tema pea Grève'i väljakul maha löödaks. Siis järgnesid tema süüdistused, ja ta ei esitanud neid kadedusest, tõepoolest mitte, vaid rääkis kuningriigi nimel, mida ta kaitses, kõneles juba trooni kõrguselt; vana kuninganna muutus sellest veel kahvatumaks.

Kui Biron vastata tahtis, ütles ta keel üles. Vere sooned meelekohtadel paisusid ja näisid peaaegu lõhke-

vat. Ta naksutas sõrmi ja pööritas silmi. Tema jõllitav pilk langes juhuslikult vanale kardinalile. Sedamail hüüdis Henri: «On teada, et te olete äkkvihaga, härra marssal. Äkkviha on hea ettekääne. Kui teil siiski peaks järe tulema mu onu, kardinali, aknast välja visata, siis te alles näete, mis teid ootab. Ei. Käige parem põialdel ümber laua; see rahustab teid.» Ei enam kõnet trooni kõrguselt — ainult tuntud võrukael kostitas siin teisi oma naljadega. Seepeale võttis Henri oma Margot' kae, tõstis selle silmade kõrgusele, ja meeldiva kõnnakuga lahkusid nad koos toast.

Nad suudlesid ukse taga nagu lapsed. Margot ütles: «Nüüd ma tean, mida te mõtlesite, mu armas isand, ja ma olen viimaks jälle õnnelik naine.» Järgnevalt selgus, et Margot oli taasühinemist väga vajanud. «Naine üksinda, kallid Henricus, mis see on? Koos sinuga oli pool minu mõistusest Louvre'ist põgenenud. Ma sööstsin pöörastesse ettevõtetesse ja mind alandati sügavasti.» Henri teadis, mida Margot arvas: oma äpardunud reisi Flandriasse, oma kuningliku venna viha, oma vangipõlve. «Jah, mu uhkus kannatas. Kui sinu ilusa lõuna linnad mind vastu võtsid nagu kõrgemat olevust, oli mul vaeva, et end ise mitte pidada rändkomödiandiks.»

Ta läks liiga kaugele. Ta valu oli nii mõtlematu, et ta seekord oma pisarail laskis üle oma mingitud näo voolata; Henri pidi need ettevaatlikult oma huultega eemaldama.

Nende arutlused, õrnused ja ühised meeleliigutused leidsid aset terves reas linnades. Kuningannade kirev voor külastas veel paljusid kohti, Henri ei saatnud seda, ta ilmus selle juurde ainult kahe jahilkäigu vahel. Seeläbi vältis ta mõnegi piinliku jutuajamise oma ämmaga protestantlike deputaatide istungi kohta. Usuvabadus oli ämmal südameasi, nagu ta ütles. *Madame Catherine* oli kohale sõitnud ei mingil muul otstarbel kui nõupidamiseks juhtivate hugenottidega usuvabaduse kohta käiva viimase kuningliku dekreei rakendamise üle. Henri teadis aga, et sellised dekreedid ei jõustu iial, ja enne kui konverents on lõppenud, algab juba uus religioonisõda. Ent paljud ta sõbrad arvasid teisiti, eriti Mornay. See-

tõttu nõustus Henri aitama otsida konverentsi kohta. Ometigi langes tema valik alati teisiti kui ta armastatud ämmal. Alles õhtuti jõudis ta reisilolijate juurde, kus need ka parajasti peatusid; tõmbus peagi koos Navarra kuningannaga tagasi, ja kuna Henri teda õnnelikuks tegi, jutustas Margot talle paljugi. See kergendas Margot' südant, Henrile aga oli seda kasulik teada.

Margot tundis sügavat pahameelt kuningriigis valitseva omavoli üle. Siin all lõunas oli lihtsalt rahu — kui vaid võrrelda! Kuningriik läheb põhja vägivallast, mida nimetatakse omavolivalitsuseks. Kuninga asemel käsitab ainult veel Liiga. «Mu kuninglik vend vihkab mind, aga ta jääb mu vennaks, mina olen Valois' printsess — ega unusta seda, mida vähem ta ise sellele mõtleb, et olla kuningas. Guise'id kukutavad meid,» tõi ta kuuldavale kokkusurutud hammaste vahelt, oli kahvatu ja pealtnäha nagu Medea*. Tema abikaasa oleks vandanud, et Margot hertsog de Guise'iga mitte iial enam uuesti ei magaks — või kui, siis ainult selleks, et tema blondi habet pügada, nagu tegi Delila Simsoniga.

Margot' sõrmed mängisid oma armsa isanda lõua habemes. Ta kiitis tema tõsisemaks muutunud nägu. Kaua aega silmitses ta seda, kaheldes, kaaludes, enne kui ta järgneva välja ütles. «Sa elad selles provintsis väikest elu. Ma tahan seda sinuga jagada, mu isand ja käskija, ja ma olen õnnelik. Ühel päeval pead sa aga mäletama, et sa oled suurema saatuse jaoks määratud — ja pead minu dünastia päästma,» lõpetas ta Henri suureks imestuseks. Ta ema ja vennad pidasid Henrid senini oma vaenlaseks, kes neid võimu juurest tahab välja suruda veel enne, kui ta selle pärib. Kehade ühinemine õpetas Valois' printsessi kiiremini kui iga teine villa, millega üks inimene teist proovile paneb. Ta usaldas Henrid seni, kui ta ise tema juures oli; pärast seda enam mitte. Kuidas ta võiks. Talle langes osaks maksta kätte oma dünastia väljasuremise eest selle pärijale ja reeta Henri veel üks kord, enne kui Margot lõpuks kogu oma suguvõsast ainsana alles jäi. Ta jäi lastetuks nagu ta vennad. Viimane Valois' printsess püüdis kogu oma elu aja saavutada õnnelikkude, kindlustatute tasakaalu. Tõeliselt oli talle ükskõik, mis pärast teda tuleb, see

lõttu oli ta juba oma olemuselt rahutu. Temaga pidi lõppema rohkem kui vaid ta ise; asjatult otsis ta tasakaalu.

Auch'i linnas katkes kord abieluline idüll tormiliselt. Egas *madame* Catherine ilmaaegu oma aadlipreiliseid kaasa vedanud. Ühesse neist armus keegi vanem hugenott, kes oli üleni haavu täis, isegi suus olid tal mõned, ta sai vaevalt rääkida — ja ühe tüdruku pärast andis ta oma kindluse katoliiklaste kätte. Henri teatas esmalt aupaklike sõnadega oma armsale ämmale, mida ta tema väikestest kurikavalustest arvas. Iseennast luges ta kuninga teenriks, vana pahategijat vastu pidi just nende hulka, kes kuningale kurja teevad. Seda valjusti öelda oli rahuldus. Kuna vanaeit aga teeskles, nagu kuuleks ta praegu esmakordselt komandandi reetmisest, jättis Henri viisakalt jumalaga, ratsutas välja ja võttis endale ühe teise väikese linna pandiks. Nii nokkisid need mõlemad teineteist, kuni nad lõpuks kokkuleppele jõudsid, et reformeeritute nõupidamine peab Néracis kokku astuma.

Vahepeal oli detsember kätte jõudnud, lehed lendlesid tuules; polnud enam õige aastaag ilusate sissesõitude jaoks. Siiski ratsutas Navarra kuninganna Marguerite valgel teldril, mis on muinasjutuprintsesside tavaline hobune. Temast paremal ja vasakul tantsisklesid kuld-kollane ja pruun, noore Catherine de Bourboniga ja ta venna Henriga, kes oma abikaasa auks oli end uhkete pidurõivastega rüütanud. Vana *madame* Catherine polnud sobiv rahvale lähemalt silmitsamiseks, eriti selle heleda taeva all; ta vaatas akna tagant pealt. Võrreldamatu Margot, särades rahust ja kindlusest, kuulas kolme noort tüdrukut, kes midagi ette kandsid. Nad kujutasid muusasid ja pidasid kuninganna auks vestlust, mille sõnad luuletaja Du Bartas neile suhu oli pannud. Esimene kõneles kohalikus murrakus, teine kirjakeeles, kolmas kasutas vanaaja inimeste väljendusviisi. Margot mõistis ladina ja prantsuse keelt, gascogni keelest läks tal mõndagi kaduma. Ta tundis aga, mida see kokkugunenud rahvas temalt ootas: keris kaela ümbert ära oma rikkalikult tikitud lehvi ja kinkis selle kodumaisele muusale. Juba oli ta südameid võitnud, ja tema endagi oma põksus sellest tugevamini.

Madame Catherine silmitses kõike teraselt sellel halikus pealinnas. Tema vana Puurikuningas teeb mis suudab, võttis vastu tema ja ta saatjaskonna, kuivõrd ta võimalused lubasid, andis neile lauale kõike võimalikku. Vähemalt näitas ta, et ta rõõmustab. Veel põlglikumalt hindas *madame Catherine* saadikuid istungil, kui see lõpuks kokku astus. *Madame Catherine* leidis kõik olevat välimuselt nagu pastorid või teatud linnud, mida ta silmail nimepidi ei nimetanud. Näiliselt peeti läbirääkimisi protestantlike kaasistujatega segakohtute ja sooritatud seaduserikkumiste andestamise küsimustes. Tõeliseks arutlusaineks olid nagu alati hugenottide kindlustatud kohad. Hugenotid nõudsid ülemäära paljusid, vana kuninganna aga oleks neilt kõige meelsamini viimseid ära võtnud. Ta harjutas oma daamide ees kõnet lausa piibli tsitaatidega ja arvas häid inimesi kavalusega üle trumpavat keeles, mis neile hästi tuntud oli. Ta enda välimus ja ta kuulsus lükkasid samal ajal kõik ümber, mis ta suust tuli; imelikul kombel jäi see talle endale märkamatuks.

Nad ei uskunud üldistungeil ainsatki ta sõna ja säilitasid oma näos kivise ilme, kuni ta neid poomisega ähvardas. Kuninganna Marguerite pidi nutma; ta palavaim soov olla armastatud muutus küsitavaks ta kohutava ema läbi, kes tundus mitmeti ka koomilisena — ja seda tavaliselt siis, kui ta uksest välja loodusesse astus. Istungite saalis hõivas ta kõrgendatud alusel oleva trooni, see veel sobis. Väljas muutus ta väikseks laiguka heledal maastikul, käis kõveras kepi najal, kollased pähklid vappusid; ja igaüks, kellele meenus Pärtliöö — millest alates ta võib-olla polnud üldse enam naernud — naeris nüüd kontrasti tõttu. Ka kuninganna auneitsid õigupoolest ainult kriipsutasid alla tema inetust. Siin pole Louvre'i loss, päike paistab enamasti looritamatult Baïse'i mõlemale kaldale ja La Garenne'i pargile. Siin peetakse avalikult ja süütult sõda ning armastatakse. Vana naine aga arvestab iharuse salajasi sügavikke. Vanadus astub pahega valesse ühendusse ja teeb end pilkealuseks.

Kõige rangema kõlblusega hugenotid ei pannud toorkord Henriile pahaks, et ta paljude teenistusvalmis preili-

dega tegemist tegi. Tema Margot momendil selle all väga ei kannatanud, kuna oli ametis oma uue osaga: maaema ja kõrgem olend. Peaasjaks jäi, et Henri ise ainult lihtsalt võttis, mida pakuti, iludustele aga pikka aega tegi, kui need tahtsid teda Prantsusmaa õukonda kaasa meelitada. Seda oligi plaanitatud reisiga, istungitega ja kõrgete külaliste tulekuga; ainult seda, Henri oli seda kohe aimanud. Lõpuks pidi ta ämm isiklikult talle oma põhjused esitama. Ta tõi Henriile ette, et tema poeg, kuningas, seisvat nüüd Louvre'is täiesti üks. Kuninga vend d'Alençon mässavat tema vastu, Guise ja tema Liiga õhustavat trooni altpoolt. Aga mitte vähem pole vaja karta kuninglikku printsi, kes võõrdub õukonnast ja aegamööda muutub liiga tugevaks oma provintsis. Kas Henri sugugi sellele ei mõtle, et teda võidaks ära tappa? See oli ta armsa ämma viimane trump: ta ähvardas Henriid mõrvaritega.

Henri ei langenud siiski ta emalike käte vahele, vaid vastas, et õukonna juures pole veel ainsastki talle antud lubadusest kinni peetud. Kubernerina kavatsevat ta siit edasi rahu levitada kuningriigis, mille teenimine talle ainukesena mõttes mõlkuvat. Seepeale jätsid nad peagi teineteisega jumalaga ja nimelt sellesama, tihti-peale ülevoolava armastusega nagu külaskäigu algul. Külaskäik aga oli kestnud kogu talve kuni kauni maikuuni. Ta mõlemad lapsed saatsid head ema tükk maad, kuni ta üks edasi sõitis — mööda viletsaid teid, läbi mägise maa, läbi ebausaldatava elanikkonnaga piirkonna. Ühes paigas võeti vana kuninganna vastu roose puistavate tüdrukute poolt, ühest teisest paigast pidi ta üldise vastumeelsuse eest kiiresti põgenema. Ta tõmbas lihtsalt oma musta vildi üle näo, temagi oli vapper, kõik olid vaprad; kindlalt kolis ta hobuse seljast üle kaarikusse ja jutlustas kõikudes ja vaarudes ei millestki muust kui rahust. Ent missugust rahu mõtles surevate poegade ema?

Kui Caterina ammugi enam Henriid ei oodanud, ilmus ta armas väimees korraga nurga tagant nähtavale. Väimees pidi teda veel kõige viimast korda nägema ja talle ühe juukseloki ohverdama. Need on paksud lokid, milliseid protestandid endale kummagi kõrva ümber

põimivad. Parema kõrva ääres oleva loki oli Henri oma armsale ämmale kohe alguses jätnud; lõpuks tohtis ta Henril veel ka vasakpoolse ära lõigata. See sünnib ühe maakalmistu kõrval ja usalduslikus meeleolus soovib *madame* Catherine sinna sisse astuda. «Vähe kalmistuid teie juures.» Ta raputab pead. «Kas elavad inimesed nii vanaks?» Jääb paljude haudade ees seisma. Pomiseb. «Kui heades kätes nad on!» Maa all on inimesed talle armsamad. Siis on rahu, ja ka tema meel on rahulik.

Hiljem kunagi Prantsusmaa kuningana laskub Henri Caterina di Medici, kes oma elupäevil oli *madame* Catherine, hauakambris; silmitseb tema kirstu ja ütleb selja taha oma saatjaskonnale — mingi ebamäärane naeratusega, mida keegi täielikult ei mõista, ütleb ta: «Kui heades kätes ta on!»

MORALITE

Il a choisi de combattre; s'est-il bien demandé ce que combattre veut dire? C'est surtout endurer, sans les mépriser, des peines multiples, très souvent perdues ou d'une portée infime. On ne commence pas dans la vie par livrer de grandes batailles décisives. On est déjà heureux de se maintenir, à la sueur de son front, tout au long d'une lutte obscure et qui chaque jour est à recommencer. En prenant pierre à pierre des petites villes récalcitrantes et une province qui se refuse, ce futur roi fait tout à fait figure de travailleur, bien que son travail soit d'un genre spécial. Il lui faut vivre d'abord, et pauvre il paie en travail. C'est dire qu'il apprend à connaître la réalité en homme moyen. Voilà une nouveauté considérable: le chef d'un grand royaume et qui sans lui irait en se dissociant, débute en essayant les misères communes. Il a des ennemis et des amours pas toujours dignes de lui, ni les uns ni les autres, et qu'il n'aurait certainement pas en faisant le fier.

Cela pourrait très bien le rendre dur et cruel, comme c'est généralement le cas pour ceux qui arrivent d'en bas. Mais justement, lui ne vient pas d'en bas. Il ne fait que passer par la condition des humbles. C'est ce qui lui

permet d'être généreux et de se réclamer de tout ce que dans l'homme il peut y avoir d'humain. D'ailleurs l'éducation reçue pendant ses années de captivité l'avait préparé à être humaniste. La connaissance de l'intérieur de l'homme est bien la connaissance la plus chèrement acquise d'une époque dont il sera le prince. Attention, c'est un moment unique dans l'histoire de cette partie du monde, qui va s'orienter moralement, et même pour plusieurs siècles. Ce prince des Pyrénées en passe de conquérir le royaume de France, pourrait écouter les conseils d'un Machiavel: alors, rien de fait, il ne réussira pas. Mais c'est le vertueux Mornay qui le dirige et même qui le soumet à des épreuves qu'un autre ne tolérerait pas. Les secrets honteux de la personne la plus vénérée, voyez Henri y être initié et en souffrir en silence: vous aurez la mesure de ce qu'il pourra faire pour les hommes.

MORAAL

Ta valis võitluse, kuid kas on ta endale hästi selgeks teinud, mis tähendab võidelda? See tähendab eelkõige: mitmesuguseid pingutusi läbi teha, pidamata neid väikesteks, neid, mis on tihtipeale täitsa asjatud või kõige tühisema ulatusega. Elu alguses ei anta kohe suuri otsustavaid lahinguid. Ollakse juba õnnelik, kui oma palehigis võidakse püsida kauakestva tumeda võitluse keskel, mida päevast päeva tuleb uuesti läbi teha. Sellal kui ta nii kivi-kivi haaval väikesi tõrksaid linna ja üht kaitsele asunud provintsi vallutab, on sel tulevasel kuningal täiesti tööliste välimus, ehkki tema töö on iseloomust laadi. Ta peab esmajoones elama, ja olles vaene, maksab ta tööga. See tähendab, et ta õpib tegelikkust tundma läbilõike-inimesena. See on midagi tähelepanuväärselt uut: vürst suure kuningriigi üle, mis temata lõpule vastu läheks, sooritab oma esimesi tegusid sellega, et teeb üldise viletsuse läbi. Tal on vaenlasi ja armusuhteid, mis alati pole tema väärilised, ja ei ühtegi ega teisi, neid poleks tal kindlasti mitte, kui ta mängiks uhket.

See oleks võinud teda väga hästi karmiks ja julmaks

muuta, nagu üldiselt juhtub nendega, kes alt ülesse tulevad. Aga just tema ei tule ju alt üles. Ta teeb ainult madalamate elu läbi. See lubab tal suuremeelne olla ja toetuda kõigele sellele, mis inimeses inimlikku võib leida. Pealegi oli kasvatus, mis ta vangistusaastail oli oma nahal läbi teinud, teda humanistiks ette valmistanud. Inimese sisemaailma tundmine on küll sellis aja, mille vürstiks ta saab, kõige hinnalisem tunnetus. Tähelepanu! See on ainulaadne hetk selle maailma ajaloos, mis endale — ja koguni sajandeiks — moraalselt õiget teed tahab leida. See prints Püreneedest, kes püüdleb selle poole, et allutada Prantsusmaa kuningriiki, võiks kuulda võtta mõne Macchiavelli * nõu; ei midagi sellist, siis ei saavutaks ta edu. Vooruslik Mornay aga juhib teda ja paneb tema üle elama katsumusi, mida mõni teine poleks talunud. Kui te näete, kuidas Henri pühendatakse selle olendi, keda ta kõige rohkem austab, kõige häbistavamatesse saladustesse, ja kuidas ta kõik vaikides ära kannatab, siis võiksite te ära mõõta, mida ta inimeste jaoks korda võib saata.

TEE TROONILE

NII SEE EI JAA

Esiolgu ei olnud veel kõik korras. Kuninglikud abi-kaasad Henri ja Marguerite sõitsid pidulikult oma pealinna Pau'sse sisse, mis kohe osutus eksituseks. Margot'l tuli armukadedate hugenottide juures taluda suuri solvamisi oma paavstliku jumalateenistuse pärast. Ta otsustas eladeski Pau'sse mitte enam jalga tõsta. Peale selle armus Navarra kuningas seal ühte tema tüdrukusse, mis Margot'le oli piinlikum, kui Henri armsamaks oleks olnud ainult mõni tema ema auneitsitest. Kõik lahenes seeläbi, et Henril jälle kord saabus ta nõrkusehoog, mitte millegagi seletatav palavik. Peavalu ei andnud järele ei päeval ega ööl, ühtelugu tuli haiget ümber sängitada, alatasa vajus ta nii jahutust kui julgustust.

Ollakse vapper, kõik on seda. Mõned kannatavad välja, kui neil täie teadvuse juures jalad maha lõigatakse. Ohvitser, kelle jalg on tarvitamiskõlbmatuks muutunud, laseb selle meelega kehast lahutada, et võiks rihma abil külgepandud puujalaga jälle Navarra kuningat teenida. See kõik kõlhab. Talumatu on ainult vaimse sisemuse vankumine, loomuliku kindluse ülesütlemine, hirm, hirm.

See oli Eauze'is, sellessamas linnas, kus Henri kiire otsustavusega vastu astus surmaohule ja kus ta julge uuendusena oli sõandanud inimlik olla. Just seal lebas ta seitseteist päeva ja arvas end inimesena olevat löödud, kõrvale heidetud, võimetu nende tööde ja vaevade lõpuleviimiseks, mida ta muidu endale jõukohaseks pidas. Ta pidas neid endale sel määral jõukohaseks, et lisas neile ülemääraselt palju lõbu ega põiganud kur-

navate kirgede eest kõrvale. Selle eest on rikas natuke mõnikord otsekui löödu, loeb end kadunuks, ja mõni teine isik peab tema asemel temasse uskuma, juhul kui see veel võimalik on. Siin oli selleks tema Margot, tema tõesti truu naine, kui palju armukesi tol ka endale veel võtta ei tulnud. Ta ei saanud kogu Henri haiguse ajal riideid seljast, valvas tema juures, julgustas teda ja peletas tal hirmu. Pärast seda paranenuna ütles Henri midagi, mida temalt veel kuuldud polnud: «See seisab seal üleval kirjas.» Mis? Seda teadsid Henri ja ta naine; ühiselge oli see neile Eauze'i oõdest saadik.

See sisukas peatus oli mõlemast kõige paremad sõbrad teinud. Tagasi Néraci jõudes tohtis Navarra kuninganna oma õukonna oma soovide kohaselt sisse seada ja isegi oma käskijat peeneks härraks kasvatada — mil- leks too oma elu kestel palju kordi muutus, kui see oli oluline. Seekord jäi ta selleks üheksa kuud, kandis kõige kallimaid ülikondi, puha Hollandist või Hispaaniast, puha samet ja siid, purpur ja kuld. Oma kuningannale ostis ta üksnes lehvikuid kümme tükki, üks sätendavam kui teine. Ta varustas Margot'd lõhnaõlidega, kõige rikkalikumate riidetega ja isegi lilledest kinnastega. Ta pidas tema jaoks kääbuseid, musti paaže ja linde «saartelt». Margot'l oli La Garenne'i pargis oma kabel, kus ta kuulas missat; ja siis oli vastuvõtt heljuvate puude latvade all, oli muusika, olid värvid, olid tants ja naiste teenimine — kõik kirkas lihtsuses pargi õhus. Néraci õukonnas, heljuvate puudelatvade all, igatseti tol ajal vaimukalt ja unistati arutult. Väga helge oli taevaa, hõbedane ta valgus, ja õhtud olid nii mahedad.

Vaim muutus paindlikuks, relvad võisid kord rooste- tada. Henri kirjutas oma käega täieliku tõlke Caesari kommentaaridest Gallia sõja kohta, samuti ka kodu- sõjast. Suled sai ta Hollandist, tindi Pariisist, ja paberi kuldas tal ta kammerteener. Ta armastas raamatute luksu- slikke kõiteid; aga raamatuid oli ta ka juba sil- ehtida lasknud, kui ta ise veel kulunud vammuses käis. Vaimu jaoks pani ta alati rõhku vormile ja kirjades, dekreetides ja lauludes, mida ta hiljem oma lahingute ajal sõjameestel laulda laskis, muutus ta seda paremaks kirjanikuks, mida ulatuslikumalt ta tegutsema õppis.

üht teise pärast ja kuna selge väljendus sünnib selle- sama hinge kaudu nagu ehtne tegugi.

Ta käitus siin, tundes end hästi neil mõningail kuu- del, nagu tehtud mees, kui kindlustatud valduse, rahu ja õnne pärija — mis kõik tõeliselt hoopiski puudus, ja see rõõmus unistustemäng lõppes kohe seal, kus La Garenne'i park pikkamööda üle läheb tavaliseks maas- tikuks. Kuidas õnnestas see Henrid kõigest hoolimata, et ta võis oma Margot'l lasta valitseda õukonna ja galantse kuninga üle, kelleks ta ise oli, sest Margot' suks lõhnas ta hästi, ja ta hambad olid kaetud kullaga. Ka tellis ta Margot' jaoks Pau' lossist kohale kõige kau- nima sisustuse ja hõbedased lauanõud. Margot ise oli oma külaskäigu ajal sealt vanad harfid välja koukinud; võib-olla olid teised daamid kunagi nende läbi oma sü- dant kergendanud nagu nüüd Marguerite de Valois, kes ilal varem oma rahutus elus ei teadnud, mis on tasa- kaal, ja üksnes siin kohtas ta seda. Vahel silus ta ker- gelt oma laupa. «Siiamaani ei ainsatki mürgitamis- juhtu? Ei ainsatki läbitorgatut ukse taga? Mind ei löö keegi, ja isegi oma meelte ees on mul rahu. Ma ei pea et oma venda d'Alençon'i kõiega aknast alla laskma ega ise välja seiklema minema. Alandused, janditamine, õudus mu ümber, minus endas piinav tung — ons kõik möödas? Tõesti, siin ma olen.» Ta imetlusväärne käsi oli üle ta lauba libisenud; see oli jälle rõõmus, ja siinse õukonna kuninganna läks tantsima viisakate aadlik- kude ja preilidega, kes hästi käitusid. Mahe muusika, küünalde leegid hubisesid õige veidi avatud akendest tuleva tuulehinguse käes; mahedad nagu kõla, valgus, tuulehingus olid ka näod ja südamed. Tantsimine ja lembus, pika õõ veetmine kerges armumises, mis on üsna ebamäärane. Margot võiks igaühele huuled ula- tada, ta ei suudle aga kedagi, ainult oma isandat.

Niisugused on Navarra õukonnas kõik, ka kuninga õde, niivõrd range protestant. Ehkki jala tõttu pisut lakistatud, õpetab noor Catherine noorele Rosnyle uut tantsu, kõik kadestavad Rosnyt selle au pärast. Cathe- rine unustab isegi sel ajal oma elu suure kire, unustab oma nõi ta metsas, vabastab end südametunnistuse pii- nadest ja lubab kergelt süttiva südamega Turenne'il

endaga lipitseda, nagu ei tähendaks see midagi. Ta armastab vend Henriki elab ja armastab, nagu ei tähendaks see mitte midagi. Nii ei või see jääda.

ESIMENE

Maksahaiguse hoost paranenud, muutus marssal Biron tigemaks kui iganes varem; pealegi arvas ta, et kuberneril valvsus on unele suigutatud. Kogu järele laimas ta teda Prantsusmaa kuninga ees. Navarra kantseleil ja Philippe Mornayl olid käed tööd täis, kui nad tahtsid tema ettekannetele vastu astuda. Nagu näha, polnud enam võimalik pikka aega riidu kirja teel lahendada. Navarra kuninganna hoolitses veel teistegi ebameeldivuste eest. Naine, kes on esmakordselt elus õnnelik, ja ta armsal isandal on õelad vaenlased — kuidas ta aitab oma armast meest? Ta kannab talle ette, mis ta teada saab; ta teeb end hädavajalikuks.

Halvustavad sõnad, mida Prantsusmaa kuningas olevat oma toavaikuses lausunud oma õemehe Navarra kohta, Margot teadis neid; ja kui ta just ilma uudisteta oli, luiskas ta midagi. Ta vihkas oma kuninglikku venda, too oli teda ainult julmalt kohelnud; seetõttu pidi Henriki tema peale vihane olema. Oli ju Margot ise haavunud alanduste pärast, mis ta isandale osaks said. Hertsog Guise oli teda pilganud, isegi Margot' armast vend d'Alençon oli pilkega ühinenud, ja seda daam Sauves'i, tema kunagise sõbratari juuresolekul. Margot nägi valmus selle naise kavalat naeratust, seda vähem tahtis ta lausunud sõnu omaenda suuga korrata; iseäranis mitte oma isandale näkku.

Margot'l oli aga oma preilide hulgas üks õige noor, peaaegu laps, täiesti andunud talle: Françoise, Montmorency-Fosseux' suguvõsast. Teda hüüti Fosseuse'iks. Henri kutsus teda tütrekeseks — ehkki Margot teadis, et Henri ei hellitanud mitte ainult isalikke tundeid Fosseuse'i vastu. Noor preili jutustas oma austatud käskijannale kõik või kui mitte kõik oma kiusatustest, siis seda rohkem oma vastupanust. Selle pelgliku olevuse saatis Margot Henri juurde kõige õelamate sõnumitega.

lausutuna lapselikust suust, pidid nad Henriid veel rohkem ärritama. Uhesõnaga, Louvre'i lossis naerdakse tema üle, kuna ta pole ikka veel suutnud oma valdusesse võtta naise kaasavara, mille hulgas on ka paljud ta enda Guyenne'i provintsi linnad. Biron hoidis need ta eest suletuna.

«Mu armast isand,» ütles arglik noor laps, põlvitas Henri ette ja tõstis käed palumiseks. «Võtke ometi Navarra kuninganna kaasavara! Karistage, palun, kurja marssalit!»

See oli Henril ka kavatsusel, samal ajal aga hoidus ta seda naistele tunnistamast. Isegi siis, kui ta väga juba koondunud oli ja valmis seisis, ei reetnud ta seda ikka veel ainsa sõnagagi, vastupidi, veetis viimase öö oma kuninganna magamistoas. Siis ratsutas ta minema, roos hammaste vahel — nagu mõnele ringmängule või lõbusale võistlusele. Kui ta ettevõtte halvasti lõpeb, ei pea vähemalt Margot mitte millegi eest vastutama ja jääb asjasse segamata. Kõik ta aadlikud olid niisama heas meeles nagu ta ise, jälle oli maikuu, armunud oli kogu see meestesumm, nad nimetasidki seda sõjakäiku, kuhu nad teele asusid, armunute sõjaks. D'Aubigné ja isegi kaine Rosny arvasid tõsiselt, et Cahors'i linnale joostakse tormi ainult rüütelikkusest daamide vastu. Henri ei avaldanud oma kavatsusi kellelegi, kes ise neid ära ei mõistatanud; niisugune mees oli üksnes Mornay. Kogu lugu seisab selles, et igal viisil püüda ühe ja sama eesmärgi poole, jääda truuks sisemisele seadusele inimeste ja asjade vankumise kiuste, aga see pole omandatav, see tuleb kaugelt ja ulatub kaugemale. Sajanditele mõtleb jumal, kui ta sellise inimese peale vaatab. Selle tõttu on Henri eksimatu — ja seletamatu, kuna miski ei lase inimest paista arusaamatumana, salapärasemana kui sügav endausaldus.

Oli väga palav; kui nähtavale ilmus linn, millele sõjavägi pidi tormi jooksuma, kustutati esmalt veel janu päiklipuude varjus olevast allikast. Siis läks lahti tööks, mis polnud kerge. Kolmest küljest kaitsesid Cahors'i linna Lot' jõe veed, ja garnisongi kaitses linna peasjalikult sealt, sest neljas juurdépääs kohutas iseeneest eemale — nii palju takistusi oli juba teele kuhja-

tud, veel enne kui keegi linnavärvani sai tungida. Värav aga oli salaja läbi uuritud kahe Navarra kuninga ohvitseri poolt, kes olid meistrid õhkimise peale. Valikesed rauast valatud mortiid, täidetud püssirohuga, naaldati mingi takistuse vastu ja süüdati süütenööri põlema. Kell üksteist õhtul, tumedate äikesepilvede all, astus sõjavägi kindlustatud sillale, millele keegi tähelepanu ei pööranud, ees mõlemad peamehed oma lõhkekehadega. Nende abil kõrvaldati sillalt püünised ja sulgemisseadmed, ilma et linnasolijad prahvatusi oleks kuulnud, sest parajasti müristas. Mõninga vahemaa järel, lendavate rusude pärast, järgnesid viiskümmend arkebuusimeest, siis Roquelaure neljakümne aadliku ja kuuekümmen kaardiväelasega, ja taga juhtis Navarra kuningas peajõudu, kahtsada aadlikku ja tuhat kahtsada kütiti.

Asja uudsuse tõttu õnnestus värava õhkulaskmine ainult pooleldi. Mõned sõjamehed ronisid alt läbi ja laiendasid siis kirvehoopidega avaust, millest linnaelanikud lõpuks ärkasid ja oma kaitsjad kohale kutsusid. Terve linn on juba relvastatud, kõlab hädakella helin ja pimeduses vihisevad sissetungijate peade ümber iga sugused viskekehad, nagu tellised, kivid, tulelondid ja puupakud. Siis on kuulda relvade raginat, tärinat ja purunemist; karjutakse: «Lööge nad surnuks;» aga see kostab juba lämbuvaist ja lõõtsutavaist kõrdest. Kitsas kohas hoiavad vastased üksteist surmavas haardes. Pärast veerandtunnist käsikähmlust oleksid pealetungijad peaaegu juba kaotanud, aga Turenne lööb sekka, ta toob kaasa järgmised viiskümmend aadlikku ja kolmsada kütiti, nende abiga jõuab Navarra kuningas kesklinnani välja.

Edasi enam ei saadud. Suur hoone, ja selles kõik kaitsjad, need hoidsid väe aupaklikus kauguses. Seepeale saabus päev, ka sõjavägi kindlustas end nüüd majades. Sõdurid ei tohtinud riisuda, Navarra kuningas ähvardas neid selle eest maha lasta, ja tööpoolest mõned lastigi maha. Ööl pärast seda polnud nad ikka veel midagi õieti söönud, ja magada tuli neil seistes; nende kõrval kaupluste vaateaknaid lebasid nende relvad ja varustus. Uus hommik ja uus ränk töö ootas sõdureid.

murda läbi majad kuni kümne sammu kauguseni kindlusest. Kaugemale ei saadud seekordki, ja jälle algas öö. Kolmas päev aga pidi olema kõige ohtlikum, kaitsjad said täiendust, see väeosa tuli väljas kinni püüda ja hävitada. Veel üks päev, et valmistuda tormijooksuks kindluse peale, ja viiendal, kui see viimaks plahvatuste ja suitsuga oli langenud, tuli linnas veel neliteist barrikaadi ükshaaval ära võtta.

See oli tormijooks Cahors'ile, üliväga ränk töö. See oli mõttetult ja kasutult raskeks tehtud visade elanike poolt ja ainult erapoolikust vihast, et Navarra kuningas ei läheks tugevamaks. Just seetõttu tõi tema võit talle rohkem kuulsust kaasa, kui see õieti väärt oli. Võidetud polnud mitte ühe linna garnison, vaid marssal Biron koos kõigi teiste vaenlastega — ja seda hoolimata tagasilöökidest, mis tulemata ei jäänud. Kui Henri marssalile endale kallale tungis, oli ta liiga nõrk, pidi põgenema Néracini, teda tulistati, ta põgenes hobusega oma lossi ilusa trepi kaudu ja pääses minema väeosade keskelt, mis teda püüda tahtsid.

Ta jalad oli veriseks rebitud. Néracis pidi Margot voodilinu vahetama pärast seda, kui Henri oli temaga ainult veerand tundi voodis lamanud; sellises seisukorras oli ta keha. Ta vaim ei tunne mingit vaeva, see on kerge ja kiire nagu alati. Seetõttu juhib Henri oma väge, või peab neid veel ainult jõukudeks nimetama, ta oma maadest põhja pool asuvate vastu, kus protestandid ta uut kuulsust tervitavad ja teda ennast ootavad, et ülestõusu alustada. Sellest saab teada kuningakoda Pariisis ja kutsub kähku Bironi ära.

See oli kordaminek. Otsekohe pakkus end ka d'Alençon, nüüd d'Anjou, edukale õemehele; ruttas lõunasse, sõlmis rahu ja sõpruse temaga. Leppimatuks jäi Condé, kunagine hea onupoeg. Ent on ju raske taluda, et pead jääma elus paratamatult teisele kohale, ehkki oled omalt poolt kõik teinud — võidelnud niisama hästi kui teine ja koguni täielikus üksmeeles leeriga, kes päris õigustatud kahtlusi hellitab teise usuagaruse suhtes. On tööpoolest suur kunst kadedust isegi mitte tunda: selleks on vaja paljutki mõista, iseäranis aga peab täielikult aru saama jumalikust ettemääramisest. Ka uhkus oma saa-

tuse üle vana-aja kombel võib aidata. Mornay'lt võib mõlemat loota; tal on voores, ta omandab ka äratundmise.

Condé on küündimatu mees — hea tahe, õiged esimesed tundeliigutused, mis aga lõpuni vastu ei pea. Tema viha Henri vastu algab õieti juba ühe ammu möödunud lahingu ajal Jarnacis, kus tema lihane isa ohverdati, noor Navarra sai just seeläbi esimeseks kuninglikuks printsiks. Koos Louvre'is vangis olles kannatas ta seda sama mis Henrigi, ainult keskpärasemalt. Ta põgenes, näitab aga kõiges vähem taipu rahvaliku ja lubatu suhtes, selle suhtes, mis peab olema. Sõlmib sidemeid vööraste vürstidega, samal ajal kui nõbu Navarra end kindlustada oskab ja oma võimu kodupinnal laiendada mõistab, tõsi küll, paljude papistide toetusel.

Seda jäigemalt pidas nõbu kinni parteivaimu puhtusest, ja tema sõbraks oli see, kes seda omas või ettekäändeks tõi. Oma Johann Kasimiri Bayerist luges ta kõrgemaks kui Navarra Henrid; saksa kääbusvürst vihkas pahesid. Lodev elu Navarra õukonnas oli talle nii väga vastumeelt, et ta ainult selle nime mainimise puhul põrandale sülitas; prints Condé aga lubas tal seda teha. Ka vandenõust oma nõo vastu nõustus ta osa võtma. Nad saatsid Henrile sõna, et ta oma väed Kölni peapiiskopile appi viiks. Too oli protestandiks hakanud, avanes parim võimalus Austria kuningakojale löögi andmiseks. Noh, Austria kuningakoda oli vaenlane, aga vaenlane hilisemaks ajaks, kõige suurem, kelle järjekord viimasena kätte jõuab. Nüüd Saksamaale minna tähendaks võidetust loobuda, alanud tõusuteed katkestada, ja mine tea, kas mitte kuningriiki kaotada. Midagi muud nad ei tahtnudki, kui nad Henri kohustuse ette seadsid religiooni pärast maalt lahkuda. Ta ei tohi seda teha, nagu nad väga hästi teadsid. Ometigi võisid nad seeläbi tema vastu viha äratada protestantides, kes mitte kõik teda ei usaldanud; ja sõnumiga, et ta ikkagi teele asub, tekitavad nad kartusi Prantsusmaa õukonnas ja karmi otsuse Hispaania Filipi peas.

Don Filip istub ja haub oma maailmariigi plaane. Mis on sel tegemist mõnede tõrksate ketserite ettevõttega, naeruväärse Kasimiriga, sõgeda peapiiskopiga ja

kadedada nõoga. Don Filip teisel pool mägesid taipas ometigi: temale ja ta maailmariigile kasvab vaenlane — oh, veel on ta väike. Võitleb ränga vaevaga läbi tähtsusetute takistuste — aga mõõta ei tule mitte seda jalaalust maad, mida ta endale võtab, vaid kuulsust ja nime, mis ta endale teeb. Ei saa pealt vaadata, kuni Pama* trompeti huulile tõstab ja lendama hakkab. Prantsusmaal peab tulevikus ainult üks valitsema, nimelt Filip. Valois'de suguvõsa sureb välja, ja juba varem lõhub edeva Guise'i Liiga kuningriigi puruks kuldsete pistoolide abil, mis muuladel mäestikust alla kiiguvad. Navarra segab, Navarra peab kaduma. See on otsus Filipi peas ega või teistsugune olla ka kadedada nõo juures.

Henri teab. Tema seljataga on Louvre, ta tunneb põrgut. Montaigne'ilt on ta õppinud, et hea olla on kõige rahvalikum. Mornay õpetab teda, milline võim on vooresel. Tema olemus jääb röömsaks ja mõõdukaks ka kuristike kohal omaenda hinges. Aga ta teab: üks liik inimesi ei taha seda, ja just neid peab ta kohtama igal pool kuni elulõpuni. Need pole ei protestandid, ei katooliiklased, ei hispaanlased ega prantslased. Need on liik inimesi, kes soovivad sünget võimu, maiselt ränka, ja kõlvatust armastavad nad hirmujudinais ja ebapuhtas ekstaasis. Need on tema igavesed vastasmängijad, tema aga on alatiseks mõistuse ja inimõnne saadikuks. Nüüd proovib ta terve mõistuse järgi korraldada üht provintsi, hiljem kuningriiki, lõpuks aga maailmajagu: vürstide ja maade rahuliidu kaudu Habsburgide dünastia kukutamiseks. Siis on käes aeg sedaliiki inimeste jaoks, kes elu vihkavad — nende mõrvaplaanide kolmekümneaastase ebaõnnestumise järel tuleb neile aeg, mil nad õieti tabavad pistodaga. Seitse või seitsekümmend hoop ja lasku olid aastakümnete jooksul äpardunud. Henri jõudis kõigile neile jaole, nagu siin esimesele.

Navarra kuningas ootas tookord abivägesid. Ohvitserile, kes need kohale tõi, tellis ta korteri kohas, mida nimetati Gontaud. Igaüks võis Henrid kuulda ütlemas, et ta järgmisel päeval ratsutab sinna. Teda oli aga hoiatatud, et mõrvar olevat vägede hulgas, just sellepärast rääkis ta oma kavatsusest valjusti ja näiliselt mõtlema-

tult. Päike tõusis, Navarra kuningat saatsid kolm ta aadlikku, d'Harambure, Frontenac, d'Aubigné. Poolel teel tuli neile vastu üksik ratsanik, kelles nad ära tundsid aadliku Bordeaux' kandist. Sellal kui kolm saatjat võõra hobuse omade vahele surusid, haaras Navarra kuningat kōditav hirm — jubedam kui mis tahes avalikus tapluses, kus julge otsus võib hirmu. Meelsamini oleks Navarra kuningas põgenenud, küsis aga õige rõõmsalt, kas on ka hea hobune, ja vastuse peale — jah, kappas kohale, patsutas seda ja tahtis koguni ära osta. Gavarret, nii oli mehe nimi, kahvatas ega teadnud, mida ta mõtlema pidi, tahes-tahtmata tuli ta hobuselt maha. Navarra kuningas istus hobuse selga ja vaatas kohe põutolid järele; ühe leidis ta vinnastatud kukega.

«Gavarret,» ütles ta, «ma tean, et sa tahad mind tappa. Nüüd võin ma sinu enda tappa, kui ma tahan.» Seejuures laskis ta õhku.

«Sire!» vastas mõrvar, «teie suuremeelsus on tuntud, te ei võta mult mu hobust, see on kuussada taalrit väärt.»

Sellest oli Navarra kuningale juba teatatud, ja sellestki, et mõrvar sai hobuse kingituseks, et ta kuninga tapaks. Henri pööras seetõttu hobuse ringi ja ratsutas galopis Gontaud'sse, kus ta ratsu ära andis. Oma ohvitseril käskis ta tollest sellist sündsalt viisil lahti saada, nagu ka sündis. Mees pöördus siis rooma religiooni tagasi. Kui ta hea hobuse eest Navarra kuningat tappa tahtis, kuulus ta reformeeritud usku — ei olnud aga ei üks ega teine. Vaid ta oli seda liiki inimene, kes juba kord vihkas Henrid. Henri tunneb seda juba siin ja pikapeale leiab olevat kättemaksu asjatu. Mõrvareid kasvab ikka juurde.

See oli ainult esimene.

F A M A

Teine ei lasknud end oodata, ja selleks oli hispaanlane; polnud vaja pead murda, kust ta tuli. Ta kõõritas, tal olid irvakil ninasõõrmed — kaugelki mitte ilus mees. See Loro, nagu ta end nimetas, tahtis üht piirikindlust Navarra kuningale reeta või võttis selle ette

käändeks, et talle füüsiliselt lähedale pääseda, mis aga viltu läks. Needsamad aadlikud, kes Navarra kuningat Gavarret' eest kaitsesid, panid hispaanlase lahtisesse käiku, mis ümbritseb Néraci lossi. Seal toetas igaüks jala vastu müüri, ja üle selle elava barjääri pidi Loro kuningaga rääkima. Kuna tal midagi ette polnud tuua peale petisliku loba, ja järgmiselgi päeval mitte midagi muud, lasti ta maha. Pole kerge toime tulla inimesega, keda saatus üles tõstab ja isegi põgusalt tema nägu näitab. Mõlemad mõrvakatsed reetsid rohkem kui kõik muu, et Henri hakkas võimaks muutuma.

Ta piirdus oma maaga ja jäi selle pinnale, mille ta aga oma hobuse kapjadega läbi kündis, kuni viimane kui mullakamakas tema oma oli ja talle vilja kandis. Linnad olid kõik ükshaaval võidetud ja avanenud, inimesi ei alistata õigupoolest mitte vägivallaga; tormijooksuga tuleb vallutada müüre, mitte inimesi. Neile pääseb ligi hea tahte näidetega, eriti siis, kui neid selle asemel ka võllasse võiks tõmmata. Siis on nad vastuvõtlikud üleskutsele olla mõistlik ja inimlik, mis muide on ka religiooni eesmärk. Algul poosid nad end meelsamini ise üles, lõpuks aga taipasid paljud oma tõelist heaolu, ehkki ainult lühikest aega ja väheste sugupõlvede jooksul.

Uus Guyenne'i kuberner asetäitja polnud tema vaenlane, ta poleks seda endale üldse enam lubada võinud. Damville, naaberprovintsi Languedoci kuberner, oli koguni tema sõber. Vankumatult seisis ookeani ääres, pika ranniku keskpunktis kindlus La Rochelle. Sellest põiki lõuna suunas viis joon, millest allpool oli Navarra kuninga poolt enamik, kes lootis temalt kõige mitmesugusemat; lootjate arv aga oli suur.

Kõige tavalisemad nimetasid teda lihtsalt *lou noust Henric*, ja mõtlesid sellega lõpuks palju: tema igapäevaseid töid ja vaevu nende silmade all pikkade aastate jooksul; raha, mis ta tarvitas, relvi, mis ta kasutas — ja tema kogu, ratsanikku soonilisest sametist vammuses, põsed pruuniks päevitanud nagu nende endi omad, mahe kindel vaade ja lühike noor habe. Kui tema mööda läks, muutus nende ohus olev elu kindlamaks; maa rahu, mis alati on kõikumask, seisis seekord kindlalt tasakaal-

lus. Teised, õpetatud mehed või ka lihtsalt arukad, kõnelesid omavahel, mida nüüd Navarra kuningast peaaegu likult vaimses mõttes arvata. Nad hakkasid tookord ütleva, et ta vaim on ergas, tema käitumine lausa võrreldamatu ja väga julge see viis, kuidas ta end maksmatule paneb. Sellisest aimest on kõige suuremad vürstid kaotanud, kinnitas igaüks teisele ja oli selles ise tõepoolest veendunud — ehkki mitte ilma Navarra kantselei kaastöevusega.

Mornay juhtis seda, ja ta tõendas sõnumites, mida ta oma vürsti positsiooni kohta ringi laskis käia, et kõik head prantslased on hakanud oma pilku tema poole pöörama. Paljud tegid seda tõesti alles seetõttu; isegi vürst; sest Mornay saatis oma värbamiskirja Inglismaale. Sellest leidsid Elisabeth ja tema õukond igatahes küllalt soodsat Navarra Henri kohta. Vähe oli lootust, kui kuulata Mornay'd, praegusest Prantsusmaa kuninga ja ka tema vennast, kes, nagu varem ja nüüdki veel, tahtis kuningannat kosida ning viibis parajasti tema juures külas. Mornay sõitis koguni ise sinna, ta ületas isiklikult teise leeri tegevuse ja takistas kahe ninaga mehe abielu Inglismaal; seda aga ainult selle tuulepea õige iseloomustamise kaudu. Diplomaatia ei tohi lasta segadusi tekkida. Kui ta hea on, jääb ta töö juurde.

Veel üks arvamus võttis maad, kõigepealt oma tekkimise paigas, sealt läks ta kaugemale suust suhu. Uus Bordeaux' linnapea olevat seda ühele teisele humanistile öelnud. «Selgelt tuleb ilmsiks, et kõik need religioonisõjad pole muud midagi kui ainult Prantsusmaa lõhestamiseks mõeldud.»

Möödas on need ajad, mil härra Michel de Montaigne sellest salaja Navarra Henriga rääkis. Nüüd tunnistas ta seda valjusti, ja mitte ainult oma väikese lossi raamatukogus või raekojas, Bordeaux' linnas, mille ülemjuhiks ta oli kuberneril aktiivsel toetusel valitud. Ta kirjutas sellest. Tema väikese lossi tornitoast oli välja läinud raamat*, kõik teised kuningriigi humanistid lugesid seda ja leidsid endale sellest kinnitust mõõdukuses ja kahtluses. Mõlemad olid neile kohased, ja oleksid siiski täiesti hukatuslikud olnud, kui oletada, et

humanistid on ainult mõtlema õppinud, mitte aga ühtlasi ratsutama ja pihta andma. Nii polnud lugu. Isegi Montaigne oli olnud sõdur, hoolimata oma kohmakatest kätest oli ta seda hädavajalikku käsitööd teinud — hädavajalikku sellepärast, et muidu oleks see jäänud üksnes ajudeta inimeste teha. Sest on teada: kes mõtleb, peab tegutsema, ja ainult tema. Seevastu on kõlblalt koletu väljaspool mõistuse piire. See on teadmatute asi, kes oma tohutust rumalusest vägivallatseteks muutuvad. Nende kiusatus ja võimalus on vägivald. Vaadake kuningriigi olukorda! See jääb hooleks, muutub vere ja vale mülkaks, ja ei mingi sirgjooneline, terve sugupõlv ei saaks niisugusel pinnal enam üles kasvada, kui mitte meie, humanistid, ka ei ratsutaks ja pihta ei annaks. Selle eest kanname me hoolt. Lootke sellele, et me ratsutame ja pihta anname! Meie peade kohal kõige madalamatel pilvedel sõidavad koos meiega üle maa niihästi Jeesus Naatsaretist kui ka paljud Kreekamaa jumalatest.

Härra Michel de Montaigne, teadlikuna oma väärtusest, saatis kulleriga Navarra kuningale oma raamatu — nahkköites, millele oli kullaga pressitud aadlimehe isiklik vapp, ehk küll ainult tagapool. Ees säras Navarra vapp; ja selline paigutus oli teravamõtteline, see tähendas: «Fama tegi meid üheks hetkeks võrdseks. Sire, ma jätan teile esikoha.»

Uhke saadeti ütles veelgi rohkem. «See raamat on trükitud Bordeaux's, kust laevad läbi tormi ja vaikuse kaugetele saartele reisivad. Võib olla, et see raamat reisib lõpuks veel kaugemale kui laevad, ja läbi sajan-dite surematuseni välja. Kindel on, Sire, et selle ees tõttab Teie nimi. Üht soovin ma sama ausalt kui teist, kuna ma olen Teie teekaaslane, ja samuti kui Teie, kinnitan õigust, mis koos minuga sündis, kui üksik mees võitluse ja teenetega. Sire, Teie ja mina sõltume Famast, teisi niisuguseid aga pole nii kergesti leida. Kuulsust ei tohi kergelt võtta see, kes tahab püsivaid teoseid kirjutada või kavatses tabada inimese maitset tegude kaudu.»

Üks lause raamatus oli käsitsi eriliselt ära märgitud. «Kõik teod väljaspool tavalisi piire alluvad kõige

halvematele tõlgitsustele, sest meie maitse tõrgub kõige vastu, mis püüab olla liialt kõrge, ja ka madalale panna me vastu oma maitse kaudu.»

LAHKUMINE MARGOT'ST

Algas kõige murerohkem aeg Margot'le, ja ometigi ei jätnud ta midagi tegemata, et eemale hoida õnnetust, kui ta seda tulemas nägi. Kaua aega ei märganud ta midagi; ta oli Néracis õnnega harjunud ega arvestanud enam mingisugust muutust. Ta ei tahtnud esmalt uskuda, kui Rebours talle ette kandis, et Henril ja Fosseuse'il on omavahel tõepoolest midagi. Fosseuse oli ometi «tütrefe» nii Margot' kui Henri jaoks, arglik väike olend, truudus ise. Rebours vastupidi jäi otsa kadestusest iga teise peale, keda Henri tähele pani; sest tema ise, Rebours, oli Henrile algul meeldinud, aga kuna ta haigestus, läks soodus silmapilk tema jaoks mööda.

Nüüd maksis ta kätte ja näppas apteeker Lalanne'i arved, et neid oma käskijannale näidata. Seal oli märgitud: «Kuningale, kui ta kuninganna tüdrukute juures toas viibis, kaks karpi martsipani. Pärast balli klaasid suhkruveega ja karbid martsipaniga kuninganna tüdrukute jaoks.» See puudutas veel kõiki, järgnev aga ainult Fosseuse'i. «Preili Fosseuse'i jaoks nael maiustusi, nelikümmend krossi. Sellesama jaoks: pralineed ja roosikompvekid, keedised, puuviljamahlad, martsipani,» — üksi Fosseuse'i jaoks. — «Ta rikub oma kõhu ära,» ütles Margot murettundva tooniga; kadedal Rebours'il ei tohi olla võimalik väita, et ta oleks kuninganna juures armukadedust märganud. Rebours aga hoidis kõige hullema veel varuks. Viimane arve kõlab: «Kuninga jaoks preili Fosseuse'i tuppa viidud üks ja kolmveerand naela martsipani koos nelja untsi puuviljamahlaga, kaks taalrit kolm naela.»

Neist apteekri täpsetest andmetest nägi vaene Margot, mis tegelikult oli sündinud. Tema vilunud nägu ei reetnud kadedale Rebours'ile kohkumist, ja süüdi oleva Fosseuse'iga käitus ta seda usalduslikumalt, palus ka nagu seni täita tema ülesandeid kuninga juures.

«Fosseuse, mu tütrefe, kutsu mulle siia mu armas isand! Ütle talle, et mul on talle uudist teatada oma venna, Prantsusmaa kuninga kohta. Sa muidugi tahad ka seda teada. Mu vennal oli halb unenägu, mu ema kirjeldas mulle seda. Ta oli und näinud kiskjatest loomadest, lõvid ja tiigrid sõid ta ära, ja üleni higisena ärkas ta üles. Siis käskis ta, et kõik ta puurielajad maha tapetaks. Mine teata sellest meie isandale ja ütle, et ma veel palju rohkemgi tean.»

Meelega ütles Margot: meie isandale — Fosseuse pidi arvama, et Margot mitte midagi ei aima, mingit kibedust ei tunne ja Fosseuse'ile lubatud tütrefekohaga heameelega nõustub. Fosseuse aga ei pöördunud sellelt teelt tagasi, vastupidi, jäi Henriga; ja kuna ta Margot' ülesannet Henrile edasi ei andnud, ei tulnud see sel päeval Margot' juurde. See oli tüdruku ülestunnistus, ja nüüdsest peale hoidus ta kuningannast eemale, muutus tõrksaks, jultunuks ja ässitas kuningat Margot' vastu. Margot aga, mõeldes õnnelikele aastatele, mis ei tohtinud lõppeda, hoidus midagi lõplikku tegemast. Ta lootis, et tema armsal isandal saab ükskord ka Fosseuse'ist isu täis nagu igast teisest. Vahepeal viitis ta Henri aega ja hoidis teda põnevil oma uudistega Louvre'ist. Henri ise sai mõningaid oma Rosny kaudu, kel oli Prantsusmaa kuningakojas kaks venda. Abikaasad tulid kokku, et võrrelda ja uudiseid vahetada: see oli nüüd veel nende kõige kindlam ühendus.

«Prantsusmaa kuningas võtab üha uusi makse oma lemmikute jaoks,» alustas üks. Teine kinnitas: «Rahvas nimetab teda veel ainult türanniks.» Seepeale mõlemad läbisegi: «Kaua aega see enam hästi ei lähe. Lemmik, kelle nimeks nüüd on Joyeuse*, sai kuninganna õe ja hertsogiriigi; seda aadel kuningale ei andesta. Rahvas jällegi ei unusta iialgi, et sedasorti inimene ja sellise päritoluga, oma pulmas, mille kulud nad oma maksudega tasuma peavad, tohtis olla riidetatud nagu kuningas ise. Prantsusmaal pole nii suurt luksust veel nähtud. Seitseteist pidusööki, kõik maksudest; maskeraadid, turniirid, ja Seine'il sõitsid kullatud laevad alasti paganatega — see pole mingi vaatepilt rahva jaoks, kel-

lele me nii vähe kui võimalik peame meenutama ta koor
misi.»

«Me peame hoopis need temalt ära võtma,» ütles
Henri. «Vaadist endale veini lasta ei maksa palju, iga
tahes vähem kui lasta verd inimestelt.»

Ärahellitatud Valois' printsess, kunagi kuulus ja lau
ludes ülistatud oma peaaegu väljakutsuva esinemise
pärast protsessioonidel, langetas tagasihoidlikult lauba.
Tema ainus auahnus oli jääda maa vürstitariks nagu
seni. Oma armsa isanda jaoks soovis ta rohkemat, sel
ammust aega samal arvamisel Henri kutsumuse kohta
ainult et Margot oleks seda meeleldi edasi nihutanud.
Tema kuninglik vend, keda ta ei armastanud, võib saada
pärija — siis ei sure Margot' suguvõsa välja. Tihti
tundis Margot kaasa oma vennale, mitte Henrile; see
tõttu sai ta aru, miks vend oma lemmikutele, kes polnud
muud midagi kui kahjulikud väikesed seiklejad, ometigi
heategusid osutas nagu oma lihastele lastele. Ta soovis
neid selleks pidada ja neid selleks teha, et ta oma une
näo kiskjate loomade seas päris üksi poleks. Margot
mõistis teda vahetevahel; see juhtus, niipea kui ta üksi
istus ja mõtles. Nüüd tõstis vend ka tolle Joyeuse'i
hertsogiks ja andis talle kuninganna teise õe. Ta ei
maksa isegi mitte oma sõduritele; ta ütleb: «Alles siia,
kui kõik mu lapsed on abielus, muutun ma mõistlikuks.»
Margot mõtles: «Tema lapsed!» Kaua ohkas ta, suunas
pilgu küünlavalgusse ega märganud, et ta raamatu
lehed tuulehingusest pöördusid.

Ühel päeval oli ta sõnumite pärast väga erutatud,
otsekohe nõudis ta Henrid, kuid Henri oli ratsutamas.
Tema asemel ilmus Fosseuse, kes paha välja nägi, kah
vatu, nagu pikaks veninud, ja halvas tujus. «Varsti on
Henri ja tema vahel kõik möödas,» mõtles Margot põgu
salt; aga vastupandamatu oli tema tung end avaldada,
olgu või tüdrukule, kes sellesama rinna najal on leba
nud kui tema. «Fosseusel!» hüüdis vaene Margot ja
embas teda liigutusest — ei enam mingi õpetatu, mitte
enam printsess, ainult abiotsiv naine.

«Fosseuse, see on koomiline, kuigi see on ka kohutav;
nad tahavad mu venda, Prantsusmaa kuningat, kloost
risse sulgeda, kuna tema abielu viljatuks jääb. Ta riie

tub aga ise juba nagu munk, on oma lehvid ja suled
järjekordselt kõrvale pannud, oma lemmikud minema
saatnud, ja tegi oma kuningannaga palverännaku, et
kuninganna sigivaks muutuks ja talle dofääni sünni
taks. Pärast seda olid ta jalad täis ville, kuninganna
aga jääb sigimatuks. Kas see ei pane naerma? Ja kind
lasti, see on naeruväärt, millegi nii lihtsaga mitte toime
tulla nagu on sünnitamine. Pakutakse vaatemängu
kogu õukonnale, kes kuninganna keha pilkavalt taksee
rib. Kuningat aga näevad nad haigutamas oma asjatuist
pingutustest isaks saada, ja kõik haigutavad kaasa.
Lõbus õukond, ha-haa!»

Oma nõrga püüde juures naerda libisesid ta käed
Fosseuse'i keha mööda alla. Nii avastas Margot juhus
liku kompamisega, mida ta juba varem oleks ära tund
nud, kui ta seda teada oleks tahtnud. «Teine, võõras,
saab Henriilt lapse. Mina mitte, mina pole nii lihtsa
asjaga, nagu on sünnitamine, toime tulnud. Kuninga ja
kuninganna asemel pilkan ma oma kurja saatust.» Ta
sõrmitses võõra ihu kallal, kuni tüdruk vihaseks sai.

«Mis teil arus on, *Madame*,» näägutas Fosseuse.
«Seda ütlen ma kuningale, et te minu vastu teoga patus
tate.»

«Tütreste, ära pahanda, kuidas võiksin ma tema lap
sele valu teha!»

«*Madame*, solvamised ka veel!»

Kunagine tasane tüdruk oli vihast lämbumas, ta kael
tõmbus siniseks. «Kui ta poleks ratsutamas, tunnistaks
ta kohe, et mind valesti kahtlustatakse. *Madame*, tahan
kõiki vale eest karistada. *Madame*, te ei salli mind ja
soovite mind kukutada,» karjus Fosseuse, kui ta jälle
hingata sai. Margot rääkis seda vaiksemini:

«Meid ei tohi igaüks kuulda. Tütreste, usalda mind
ometi. Ma mõtlen sinuga nagu ema. Me mõlemad võime
koos ära minna, ma tahan sind toetada ja aidata.»

«*Madame*, te tahate mind tappa lasta. Mis te endale
ette kujutate, pole tõsi.»

«Kuula mind ainult. Me võtame reisi ettekäändeks
katku, sest seda on esinenud tõesti siin läheduses ühes
majas, mis kuningale kuulub.»

«Kuningas!» kriiskas märatseja, kuna ta kabjalööke

kuulis, tormas toast, komistas ja oleks kukkunud. Margot hoidis teda püsti Henri lapse pärast. Varsti pärast seda astus Henri ise Margot' juurde ja oli vihane vaese Margot' peale. Teda Henri ei uskunud, kui täpselt ta ka Henrile kõike seletas. Henri uskus rumalat luiskajat. Sellest tundis Margot esmakordselt selgesti ära, et ta õnn on lõpul. Ta kaotas endausalduse, mis oli kogu aeg tal Navarra kuningakojas suureline olnud. Koos kindlustatud tulevikuga loobus ta peagi ka oma käitumisviisist ja laskis oma loomusel üleaisa visata nagu kunagi Louvre'i lossis.

Tema armastatud vend d'Anjou, endine d'Alençon, saabus pisut hiljem läbirääkimisteks kohale ja koos temaga ilus ülemtallmeister. Vaevalt nähtuna vallutas see aadlik vaese Margot' ja sai tema mõtete isandaks. Oma venna ees ta ei teeselnud. Mehena ja inetuna nagu tema, oleks Margot peaaegu selleksamaks muutunud, nimelt tuulepeaks, ja oleks oma elu tervelt ära pillanud, selle asemel et ainult osakesi sellest.

«Champvallon on ilusaim mees antiikajast saadik!» kinnitas Margot.

«Lõika tal pea maha,» tegi ta vend ettepaneku. «Balsameeri ära, kaunist kalliskividega ja vea endaga kaasa üle kivide ja kändude; see on kõige kindlam, nagu sa oma kogemustest tead, armas õde.»

«Tema on mu hinge ainus päike! Mu kaunis süda, minu kõik, minu Narcissus *!»

«Iga sõna annan talle edasi,» töötas ta vend, ja tegi seda meeleldi. «Sinu sarvekandjale Navarrale on see õpetuseks. Ta tegi mind inglannale vastumeelseks, ja ometi tõi too mulle ise igal hommikul šokolaadi. Nime-tas mind oma väikseks itaallaseks ja tahtis ikka kombata, kas mul pole mitte salajast küüru. Ha-haa!» Naer oli tal nagu ta haritud õel — mahe nagu viiuli tume poognatõmme. Kahjuks äratas ilus toon jubedust, kuna tuli kõhetust kehast.

«Mul on tunne, nagu näeksin ma üht teatud kuningannat, kellel on oma õukonnast äärmiselt isu täis, peagi Pariisis,» ütles ta hiljem jumalagajatuks ja sõltis sinna koos võrreldamatu antiigiga, kes tal ülem-

tallmeistriks oli. Margot aga reisis kümblema, ainult tema teenijad ja aadlikud saatsid teda, mitte Henri. Henri viis Fosseuse'i teise supelkohta. Enne seda oli ta tõhusat vaeva näinud, et mõlemad naised samasse kohta läheksid. Ta lootis, et armastus tema vastu lepitab nad — millist eksitust mõlemad talle pahaks panid, ehkki see on kõige tavalisem eksitus. Henri tegi seda õigupoolest oma kaastundliku südame tõttu, kuna ta nägi vaest Margot'd palju nutmas. Margot aga nuttis sellepärast, et Fosseuse saab lapse ja tema mitte, nuttis enda pärast, kes oma õnne kaotas oma sigimatuse tõttu, — nuttis oma rahunemise pärast, mille küüsi ta jälle oli sattunud, ja uuesti sisse tunginud seikluste pärast. Aga ka seiklusele ilusa antiigiga läkitas Margot pisaraid järele; ja teda lohutas, et vähemalt see lein oli ta oma töö ja mitte alandus teiste läbi.

«Kui sa teaksid!» mõtles ta oma piinatud südames, kuna Henri talle peale ajas tulla koos tema ja Fosseuse'iga samasse supelkohta. «Ma vihkan sind ja armastan ainult oma Narcissust!» Nii see polnud; Margot ei vihanud siis Henrid veel hoopiski; pingutuste kaudu aga, mida esmalt ise tõsiselt ei võeta, võib see lõpuks täide minna. Kuna Henri valima pidi, otsustas ta oma parima sõbratari asemel oma kallima kasuks ja viis tolle Pau'st ülespoole mägestikku, Eaux-Chaudes on selle koha nimi. See oli üksildane ja raskesti ligipääsetav. Enne supelkohta jõudmist tuli läbida Püre-neede kõige kardetavam koht hüüdnimega «Auk», ja seda õnnistatud olukorras naisega, nagu seda oli Fosseuse.

Siin jõudis ka kade Rebours nende saladuse jälile; seni uskus ta veel kõhuhaigusse liigse magusasöömise pärast. Ta hoidis oma avastuse üksnes enda teada ja kasutas seda ainult, et vihatud armukest hirmutada, nii tihti kui nad kahekesi juhtusid jääma. Vaene Margot ei osanud paremat soovida. Just sellepärast oligi ta Rebours'i neile kaasa andnud; ta vaim tundis naudingut vähemalt sellest ainsastki kättemaksust, kui ta üksi ja mahajäetuna Bagnères'is suples. Linnake asub Bigorre'i maa lamedamatel nõlvakutel, mitte hugenotlikus Béarnis, kuhu Margot oli töötanud oma jalga mitte iial

enam tõsta, sellest alates kui teda Pau's oli missa pärast solvatud.

Vaene Margot, ta jättis maha oma saatjad, eksles läbi metsa, ja kuna ta endakaitseks kaasas kandis platoda, kriipis ta sõnu kaljudesse. Esiteks oli see tema kaotsiläänud antiigi, tema Narcissuse nimi, jah, tema kehalised eelised lisas ta kontuurides juurde. Seejuures valas ta nii ohtralt pisaraid, et ta ise enam ei näinud, mis ta tegi. Kui ta silmad kuivaks oli pühkinud, luges ta kõige viimati kirjutatud tähti, ja need andsid kokku Henri. Vaene Margot sattus raevu, ta pani selle nime taha risti. Siis nuttis ta seda ägedamini.

Eaux-Chaudes'is olid samal ajal kõik agaralt nautimas loodust ja selle imelisi jõude. Eriti naine, kes kuumaveeallikais kümbleb, võib kindlasti õnnelikult maha saada. Teisest küljest on neil vetel raviv toime kõigi haavade ja valude vastu, mis on põhjustatud sagedasest ööbimisest vabas õhus ja külmal maapinnal, kuika kõigi teiste sõjast tingitud hädade vastu. Mõlemad, Fosseuse ja Henri, kasutasid vanne tundide viisi. Supelkohta ümbritsesid lehtlad, mis olid sealoleku puhuks eriti valmistatud ning tööliste oli nende eest makstud kuus naela. Iga lehtla all kümbleb mõni haige ohvitser või muidu mõni külaline, kelle eest Henri kõik ta kulutas, et maailmas oleks juttu Pürenee allikatest. Luuletajad, nagu Du Bartas, koostasid värssse nende kohta ja said samuti tasu. Teekonna sinna üles koos kõigi hädaohtudega võtsid seetõttu ette paljud; Navarra kuningat ümbritsesid alati inimesed. Tema õde, kes tema äraoleku ajal Pau's maad valitses, saatis talle aruandjaid muuladega kohale. Ka õõtsusid järske rādu mööda üles muulad nahklähkritega, mis olid täis veini. Vilgas tegevus ja seltskondlik erksus elustasid kõrgmäestikku.

Margot seal all elas mõnuses linnas, Bagnères'is, heas korras hoitud termidega; juba antiikaja daamid ja härrad olid seal kümmelnud ja allikavett joonud. Parimad majad olid kõik täis Navarra kuninganna saatjaid; tema ümber keereldi, tema auks lõhnati ja räägiti hästi. Tema aga mõtles vahetpidamata, millist vaeva, tähelepanu ja kannatust tema armastatud isand seal ülal kõik

ei osutanud — Fosseuse'ile, kes Henri poega oma rüpes kannab. Sigimatu Margot oli üksi jäetud. Vaata ise järele, kas need veed sindki viimaks sigivaks ei tee. Henikaua jääb sinu armastatud ja vihatud isand teise juurde, kes juba last südame all kannab.

Kui ta kuum allika vett jõi ja selles kümbleb, oli tal tunne, nagu jookks ta olematust, lebaks kivises kabiinis nagu igavesele unele suikunu. Ruttu pidid valjud, rõõmsad jutud kostma hakkama vannitubade avatud udest. piki valgeks vööbatud käiku. Ta tahtis värssse ja oma kõlavat häält kuulda. Mida ta peale selle kuulas ja igapäev neelas, innukamalt kui tervisevett, oli püha missa, oli lohutus preestrite kaudu ja palve lapse pärast. «See tuleb: ma tunnen seda, see on töötatud. Ma hakkan oma südame all kandma tema poega; siis ei tõuka ta mind ära ega võta Fosseuse'i. Ma ei pea teda vihkama. Tema peab Prantsusmaa kuningaks saama, mina olen tema kuninganna, minu rüpest sünnib dofään. Önn on saavutatud, on saabunud rahu. Meie suur armastus, veresüü, meie eksirännakud, — see kõik pole olnud asjata. Rahu, rahu, ja önn!»

Kui vaene Margot Nèraci tagasi sõitis, uskus ta kindlalt, et ta on nüüd ette valmistatud. Tema armastatud isand aga tõmbas ühel hommikul eemale tema voodi eesriide, hirmunult ja kohmetult palus ta Margot' abi Fosseuse'ile. Andku Margot talle andeks, et ta siiani on salajas pidanud, mis oli juhtunud. Seepeale ütles Margot, et ükskõik kui palju talle Henrilt ka iganes ei tuleks... ega suutnud edasi rääkida. Läks aga nurganaise tuppa, pärast seda kui ta kõik oli minema saatnud, sest kuni viimase lõpuni oli Fosseuse teisi ninapidi vedanud — ja seal aitas Margot, kes siin alandlikkuse saavutas, tüdruku ilmale tuua. See polnud poeg, hädaoht oli möödas, Fosseuse ei tõrju teda iial välja. Henri oli isegi nõus, et Margot errulastu Prantsusmaa õukonda kaasa võtab kui ta sinna teele asub. See oli mugav lahendus Henri jaoks ja tõi talle kergendust.

Margot'le oli see rohkem. Ta reisis kõigepealt oma väarikuse pärast, sest kuigi ta poleks Prantsusmaa kuninga õde, kes laskus alla Henrini, enne kui ta Henri jaoks alandlikkuse ära õppis — on ta ikkagi naine.

Küll jääb ta sigimatuks, ei looda enam poega saada ega ka enam rahu. Ta eemaldub õigupoolest sellepärast, et tema ja tema armastatud isanda vahel ei puhkeks võitlus, kui nad veel ühes on, samuti ka mitte viha, seni kui nad voodi voodi kõrval puhkavad. Miski muu ei mõjutanud teda algul; aga loomulikult kasutati Margot'd tavalisteks plaanideks tuua Navarra kuningas Prantsusmaa õukonda — nagu oleks Margot'le selle õukonna hädahud vähem tuttavad kui Henri. Kuid ta salgas neid kõiki ja kujutas oma kirjades Henri vaenlasi täitsa allakäinutena: Guise on vananenud, tema vend Mayenne kohutavalt rasvas. Miks tegi vaene Margot seda?

Ta kirjutas: «Kui Te siin oleksite, pakuksid end kõik Teile. Nädala jooksul omandaksite Teie rohkem sõpru kui kogu oma eluaja jooksul seal all.» Seda kirjutas ta, kuna ta seda soovis, uhke nagu ta oli oma isanda peale. See võis koguni õigus olla või tõe üks külg. Teiselt küljelt jäi igatahes, et Guise'id tema isandat vihkasid ja Margot' kuninglik vend Henri ei armastanud. Kui Charles Uheksas Pärtliööd ära ei keelanud, mida saab siis tema järeltulija veel takistada. Too oli nõrk; nii muutlikku, vaost väljas, tagakiusatud ja üksijäetud kuningat pole olnudki. Lotringi härrased nägid tõeliselt teisiti välja kui Margot neid kirjeldas. Linn oli täis nende ratsaväge: nemad määrasid kohtadele, tõstsid makse ja käsutasid, mitte aga kuningas. Kui Henri oleks läinud sinna mõrvarite koopasse, mida ta tundis, võib-olla tervitaks küll Prantsusmaa kuningas teda kui oma päästjat, aga Guise'id? Navarra oli ainus, kes nende plaanidel veel teel ees seisis, nagu nad Hispaania kuningale sõnaselgelt teatasid, — mida oleks nad teinud Navarraga? Oma käega ei tapeta enam, kui troon juba peaaegu pihus on. See oli admiral Coligny ajal. Nüüd korraldavad Guise ja tema Liiga, nii tihti kui tahavad, rahvaliidumise — selles oleks Navarra nagu juhuslikult surma saanud.

Néracis polnud selle kohta mingit kahtlust; salandkogu kaalus seda, Mornay formuleeris. Kui nüüd Henri vaese Margot' kirju luges, pidas ta neid reetmiseks, ta ei saanud sugugi teisiti — ja ühest küljest need seda

olidki. Hoolimata sellest oli ilmne, et Margot soovib ausast südamest oma isanda suurust. Kuna aga Margot'ga lugu sinnamaani peab minema, ajab Margot ise oma teened sassi ja muudab need väärtusetuks, nii et Henri neid enam ei tunnusta.

Margot' kaksipidi mõistetavatele kutsetele vastas Henri avaliku solvamisega. Ta nõudis, et Margot ei saadaks Fosseuse'i minema, vaid hoiaks teda alati enda juures; sellega lõpetas ta meelega sõbraliku läbikäimise. Pealegi ei mõelnud ta juba tollal enam Fosseuse'ile. Vahepeal oli teda õnnestanud ja kütkestanud juba uus naine. Seekord polnud tegemist kerge õrnusega ja veel vähem kirega, mis on tume kui saatuse või veri. Kui Henri seda daami Bordeaux'st lähemalt tundma õppis, meeldis talle daami nimi Corisande, mille ta ise endale oli võtnud ja mis tegi temast valitud olevuse nagu romantilistes luuletustes. Henri üllatas tema fantastiline esinemine: väike narr, pikk mooramees, papagoid, ahvid ja muudki veel, millega ümbritsetuna ta missale läks. Krahvinna de Gramont* oli tark, ta kõneles hästi ja iseäranis oli ta rikas. Muude võlude asemel oli tal väga valge nahk. Kuna ta oli lapsepõlvest peale Henri õe sõbratar, oli Henri teda juba varem näinud. Nüüd äkki suur armastus, või mida Henri selleks pidas.

Pole kahtlust, et esimesest päevast peale armastas see daam teda rohkem kui Henri teda. Daam koguni enne unistas temast tundmatuna,* ja kogu tema esinemine oli määratud Henri tähelepanu äratamiseks. Henri kummitas ööd läbi tolele daamile, sellest peale kui Fama Henri nime välja hüüdis, ja daam võttis kindlalt nõuks tema muusaks saada. Suure vürsti ja suure sõduri muusa rivistab talle oma rahadega üles rügemente, pärast lahinguid ja võite aga avab talle oma valged käsivarred. Iseäranis aga laseb ta Henri kirjutada kirju, lõpmatult palju kirju; tema juures muutub Henri võrratuks kirjanikuks. See kestab pikki aastaid, kuni auahne on end välja tuisanud. Siis lakkas see ka sellepärast, et muusa nagu pole enam pimestavalt valge, vaid punaselaiguline. Nagu iga teinegi, on seegi daam siis pettunud ja kibestunud, unustades, et ta on

täitnud ülesande, mis on ta enda valitud nagu Cord sande nimigi.

Kõik ja iga asi on Margot' jaoks teisiti. Henri ei kirjuta talle mingeid ilusaid ja meisterlikke kirju. Tema on kohal, kui ta keha on kohal. Kaotamatu ta ei ole, seda pole keegi; tema aga vormis Henri nooruse läbinisti võlu ja needusega; mõlemad kipuvad elu kallale teisiti kui on üllate muusadega. Margot ei relvasta rügemente oma ainuarmastatud isandale, pigemini saadab väed ta vastu. Sest Margot on viljatu viimane Valois ja püüab teda asjatult peatada tema teel troonile. Isegi Guise'i Liigaga ja kuradi endaga ühineb ta lõpuks veel omaenda dünastia vastu, ainult seetõttu, et vihkab oma armastatud isandat. Kui tema tuulepeast vend on surnud, sõidab ta segaduses venna asemel ringi, käitub nagu see, kelle koda on kokku varisenud; ja tagakihutatuna oma kuningast venna vihast kaob ta lõpuks kui üksik naine — ei suutnud isegi mitte enam kahju teha, nii üksik, ja kaob. Margot!

Veel on ta Louvre'is ja tahab Henrid sinna meelitada pidude kirjeldustega. Muidugi teab ta, et Henril on uus sõbratar; selle üle ta vaikib, aga ta maksab kätte. Kahjuks abiellub võrreldamatu Nartsiss, Margot asendab tolle peagi ja kuhjaga. Tema kuninglik vend heldab talle õukonna avalikul ballil näkku kõigi ta armukeste nimed. Järgmisel päeval peab ta lahkuma, teotatud, mahajäetud, jah, veel oma tagasisõidul lõunasse peatatakse ta äkki kuninga ohvitseride poolt ja otsitakse läbi kui varas. Kes aga ratsutab talle vastu ja võtab ta endaga oma lossi, näitab end koos temaga aknal? Kes on hea Margot'ga, embab teda sõnatult, et ta teaks: üks kannatab koos temaga, häbeneb ka koos temaga?

Õhtul istub ta Henri kõrval, kes näiliselt end oma aadlikkudel löbustada laseb; ainult et ei tuleks palju rääkida, eriti mitte Margot'ga. Margot'! oleks hääl lämbunud, teda nähti hääletult nutmas. Need olid rõõmupisarad, kuna Henri oli hea. Sekka segunesid meelekindluse pisarad oma nõrkuse pärast. «Henri armastab, ja seekord tõsiselt! Ma olen kõigil teel ees, tema naeru väärse nimega kallimal, kes mu veel ära mürgitab, ja

sellepärast Henril endal. Mis aitab olla hea. Mind pole juba enam siin.»

Just sel hetkel otsis Henri laua alt ta kätt ja surus seda. Esmalt Margot ehmub. Nõutuna oma kartustes mõtleb Margot juba: «Jumalagajätt Margot'ga!» Siis ehmub ta veel kord, aga rõõmust, kuna niikaugel veel pole, ja kõige halvem on veel edasi lükatud. Veri voolab talle südamesse; ruttu, salaja kummardub ta üle Henri käe ja suudleb seda. Hiljem hoiab ta end vastupidi väga sirgelt, ei nuta enam, ei vaata kellelegi otsa — on hakanud juba ette siit eemalduma, tunneb seda, tahab end ise tagasi kutsuda, ei leia mingit tagasiteed. Margot! Kas ei iial enam? Pööra end siia, kui sa saad! Kas sa ei saa? Kas pead kahvatuma, pead kaduma? Margot!

M A T U S

Viimane Valois' de soost kuningas armastas tantsida ja seda üksi endale, lapselikul kombel, aga ikka sünge näoga, mida ta muuta ei saanud. Äkki torkas talle pähe panna kõrvale hoolega puhtalt ümber kirjutatud akt ja võtta seljast oma karusnahast kuub. Valgest siidist vammus ja kitsad puusad, hilinevad poisilikkus, nii liikus ta siia ja sinna peegli ees, mille ta teenrid ekstra kohale seadsid. Selleks otstarbeks mängis eemalt kostev muusika, ja kuningas tegi vaikselt toas oma valitud samme, liikus ringi seisangutes ja tantsupoosides, mis olid ääretult meeldivad. Langetatud laugude alt nägi ta heledal klaasil iseennast nagu mõnda võõrast. See polnud mitte tema. Kahjuks ei tundnud ta end rõõmsa tantsijana, mitte taevaanniga varustatuna, kergena ja mälestusteta. Need käisid ta kannul; ainult ihalduskujul peeglis polnud neid — tal polnud ka üldse pead, sest raam lõikas selle ära. Tema pea, ümbritsetuna mustjatest vaimudest, mõtles lõpule.

Ta vend François oli lootusetult haigestunud; veri imbustast välja, nagu kunagi ta teisest vennast Charles'ist. Flandrias* oli ta oma ülejäänud jõudu nagu kõik eelmised asjatult raisanud, lebas nüüd ja suri. Kuningas oli lastetu ega lootnud enam dofääni, sest

miski polnud aidanud, ei kuninganna vannid, ei viile täis jalgadega palverännak ega ka kogu õukonna anuv palvekäik läbi Notre-Dame'i kiriku. Kõik oli tehtud hirm, rahutus ja ebakindla inimese piinad oleksid pidanud poolele teele maha jääma selle taga, kes üksinda lõpule vastu läheb. Ent ei lepita korraga ja lõplikult kindla sigimatusega ja kõrgema määranguga välja surra — Valois ei suuda seda. Kakssada aastat tema dünastia valitsemist on läbi, tema peab selle lõpetama. Ainult ajuti näib talle ohver juba tooduna; segamatult ja petmatult hoiab ta oma mõtte surmale suunatuna ja harjutab end igapäevases hirmuvärinas lõpuga, kuni ka lõpu koledus võib-olla ära kulub ja surm oma kohutavuse kaotab. Surm poleks lõpuks kohutavam ühe terve ajajärgu kehastusele ja väljasurevale kuninga-dünastiale kui igale inimesele tema nõrkuses.

Et seda võimalust mööda saavutada, tantsis kuningas üksinda või püüdis tundide viisi palli kausikesse või mässis endale sinise paela kaela ümber, selle küljes ripus korv kutsikatega. Need ronisid ja kiunusid: nad elasid, tegid seda tema asemel, tal ei tarvitsenud end hiljutada. Kui talle ta venna surmast teatati, seisis ta ise täpselt kui surnu; ei ärkanud ka, ei vastanud. Sissetulnud jäid sellest keeletuks, neil oli kiusatus teda sõrmeaga torgata.

Õukond ootas temalt, et ta nüüd järjekordselt hakkab munka mängima, kooris teiste vendadega laulma, kuldsete lühtrite ja suitsutamistastjate juures, mis ta ise kavandas igatsusest midagi luua. Ei, tema korraldas leinapidustused, ilusad nagu mõni pulm. Rahvas pidi neist osa võtma, maksis need pealegi nii hästi ja nii kallilt kinni nagu kuninglike lemmikute pulmadki. Kogu vaimulikkond oli leinarongi saatma koondatud, sealhulgas needsamad preestrid, kes kantslist kuninga vastu jutlustasid. Neile järgnes puusärk, kantuna surnu aadlikest, ja nende taga kuningas — oma dünastiast, mis kirstudes lebas, ainult veel tema. Imestati: Valois talitab nii, nagu tahaks ta eriti näidata, kui üks ta on, nüüd ja alati. Mustaga rüütatud tänavad, ja rongkäigus kõnnib tema üks, ilma oma sigimatu kuningannata, vahemaaga eraldatud kõigist teistest, puha võõrastest.

Ta ees tema viimase venna kirst mähituna lipukangasse, mis oli pärit sõjakäikudelt, mida kadunu oli kaheldava auga juhtinud, ja mõnda neist oma kuningliku venna vastu. Too oli ta surma soovinud, ja kuna soov oli täide läinud, käis ta üksi rongkäigus kirstu ja võõraste vahel.

Tema saatjaskonnas oli soosikutel Joyeuse'il ja Eperonil* esikoht, ta oli neile hertsogiriigid kaasavaraks andnud ja neile mõlemad kuninganna õed naitnud. Siis tulid juba kohe ta vaenlased, kes kavatsesid vastu tema lahtmist ta pärijaks saada, Guise'id.

Need esinesid isegi uhkemini kui kuningas, nende enda saatjaskond uhkeldas arvukamana, palju head tõugu hobuseid veeti ratsmeidpidi kaasa. Ise olid nad silmatorkava mahukusega kogud. Hertsog de Guise oli vahepeal karmid näojooned omandanud. Ta ei säranud enam heledalt nagu kunagi üle rahva ja auväärsete inimeste, nende naiste unelmate kangelane. Seda polnud tal kauem vaja — sama vähe võrgutamist kui kingituste andmist. Nüüd käsutati. Ei kodanikult ega talupojalt palutud enam ta häält, vaid kes Liigasse ei astunud ja juhile pimesi kuulekust ei vandunud, oli kadunud. Ole tööteenistuses ja täida väekohustust! Maksa andamitega, ole päev läbi jalul, vaatamata su laienenud veresoontele, käi kõigil partei kogunemistel, niipea kui ta oma masse üles kutsub! Kui mitte, kaotad sa töö ja pinna jalge alt, sa oled põlatud, ainult nuhile ja reeturile, kes sind välja annab, tasud*sa vaeva. Kes hiljem su laiba leiab, teeb suure kaare.

Mõrvarlik salaliit paisub pidurdamatult, ta asetab end üle riigist ja imeb selle endasse, samal ajal kui seaduslikkus näib lõpuks jõuetuna nagu see kuningas oma baldahhiini all oma viimase venna matustel. Täna arutab pool leinarongi — vaimulikkond, armee ja õukond, auväärt inimesed ja rahvas, kõik arutavad täna tema järglase küsimust; otsekui matakisid nad teda ennast. Homme jooksevad ta oma lemmikud Guise'ide poole üle, Liiga pühib ta maa pealt minema, ajab tema viimasele lapile, kuni keegi ta tapab. Ta teab õigupoolest palju ette — sunnib end sirgelt astuma oma kullaga läbikootud katuse all, ja kuuleb, mis pole temale

määratud: kuidas nad omavahel tema provintse jagavad, pretendeerivad ametikohtadele, finantsidele ja sõjaväele. Ta ei kuule neid tõeliselt, vahemaa tema ja kõigi vahel on liiga pikk — kuid ta tunneb. Tema süda väriseb aimustest, mis sarnanevad kahinatega. Ta süües silmad ja arvab end öösel ohtlikku metsa mööda ekalivat. Kes kaitseb teda? Siis jahmub ta üles — kära. Selle kiriku trepiastmeil karjub jõuk: «Valois, kärval!» — mis talle uudiseks pole. Sedalaadi asju saab tellida ja selle eest makstakse, ta teab, kelle poolt. Vahtide vahelõikamine, karjused põgenevad, rüsin, leinarong hakkab vaikuma. Baldahhiin vajub, see klapsab pikkamisi kokku üle kuninga, kes kummardub ja painutab üht põlve, siis mõlemat, lõpuks aga paneb koguni lauba kividele.

Kui ta püsti on ja jälle täie mõistuse juures, asuvad Guise'id tema kaitseks ta ümber. Nad varjavad teda rahva eest, kes ainult neid näeb ja neile hüüab. Lotringi kardinal näitab häbi tundmata suurepärasest rosmarinägu. Teine, Mayenne, paneb rohkem kehaümbermõõtu vaatamiseks välja kui kurikavalatel inimestel olla võib; see on ära proovitud ja tuntud. Hertsog — «Suur mees!» hõikab tema tasuline koor. «Elagu!» mölgab tema mõrvarlik salaliit, mida ta totaalselt tahab samastada maaga. Saagu kogu sest rahvast üksainus mõrvarlik salaliit, seda mõtleb ta saavutada, ainult vähe on selle ees takistusi, nagu ta arvab. Hertsog — «Suur mees! Elagu!» — ei mängi enam heatahtlikku, vaid ranget. Ta mask on puhevil tugevatest musklitest, mis otsustavusest tunnistust annab. Tema jagab nüüd kuningriigi oma kaheteistkümnepäevase vahel ära, kui on kuninga viimasesse nurka tõrjunud, ja kõik alamsulid võivad varastada ja tappa. Eelduseks jääb nende endi range alistumine, muidu ajagu ise käpad siruli ja kangestugu selle asemel, et olla ranged. See on kindel, vaadake musklite kimpe juhi suu ümber. Tappa ja saada tapetud, üks lõppematu Pärtliöö peab juhi riik olema, elagu!

Kuna nad teda tihedasti ümbritsesid ja tal distant puudus, kadus unustatud kuningal kogu ta tundmine, kuigi ta muul ajal paljut märkas ja lähenemas kuulis. Ta võttis ühe Guise'i poistest — hertsogil olid pojad,

ta polnud mitte sigimatu, mitte sigimatu — võttis tolle ja surus vastu rinda nagu enda oma. Nii elas ta kirikliku talituse kaasa, ja ka tagasitee oma lossi käis ta keset enda ja oma maa mõrvareid — kes teda vähemalt seekord veel kaitseksid. Rongkäik suurenes Guise'ide aadlike ja palgasõdurite arvel, kõigilt väljakutelt söötsid nad tema juurde. Mida rongkäik lausa silme ette manas, polnud enam lein ühe Valois' pärast, see oli juba Guise'ide algav võim. Viimne Valois hoidis käsivarre Guise'i ühe lapse ümber, ta käis trummi taktilis, mida Guise'i väeosad tagusid — Guise'ile, mitte temale. Tema oma oli selle riigi avara karmi taeva all üksnes kumisev, väeti surmakelluke; see tagus aina kaugemalt ja kaugemalt.

MUUSA

Liigal oma agaruses rooma kiriku huvides, Guise'i huvides, aga enam või vähem teadlikult ainult kuningriigi lahutamise huvides Hispaania jaoks — sel pühal Liigal oli veel üks, ehkki tähtsusetu mure. Selleks oli Navarra kuningas, kes neid küll ei saanud tõsiselt takistada. Kui nii suurepärase liikumine läbi ärganud rahva käib, peab ta kahtlemata sihile viima. Lihtsalt kõik räägib selle poolt, nimelt rahvuse au, mis ilmset häbi — siin on selleks ketserlus — kauem taluda ei taha. Sellistel juhtudel ilmneb ka, et «häbil» on vähe raha, «aul» seevastu aga palju. Samuti on siis seetõttu lugu ka sõduritega. Nemad on peaaegu kõik «au» poolel; teisiti pole see mõeldavgi.

Ei tohi midagi silmast lasta, Navarra aga paneb endast rohkem rääkima kui hea on. Liiga otsustas, et see peab lakkama. Ta laskis Navarra kuningat jälgida ja sai teate, et ta käib pidevalt krahvinna Diana Gramont'i juures, ühes selle rikka daami lossis. Need asusid aga Guyenne'is; Navarra kuningat oli seal kergem püüda. Liiga paigutas ratsaväge kõikjale, kust ta võis mööda minna. Kahjuks ei näidanud ta end iialgi just seal, sest ta teadis, et teda taheti kinni napsata, ja hoidus tabajaist eemale. Teda varustati teadetega veel

paremini kui Liigat, ja nimelt krahvinna Gramont'i enda poolt. Kuna krahvinna sõbral osutus raskeks teda külastada, tekkis krahvinna juurde Henri luureteenistuse keskpunkt. Kui krahvinna pidi Henrile tuleku ära laskma, siis kirjutas Henri — kõrges stiilis, sest ta alustas teed oma suurema eesmärgi poole. Ühel päeval, kui krahvinna Bordeaux's viibis, kirjutas Henri oma muusale.

«Mu hing!» kirjutas ta. «Teener, kelle nad minu asemel veski juures kinni püüdsid, oli eile jälle minu juures. Nad olid temalt küsinud, et kas tal pole kirja kaasa, ja ta ütles neile: «Jah, üks on.» Selle andis ta neile, ja nad avasid selle ja andsid tagasi. See oli kiri Teilt, mu süda.»

Siinjuures naeris stilist endamisi. Ta mõtles, kui hea võib olla armastuskirju kirjutada, nendes lööb looduse pulss. Nad häbenevad küll isegi oma toore kahtlustuse pärast, andes teenrile paberi tagasi ja lastes ta lahti. Seetõttu jääb neile ikka veel teadmatuks, et mu süda meke varustab oma rahadega minu jaoks gaskooni sõdureid — praeguseni kaksteist tuhat meest, aga see pole veel kõik. Ta on mulle võlgu kaks korda nii palju, ja temalt saavutan ma selle. See naine on auahne. Ta armastab kuningat, kes on ilma rahata, ilma maa ja sõduriteta. Tema on esimene kallim, kes ei lähe mul midagi maksma, vaid maksab veel peale. Ta ei pea seda kahetsema. Siinjuures voogas Henri veri, momendil unustas ta sõdurid, raha, ruttu kirjutas ta veel: «Homme lõunal läheb minekuks — ka minul, ja ma katan teie käed suudlustega. Tere, sa mu ülim vara. Pea kalliks oma väikest!»

Nii oli lugu. Väike kirjutas oma kaitsjannale ja muusale. Ainult tema käsi nimetas Henri, rohkem mitte midagi tema kehast, sellal kui ta veri voogas. Naine oli Henrile austamist õpetanud ja senitundmatut üllust tunnete väljendamises — olgugi et tunded muide seksamaks jäid. Järgmisel keskpäeval ratsutas Henri Bordeaux'sse, nagu ette oli nähtud; põnevil, mida ütleb muusa naeruväärse tapluse kohta, mille Henri pidas mõningate Prantsusmaa kuninga inimestega. Kaks surnut on kaotuseks, saak koosneb viiest hobusest. Muusa pahandab, kuna see pole Henri vääriline. Ometigi on

siingi mängus elu, mitte kunagi vähem. Pea kalliks oma väikest!

Siis haarab ta ratsmeist. Sinine mets kaugete aasade taga, mida uhuvad Garonne'i jõe vood. Ühe metsatuka äärde ilmub ratsutav naine. Istub põiki laial hobuseseljal, ta valge kleit ripub sügavale alla, päike paneb selle ähvardama. Naine kummardub puusadest ettepoole, ta langetab pisut laupa, et Henrid ära tunda. Liigutus on vaevatu, nägemus on ülemaine, ta tuleb taevast alla kuulsuse ja suuruse töötusega. «Haldjas!» hüüatab Henri, libiseb sadulast ja laskub põlvele. Naine aga viipab talle käega, valgus paneb kalliskivid sädelema. Sedamaid tõttab Henri; juba annab naine käte laiali-ärutamise märku. Üsna vähe nõtkub ta Henri vastuvõtmiseks, pöörab üliõnnelikuna näo üles. Henri katab suudlustega ta käe, tema surub oma huuled Henri lagipähe.

Stseen oli daami vääriline, ja mõlemad joobusid sellest — Henri peajaslikult hardast vastutulekust naisele ja ta Corisande nimele. See kohustas ülendatud tunnete avaldamist. Jõe kaldal paplite all võtsid nad istet. Henril oli küll mure mõlema hobuse pärast, kes aga rahulikult rohtu sõid.

«Mu suur sõbratar,» oli Henri ülimalt vaimustuses.

«Sirel!» ütles too paluvalt ja siiski armulikult. Tema suured silmad täis usumatut õnne liikusid üle vaikse maastiku, üle puude, mis ainult sosistasid, üle vuliseva vee. «Ainult teie ja mina kahekesi! Me ei tea midagi sõjast, katku hirmud pole iialgi meie kõrvu ulatunud. Võib-olla esineb see kõik küll maailmas, siia see ei tungi. Reeturlikud vandenõud otsivad meid asjatult, nii kaugel viibime kõigist inimestest.»

Henri nihutas pisut õlgu — põõsa poole, mille taha ta oma saatjad oli jätnud. Corisande omad ootasid metsatukas, Henri silmas paljusid. Kõik pidid välja tulema, kui sinne idüll on lõpuni nauditud. Henri läks jutukaks, ta kirjeldas kallimale saart, kus nad elada tahtsid. Hiljuti oli Henri selle avastanud. Kanal hoidis oma embuses armast üksikut aedade saart; aedade vahelt sai paadiga läbi libiseda, ja iga liiki linnud laulsid seal. «Siin, mu süda, võta nende suled. Kalu

oleksin ma veel meelsamini sulle kaasa toonud. Jube, mis kalu seal leidub, ja lausa poolmuidu, suur karp kala kolm krossi, viis havi eest.» Tahtmatult sattus ta tunnetest faktidesse. Seetõttu ütles ka daam, et Henri saatis talle suurepärase pasteedi. Mis puutus taltsalase metuskultidesse, siis hoiti neid krahvinna lossi parkis Hagetmau's, ja ta ei oskavat midagi ilusamat kujutleda, kui on niisugune okkiline metsloom. «Sire, te tabate eksimatult oma ümmardaja maitset. Ma pean teile oma elu lõpuni tänulik olema.» Seda ütles daam ühest küljest küll irooniaga, kuid see oli emalik. Kuidas siis muidu. Henriga ühevanune, tegelikult küpsem kui tema, vaatas kolmekümne kahe aastane üleolekuga pealt, kuidas Henri käed ta keha kallal ekslesid. Nagu poleks ta mitte tema ise, jäid daami palged täitsa valgeks, silmad rahulikult õrnaks. Ta teadis, mida ta tahtis ja uskus Henrid juhtivat. Sel momendil säästis ta Henri kuninglikku enesearmastust, seetõttu mainis ta Henri kinke ja oma tänulikkust, ehk küll pilkava leebusega. Siis alles läks ta oma isiklikkudele heategudele üle, need olid palju suuremad ja tegid Henri tema võlglaseks — igaveseks, nagu ta lootis.

Daam plaksutas käsi, metsatukast tulid kihutades välja kaks ratsanikku — võõrad ohvitserid. Alles siis, kui nad hobustelt maha astusid, tundis Henri ära, et nad oma õlavööil kandsid tema värve. Nad viibutasid oma sulgkübaraid ligi maad ja palusid krahvinna Gramont'ilt luba esitada tema uut rügementi näitamiseks Navarra kuningale. Daam viipas nõusolevalt. Veel kord viibutati kübaraid maa kohal ja kihutati galoppis minema; vaevalt jõudis Henri end koguda. Keegi põlnud nii andekas teda üllatama ja imedemaailma viima kui Corisande.

«Sire! Ma olen omakasupüüdlik,» ütles ta, et iga tänusõna ära lõigata. «Ma tahan näha teid suurena.»

«Võib-olla raiskate minu puhul oma raha,» ütles Henri. «Isegi mitte Prantsusmaa kuningana poleks mul küllalt, et teile vääriliselt tasuda selle eest, mida te nüüd teete.»

Vaimustus oma «suure sõbratari» üle haaras teda. Ta silmi tulid pisarad; tahes-tahtmata pidi ta daami

austama. Naised on mõõdupuu: kas nad vaimustavad teda või ta põlgab neid. Nad on elu ise ja muutuvad koos temaga oma väärtuses. Krahvinna Diane saavutas talle kõige kõrgema väärtuse, ja ta taipas seda ise. Tema teeneks oli see, et ta ei tahtnud lasta Henrid rääkida sõnu, mida Henri peaks hiljem kahetsema, ja krahvinna oli see väga mõistlik, et ta Henrid peatas.

«Ärge rääkige, Sire! Kui te kunagi oma kuningriigi pealinna sisse sõidate, heidate te pilgu ühele rõdule. See on kõik ja sellest jätkub.»

«Te peate koos minuga sisse sõitma, *madame*.»

«Kuidas see võimalik oleks?» küsis krahvinna hirmunud ootuses — ja kahjuks on tarkus meelest läinud, niipea kui süda põksub.

«Sest teist saab minu kuninganna.» Seejuures tõusis Henri pidulikult ja vaatas nagu tunnistajaid otsides ringi, justkui paljud oleksid läheduses. Tõepoolest astusid võsast välja tema inimesed, krahvinna omad aga näitasid end teisel pool. Nüüd juhtus, et Henri äkki süngestus, jalgu trampis ja lõikava hääletooni võttis, et öelda:

«Kes mind küll reetis, et mu vaenlased oleksid mind kinni võinud püüda, napsasid aga kinni ainult teenri? Ma tean seda. Önnis Navarra kuninganna!»

Nii väga vihkas ta Margot'd, et ta teda kui surnut nimetas. Margot oli temast lahkunud, kindlustas end Ageni linnas ja tegutses Henri languse huvides. Henri soovis temale sama. Naine Henri vastas ehmus: ürgne hakkas ta ees mässama. «Mis olen mina selle kõrval? Võõras. Mis peab minust järele jääma. Tema kirjad, puha sõnad, ja nendega pöördub ta iseenda poole. Ainult see, kes on üksi, räägib oma muusale.» Selle hingetõmbe kestel oli ta selles teadlik. Ta tajus ette neid paljude aastate lõputuid kibedusi, olla ikka petetud, abiellumata, lõpuks häbeneb ka Henri veel, kuna tema figuur lõtvub ja ta nahk pole enam laitmatu. Hingetõmme on tehtud, siis ei teadnud ta enam midagi. Selle asemel trummipõrin, ja rügement marsib välja.

Kiirsammul, kergelt ja erksalt, liikus rügement mõlemast metsatuka servast välja, ühines avaral aasal ja koondas read. Mõlemad ohvitserid kandsid krahvinna

Gramont'ile ette, et tema rügement on kohal. Krahvinna aga nõtkutas kutsumise märgiks Navarra kuninga ees pisut põlve, kusjuures ta oma pikka kleiti käega kummale hoidis. Henri võttis ta sõrmeotsad, tõstis ta üles ja viis daami väeosa ette. Siin kummardas daam jälle ja seekord sügavalt; siis hüüdis ta kandvalt ja vibreerivalt üle kahe tuhande pea:

«Teie teenite Navarra kuningat.»

Navarra kuningas suudles krahvinna Gramont'i kätt. Ta käskis lipukandjal ette astuda ja palus krahvinnal lippu pühitseda. Too tegi seda ja pani raske tikitud kailevi oma ilusa näo vastu. Seepeale sammus Navarra kuningas üksi rivi eest läbi, haaras sellel või teisel sõduril vammusest kinni, kuna ta teda tundis, ja äkki kaelustas ta üht, sest too oli tema juures juba teeninud. Igaüks oleks tahtnud kuulda, mida ta sellele ühele ütles, lõpuks aga tuli tema kõne kõigile.

«Mina ja teie,» kuulutas ta, «nüüd oleme tulipuhtad ja otsekui uuesti sündinud, kuid ei jää selleks kaua. Meie seisus nõuab, et oleme lausa veri ja püssirohi. Terve nahaga pääseb see, kes mind hästi teenib ja minust ei tagane, olgu siis kas või hellebardi pikkuse võrra. Olen alati toime tulnud nende laiskvorstidega, kes vastas on. Kitsas on lunastuse tee, meid aga juhib jumal kättpidi.»

Nõnda ütles Navarra kuningas oma kahele tuhandele värsketele sõdurile, kes iga tema sõna uskusid. Otsekohaselt lõi sekka trummipõrin, lipp pandi lehvima ja Navarra kuningas istus hobuse selga. Tal ei jäänud enam aega krahvinna Gramont'ile kätt jala all hoidmiseks, et daam sadulasse saaks istuda. Daam hüppas ise sadulasse, oma daamide ja härrade ees kihutas ta minema.

Henri ei vaadanud talle järele; tal oli ta rügement.

TUHATNELJA

Vaevalt jõudis ta oma rügemendiga maanteele, seal kerkis maantee kauges lõpus tee kohale võimas tolmu- pilv. Mida muud võis see kaasa tuua kui mitte vaenlast. Ka oli juba kabjaplaginat kuulda. Henri paigutas oma

üksused kraavidesse ja peitis neid metsa, kuni selgub, keda ta peab ründama. Sel ajal kihutavad esimesed ratsanikud kollastest tolmu- pilvedest välja; kohe on nad allin. Pihta hakata! Henri ise ja ta aadlikud asetavad oma hobused põiki teele ja haaravad kihutajail ratsameist kinni. Üks kukub tõuke tagajärjel hobuse seljast maha, aga veel maast kapjade vahelt hüüab ta, jahmunult kõlab see suure pakilisuse tõttu: «Prantsusmaa kuningas!»

Sel hetkel paljastab tolmu, mida ta seni varjas — kuuehobusetõlla, eesratsutajad, saatevalve ja saatjaskonna — kõik tuhatnelja kihutamas. Henril pole enam aega teed vabaks anda; korraga peatub ja kõigub sõiduk. Tagasitõmmatud hobused värisevad, nende juht neab, ratsanikud tõusevad jalustes püsti, mõned viibutavad relva.

«Oleme sõbrad, härrased,» hüüdis Henri. Ta osutas kraavi ja metsa poole. «Ma tõin rügemendi sõdureid kaasa kuninga kaitseks.»

«Saatanasulane, ta ootas meid!» Nad vaatasid jahmunult üksteisele näkku ja tegid talle teed. «Me ratsutame ühe joonega Pariisist, keegi ei saa olla meist ette jõudnud, välja arvatud siis, kui ta just õhu kaudu pole tulnud.»

Henri tuli ratsult maha, läks tõlla akna ette ja paljastas pea. Aknaruut oli tolmust läbipaistmatu, ja seda ei avatud ka. Ühelgi teenril, kes ümberringi seisis, ei tulnud pähe Navarra kuningale ust avada. Kuna aga limestus tekkis, jäi ümberringi vaikseks. Henri ise pidas hinge kinni. Ainukesena täielikus vaikuses kuulis ta, mis sündis läbipaistmatu ruudu taga. Ta kuulis kuninga nutukrampi.

Väga palju käis tal seejuures peast läbi, väga palju. Ta ei pilgutanud silmagi, istus hobuse selga ja tõstis käe. Kõik hakkas liikuma, tõld oma kuue hobusega, eesratsutajad, saatjad, järelvägi — ja ka Navarra rügement kiirmarsil, kergelt ja erksalt. Rügement käis jala, sest nüüd ei kihutanud enam ka kuninglik rong, mida vaadates tundus, nagu oleks Prantsusmaa kuningas oma pealinnast ilma peatuseta oma kõige kaugemasse provintsi põgenenud. Teisiti see polnudki, Henri tai-

pas seda, nii üllatatud kui ta ka oli. «Kas ta tuli minu juurde? Ons juba niikaugel, et ta end minu juurde tulla kuga päästab? Mina aga tahan teha, Henri Valois, et sa seda iial ei pea kahetsema,» mõtles Henri Navarra, sest sellel teel oli tal ülev ja liigutatud süda.

Oli õhtu, kui nad linna jõudsid. Väravavahtkond ei saanud teada, kes tõllas istus, ja elanikud, kes akendest välja vaatasid, suutsid pimeduses väga vähe näha. Rong ja sissemarsijad liikusid ilma valguseta; kui aga lateri tänava kohal rippus, saatis Navarra kuningas kellegi ette seda ära kustutama. Märku peatumiseks andis ta raekoja juures. Kui ta hobuse seljast maha tuli, avanis juba tõllauks. Kuningas tuli nähtavale; otsekohe kallustas ta sõnatult oma nõbu ja õemeest ega öelnud ka pärast seda midagi. Ta oli rohkem, kui ta isegi teadis, tundnud igatsust hoida käte vahel üht inimest oma sugu võsast, olgu või kahekümne esimesest astmest.

Siinjuures häiris kuningat, mis ta ümber oli, nii hoone kui ka väeosa, mis väljakut ja tänavat täitis. Majaal toodi lamp, seetõttu märkas Henri jahmatust ja tekkivat umbusaldust kuninga näol. «Ma tahan marssal de Matignoni * juurde,» ütles kuningas. Talle meenus jälle, et ta pidi kuberneriga vastu ta asetäitja välja mängima. Ei mingit kõrvalekaldumist harjumusest!

«Sire! Teda pole Bordeaux's, ja tema kindluse garnison ei lase meid kindlasti ilma pikema jututa sisse. Seevastu olen ma raekoja meelsasti nähtud. Teie Majesteeti võetakse siin hästi vastu ja siin on kindel olla.»

Nende õemehe ja nõo mõtlematute sõnade peale süngestus kuningas veel rohkem. Ta haistis eesmärke ja ettekavatsusi, ja tal oli koguni õigus sellega, sest siin tulekul polnud Henri ülev ja liigutatud süda mitte takistanud kaalutlemast, kuidas ja kus saaks ta Valois' kõige paremini oma võimusesse. Selleks oli raekoda, seal valitses tema sõber Montaigne. Henri jälgis kuninga pilku ja ütles:

«Minu rügemendil on mõttes üksnes see, kuidas kaitsta Teie Majesteeti.»

«Mul on omal rügemendid,» vastas kuningas kõrgilt.

«Teie ratsamehed, Sire, on marssal de Matignoni teab kus, et minu omadega lahingut lüüa.»

Kuningas tõmbus kõssi. Sel hetkel sai talle selgeks, et ta oli lõksu läinud. Seda nähes haaras Henrid kaastunne, ruttu kummardus ta kuninga kõrva juurde ja sosistas tungivalt:

«Henri Valois, milleks sa tulid? Usalda mind ometi!»

Tõepoolest oli vaesekehe näol näha veidi kergendust.

«Saada oma väeosad minema!» nõudis kuningas niisama tasa.

Otsekohe käskis Henri seda; oma ohvitseridele aga lisas ta omavahel juurde, et rügement peab jääma sissepoole linnamüüre, rügement peab kindluse ära lõikama ja olema valvas kallaletungide suhtes. Valois, me pole teineteise ees kindlad. Õnnelikul kombel võis ta teatada:

«Sire! Linnapea paljude raehärradega!»

Neli meest mustas; nad põlvitasid kuninga ette. Too kuldse ketiga tervitas teda ladina keeles, mille erilise puhtuse kuningas hästi ära tundis, ja seejärel prantsuse keeles; see näis veel teenekam, kuna klassikaline väljendus osutub tavalises kõnes raskeks, iseäranis lõunast pärit suu jaoks. Kuningas tundis mõnu, vahetevahel unustas ta peaaegu hädaohu. Ta laskis meestel püsti tõusta, ja lõpuks läks ta raekotta sisse. Mõned ütlesid hiljem, et ainult Michel de Montaigne'i osavus oli see, mis kuninga selleni suutis viia.

KROONI PARIJA

Kõigepealt juhtis linnapea kuninga kõige suuremasse saali. Seda polnud majesteedi üllatava saabumise aja kestel küllalt kähku valgustada suudetud. Eemalolevad varjud tegid kuninga rahutuks, ta nõudis väikest valget tuba, seepärast avasid nad talle linnapea raamatukogu. Navarra kuningas käskis oma aadlikuil Prantsusmaa kuninga omadega vahtkonnad jaotada. Prantsusmaa kuningas pöördus ukse kohal ringi ja nõudis valjusti:

«Siin minu ukse juures ainult minu omad!» Henri ütles sama tugeva häälega: «Minu omad hõivavad väljapääsu!»

Nii kindlustatuna astusid mõlemad üle läve. Montaigne tahtis maha jääda nagu kõik teised, kuid kunin-

gas käskis tal kaasa tulla. Kuningas naeratas süngelt, öeldes:

«Härra de Montaigne, te olete üks minu kambri aadlikest. Siin on kitsas. Kui mõrvarid sisse tungivad, lange me kõik kolm möllu sees. Kas te hoiatate mind veel õigeaegselt hädaohu puhul?»

Ka Montaigne krimpsutas nägu, võib-olla asetas ta ilmesse irooniat, kindlasti aga truudust. Ta vastas:

«*Omnium rerum voluptas*.» Lõbu teevad meile kõik asjad just hädaohu kaudu, mida see meil rikkuda tahab.

«Teil on palju raamatuid,» vastas seepeale kuningas, laskis pilgul üle seinte käia ja ohkas. Ta mõtles oma kirjutamistele, mugavale pihtkasukale, mungarüüle, mille abil ta endale kujutluse lõi, nagu oleks ta kõigega lõpule jõudnud. Siin tuleb võitlus läbi teha.

«Kas saadame siin midagi mõistlikku korda?» küsis ta; see ei kõlanud lootusrikkalt.

Tema nõbu ning õemees vastas talle: «Minu poolt pole takistusi,» kusjuures ta hakkas põlve painutama. Kuningas haaras temast kinni, tiris ta püsti ja ütles:

«Jätame selle sekeldamise, tseremooniad, mõtlen ma. Ütle, mida sina tahad.»

«Sire! Ma ei palu midagi muud kui teie käske.»

«Ah mis, hakka pihta.»

Kuningas oli silmadega seinad läbi puurinud, et kas mõnda raamaturiidulit ei saa konksudel liigutada. Kuna ta salajasi uksti, mida ta kartis, ei leidnud, nihutas ta tugitooli oma kätega täpselt saali keskele. Keegi poleks küllalt kiiresti ligi saanud hüpata, sest tal olid mõningad liigutused kärmed nagu poisikesel.

«Sire, võib-olla ootate teie midagi minult?» küsis Henri. «Ma arutan heameelega kõige üle oma sõpradega.»

«Seda on tihti arutatud. Ainult teil on otsustada,» seletas kuningas korraga ametlikult, isegi pidulikult. Henri teadis ammugi, millest on jutt: tema üleminek katoliku kiriku rüppe. Kuid ta ei teinud sellest väljagi, õigemini küttis end kunstlikult kuumaks, et ägedalt kaevata oma asetäitja peale Guyenne'is. Tema sõnade järgi polnud marssal Matignon sugugi parem kui eelmine, Biron. Henri kiskus sekka isegi kuninga enda.

«Teie, kelle kohus oleks minuga talitada nagu isa, peate sõda minu nagu hundi vastu.» Kuningas heitis talle ette, et ta sõna ei kuulanud. Henri vastas: «Minu pärast võite te rahulikult magada. Tänu teie jälitamistele aga ei saa ma kaheksateist kuud enam oma voodisse.»

«Mida lasksite te oma diplomaatide kaudu Inglismaale teatada?» küsis kuningas; siis pidi Henri kõrvale vaatama. Tema peale heidavad kõik head prantslased silma, nii oli igatahes kirjutatud tema Mornay, sest olemasoleva valitsuse all tunnevad nad end halvasti, ja hertsog d'Anjou'lt ei looda nad tulevikus mitte midagi, ta on ennast juba näidanud. Jah, ja nüüd on ta surnud ning oli vaese kuninga viimane vend.

«Ma palun Teie Majesteedilt vabandust,» ütles Henri ja hakkas veel kord põlve painutama. Kuna teda ei peatatud, peatus ta ise. Kuningas arvas tohtivat rangeteks jääda pärast saavutatud edu.

«Kas tahate tõesti nii jätkata, olla kogu viletsuse põhjustajaks ja tõugata kuningriiki laosesse?»

«Siin, kus mina käsutan, pole miski laoses,» vastas Henri lihtsalt. Kuningas tuli tagasi peaasja juurde.

«Te teate minu tingimust ja oma kohust. Kas te ei karda minu viha?»

Üleminek katoliku usku, ainult üleminek; Henri mõistis kuningat sõnapealt. Muidu võib kuningriigis kõik pea peale olla pööratud, kui ainult krooni pärija katoliiklaseks hakkab.

«Sire!» ütles Henri kindlalt. «Selles ei avaldu mitte teie enda mõte. Teie olete targem kui teie sõnad.»

«See on väljakannatamatu,» kurtis kuningas ärritatult, «et te istute kord lauaserval ja kohe pärast seda võtate toa teisest otsast rivist välja ühe raamatu. Ma vihkan liikumist, see häirib jooni.»

Henri vastas ühe Horatiuse värsiga: «*Vitamque subdivo*» — muud katust ei tohi tal olla kui ainult taevas, ja ta peab igaveses rahutuses elama! Kusjuures ta härra Montaigne'i otsa vaatas, ja too kummardas vahet tegemata mõlema kuninga ees. Seejärel seisis ta jälle ukse juures nagu vaht.

Prantsusmaa kuningas alustas uuesti:

«Kas niisuguse ilusa elu pärast ongi kogu teie kangekaelsus?»

«Kas teie olete oma Louvre'i lossis siis õnnelikum?» küsis Henri vastu. «Sire!» rõhutas ta tugevasti. «Ma tahan välja öelda, mis teile juba teada peab olema; et ma hoolimata ohtralt kannatatud ülekohtust ometigi teid ei vihka, sest teie olite teiste käes nagu vaha. Ma vihkan teisi, teie aga olete minu isand ja käskija. Teie troon on iidsest ajast alates kandnud õigustatud pärijat, ükski pühitsematu pole teda saanud, ja seda seitsmesaja viiekümne aasta jooksul, Karl Suurest saadik.»

Selle kõne pidas Henri meelega, vahepeal pidi kuningas võideldes jõudma seletuseni, mille pärast ta kohale on kihutanud. Ta tahab Guise'i kiuste oma nõo Henri krooni pärijaks määrata. Mida muud võib tal ees olla pärast oma venna surma ja pärast hirmsate matuste möödumist, nagu ratsutaja mulle sellest ette kandis. «Valois, kas olen ma katoliiklane või türklane, sa pead!» Nii mõtles nõbu Henri, kui ta nägi kuninga nagu muutuvat ja jälgis selles kunstlikku tardumust, tahtmatut tõmblemist, viimaks aga pidurdamatut väljapurset. Otsustatuks sai see silmatorkaval kombel. Karl Suure mainimise läbi. Kuningas, alles äsja näost hall, tõmbus äkki punakaslillaks, nagu oli Charles Üheksanda nagu tema tüseduse ja valjuhäälsuse aegadel. Ta hüppas istmelt, seisis ja maadles oma häälega. Lõpuks kuulis hääl ta sõna.

«Lurjused!» Ta tõi veel kord ja arusaadavamalt kuuldavale: «Lurjus Guise! Nüüd väidab ta, et põlvneb Karl Suurest. See veel puudus, see oli veel jäänud. Seda laseb ta kirjutada ja levitada minu rahva hulgas. Tema pidavat olema ainus ehtne järeltulija, kõik Capetingid * sellel troonil olid ainult valed järeltulijad. Nii paljut ei suuda taluda, Navarra! Petis teiselt poolt piiri ja täitsa tühise päritoluga, võrreldes meie omaga, ta julgeb seda, nimetab meid bastardideks, iseennast aga tõeliseks Prantsusmaa krooni pärijaks!»

«Niikaugele on asi läinud sellepärast, et teie olite liiga kaua järeleandlik,» ütles Henri sekka ja tarvitas inimese tooni, kes teist mõistusele kutsub. Kuid kuningas oli sel-

lest liiga kaugel eemal. Ta keel tõttas vihaselt, ta neelas sõnu.

«Ma päästsin end ta haardest ja kihutasin tuhatnelja. Aga sinna jätsin ma oma marssalid Joyeuse'i ja Epernoni.»

«Kahekümne viie aastased marssalid,» mõtles Henri, «ja kuidas nad selleks said.»

«Nad teevad, mida nad heaks peavad, et mind Guise'i käest päästa. Kui ma tagasi lähen, võib-olla ei ela ta juba enam.»

Siinkohal märkas õnnetu Valois ometigi, et ta liiga palju ütles — nõo Henri ees ja ühe teise juuresolekul, kellel on liiga targad silmad: reetur. Kus on mu pistoda! See mõte on vaese kuninga näost lugeda: see muutub nii inetuks, nii mustaks. Hirm koos rutuga tappa, ainult selleks, et üks oleks ära, — ta ema veri, pikaaegne kasvatus Louvre'is, kõik koos moondab viimase Valois' näo kuni kõige madalama astmeni. Härra de Montaigne, ehkki veidi hirmul pistoda ees, kahetseb sügavalt kuningat, kuna miski ei tee meest nii kaitsetuks kui mõistuse väljalülitamine. Muidu ainult kuningliku kambri tagasihoidlik aadlik, aga siin tuli esile tema üleolek isegi kuningast, sest tema ise ei kaota mõtlemist ühelgi juhul, magadeski mitte. Ta lubas endale astuda sammu ette ja rääkida.

«Sire! Iialgi ei tohiks me tõsta kätt oma teenrite vastu, seni kui me vihased oleme. See oli üks Plato põhimõtteid. Selle järgi ütles üks lakedemoonlane nimega Charillos ühele heloodile, kes ülbeks läks: «Jumalate nimel, kui mul nüüd viha poleks, lööksin ma su maha.»»

Härra Michel de Montaigne teadis täpselt, miks ta just selle näite tõi. See meenutas kuningale seda tohutut vahemaad tema ja kõigi inimeste vahel, ükskõik kas on siis tegemist lihtsa aadliku või hertsog de Guise'iga. Isand ja sulane: üks ei saa teist solvata ja teine ei saa kätte maksta. Kui mainitud näide oli meelitav, eksis ta ometi vaevalt tõe vastu ja toetas mõõdukust; seepärast see toodigi. Muide, sel oli enam mõju, kui humanist soovis. Kuningas pööras kere kõrvale, oma istme kõrge seljatoe vastu surus ta lauba, ja ta õlgadest oli näha, et ta nutab. Tema kurbus oli seekord hääletu — polnud mitte

ainult valu, vaid juba selle lõpp, oli alistumine ja kergendus. Seetõttu sündis, et ta mõlemale, kes teda ometi tappa võisid, selja pööras, et tummalt oma pisaraid valada. Ta ei kartnud kedagi.

Kui ta üksinduse seisundist tagasi pöördus, olid tal silmad punased ja uudishimuliku lapse ilme.

«Nõbu Navarra, kas sa küll tead? On möödunud kümme aastat, kui me pole teineteist enam näinud.»

«Sellest peale, kui ma teie sõrmede vahelt välja libisesin? Kas tõesti kümme aastat?» küsis Henri ruttu, ja tal oli jällegi nagu ta nõol kunagine süütu nägu.

«Kümme aastat nagu üks päev,» ütles nõbu Valois. «Ma ei tea enam, millega need mul möödusid. Ja sul?»

«Elu vaevadega,» oli vastus, mis kasvas nagu kahtluseks. Henri vangutas seejuures pead.

Nõbu Valois haaras ta käe järele, surus seda tungivalt, sosistas talle:

«Kõik oli vaid eksitus. Sa mõistad ometi? Eksitus, plimestus, õnnetu juhus.» Sest nõnda vabandatakse ebaõnnestunud elu, ja see on imestamise silmapilk.

«Nõbu Navarra! Kas see pidi siis olema? Mõtles ainult üht: talle — talle poleks Pärtliöö mõttesse tulnud.»

Henri meenutas samuti imestusega: «Ta ise teadis, et Guise'id võisid alles pärast Pärtliööd ohtlikuks saada. Nad müüvad kuningriigi Hispaaniale maha; nii kuulutas ta ise mulle ette. Aga ta pidi vastu oma paremat teadmist talitama.» — «Mis on alles õige rumalus,» lisas ta endamisi juurde. «Ma tunnistan sulle,» ütles ta nõo kõrva sisse, «et ma vihkasin teda erakordselt, ja küllap mu enda õnnetuse kui ka suurte ja asjatute takistuste pärast, mida tal oli kombeks püstitada selle maa õnne ette.»

«Mis on ta minust teinud!» sosistas nõbu Valois. «Ma põlgasin teda selle eest väga.»

Siin peatusid mõlemad, kuna nad märkasid, et nad kõnelevad *madame Catherine'*ist nagu surnust. Ometigi läks see kuri, mille see vääreru oli korda saatnud, oma soodu edasi. Nõod sattusid jälle faktile, et nad olid vastased ja et neile oli antud vaenulikul viisil nõu. Kohe pärast omavahelist üksmeelset sosinat heitsid nad seda teineteisele ette.

«Ma ei taha muud midagi kui sinu ületulekut, Navarra, et ma võiksin sind oma krooni pärijaks kuulutada.»

«Mina omalt poolt pakuksin sulle liitu, kui ma ainult teaksin, et sa kindlaks jääd, Henri Valois.»

«Sina aga, kust võtad sina oma suure kindluse, Henri Navarra? Mitte oma usust; kust siis, tahan ma teada.» Nii nõudis Valois, suurest murest, kuidas, pagana pihta, on võimalik nii teha, et pannakse vastu ja käiakse sirget teed.

«Sire!» alustas Henri ja muutis tooni. «Ma tahan selle eest välja astuda, et teile osutataks teile kuuluvat sõnakuulmist; tungin kõigile kallale, kes teie vastu vandenõusid sepitsevad, ja mis ma olen ja mis mul on, peab teenima, tegutsema teie käsu kohaselt. Miski pole mulle nii südamelähedane kui krooni kaitsmine. Teie järel, Sire, seisan mina talle kõige lähemal.»

Nii räägib ainult tõde. Kui Henri põlvele laskus, ei peatatud teda ja ta ei teinud seda mitte ainult vormi pärast. Ta tõusis püsti, kui kuningas tõusis. Ta tundis ette, et nüüd lausutakse need suured sõnad — neid peab ta seistes kuulama. Kuningas kõneles nagu mingile koosolekule:

«Täna tunnistan ma Navarra kuninga oma ainu pärijaks.»

Sellega lõpul, haaras ta endal südame kohast kinni ja taganes sammu võrra, peaaegu oli see vaarumine. Ta nimetas oma järglaseks selle katoliikliku kuningriigi üle ühe protestandi. Ta kutsus oma isiku vastu välja Liiga viha, mis ei põrganud eemale mõrvastki. Ta sooritas oma elu kõige vaprama teo.

Kuningas pöördus siis Bordeaux' linnapea poole, soovitades talle, et tal tuleks kuuldu hästi meeles pidada selleks puhuks, kui kuninga endaga mingi õnnetus peaks juhtuma, enne kui ta oma otsust jõuab oma õukonna ja parlamendi ees korrata.

Härra Michel de Montaigne ütles: «Jah. Ma tõotan seda,» ega tsiteerinud seekord antiikaja autoreid. Ta unustas need täiesti kõige selle uue pärast, mida õpetas talle see kuninga ja ta pärija seltsis veedetud tund. Pigemini leidis see teadmine, mis tal juba varem oli, sellisel viisil kinnituse, et muutus talle uueks.

KIUSATUS

Mõned päevad hiljem istus kuningas Pariisis kamina ees, vaatas tulle ega paistnud kuulvat, mida härrased rääkisid. Tema lemmikud Joyeuse ja Epernon polnud kohal. Selle asemel et Guise'i tappa, sellal kui kuningas ringi rändas, olid nad Guise'iga kokkuleppele jõudnud. Kohal oli paks Mayenne, nimega hertsog Du Maine, hertsog de Guise'i vend. Juba hommikust saadik püüdis kuningas koguda jõudu, et ühe Lotringi ees valjusti välja öelda, mida ta Bordeaux's oli otsustanud ja kuulutanud. Viimane aeg oli möödas; ainult veel üks tund ja nende endi kullerid võisid Guise'ile teateid tuua. Toasolevad aadlikud nimetasid kuningliku venna nime, nad kirjeldasid tema haigust ja imelikku viisi surra, mida nüüd juba kolmandat korda oli tähele pandud, selle kui ka tema mõlema eelmise venna puhul. Härrased esinesid nii, ehkki nad võisid arvata, et kuningal endal seisab ees samasugune lõpp. Aga ühtede silmis polnud teda juba üldse enam seal, hoolimata nähtavast kohalolekust. Teised ajasid meelega seda juttu oma tahtmise tõttu hertsog Du Maine'ile meeldida. Äkki pööras kuningas pea tulepaistelt ära. Ta julges teha ühe oma poisilikest liigutustest, mis sündis hirmust, ja kergusega, mis pidi teda vabandama, ütles ta: «Te tegelete surnutega.»

Ta takseeris kõiki, ainult paksu vältis ta, nii esile tungiv oli tolle kõht. «Mina mõtlen elavatele. Täna tunnistab ma Navarra kuninga oma ainupärijaks. Ta on heade eeldustega vürst, keda ma loomu poolest...» Seda kõike ütles ta üheainsa hingetõmbega ega peatanud ka üldse, et see üksainus ohtlik lause, see lause pärijast, võimalikult nõrgendatult või koguni tähelepäematult välja tuleks. Nii see hoopiski ei läinud: Nuri seti. Kellegi siidiläikeline kõht nihkus kuninga vastu. Too lobises seda kiiremini: «Loomu poolest olen ma teda alati pooldanud, tean samuti, et temal pole midagi minu vastu. Teda on kerge kaasa kiskuda. Nalja heidab ta heameelega, põhjalikult võttes aga kõlbab ta millekski. Ma veendusin, et oleme sugulastemperamentiga ja tuleme teineteisega hästi toime.»

«Ta on protestant,» hüüdis Mayenne kõrgel häälel.

«Ma soovin oma töötuppa minna,» ütles kuningas ja tõusis. Nad tegid talle ruumi. Uks, millest ta väljus, jäi avatuks, pidevalt oli näha ta selga, siis muutus Mayenne täiesti valjuhäälseks. «Hugenott pärijana — sellega läheb sul halvasti, Valois. Inimesel pole enam midagi kaotada ja tahab veel kroone ära kinkida!»

Kuningas kuulis kõik, sellal kui ta pikkamisi läbi järgmise toa kõndis, et mitte avalikult põgeneda. Just selle pärast ei sulgenud nad ust. Mõned kummardusid ukse poole, et enne teisi teada saada, kas ta ehk midagi ohtlikku ei tee. Kõige ettevaatlikumad jooksid talle järele. Mayenne märatses: «Paavst peab vahele segama!»

«Me laseme Valois' kirikust välja heita!» vilistas ta falsetihäälel, ja kontrastina seepeale: «Me lõikame talle tonsuuri ja pistame ta kloostrisse.»

Nad kummardasid paksu ees sügavamini kui muidu ja nimetasid teda «usu isandaks», millise tiitli paks endale külge pookis, et rahva ja auväärsete inimeste juures mingit eelist omada oma venna Guise'i ees. Lotringi härrased hoidsid igatahes kokku, seni kui võit polnud veel nende käes. Pärast seda lootis kumbki teiselt viljad käest ära rabada. Mayenne ei pidanud nõu oma vennaga, kes muide polnud linnas, vaid hertsoginna de Montpensier'ga*, oma õega, ja peagi saatis Liiga rahva tänavale. Seal ässitasid kõnemehed rahvast üles, rahvas luges plakateid, kirjutas ise oma ärevaid muljeid majade seintele. Valois on mängu kaotanud, ükskõik, mis ta teeb. Ei lase ta Navarral end aidata, on ta kadunud. Võtab ta abi vastu, siis alles õieti, — sest me ütleme, et ta on ise hugenott. Mungaks tuleb tal hakata, muud midagi pole ta kunagi olnudki. Seda kirjutasid nad seintele ja karjusid seda üksteisele suu sisse.

Kõik see juhtus sel ajal, kuni hertsog de Guise jahil viibis. Ta oli meelega linnast lahkunud. Tagasiteel kuulis ta esimesi teateid, ei suutnud aga nii kiiresti ratsutada, et takistada oma õde, kes palee rõdult alla kõnesid pidas ja üliõpilasi üles ässitas. Kui ta kohale jõudis, oli õel parajasti üks tema kirglikke esinemisi seljataga ja ta viibis keset järgmist, sedapuhku kuningaga.

Hertsoginna de Montpensier, pikkade tugevate ihulikkemetega, ilmus känderaamil Louvre'i, nagu algaks

juba tema valitsusaeg. Vahid lendasid eemale, nii nägi ta välja, juuksed üle härrandliku nina, julmad silmad ja ajajapiits — aga kõikjal kalliskivid, ka piitsal. Ta hüüdis kuningat, ja kuna kuninga teenrid tema ees olid põgenenud, astus kuningas lõpuks üksi oma toast välja.

«*Madame*, ma võiksin teid lasta Bastille'sse heita.» Enne kui *madame* oodata oskas, rebis kuningas tal käest piitsa, see lendas nurka.

«Mul on veel käärid,» kriiskas fuuria ja näitas neid kuningale. Käärid olid kullast ja rippusid ta vöö küljel. «Neil on oma otstarve!» ütles ta kuningale mõrvapiilguga.

Kuningas teadis, missugune otstarve: lõigata talle tonsuur. Kuningas ütles:

«Proua Liiga on veelgi kurjem daam kui teie, *madame*. Temagi ei lõika mul tonsuuri.»

Madame naeris hullumeelselt. «*Sire!* Te ei suuda ühtki naist rahuldada. Prantsusmaa pole teile iialgi kuulunud, ei *madame* Liiga ega ka mina mitte.» Kuna ta seejuures kuningal oma kääridega nina ees ringi vehkis, haaras kuningas äkki kääridest kinni, ja niisama kiiresti hoidis ta oma sõrmede vahel *madame*'l ilusa metsiku pea küljest äralõigatud lokki. Kui *madame* ehmatusest vait jäi, ütles kuningas: «*Madame*, teie loki hoian ma endale mälestuseks teie külaskäigust.»

«Kust te võtate selle julguse?» küsis hertsoginna, hakkas mõistusele tulema ja kuningat märkama. Seni oli ta hoolimata kuninga lihalikust juuresolekust metsikut und näinud. «Mis on teiega juhtunud?» küsis ta.

Kuningas ei vastanud talle. Ta kehtas juba õlgu, et oma tuppa tagasi pöörduda. Kuna aga kõik ukseid olid valla jäänud, nägi ta kõige kaugemal olevast kohale tormavat hertsog de Guise'i. Kuningal hakkas paha; ometigi ei põgenenud ta, vaid trampis jalgadega ja hüüdis vahte nii meheliku tugevusega kui ta iganes suutis. Igalt poolt tungisid kohale inimesed, lõpuks näitas end ka marssal Joyeuse. Mis puutub Guise'i, siis oli ta hingetu ja püüdis kinnitada oma truudust. Ta oli oma sõdureil lasknud rahva kallale söösta, seda väitis ta kohkumatult. Ta esines kui kuninga suur teenet, Kuningas heitis ta jutu sekka;

«Silmatorkavalt palju vaate jõuab jõgepidi kohale. Küllap vist peab sellega rahvast kogu aeg lõbusas tujus hoidma nagu täna? Ja tühjadest vaadidest ehitatakse barrikaade!» Valois kõneles ähvardavalt, keegi ei tundnud enam nõrgakest ära. Vaadid igatahes võivad barrikaadide ehitamiseks kohased olla; Guise teadis seda kõige paremini, aga vähem kui ükskõik millal näis talle aeg selleks soodne olevat, kui ta Valois' otsa vaatas. Muidugi valitses hertsog end rohkem kui ta õde, oli ka targem kui Lotringi kardinal, kes pretendeeris eesõigusele kui kirikuvürst kuninga juukseid pügada. Oma õe, kes vaatide mainimise tõttu juba jälle kääre viibutas, sõimas hertsog rängalt läbi. Peale selle hakkas hertsoginna liiga tihti korratud liigutus lihtsalt naeruväärseks muutuma, arvestades eriti kuninga käitumist, mis oli lausa majesteetlik.

«*Madame*,» hüüdis hertsog. «Teie agarus püha kiriku suhtes viib teid tasakaalust välja. Me oleme kuninga teenrid, kes läheb protestantide vastu lahingusse; makse tõstab ta juba, see aga on kõige esmane. Nüüd ähvardab meid sakslaste sissetung kuningriiki, hugenotid kutsusid nad järjekordselt kohale.» Kuninga poole pöördudes: «*Sire!* Ma pakun teile oma mõõka ja võtan endale vastutuse, et hävitan kõik teie vaenlased.»

Viimast rõhutas ta, kordas iseäranis sõna: kõik. «Kõik teie vaenlased, *Sire!*» Sellega sundis Guise Valois'd lõpuks kuulama, kelle hukkumist ta talle tõotas. «Navarra kuninga,» ütles ta sõnaselgelt ja jälgis selle mõju vihatud näol. Selleks oli valgatus silmis ja tugevasti kinnipigistatud suu. Nüüd oli Guise teadlik. Ta jättis jumalaga ja viis oma õe käekõrval välja. «Ära mängi fuuriat!» sisistas ta kurjalt talle kuklasse.

Henri Valois vaatas unistades neile järele. «Henri Guise, kuidas olin ma küll kunagi sinu pärast põnevil. Mina, sinu vang, sina astud minu juurde ajajapiitsaga sisse. Pisut ebaterve kiusatus, nagu ma möönan, aga see on kaugel minevikus. Hoia end minu eest, Henri Guise! Mul on sõber olemas.» Ta vaatas eemalduvale vaenlasele järele ja mõtles imetlusega oma sõbrale otsekui mõni naine, kes teda igatseb. «Navarra, kas olin ma esinemisel küllalt tugev? Oli mul sinu tugevus?»

Ikka veel eemaldus vaenlase selg. Vaene kuningas langes korraga oma olemusse tagasi, pärast seda kui ta nii kaua oli püüdnud uue sõbra olemust järele aimata. «Joyeuse!» sisistas ta. «Vabasta mind tollest sealt!» Mille peale noor marssal kahvatas ja tummana seina poole pöördus. Veel polnud kuningal ainsatki tõendit teada soosiku reetmisest; poolik reetmine, vastikum kui täielik, nüüd paljastus see. Kuningas läks ära, ja oma toas varises ta kokku, kuna ta palju ja tormilisi tundeid oli üle elanud; liiga tormilisi tema loomuse jaoks, liiga palju üheks öhtutunniks.

Kuna nad kuulsid, et türann on haige, tunnistasid kõik tema surnuks, ja tänavail tantsiti rõõmust. Varsti tuleb lõpp komeetidele, katkule ja teistele hädadele, mida halb valitseja põhjustas, eelkõige kõigile maksudele. Rahvas ja auväärased inimesed pidid kohutavalt maksma, et püha Liiga igaveseks ajaks teeks lõpu hugenottidele. Ebapopulaarsuse sõjakulude pärast jättis Liiga Valois'le. Vaeneke kaitses end kuidas suutis. Esmalt kauples ta veel kord Navarraga tema ületuleku pärast, mille järel nad ühiselt tuleksid toime Liiga fuuriaga. Seejuures oleks ka Navarra mõningat kahju saanud, ja ainus isand kuningriigis oleks lõpuks kuningas.

Valois ei taibanud päriselt, miks tema sõber tõrgub osutamast niisugust kerget vastutulekut nagu usuvaheatus. Kuna ta oma asja nii tungivalt soovis, jäi talle märkamatuks, mida see teisele oleks maksma läinud: tema endast lugupidamise, tema ustavate poolehoidjate usalduse. Oma leeri reeturit poleks teine leer, kelle poole ta üle jookseb, uskunud ja oleks teda halvasti teeninud; jah, Valois ise oleks teda peagi kohelnud nagu mõnda põhjalangenut. Juba nüüd pakkus ta Henrile tema ületuleku eest peaasjalikult raha, mis pole midagi ebatavalist, kuna ka meelsusel on oma hind. Mittemüüdavaks jääb seevastu voorus, mille asukoht on teadmine. See oligi nüüd ülekaalus Néraci nõukogus. «Relvastume, siis hindab meid kuningas. Kui ta meid hindab, kutsub ta meid. Ühendatult temaga lööme oma vaenlastel pead puruks.»

«Mina olen selle poolt!» hüüdis Henri.

Viimast korda saatis Valois talle oma teise soosiku,

Epernoni, kellest ta veel lootis, et see teda teenib, isegi armastab. Joyeuse polnud talle juba tookord enam midagi, too, keda ta oma lapseks oli nimetanud ja kellele ta hertsogiriigi koos kuninganna õega oli andnud. On selliseid nõrku isikuid, kes ei klammerdu lahkuja külge; vastupidi, ruttu ja lõplikult tõmbuvad nad tagasi. Kui ta isegi tahab, ei saa patustaja oma eksimust heaks teha. Nad ohverdasid ta juba siis, kui ta veel midagi ei aimanud. Joyeuse käib rõõmsalt ja säravalt ringi, täis uhkust hiilgava armee üle, mis iga päev suuremaks paisub, rohkem üllaid nimesid, kuulsaid vappe, kalleid hobuseid ja ehtsast hõbedast soomusrüüsid kui iganes on olnud kuninglikul väel, aga juhtima peab seda kahekümne viie aastane, õnne väljavalitu.

Kuningas naeratab tema poole ja mõtleb: «Puhu end veel see natuke aega täis. Navarra on tugevam kui teie; ma tean seda esmasest allikast, sest tema hea naine, minu õde, reedab teda mulle lahkesti. Ma pean Margot'd aitama kulla ja sõduritega tema armsa isanda vastu, keda ta vihkab sellise vihaga, mida üksnes mina oskan mõista. Me oleme samast verest. Ma teen hästi, et hoian Navarrat tegevuses — aga ka Liigat. Vaheldumisi mõlemate vastu saadan ma oma väeosi, neidsamu marssaleid koguni, kord Matignoni, kord Mayenne'i. Kõige parema meelega saadaksin ma Guise'i, et ta Navarralt lüüa saaks; aga ta on kahjuks kaval. Ta läheb meelsamini ja tõrjub välja sakslased, võtku teda kurat. Vähe-malt ei pääse ta Navarrale lähedale; ma ei taha, et mu sõbrale midagi juhtuks. Aga ma tahan sama vähe, et ta mu väe hävitab. Asjad lähuvad mul sassi; see on nende süü, mitte minu.»

Nii mõtles vaene kuningas ja saatis oma marssaleid vaheldumisi Liiga ja nõbu Navarra vastu. Navarrat oleks ta meelsamini toetanud kui talle vastu astunud, aga just selles segases olukorras pidi ta sündida laskma, et Navarra kirikust välja heideti. Imelik juhus ühe protestandi jaoks; Henri vastas müürilehtedega Roomas, paavsti linnas, kus paavst teda selle eest imetles ja ristirahvas temast kõneles. Seevastu oleks vaene kuningas tahtnud Liigat pigemini nõrgendada kui tugevdada, aga sellega, ta ei teadnud isegi mitte, kuidas, sõlmis ta uue

lepingu. Kui Henri oma Néracis sellest kuulis, istus ta terve öö läbi täitsa üksinda üleval.

Ta kaalus sügavalt, mis nüüd lähedal on ja nii kindlalt ees seisab nagu hommik. See oli sõda, tõeline sõda olemasolu pärast, mitte mingid reipad, esialgsed ettevõtmised enam, vaid viimane oma täies tõsiduses. Pea käele toetatud, kustuvate küünalde juures nägi ta kõike veel kord, laskis silme eest mööduda oma rõõmsail väljastel võitudel, peagi unustatud kaotustel, pikkadel ratsasõitudel, tigidatel linnakestel, tõrkuvatel inimestel ja kõigil, mis teda tihtilugu olid ära väsitanud ja kõhnaks teinud, kümne aasta töödel ja vaevadel.

See oli olnud ja vajus minevikku; Henri tajus lahendust enda ees — sõjavägi, nagu looklev madu, mis katab maad. Löö ta maha või lase ennast maha lüüa! Sind üksi, sind on nad silmas pidanud, muidu võiksid nad omavahel oma asjad korraldada, ainult sina segad neid. Sa ei pea krooni mitte rahus pärima, esmalt peavad kümme tuhat laipa maas lebama; ma ise kuhjan nendega üle oma kuningriigi!

«Nõbu Valois ei pidanud sõna, mida muud oligi mul temalt oodata. Ta alistub Liigale enne, kui see ta teise ilma saadab. Pärast oma võitu viiks Liiga selle seda kindlamini täide. Nõbu Valois, sa loodad sellele, et mina sind ja Liigat löön. See on sinu päästmine, nagu on ka minu oma. Sinu truudusetus kindlustab meie liitu, ohtlik truudusetus, meeleheitlik liit, ma tahaksin küll, et ma võiksin issandat, oma jumalat, paluda, et ta selle katsumuse minult võtaks, või et see oleks möödas ja ma ise kataksin oma kehaga kuningriigi maad.»

See kiusatus tabas kolmekümne nelja aastast enne ühe hilissuvised öö lõppu, sellise valvamise tõttu tekkinud kõige suurema väsimuse tunnil. Kõik küünlad olid kustunud. Kohe pärast seda koitis aknas, ja ta võis näha, et üks pool tema vurrudest oli valgeks muutunud.

RÕOMUS PÄEV

Henri ei ole mingi traagiline kangeline ega seisa see tõttu kõigile äratuntavalt sündmuse keskpunktis. Teised

tegutsevad ja teevad end tähtsaks vähemalt nii. Seal on Guise, ta tahab võitja olla saksa armee üle, mis Šveitsist hugenottidele appi tuleb; tema kuulsusel puuduvad siinamaani võidetud lahingud. Samuti rõõmustab Joyeuse, noor marssal, nagu laps selle üle, et lüüa Navarra kuningat oma väljavalitud rüütlitega. Ta istub ainult veel pisut ühes linnas, mille ta teel olles ära võtab, ja pärast rasvast elu õukonna juures teeb läbi kuuri oma sisemuse puhastamiseks. Kõht korras, peab väepealik kergelt lahingusse ratsutama.

Mitte ainult see uus vastasmängija ei oodanud Henri; tema vana Biron, seesama, kes oli ta kibevihaseks vaenlaseks ta väikese tapluse ajal oma maal, jõudis ka siin eemal täpsel ajal kohale. Henri oli tookord Guyenne'i provintsi vahetanud Saintonge'i provintsi, sest tema pääsemine seisis pealetungis: sõda välja kanda, see põhja üle viia, Pariisi ähvardada — Fama alati ees lendamas ja pasunat puhumas. Tema vana Biron võttis endale pähe teatud saart rünnata, nimelt Marans'i, mis asus ookeani ligidal; Henri oli seda oma sõbratarile Corisandele äärmiselt võluvana kirjeldanud. Kahjuks oli veelint, mis seda üksikut aedade saart ümbritses, ainult soodelt ära võidetud, ja neis käis alla vaenlase vägi. Biron pidi piiramise lõpetama, oli ise haavatud, ka raha ei tulnud õukonnalt enam. Kuidas siis muidu, kuningas, kes oma rahva maksud alati ainult oma soosikutele ära pillas, kuivõrd vargad või püha Liiga seda endale ei võtnud, seesama vürst peab äkki kolmele või neljale armeele maksma? Raha Bironile jäi kõigepealt ära. Mõndagi sai sõjasaagiks Henri; ainult mõned tuhanded taalrid, aga see otsustas marssali kokkuvarisemise, väeosad jooksid tal laiali.

Koos sellega ei vabanenud Henri mitte ainult Bironist, vaid ka oma nõost Condést, silmatorkava kontrasti tõttu Henri võitude ja nende äpardumiste vahel, mida võistleja Condé samal ajal üle elas. Henri võit saarel kallutas tema poole La Rochelle'i ranged protestandid, kes muidu oleksid head oma leeri meest ja keskpärast juhti Condéd meeleldi eelistanud. Nüüd torkasid aga usukaaslase arvukad vääratused alles õieti silma. Tagantjärele raputati kõige rangemates majades tema

üle pead. Kõige enne oli Néraci lossis tema kulul naer-
dud, nõbu ei andestanud seda.

Tuli järg Joyeuse'i kätte, kui ta lõpuks kõhu korda sai
ja lahingusse ratsutas. Siis muutub Henri igatahes
traagiliseks kujuk: kohtumises kõige suurema ja rike-
kama kuningliku armeega, lahtisel tandril, otsustaval
päeval. Siin saab Henri veel enamaks: usukangelaseks
piibli eeskujul kohaselt. Kahtlused tema suhtes hääbu-
vad. Tema ei võitle enam raha ja vara pärast, mitte ka
krooni pärast; vastupidi, jumala auks annetab ta need.
Asub nõrkade, tagakiusatute poolele, muutumatult kind-
lana, õnnistatud taevase issanda poolt. Temal on puh-
tad silmad nagu on religiooni eest võitlejal. Pole õige
see, mis nii kaua ringi liikus tema armusuhete, ruma-
late vempude ja leiguse kohta. Meie kangelane ja võit-
leja, meie ülimalt õnnistatu, me tõttame su poole.

Nii tormasid nad tema juurde mitmelt poolt — ja
ülendatuna juba ette tema kuulsusest, said kõik need
inimesed üliõnnelikuks, kui nad oma silmaga nägid,
missugune ta oli: lihtne ja hea. Oma kätega kaevas ta
mulda jookskraavidest, sõi püstijalu, magas relva-
dega — ja naeris. Tema naeru pärast jäadi tema juurde,
kas raha oli või polnudki, kas söödi või paastuti. Ta tegi
isegi oma pastorid rõõmsaks, öösiti aga äratas ta oma
kapten Turenne'i, oma kapten Roquelaure'i, ja siis val-
vati valmisseatud süütenööri juures. «Sire! mis see
siiski aitab, et me valvame ega lase vaenlasel end ülla-
tada. Päeva ajal seate oma isiku ohtu, nagu ei oleneks
kõik teist; sumate läbi lahtiste soode, ümberringi vihi-
sevad kuulid laksatavad vette, nii et teile piisku peale
pritsib.»

«Ja langen võib-olla homme,» vastas Henri neile.
«Sellegipoolest jääb ometigi püsima minu üritus, kuna
see on jumala oma.»

Seda ütles ta tähtede all, uskus seda ka — päriselt,
nagu võib arvata, sest tema kindel veendumus oli põh-
jatu, tegelikult aga oleks koos temaga otsekohe ka ta
üritus lõppenud. Kui aga jumal tahtis seda kuning-
riiki päästa, siis pidi ta, kas nii või teisiti, Henri sälli-
tama.

Paratamatult esineb ka väsimuse aegu. Neliteist päeva

ilma voodis olemata, kogu mure oma väe pärast — ja
vaenlase pärast, kes tuleb sinna meelitada, kus teda
vaja on. Kui nad lõpuks kokku pörkasid, hertsog de
Joyeuse ja Navarra kuningas, siis oli viimane suletud
kahe jõe vahele ja lahutatud oma suurtükiväest. Millega
ta end korda seadis, selleks olid ta kiirus, liikuvus ja hea
õnn. Juhtus see, et vaenlane oli seda kohmakam ja aeg-
lasem. Hugenotid olid oma telkide ees juba hommikukoi-
dikul psalme laulnud, ja vaenlane rivistus alles tsere-
moniaalselt. Kohe hakkasid nad pilkama ja mõnitama
neid hellitatud õukonnaisandaid, maksurahade ja vaeste
higi vargaid.

«Kas kõht on küllalt lahti, härra hertsog? Muidu
oleme me seal, ja hirm teeb rohkem kui kõhusuurus.
Ükski teist, isandaist, ei suuda seda seedida, mida ta pre-
bendide ja pensionide näol on alla neelanud, seetõttu
ei saa te paigast. Aga kogu lahinguväli haiseb teie lõh-
navee järele. Pärast tehtud tööd peate teistmoodi lõh-
nama!»

Õnnetusttoovaid ähvardusi kantakse heledate hääl-
tega kaugele sennapoole üle. Teisel pool laseb tõusev
päike hõbedasel sõjaväel särada ja välkuda. See on
rikaste sõjavägi, palju väärismetalli, kuldsed mõõgad,
kuldsed kiivrid. Relvad on kaunistatud kalliskividega,
taskud on täis raha, pead tulvil arvestust ja vara;
iga hõbedase soomusrüü all ei tuksu üksnes süda —
võim tuksub teis ja see on tolli- ja maksuvõtjate võim,
kes leskede ja vaeslaste arvel rikaistuvad.

«Koerapoeg!» Keegi kare vanamees, kel on aga tera-
vad silmad, hüüab kaugele teisele poole: «Keera end
ainult sennapoole, sinu tundsin ma ära, sina olid see, kes
mu lossi oma palgasõduritega põlema pistis. Sina oled
üks Liiga mehi.»

See nimetus suurendas protestantliku väe viha. Viha-
tud vaenlaseks ei osutu üksnes kuninga mehed, püha
Liiga mõrvarite jõugud, ka nood seisavad vastas. Nood
olid palvemaju purustanud, pastoreid praadinud, naise-
liku natuuri püssirohuga täitnud. Need olete teie, kes
meile keelavad kodumaa ja usu ega luba meil olla ja
mõelda, mille jaoks me oma looja poolt oleme tehtud.
Aga tema tahab, et te täna surete! Nii kinnitasid pasto-

rid, kes nende ridade vahel ringi käisid, samuti nahk-
vammused ja kampsunid seljas, ja veel tõesõna kuulu-
tasid. Enne kui pastor valmis jõudis, rivistas kapten
oma kompanii lahingukorda.

Navarra kuningas oli igal pool nähtav, ehkki kandis
ise ainult halli nahka ja raudrüüd; temale ei jäänud
miski tähelepanematuks, iseäranis hertsog de Joyeuse'i
viimne kui liigutus. Mõlemad andsid teineteisele
aega, enne kui asi täiesti tõsiseks läks. Lõpuks tuleb
ühel neist jumala palge ette astuda, samal ajal kui teine
lahingu võidab. Kummagi saatus pole väike; seepärast
arvestavad nad teineteist ja pakuvad teineteisele pare-
must, mis on veel saavutatav enne kui täiesti tõsiseks
läheb. Joyeuse sooritab raskeid manöövreid oma liialt
hiilgava ratsaväega, ilma et keegi teda segaks. Samal
ajal võib Navarra kiiresti oma viimased siugsuurtükid
üle jõe tuua. Peale selle rääkis ta oma mõlema nõoga,
et neile meenutada, et nad on samast verest pärit. Need
olid Condé ja Bourbon Soissons, Henri õe Catherine'i
kallim.

Kui Henri juba arvas, et ta on valmis, astus tema ette
Philippe Mornay kahe pastoriga. Ilma pikemata, kuna
lahing ja võib-olla elu ohver ootasid, heitis Mornay oma
isandale ette, et tal oli juba jälle La Rochelle'is armu-
vahekord, ja see on viimasel silmapilgul koormaks hugo-
nottide voorusele. Henri tunnistas oma viga pastorigale.
Ta ütles: «Jumala ees ei suudeta end küllalt alandada
ja inimestele küllalt vastupanu osutada.» Mille peale ta
minema kihutas, sest ta märkas üht ülejooksikut —
ninameest, kes oma väeosaga kõhklevalt küngaste vahel
liikus, parajal kaugusel mõlemast armeest.

«Fervaques!» hüüdis Henri juba kaugelt. «Kui me võl-
dame, tulge meie poolele!»

Otsekohe pöördus ta, ilma et oleks saanud veenduda,
mis tema hüüde peale sünnib. Aga sirgjoonelise ja lihtsa
sõduri mehed sundisid teda otsustama, sest nad järg-
nesid Navarra kuningale. Henri nägi päikese seisust,
et kell on üheksa, ja juba kaks tundi manööverdasid
mõlemad väed, mõlemad teineteise silma all. Oktoobris
pole see hiline aeg; valgus langes kaldu pilvedest, mis
tasandiku kohal madalalt liikusid, nii et olid selgelt mär-

gatavad; ka suured sõjaväed koos väejuhtidega muutu-
vad väikesteks, nad muutuvad väga pisikesteks suurte
pilvede all; ja nende taga on taevas — võib juhtuda, et
ta ei taha meid üldse tunda.

Henri sirutas end oma hobusel, ta hüüdis omade süga-
vaise ridadesse, hetk enne seda, kui ta koos nendega
vaenlast rünnata tahtis: «Kaaslased, meie võitlus toi-
mub jumala kuulsuseks!» Nii hüüdis ta just madala
taeva pärast. «Meie au nõuab meie võitu või vähemalt
peame me päästma igavese elu. Meie ees seisab see tee.
Nüüd pihta jumala nimel, kelle heaks me võitleme!» Sel-
lal kui ta seda ridadesse hüüdis, mõtles ta endamisi käs-
kude üle, mis otsekohe pidid järgnema. Läks aga teisiti,
ja protestantlik sõjavägi, ilma käsu ja kokkuleppeta,
laskus põlvili ja palvetas: kogu sõjavägi. Ta palve oli
valjuhäälnene kui kõmin, kui pikselöök, või kõlas nagu
kell, mida lüüakse; lauldi psalmi 118*: «Tänagem
issandat, sest ta on hea ja tema heldus kestab igavesti.»

Siis ülendus Henri süda rõõmsast jahmatusest, ja
talle meenus uuesti, mida talle kunagi mererannal ette
kuulutati: kogu sõjavägi laskub põlvili, ja selle asemel
et rünnakule asuda, palvetab ta. Nii veendunud on ta
oma ettemäärangus võiduks. Temagi, pea üles pööra-
tud, käed rinnale ristatud, lausus kaasa: «Kõik paganad
ümbritsevad mind; aga issanda nimel tahan ma nad
tükideks raiuda. See on see päev, mille issand teeb;
rõõmustagem ja olgem rõõmsad selles!»

Tõepoolest oli Henri rõõmus, ta oli nii rõõmus kui ei
iial varem. Päev, mille issand teeb, on see, mil me
ratsutame ja sekka lööme ilma mure ja kahtluseta. Pool
vurrudest ei lähe täna reetmise, teadmatuse, leina pärast
valgeks. See päev, mille issand teeb, on ilma kahtluseta,
sest seal seisab vaenlane! Täna oleme me usus tugevad,
sest meil pole valikut ja me peame võitma. See on rõõ-
mus päev.

Hertsog de Joyeuse nägi, mis kummalist vastaspoolel
juhtub, ja hüüdis: «Navarra kuningal on hirm!» Talle
vastas Jean de Montalembert: «Härra, teie ja teie õu-
kondlased pole veel jõudu katsunud hugenottidega. Kui
neil seal sellised näod peas on, siis peab midagi tulema.»
Mille peale mõned rikkad mehed hõbedases varustuses

alles õieti end lõbustasid. Sest nad polnud midagi uuri-
nud, midagi taibanud.

Vastas on vaeste sõjavägi. Vastas on tagakiusatute
vägi õigluse nimel. See on vägi, mille juures vahetevahel
esineb voorus ja mõned korrad teadmine. Nende kunin-
gal on sellest sõjakäigust saadik sisselangenud palged,
ta kannab ainult halli kiivrit ja rinnasoomust nagu kõik,
ja tema ainus särk on ta keha küljes veel pesust niiske.
Ta kulutas sõjaväe peale kõik, mis tema ja ta väike maa
omasid; samuti tulid ka kõik tema omad siia sellega,
mis neile oli jäänud, ja kogu oma õnnega. Kaotada see
lahing, ja kõik on nende jaoks läbi, tuleb võõrsile rän-
nata. Seal nad on, sel hetkel veel põlvili oma kodupin-
nal, hüüavad ülespoole, tõmbavad kõisi, mis pilvedes
olevate kellade küljest alla ripuvad: «Jumala nimel
tahan ma paganad tükkideks raiuda. See on tema rõõ-
mus päev.»

Nüüd juhtus, et esimesel kokkupõrkel murdsid rüütlid
sügavasti sisse hugenottide arkebuusimeeste ridadesse.
Nad kihutasid isegi ühe osa Navarra ratsaväest enda ees
minema kuni Coutras' linnani, hakati juba voori riisuma.
«Võit!» hüüti, ja Joyeuse ei pidanud liiga varaseks ka
oma jalamehi ette saata. Siis järgnes üllatus. Protes-
tandid tulistasid kaitstud positsioonidelt mõrvarlikult
kuningliku väe tiibu, kuninglik vägi ise tabas halvasti,
ta kahurid seisis liiga madalal. Jalavägi põgeneb, rat-
savägi lüüakse puruks. Käsitsivõitlus, Navarra kunin-
gas embab keset seda üht vaenulikku aadlikku.

«Anna alla, vilist!» Siis on ta ise küll Simson — oleks
aga parem vilisti hobuselt alla tulistama pidanud, sest
peaaegu kaotab ta oma suuremeelsuse tõttu elu.

Kui hertsog de Joyeuse nägi, et ta mäng on kaotatud,
ratsutas ta oma noore vennaga, härra de Saint-Sau-
veur'iga, tihedasse lahingumõllu ja hukkus, nagu ta oli
tahtnudki. Ta oli olnud ainult soosik, ja alustanud pol-
nud ta küll austusväärselt. Tema uhkus, kui ta nii suu-
reks oli saanud, õpetas teda auga hukkuma.

Vaevalt oli ta surnud, kui juba ta sõjavägi laiali-
jooksis. Hugenotid ajasid seda kaks või kolm miili taga;
igaüks oma ilusat rüütli, kelle taskud ta pahempidi
tahtis pöörata, mehe ise vangi võtta ja ainult hea luna-

raha eest välja anda. Lahinguväljale jäi maha kaks tuhat
surnut, peaaegu puha katoliiklased; muidu oli see tühi.
Surnud lebasid oma hobuste ja relvade vahel, kõik ise-
enesest künkaiks loobitud, ilma inimliku ettekavatsuseta,
ja samuti ka teised künkad, mis liivast ja rohust on.
Liiva, rohu ja surnute vahel liigub üksik kummargil
kogu: piilub nägusid, taarub leidmise ja äratundmise
valust, piilub saabuvas õhtus madalate pilvede all.

«Valges Hobus» Coutras's söödi üleval, aga all kandis
laud hertsog de Joyeuse'i ja ta venna laipu. Navarra
kuningas pöördus tagasi, ei teatud, kust; võidu sega-
duses polnud veel keegi temast puudust tundnud. Oma-
enda korteri leidis ta tulvil haavatud vange, läks voo-
rastemajja; siin märkasid mõned, et ta silmad olid puna-
sed. Kõigepealt painutas ta veel põlve mõlema võidetu
ees; siis muutis ta end oma otsuse kohaselt ja tõttas
üles, et koos naerjate ja sööjatega suurt võitu pühit-
seda. Nii suurt võitu polnud religiooni omad iial varem
saavutanud, kindlasti mitte isegi admiralid aegadel, nagu
tema vanad võitluskaaslased ka tunnistasid. Kuna Na-
varra kuningas sisse astus, hüppasid kõik pinkideit,
trampisid korra tugevasti jalgu ja pidasid siis hinge
kinni, nii et täielik vaikus tekkis.

Henri hüppas naerdes nende hulka, hüüdis: «Veel
pole igavene elu käes, seda me veel ei võitnud, aga prae-
guse küll.» Haaras kõige suurema karika, lõi selle vastu
teisi, mida ta vaprad väeülemad ta ees hoidsid. Nad nee-
lasid kõike, millega hiigelvaagnad täidetud olid. Henri
nagu iga teinegi. Nende valjud hääled jutustasid oma
tegudest selle lahingu ajal, ja Henri enda omadest hele-
dalt kui trompet. Pikas saalis oli õhk tihke tõrvikute
suitsust, praekolde tossamisest ja sõjameeste palavast
leitsest. Kogu nende nahkrõivastus on täis tumedaid
plekke; millised neist on nende verest ja millised tape-
tud vaenlaste verest? «Ma näen teid, aga teie ei näe,
et ma nutnud olen,» ütles Henri endamisi.

Küllalt on leinatud oma kaasmaalaste pärast, keda ma
ise pidin tapma, ja ometi oleksid nad mind hiljem usta-
valt teeninud. Seal ripuvad laest alla nende lipud, mis
on neist järel. Hea ja õiglane — aga Prantsusmaa ku-
ninga lippu ei taha ma endale tuua, ja tema ise ei pea

mitte all laual lamama, sellal kui ma üleval lauas istun. Seda mitte, ma vannun seda,» ütles ta endamisi, lül aga lauakaaslastega varmalt kokku.

Valois seisab piki Loire'i oma viimase väega ja kaitses oma kuningriiki. «Ma ei tee sulle midagi, Valois, ja sinu kuningriigi eest löön ma oma lahinguid. Me peame veel Guise'iga toime tulema, seda teame me mõlemad. Nüüd võib ta saksa landsknehtid tagasi Šveitsi tõrjuda, sina aga liigud tema asemel võidukalt oma pealinna sisse, mu Valois. Sest ma ei tee sulle midagi, me mõistame teineteist.»

Mõeldud, tehtud; ja päev pärast seda tõusis Henri sadulasse, et ratsutada läbi kogu Guyenne'i Béarni välja; temaga kaasas oli ratsasalkkond ja kakskümmend kaks võidetud lippu, need viis ta krahvinna Gramont'ile. Ta talitas romantiliselt, nagu kõik nägid. Selle asemel et oma võitu edasi arendada ja kuningat ennast lüüa, joo- bus ta tunnetest ja viis võidetud kirevad lipud oma sõbratari jalge ette. Seeütle suur pettumus eilsete võitjate juures; jah, Henrid süüdistatakse reetmises välismaiste protestantide poolt, kellel on seda kergem rääkida, mida kaugemal eemal nad on sellest kuningriigist.

Ta jõudis kohale, seal seisis oma lossi trepil, valgeis riideis ja pärlitega üle külvatud, haldjas Corisande, nii taevalik nagu Henri vaid unistas. Kõiki lippe lehvitati ja langetati tema ees; siis, nagu oleks Henri pärast seda küllalt väarikas, sammus ta haldja juurde ja viis ta ülestõstetud käe kõrval sisse. Corisande ei suutnud öelda, kui õnnelik ta oli. Nii õnnelik oli Henri muusa, et ta unustas kõik muu, mis oli veel peale Henri võidu ja ta suure tee. Ei ainustki kibestumismõtet või isiklikku pretensiooni; ta usaldas Henrid hellalt. Emalikult kahetses ta Henri vaevu, rõõmustas, et need on tasutud; oleks aga pidanud tõeliselt soovima, et need vaevad kaua kestaksid, nagu hiljem ka juhtus. Seni kui õnn õhus hõljub, on veel muusade aeg: praegu aga on muusa rõõmus päev.

MORALITE

Imperceptiblement il avance. Tout le sert, et ses efforts, et les efforts des autres pour le refouler, ou le tuer. Un jour on s'aperçoit qu'il est fameux et que la chance le désigne. Or, sa vraie chance c'est sa fermeté naturelle. Il sait ce qu'il veut: par cela il se distingue des indécis. Il sait surtout ce qui est bien et sera admis par la conscience des hommes ses pareils. Cela le met franchement à part. Personne, parmi ceux qui s'agitent dans cette ambiance trouble, n'est aussi sûr que lui des lois morales. Qu'on ne cherche pas plus loin les origines de sa renommée qui ne sera plus jamais obscurcie. Les contemporains, d'alors et de quelques autres époques, ont pour habitude de s'incliner devant tout succès, même infâme, quitte à se récuser aussitôt traversé ce passage où soufflait un vent de folie. Par contre, les succès d'Henri n'étaient pas pour humilier les hommes, ce que n'évitaient guère la plupart des chefs heureux. Ils devaient plutôt les rehausser dans leur propre estime. On ne voit pas d'habitude l'héritier d'une couronne, que le parti dominant répudie violemment, gagner à sa cause, par des procédés d'une honnêteté pathétique, le roi même que force lui est de combattre. Combien il voudrait aider ce roi, au lieu de devoir le diminuer, lui et son royaume. Il a eu ses heures de faiblesse et la tentation d'en finir ne lui est pas restée inconnue. Cela le regarde. A mesure qu'il approchait du trône il a fait comprendre au monde qu'on peut être fort tout en restant humain, et qu'on défend les royaumes tout en défendant la saine raison.

MORAAL

Märkamatu võidab ta pinda. Kõik on talle seejuures abiks, niihästi ta enda pingutused kui ka nende pingutused, kes teda tagasi tõrjuda või tappa tahavad. Ühel päeval ilmneb, et ta on kuulus ja õnn on tema ära märkinud. Noh, tema tõeline õnn on tema loomulik kindlameelsus. Ta teab, mida ta tahab; seeläbi paistab ta kõhklejate hulgast silma. Ta teab eelkõige, mis on õige

ja hea, ning leiab nende teadvuses, kes on temataolised, selles osas tunnustuse. See teeb tema uljalt millekski eriliseks. Keegi nende hulgas, kes sellises ähmases atmosfääris liiguvad, pole moraalsele seadustele nii kindel kui tema. Ärgu otsitagu enam edasi tema iialgi kumatu kuulsuse allikaid. Tema tookordseil kui ka teiste epohhide kaasaegseil on harjumus kummardada iga edu ees, isegi kõige nurjatuma ees, mis end igasugusest vastutusest vabaks kuulutab, niipea kui tal kord juba on seljataga see kitsaste, mille läbi hullumeelsuse tuul tormab. Vastupidi sellele polnud Henri edu selleks määratud, et inimesi alandada, mida enamik õnne toovaid juhte ei suuda vältida. Tema edu pidi pigemini inimesi nende endastlugupidamises tõstma.

Harva võib näha krooni pärijat, keda valitsev klikk vägivaldselt eemale tõrjub, võitmas oma suurejoonelise aususe kaudu enda poole kuningat, kelle vastu ta õieti võitlema peaks. Meelsasti tahaks ta seda kuningat abistada, selle asemel et olla sunnitud teda kõigutama, teda koos ta kuningriigiga. Tal olid oma nõrkused, ja kiusatus kõigele lõpp teha ei jäänud talle tundmatuks. See on tema asi. Viisiga, kuidas ta lähenes troonile, tegi ta maailmale mõistetavaks, et võib olla tugev ja jääda seejuures ikkagi inimlikuks, ja et kaitstes kuningriiki kaitstakse sellega lihtsalt tervet mõistust.

SURNUD TEEL

*

KES JULGEB SEDA?

Üheksandal mail 1588 hiilib hertsog de Guise salaja vähese saatjaskonnaga Pariisi sisse. Kuningas on lasknud teda paluda, hirmuga paluda, et ta ei tuleks. Valois teab, et teise paljas kohalolek juhatab sisse tema lõpu või see otsustab tolle teise lõpu. Kumb neist kahest julgeb, ja julgeb seda varem? Guise purustas tookord hugenottide välismaise armee, kuninglik vägi Joyeuse'i juhtimisel aga sai lüüa Navarra käest.* Hoolimata sellest püüdis vaene kuningas end võitjana näidata; rahvas ja auväärased inimesed põlgavad teda üksmeelselt. Tema parlamendiliikmed, maa suured kohtumõistjad, on peaaegu ainukestena kuningameelsed; nad on mõtlemises kogenud. Selles segases olukorras ei tohi seadusest kõrvale kalduda, aga seaduseks on kuningas. Kellele võivad nad seda ütelda ja arusaadavaks teha? Ei rikastele, kellele Guise, mitte mahasurve Valois, on nende raha käendjaks, ega ülesärritatud inimestele tänaval, kes «näljahäda» karjuvad. Tihti juba on nälgitud; pole põhjust arvata, et paastumise tavalist mõõtu tuleks lähemal ajal ületada. Kuid rahvahulk, kes kord on vabalesti valinud, teeb ka edaspidi ainult lollusi. Nad on Guise'i poolt, seikleja ja rahvahulkade petja poolt, kes seisab vaenlase teenistuses. Nende loomuvastane pooldav väljaastumine tekitab neis viha ja hirmu — see on nende südametunnistuse vastupanu, aga sellest ei saa nad aru. Segipaisatud meelte pärast alistub Pariis oma kujutletud näljahädale.

Guise oma viie või kuue ratsanikuga jõuab rahvarikka tänavani, ikka veel tundmatuna, nägu kübara ja

mantli all. Linn; eriti arvukad kloostrid, on täis tema väeosi, ta võib neid kutsuda, kus ta iganes ka asub. Aga ta mängib kartmatut ja salapärast, et üllatavalt mõjuda. Peagi neljakümne ja paljude poegade isa, säilitab ta ikka veel näitlejalike vahendite hoo, millega selline kutsumatu lavale astub. Tema enda palgatud poiss, väike võrukael, kes selleks on välja õpetatud, tõmbab salapärasel ratsanikul kübara ja mantli näolt ja hüüab heledal häälel:

«Õilis isand, andke end tunda!»

Louvre'i lossis ütles sel ajal vana, väga vana kuninganna *madame Catherine* kuningale: «Guise on minu vanaduse tugi.» Tema poeg vaatas raske pilguga Pärtliöö leiutajale, mille viimased tagajärjed nüüd tema peale langesid; seda teadis ta niigi, ilma et oleks vajunud erilisi ettekandeid. Need saabusid aga peagi, ja koos teatega hertsog de Guise'i päralejõudmise kohta kuuldi ka kohe tema edust. «Me oleme päästetud!» oli esimesena keegi peen daam hertsogile hüüdnud, kusjuures ta oma maski silmadelt alla tõmbas. «Hea vürst, me oleme päästetud!» Seepeale sattus kogu tänav vaimustushoogu. Ei mingit näljahäda enam, juht kihutab näljatondi minema! Rõõmupisarad voolasid. Saapaid, mis hobuselt alla ripuvad, võib lihtsalt suudelda. Roosikrantse nühti tema vastu, et ta neid pühitseks, ja loomulikult trügit ka inimesi surnuks.

Seni kui korsika kolonel Ornano* seda ette kandis, ei vaadanud kuningas talle otsa, ta hoidis pilgu oma emal, kes seda tundis, sest see oli raske. Caterina pomises tuimalt endamisi: «Guise on mu vanaduse tugi,» — seda aga selleks, et end oma rumaluses kinnitada ja kaitsta isegi iseenda vastu, kuna oleks võinud juhtuda, et tal on mõni selge silmapilk. Tema vaim oli läinud täiesti mullavärviliseks, lausa kabeli muld, ja sinna näis ta tahtvat tagasi pöörduda, kui ta lahkus, ebaühtlaselt kepiaga kopsides ja jalgu lohistades, siksakke tehes edasi komberdas ja üha sügavamini iseenesesse vajus; viimaks seisis pea üsna põlvede kõrgusel.

Korsika kolonel avaldas oma arvamist, kuna talle oli kinnitatud, et egas kuningas teisiti mõtle. Hertsog tuleb pistodaga surnuks torgata. Üks vaimulik, kes ka

kohal viibis, õigustas seda sobiva piiblisõnaga. Mitmed julged mehed rääkisid selle poolt ja kuningas ei vaieldanud vastu; tema vaikimine näis neile niisama hea kui nõusolek. Omavahel arutasid nad läbi, mis kuninga relvastatud jõududest on veel käepärast, ja kas pärast sooritatud tegu vastaspoole kohkumus vastu peab, kuni täiendust saadakse. Siis ilmus juba jälle kuninga ema; koos temaga tõepoolest Guise. Kaugeltki mitte ilus Guise, kaugeltki mitte uhke kangelane. Teel kuninga tuppa ei oldud tema armulikkudele kõnetustele vastatud ja kuninga kaardiväe ülem Crillon* oli endale kübara seda tugevamini pähe vajutanud. Sellest tundis hertsog ära, mis tal ees seisab. Kahvatuna ja vaost välja aetuna jõudis ta kohale. Ent ta tuli vanaeide saatel ja kuningas jättis pistodadele märku andmata, sest et vanaelt seal viibis. Louvre'i lossis oli kuningal tervest oma dünastiast, mille liikmed olid kas surnud või tema vastu mässulised, alal veel üksnes ema, kes tema nikaugale oli viinud. Seepärast kartis ta oma ema nagu saatust. Ei saa mõeldagi, et tema juuresolekul, vastu tema tahtmist, võiks viibata päästvatele pistodadele. Kuningas käratas hertsogile peale ja pööras talle selja.

Guise prantsatas istukile kirstule. Teine silm tilkus tal vett suure armi läheduse tõttu, ta näis nutvat. Ta oli kõike näinud, oli näinud kuninga hirmu. «Sama palju hirmu kui mul,» mõtles Guise. Aga kuninga moonunenud näoilmele oli ta õigesti aru saanud. Otsus tappa tõrkus ainult seks korra. Kõige kaugemas nurgas püüdis vana kuninganna oma poega rahustada; Guise katsus et minema sai. «Au ja kiitus, ma elan veel, ja seal on ka kohe mu rahvas, on Louvre'i õuenigi tunginud mind välja tooma. Jälle kangelane. Au ja kiitus, nüüd paneme end maksma.»

Seda mõeldakse, kui on lastud end üllatada. Tõsiselt ei tahtnud Lotring barrikaade püstitada ja kuningale lahingut anda ta pealinnas; ta oli ainult tegutsenud selles suunas, et sinnani peaks minema. Kui ta eesmärgi ees tagasi kohkus ja meelsamini magama oleks heitnud, külastas teda Mendoza*, don Filipi saadik, ja kõneles temaga käskival toonil. Hertsog de Guise'i tõeline isand võis teda sundida. Kolme päeva jooksul peab

Prantsusmaa olema haaratud avalikust kodusõjast, see on maailmavalitseja tahe. Guise'i ei peetud vääriliseks teada saada põhjust, kuid ta oli siiski teadetega varustatud. Armaada oli lõpuks valmis, et Inglismaa vastu välja sõita. Seda laevastikku oli aastaid ette valmistatud, oli varustatud ka kõige vajalikuga terveteks aastateks, ehkki mitte rohkem kui neliteist päeva oleks tulnud ülesõiduks arvestada. Teel pidi ta võima prantsuse sadamaisse julgelt sisse sõita. Maailmavalitseja ei tahtnud kedagi oma prantsuse vaenlastest kohata, ta oli loomult täpne ja ettevaatlik. Sellepärast olgu Pariisis kolme päeva jooksul liivaga täidetud vaadid kihti laotud. Oma Louvre'i lossist oli kuningas neid juba ammu näinud jõgepidi ülespoole ujumas. Kuna ta äärmises hädas käskis mõningad šveitslastest ja sakslastest palgasõdurite väed linna sisse tulla, oli see ülestõusule * viimaseks ettekäändeks. Välismaalased hävitati suure ülekaalu poolt, nad põlvitasid ja tõstsid oma roosikrantsid üles. Kuningas pidi paluma oma sõdurite eest, nii palju kui neid veel elus oli. Ta palus Guise'i hertsogit, mille läbi see täiesti julguse kaotas kuningat tappa; seda aga oli Mendoza temalt nõudnud.

Kuna nüüd kumbki ei julgenud teist tappa, ei Valois ega Guise, tekkis kahevahel-olek, ja tänavad jäid päevade viisi munkade hooleks, kes hädakella helina saatel veresaunast jutlustasid. Ka Guise'i õde, püha Liiga fuuria, tegi oma osa: ässitas rõdult üllameelsete noorukite tormitsevat parve mõrvale. Ta ütles: «Noorus, minu noorus, sa oled alati üllameelne,» mida tulevased advokaadid, jutlustajad või maalijad ilma pikema jututa uskusid. Vedel veri vahetatakse hõlpsasti meelsusega ära. Üldise kärsituse aegadel omandab noorsugu suure lugupidamise. Hertsoginna de Montpensier oskas oma leekivas taltsutamatuses veel ikka nägudelt lugeda; seal all austajate parves märkas ta üht, sedasama mitte esimest korda. Kes niimoodi välja näeb, seda võib kasutada. Ta käskis noore kloostrikooli õpilase üles tuua.

Ta tegi kõik mis tarvis ettevalmistuseks, tõmbas looridest rüü oma pikka kasvu kehale, piserdas magamistuba lõhnaveega. Rongajuuksed, olgugi küll juba värvi-

tud, esiletungivad rinnad, keha peast jalgadeni hõbedasi tähti täis külvatud. Ta vaatles end kritiseeriva pilguga ja leidis, et piisab, hoolimata laostavatest kirejälgedest näol. «Kolmkümmend kuus aastat — mõne teise puhul võiks karta, et on juba liiga hilja,» arutles suur daam. «Mitte aga kahekümneaastasele talupoeglikule mungale, kes esimest korda elus näeb hertsoginna voodit.» Ta küsis ka: «Mis teha, ja kui kaugele ma lähen?» — «Ükskõik,» vastasid tema tugevad ja täidlased õlad, mis kerkisid ja jälle vajusid.

«Kui ma tahan midagi, siis tahan ma seda lõpuni läbi viia. See omadus puudub meestel, isegi minu jumaladatud Guise'il, kes nüüd kohe peab Prantsusmaa troonile tõusma. Ühtainust hoopis on vaja, kuid selle ees kohkub ta tagasi. Tema õde mitte. See annaks kas või oma käega hoobi. Mu käsi on tugev, mu ihuliikmed pole nõrgemad kui mu venna omad, õlad laiad, ma võiksin ise meie perekonnas kanglane olla, kui puuduksid pisiastjad, mis mind naiseks teevad; sellega aga tahangi ma tulemusi saavutada.»

Ta viipas, teenijaskond jooksis kohale, tõi munga üles ja lükkas sisse uksest, mis kohe jälle suleti. Üks jumalanna jäi oma tuppa üksi koos pruuni olendiga sealt alt, kes tugevasti haises. Lõhnavesi ei aidanud midagi pesematuse leha vastu, ja see levis otsekohe; aga daam pidas sellele vastu. Ta kõnetas munku, kes silmi jõllitas ja paksude huultega matsutas. Kokkupandud varrukates liigutas see talupoiss käsi, oleks need meeleldi välja toonud ja liha kombanud. Vähiatki kohmetuse jälge, täna on kõik segiläbi, kõik on pühas Liigas üheväärsed. Vaadake vaid tänavatele liivavaatide taha: üksteise peal lamavad ohvitserid ja rüütlid, meil oli voli neid maha nottida. Nende naised on meile vabad. Hei! Üllameelne noorsugu, räägib hertsoginna.

«Kuidas su nimi on?» küsis hertsoginna sellisel toonil, et nooruk ehmus.

«Te teate ju,» pomises munk. «Hüüdsite ise mind nimepidi ülevalt. «Jakob, kus sa oled?» hüüdsite te. Nõ siin. Mis edasi?»

«Heida põlvili!» käskis hertsoginna rangelt. «Võta oma roosikrants.»

Hertsoginna vägi ja võim munga üle oli piiritu, seda tundis ta mehe segasest pominast. Hertsoginna keerles munga unelmais ringi juba eelmistest kordadest, kui ta rõdult alla kõneles. Põlvitades pidi munk hertsoginnale pihutama oma alatut ja liiderlikku elukäiku: lihalikku pattu, mille pärast ta oma kloostrist Pariisi saadeti, et üht tegu täide viia. Tema eestseisja siin sisendas talle lihalikku pattu saab lunastada ainult ühe teo kaudu, «Millise kaudu?» küsis hertsoginna. Seda nooruk ei teadnud. Mungad, kes teda kasvatasid, jätsid selle asja ise veel saladuskatte varju. «Mungad õpetavad alatasa välja kuningamõrvareid, lõpuks aga ei rakenda nad ühtki. See siin on minu,» mõtles hertsoginna ja käskis: «Sa kuulud mulle. Ma saadan sinuga korda, mida ma tahan. Ma võin sind nähtamatuks teha. Tõuse püsti, pööra nägu seina poole.» Hertsoginna läks toa teise otsa ja otsis. «Jakob, kus sa oled?» Munk kuulis teda mitu korda küsimas, ilma et oleks endast märku andnud.

«No nüüd olen ma päriselt nähtamatu, hei,» lausus ta endamisi; muud midagi ta ei mõelnud. Ta süda ei löönud sellepärast kiiremini.

«Jakob, tule ja puuduta mu rüü palistust, sellest saad sa jälle nähtavaks.»

«Ei taha üldse nähtavaks saada,» mossitas ta, «või olgu siis, kui ma rohkemast võin kinni haarata kui ainult palistusest.» Siiski looberdas ta sandaale lohistades kohale; aga veel enne, kui ta oleks saanud hertsoginna läbipaistva rüü külge kätt panna, ütles too poolvaljusti, seejuures kohutavalt:

«Jakob! Sa pead tapma kuninga.»

Nii nüri kui see olevus ka oli, ent ta hakkas tuikuma, langes näost ära, kaua aega ei kostnud midagi, lõpuks aga ainult hirmuägisemist. Tema vaikimise ajal tõusid igavese hukatuse koledused nagu põrgutule leegid selle kuratliku daami suust. Daami loori all märkas munk korraga hobusekapja, ja kui selgesti!

«Kuula mind, Jakob, siis oled õnnega koos. Kui sa tapad kuninga, siis täidetakse su kolm soovi. Sa võid nõuda kardinalikübarat. Rikkaks pead sa saama. Kolmanda soovi täidan ma sul ise.» Seda öeldes pakkus

hertsoginna varjamatult oma võlusid. Samal ajal muutus tema hääle kudrutavaks, ta kiusas munk halastamatult, nägi, kuidas teine väriseb nagu haavaleht ning suust hakkab tilkuma ila, ja sellises seisundis sai see nõder temalt teada, et kuningas on samasugune nagu iga inimene. Sureb ainult üks kord ja on siis alatiseks surnud.

«Las nad otsivad sind, sa oled ju nähtamatu. Jakob, kus sa oled?»

«Hei, sinu juures!» vastas munk luksudes rahulolust, sest nüüd oli ta aru saanud ega tundnud enam mingit muret.

«Alles siis, kui sa oled kuninga ära tapnud ja kardinaliks saanud. Minu juurde tohib ainult kardinal tulla.» Seda ütles hertsoginna jahedalt ja üleolevalt, kuna ta meest kiiresti takseeris. «Liiga rasvane on see tõntsakas, et kähku Valois'd läbi torgata. Ta peab paastuma ja et ta ilmutustest osa saaks, tuleb talle koos toiduga pulbreid anda, ehkki ta ka nii juba kõike näeb ja kuuleb, mida soovitakse. Kloostriis maalivad nad talle silma ette tuliseid kuradeid, selleks puhuks kui eesel tagumised jalad kangeks lööb ja tõrkuma hakkab. Aga seda tema ei tee, ta on mul peos.» Seejuures tõmbas hertsoginna kella.

«Viige minema see haiseja ja õhutage tuba!»

Kuna ta akna juurde astus, poolpaljana nagu ta oli, tormas teda nähes kokku palju üllameelset noorsugu. Hertsoginna laskis end rahulikult imetleda, aken ulatus kuni põrandani. Ülisuurena oma uhkuse kirest, vaatas ta taevasesse päikesesilma, ja see ei pimestanud teda.

«Mina — julgen seda.»

ÕÕ MÕRVARIGA

Kui viimane Valois Louvre'i lossist põgenes, mõtles ta oma nõo Navarra peale ja soovis teda siia. «Kui ta mul siin oleks, peaks Pariis küll pisut vaiksemaks jääma, nii paljudel lööksime me pead maha. See linn on liiga suur, tal tuleb verd välja lasta. Mina olen ainus kuningas, kes siin alati on elanud ja teda oma õukonnaga

rikastanud. Guise'i avalik hukkamine kujunegu rahva peoks.»

Tuline ja kibestunud, suutis vaene kuningas ometigi jõudeajal oma mõtteid jälgida. Guise oli talle ühe välja pääsu salaja lahti jätnud, ta põgenes oma vaenlase nõusolekul, kes oli temast lahti ja haaras pealinnas ohjad enda kätte. Kuninga tõlla ees käisid ta kaardiväelased, sammu sõitis ta oma järgmisse peatuskohta, tema mõtted aga ei lahkunud iialgi nõo Navarra juurest. «Mul oleks tulnud Joyeuse ja mu kõige ilusam armee talle vastu saata mitte selleks, et Navarra seda lööks, vaid nad oleksid pidanud ühiselt Pariisi vastu liikuma ja mind vabastama!»

Pisut sügavamal mõtlemisel sai ta aru selle võimatusest. «Tema katoliiklik armee poleks käsku täitnud. Teiselt poolt, kui protestantlik nõbu oleks Pariisi jõudnud, siis oleks minu troon kadunud,» otsustas Valois, ehkki ta kahtles. Ta oli ainult liiga õnnetu, et just nüüd oma umbusaldusest loobuda. Ta pidas sellest kinni kui oma ainsast tugevusest. «Ka mu elu oleks kadunud,» väitis ta trotsist.

Henril endal oli suurim hirm mürgi ees, ja seda juba kaks kuud, alates ta nõo Condé surmast*. Prints Condé oli ära mürgitatud; tema enda naise poolt, nagu Henri uskus. Sedamaid pidas ta selleks suutliseks ka oma vaest Margot'd, tasakaalutu, nagu Margot nüüd on, oma mõttetute viha saak. Henri, kes armastas süüa ja kõikjal üle maa muretuna lauda istus, laskis äkki toitu keeta suletud köögis, järelevalve all. Nõbu Condé oli terve öö oksendanud. Järgmisel hommikul pärast seda einetab ta püstijalu, tahab malet mängida, jälle hakkab tal väga halb ja ta sureb; juba muutub nähk mustaks. «Ma leinan teda selle pärast, mis ta oleks võinud mulle olla. Niisugusena nagu ta oli, ma teda ei leina.»

Kakskümmend neli mõrvarit saadeti sel ajal Navarra kuninga vastu välja. Mida vaene Valois salajas soovis, nimelt et tema nõbu võiks talle appi tulla, seda kartsid teised ja tahtsid seda vältida. Räägiti, et Henri olevat surnud, nagu räägivad tavaliselt need, kellele see kasulik oleks, ja mõningad olid koguni võimelised täpsemat

selle kohta teadma. Hertsog de Guise päris Prantsusmaa kuninga juures tungivalt järele, kas see on tõsi. Kuningas võis ainult loota, et tema nõbu Navarra elab: pärast prints Condé surma oli ta Henri juurde saadikuid läkitanud, eriti härra de Montmorency. See oli tõepoolest tema viimane katse saavutada ainsa veel elava protestantide peamehe ületulek katoliku kiriku rüppe. Pärast seda oleks Henri krooni vaieldamatu pärija. Keegi ei uskunud, et tema protestandid võiksid veel temast lahku lüüa pärast seda, kui puudub kaaspretendent juhi kohale. Siiski: Henri tunneb neid. Ta teab ka, et ta peab seni sirgele teele jääma kui kõrvalekaldumine võiks näida nõrkusena. Tema sisemine kindlus ei saa truudusetust kasutada ja heidab enneaegse iha kõrvale. Kui kuningriik on võideldes võidetud ja kokku liidetud pärast kõiki tulevikus eesseisvaid eluvaevu, kui Henri on haliks läinud äraproovitud võimust ja vägivallast, kui tal nende pärast poleks enam üldse vaja midagi teha, siis läheb ta vabatahtlikult missale. Enne mitte. Ainult selle pärast, et teda sallitaks — mitte iialgi.

Vapper Henri aga kartis mürki ja nuga, kuna need ei võimalda end kaitsta, nagu kaitseb end nii sõdur kui südametunnistus. «Nuga on veel hirmsam kui mürk, mis ähvardab ainult söögiajal. Igal pool inimeste hulgas võib mul külm judin üle selja käia, kuna ma ei näe, mida mu selja taga keegi varrukast välja tõmbab. Väikest nuga on hõlbus peita, väga kerge on seda teha munga laia varruka puhul. Minu juurde tuli aga peen aadlik, ei osanud keelt, isegi mitte ladina keelt, ja esitas oma palve kokkurullitud pärgamendil, mille ta toosis välja tõmbas; pistoda libises tal seejuures iseenekest kätte. Ma pidin uskumata kiiresti kinni kahmama ja tal käe randmest välja väänama! Kapten Sacremore'i seevastu püüdsid kinni mu inimesed. Tõendid on seal, klapib; ta on mu jälile saadetud. Muidu poleks ma seda nii julgest ohvitserist uskunud. Mõrvarid on arad, aga kas pean mina neid alatasa kartma? Lõpuks tahan ometi ühega neist veini juua ja tema nägemisega harjuda.»

See juhtus Néraci lossis. Ohtul saatis Henri kõik minema, laskis vangi sisse tuua, talt köidikud ära võtta,

ja jäi oma mõrvariga kahekesi; mõlema vahel oli ainult laud.

«Kapten Sacremore, ma tahan teilt teada saada, kuidas tapmine on. Saada tapetud — sedagi ehk pean ma võib-olla kogema, aga mitte teie kaudu. Sellest arast mõrvast rääkige mulle kui sõdur ja vapper inimene, Noh?»

Mehel olid kurjad silmad, muidu oli ta ilus, mingi iseka, üksi oma rada käiva mehe metsiku iluga. Istus meeldiva hoiakuga, itaalia päritoluga aadlik; juba üksnes näojoonte sügav iroonia oleks teda ära märkinud. Ta ei vastanud. Henri lükkas veini tema poole, selle eest tänas ta hästikasvatatult ja jõi klaasi tühjaks.

«Teid võidaks mürgitada, härra Sacremore.»

Seeütle imestas mõrvar viisakalt.

«Sire! Surmamisviisi valimisel minu jaoks ei tarvitse te puudust tunda.»

«Kuidas arvate, missuguse ma valin?»

«Sire, kõige austusväärsema, kahevõitluse,» ütles mõrvar ja laskis oma kavalusel kergemeelsusena näida.

«Härra Charles de Birague, ma ei naljata. Te tulite maale endise kantsleriga, kes meie maavaldajaid vanglas kägistas, et vana kuninganna saaks pärida. Teile lubati, kui te mu tapate, palju hispaania päritoluga kuld-pistoole. Te võitsite lahinguväljal õnnesõdurina nime-tuse Sacremore*, jääte aga Birague'ks.»

«Sire, te tahate mind teotada. Mina pakun seevastu teile, et me ausalt võitleksime. Mina kui teie mõrvar olen teiega võrdseks saanud, sellepärast istute te minuga üleval, siin surmavaikses öös.»

«Seda ma tean,» ütles Henri. «Sel tunnil olete minuga võrdne. Mida oleksite muide teinud, kui see teil oleks õnnestunud?»

«Ma oleksin Prantsusmaa kuninga teenistusse jäänud, ja too saatiski mind.»

«Te valetate — valetaksite isegi siis, kui kuld teie taskus poleks olnud hispaania päritoluga.»

«Hüva,» nõustus Birague. «Aga sellesse kuningriiki oleksin ma tõepoolest jäänud, sest see on kõige nõrgem, kõige parem minusuguse jaoks. Elanikud peavad kogu maailmaga ja omavahel tülis olema, siis on nad mu

rahvuskaslased ja mängivad minu mängu. Sire, ma tean, et te muudate selle ära, kui te ellu jääte. Sellepärast proovisingi teid tappa, oleksin seda teinud kogu ilma tasuta.»

Seal nägi Henri nurjatuses ära sirge tee ja kindluse; ta poleks seda uskunud.

«Sacremore, teie sõjanimi on ära teenitud või pea-aegu ära teenitud.» Seda öeldes asetas Henri oma pistoda keset lauda. «Kumb kiiremini pihku kahmab, Sacremore!»

Vaevalt oli see lausutud, kui juba mõrvari käsi lendu läks, sattus aga teisele käele. Mõlemad vaenulikud käed tõmbusid tagasi laua servani. Ainult silmad hoidsid teineteist kindlalt, nad valvasid hüppevalmilt, võbisedes ja suure naudinguga. Kuid Henri kavatses üllatust.

«Sacremore, ärge lootke enam mingile rahale Hispaaniast. Ma andsin sinna teada, et te reetsite ja töötate tulevikus minu kasuks.»

Seda kuuldes ajas mõrvar hambad irevile, ta polnud oma vihas enam mingi ilus mees. Tema lõkendav lõust tingimata kohutas, võib-olla hüütigi teda just selle pärast nii, nagu ta nimi oli; ja nii sai ta aega, et pistoda enda kätte haarata. Henri võis veel üksnes laua ümber tõugata, seda ta tegigi. Laud oli raske; et sellele mitte alla jääda, vajab mõrvar oma mõlemat kätt, see-juures kaotas ta pistoda. Kui ta põrandalt püsti sai, kargas ta ukse kaudu välja ja põgenes mööda lahtist galeriid minema kergelt nagu tüdruk.

«Sacremore! Jääge seisma! Teie võite minu juures raha teenida.»

Pimm, põmm, ja kukkumine trepilt. Vahipost õues tulistas; Sacremore'i pole enam.

«Kahju. Vapper sell, ja mina oleksin tema ausaks teinud. Juhuse tõttu surma saada — pärast sellist ööd!» Henri unustas täiesti, et ta ise oli öö ja proovi läbi teinud. Ka mõrvari ees ei tohi väriseda.

Valois võitles samuti oma kuningriigi ja enda mõrvaringiga, istus nendega laua ääres ja elas koledas hirmus. Tookord pidas ta seisustekogu kokkutulekut Blois's*. Kuningas oli sinna põgenenud; peagi järgnes talle Guise, ka Liiga peamehed võtsid jalad selga, kuusteist meest, kellest igaüks käsutas üht Pariisi linnaosa.* Jah, alamrahvas tuuakse pealinnast kohale ähvarduseks provintside mõistlikkudele saadikutele, kellega Valois võis äärmisel juhul arvestada. Mõistus on kahtlane ja see kohutatakse ära. Jõuk flagellante* ründab ootamatult kuningat; neid peab ta küll vastu võtma, ta ise on nende etendustes kaasa löönud, kalduvusest esineda tundmatuks riietatuna. Üks tema surnud lemmiku Joyeuse'i vend kujutab endast ristilöödud. Kannatusmüsteeriumist osavõtjad, lausa metsikud, murravad vaese kuninga pelgupaika sisse. Kristuse haavadeest voolab verd, rooma sõdurid täristavad roostetanud relvi, ootamatult hüppavad nad erutatud rahvahulga sekka. Pühadeks naisteks on õieti kaputsiinlased, seda paremini oskavad nad ulguda, haliseda ja end pikali visata. Siis murdub piitsahoopide all maha ka inimesepoeg. Tõsta ta üles, Valois! Kui sa tõrgud, reedad sa religiooni. Kui mitte, oled sa meil rahvamõllu sees, ja ainult ühestain-sast noast aitab. Samal ajal kartsid nad aga iseennast ja oma pahelist joobumust.

Mida pidi sellest mõni õpetatud jurist ja kuningliku parlamendi liige mõtlema, sest ka neid härraseid sunniti koos ulakustele. Õpetatust on raske unustada, ja selge vaim ei lähe käsu peale segaseks. Sellisel juhul kergendab pööret see, kui massiliikumise ühined; vajud sellesse üleni; ja kes muidu oleks liialt palju mõtelnud, õpib massilise liigutatud oleku ja rahvustervikluse tõttu ulguma «nagu vasikas». President de Neuilly jõudis selles küllalt kaugele, nii et isegi türann Valois oli liigutatud, aga just tema vastu pidi ta kogu solvatud rahva oma pisarate läbi üles kihutama, kuna jutlustaja Boucher sedasama saavutab, kui ta suud vahutab. Igaüks omal viisil; hertsog de Guise tegi seda paljude räpaste käte surumisega, mis talle muide väga vastik oli.

Hertsog de Guise'ile hakkas kõik vastikuks muutuma, tema osa rahvakangelasena, tema agarus sõpruses Hispaania heaks, tema suhted. Umbritsetuna hispaania võllaroogadest, kes teda jälgisid, pidi ta kõikvõimsale don Filipi saadikule omaenda valitseja häbitult saagiks jätma. Ta pidi rääkima: «Kuningas, teie isand, tuleb meile appi, kui meie valitseja toetub hugenottidele.» Guise oleks meelsamini ise hugenotiks hakanud, kui et seda veel tihti korrata.

Edevus ja ta leplikkus austamise suhtes, mida talle teenimatult osutati, puha nõrkused õieti, olid ta väärale elurajale paisanud. Ta oli liiga hea päritoluga, et seda mitte teada. Ainult üsna väikesed inimesed peavad end suurteks meesteks, kui mingi väär ja hullumeelne massiliikumine neid tippu tõstab, kuhu nad ei kuulu. «Elagu juht!» kuuleb hertsog de Guise ja tahaks peitu pugeda või veel meelsamini kogu seltskonna nende pisipoodidesse tagasi kihutada. Tema südamesooviks on ära leppida kuningaga. Kuningas peaks tema oma asetäitjaks nimetama kogu kuningriigi üle, seda aga enne kui armaada Inglismaalt võidukalt tagasi jõuab ja hispaanlased häbematuse tipu saavutavad. Guise tahab neile veel enne vastu astuda. Selleks aga on üht vaja; ka seisustekogu Blois's on koos ainult selleks üheks otstarbeks.

Kuningas pidi seisustekogule töötama ketserid välja juurida; nüüd peab ta kuulutama, et Navarra kuninga troonipärimisõigus on tühistatud. Kuningas otsib ettekäandeid. Navarra ise saadab kokkutulekule oma läkituse — pidulikult kuulutab seisustekogu sellest hoolimata tema pretensioonid tühistatuks. Ta jäetakse ilma esimese kuningliku printsi õigustest.

Seda vaevalt teada saanud, unustas Henri oma mõrvarid, oma muusa ja koos romantikaga hirmu. Ta astus sõtta. Kuidas? Kuningas ja Liiga, kõik on valla päästetud üksnes tema vastu, ja nad tegelevad rongkäikude ja kisa saatel vaimse kõlvatusega, mida Henri oma loomu kohaselt põlgas rohkem kui mõnda Sacremore'i. Tappa ja ülekohut teha tahab elu, aga ta ei taha, et sellepärast silmakirjatsetakse ja mõistus kõrvaldatakse. Henri läks sõtta Bretagne'i, kaugele üles läbi kuningriigi, mille esindajad teda vahepeal pidulikult taganda-

vad ja ära tõukavad. Ta pidas lahingut kuninglike ja Liiga vägedega, mis talle olid seekord üks ja sama, sest ta oli kibestunud. Sirgel teel troonile — ja veel kord alla kukkuda nagu alguses, alles tundmatuna. Cout-ras' suur võit — nüüd aga jälle sood, väikesed linnad ja varitsuspaigad, keegi vaene aadlik langeb, sada vaenlast lasevad end kinni püüda, rahe, torm, me võtame ära ühe mereäärse lossi. Oleks me kahur ometi varem päralt jõudnud! Rumal lugu, võidelda mere ja tuultega!

Lahingu õhinas unustas ta oma tüdimuse ja viha; rõõmustas, et ta on elus ja hingab, ehkki see vaenlastele ei meeldi, ja võita maad, ehkki vaevalt märgatavalt. Ühel lõunaajal puu all üksi olles, lõõtsutades hoogsast liikumisest, parajasti surmasuust pääsnuna, asub ta oma söögi kallale; pisut hajameelselt vaatab ta ringi. Maa on avar, sulab taevaga ühte, vaikib ja laseb merel endast üle mõirata. Ta ei taha Henrid, ta ei tunne teda isegi, ja kui Henril poleks sügavat sisemist julgust, võiks ta karta, et tema jaoks algab alati kõik uuesti otsast peale nagu siin. Needsamad pildid pöörduvad lõpmatult jälle tagasi: sood ja varitsuspaigad, sada vangi, keegi vaene aadlik langeb, pea ees; on torm, sajab rahet, ja mereäärse lossi pean vallutama; oleks meie kahur ainult juba kohal! Tema pihus, mis on püssirohust must, on tema söök, leivakooruke ja üks õun.

Tal on nälg ja ta ei lase end millestki kohutada. Ta on siia jõudnud elureisiga — kunagi oli mägestik päikesepaisteline, tema naeris ja käis läbi õnnelike ojade. Juba noorena läks ta õnnetuse kooli, õppis mõtlema, kuni tal suu hakkas kõverduma, või vähemalt mõnikord kõverdus. Pöördunud tagasi koju, tegi ta läbi kõik tavallised eluvaevad, nagu teeb igaüks, kel on näljane keha ja nahk, millest võib kergesti auke läbi puurida. Väikest laadi olid esmalt vaevad; asu aga neile ainult päriselt kallale, kohe läheb nende olemus suuremaks. Nüüd on ta kuulus, teda vihatakse, igatsetakse, kardetakse, — koge ka, kuidas eluvaevad võivad tagasi langeda eelmistele astmetele; ja ühe puu all, püstijalu, sööb ta oma pala.

Samal tunnil võttis Prantsusmaa kuningas vastu saadik Mendoza. Tol oli sõnum armaada võidust ja ta las-

kis seda otsekohe trükis levitada. Seejärel sõitis ta Pariisist Chartres'i; tema esimeseks sammuks oli auväärses katedraalis püha Neitsit tänada. Pärast seda läks ta kuninga juurde, kes tookord parajasti piiskoplikus pa-lees elas. «Victoria!» * ütles saadik ülevusega, niipea kui ta kedagi silmas — astus kuninga juurde sisse ja näitas talle oma kirja. Siis hoidis kuningas ta silme ees uuemat: inglased olid armaadat tulistanud, olid viisteist laeva uputanud ja viis tuhat meest tapnud. Maandumisele Inglismaal ei saanud enam mõeldagi.

Mendoza püüdis kõike maha salata, ja isegi see, mis osutuks tõeks, ei takistanud teda ülevaks jäämast. Viisteist laeva põhja läinud — aga armaadas oli sada viiskümmend, lausa hiiglased, lausa puutornid. Viis tuhat surnut — sellest on maandumisarmee vaevaltmärgatavalt nõrgemaks jäänud, rääkimata lähenevatest täien-dustest.

Ainult et need tõeliselt ei lähenenud, vaid olid Hollandis blokeeritud. Prantsusmaa kuningas imetles viisakalt neid ujuvaid torne, mis don Filip suurima ettenägelikkusega oli ehitada lasknud. Kahjuks tõi nende kõrgus neile kaasa kahju, et nende kahurid ainult kaugele võisid tabada, ja veel kahetsusväärsem oli, et admiral Drake * suurepärase laevastiku nõrga koha kiiresti avastas. Tungis Plymouthi sadamast oma paatidega kuni hiiglaste keredeni välja ja puuris need läbi. Kui ülekohtune, taevast ise asus vale leeri poolele, tormid ajavad veel nüüdki, kui me räägime, hispaania laevu laiali, mõningaid kuni Jäämereni, seal purunevad nad.

Hispaanlane ei naera eales, muidu oleks saadik pidanud naerma tormide ja inglaste lapsikute kallaletungide üle maailmavõimule. Ta vaikis ja avaldas põlgust. Kuningas ei katkestanud teda selles; nad seisid kivises saalis teineteise ees, kummalgi kübar peas. Ülbeks muutusid kõigepealt paar õukonna isandat.

«Inglise kuninganna triumfeerib!» ütleb Crillon küllalt valjusti.

«Elisabeth näitas end oma rahvale valge hobuse seljas,» lisas keegi teine juurde.

«Suur rahvas,» ütles kolonel Ornano kindlalt.

«Õnnelik rahvas, on päästetud, on vaba, ja armastab

oma säravat kuningannat. Nelikümmend viis aastat ei suuda midagi teha selle kuninganna ilule, kes on võitnud.»

Biron, Navarra Henri vana vaenlane, ütles selle kohta: «Ühtne rahvas. Meie peaksime ühtsed olema.» Seda maid käis läbi koosolijate kahin, ja edasi anti üht nime, esmalt veel salaja.

Kuningas lahkus saalist, tema järel saadik. Kuningas sammus läbi võlvkäikude; ta esinemine oli majesteetlik, nagu Valois seda oskas. Ühe tagumise akna juures jäi ta seisma ja näitas alla õue. Saadik tundis ära umbes kolmsada türgi vangi, nagu neid hispaania laevad galeeriorjadena kaasa veavad. Ta küsis, kust need pärit on. «Ühelt randunud armaada laevalt,» vastas kuningas. Saadik nõudis nende väljaandmist. Vastuse asemel seadis kuningas end ühe akna alla kogu pikkuses. Orjad langesid põlvili ja hüüdsid üles: «*Misericordia!*» * Kuningas silmitses neid ja pöördus ära. «Selle üle tuleb nõu pidada.»

Tema õukonna härrased julgesid lausa välja öelda: «Nõu on juba peetud. Prantsusmaal pole mingit orjust. Kes Prantsusmaa pinnale on astunud, on vaba. Meie kuningas annab oma liitlasele, sultanile, ta inimesed tagasi.»

Kuningas tegi, nagu ei kuuleks ta seda, erilise austusena saatis ta saadiku trepi juurde; too pidi siiski kogu oma uhkuses veel paljutki alla neelama. Ta ees ja taga mainiti paljudest rahvustest vange, keda Hispaania oli sundinud oma laevastikus sõudma; ka prantslased olid üldise ikke alla langenud. «Sõdurid ja meie kaasmaalased! Mida tahab Hispaania meist teha? Seda sama, mis maakera rahvastest: orjad.» See oli esimest korda, et sellised sõnad Prantsusmaa õukonnas kuuldavale tulid, see oli päeval, mil teatavaks sai uudis armaada hukkumisest.

Saadik oli juba ära sõitnud, aga kuningas ei tõmbunud tagasi; ta näis ootavat, keegi ei teadnud mida, paljud arvasid teda oma endisse tühjusse langenud olevat. Seetõttu tõid nad veel vabamalt kuuldavale ja kordasid ägedamini, et kõik selles kuningriigis peavad üksmeelselt oma vabadust kaitsma Inglismaa eeskujul. See

maa oli kõige kohutavama saatuse käest pääsenud, sest hispaania laevadel veeti kõiki inkvisitsiooni piinariistu kaasa. Prantsusmaa katoliiklikus õukonnas oli ka protestante, niihästi tuntuid kui ka varjatuid, ja kes teab, missugune neist laskis endale mõttesse tulla öelda: «Mõttevabadus, sellest oleneb kõik: see tagab meie õiguse ja meie ühtsuse.» Selle asemel et teda vaikima panna, andsid nad üksteisele edasi ühe nime, sellesama mis ennist, ainult nüüd juba julgemini; ja Biron, veel kord Biron, pöördus kuninga poole.

«*Sire!* Navarra kuningas on parem kui ma arvasin. Väga harva märkab üks inimene oma ülekohut. Mis puutub minusse, siis tunnen ma selle ära.»

Sel silmapilgul jõudis Guise kohale. Mendoza saatis tema, et ta kuningat alistumisele sunniks. Ta oli valmis seda tegema, ta ähvardas otsekohe kolmekümne tuhande hispaanlasega, kes asuvad Flandrias. Üks hääl kostis: «Ja kus asub Navarra kuningas?» Guise ootas asjatult, et Valois vahele astub. Vähemalt ta ise oleks pidanud seda tegema, aga julguse kaotamine järgneb tekkinud tülpimusele, ja järgneb järeleandmine. Üks hääl kostab:

«*Sire!* Kutsuge Navarra kuningas!» Ei mingit vastu-rääkimist, ei karistamist. Guise ja ta Liiga annavad lähemal ajal Flandria piiril ühe kindluse hispaanlastele üle, nad teenivad edasi vaenlast ja ähvardavad oma kuningat. Täna on hertsog de Guise'il päev, kus armaada kaotus laseb tal iseenda üle selgusele jõuda. Üks hääl kostab:

«Navarra kuningas!»

Oma sõjaväest eemal seisab Henri puu all. Maa on avar, sulab taevaga ühte, vaikib ja laseb merel endast üle mõirata. Henri kuuleb oma nime nimetatavat.

SURMATANTS

Ta on laokil mõtetega ja terava kuulmisega. Tema igapäevane tegevus läheb edasi, aga palju suurem ülesanne seisab tal otsekohe ees. Ta on tegevuses oma

asjadega, kahe jalaga tuttavas rängas pinnases. Ühtlasi ootab ta ülesannet, seesmiselt ülendatuna ja eemalolevana. Sel kaksipidisel vaheajal viibis Henri seal, kus ta sõda pidas, aga ka juba teisel: jah, jumalale lähemal. «Ma ütlen kui Taavet*: jumal, kes on mulle siiani võidu kinkinud mu vaenlaste üle, aitab ka edasi.» Nii ütles ta, ja isegi seda: «Ma olen parem, kui te arvate,» — uued sõnad tema juures.

La Rochelle'is tegeles kirikukogu tema pattudega; ta oli kannatlik, kuulas kahetsevalt pastoreid ega vastanud hoopiski, nagu ta oleks võinud: «Head inimesed, väikesed hinged, kes pidas siis vastu õnnetusekoolis ja elu vaevades, ja kes on kauemini vastu pidanud vaimsetele kiusatustele, kõigele kokku? Üksnes teie paljastustest minu ema kohta oleks piisanud, et pojalt julgust võtta, mina aga säilitasin oma külgesündinud otsustamisviisi!» Seda ei öelnud ta pastoratele La Rochelle'is ega hoobelnud sellega oma sõbratari krahvinna Gramont'i ees. Mida ta tolele teatas, olid sündinud faktid, tema võidud Prantsusmaa kuninga armee üle — ja siis, et kuningas on hertsog de Guise'i tapnud, viimaks ikkagi tapnud.

Henri oli ammuigi seda arvestanud: tema teated õukonnast olid täpsed, ja veelgi selgem tema ettekujutus inimestest. Ta nägi Valois'd oma seisustekogus; peaaegu ainult Liiga poolehoidjad kõige kohutavama terrori tõttu valimistel; kõiki on haaranud pöörane, jultunud ja riivatu viha ja nüüd ei teata enam, mis sellega peale hakata. Nad tühistavad kergekäeliselt kõik maksud, mis kuningas iganes oma neljateistkümne valitsemisaasta jooksul on kehtestanud; nad võtavad temalt viimse veel säilinud võimu, seega aga ka kuningriigilt ja iseendalt. See on neljateistkümnenda aastase ässituse ja väära rahvaliidumise tulemus. Lõpuks jõuab kõik oma eesmärgile, ainult tuleb küllalt tugevasti pähe taguda; siis kujuneb tegelikkus, ta muutub tõeliseks totruseks, ja küllalt kaua jutlustatud vale valab tõelist verd. Seejuures on nad väikekodanlased, täielikult juhmid religiooni, riigi ja kõige inimliku suhtes. Neile on heatahtlik Valois türann, tema kombeline riik häbiväärne. Nende Liiga kuningriigi rüüstamiseks ja reetmiseks aga, nad

vannuvad seda, toob ja tähendab «vabadust». Maksude kaotamine — see neil veel puudub, et oleks läbi viidud programm, mida neljateistkümne aasta jooksul on üle maa mõiratud.

Nende äravalitud ja ärganud kardseppade ning droogidega kauplejate naised tantsivad katmatult läbi Pariisi tänavate. See idee kuulub hertsoginna de Montpensier'le. Guise'i õele, Liiga fuuriale. Liiga protsessioonid peavad ahvatluse osas võitma alasti hullumeelsuse läbi. See on juba liig; väikekodanlasi on arvukalt, nad ei taha koos kõik leegitsevate peadega hukatusse joosta, ega lasta ka oma naistel metsistunutena sinna sisse hüpata. Peaasjalikult ei taha nad makse maksta; muidu aga on nad täis igapäevaseid vastuoitusid. Seetõttu tekib lühiajaline mäss ahnete seiklejate jõugu vastu, tänu kellele Pariis on sellisesse olukorda viidud. Seepeale Guise'i paratamatu arusaamine: ta peab talitama nii, et kellelgi poleks tagasiteed, lõplik peab sündima, kuningas surema.

Kuningas oli tookord nii vaene, nagu seda isegi Navarra Henri veel pole olnud. Tema õukond oli laiali läinud, tema viimased nelikümmend viis aadlikku vaatasid ringi isandate järele, kes võiksid hästi maksta. Valois'l pole midagi süüa, saab Henri teada. Tema köögis on tuli kustunud. «Kas ma ise ei puhunud selle ära, kui ma tema parima sõjaväe Coutras' juures purustasin? Ma pean talle appi minema. Nüüd palub ta Guise'i. See kerjab tema heaks Liiga juures. Midagi pole teha väikekodanlastega, nemad on kõige rumalamad sel maailmas, nende peale võib loota ainult ilma südametunnistusega juht. Ta ei tohi ainult asju liiga kaugele ajada. Ta usub, et kuningas pole enam mingi mees; Guise aga pole mingi kuningas, ta ei tunne meid veel. Kui saadikud teatavad, et me oleme lõpu eel, siis voolab meile aastasadadest veel vana jõudu juurde. Ma tahan Valois'd aidata,» mõtleb Henri.

Guise muutub täitsa jultunuks, nii kuuleb Henri. Ta hakkab ettevaatust unustama — elab ise kuninga lossis Blois's, et hoida kuningat kindlalt peos. Ja miks mitte Valois teda? Guise'il on kõik võtmed; sellest hoolimata ei saa ta enam midagi teada, sest küllalt hilja on haka-

nud kuningas umbusaldama oma ema, ta on ema usaldusalused eemaldanud. *Madame Catherine* ei saa enam seda teha, mis oli ometi tema elu: spioneerida ja reeta. «Palju õnne, mu Valois, sinu salajastele abinõudele. Sa oled ainult väga üksi nii eriliste otsuste jaoks.» Guise ei taha midagi teada; hoolimata kõigist hoiatustest — viis tükki ühel päeval — ei võta ta midagi ette; sel on mitu põhjust, Henri tunneb neid. Esiteks on Guise upsakas. Ta ümbritseb end nagu alati suurejoonelise kaaskonnaga; tõrgub samal ajal hädaohule mõtlemast. Järelilikult esineb silmapilke, mil ta on kaitseta, ja ühest hetkest aitab. Tema kõrkus hukutab ta — mitte ainult sellepärast, et see tema ettevaatamatuks muudab. Ta peab ennast ka liiga heaks selle osa jaoks, mida ta mängib; Henri ju tunneb oma vana mänguseltsilist. «Minu Guise'il hakkab lõpuks kõrkusest paha, ta ei talu kauem omaenda inimeste hingeõhku. Mina aga, kui ma oleksin Guise ja kaabakas, mina oleksin ka mees nende lõhnu taluma, haistma küüslauku, veini ja nende jalgu. Aga ma ei suuda välja kannatada Hispaania haisu, niisiis ei tuleks sellest midagi välja. Guise on peale selle koomiline,» mõtleb Henri.

Oma mõtisklustes öise laagritule ääres või üksi olles puu all istudes jõudis Henri terve selle loo lõbusa küljeni: Guise maksab peale. Ta ei taha igavust tunda, on õukonna tagasi toonud, toidab ja peab ülal tervet kaunist seltskonda, Valois kaasa arvatud — selle asemel et teda mõrvata. Tal on naisi rohkem kui see talle head teeb, ja me tunneme seda lõbu, oleme ise kogenud, et see kahtlust soodustab ja tülpimust mitmekordistab. See väsitab, iseäranis sellist koljatit, just need väsivad. Kes teab, võib-olla ta ei tahagi muud kui väsida. Kõrkus, tülpimus, lõbu, kõik koos oleks lõpuks ettekäändeks silmade sulgemiseks ja hoobi ootamiseks. Meie ise pääsesime alles hiljuti sellest kiusatusest. Pool vurrudest läks seejuures valgeks.

Kui ratsakuller kohale jõudis sõnumiga: hertsog de Guise on tapetud kuninga toas, kuningas vaatas oma voodieesriiete tagant pealt, — ei imestanud Henri ja oli sellega rahul. Juhtumuse üksikasjad, iga pistoda torge eri mõrvari poolt, kõik vihased ja nii peatud, nagu ei

usuks nad ise oma tegu, — Henri kuulab seda rahuga. Ta nuttis lahinguväljadel, siin mitte. Nad olid end surija jalgade külge riputanud, ometigi oli ta neid läbi toa lohistanud kuni Valois' voodi ette, kes värises, määratses, jubedalt võidurõõmutses — ja langenule oli ta tõepoolest näkku astunud, nagu kunagi Guise surnud admiral Colignyle. Jumal ei unusta midagi, seda nägi Henri. Kui ka kõik seadused puruneksid, tema oma jääb jõusse.

Viimase öö oli Guise veetnud Sauves'iga; ka Henri ise oli sellesama naise juures lebanud veidi enne oma põgenemist. Too naine, kes Henrid ei armastanud, aitas tal ta suures üksilduses meelt kergendada. Oma ainsat isandat ja käskijat pidi ta kõige viimasena nõrgendama, nii et too oma hallis siidis veel hommikul külmetas, kuni teised tema päris külmaks tegid. Ela hästi, Guise, ja tervitus Sauves'ile. Kuningas triumfeerib. Lotringi kardinali* laskis ta vanglas ära kähistada; kolmandat venda, Mayenne'i, ta veel otsib, leidku ta tema! Surmatants, terve see kaheksakümne kaheksas aasta, ja kõige suursugusemad tulevad järjekorda veel päev enne jõulupühi. Poo neid Pariisis, mu Valois! Kakskümmend neli tundi ripuvad president de Neuilly, kes oskas ulguda «kui vasikas», ja kaupmeeskonna eestseisja. Üks aadlik, keda Guise kaitses, kauples inimlihaga. Üles puua, Valois! Surmatants hakkas pihta meie mürgitatud nõo Condéga, ja ka meid varitsevad tapjad, nii mind kui sind. Mitte meie ei kaubelnud inimlihaga. Üles puua, Valois!

Nii ütles see, kes paljudel oma «tapjatel» on joosta lasknud ja kes tahtis koguni sellega harjuda, et ööd koos nendega veeta. Ükskord aga lõpeb ka alistumine kurjale, mis inimloomuses peitub. Sellel on oma hea külg ja inimene teab seda ise; see teeb tema kurjuse andestamatuks. Iidseist aegadest alates on inimsoo parimad esindajad pidanud tänamatut võitlust mõistuse ja rahu eest. Eauze ehk inimlikkus — oli äärmiselt naeruväärne; niisugune sõna nagu «vaimusõdalane» paneb muigama, kui inimesed ometigi toored ja rumalad on ja selleks jääda tahavad. Siin on aga üks kuningas, nimega Henri, see oskab rattale tõmmata ja üles puua

niipalju kui soovite; ka olete te tema vastavasse meele ollu viinud tema terve mõistuse liiga õela mõnitamisega. Surmatants, kesta edasi! Aastal on veel üks nädal. Ma ootan ainult seda tundi, mil ma kuulen öeldavat, et õnnis Navarra kuninganna on lastud ära kägistada. See ja sinna juurde tema ema surm, siis alustan ma Siimoni * tänulaulu: «Issand, nüüd lased sa oma sulasel rahus ära minna.»

Nõnda rääkis ja kirjutas ta, selliselt oli ta meelestatud pärast Blois' tapatalgut. Ta lootis, et Valois peale selle tapab oma hea õe Margot' ja veel parema ema *madame* Catherine'i. See suri vahepeal tõepoolest — ilma võõra kaasabit, ainult oma õrna olemuse vapustusest, mida põhjustas Guise'i lahkumine siit ilmast, ja kuna keegi ei uskunud, et tema käsi polnud seal mängus, kus mõrvati. Kui sind süüdistatakse selles, mida sa enam ei suuda, see on ränk niisugusele vanale mõrvarile. Talle ei jäänud enam muud üle kui maa pealt lahkuda. Tõesti surnud? Selle sõnumiga kisti Henri oma meeolust välja. Ta oli liiga hästi prohvetit mänginud, kuid ta ei armastanud ju tappa. Tal hakkas hirm oma kunagise Margot' pärast. Surmatants, jää seisma!

PUUD TEINETEISE POOLE

Seda ei saa ammu enam peatada. Henri oma väikesõjas ratsutab tugeva külma käes, kangestub oma soomusrüüs; tarvis hobuselt maha tulla ja end tugevasti liigutada, sooja pärast. Veidi hiljem, pärast sööki, hakkas tal iseäralikult, imelikult külm. Ta märkas selgesti, et tema käes oli kord saada kaasa tõmmatud sellesse tantsu. Tegelikult avastati kopsupõletik. See juhtus ühes väikses külas, ja haigus oli nii äge, et nad pidid ta sinna mõisamajja lamama jätma. Aknaruutudel klirises jää, tema palavik tõusis, kuni näis, et ellujäämiseks pole enam mingit lootust; ainult tema ise hoidis selle alles. Ta ütles endamisi: «Ma tahan selle täide viia. Kõik möödunu ei või olla ju asjatu.» Ta arvas valjusti rääkivat, aga sosistas ainult: «Sinu tahtmine sündigu!» Issanda tahtmine oli kindlasti see, et Henri võitleks ja viiks lõ-

pule kord alustatu — kuigi teda täna nagu Laatsarust * ainult linade abil pööratakse ja kriis, mis teda veel päästa võis, oli tundide küsimus.

Samal ajal kui ta mitmeid kordi taevast avatuna nägi, toimusid kuningriigis tõepoolest niisugused sündmused, nagu korduks enne puhtamate sajandite algust veel kord kokkuvõttes üsna jube ürgaeg: surmatants, püha Veiti tantsutõbi ja laste ristosõda, katk, tuhandeaastane riik ühes pahupidipööratud silmadega, mis vahel pimestusid puhtast pettekujutlusest. Siis toimus see. Hei, ütles üllameelne noorsugu nagu «Jakob, kus sa oled?». Lõpuks on võimalik inimestega mängida. Naerda pole siinmail midagi. Kes vastlateisipäeval on lõbus olnud, see peab naermise unustama. Hoidke end kirikust eemalejäämise eest. Aga jutlustaja poolt nimepidi nimetamine tähendab: sa ei lähe enam elusalt koju. Üles anda, ette kanda, välja anda, võllasse saata, hei. Tasuks teise süüga koormamise eest astud tema ametisse või võtad ta äri üle; nii tuleb nüüd tavaliselt olla. Seepärast on auväärt inimesed seekord kaabakad. Teisiti korraldatud ajal on nad ülimalt korralikud, nendest see ei olene. Nad on seda, mis parajasti tuleb olla, seekord omapead jäetud kaabakad. Nad pole seda, jumal hoidku, iseendast, ja see ei lähtu neist. Küsitakse, kust siis.

Ülimal määral vihkab pahupidi pööratud silmadega mass korraldatud mõtlemist. Üks promoveerimata üliõpilane, kel aga on vajalikud vaated, tungib professori kuuldesaali, astub ta mõlemale jalgale, laseb ta vangi panna ja nimetatakse tolle asemele. Noor arst kõrvaldab vanema, kes tal teel ees on: pole korralikult tervitanud, professor pesunaist. Sellesarnaselt talitab alamametnik: muutub küllaltki jultunuks, mida alandlikum ta muidu oli, kõrgete kuningliku parlamendi kohtunike vastu. Nad peavad koos temaga tulema ja totaalse rahva nimel õigust kuulutama, kuna rahvas alles pärast mõtlemise kõrvaldamist võib tõeliselt totaalseks muutuda. Kuidas siis enne seda! Sellele vastavalt tantsivad nende naised särgiväel läbi tänavate.

Toulouse'i kohtupresident tapeti rahva poolt. Esmalt barrikaadid, pärast seda võllas surnud kohtuniku jaoks, seal ülal rippus juba kuninga nukk. Kohtunik oli ku-

ninga tagandamisele vastu seisnud, selle eest poosid nad ta teise kõrvale. Viimane Valois oli vaene, nõrk inimene, keda kisti ka kuritegudesse. Ometigi sai talle oma elupäevade lõpul osaks suur au, et teda vihati mitte tema halbuse pärast, vaid metsistunud masside vaenulikkusest mõistuse ja inimväärikuse vastu — kui nende mõistete sümbol, nii ebapiisav kui see ka oli.

Ta liikus kui vain oma violetses, leinavärvi kuues, mida ta kandis oma venna ja ema pärast. Aga ta näis neid tõeliselt kandvat Guise'i pärast, kelle ta ise oli tapnud. Surnule polnud ta paras vastane. Alles ta tegu, tema ainus tegu, oli tema lõplikult relvituks teinud. Mõnda teist, mitte viimast Valois'd, oleks see tegu igal juhul edasi viinud. «Nüüd tuleb minna äärmusteni, nüüd tuleb tekitada hirmu, et ta minust üle ei saaks. Mis julgust siin, mis kaalutlust, mul pole valikut. Sõdurid siia, ja enne kui mu vaenlaste esimene uimastus on möödas, peavad nad olema maha löödud. Navarra, tule siia!»

Valois oma violetses kuues, kahvatu ja vaikiv, ei mõelnud ühelegi teisele nimele nii tihti. Ta liikus kui vain läbi oma lossi Blois's, üksi ja maha jäetud, kiriku enda poolt troonilt tõugatud, polnud mingit truudusvannet, mis tema rahvast veel sidus. Seisustekogu saadikud reisisid kuningriigi linnadesse. Teda poleks tema pealinn sisse lasknud, ennemini oleksid nad seal tema vangi võtnud ja tapnud — seda aga, nagu ta väga hästi teadis, inimeste seisundi tõttu, mis õigupoolest oli nõrkus. Raevutsev nõrkus, Valois oskas omaenda loomuse kaudu seda eraldada tervest tegujõust, mis asub ühes teises laagris. «Navarra,» mõtles ta kinnise ilmega; ei kutsunud, ei julgenud kutsuda. Hugenotti oma katoliikliku pealinna vastu, tema ise, Pärtliöö mees! Navarra oleks tema küll Louvre'i tagasi viinud, selle eest saaks ta aga kaela sõja maailmavõimuga, mis jäi kohutavaks nagu alati.

Kui armaada põhja läks, käristas ainult üks välgu-sähvatus viimase Valois' tumeda taeva lõhki. Talle ei jää enam aega äratundmiseks, et maailmavõim on ise surmavalt haavatud. See puudutab tema pärijat. Tema krooni pärija on oma riigi algul ilma maata, ilma rahata, peaaegu ilma sõjaväeta; aga tal tarvitseb vaid

võita ühesainsas tähtsusetus lahingus Hispaania palgasõdurite ja sulaste üle: mis sünnib? Kergema hinge-tõmbe kohin käib läbi kõigi rahvaste.

Valois'le jääb see tumedaks, iga heli lämbub. Tema ümber pole enam kedagi, kes Navarrat hüüab. Väljas mitte kedagi, kes enne Navarra päralejõudmist väri-seks; kuidas oleksid nad muidu julgenud vaeselt kunin-galt ta viimased sissetulekud kustutada, ja seda pärast tema tohutu suurt, ainsat tegu. Toas oli külm, kuningas puged voodisse. Tal olid valud, naeruväärsed valud, tal olid hemorroidid; tema ülejäänud paar aadlikku naersid ta välja, kuna ta nuttis.

«Navarra! Tule! Ei, ära tule. Ma ei nuta oma tagu-miku pärast, vaid minu ainus tegu oli asjatu. Nüüd oleks sinu kord näidata, mida sa suudad. Ei ole ka enam. Siiski. Ma tean, sina oled see mees, sinu kätte tahan ma end anda. Sinu tunnistan ma oma krooni pärijaks, ja kui ma oleksin ka kümme korda seda van-dega tagasi võtnud. Kuningriigil oled veel ainult sina; ma olen maksnud selle eest, et ma seda tean. Vaata mind, Navarra, mu viletsuses. Nii suur ja sügav pole see veel iial olnud kui alates minu asjatust katsest end vabastada. Pärast seda tegu hüüdsin ma: «Pariisi ku-ningas on surnud, lõpuks olen mina Prantsusmaa kunin-gas!» Ära mind nii nimeta, ma pole seda. Hüüa mind Laatsaruseks, kui sa lähened, Navarra. Ei, ära tule! Siiski. Tule!»

Mõlemad, lahutatud maa-alaga, mis moodustas suu-rema osa kuningriigist, olid täbaras olukorras. Henri sai siiski kriisist jagu ja oli peagi terve — ei langenud ka iial enam nende mõrvarlike kujutluste võimusesse, mis tema rasket haigust olid kuulutanud. Tagasihoid-likkusega rääkis ta härrade de Guise'ide lõpust: «Ma nägin kohe ette ära, et sellise ettevõttega ei suudaks härrad de Guise'id toime tulla ega seda lõpule viia, ohverdamata seejuures oma elu.» See oli tema järelehüüe, ja sellele vastav oli tema käitumine; see muutus veel diskreetsemaks, mõnedele näis see liiga tagasihoidli-kuna. Kas ta siis sugugi ei taha enam seda suurt sõja-retke teha ja vabastada Valois' ta vaenlaste käest, kes asuvad tõepoolest kogu vahemaa ulatuses nende mõlema

vahel? Ta sõbrad tundsid teda kui meest, kes oli alati valmis kaelamurdvateks seikadeks, ja seda väikeste asjades. Nii mõõdukas, *Sire*, selle suure puhul?

Henri aimas ära oma vanade sõprade mittepooleda hoiaku. Kõige vanemad hugenotid, isast pojani, harjunud religiooni eest surema, needsamad, kes *Contras* juures palveks põlvili langesid, ja just sellepärast sai hiljem surma Joyeuse, nemad nurisesid nüüd, ise nad ei teadnud veel täpselt, mille pärast. Appi minna katoliiklikule kuningale, seda soovisid nemad, ehkki neil oleks olnud raske ise seda uskuda ja õigeks võtta. Henri aga oli selle poolt, et enne peavad inimesed selleks täiesti küpseks saama, siis avaneks ka võimalus. Valois' juures polnud ka teisiti, nagu kõnelesid Henrile toodud sõnumid. Kurb viimne Valois oli oma eelmisest pelgupaigast lahkunud ja Tours'i linn, tema tormitseva kuningriigi iseäranis mõõdukas keskus, mis asub viljapõldude vahel mõlemal pool Loire'i kaldaid, võttis ta vastu. Valois lootis seal seni püsida, kuni ta küllalt paljudele oma aadlikele oleks meelde tulnud. Tema ellujäänud soosik, Epernon, kogus talle vahepeal jalaväge. Võis ikkagi nii lõppeda, et tema vaenlased teda veel enne üllatavad ja ta kinni püüavad. Kindel oleks üksnes Navarra. Kuhu ta ometi jääb?

«Mina, katoliiklik kuningas,» mõtles Valois, kellele vaevaga väge värvatakse. «Kas mu vägi ei jookse siiski laiali, kui ma hugenotid kutsuksin?»

Henri mõtles: «Küll ta kutsub mind, kui tema inimesed seda tahavad, ja enne seda oleks liiga vara. Mul on sügavas südames tahtmine sinu juurde minna, Valois.» Seda hoidis Henri salajas, käskis aga üksnes selle pärast sel esimesel märtsikuu päeval Mornay enda juurde tulla. See juhtus ühes väikeses linnas, mida tal polnud vaja vallutada, kuna linn ise avas talle väravad. Nad liikusid edasi-tagasi mööda lahtist galeriid kevadpäikeses, ja ilalgi polnud see nii uuena ja lootusrikkalt paistnud.

Henri ütles: «Midagi on muutunud, nüüd kutsuvad nad mind igalt poolt. Linnad vaidlevad minu pärast, milline tohib end mulle varem kätte anda. Kas on head inimesed hulluks läinud või teeb seda kevad?»

«*Sire*, võib ka olla, et soovitakse, et peate oma aega kaotama.»

«Milleks on mulle seda nii kibedasti vaja?» küsis Henri, ja ta süda lõi kiiremini; seda aga, kuna ta hästi teadis, mis asja tungivalt oli vaja teha, ja viimasel silmapilgul pörkas ta tagasi. Väga kaua on ta töötanud, on samm-sammult ja palehigis üles rühkinud eesmärgini. See on nähtaval, ta võiks juurde hüpata; siis aga kõhkleb ta, viimane liigutus jääb tegemata, ta ei leia äkitselt enam kõigi endiste sammude kindlust. Önn muutub vähem iseendastmõistetavaks kui võis arvata, kuni see oli veel kaugel ja oldi põhjalikult vaevade sisse mässitud. Kuninglik prints, aga jalad on mullast raske. Keegi teine peab rääkima, otsustagu ometi härra Du Plessis-Mornay, milleks muidu on ta vooruslik ja tark.

«*Sire*, teil pole enam kaht kuud kaotada ilusatele üksikasjadele. Nüüd päästke Prantsusmaa, muidu läheb ta põhja. Te peate kõigi jõududega, mida te kokku saate ajada, Loire'ini välja jõudma.»

«Seal on kuningas,» ütles Henri, ta süda hüppas üles.

«Just sellepärast.»

«Ma pean talle kallale tungima, Mornay?»

«*Sire*, te olete tema sõber, temast saab teie oma, pärast seda kui kümme tema sõjaväge pole teid suutnud hävitada.»

«Kas oli neid kümme, Mornay? Nii palju tööd ja vaeva? Tõepoolest, ja nüüd pole Valois'l ainsatki enam, Liiga neelab ta elusalt alla. Te ütlete, härra Du Plessis, et ma pean talle appi minema? See mulle juba meeldiks. Seda tuleb siiski kaaluda.»

Selle jutuajamise tagajärg oli, et ta tahtis teel üht linna osta, et pisut vähema võitlusega läbi kuningriigi jõuda; tema, kes sada korda oli oma elu kaalule pannud, kui selle juures vaevalt midagi oli võita. Nüüd oli võita kuningriik. Ent: müüre rünnata, maju tuhaks põletada ja laipu tänavaile jätta — niisugusel kuningal nagu tema tahab olla, on seda liiga palju seljataga, heameelega katsuks ta teisiti läbi saada. Sellepärast ostab ta linna, mis ise ei alistu, ostab hiljem koguni provintse, peab aga esmalt veel rohkem lahinguid võitma ja saama

raudrüüs vanaks, kas ta tahab või mitte. Muidu ei lase ta kuningriik end isegi mitte raha eest mõistlikuks, jõukaks ja tugevaks teha.

Selliseid kurbi tõdesid kandis lõbus Henri endas, oli ta siis teadlik või ainult aimas neid. Oli küll ilusti noor nende jaoks, kuid põhjalikult nendeks ette valmistatud. Missugune õnn, et tema kõrval oli Mornay, püha mees. See on täiesti tõsiselt selline mees, kes jääb usklikuks kogu oma isiklikus tarkuses ja seda hoollimata paljude õelusest, kellega ta kokku puutub. Tema usub sõna jõusse, mis on jumalast. Me peame selle ainult meelde jätma, nagu see sõna kõigepealt temast välja läks, selge ja õige, siis on ta vääramatu. Seetõttu koostas Mornay oma vürsti nimel üleskutse kõigile inimestele kuningriigis. Prantslased peavad olema üksmeelsed ja ühendatud.

Ta küsis selles: Mis on küll saavutatud kõigi nende haletsusväärsete sõdadega, vägivallategudega, mis miljonilt inimeselt on elu nõudnud, ja nii palju ära raisatud kullaga, mida ei suuda anda terve kaevanduski? Ta vastas, laskis aga õieti oma lugejal vastata: Saavutatud on rahva vaesumine. Et riik on surmavalt haige palavikus. Häda lõputult. Ta küsis: Ja kuidas näeb tulevik välja, kui niiviisi edasi läheb? Ta küsis esmalt aadlilt ja kodanikelt, andis ka kohe vastuse, mis nende enda kasu neile ette kirjutas. Siis kõrgenes ta hää, ta kõneles rahvale, nimetas rahvast kuningriigi viljaaidaks, riigi viljapõlluks, tema töö toidab vürste, tema higi kustutab nende janu. Kelle juures leiad sa oma pelgupaiga, rahvas, kui aadel sind jalgadega tallab?

Mornay ütles ja Henri ütles tema kaudu: Jalgadega tallab. Linnakodanike kohta väitis ta, et need imevad rahva tühjaks. Nende mõlema seisuse peale ei saa lootma jääda: rahval on ainult kuningas. Rahu ja julgeolek asub ainult kuningas — välja oli lugeda, missuguses. Tagakiusatute ja vaeste kuningas, hõbedaste rüütlite ja maksurentnike võitjas. Kuna aga just tema nimel üleskutse välja läks, ei jätnud Mornay tema poolt Prantsusmaa kuningale töotust andmata, et ta on ustav temale. Kui Navarra Henril on ükskord ta plaan jumala õnnistusel lõpuni viidud, siis tahab ta osutada kuulekust

kuningale. Tema enda tasuks pidi olema tema puhas südametunnistus. Temale oli küllalt sellest, kui kõigil hea tahtega inimestel on vabadus.

Selline oli üleskutse, mis ettevaatlikult vältis ühtain-sat seisust, püüdega seda mitte ärritada, aga ka ilma suurema lootusega lepitusele. Vaimulikkonnaga pole midagi peale hakata, ja viha pimedat jõudu, siin Liigaks nimetatud, ei saa korrapealt peatada, isegi mitte tõega. Ometigi, kaugelgi tunti seda Navarra sõnadest. Tema Mornay usk leidis küllaldaselt õigustust. Tõde levitas ootamatut valgust; vaevalt usuti seda. Me võime siis olla üksmeelsed ja ühendatud? See polnud muidu ilal lubatud. Mis on juhtunud? Mõlemad kuningadki imestasid, nii väga kui nad ometi teineteise poole püüdlesid. Takistused pole kõrvaldatud; Navarra ei mõtle mingile usuvahetusele ainult sellepärast, et kuningriiki pärida. Valois peab nagu alati läbirääkimisi Liigaga. Siiski laskis ta Mornay'le teada anda, et ta olevat valmis, ja Navarra juurde saatis ta oma poolõe, *madame Diana* *.

Kahe kuninga vahel sõlmiti aastaks vaheahu *, mõlemad aga tahtsid, et see oleks igavene. Vahepeal oli Henri oma sõjaväega teele asunud, ja kuna linnad teda teel vabatahtlikult sisse lasksid, liikus ta kiiresti Tours'i poole. Kuningas oli sinna oma parlamendi kokku kutsunud. Need juristid olid mõistlikud, ja mida ligemale Navarra liikus, seda julgemaks nad ka muutusid; lõpuks andsid nad sellele lepingule kuningriigi seaduse jõu. See sündis kahekümne üheksandal aprillil. Kolmekümnendal ilmus Navarra oma sõjaväega.

Oli pühapäev, valge ja selge. Vaesele Valois'le näis, nagu tõuseks ta surnuist üles. Esimest korda lahkus temast hirm, et Liiga tema kinni püüab ja kaasa viib. Teiselt poolt ligines tema vend Navarra. Kuningas viibis missal, kui mõlemad väed kohtusid ühe jõe kaldal kolm miili linnast eemal — Prantsusmaa kuninga aadlikud oma vägedega ja vastas vanad hugenotid. Nad ei peatunud, see poleks hea olnud, vaid nad segasid otsekohe oma read, võtsid ühiselt oma hobuseil päitsed peast ja jootsid neid samast veekogust. Need talitused hoidsid ära, et nad asjata ei rääkinud ja üksteisele tarbetult näkku ei vahtinud. Nad oleksid silmanud vana-

nenud nägusid, kehasid täis arme; oleksid paljusid hädasid teiste juures märganud nagu iseendagi juures, ja neile oleks meelde tulnud oma mahapõletatud majad, tapetud perekonnad, kahekümneaastase kodusõja tagajärjed. Võimatu oli neil oma esimesel rahulikul jällelängemisel Pärtliööd ära unustada, seda ei suutnud ei tegijad ega ka ohvrid. Täiesti kohane oli päitseid lahti võtta ja hobuseid jökke viia. Navarra kuningas ootas seal taga ja laskis neil tegutseda; ette saatis ta oma jalaväe kindralkoloneli.

Ees vee ääres ütlesid nad: «Härra de Châtillon», ega tahtnud seda uskuda. Ometigi oli valge ja selge pühapäev, admiral Coligny poeg läks üksi marssal d'Amont'i* juurde ja embas teda. Vaba ruum tekkis nende isandate ümber, ja paljastati pead. See kord sündinud ja südames mõistetud, vennastusid mõlemad sõjaväed.

Kuningad järgnesid nende eeskujule. Poleks olnud hea sõjavägedele lepitust ette teha. Sõjaväed pidid pigemini ees käima ja veel olema imestunud, mis nad endale lubasid. Du Plessis' lossis teisel pool jõge ootas Prantsusmaa kuningas Navarra oma, ta laskis teda paluda, et ta tuleks üle jõe. Sellest nõudest oli näha, et Valois polnud õnnetusest veel küllalt õppinud, temast oleks ometi kurje kavatsusi oodata võinud. Du Plessis' lossi juures ühinevad Loire ja Cher. Kes siit üle läheb, on kaitseta, igast küljest võib reeturlik lask tulla, maa-säärel on ta kaitsetult Valois' võimuses. Paljud Henri omadest andsid talle tungivalt nõu mitte minna, kuid ta ei lasknud end eksitada, astus paati mõnede aadlike kude ja ihukaitsjatega, jah, jättis alles ka oma valge suletuti ja oma punase mantlikese. Igaüks nägi kaugelt, kes ta on.

Ta jõudis õnnelikult kohale, kuna jumal seda tahtis, ja ka igatsuse pärast, mida Valois tema järele tundis; ta mõistis seda omaenda igatsusest ja oli sellele see tõttu kindel. Teisel pool jõge juhtisid kuninga isandad teda lossi poole, kuningas ootas samal ajal teda pargis — ta oli tund aega varem kohale jõudnud, oli seesmiselt rahutu, väliselt aga nagu magaja ega sõandanud küsida: «Kuhu ta jääb? Ega teda pole ometi mõni õnnetus tabanud?» Tagasipöördunud õukondlastest ümbritse-

tuna, ei küsinud ta kelleltki, mis teda erutas. Ta kuulis aga öeldavat, et Navarra on lossis; siis unustas ta enese ja jooksis. Mõned sammud jooksis Valois, enne kui talle meenus ta majesteetlikkus ja ta seda avalikult esindama hakkas. Park oli täis inimesi — õukondlasi ja sissetunginud rahvast. Prantsusmaa kuningas pidi käima poole teed, teine pool oli Navarra kuninga jaoks.

Ta astus lossitrepist alla parki. Rietatud näis ta olevat kui sõdur, vammus oli õlgadelt ja külgedelt soomusrüü tõttu tugevasti kulunud, keha ligi liibuvad püksid olid sametist, närbunud lehtede värvi, mantel sarlakpunane, hallil kübaral suur valge tutt ja väga ilus pannel. Seda kõike nägid õukond ja rahvas täpselt. Peale selle märkasid paljud, ehkki vähema õhinaga, et ta habe juba halliks tõmbub. Kas Henril pisarad silma tulid, seda ei pannud keegi tähele, nii kergesti kui see tema juures ka juhtus, nagu vanad tuttavad veel teada võisid. Aga nendelegi oli vaevalt äratuntav ta kõhnaksjäänud nägu, kitsam kui kõik varem nähtud. Seda suuremana näis sügavalt alla kaardunud nina; selle juure sisse lõikub ümmargune volt; silmakulmud on pingutatult üles tõstetud. Nägu polnud lihtne; ainult tema otsustavus tegi sellest sõjamehenäo. Kidurale Louvre'i vangile ei võinud keegi mõelda. See Navarra läks kuningale vastu tugevate puusadega.

Poolel teel lahutatakse mõlemad rahvahulga liikumise tõttu. Mõlemad seisavad, otsivad teineteist tühemikkudest rahvahulgas, nad tervitavad, sirutavad käed teineteise järele välja. Nad on kahvatud ja sügavtõsised. Sel hetkel püüdlevad nad veel teineteise poole: järgmisel peab kõik teisiti olema. Rahu! Rahu! — ja lõpuks õiglase ja hea pidulik silmapilk.

«Ruumi! Kuningas!» hüüdsid vahid, rahvahulk jagunes, ja kuna nüüd Navarra kuningas Tema Majesteedi ette astus, kummardas ta, ja kuningas embas teda.

Uhel ilusal hommikul tuli Mayenne, Guise'i ellujäänud vend, ratsaväega ja tahtis kuningat kinni püüda. Loomulikult juhtisid reeturid, kellest tema ümber kunagi puudust ei olnud, kuninga sinna, kus ta oleks kadunud olnud. Üks mölder tundis violetse kuue ära ja ütles: «Sire! Kuhu? Seal on ju mässajad!» Juba asus Mayenne pealetungile. Vapper Crillon ei suutnud linnalähedast kohta kaitsta ja pöördus linna tagasi nii väiksearvulise meeskonnaga, et ta oma käega värava sulges. Navarra kuningas oli eemale liikunud, aga veel mitte kaugel, talle saadeti sõna järele. Tuhat viissada arkebuusimeest päästsid kuninga. Liiga omad kavatsesid kavalusega rünnakut seisma panna, nad hüüdsid: «Vaprad hugenotid, teie vastu pole meil mitte midagi, ainult kuninga vastu, tema aga reedab teid.» Vastuseks oli kogupauk.

Need vähesed sõjamehed pidid lõpuks tagasi tõmbuma, seda tegid nad pikkamööda, väikeste sammudega, tallasid edasi, ja üks kolmandik neist langes. Crillon, kuninga sõjamees, tunnistas sellest peale oma «kirge hugenottide vastu». Uus vaba julgus ja kindlus levisid, nähes sõpru, kes kuningale juurde olid tulnud — sedavõrd, et Valois ise tulle läks. Liiga aga koristas end minema, ilma igasuguse muu põhjusega kui ainult hirmu pärast. Henri oli väga õnnelik, et ta ei pidanud enam võitlema kuninga, vaid ainult veel kuninga vaenlaste vastu. See andis rahuldust ta vaimule, ja see on rohkem kui mõni alistatud kindlus. Henri tutvustas kuningale oma sõjaväge, tuli üle silla tuhande kaheksa ratsanikuga ning nelja tuhande arkebuusimehega, ja kui nad kuninga juurde jõudsid, küsis see: «Kõik on värsked ja rõõmsad, kas siis sõda polegi?» Henri vastas: «Sire! Ehkki olime ööl ja päeval sadulas, on see muhe sõda.» Valois mõistis teda; ta naeris esmakordselt südamest nagu Henri.

Kuningas oma uue julgusega kogus kuni suveni kokku viisteist tuhat šveitslast, ja seda ilma rahata. Enda omadega ja Navarra väeosadega oli tal nelikümmend viis tuhat sõdurit, tugev sõjavägi: see pidi talle ta kuningriigi pealinna tagasi võitma — oleks seda ka suutnud.

Mayenne'i väed sulasid vahepeal kokku, lõpuks jäi talle viis tuhat meest, ja ei mingeid hispaanlasi ega sakslasi polnud enam nähagi, sest väär ja häbistav massiliikumine vajub uue julguse värskel tuulepuhangu ees kohe kokku ja tal pole äkki enam mingit massi. Isegi ümberpiiratud Pariisis räägiti korraka avalikult. Pruunid mungakuued võisid end ainult veel relvastatult näidata. Kus on nüüd Liiga? Kus valitsev partei? Totaalne koletis koosneb põhiliselt kõige rohkem ühes kümnendikus osas määratsejatest ja ühes kümnendikus osas argpüksidest. Nende mõlema inimliigi vahel aga on — eimiski.

Kuninga vanad väejuhid ei teadnud õieti, kas Pariisi piiramist tõepoolest ette võtta või mitte. See võis kaua kesta, Liiga vägi paisub kindlasti jälle, kui piiramine kuhugi välja ei vii. Piiramist aga nõudis Navarra kuningas, kes pani selleks mängu kogu oma mõjuvõimu. «Kuningriigi saatus on kaalul. Ärge unustage, et me oleme tulnud seda ilusat linna suudlema, mitte aga tema vastu kätt tõstma.» Ta ütles veel muudki, mis seda üritust kuulsusrikkamana laskis paista kui mis tahes muud. Julget usutakse, ja seda teeb tema jõud. Seepärast võttis kuninglik sõjavägi kolmekümnendal juulil ära Saint-Cloud' linna ja silla. Kuningas jäi sinna, kuna Navarra ühe teise punkti Pariisi lähemas ümbruskonnas okupeeris.

Kaks päeva hiljem istus ta parajasti hobuse seljas, samuti ka tema vapper salk. Äkki kihutab galopis vastu üks aadlik, ütleb talle mõne sõna kõrva sisse; sedamaid pöördub Navarra. Kaksikümmend viis aadlikku võtab ta endaga Saint-Cloud'sse kaasa.

«Sire, mispärast kuninga juurde?»

«Sõbrad, kuna ta on saanud pussihoobi kõhtu.»

Seepeale vaikisid nad jahmunult, alustasid hiljemgi juttu ainult omavahel ja tasa. Terves selles loos on Liiga käsi äratuntav. Nii arvasid nad. See partei ja liikumine on juba kord loodud mitte võitluseks, vaid mõrvaks. Mungad Pariisis jutlustasid imest, ja teadsid hästi, millisest. Ime igatahes sündis mõrva näol. Ka meie isanda juurde tulid kolm noormeest, nad olid vandunud talitada nagu Juudit*, ja ainult nende käe läbi pidi uus Olovernes surema. Jah: aga too oskab oma mõrva-

ritega toime tulla. Vaene Valois mitte. Kes teda küll pussitas?

Kanäe, keegi mungake, kakskümmend aastat vana, paksude huultega, hiljuti kindlasti tõeline üllameelne noorsoo mustereksempel — nüüd leidsid kohalejõudvad Navarra kuninga aadlikud tema jäänused puruks mullunud pruuni kompsuna õues vedelemas. Pärast kordasid detud tegu polnud ta imelikul kombel mitte põgenenud, vaid end näoga seina poole seadnud ja sosistanud: «Jakob, kus sa oled?» Jakob oli ta nimi, — Jacques Clement*.

Krooni pärija viibis surija juures toas, kes algul ei paistnud veel surmavalt haavatuna. Siiski sai surm Valois'st jagu, sel ajal asus ta pärija kuskil mujal. Kui ta veel teadmatuna tagasi pöördus, heitis surnud kuninga šoti kaardivägi end esimesena ta jalge ette. Hõudis: «Haa! Sire, nüüd olete teie meie kuningas ja kääkija.»

Esimesel silmapilgul Henri ei taibanud — tema, kel oli ometi nii suur usk oma missiooni. Ta ehmus tugevasti; tema esimeseks mõtteks oli: «Seni pidasin omaenda võitlusele vastu, astun aga nüüd võidetu kohale, kes seal üleval mõrvatuna lamab, ja kuidas laman mina ükskord?» Laup langetatud, läks ta sellest trepist üles, astus surnu tuppa ja silmitses teda. Seni kui me veel elame, näeme me paljusid surnuid — vaimusilmaga näeme võrreldamatult rohkem surnuid kui elavaid; ja kes sellest teadlikuks saab, usub, et elab koos nendega sellessamas maailmas, ta kõnetab neid. Henri Navarra kõneles igavesele unele suikunud Henri Valois'le: «Iisraeli ilu on su kõrgete paikade peal maha löödud; kuidas on need vägevad langenud! Kuidas on need vägevad langenud kesk tapluse sees! Joonatan on su kõrgete paikade peal maha löödud.»

Vahepeal palvetasid kaks munku laiba juures, keegi härra d'Etranges hoidis surnu lõuga. Uuel kuningal pidi veel palju tegemist tulema selle härraga, samuti ka kõigi teistega, kes äkki nagu kokkulepitult tuppa tungisid. Nad surusid oma kübarad tugevamini pähe, selle asemel et neid uue kuninga ees peast võtta, või virutasid nad põrandale ja töötasid valjusti: «Parem surra

tuhat surma, parem igale vaenlasele alla heita kui taluda hugenotlikku kuningat!» See pidi usu ja meelsuse järgi kõlama, kõlas aga võltsilt, eriti veel, kuna mõningad neistsamadest isandaist kohe pärast mõrvatööd olid pärijale truudust tõotanud. Tõllal olid nad mures, mis neist saab; nad polnud veel kokku leppinud reeta kuningriik ja minna koos Liigaga. See näis neile pärast ühist kaalutlemist kõige kindlamana. Hispaania Filipi käes oli ikka veel enamik maakera kullast.

Et mitte läbi nähtud saada, selleks oleks neil tulnud otsida keegi teine — Henri ei pidanud neid hetkegi ussagarateks. Ta laskis endale õmmelda leinarüü surnu violetsest kuuest, tal oli kiire ja polnud raha riide jaoks. Violetne kuub tehti väiksemaks, ometigi tunti see ära, ja härrad müksasid üksteisele külge, põlgusest kuninga vaesuse vastu, kellelt pole midagi saada. Aega kaotamata saatsid nad kuninga korterisse delegatsiooni nõudmisega, ta pöördugu teise usku ja nimelt otsekohe. Prantsusmaa kuninga tunnuseks olevat võidmine pühast astjast ja kroonimine kiriku kää läbi. Henri muutus vihast kahvatuks. Nema tohtisid endale kujutleda, et hirmu pärast, sest sel hetkel oli ta näiliselt nende peos, ja nad ei võinud teada, et ta oli end hästi harjutanud mõrvaritega kohtumisteks.

Majesteetlikkusega, mida nad ette polnud näinud, hakkas ta nende nõudmisele vastu, et ta peaks kuninga ausse astumise lävel oma hinge ja südame paljastama. Seepeale laskis ta silmadel nende ühendusest üle käia. Suured isandad olid selles; kelle aga olid nad ette saatnud temaga kõnelema? D'O, mitte midagi muud kui O, nägi ka nii välja: maokas noormees, eelmise kuninga soosingust laiskvorstiks ja vargaks muutunud, üks neist, kes maad ja selle sissetulekuid olid omavahel jaganud. Milleks siis veel kuningas? See autu julgeb mehele, kes oli võidelnud, õiget meelsust soovitada ja tulla tema juurde rahvastervikluse jutuga, nagu on kombeks aututel. Henri hoidis temal oma pilgu, mida noormees välja ei kannatanud, ja ütles eriti selgesti:

«Katoliiklastest on minu poolt kõik tõelised rahvaskaaslased ja kõik aumehed.»

Selle ilmse solvamise puhul tekkis täielik vaikus,

kuna kindlameelne nagu seda välja ütles, ja ka sõnade õigsuse pärast.

Niisugused inimesed aga veenduvad veel paremini, kui ukse taga tärisevad relvad. Uks paisatakse lahti, keegi sõdur, Givry, sammub trampides sisse, ta hüüab: «Sire! Kui jätkub südidust, olete kuningas. Ainult arg hiilib minema.» Mispeale kõik, keda ta mõtles, minema hiilisid. Siis tuli Biron, et Henrile kinnitada, et vähemalt šveitslased jäävad talle truuks. Šveitslased üksi, seda polnud palju ja neist poleks piisanud. «Siin aga on Biron, kondine, karm mees, võib, kuigi on juba aastates, käia oma põialdel ümber laua, oli mu vaenlane, on aga küllalt suur oma eksitust tunnistama. Tuleb minu juurde, kuna minu juures paistab olevat kõige hullem,» mõtleb Henri. «Biron! Tule mu rinnale! Teiesarnastega pean ma võitma,» hüüab ta.

MAA PEAL JA TAEVAS

Järgmise viie päeva jooksul nägi kuningas oma armeed kokku sulamas, nagu varem Liiga enda oma Marssal Epernon, alles hiljuti kuningriigi tugi, tülitsees meelega Bironiga, et võiks öelda, et temasugune mees ei hakka võsarüütlina sellise kuninga alluvuses sõda pidama. Ütles seda ja läks ära oma kuningriiki, Provence'i. Igaühel oli oma väike kuningriik, mille ta oli suure kuningriigi provintside küljest endale ära lõiganud; sinna läks ta, võttis endaga kaasa oma aadlikud ja kõik väeüksused. Uuel kuningal polnud mingit vahendit nende peatamiseks. Usku vahetada? Needsamad inimesed oleksid tema seda kindlamini maha jätnud. Ta oleks sellega tõmmanud endale ainult oma kaaslaste, oma usuvendade ja võõraste sõprade põlguse. Ei mingit raha ega ainustki sõdurit enam Inglismaalt või Saksaamaalt.

Oma Mornay'ga koostas ta neil meeleheitlikel päevadel deklaratsiooni, selles kindlustati kummalegi religioonile tema senine seisund. Iseendale reserveeris ta võimaluse astuda sellesse usku, millisesse juba kord ta kaasmaalaste enamik kuulub. Ta ei ütelnud päris sel-

gesti: millal; aga ta teadis seda. Kui kuningriik koos kangekaelse pealinnaga on kindlalt ta käes, ainult siis ja ainult vabast tahtest. Kui ta on kuningriigi vaieldamatu käskija, annab ta oma vanadele usukaaslastele täieliku südametunnistusevabaduse, selline oli tema kavatsus; oli ta seda nüüd otsustanud nende pärast või endast lugupidamise tõttu, et ise mitte näkku lüüa kõigele, mis ta oli olnud. Tema on see kuningas, kes Nantes'i edikti* välja kuulutab ja kogu oma võimuga vabadust kaitseb. Seda otsustab ta ja näeb ette nende viie päeva kestel, millal enamik inimesi tal minema jookseb, ja mõni teine oleks neile järele jooksnud.

Pealinn aga, mida ta ikka veel piiras, andis end vahepeal äärmuseni segadusse viidud mõistuse hooleks. Asi läks nõnda kaugele, et vähesed kainemad kadunud juhti tagasi soovisid. Tema pärandus ületas kõik, millega ta oma elu ajal toime oli tulnud. Võrreldes oma õe Montpensier'ga oli Guise olnud lausa tark. Õde märatsees juubeldades, «türanni» surmasõnumi toojale hüppas ta kaela. Talle tegi ainult südamevalu see, et surev Valois ei saanud võib-olla enam teada, kelle poolt too pruun munk on saadetud. Guise sirutas hauast oma käe ja tabas sind!

Hertsoginna laskis oma ema, mõlema mõrvatud Guise'i ema, altarilt alla rahvale kõnelda, ja too viis rahva tõesti oma kisaga vaost välja. Sest rauga suu läbi kisendas kogu Lotringi suguvõsa, selle nurjatus, ohjeldamatus ja peidetud hullumeelsus, mis neid kõigile tegudele ajendas. Hertsoginna tahtis viivitamata lasta oma venna Mayenne'i kuningaks kuulutada, seal tuli tal aga tegemist teha Hispaania saadikuga, kelle isand, don Filip, vaatas Prantsusmaale lõplikult kui Hispaania provintside; tema väeosad okupeerisid Pariisi. Käskija seljataga tohtis Liiga oma nurjatustele voli anda. Munga «Jakob, kus sa oled?» ema toodi oma külast välja ja teda austati kui püha Neitsit. Pruun noormees pandi kujuna koos mõlema Guise'iga altarile välja avalikuks hardaks austamiseks. Harva on ajaloos rahvas, auväärt inimesed ja eriti üllameelne noorsugu selliseid päevi nautinud, et neil pea võib täitsa oivaliselt perutada. Hea ainult, et neil hoolimata religiooni kuritarvitamisest pol-

nud mingit tõsist ausat usku: siis ei kõlbaks see kõik, ei hullus ega joobumus — nii vähe kui need lubatud on, kui järele mõelda.

Need olid needsamad päevad, mil Henri, kellel kõik ära jooksid, suletud väravate ees ometigi kindlaks jäi oma otsusele päästa mõistus ja kaitsta vabadust. Kõige pealt tuleb kuningriik vabastada maailmavalitseja haarest. Henri ei tõmbu Gascogne'ini tagasi ega põgene üle piiri Saksamaale. Ta kuulab häält, kes talle üht või teist nõu annavad; need tunduvad puhta inimhõimuse omadena, olukorras, mis näib olevat väljapääsuta. Ent tema üksi teab üht, see tähendab: kindlaks jääda. Julgus võidab usaldust, usaldus annab jõudu, see aga on võidu ema, nendega kindlustame me oma riigi ja elu.

Kaheksandal augustil lõpetas ta oma laagri. Surnud kuninga põrmu saatis ta ainult tüki maad; asjaolud ei lubanud veel teda pidulikult matta. Seejärel jaotas ta oma väe. Neljakümne viiest tuhandest sõdurist oli alles jäänud kümme või üksteist tuhat. Andes kummalegi kolm kuni neli tuhat meest, saatis ta marssal d'Aumont'i ja oma protestandi La Noue'i idapiiri erinevaise löökudesse, et nad kaitseksid kuningriiki uute Hispaania väeosade sissetungi eest. Ta ise otsustas oma kolme ja poole tuhande arkebuusimehega ning seitsmesaja ratsanikuga kogu vaenlase jõu, nii palju kui seda juba maal oli, enda peale tõmmata — seal, kus tema määras.

Suuna võttis ta aga põhja, mere poole, lootes kuningannale, kes esimesena oli maailmavalitsejat löönud. Kui Elisabethi abi ei oleks alati võimalik olnud, ei oleks Henri tohtinud seda arvestada, et Dieppe'i linn talle alistub. Kahekümne kuuendal oli ta Dieppe'i all, mis talle ka sedamaid oma värava avas. See kiirus oli murelapsiks. Siin ilmneb see, kahtlasest kaugusest kohale tulnud röövlijõugu pealik, mis muud ta siis enam on. Nime tab end kuningaks, endal aga pole maad; on väepealik, aga pole sõdureid. Isegi naine on tal minema jooksnud. Samal ajal ei tea keegi, millal toreda Mayenne'i korralikud sõjajõud kohale jõuavad ja mis veel ei või juhtuda. Merelt tulistavad võib-olla veel Inglise laevad vaest linna, maa poolt suruvad juba nüüd hugenotid linnale

peale. Linn alistub õnnetusele, mis loodetavasti on väiksem, ja avab värava. Suured võtmed põlvitavate raehärrade käes, kohal on ka sool ja leib, pokaali kõrval, mis võib olla ka mürgitatud; midagi ei puudu. Röövlite kuningas tõstab aga ühe paksu vanamehe tänavalt üles, nagu ei kaaluks ta rohkem kui sulg, ja ütleb kõigile: «Kallid sõbrad, ainult mitte mingisuguseid janditamisi! Mulle on küllalt, kui me kenad oleme. Hea leib, hea vein ja sõbralikud näod!»

Peekrit ei puudutanud ta, mida nad oma üllatuses, teda muretuna ja rahulikuna leides, tähelegi ei pannud. Nad olid normannid, raskema verega kui oli tema oma. Nende linn asus ohtlikus kohas, selle linna kodanikud talusid sagedasi saatuselööke karmi mehisusega. Aga olla ka veel heas tujus? Võtta ühel noorel tüdrukul roos käest, naljatada ja igaühele midagi lubada? Mis on tal siis tõsiselt võttes kinkida? Nad loevad ju ometi tema meeste väikest arvu, neid paari rüütli, vaest jalaväge. Nad mõtlevad ja küsivad üksteiselt: «Pole võimalik, tahab ta siis sellega Normandia hertsogiriiki alistada?» Lugu oli sedamoodi, et ta «sellega» tahtis tervet kuningriiki alistada. Seda inimesed isegi ei kuulnud, kui ta sellest valjusti kuulutas: kontrast oli liiga silmanähtav ilma fantaasiata peade jaoks.

Nagu Dieppe'i inimesed, käitus suur enamik kuningriigist — kuna nad midagi ette ei näinud, isegi mitte tegelikkuse järgmist tundi, hoolimata sellest, et kõik tahtsid end tegelikkuse-inimesteks lugeda. Neile jäi lõpuni märkamatuks, et nende vaimsed kujutelmad on segane unenägu tõe asemel. Liiga, nii võimukana kui ta ka ringi kummitas, tegi seda siiski ainult veel kui õine viirastus päikesepaistel, et hajuda. Imelik, see jäi neile märkamatuks; vastupidi, nad kohtasid tõusvat tõde, kelleks oli nende uus kuningas, murekortsudega näol. Kindel on, et nad palju rohkem umbusaldasid kui viha tundsid, mitte üksi Dieppe'i elanikud, vaid kõik inimesed. Hirm andis küll ka end nende juures tunda, salaja puuriv aimus; see võis südametunnistus ise olla. Kuidas? «Sellega» tahab ta Normandia hertsogiriiki vallutada? Võimatu. Kui ta siis võitis — ainult üksainus võidetud lahing, ja äkki teavad nad: tema saab kuning-

riigi. Teavad kuni kuningriigi teise otsani, et saabunud on ammuoodatud päev.

«Mis Dieppe!» hüüdis Agrippa d'Aubigné ega olnud sellest kaugel, et värsse teha. «Me pole hoopiski ainult Dieppe'i all, sellel udusel tasandikul metsakuplite ja Béthune'i jõe vahel, kus me kindlustusi kaevame ja oleme endal palava töö juures kingad jalast ära võtnud. See on meie lihalik kohalolek. Meie, mullaussikesed, tuhnime paljalt läbi savi, loobime üles kaks kindlustust, ühe teise taha, et me vastu peaksime, kui sealtpoolt üle tasandiku kuri vaenlane läheneb. Mõtleme end kõigi inimlike kunstidega kaitsta ja kinni klammerduda selle maalapikese külge. Selja taga on meil Arques'i küla ja sellest kõrgemal linnus. Veel kaugemal taga peab meid Dieppe'i linn varjama, kui meil tuleks tagasi minna, ja me loodame isegi inglise laevadele.»

«Mis sa õige mõtled, Agrippa,» ütles Rosny. «Me ei lähe tagasi.»

Du Bartas lausus sekka:

«Siia tandrile võib-olla jääme, jalad kangelt välja sirutame.»

«Mu härrad!» See oli Roquelaure, kes neid manitses.

Agrippa jäi siiski oma mõtte või oma luuletuse juurde.

«Meie lihalik keha on igatahes sellel Arques'i väljal, vasakul jõgi, paremal pool võsane kungas, udust hall, ja sinna sisse on peidetud Martinglise'i külake.»

«Kõrtsi ja hea veiniga. Mul on janu,» teatas Roquelaure.

«Jalad kangelt välja sirutame,» kordas Du Bartas endamisi ja luges silpe.

«Kus aga oleme me vaimus?» ütles Agrippa. «Ei kõrtsis ega surnult teiste surnute vahel. Me oleme vaimus juba pärast lahingut, pärast võitu. Kes siis ei tea, et me võitma peame! Isegi vaenlasel on see teada. Mayenne ja tema arvuline ülekaal on lähenemas, liiguvad rutates edasi ja ei taha muud kui lasta end meie poolt lüüa.»

«Oleks see nii!» arvas Rosny jahedalt ja mõistlikult. «Sellise kavatsusega ei võta Mayenne mitte vaevaks meie juurde tulla, vaid selleks et kuningat püüda; ta on seda ise ütelnud ja arvab ka, et tal on suur võim ja palju kavalust.»

Agrippa vastu: «Ometigi soovib ta oma südamesopis sedasama, mida igatseb kogu maailm, mitte ainult Dieppe ja segipaisatud kuningriik. Meie peame nad päästma Hispaania ja nende endi käest. Meie oleme rohuks maailmavalitseja vastu. Nende vastu me ei võitle.»

«Vaid nende pimeduse ja halbuse vastu,» tähendas Du Bartas.

Agrippa lisas ülendatud toonil:

«Sõbrad! Meie võitu ootab inimmaailm, meie peale vaatavad isegi kõige kaugematest maadest kõik, kes tagakiusamise all kannatavad. Meie poolt on rõhutute, põlatute palved, ja meie poolt kõneleb ka mõtlejate südametunnistus.»

Just Rosny kinnitas seda: «Me oleme üksmeelel kogu maailmajao humanistidega. See üksi poleks veel midagi, oletades, et humanistid on ainult mõtlema õppinud, mitte aga ka ratsutama ja pihta andma.»

«Nad oskavad seda,» kinnitasid Roquelaure ja Du Bartas. Edasi teadustas Rosny:

«Mornay tegi kõigile kuningriikidele ja vabariikidele teatavaks, et need oleme meie, kes peavad maailmavalitseja langusele viima. Ta laseb Famaal lennata ja pasunat puhuda üle maade, et me võitleme õiguse ja vabaduse eest: need on meie pühakud. Et me esineme voo- ruse, mõistuse ja mõõdukuse asemel, kes on meie inglid.»

Roquelaure küsis väljakutsuvalt: «Kas te siis ei usu seda, härra de Rosny?» Too vastas:

«Olen valmis uskuma seda ja veel rohkemgi. Ma tahaksin saada ainult mõned tuhanded naelad paksu Mayenne'i kaukast.»

Du Bartas hakkas kindlale äratundmisele toetudes rääkima — iseäralikul toonil, otsekui mõni külaline, kes kuskilt mujalt sõnumeid toob ja vara jälle tagasi- teele peab asuma. «Veel mitte sellele tandrile ei siruta me jalgu kangelt välja. See on kindel. Meie kõik näeme veel selle maise udu seest üht taevalõiku. Kui me kümne- kordse ülekaalu ära oleme võitnud, siis kuulen ma rah- vaid kergemalt hingamas, ja vabariikide saadikud asu- vad teele, et kummardada meie kuningat ja sõlmida temaga lepinguid.»

Rosny oleks vastu väitnud: sellega oled liiale läinud. Väike võit, neli tuhat sõdurit, kes parajasti veel mandri ja kuningriigi välimisel serval püsivad — inimliku arvamus järgi ei suudaks nad midagi otsustada. «Kas mu kuningas oleks sellepärast rohkem kui kuningas ilma maata? Saadikud asuksid tema poole tee? Kus sellega. Aga Fama!» mõtles ta seevastu ise. «Aga maailma teenistusvalmis lootus! Aga see kuningas!» Ta pilk kohtus herra de Roquelaure'i omaga, kes talle peaga noogutas, sõnatult, asjas kindel. Kõigi nende mullaussikeste jaoks, nagu nad end olid nimetanud, mullatööliste kindlustuste ehitamisel, kus nad paljajalu rahmeldasid, oli tõde nähtavaks saanud, nii läbipaistmatult kui õhk neid ka ümbritses. Esimestena ja suure erandina tundsid nad tegelikkuse järgmist tundi.

Agrippal tarvitses vaid veel öelda, mis talle vahepeal oli kogunenud: nad olid ette valmistatud.

«Oo ilmu! Haihtub taevakaarelt pilveviir,
mis varjab jumalat. Jääb üksnes valguskiir!
Uus taevas kajab lauludest ja kõik on valge.
Seal ingleid näha saab, ja otse palgest palge.»

Selle kohani jõudnud, katkestas kõneleja, sest tööpoolest hajus nende peade kohalt udu, üks lõik taevast avanes munakujuliselt, kattus voogava valgusega, ja oma silmadega nägid nad — keegi ei teadnud hiljem öelda, mida. Need olid aga pühakud ja inglid, kelle nimesid nad varem olid maininud. Nad kõik seisid valguse ovaalis. Näolt, riietuselt, relvastuselt sarnanesid nad kõige ilusamate ja vapramate antiikaja jumalatega. Nende hulgast tuli aga katmatult esile issand Jeesus Kristus kui inimene ise.

P S A L M LXVIII

Arques'i ees kaevikus heidab Henri oma marssal Bironile ette, et nad ootavad vaenlase kallaletungi juba nädal aega. Mayenne seisab vastas metsa taga, mitte mingisugune tulevahetus ei meelita teda sealt välja, selles udus ei taha ta võidelda. Aga udu oleks eeliseks

väiksemale sõjaväele. Henri tahaks lahingut peale sundida. Vanamees laidab selle nõu ära. «Sire! Te kuulsite mind ega sulgenud end Dieppe'i urkasse. See on vilets väike koht.»

«Ja kubiseb reeturitest,» ütles Henri.

Marssal jätkas: «Te tunnete inimesi, nagu ma ise olen kogenud. See-eest tunnen mina kauem kui teie lahinguvälju. Ärge jätke mingi udu pärast seda avarat, igalt poolt kaitstud nelinurka maha. Siin võite kindlalt vastu panna. Teie poolt on kõik looduslikud eelised, linnus teie selja taga, vasakul pool jõgi oma soise kaldaga, läbi pääsmatu vaenlase ratsaväele, veel enam tema kahuritele, kaugelt aga ei saa ta udus kahuritega tabada.»

«Meie omad aga...» pomises Henri. «Kus need on? See on saladus. Sellest tuleb üllatus.»

Biron vaatas enda ümber, hetkel nad ei rääkinud. Siis kehtas marssal õlgu. «Ka paremalt ei saa Mayenne rünnata, künkad on võsa täis ja tihedalt läbi põimunud. Talle jääb üle tulla metsast, tuula üle lageda välja. Sire! Te ootate neid oma kahe hea kindlustuse vahel. Eesmisel seisavad viissada teie vana hugenotti, nende käest olen varem kõrvetada saanud. On aga ka ruunijäetud, et võite viiskümmend hobust ühes rindes ette saata.»

«Te olete kõige peale mõelnud, Biron, seda teavad ka väeosad. Minu väed on parajasti veel arvult küllalt väikesed, et iga üksik sõdur võib näha ja otsustada. Tema võitlusind on täis arusaamist. Selles seisab meie eelis, et meid pole liiga palju.»

«Sire! Tihe uduviirg, mis üle teie näo liigub, varjab mu eest, kas te naerate.»

Talle kõrva sisse ütles Henri: «Udu varjab vaenlase eest, kui vähe meid on. Ja kui hästi me jaotatud oleme,» lõpetas ta, liigutas väljasirutatud kätt ühelt ees laiuva maastiku punktilt teisele: kuus punkti, ta tundis igaüht neist ja leidis nad udus kätte.

Ei Henri ega Biron polnud maininud, mis iseenesest oli arusaadav: udu kaitses, aga ohustas ka nii ühtesid kui teisi. Kogu päeva hiilisid luurajad nägematult siin-sinna. Püha Liiga hiiglasuures armees tekkis tihtilugu põhjuseta kohkumist. Kuninga omade juures pandi kõrv

vastu maad ja kuulatati. Järgmisel hommikul loobus Mayenne ootamisest, kuni ilm selgeks läheb; ta tungis kallale. Mayenne oli osav, ta tegi midagi üllatavat, vähemalt võis arvata, et see on ootamatu. Ta ei tulnud esmalt mitte üle tasandiku, vaid saat'is veidi jalaväge, ainult kolmsada saksa landsknehti, küljelt läbi künkliku maa. Kui teda oli õigesti informeeritud, seisab kuningas isiklikult paremal pool teist kindlustust. Põõsaste tagant udus ümber tema positsiooni minna ja ta kinni püüda, sellega mõtles Mayenne kohe võita. On kuningas vangis, siis hüppavad sakslased teisele kindlustusele, ründavad tagantpoolt esimest, sealt leiaksid nad juba Liiga ratsaväe sissetunginuna eest. Võetud on kõik kindlustused, ja mis kuninglikest vägedest üle jääks, oleksid lagedal väljal kaks-kolm julguse kaotanud mees-tesumma. Selline oli lahing, mida vaenlane kavatses lüüa. Kingituseks said nad aga hoopis midagi muud.

Esimese kindlustuse kõrval seisis Biron, nagu Henri teise kõrval. Biron toetus kabelile, seda tahtis ta enda käes hoida kogu oma jonnakusega. Vanamehel oli ainult kuuskümmend ratsameest, aga silmad, mis nägid läbi udu ära, kuidas saksa palgasõdur põõsaste all roomab. Ta saat'is ühe ratsuri kuninga juurde. Kui kolmsada sakslast, lõõtsutades pärast vargsi roomamist, positsiooni juurde jõudsid, oodati neid ja nad tegid sellega küll hästi, et vagade nägudega kohe käed püsti ajasid. Nad väitsid, et õieti olevat nad meelestatud kuninga poolt, mispärast neid veel üle kraavi aidati, relvadki jäeti neile alles, ja kuningas puudutas nende käsi. Ometigi ei mõelnud mehed seda kuigi täpselt. See ilmnes, kui Liiga ratsa- ja jalavägi ülekaalukalt peale tormas esimese liini kaitsjatele. Nendeks olid aga viissada reigiooni arkebuusimeest, need ei lasknud kergesti kedagi sisse, kes nendega tüli tahtis norida. Vaenlase kerge ratsavägi tungis küll üle mõlema kindlustuse vahel oleva kaitstud ala. Seal oli kakskümmend kuus kuninga aadlikku ratsudel, kes neile udust peale tungisid, udus oli võimatu nende arvu kindlaks määrata ja nad kihutasid vaenlaste ratsanikud enda ees kabeli poole; seal sattusid nood ka veel Bironi ja tema kuuekümneme peale.

Saksa landsknehtid teisel kindlustusel muutusid iga

minutiga aina vähem kuningameelseks. Nad nägid, et Liiga väeosad olid kaitstud alale sisse tunginud. Mis edasi sündis, jäi neile nägematuks või taipasid nad seda pisut liiga hilja; igatahes muutusid nad äkki uuesti vaenlasteks. Seeläbi tekitasid nad küll suure segaduse. Biron, kes kohale tõttas, paisati hobuse seljast maha. Seesama sakslane, kes marssali kukkuma pani, hoidis ise oma oda kuninga rinna ees ja ütles, et isandal tuleb alla anda. See oleks tublile palgasõdurile tähendanud samapalju kui eluaegset muretut olekut. Aga kahjuks tuli ta liiga hilja, tema leer oli juba võidetud; oma õhinas polnud ta seda tähele pannud. Äkki näeb ta end ümberpiiratuna ratsanikest, kes on valmis teda puruks tallama. Ta nägu muutub võimatult rumalaks; kuningas naerab ja käsib mehel joosta lasta.

Siin sai Biron vihaseks. Kange kukkumisest, ronis ta oma hobuse selga; veel iialgi polnud keegi näinud teda maha kukkumas. Nüüd oli kuningas ise tunnistajaks, ei teinud sellest aga väljagi, vaid naeris. Tema asi, kui ta sakslase oda oma rinnale soovis.

«Sire! Ma ei kiitle leebuse ega hingejõuga. Andke see mees mulle!»

Ta oli kondine nagu ta setukas, ka oli tal jälle tagasi ta raudne pilk, seda pilku tundis Henri sellest ajast alates, kui nad vaenujalal olid. Vana vaenlane õõtsus seal üleval, pikk ja kuivetonud; kogu lahingukära ja möll ei suutnud teda lahti kiskuda mõttest õiglusele ja kättemaksule.

«Biron, selline olete teie. Noh, ja selline on palgasõdur. Mina aga pean paljude inimestega elama.» Kuningas rääkis seda rahulikult, juba pooleldi ärapöörduvalt. Ta oli jalgsi, kaevikus kindlustuse all; ratsanik oma kõrguselt nägi teda väiksena, väike hall raudrüü, suur valge suletutt. Seda tugevamini tundis ta äkki distant'i, jah, suuremat kui oli seda üksnes seisundist tingitud distant's. Sügavuse olemus ja võim tahtsid teda sealt alt jubedalt puudutada — teda, keda nad ratsutavaks surmaks nimetasid. «On see naljavend, see seal? Mängija mis tahes panusele või pisaraid valav laps? Tunne aukartust, Biron, see on kuningas, nii hästi me seda veel ei teadnud. Tema ees maksan mina, marssal

Biron, samapalju kui saksa palgasõdur. Öeldakse: «Ta on hea.» Nähakse: ta on lõbus. Võib olla. Nõnda lendavad heledad linnud üle tumeda maa. Kõik on õige, leebus, hingejõud — ja iseäranis, olgu see ainult meile endile öeldud, õiglane inimestepõlgus.»

Seda mõeldes keeras Biron ringi ja kihutas oma kabeli poole; selle ümber keerles lahing, kabelit tahtis ta jonnakamalt kinni hoida kui iial varem — sellise kuninga jaoks.

Püha Liiga suur sõjavägi ei suutnud midagi teha kindlustatud laagri vastu keskel. Paremal asuva künka tõttu võis teineteist taga ajada kuni külakeseni. Biron ei andnud enda käest kabelit, ja nii kaua pidi kestma lahingukeeris, vaenlane sattus iseenesest soisele pinnale vasakul. Seal tungis rohkem kuninglikke sõdalasi vaenlase salkade sisse kui vaenlane iial mõtles neid näha saavat. Ka ei tulnud kellelegi mõttesse, et need võiksid ühed ja samad olla. Üks kuninga väeosa, tema enda poolt galopis kohale toodud terve lahinguvälja laiuses, see hävitas kompaniisid koos juhtidega — kohe aga kadus ise udusse. Järeleliikuv vaenlane kaotas suuna. Kuhu? Kelle vastu? Ta otsis kuningat; too oli ammu kuskile mujale appi tõtanud. Vaenlase peale tulid uued väeosad, jäid aga tegelikult samadeks, mis olid enne. Vaenlase suured parved väsitati üksikult ära, enne kui neile õieti meenus, et nad kujutasid endast ülivõimsat sõjaväge. Siis igatahes astus selle armee peaosa samal ajal pehmele pinnale, nii et see ranga raskuse all järele andis. Tagasipöördumine, segadus, paljud libisesid sohu. Eespool olivad sattusid šveitslaste otsa.

Kitsasteel hekkide taga seisid piki jõge kuninga šveitslased, kaitsesid Arques'i küla, valmis ka mees mehe järel teise ilma minema, enne kui ükski kuninga vaenlastest oleks läbi pääsenud. Need Solothurnist ja Glarusest pärit mehed, üksi ja eraldatuna võõras maa kohas, võitlesid oma kolonel Gallaty juhtimisel. Nad sirutasid piigid ette, see oli nende koht, kus nad oma harkis jalad maha toetasid; ei taganenud mingi surve ega ülekaalu ees, oleksid ka kõik sinna jäänud. Korra nägid nad udus valget suletutti, seda kandis ainult kuningas. Ta ütles neile: «Mu šveitslased! Seekord kaitsete

teie mind. Järgmisel korral raiun mina teid välja.» Nad mõistsid teda, ehkki ta teisiti rääkis kui nemad, ka mitte seda prantsuse keelt, mis nad oskasid. Ta nimetas neid «*souisses*». Ta oli nende sõber ja oli nende kolonel Gallaty töotanud, et tema, kui on kord oma kuningriigi kaskija, võlgneb vabale Šveitsile oma abi ta rõhujate vastu. See oli sõna tema ja nende jaoks. Ta tahtis hiljem alati olla ainult vabade rahvaste liitlane. Nad olid midagi nende šveitslaste taolist, kes admiral Coligny surmapäeval veel ta treppi kaitsesid, kuni veel ainuski neist elus oli.

Šveitslased hoidsid käes kitsasteed. Kuninga ratsamehed, viiskümmend meest rindes, tungisid ikka jälle kindlustustest välja, ta jalavägi kaitses end elu eest kuues kohas. Biron klammerdus kabeli külge — ja kõik need jäid ikka ainult nendekssamadeks, samal ajal kui nende vastased hinge tõmbasid ja üksteist välja vaheatasid. Käsitsivõitlus, püstolitega lähedalt näkku tulistada, mitte enne, kui õlavöö värv on kindlaks tehtud. Piik vaenlase ratsaniku istme alla torgata, maha sadulast, pikali. Keegi Liiga suur isand mõnitas veel maast noort protestanti, oma võitjat: «Peksa saad, jõnglane!» — ja murdis juba oma kaela. Kabeli juures langes üks La Rochefoucauld, Joosia oma piiblinimega. Oma hobuse kaotasid Rosny ja Biron. Hobuseid oli kahjuks rohkem kui küllalt, kuna nende ratsanikud lamasid kapjade vahel oiates, mida ainult maapind veel kuulis. Surnute kohal möllas edasi elu nagu alati ja kostis lahingukära.

Kuningat ja tema suletutti nähti kabeli juures, kitsasteel ja jõe ääres, kindlustustel, lagedal väljal, kõikjal, iga üksiku ja ühtlasi kõigi poolt. Ta hüüdis neid, udus ja hädas, et nad vastu peaksid ja hästi võitleksid. Ta hüüdis suuri nimesid, mille kandjad sidusid end tema saatusega, ja kui mõni nimi polnud praegu veel suur, siis sai ta selleks tema läbi. Ta ratsutas mööda oma noorest kergeratsaväe kindralkolonelist, Charles Uheksanda pojast*, kelle ema oli naine rahva hulgast. «Valois! Sind ma tunnen ja ma ei unusta sind ega su perekonda. Teie olete igavesti minu juures.» Ja ongi möödas. «Montgomery, Richelieu! Mul on üllatus. Rosny, La Force! Kus häda kõige suurem, seal jumal kõige lähemal. Biron!

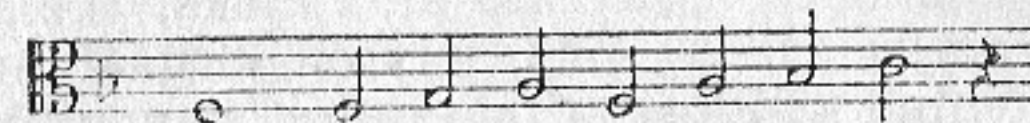
Kas sa ei näe, et udu tõuseb? Tõuseb, peab tõusma, nii tõesti kui jumal aitab ja me võitma peame. La Rochefoucauld, sinu jaoks on minu üllatus, varsti pead sa seda kuulma piksekärgatusena sisse murdmas,» räägib ja mõttes oma inimestega.

Ratsu seljas istudes haarab ta La Rochefoucauld'i õlast kinni, seal kukub mees maha, kuid mitte nii nagu teeb seda elav inimene. Nad olid surnu tema raudrüüa püsti vastu kabelit toetanud. «Joosia? Sina?» küsib Henri endamisi ega taha uskuda, mida ta küsib. «Tuleb piksekärgatus, aga tema ei kuule enam midagi. Pääsma peavad meid kahurid Arques'i linnusest, niipea kui udu tõuseb ja nad sihtida saavad. Mul on kindlustuse taga üks normanni mereröövel, too ütleb mulle minuti pealt, millal udu tõuseb. Kuule seda kui viimast, Joosia!» La Rochefoucauld lebab elutult teel, nagu kunagi üks teine temanimeline Louvre'i lossis mõrvaöö lõpul. Nii lebavad surnud teel. Kuningas on läinud ja eemal.

Ta on šveitslaste juures. Jääge kindlaks see viimane kord! Võimatu, nad tallatakse jalge alla. Kitsaste jõe ääres on nüüd ikkagi käest antud, ja samuti ka lõpuks kabel. Kuningliku väe riismed hoiavad üksnes silla pead, mõeldes juba tagasitõmbumisele Arques'i ja Dieppe'i poole. «Vader,» nimetab kuningas šveitsi koloneli. «Vader, siin ma olen, tahan teiega koos surra või koos teiega au võita.» Räägib, ja vaatab seejuures, kuidas kõik selleks valmis on ja ootavad, kui vaenlase tihedad read tugeva hooga ettepoole lükkuvad, et peale langeda ja teda ennast ning tema kuningriiki otsekul hauatahvliga katta. Hirmujudin käib tast läbi. «Möödas, edasi, lõpp ei ole veel lõpuks, mu hugenotid!» mõtleb ta. Siis toob ta nad ära, esimese kindlustuse kindlaks jäänud kaitsjad, oma Jarnaci ja Montcontour'i veteranid, härra admiral kaaslased, südametunnistuse pärast peetud kahe aastakümne pikkuses võitluses ellujäänud. Religiooni omad! Nad kuulevad tema kutset, näevad tema suletutti ja lahkuvad kindlustusest, eesmisest, sellest, mida nad hoiavad hommikust saadik raudselt enda käes.

Neid oli viissada ja nad esinevad, nagu oleks neid ka praegu nii palju. Nendega koos marsivad ka surnud. Nende ees käib nende pastor Damours. Ta nimi on

Damours *. «Härra pastor, alustage psalmi,» ütleb kuningas ja nad laulavad. Vaenlasele kallale tungida, kui ta kõige rohkem võidurõõmutseb ja kelgib, nii oli lugu vanades lahingutes ja nüüdki veel Coutras' juures. See pole ühelegi vaenlasele hästi mõjunud; isegi see võimas vaenlane ehmub, kui ta seda kuuleb; jääb seisma, takerdub.

«Oo, jumal, näita ennast vaid,
siis põgenevad sedamaid
kõik vaenuväed kui uttu.
Siis jätavad nad sõjatee,
ja kaovad sinu palge eest
me vihamehed ruttu.

Oo, jumal, käsi, et nad kaoks
ja pihuks-põrmuks ära vaoks
nii nagu suitsuvine.
Nii nagu vaha tule käes
on kurja jõud su võimsas väes
kui väeti sonimine.»

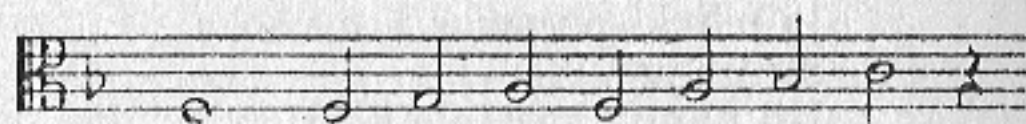
Nüüd kerkib udu; sedamaid raksatavad Arques'i linnusest kahuripaugud. Kuulid rebivad puruks ja paiskavad segamini vaenlast, mida lähemale ta on julgenud tulla. See on võit, ja see tagab kuningriigi. Jumal kas ei anna mitte midagi või annab kahe käega kõike seda, mis tema oma on — riik, vägi ja au. Sedagi saab Henri täna teada, haaratuna jumalakartusest. Coligny, admiral poeg, jõuab tema juurde Dieppe'ist, mille pärast pole enam midagi karta, toob endaga kaasa seitsesada meest, lisaks religiooni endistele vanadele arkebuusimeestele veel seitsesada.

«Sind saadab jumal, Coligny!» ütleb Henri.

Henri ei kurtnud ega palvetanud, niikaua kui asjalood olid halvad ja õieti öelda meeletult halvad. Ta hüüab jumala poole õnnes ja selleks, et õnnes ta ees kummardada. Kaua, tunnid täis ohte, on ta hobusekapjadega selle lahinguvälja läbi kündnud, on igal pool sekka löönud, iga tema väike üksus arvas teda alati enda juures olevat. Siin peatub ta. Ta hüüdis udusse ja teadmatusse

nimesid ja tegi need veelgi kuulsamaks. Ta kinnitas oma väikeste üksuste julgust ja usaldust, kus iganes ta suletutt ka nähtavale ilmus. Šveitslastele andis ta oma truuduse nende oma vastu. Ta kõneles surnutega teel. Ta tegi marssal Bironile selgeks, kes ta on. Tal oli õnne. Tema päev on juba pikk, aga pärast udu hajumist alles lööb ka tema päev hiilgavalt särama. Ta saab lähemal ajal kolmkümmend kuus aastat vanaks, see oli vaid alles ta noorus. Üle ta näo, mis on kirkastunud pigemini läbitehtud võitlusest ja talutud kannatustest kui rõõmust, voolavad koos higiga pisarad.

Mõlemalt poolt suruvad tema vanad sõjamehed, vabadusvõitlejad, südametunnistuse sõdurid vaenlasele peale: kogu vaenlase jõud on murtud, nemad aga laulavad. Karm juubeldus, taeva tormikellad, mille nähtamatuid kõisi tõmbab vagade salk.

«See püha vaga laulukoor
seal issandaie ande toob.
Neid ülev tunne valdab —
neil hing vaid rõõmuküllust teab,
kui kurjus põgenema peab, —
nii ülim õndsus algab.

Nii kõlab võimas kiidulaul
me ainuissandale auks.
Ta istub pilvetroonil,
ta suurus suurem igast imest.
Ta kannab valitseja nime
ja igaviku krooni.»

MORALITE

Le triomphe final ne sera pas seulement acheté par ses propres sacrifices: Henri assiste à l'immolation d'êtres qu'il aurait voulu conserver. Déjà il avait dû faire ses adieux à sa compagne des années difficiles. Il faut encore que le Valois, son prédécesseur, s'en aille, et pourtant Henri, l'ayant sauvé de la main de ses enne-

mis, l'affectionnait d'une manière très personnelle. Son esprit y était plus content, préférant se mettre d'accord avec le passé, que de le renier. Avec le sens de la vie, on se plie à bien des nécessités. La moins acceptable, pour un esprit bien fait, est celle de voir s'accumuler les désastres. Trop de personnages ayant été mêlés à son existence viennent d'être emportés par les catastrophes, et la mort a voulu trop bien lui débayer le chemin. Sur le champ de bataille d'Arques le roi Henri, en nage d'avoir tant combattu, pleure pendant que résonne le chant de la victoire. Ses larmes, c'est la joie qui en cause quelquesunes. D'autres, il les verse sur ses morts, et sur tout ce qui finit avec eux.

C'est sa jeunesse qui, ce jour-là, prit fin.

MORAL

Lõpuvõitu ei lunastata ainult tema endaohverdusega: Henri on nende inimeste ohverdamise juures, keda ta oleks tahtnud endale hoida. Juba oli tal tulnud oma ränkade aastate elukaaslasele hüvasti öelda. Nüüd peab ka veel Valois, tema eelkäija, lahkuma; ja ometigi armastas Henri teda väga isikupärasel viisil, teda, kelle ta tema vaenlaste käest päästis. Tema vaim oli sellega rohkem rahul ja eelistas end minevikuga kooskõlla viia, selle asemel et sellest lahti ütelda. Kui on arusaamist elust, kohanetakse väga paljude paratamatustega. Kõige vähem vastuvõetav arenenud vaimule on: näha kuhjumas õnnetust. Liiga palju isikuid, kes tema olemasoluga seotud olid, on saatuselööride poolt ära kistud, ja surm tahtis talle liiga hästi teed rajada. Arques'i lahinguväljal nutab liiga paljust võitlemisest üleni hiline kuningas, samal ajal kui kõlab võidulaul. Tema pisarad on osalt rõõmupisarad, osalt valab ta neid oma surnute pärast ja kõige pärast, mis koos nendega on kadunud. Sel päeval lõppes tema noorus.

KUNINGAS HENRI IV JA TEMA AEG

Heinrich Manni emigratsiooniaegse kirjandusliku toodangu tipp-saavutuseks on kaksikromaan «Kuningas Henri IV noorus» (1935) ja «Kuningas Henri IV meheiga» (1937).

Nagu Heinrich Mann jutustab oma mälestuste raamatus «Ajastu tuleb vaatlemisele», tekkis tal idee kirjutada romaan Henri IV-st juba 1927. aastal, mil ta koos prantsuse turistidega külastas selle kuninga lossi Pau's Püreneede jalamil. Kavatsust asus ta teostama alles seitsme aasta pärast ja romaanide kirjutamine vältas veel kuus aastat. Teoste loomine sai konkreetseks, kui autor viibis maa-paos Prantsusmaal pärast natside võimuletulekut.

Romaani aineks on ususõjad Prantsusmaal XVI sajandil. Tolle-aegseis tingimuses omandas ühiskondlik võitlus mõneti usulise värvingu. Sellist laadi oli Saksamaal Talupoegade sõda 1524—1525, säärane oli vältavaks sõjaliseks konfliktiks arenev võitlus katoliiklaste leeri ja protestantide (hugenottide) vahel samal sajandil Prantsusmaal. Feodalismi kindlaimale toele, katoliiklusele, tekib XVI sajandil vastasjõuna protestantism, mis algselt kehastab, tõsi küll, usulises rüüs, rõhutatud rahva protesti. Ent kujuneva jõukoon-dumise kasutavad ära oma huvides Lõuna-Prantsusmaa suurfeodaalid, asüdes protestantismi kaitsmise sildi all tegelikult võitlusse kuninga võimu vastu, mis taotles feodaalide sõltumatustendentside piiramist. Nii jagunes Prantsusmaa sajandi keskel kaheks suureks vaenulikuks leeriks: ühelt poolt Põhja-Prantsusmaa kõrgaadel Lotringi hertsogite Guise'ide juhtimisel, kelle loosungiks oli kuninga võimu ning katoliku usu kaitsmine ketserlike ning separatistlike hugenottide vastu; teiselt poolt hugenotid, kelle eesotsas seisis Châtilloni aadlik admiral Coligny ja Navarra pisiriigi kuningas Henri Bourbon. Võitlus käis küll usulise sildi all, tegelikult oli see kahe feodaalide rühmituse heitlus poliitilise võimu pärast.

Relvastatud kokkupõrked mõlema leeri vahel leidsid aset juba 60-ndates aastates, halastamatuks vastaste hävitamiseks andis aga tõuke Pärtliöö veresaun. Kohutav sündmus sai otseseks ajeks ulatuslikule, kogu maad hõlmavale kodusõjale. Kuna Pärtliöö esimesi ohvreid oli admiral Coligny, siis sai sellest peale hugenottide ainujuhiks Navarra Henri, kes järgnevais võitluses osutas suuri sõja-pealiku võimeid ning poliitilist leidlikkust. Kui 1589. aastal tapeti kuningas Henri III, kelle surmaga kustus seni valitsenud Valois'de dünastia, sai kehtiva troonipärimiskorra alusel tema järglaseks Henri Bourbon. Katoliikliku Liiga vastuseismise tõttu tuli tal aga aastaid kestvais võitlustes rajada endale teed troonile. Prantsuse kuningaks sai ta Henri IV nime all 1594. aastal, olles enne seda (1593) astunud katoliku usku. See samm, mida Henri romaanis nimetab oma surmahüppeks, oli puhtpoliitiline, sest ta oli usuküsimustes ükskõikne. Tuntuks on saanud kuninga ajalooline lause: «Pariis väärib üht missat.»

Fanaatilisele protestandile Colignyle seletab Henri endasuguste noorte sõdurite poliitilist positsiooni, mis ei piirdu ainult võitlusega usuliste õiguste eest. Nemad ei tõsta relva mitte katoliiklaste purustamiseks ning ei tee seda ka hugenottide võidu nimel, vaid nad sõdivad selleks, et luua ühtne, võimas ja terviklik Prantsusmaa ning lõpetada riiki laastavad kodusõjad, mis nõrgestavad maad ja teevad selle hõlpsaks saagiks välisvaenlastele. Selle seletuse valgusel tundub Henri «surmahüpe» mitte sõjakaaslaste reetmisena, nagu käsitavad kuninga poliitilist usuvahetust ortodoksaalsed hugenotid, vaid riiklikult mõtleva valitseja kaalutud sammuna, kes eelistab kuningana astuda säilinud pealinna, näha pariislasi elavatena ega taha üle oma rahva laipade ja linna varemete troonile jõuda.

Kuningas Henri asus energiliselt maa päästmisele laosest, millesse see oli tõugatud kodusõdade keerises. 1598. aastal antud Nantes'i edikt kindlustas hugenottidele usulised õigused, millega nad olid võrdsustatud katoliiklastega. Sellega olid formaalselt likvideeritud ususõjad. Kuninga poliitika põhiprintsiibiks oli riigi kesk-võimu kindlustamine ning feodaalse killustatuse likvideerimine. Sellega pani Henri IV aluse absolutismile, mis teostati Prantsusmaal XVII sajandi esimesel poolel Henri poja Louis XIII valitsemise ajal kardinal Richelieu poolt, kes jõuetu kuninga asemel oli tegelik võimukandja. Henri kindlustas riigi majandust, toetas tööstust, soodustas põllumajandust, rajas esimese prantsuse koloonia Kanadas.

Seda ajastut ning nende sündmustega seostatud isikuid on Hein-

rich Mann käsitletud oma kaksikromaanis. Esimene osa, mis on oma laadilt kujunemisromaan, hõlmab tulevase kuninga elu lapsepõlvest kuni võiduni Arques'i linna lähistel Liiga vägede üle 21. septembril 1589. Liiga peajõudude purustamine teeb ta n.-õ. täisealiseks nii ta kaasvõitlejate kui ka vaenlaste silmis. Teadlikult troonile rühkiva ja selle saavutanud poliitiku traagiline võitlus humanismi eest kuuluvad teise romaani.

«Kuningas Henri IV noorus» algab optimistlikus helitõus. Päikesepaistelises lõunas, eemal Louvre'i õukonna intriigidest, tihedas kokkupuutes rahvaga kasvab poiss nooreks meheks. See osa romaanist tulvab helgusest ning soojusest, selles näitab autor, kuidas noorukis tekivad humanistliku maailmasuhtumise eod. Need ideed on nii tugevad, et Henri ei loobu neist ka siis, kui tal tuleb õppida «õnnetuse koolis», kui Louvre'is kogetud õudused, alandused ning pettumused näitavad, et leebe humanism on piisamatu vahend võitluses salakavaluse ning julmusega. Kannatused õpetavad, et reaktsioonijõududele tuleb vastu asetada võitlev humanism ja nii saabki Henrist «humanist hobuse seljas», kes mõök käes kaitseb mõistust ja päästab vabadust. Ent vägivald jääb Henri silmis ikka ainult hädavahendiks, mida kahjuks tuleb siiski mõneti rakendada. «Vägivald on tugev,» ütleb filosoof Michel Montaigne Henrile vestluses La Rochelle'i rannikul. «Tugevam sellest on headus. Miski pole populaarsem headusest.»

Kõneluses osutab Montaigne vastasparteide juhtide võimuhimule, rikastumiskirele ning auahnusele kui ususõdade tõeliste põhjustele. Humanistina taipab Henri neid tõdesid, ehkki ta võitlustes on liitunud hugenottidega. Sellest kõnelusest peale jääb Henri eludeviisina kehtima see tõde ja kuningana juhindub ta alati loosungist, et ainult headusega võidab ta oma rahva armastuse. Sellest lähtudes keelab ta võidetute rüüstamise ja alistatute tapmise, sellest ajendatud on ta kokkupuuted lihtrahvaga.

Tuleb mõõnda, et autor on liialdanud Henri rahvalikkuse ning headusega. Ajalugu tunneb teda kui kuningat, kes oma sisepoliitika tegelikult lähtus ainult oma klassi, aadli huvidest.

Manni käsitles on Henri mõlemast võitlevast leerist kõrgemal asetsev isik, inimene, kes on kutsutud olema juhiks. Ometi pole ta andnud oma peategelast imeteldavas kangelaspoosis pjedestaalile asetatuna, vaid mehena, kellele on omased ka inimlikud nõrkused. Nii etendavad tema elus sensuaalsed kalduvused küllaltki suurt osa (mis muide vastab ajaloolisele tõele) ning asetavad ta mõneti ebaväärikasse valgusesse. Kuid autor ei tauni ei Henri ega teiste

tegelaste sääraseid või muid nõrkusi, ta suhtub leplikult nii Jeanne D'Albret' iseloomu puudustesse kui ka «vaese» Margot' pahedesse. Neid kõiki kujutab kirjanik, nagu paljusid tollase elu ebakohti, mõistvalt ning objektiivsusega.

Ei ole siiski alust teha etteheiteid autorile nii peategelase idealseerimises kui ka faktidest kõrvalekaldumises, mida ka esineb. Heinrich Mann pole seadnudki endale ülesannet kirjutada ajalugu, vaid ta on loonud luuleteose, mille hindamise kriteeriumiks pole niivõrd üksikute ajalooliste seikade täpne vastavus, vaid n.-õ. ajastu vaimu õige tõlgendamine. Ja selles suhtes on autor ülesande täitnud. Lisaks on ta romaanide «Kuningas Henri IV noorus» ja «Kuningas Henri IV meheiga» ideestiku aluseks renessansi mõttemaailma iseloomulikud tõekspidamised ning suunad, nagu tollaste vaimuhiiglaste unistused täiuslikust inimesest, veendumus inimvaimu võimete piiramatuses, uueaegse inimese teotahtes ning usust maise elu väärtustesse. Nende ideede kandjaks pole ainult peategelane, vaid ka tema lähemad või kaugemad võitluskaaslased ning sõbrad. Eespool on nimetatud juba filosoof Montaigne'i, kes tegelikult Henri IV-le nii lähedal ei seisnudki, temale lisaks kohtame teisi prantsuse humaniste, nagu kirjanik Agrippa d'Aubigné, luuletaja Guillaume du Bartas'd jt., kes samuti esindavad ajastu mõtlejaid. Juhtivate vaimuinimeste põimimine tegevustikku laiendab teose ideelist kandepinda, see ei piirdu enam üksikisiku biograafia mõõtmetega, vaid saab tervet epohhi iseloomustavaks. Lugeja ees avaneb avar pilt Prantsusmaa ühiskondlikest suhetest ning valitsevast sotsiaalsest mõttest, maa saatust juhtivatest isikutest ning olustikust ajajärgul, millal teostus üleminek feodalismilt kapitalismile. Tõsi küll, romaanis ei tõlgendata seda protsessi niivõrd ajaloolise seaduspärase arenemiskäiguna kui üksiku võimelise isiku hiiglaslike jõupingutuste tulemusena, Henri IV-da elutööna. Ent sotsiaalne protsess ise on õigesti kujutatud.

«Kuningas Henri IV noorus» on ülemlaul humanismile, see on vana sõnameistri positiivne summeerimine ta loomingut läbivale võitlusele türannia ning inimvaimu orjastamise vastu. See on üks teostest, millega Heinrich Mann on jäädvustanud oma nime maailmakirjanduse klassikuna.

V. Alttoa

MARKUSED

- Lk. 6 Adjudat me a d'aqueste hore — aitad mind sel tunnil.
- Lk. 7 Aut vincere aut mori — elada või surra (ladina k.).
- Lk. 9 Jeanne — Jeanne d'Albret (7. I 1528 — 9. VI 1572).
Antoine Bourbon (1518—1562) — abiellus 1548. aastal Jeanne d'Albret'ga.
François I (1494—1547) — Prantsuse kuningas alates 1515. a. Pidas aastatel 1521—1544 neli sõda Karl V vastu.
Karl V Habsburg (1500—1558) — Saksa keiser alates 1519. a., Hispaania kuningas alates 1516. a. (Carlos I), valitses ka veel Naapoli, Sitsiilia, Burgundia, Madalmaade ja Luksemburgi üle. Pärast Augsburgi usurahu (1555) loobus 1556. aastal troonist, jättes Saksamaa keisrikrooni oma vennale Ferdinand I-le, Madalmaad, Hispaania ja Naapoli oma pojale Filip II-le.
- Lk. 10 ...neli poega — Henri II-I (1518—1559), Prantsuse kuningas alates 1547. a., oli neli poega: François II, sünd. 1544. a., Prantsuse kuningas 1559—1560; Charles IX, sünd. 1550, Prantsuse kuningas 1560—1574; Henri III, sünd. 1551, Prantsuse kuningas 1574—1589; François d'Alençon, hiljem d'Anjou, sünd. 1554, surnud 1584 tiisikusse.
- Lk. 12 Caterina di Medici (13. IV 1519 — 5. I 1589) — pärit Firenzest, Urbino hertsogi tütar, abiellus 1533. a. Prantsuse kuninga Henri II-ga.
- Lk. 25 Coligny, Gaspard (1519—1572) — admiral, siirdus 1559. a. kalvinismi, hugenottide juhte.
- Lk. 27 Lotringi kardinal — hertsog Charles de Guise (1525—1574), katoliikliku reaktsiooni juhte Prantsusmaal.
- Lk. 28 Maria (Mary) Stuart (1542—1587) — Soti kuninganna, abiellus 1558. a. François II-ga.
- Lk. 33 Collegium Navarra — 1304. a. Navarra kuninganna Jeanne'i poolt asutatud kool seitsmekümnele vaesele õpilasele, muutus hiljem kõrgema aristokraatia poegade kooliks.
- Guise, Henri (1550—1588) — katoliiklaste leeri juht hugenottide sõdade ajal.
- Lk. 35 Condé, Louis (1530—1569) — Antoine Bourboni vend, üks hugenottide poliitilisi juhte ja väepealikuid.
- Lk. 36 Montluc — (1499—1577) — alates 1574. a. marssal.
- Lk. 41 Filip II Habsburg (1527—1598) — alates 1556. a. Hispaania kuningas, kelle valitsuse all olid ka Madalmaad, laialdased asumaad ja valdused Itaalias.
- Lk. 42 Nostradamus (1503—1566) — kuulus astroloog, kuningas Charles IX-da arst.
- Lk. 44 Prantsusmaa Elisabeth (1545—1568) — oli kihlatud Hispaania printsi don Carlosega, kuid selle isa Filip II abiellus temaga 1559. a.
Alba hertsog (1507—1582) — hispaania väepealik, kes Madalmaadel asevalitsejana (1567—1573) surus karmilt maha 1566. a. alanud ülestõusu.
- Lk. 45 Kümme tuhat konna pole veel mingi lõhe-kala — viide admiral Colignyle, kelle vapil oli kujutatud lõhekala.
- Lk. 46 Moralité — autori poolt antud prantsuskeelne lõppjäreldus iga peatüki kohta on esitatud ka eestikeelses tõlkes.
Ventre Saint Gris — Püha Hallmagu.
- Lk. 53 ...religiooni omad said lüüa — 1568. aastal puhkenud kolmandas hugenottide sõjas said hugenotid lüüa 13. märtsil 1569. a. Jarnaci juures.
Oranje prints Wilhelm (1533—1584) — hollandlaste juhte võitluses Filip II vastu.
Nassau prints Ludwig — eelmise vend.
Zweibrückeni hertsog Wolfgang — saksa protestantlik vürst, püüdis oma valdusi Prantsusmaa arvel laiendada.
- Lk. 55 Condé, Henri (1552—1588) — astus pärast oma isa surma hugenottide sõjaväkke.
...Prantsusmaa päästnud Flandrias — on mõeldud Saint-Quentini kaitsmist 1557. a.

- Lk. 56 ...võttis ette prantsuse koloonia asutamise — Coligny saatis selleks 1552. aastal ekspeditsiooni Brasiiliasse, 1562. a. ja 1565. a. Floridasse. Kõik kolm ekspeditsiooni ebaõnnestusid hispaanlaste vaenuliku suhtumise tõttu.
- ...tuli viletsaid lepinguid sõlmida ja sõda algas otsast peale — jutt on kolmest lepingust: esimene hugenottide sõda (1562—1563) lõppes Amboise'i rahuga, mis sõlmiti 19. märtsil 1563, mille järgi hugenotid said õiguse teatavates kohtades oma jumalateenistusi pidada; teine hugenottide sõda (1567—1568) lõppes Longiomo rahuga, mis sõlmiti 23. märtsil 1568; kolmas hugenottide sõda (1568—1570) lõppes Saint-Germaini rahuga, mis sõlmiti 8. augustil 1570, mille järgi anti hugenottidele nende eriõiguste kaitseks kindlustatud kohad La Rochelle, Montauban, Cognac ja La Charité. Tegelikult jäid kõik need lepingud ainult paberile ja sõjad kestsid edasi.
- ...tahtis Charles IX vangi võtta — 1567. aasta septembris, kui hugenotid kogu Prantsusmaal üles tõusid, tegid nad katse Charles IX ja õukonda vangistada resident-sis Mons'is, kuid reeturi poolt hoiatatud õukond jõudis Pariisi põgeneda.
- Lk. 57 Gréve'i väljak — oli sajandeid avalikuks hukkamispaigaks Pariisis.
- ...mõrvas vana hertsog Guise'i — hertsog François Guise (1519—1563) tapeti hugenott Jean Poltrot de Méré poolt. Katoliiklased kahtlustasid admiral Colignyd, et tema on selle mõrva õhutaja.
- Lk. 60 ...kirjutati alla rahule — jutt on Saint-Germaini rahust.
- Lk. 62 Pavana — õukondlik sammtants (vautants).
- Lk. 64 Inglise kuninganna — Elisabeth Tudor (1533—1603).
- Lk. 67 Walsington — arvatavasti toleaegne kuulus diplomaat Francis Walsingham (1530—1590).
- Lk. 78 Biron, Armand (1524—1592) — prantsuse marssal.
- Lk. 81 Brantôme, Pierre (1535—1614) — prantsuse kirjanik, kes oma teostes eredalt kirjeldas toleaegse õukonna elu.
- Lk. 82 Plutarchos (umbes 46—120 m.a.j.) — kreeka ajaloolane ja filosoof, on kirjutanud nn. «Paralleelsed elulood», milles kujutab tuntud kreeklasi ja roomlasi.

- Lk. 85 *Madame* — Prantsusmaal printsessi, kuninga ema ja kuninganna nimetus (kirjutatakse suure algustähega, kuna *madame* tähendab lihtsalt prouat), samuti kui *Monsieur* on kuninga venna nimetus.
- Lk. 90 Göösid — Madalmaade vabadusvõitlejate nimetus, tuletatud sõnast *gueux* (kerjus prantsuse k.).
- Lk. 96 *Fleurette* — lilleke (prantsuse keeles).
- Lk. 98 *In summa* — kokkuvõttes (ladina k.).
- d'Aubigné, Théodore Agrippa (1552—1630) — prantsuse luuletaja ja ajaloolane.
- Lk. 99 Bargas, Guillaume du (1544—1590) — prantsuse luuletaja.
- Lk. 100 Plessis-Mornay, Philippe du (1549—1623) — prantsuse protestantlik publitsist ja diplomaat.
- Hollandi võitlust Hispaania vastu toetama — jutt on suurtest ülestõusudest Madalmaadel hispaania absolutismi vastu.
- Lk. 101 Kolgata — mägi, kus piibli järgi Kristus ristile löödi.
- Kaana pulmas — Kristus tegi siin oma esimese imeteo, muutis vee viinaks.
- Lk. 115 Kardinal de Bourbon (1523—1590) — Antoine Bourboni vend.
- Lk. 126 Sibülliline raamat — ennustusraamat, vana-kreeka legendaarse ennustajanna Sibylla nime järgi. Nii-suguste raamatute abil ennustati ka vanas Roomas.
- Lk. 130 ...Firenzest minemakihutatud — 1527. a. aeti Medicid Firenzest välja, 1530. aastal pöördusid nad Karl V vägede toetusel sinna tagasi.
- Lk. 134 *Madame de Sauves* (1551—1617) — üks Caterina di Medici õuedaame.
- Lk. 144 Härra de Maurevert — Charles de Maurevel (surnud 1583. a.).
- Lk. 170 Pluto (Pluton) — rooma allilmajumal, keda peeti ka maapõues peituvate varade valitsejaks.
- Lk. 174 Austria Elisabeth — Saksa keisri Maximilian II tütar, abiellus Charles IX-ga 1570. a.
- Lk. 175 Breve — paavsti kiri.
- Lk. 176 De la Noue, François (1531—1591) — prantsuse väepealik.
- Lk. 177 Kronos (Chronos) — personifitseeritud aeg kreeka mütoloogias.

- Lk. 177 Fortuna — rooma õnnjumalanna, ka saatust.
- Lk. 181 Medusa — kreeka mütoloogias tiivuline naisolend, kel on juuste asemel maod; igaüks, kes talle otsa vaatab, tardub kiviks.
- Lk. 199 Siinai — mägi, kus piibli järgi Mooses sai jumalalt käsulauad, millel olid peal kümme käsku, muuseas ka: sina ei pea mitte tapma.
- Lk. 213 Kuldne eesel, võluolend — vihje rooma kirjaniku Apuleiuse (II sajandil) satiirilis-fantastilisele romaanile «Kuldne eesel».
- Lk. 216 Noust Henric — meie Henri.
- Lk. 220 Ceres — rooma põlluviljakuse jumalanna.
Goujon, Jean (umbes 1510—1565) — prantsuse kujur ja arhitekt, kelle viimasteks töödeks on Louvre'i lossi ja selle fassaadi kaunistavad kujud, teiste hulgas ka eespool nimetatud sõjajumala Marsi ja viljasaagi jumalanna Cere-se kujud.
- Lk. 222 Simson — vägilane piiblist, kelle jõud peitus tema pikkades juustes. Tema armsam, vilistitar Delila lõikas tal öösel juuksed ära ja andis ta seeläbi vilistide kätte. Belles amours — ilusad kired (prantsuse k.).
- Lk. 224 Cupido — rooma armastusjumal.
- Lk. 226 Paré, Ambroise (umbes 1517—1590) — prantsuse kirurg.
- Lk. 228 Merlin, Pierre (1533—1603) — õppis teoloogiat Genfis de Bèze'i juures (vt. märkus lk. 378), oli pastoriks La Rochelle'is.
...reede, meie issanda eeskujul — Kristus löödi ristile reedesel päeval.
- Lk. 232 Téligny, Charles de — admiral Coligny kasvandik, võttis osa hugenottide sõdadest.
- Lk. 235 De Tarannes, Gaspard (1509—1573) — prantsuse marssal.
- Lk. 241 Hertsog Montpensier, Louis de Bourbon (1513—1582) — prantsuse väepealik.
- Lk. 244 d'Angoulême, Henri (1551—1586) — kuningas Henri II poeg, kelle ema oli üks Mary Stuarti õuedaame.
- Lk. 246 Tue, tuel — tapa, tapa! (prantsuse k.).
- Lk. 250 Nekromant — surnute vaimude väljakutsuja.
- Lk. 258 Nos belles amours — meie ilusad kired (prantsuse k.).

- Lk. 261 Valgekaartlane — siin valgeid eraldusmärke kandva katoliiklaste väe sõdija.
- Lk. 266 Faciuntque dolorem — ja teevad valu (ladina k.).
- Lk. 269 Quod potiere... — selle, mida ihaldavad, suruvad embusse ja teevad valu kehale (ladina k.).
Faciuntque dolorem animae — ja teevad valu hingele (ladina k.).
- Lk. 294 Spem pretio non emo — lootust ma sularaha eest ei osta. Tsitaat rooma kirjaniku Terentiuse (190—159 e.m.a.) komöödiast.
Tõde peab lihtsalt ja loomulikult kõnelema — arvatavasti ligikaudne tsitaat rooma luuletaja Horatiuse (65—8 e.m.a.) satiiridest.
- Lk. 296 Härrased de Montmorency — François — hertsog de Montmorency (1530—1579), prantsuse marssal, oli abielus Henri II tütreaga (vt. märkus lk. 565); Henri, hertsog de Montmorency (1534—1614), prantsuse väepealik, Languedoci provintsi kuberner.
«Poliitilised» ehk nn. «poliitikud» — poliitiline suund Prantsusmaal, millesse kuulusid mõõdukad elemendid nii protestantide kui ka katoliiklaste hulgast.
- Lk. 304 Lou noust Henric — elagu meie Henri.
- Lk. 305 Vicomte de Turenne, Henri (1555—1623) — prantsuse marssal.
- Lk. 307 Montaigne, Michel Eyquem de (1533—1592) — prantsuse kirjanik ja filosoof, oma teosega «Esseed» renessansi vaimu ja skeptitsismi tähtsam esindaja prantsuse kirjanikes.
- Lk. 308 Insani sapiens — arutu tark (ladina k.).
- Lk. 310 Nihil est tam popolare quam bonitas — miski pole nii populaarne kui headus (ladina k.).
- Lk. 318 Marssal Cossé (1512—1582) — võitles hugenottide vastu, kuid kahtlustatuna «poliitiliste» hulka kuulumise pärast heideti 1574. a. vanglasse, kust hiljem vabastati.
- Lk. 324 ...hoolitsete... mu lapse eest — Charles IX oli Austria Elisabethiga tütar Marie-Elisabeth, sünd. 1571. a.
- Lk. 337 Mayenne, Charles (1554—1611) — Henri Guise'i vend ja lähim kaaslane kõigis ettevõtetes.
Birague, René de (1506—1583) — prantsuse kardinal ja kantsler.

- Lk. 338 Sono bugie — need on valed (itaalia k.).
- Lk. 346 Boucher, Jean (1548—1644) — oli rektoriks Pariisi ülikoolis, mis tol ajal oli katoliikliku reaktsiooni keskuseks.
- Lk. 349 d'O, François (1535—1594) — superintendant rahanduse alal, Liiga asutamise ajal oli Pariisi kuberneriks.
- Lk. 350 Liiga — Püha Liiga, asutati Henri Guise'i juhtimisel 1576. aastal; sellest võtsid osa katoliku vaimulikud, feodaalisandid (peamiselt Põhja-Prantsusmaalt) ja suurkodanlus ning käsitöölised (peamiselt Pariisist). Sama aasta lõpul Liiga lagunes, kuid uuendati 1585. aastal Pariisi Liiga nime all, nüüd etendasid selles juhtivat osa suured linnad, eriti Pariis.
«Elagu!» — saksa keeles «Heil!», nähtavasti meelega tõmmatud paralleel hitlerismi-aegsele fašistlikule tervitusele.
- Lk. 358 Rosny, Maximilien de Béthune, hiljem hertsog Sully (1559—1641) — Henri IV lähedasi usaldusmehi, juhtis 1599—1611 edukalt Prantsuse riigi rahandust.
- Lk. 363 De Lusignan — prantsuse aadlisuguvõsa, mis sai eriti kuulsaks ristsõdade ajal.
- Lk. 365 Lais — kreeka hetäär Korintoselt, V sajandil e.m.a.
- Lk. 378 Bèze, Théodore de (1519—1605) — šveitsi teoloog ja usupuhastaja, Calvini tähtsaim kaastööline ning järglane. ...abielluma teisega — Henri IV sundis oma õde abielluma Henri de Lorraine'iga.
- Lk. 381 Fervaques, Guillaume de (1538—1613) — prantsuse väepealik, võitles algul katoliiklaste poolel, läks siis üle Henri IV teenistusse, kus sai marssaliks.
- Lk. 390 Psalm 88 — Kristuse palve surmahädas, 88. laul Taaveti laulude raamatus piiblis.
- Lk. 397 Roquelaure, Antoine de (1544—1625) — prantsuse väepealik, marssal.
- Lk. 398 Hiib — kuju piiblist, keda tabasid igasugused rängad õnnetused.
Psalm 21 — ettekuulutus Kristuse võimust vaenlaste üle, 21. laul Taaveti laulude raamatus piiblis.
- Lk. 400 Karl Suur (742—814) — Frangi kuningas alates 768. a. ja Rooma keiser alates 800. aastast.
- Lk. 402 Johann Kasimir (1543—1598) — Baieri hertsogi Friedrich III poeg, osutas mitu korda hugenottidele sõjalist abi.

- Lk. 404 Rahu — sõlmiti 1576. a. Beaulieu's.
- Lk. 407 Omnia vitia... — kõik hädad, mis avalikuks tulevad, on kergemad (ladina k.).
- Lk. 408 ...põlvnes Canossa krahvist — mõned kujur Michelangelo Buonarrotti (1475—1564) biograafid väidavad, et tema perekond põlvneb vanast itaalia krahvisuguvõzast; see pole tõestatud.
- Lk. 414 De Villars (1509—1580) — prantsuse väepealik, sai pärast Coligny surma admiraliks.
- Lk. 415 Garenne — küülikukoppel (prantsuse k.).
- Lk. 416 Lavardin, Jean (1551—1614) — võitles 1569. a. koos protestantidega, pärast Pärtliööd pöördus katoliku usku ja võitles 1587. a. Coutras' all hugenottide vastu, hiljem läks uuesti Henri IV poolele üle ja nimetati 1595. a. marssaliks.
Montgomery, Jacques (1550—1609) — Condé kaaslane, võitles hertsog d'Anjou vägedes Flandrias.
- Lk. 417 Seisustekogu (generaalstaadid) — 1576. a. kokku tulnud seisustekogus teatas kuningas Henri III, et tema riigis võib eksisteerida ainult üks usk.
- Lk. 425 Flandriasse põgeneda tahtis — François d'Anjou läks 1578. aastal 10 000-mehelise sõjaväega Flandriasse.
- Lk. 426 Jälle on sõda — kuues hugenottide sõda puhkes 1576, kohe pärast seisustekogu kokkutulekut.
Leiged sülitab tema oma suust välja — ütlus jumala kohta piiblis; Johannese ilmutamisraamatus.
- Lk. 429 Don Juan d'Austria (1547—1578) — hispaania väepealik, Karl V ebaseaduslik poeg, 1576. aastast asevalitsejaks Madalmaadel.
- Lk. 431 La Force, Jacques (1558—1652) — prantsuse väepealik, 1622. aastast marssal.
- Lk. 432 Luther, Martin (1483—1546) — luteri usu rajaja.
- Lk. 433 Infanta — printsess (hispaania k.).
- Lk. 435 Hispaania armaada hukkumine — 1588. a. Inglismaa vastu saadetud Hispaania laevastik sai inglaste käest lüüa, peale selle hukkus palju laevu tormis.
- Lk. 456 Cicero, Marcus Tullius (106—43 e.m.a.) — rooma kirjanik, riigimees ja kuulus kõnemees.
Difficillimum autem est... — kõige raskem aga kõigis mõistuse püüdlustes on algus (ladina k.).

- Lk. 456 Lucretius, Titus (umbes 99—55 e. m. a.) — rooma luuletaja ja filosoof, Epikurose pooldajana kirjutas luuleteose «Loodusest».
- Martialis, Marcus, Valerius (umbes 40—102) — rooma luuletaja, satiirik.
- Juvenalis, Decimus Junius (umbes 60—140) — rooma luuletaja, piitsutab satiirides halastamatult kaasaegse Rooma elu pahesid.
- Nec facilis victoria de madidis — pole kerge võita joobnuid (ladina k.).
- Lk. 470 Medea — kuju kreeka mütoloogiast, kohutav oma kättemaksus.
- Lk. 476 Macciavelli, Niccolo (1469—1527) — itaalia poliitik, ajaloolane ja kirjanik, pooldas rahvusliku ühinemise huvides piiramatut monarhiat, mis võib vajaduse korral kasutada igasuguseid vahendeid, ka ebakõlblaid.
- Lk. 484 Fama — rooma kuulujutujumalanna.
- Lk. 488 Raamat — «Esseed» (3 köidet, 1580—1588).
- Lk. 491 Joyeuse Anne (1561—1587) — üks Henri III favoriite.
- Lk. 494 Narcissus — imeilus noormees, muinasloo järgi nartsissist, kes armus omaenda peegelpilti vees.
- Lk. 499 Krahvinna de Gramont, Diane (1554—1620) — Henri IV favoriit.
- Lk. 501 Flandrias — 1582. a. läks François d'Anjou uuesti Flandriasse, kus ta 1583. a. tõstis mässu, püüdes vallutada Flandriat ja Brabanti ja liita need Prantsusmaaga; see ebaõnnestus.
- Lk. 503 Epernon, Jean (1554—1642) — üks Henri III favoriite.
- Lk. 512 Matignon, Jacques de (1525—1597) — kuninga asevalitseja Normandias, 1576. aastast marssal.
- Lk. 514 Omnium rerum voluptas — kõikidest asjadest lõbu (ladina k.).
- Lk. 515 Vitamque subdivo — elu lageda taeva all (ladina k.).
- Lk. 516 Capetingid — prantsuse kuningate dünastia (987—1328), nimetatud Hugues Capet' järgi.
- Lk. 521 HertsoGINNA de Montpensier, Catherine-Marie (1552—1596) — François Guise'i tütar.
- Lk. 531 Psalm 118 — tänu Kristuse helduse ja lunastamise eest, 118. laul Taaveti laulude raamatus piiblis.

- Lk. 537 ...sai lüüa Navarra käest — 20. oktoobril 1587. a. purustati Coutras' juures hertsog de Joyeuse'i 12000-meheline vägi Navarra Henri 6000-mehelise väe poolt. Henri Guise'i sõjavägi purustas samal ajal saksa protestantlike vürstide poolt hugenottidele appi saadetud väed.
- Lk. 538 Ornano, Alfons (1548—1610) — väejuht, hiljem marssal.
- Lk. 539 Crillon, Louis de (1543—1615) — prantsuse väepealik, kuulus oma erilise julguse poolest.
- Mendoza, Bernard de (1540—1604) — hispaania diplomaat ja ajaloolane. Saadikuna Prantsusmaal võttis aktiivselt osa Liiga asutamisest.
- Lk. 540 Ülestõus — nn. «barrikaadide päev», 12. mail 1588. a.
- Lk. 544 Condé surm — Henri Condé ootamatu surm 1588. a. äratas kahtlust, et ta on mürgitatud oma naise poolt, kes põlvnes katoliiklikust perekonnast.
- Lk. 546 Sacremore — kõrilõikaja (prantsuse k.).
- Lk. 548 Seisustekogu kokkutulek Blois's — 16. oktoobril 1588. a., kus Henri III uuesti andis katoliiklastele lubaduse hugenotid hävitada.
- ...Liiga peamehed... kuusteist meest — Pariisi Liiga asutamise ajal oli võim Pariisis «Kuuteistkümne Komitee» käes, kuhu kuulus igast linnaosast üks esindaja. «Kuuteistkümne Komitee» kujutas endast Liiga väikekodanlikku tiiba. Tema funktsioonide hulka kuulusid relvade ostmise ja linna miilitsa organiseerimine elanikkonna alamatest kihtidest.
- Flagellandid — katoliku kirikule vaenulikust usulisest liikumisest osavõtjad, mis tekkis XIII sajandil Itaalias. Flagellandid käisid mööda linnu ja külasid, end avalikult piitsutades.
- Lk. 551 Victoria — võit (ladina k.).
- Admiral Drake, Francis (1545—1595) — inglise meresõitja, kes esimesena pärast Magalhãesi tegi ümber maailma sõidu (1577—1580).
- Lk. 552 Misericordia — halastust (ladina k.).
- Lk. 554 Taavet — kuju piiblist, kes karjapoisina võitis ära vilistimehe Koljati, hiljem kuningaks sai ja palju sõdis.
- Lk. 557 Lotringi kardinal — Louis de Lorraine (1555—1588), Henri Guise'i vend.

- Lk. 558 Siimon (Simeon) — kuju piiblist, kelle tänulaulu mõt-
teks on: oodatav sündmus on teoks saanud.
- Lk. 559 Laatsarus — kuju piiblist, lamas haigena maas.
- Lk. 565 Madame Diana, hertsoginna de Montmorency
(1538—1619) — Henri II ebaseaduslik tütar, kelle ta ku-
ningaks saades lapsendas ja kellel oli suur mõju Navarra
Henrile.
Vaherahu — sõlmiti Henri III ja Navarra Henri vahel
3. aprillil 1589. aastal.
- Lk. 566 Härra de Châtillon — François de Coligny (1557—
1591), admiral Coligny poeg, pärast Pärtliööd otsis pelgu-
paika Sveitsis.
Marssal d'Aumont (1522—1595) — prantsuse väe-
juht.
- Lk. 569 Juudit — naine, kes piiblilegendi järgi läks vaenlase
väepealiku Olovernese telki ja lõi sellel öösel pea maha.
- Lk. 570 Jacques Clément (1567—1689) — munk, tappis
1589. aastal kuningas Henri III.
- Lk. 573 Nantes'i edikt — Henri IV poolt 13. aprillil 1598. a.
antud seadus, mis kindlustas hugenottidele ususalivuse,
ligipääsu riigiametitesse, õiguse oma kirikukoosolekuid
pidada ja loovutas neile suure arvu kindlustatud kohti.
Tühistati lõplikult Louis XIV poolt 23. okt. 1685. a.
- Lk. 583 Charles IX poeg — Charles d'Auvergne, hiljem krahv
d'Angoulême (1573—1650), kelle ema oli Marie Touchet,
kuningas Charles IX favoriit.
- Lk. 585 Ta nimi on Damours — sõnademäng: amour —
armastus (prantsuse k.).

SISUKORD

Püreneed

Päritolu	5
Reis	11
Esimesed kohtumised	14
Vaenlased	19
Möödunud armastus	22
Oo jumal, näita ennast vaid!	25
Esimene lahusolek	31
Kui isa suri	38
Kummaline külaline	40
Kokkusaamine	43
Moralité	46

Jeanne

Kindlus ookeani kaldal	47
Võitluste hind	52
Perekonnastseen	61
Inglismaa	67
Püünised, lõksud ja puhas süda	71
Kolme nõupidamine	74
Üksainus päris tõsiselt	78
Florentiini vaip	81
Kirjad	87
Et mitte enam kahvatu välja näha	93
Seesama hommikutund	95
Jeesus	97
Ema uus pale	103
Tema viimne saadik	108
Moralité	112

Louvre

Tühjad tänavad	114
Õde	117
Kuningaloss	118
Kuri haldjas	121
Kaks mustariietatut	125
Peaaegu võidab Caterina	128
Paha südametunnistus	132
Labürint	134
Tantsitud tervitus	140
Kuninglik söömalaud	146
Lihtne võõrastemaja	155
Viimane tund	160
Moralité	168

Margot

Kõrgel tribüünil kõigile nähtavalt	170
Daam Venus	176
Austria valitsejasugu	180
Haavaarm	186
Holatus	190
Unenägu	198
Päästmine	200
Märgid	207
... ja imed	214
Varitsemine	222
Reede	225
Eelõhtu	232
Kus on mu vend?	236
Pihtimine	241
Mõrvakisa	244
Jällenägemine	251
Lõpp	258
Moralité	261

Onnetuse kool

Ma ei tundnud põrgut	263
Faciuntque dolorem	266
Mina aga olen neil peos	270
Ebaõnnestumine	278

Vihkamine	284
Hääl	291
Viha lähendab	294
Mis saab armastusest	300
Jutuajamine mererannas	303
Pea alaspidi	311
Surm ja amm	320
Moralité	325

Mõtte kahvatus

Ootamatu liit	328
Teine ülesanne	333
Uus õukond	336
Mis see on: viha?	344
Kolme Henri stseen	353
Uhe kodaniku seiklus	359
Lõbu	365
Pööre	374
Vaim	381
Äraminek	391
Kuninglik prints	401
Moralité	408

Elu vaevad

Minu väike lahing	410
Château de la Grange	419
Aias	420
Salanõukogu	425
Mornay ehk voorus	431
Ränk saladus	440
Veski	446
Vaenlane	451
Eauze ehk inimlikkus	461
Kõrged külalised	466
Moralité	474

Tee troonile

Nii see ei jää	477
Esimene	480
Fama	486
Lahkumine Margot'st	490

Matus	501
Muusa	505
Tuhatnelja	510
Krooni pärija	513
Kiusatus	520
Rõõmus päev	526
Moralité	535

Surnud teel

Kes julgeb seda?	537
Õõ mõrvariga	543
Kutse	548
Surmatants	553
Püüd teineteise poole	558
Teine Saamueli raamat, 1. peatükk, 19. ja 25. salm	568
Maa peal ja taevas	572
Psalm LXVIII	578
Moralité	586
<i>Kuningas Henri IV ja tema aeg</i>	<i>588</i>
<i>Märkused</i>	<i>592</i>